ii, 3, 185, 233, 243, 258, 457,
469, 503,

јан – феб – март.

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДЕВЕТА КЊИГА

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1896.

LIBRARY
APR 30 1969
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ IX КЊИГЕ

СТРАНА

I. Забава:

II. Наука:

III. Књижевност:

IV. Друштвени живот:

V Хроника:

СРПСКА ЖЕЉА*)

Жељо моја, лети југу,
Косовскоме тужном пољу;
Па од жеља, од уздаха
Ту му створи богомољу.

У темељу узидај јој
Српске наде, српске снове,
А у место жртвеника
Сузе мети Србинове.

Место двери и икона
Узми слике Срб' јунака,
Окади их жељом топлом
Да их има српска мајка.

Место свећа и кандила
Луч просвете нек' се сјаје,
Па бацајућ' светле зраке
Нек' просвету Србу даје.

Тек из таке богомоље
Ти, слободе сунце, сини;
Ту нек Срби Бога моле
Да се Српство уједини.

Јела

1) Сарајевска цензура ову песму није пустила у „Босанску Вилу."

НАША ЗАВРШНА РЕЧ
(поводом дискусије о политици Кнеза Михаила.)

У дугој дискусији о политичкој радњи Кнеза Михаила са балканским народима, пала је ово дана и последња реч. Овога пута, под потписом г. Јов. Ристића, изашла је на јавност брошура «Последња година владавине Кнеза Михаила» и она нас је ставила у положај да о тој дискусији сведемо закључни рачун.

Г. Јов. Ристић имао је за дуго време утицаја на вођење послова наше земље, те да би дискусија, о озбиљним предметима, с њиме могла бити без користи. На жалост ми смо принуђени признати овде, да је ми водимо са пожртвовањем, толико је она за нас трудна и заморна. Предмет дискусије веома је озбиљан, и довољно неиспитан а сам г. писац, који често не може, често неће да разуме оно што ми пишемо, а понајчешће хтео би то да изврне, дискусију осетно отежава. И ако је ова његова тактика у дискусији за читавих тридесет година изостала иза савремености, писац опет верује да је она и данас тако исто моћна, као што је била у оно доба, кад је «Исток", орган владин, био скоро једино јавно гласило у Србији. Иначе, како би се могла наводити нека наша излагања или умовања, на такав начин, да изгледа да нас г. Ристић критикује, док он у ствари наше гледиште, у главном, усваја? Како би се могла износити, као наша, факта, која ми нисмо изнели, или смо их другојаче изнели. Како би се могла игнорисати она, која су у дискусији изнесена, а нису потрвена, само за то што не иду у рачун закључцима г. Јов. Ристића? Како би се могле, скоро на сваком листу ове гломазне ком-

позиције, налазити непречишћене супротности, које је са мало више смотрености, и мало веће пажње према читаоцима, било лкко избећи? Треба ли коме доказа за то ено му „Последње године владавине Кнеза Михаила“ и она ће га уверити; а ми ћемо овде напоменути само неколике оваке случајеве.

На страни 15. пише г. Јов. Ристић: «Тек кад је Србија решила питање о градовима, Грчка да би нам везала руке да не бисмо и даље отишли без ње, показала је толико *нестрпљења* да уговор са Србијом *што пре закључи*, да нам је послала на ноге свога човека.[1])» А на страни 28. опет пише: «После шест година узалудних преговора требало је да падне на теразије сав ауторитет велике Русије, па да се Грци склоне да вежу с нама савезни уговор.»

На страни 49. пише он даље: „А да се на Црну Гору Србија није много обазирала каже нам сам писац брошуре (Пироћанац) износећи, да се на Црну Гору није нико из Србије осврнуо, све од како је учињен корак за градове, па до свршетка овог питања; а то је за пуних пет месеци важних догађаја.“ Г. Јов. Ристић тако пише, и ако Пироћанац нигде није *изнео* то што он наводи и ако и сам он, на страни идућој, спомиње, како су Пироћанац и Љ. Ивановић били тада на Цетињу у мисији, а то је јасан доказ да се веома озбиљно у то време на Црну Гору обазирало.[2])

На страни 60. г. Јов. Ристић пише да Пироћанац «*зна* да је Андрашије понудио Кнезу Михаилу Босну и Херцеговину, а на страни 61. само после неколико врста, цитира Пироћанца, који вели «*По свој прилици* Кнез Михаилу морало је бити обећано у Иванци и т. д.» На послетку на страни 64. г. Јов. Ристић узвикује «Не, не историја нема права да чује нагађања г. Пироћанца.»

У шта сад верује г. Јов Ристић, у наше *знање* или у наше *нагађање?* Обоје не могу да опстану.

Није ли у овом само и сувише доказа колико треба пожртвовања да се оваква неискрена дискусија продужује? Али

[1]) И то не стоји; изасланици за потпис уговора имали су се састати у Мехадији, дакле на страном земљишту.

[2]) Ми и Ивановић отишли смо, сваки за се, на Цетиње на концу године 1866. пошто су градови затражени, а вратили се у Србију у почетку Маја 1867. г. пошто су градови добивени, а намеравана посета Кнеза Николе спада у доцније време.

како се ствар највише тиче историје, ми држимо да је она неизбежна, и да историја има права не само да чује и наша нагађања, и г. Ристићева извртања него и да их пажљиво, свако на своје место, прибележи. Ништа не би помогло историји, да до истине дође, што извесна господа критичари знају већ одавно, како г. Ристић кроји историју. Да смо се ми у нашој расправи ограничили просто на такву једну духовиту изјаву, и да нисмо изнели наше доказе, а г. Ристићеве свестрано претресли, остала би, бој се, историја онаква какву ју је г. Ристић скројио. Бар у овој прилици «адвокатски таленат» био је од вајде, пошто је стао на пут да се неке неистине у историју не прокраду. У осталом ми сумњамо да може бити и неке друге нарочите методе у истраживању истине, за дипломиране историчаре, различите од оне, којом смо се ми послужили, без обзира на ичију осетљивост. Ова наша метода веома је добра нарочито онде, где су у послу историци, који тражећи истину понајчешће се на противном зауставе.

I.

Пређимо на главну ствар. Из ове дискусије ми смо изашли добро изгрђени, и са потписом и без потписа[3]), а како је прошао г. Јов. Ристић нека он сам свој биланс састави. Што се тиче саме ствари наша је победа била и одлучна и сјајна.

И после онога што је изнесено у безименој брошури, и после «зналачких и поузданих саопштења г. Архимандрита Дучића»[4]) и после последње брошуре г. Јов. Ристића, питање о одлагању оружане акције остало је непромењено, онако како смо га ми службеним доказима утврдили. И према томе, до год не би позитивни докази, а не само закључци, били изнесени, за историју остаје коначно утврђено, *да Кнез Михаило није ни сам ни у договору са својим савезницима оружану акцију одложио, ни на одређено, ни на неодређено време.* А да ли се он у извођењу своје политике неко кратко време колебао, или

[3]) Веровати да безимена брошура није у главном дело г. Ристићево, значило би заваравати се, а то нам не подноси. Што бисмо ми веровали у оно што сам он не верује? А још мање подноси нам да пристанемо на духовит предлог, да ми писца погађамо, па тек ако га потревимо да нам се он каже.

[4]) Ако ово није за смеј не знамо за шта је. Оно мало што је архимандрит написао износећи како је Русија на спрам Кнеза Михаила охладнела, и да оружана акција није била „ни одгођена ни неодгођена“ може ићи само нама у прилог.

је година 1868. била година рата, или година у очи рата, то питање остаје за историју отворено.

Овом приликом приложићемо нашим, досад изнесеним доказима, један нов, који долази од самог Кнеза Михаила, и тако је јасан и категоричан, да не оставља места ни најмањој сумњи о томе, да добитак градова није ни за један тренут помутио Кнеза Михаила у извођењу своје велике политике.

Враћајући се из Цариграда, где су му градови уступљени, Кнез Михаило посетио је Кнеза Карла у Букурешту. Том приликом било је говора о одношајима између две земље у политици, коју би могле заједнички следовати. Ево како је тај разговор забележен у књизи, која је недавно изашла на јавност о владавини Краља Карла.[5])

«1/13 април 1867. год. Кнез Михаило је у 43. години живота, пријатна појава, стасит, витак, лице окружено црном брадом, са живосним, сјајним црним очима. Вешт у разговору, и врло добро говори француски. Са својим пријемом у Цариграду Кнез је задовољан. При свем том он је изјавио Кнезу Карлу отворено своје мишљење, да Румунија и Србија имају подједнаке интересе да раскину своје везе васалства које их вежу за Турску, а да би то постигле обе земље мораjу ступити у тесан савез».

Ово је јасан доказ да Кнез Михаило није веровао, као г. Јов. Ристић, у неспособност својих замишљених савезника за заједнички велики рад, јер кад би у њу веровао, он овом приликом нарочито не би о савезу и заједничкој радњи ни речи потрошио, а мучно да би нашао рачуна и ову посету своме суседу да учини.

Г. Јов. Ристић није ни покушао да своје тврђење ма чиме брани. Његово уверавање да би Кнез, да је живео дуже, дошао до истог закључка до кога је г. Ристић дошао, на име, да су балкански народи неспособни за заједничку радњу, само је једна, ни чим неоправдана, претпоставка која, и кад би била оправдана, не би доказала да је оружана акција била одложена. Г. писац осећао је то и сам, и за то је, само са неколико врсти, склизнуо преко овог, истина, за њега непријатног, али и јединог важног питања у дискусији. Журећи се

[5]) Aus dem Leben des König Karls von Rumänien.

да преко њега што брже пређе, он нам узвикује: «А где сам ја тврдио да је Кнез Михаило одложио оружану акцију у договору са својим савезницима»? и ова оптужба, бачена на нас сва му је одбрана његових ранијих тврђења, која је тако поуздано и тако нашироко, пре наше расправе, по свима својим списима развијао.

На овом месту морамо признати, да нас г. писац све више изненађује оваким начином дискусије. Кад је већ дошло до увијања, што се бар није обратио каквом вештијем адвокату, он би му за цело ово питање уштедео. Он би му показао, да се на њ налази јасан одговор у оној истој формули, у којој је он, како вели, своје мисли прикупио, и у којој од речи до речи стоји ово: «И Србија је у толико пре могла дати миролубива уверења у колико су и њени пријатељи били решени да одложе оружану акцију, без обзира на то да ли постоје уговори или не.»

И код оваког јасног текста г. Јов. Ристић оптужује нас да смо му подметнули нешто што није казао, и тиме учинили фалсификат.

Нико, који разуме српски језик, не би могао схватити другојаче ову пишчеву реченицу, него онако како смо је ми разумели, на име да је услед договора савезника оружана акција одложена. *Договорити се* да се што учини то је са свим једно исто што и *решен бити* да се учини, а г. писац вели изречно «*да су пријатељи били решени да одложе пресудну акцију*». Али као што се тврђење г. Јов Ристића, у погледу на одлагање оружане акције, у целини, оснива на неистини, разуме се да је без основа и овај навод на крају, који се односи на споразум или решење пријатеља[6]) да се оружана акција одложи; и из тога што би се овај последњи навод огласио за неистинит, изводити да је онај први истинит, на име да је оружана акција одложена онога тренутка кад је Србија градове добила, била би са свим нова метода за истраживање историјске истине, приступна само испробаним талентима у том послу. Нама само чудно пада за што се г. писац око овог питања толико мучи, кад фалсификат остаје фалсификат, и у самом том случају, кад би се узело да смо га ми

[6]) Грци нису били тада још наши савезници, па ни пријатељи, разуме се.

погрешно разумели. Доста је што стоји утврђено да Кнез Михаило није *никако, ни у договору ни без договора* са савезницима, оружану акцију одложио, а г. Јов. Ристић тврдио је на против да ју је одложио.

У погледу на састанак у Иванци остали смо на истој тачци на којој смо и пређе били. Г. Јов. Ристић није изнео ништа ново што би овај састанак боље осветлило; а ако би била наша претпоставка, да је на том састанку могло бити и озбиљних разговора односно ствари на Истоку, слаба, г. Ристићева чини нам се да је још слабија. Ми не видимо никаквог разлога, за што не би Кнез говорио са својим министром о односима Срба и Маџара у Маџарској, ако би, као што г. Јов. Ристић држи, само о томе било разговора између њега и графа Андрашија. С друге опет стране то питање о односима између Срба и Маџара није онда било ни тако прешне природе, као у години 1862., када се Кнез Михаило њиме тако озбиљно занимао, и специјалне мисије у Пешту слао.[7])

Али има једна тачка где се ми и г. Јов. Ристић потпуно слажемо, а та је, да су, на концу године 1867., односи између Петрограда и Београда охладнели. На жалост ова наша слога не траје дуго, и ми се већ раздвајамо у оцени узрока који су то охладњење изазвали. — У Русији као и у свакој другој државп, има, сигурно, много што шта, што није баш на своме месту, али је њена дипломација добро дресирана, и њена је спољна политика вазда знала, и куд иде и шта хоће. И ако су се, кад кад, погрешке дешавале, оне нису могле бити овако простачке природе, као што их писац брошуре представља. Сама каријера г Н Шишкина, у овој огромној царевини, не показује ли јасно, да таква личност није могла бити ни у џепу Кнеза Михаила, ни у џепу И. Гарашанина, ни ма кога другог у Београду, него само у служби руске политике, коју је, сигурно, добро познавала? Представити. дакле, како И. Гарашанин вуче Шишкина за нос, овај Стремоукова, а он и Горчаков опет Цара, не изгледа ли, ако ништа више, бар детињасто?! И доиста је чудно како је г. Јов. Ристићу могло па-

[7]) Г. Никола Крстић, државни саветник, провео је тада дуже времена у Пешти у мисији, и његови се извештаји, веома опширни, налазе у архиви Министарства Спољних Послова.

сти на ум да, и на овако неозбиљан начин, објашњава један тако важан појав, као што је хладноћа, која је наступила у Петрограду према Кнезу Михаилу услед уклањања И. Гарашанина са послова. У место тога објашњења не би ли он много боље урадио, да је предао јавности, у целини, преписку између Кнеза и Графа Стахелберга, која се на овај случај односи, јер би нас она, свакојако, повела један корак ближе разрешењу ове, за нас тако важне, историске загонетке. Али при свем том и из онога што је од ове преписке предато јавности, види се јасно, да Граф Стахелберг пита за узроке, са којих је И. Гарашанин уклоњен од послова, и да Кнез у одговору напомиње, како је он, а не И. Гарашанин, повео велику народну политику.

Ово је довољан доказ да је овом приликом вођена реч у преписци о тој великој народној политици Кнеза Михаила, која се завршивала са намереним ратом против Турске; и кад то стоји онда настаје питање, које је од објашњења ближе истини или оно г. Ристићево, који мисли да је Цар преко свога посланика дао Кнезу савет да одложи оружану акцију, и сачека какав европски рат, или наше, да је савет који је Граф Стахелберг дао Кнезу, пошто је И. Гарашанин већ био уклоњен од послова, потекао из разлога са свим друге природе.

Ствар је, признати се мора, веома деликатне природе. Поставка г. Ристићева не улази у склад са осталим приликама; са њом постају и писмо Графа Стахелберга Кнезу о уклањању И. Гарашанина, и одговор Кнежев сасвим неразумљиви, јер нема разлога да Русија замери Кнезу, што је уклонио од послова министра за то што он гура на рат, ако је Кнез само по савету Руса рат одложио. Нема разлога да Кнез у одговору напомиње како је он повео велику народну политику, а не Гарашанин, кад би му довољно било споменути само то, да министар ради за рат у пркос саветима Русије, да се рат одложи, и да га је он просто за то морао уклонити. Ето, у овоме је слаба тачка у поставци г. Јов Ристића због чега је ми не можемо усвојити, и она нас још јаче укрепљује у нашем ранијем уверењу, да се резерва која је од стране Русије према Кнезу Михаилу наступила, даје најприродније протумачити тиме, што се за тренут посумњало у искреност радње

Кнеза Михаила, а Русија је полагала много на извођење већ углављене политике.

Да су подједнако мислили у Петрограду и у Београду о користи да се рат одложи, ова сумња не би се могла породити, и уклањање И. Гарашанина од послова, који је, како Ристић пише, при свем том, радио да рат изазове, не само да не би никакву хладноћу између Петрограда и Београда изазвало, него би било сматрано као проста природна последица те сагласности.

Завршујући овај најглавнији али, према данас познатим датима, скоро већ исцрпљени, део ове дискусије, ми предајемо овде јавности једну, истина, ситну околност, која се односи на расположење Кнеза Михаила у оном добу, али која, при свем том, може наћи места међу другим датима и приликама, које би помогле да се у овом питању до истине дође. Само ми се бојимо да нас г. Јов. Ристић и овде погрешно не разуме, и из ове публикације не закључи, да ми њоме идемо на то да покажемо, како је Кнез Михаило у последњим данима своје владавине, са продужењем рада у правцу већ обележене велике политике поново И Гарашанину нагињао. Не, то није била наша мисао ни пређе а није ни сада. Ми смо хтели просто показати околности, из којих би се дало извести, да је колебање код Кнеза већ престало било, и да су били сви изгледи, да се рад на великом предузећу свом снагом даље продужи — са И. Гарашанином, са Јов. Ристићем или са којим другим, са свим је равнодушна ствар. —

Г. Р. Бадемлић, начелник окружни у пенсији, поводом наше расправе «Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа», управио нам је ово писмо 20. Маја 1895 год.

„Поштовани господине,

У књизи вашој „Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа“ ви говорите о лову, који је Кнез Михаило наредио 19. Јануара 1868. год., и на који је позвао И. Гарашанина. Дозволите. Господине, да вам поводом говора о том саопштим следећу епизоду.

Кнез је заиста две ноћи ноћио у Гроцкој. Рано у јутру Кнез са гостима био је на вису Заклопачком у заседи ловачкој Ловци се обично распоређују подаље један од другог, да не би било сметње при пуцању. Тад стајаху Кнез и И. Гарашанин заједно. Ја сам био под висом, на догледу, за случај какве потребе (био сам срески писар у Гроцкој.)

Поче ајка. Чу се из даљине глас ајкача, и већ поче да избија по нека лисица на домет пушке Кнезу и Гарашанину. Они не обраћају пажњу, једнако се разговарају. Почеше и зечеви да пролећу, пушке грокћу на целој линији, они се на лов не осврћу, разговарају. Мени чисто криво што не пуцају, док једном Гарашанин ману руком, ја отрчим на вис, а он викну, донеси за Кнеза воде. Стрчим, наредим те донеше воде и ја однесем на вис. Кнез се мало напи. После неког времена стигоше и ајкачи, и Кнез и Гарашанин, тог јутра, не избацише ни једног метка, ма да су имали прилике толико пуцати.

Одатле је Кнез отишао на вис одређен за ручак. То је место било одређено за одмор и ловаца и ајкача. По ручку је била опет ајка, и било је доста лова. Целог је дана био Кнез расположен, а особито при повратку у Гроцку.

По вечери талијански консул замоли Кнеза да дозволи да свирачи са доњег боја, где су свирали, дођу горе и да певају. Кнез одобри и ја доведем два млада Циганина из Врчина. У вр'у астала седео је Кнез, а са обе стране Кнежеве гости из лова. Сем талијанског консула било је: Министара, Саветника и друге господе. Гарашанин је седео до Кнеза.

Кнез рече: нек певају ону шабачку „уродила ранка крушка под Милошићем“: то не знају. Е па дед шта знају. Знају Ашир пашу, бомбардање Београда Кнез се осмену, и Цигани почеше да свирају, и запеваше „Ашир паша бомбе вуче, варош туче.“

Цукић министар превођаше консулу шта певају, и смејаше се. Кнез пушаше на дугачки чибук, и кад Цигани подвикнуше у песми: „Ти се мани Мијаила, њега млога сила брани“, Кнез се осмену. Тог вечера Кнез је био расположен, и остао је доста дуго при столу.

Лов је завршен у Болечу, и Кнез се вратио са гостима у Београд.

Ја сам био радознао за непуцање на оном вису, па после неког времена упитам Гарашанина у Гроцкој, што нису пуцали код оноликог лова. Гарашанин се осмену и рече: је си ли упамтио оно место, ако буде среће, на ономе вису треба Српство да подигне споменик Кнезу Михаилу, но о том ни ком не говори.

После тога дошао је и несрећни 29. Мај. Стиже вест о убиству Кнеза. Ја дођем одмах у Београд. Гарашанин беше у Београду. Одем к њему, кад ме виде рече ми: „Е мој Ристо, нема нам више Кнеза Михаила, убише га душмани.“ Очи му засузише и обриса се марамом..

Ко уби Кнеза запита ја, одговори ми, „убише га Турска и Аустрија, преко несрећни синова ове земље.“ Ко ће бити Кнез, упита га, „Кнез ће бити Милан син Милошев, унук Јеврема Обреновића, ти га извесно знаш, он је сад у Паризу у школи“, одговори ми Гарашанин.

По сарани Кнежевој, вратим се на дужност. После кратког времена дође и Гарашанин у Гроцку. Мени онај вис и споменик не силази с ума. У прилици једној упитам Гарашанина, има ли сад изгледа за споменик, што ми онда рекосте. Гарашанин ме тужно погледа и рече, „сад је све свршено, нема више Кнеза Михаила, сад је све пропало.“

Ово што вам саопштавам, много сам пута причао мојим пријатељима па поводом поменуте ваше књиге, саопштевам и вама.

Р. Бадемлић. [8])

II.

У колико се г. Јов. Ристић журио да што брже преброди преко главног питања у овом спору, у толико се је радије и дуже задржао на споредним предметима, који, или немају никакве везе са главним питањем, или, ако је имају, она је сувише слаба. Није му чак изгледало с неруке да објашњава како треба у нашој расправи разумети реч „решителан" у карактеристици Кнеза Михаила, као да би решителан и неразмишљен могли значити једно исто. Њему је ишло у рачун да покаже на првом месту како Пироћанац није имао никаквог утицаја на послове, и како је тек на концу 1867. год. почео бити увођен у неке важније, те да би тако ослабио важност онога што ми наводимо.

Ми нисмо нигде тврдили да смо утицали на послове, и ако је од нашег мишљења свагда вођен озбиљан рачун, али г. писац, нешто по незнању, а нешто намерно, погрешно тврди, да ми нисмо у важније послове пре увођени, него што смо постали начелником. Он о томе не може ништа знати, јер о моме раду у министарству нити је ко био дужан да њега извештава, нити га је у ствари извештавао. Он сигурно не зна, да смо ми, куд камо раније, после узалудних покушаја Матије Бана и М. Лешјанина, написали мемоар, који је био намењен, а већ и обећан, Цару Наполеону, у циљу да га за нашу политику на Балкану задобије, да је тај мемоар, по заповести Кнеза, без измене и једне речи, усвојен и Цару послат. Он не зна, да је нама предавата на читање и сва његова преписка из Цариграда, и сва она нашег заступника у Букурешту, као што нам је била поверавана и сва радња, која се тицала наших односа са Црном Гором, Грчком, Румунијом и осталим народима на Балкану. На послетку он не зна, да смо ми били скоро једини посредник између И. Гарашанина и заступника страних држава, кад год се разговор водио на француском језику, а то је било скоро опште правило. Све то г. Јов. Ристић

[8]) Г. Р. Бадемлић блиски је рођак жене И. Гарашанина.

може не знати, али што он на сигурно зна, и што га је могло задржати да ову нотицу не напише, то је, да смо ми слати дваред мисијом на Цетиње, а у тим приликама, нека допусти г. Ристић, говорено је о прилично важним пословима. Радило се је просто о заједничком држању приликом догађаја 1866. год. и о основима на којима би се могао склопити савез између Србије и Црне Горе. Кад смо у месецу Априлу 1866. г. пошли за Цетиње, дато нам је Кнежево писмо за Кнеза Николу, у коме је било само неколико врста. Кнез Михаило пише да шаље Кнезу Николи г. Пироћанца, свога повереника, и све што с њиме буде урађено, Кнез прима као да је сам урадио. Кад смо на концу те исте године пошли опет на Цетиње, Кнез Михаило рекао нам је у главном ово: Овога пута ја вас не бих слао на Цетиње пошто сте за Букурешт одређени [9]), али ви и сами знате у каквим смо односима са Црном Гором, и куда је наша политика упућена; вама су и овдашње и тамошње ствари најбоље познате, и вас не може нико да замени. Ја вам немам давати никаква упутства; а што год будете урадили ја ћу потврдити. Тако нам је говорио Кнез, а министар нам је додао још само то, да је преписка између Цетиња и Београда веома непоуздана, и да се имамо ослонити у свему, што будемо радили, на нашу личну увиђавност, јер нам се упутства одавде у писмима не могу давати. — Г. Јов. Ристић зна и то, али се чини невешт, да смо и ми заједно са г. Петронијевићем били одређени да суделујемо при закључивању уговора савеза између Грчке и Србије са Заносом, са којим смо се имали састати у Мехадији, где сам ја већ на њега чекао. Он, сигурно, мисли да је за српску историју најважнија ствар његов бол од повређене сујете, што није он тај уговор потписао, и ту своју недаћу приписује суревњивости И. Гарашанина, прелазећи ћутке преко тога што је између два министра, српског и грчког, већ било раније углављено и ко ће уговор потписати, и где ће се о њему преговори водити; он не помиње да је Занос пролазећи кроз Беч, и сазнавши да су ту и Гарашанин и Петронијевић, покушао и успео да ту посао сврши. Он

[9]) У јесен те године г. И. Гарашанин казао нам је, да смо одређени за агента у Букурешт на место К. Магазиновића, који је имао доћи у Савет, и да нас је Кнез сам за то место кандидевао, изјавивши на примедбу министра да смо још млад, да се човек од такве погрешке сваким даном поправља.

не помиње да се И. Гарашанин састајао неколико пута у Бечу, тајно, са Заносом, и да су на тим састанцима прекинуте све разлике, које су дотле постојале. Он би хтео свима вештинама стила, и намештањем речи, да се све то забашури, те да некако изађе, да је он, Ристић, то све посвршавао, а И Гарашанин само из суревњивости лишио га награде за показани успех, наредивши да г. М. Петронијевић на место његово уговор потпише.

У својој последњој брошури г. Јов Ристић задржао се нешто дуже на питању о наследству престола разлажући, на основу земаљских закона и хатишерифа, основаност гледишта које заступа. Ми не мислимо, ни овога пута, излазити из онога круга, који смо у нашој првој расправи овоме питању обележили, и за то ћемо овом приликом само толико приметити, да сведоџба Г-ђе Босе Лешјанке, коју г. писац сада помиње, мучно да ће превагнути, на теразијама, сведоџбу Јов. Мариновића, и низ прилика онога доба, које стоје с њом у потпуном складу. Тешко је веровати да је цела једна влада, одана Кнезу, која је тако дуго остала на управи земље и уживала Кнежево повереље, могла не знати за мисао Кнежеву о наследству престола, или, ако је за њу знала, да је опет, у пркос томе, ступила пред кнеза с предлогом, да он код живог законог наследника, наименује наследника престолу. А још је теже пристати на закључак г. Јов. Ристића, да је само наредба М. Блазнавца издата војсци, у којој се Милан Обреновић означује као Кнез, спасла земљу од нове династије. — Са оваким гледиштем може бити од користи парадирати пред Обреновићима, али ми не видимо никаквог разлога, за што ондашње привремено намесништво и влада не би остали уз Обреновиће пре него се освртати за нову династију.

Другог дана после убиства Кнежевог, излазећи из седнице у којој је то питање решено, нама је Јов. Мариновић, ходајући по дворској башти, казивао, да су се сви чланови Намесништва и цела влада сагласили у томе, да се Милан Обреновић изабере за Кнеза. Ми смо га на то запитали, да ли су се сложили и за избор намесника, и он нам одговори да нису.

Да ли је у истини било овог споразума, овако како нам је Јов. Мариновић казивао; да ли је наредба Блазнавчева вој-

сци изашла пре или после тога споразума, — ми не знамо поуздано, али су још у животу два лица, која то могу знати: г. г. Н. Христић и М. Петронијевић.

Ова би господа била позвана да се данас даду чути у овим историским важним питањима. Ако би држали да је још рано с овим догађајима излазити на јавност по нашем држању варали би се. Најбоље је говорити за времена, док је још суочење могуће, јер што се доцније буде писало важиће, сигурно, много мање.

Дан два после овог споразума опазило се јасно, да је М. Блазнавац дохватио сву власт у своје руке. Говорило се, да је било неког сукоба, у седници, између К. Цукића и њега; али да је М. Блазнавац остао господар положаја. И доиста Блазнавцу је сад служила целокупна администрација земље, са Н. Христићем, као председником кабинета на челу, а она опозиција, која је око листа „Србија" таворила, и сви, бутун, фрондери против Кнеза Михаила, поврвели су Миливоју, једни да потраже код њега заштите од могуће одговорности, други добре положаје и топла места. Међу њима први је био Радивоје Милојковић, пашанац г. Јов. Ристића. Онај исти Радивоје, који је био, у првом часу после извршеног убиства над Кнезом, наименован за председника истражној комисији убицама Кнежевим, и који се те почасти одрекао. Првог дана за њега је било још сувише рано изаћи против убица Кнежевих, а опозиција око „Србије" није се показала ни мање хитра, ни мање услужна од Радивоја. Довољан је био само један кратак, али јасан и категоричан, разговор између будућег првог намесника и једног од главнијих опозиционара, те да се узајамни положај расветли, и нови односи утврде. Опозиција се ослободила грознога страха, који је услед изненадног, за њу, обрта ствари у корист Милана Обреновића њоме завладао, и данула душом, а М. Блазнавац и његов друг, г. Јов. Ристић, били су сутра дан у „Србији" истакнути, са свима њиховим стварним и измишљеним својствима, за намеснике, и народу топло препоручивани[10]).

---

[10]) Ако би се усвојила версија г. Јов. Ристића да је М. Блазнавац био супарник Кнезу Михаилу за руку Катарине, кћери г-ђе Анке Константиновићке, не би било чудо што се он о овим елементима, о којима је вечито рђаво мислио и говорио, и за које је онда знао на длаку, колико их је оног часа у убиству Кнеза Михаила било компроми-

Чим је М. Блазнавац завладао положајем у кабинету и привременом намесништву, он је нама предлагао[11]), да с којим од наших другова ступимо у будуће намесничко министарство, развијајући, по његовски, правац и програм нове ере. Он је говорио како треба прекинути са дотадашњим правцем, и ослонити се на млађе способне елементе; али како је он стално држао на то, да Ристић уђе у Намесништво, а Радивоје у министарство, ми му понуду нисмо примили. Нама г. Јов. Ристић није уливао довољно вере да бисмо могли рачунати на користан и озбиљан рад у земљи, а Радивоја нисмо ценили високо ни по спреми ни по карактеру. — Том приликом ми смо обраћали пажњу М. Блазнавцу на зависан положај, у који ће и сам доћи, ако са тим људима спрегне, но он нам је на то одговарао, да он мора с њима, јер нема с ким другим; али како су они *данас ништа а он све*, и како што год данас добију, добиће само од њега, они га морају слушати. У осталом, додао је, да он спрема, на сваки случај, предлог закона по коме ће врховну команду над целом војском задржати лично за себе, а ту је, рече, сва моћ. Наше опомене, да би такав закон био неуставан, и да му његове колеге, који ће бити изабрани, пре него што се закон усвоји, неће на њ пристати, нису га могле излечити од ове заблуде; он је при свем том у могућност оваке комбинације веровао, и тек се отрезнио кад му је предлог био одбачен.[12])

товано, тако брзо и радикално опријатељио. Али ми у ту верзију не можемо без других доказа веровати.

М. Блазнавац мало које вечери да није био на поселу у кући г-ђе Томаније Обреновићке, стрине Кнежеве, где су долазили само Кнез, Анка, њена кћи и Др. Пацек; а нама изгледа доста неприродно, нарочито према карактеру Кнежевом, кад би он у истини тражио од Блазнавца да му уступи место код девојке, у коју су се обојица загледали, да и после тога остане Блазнавац тако потребна и пријатна личност у овом малом породичном кругу код г-ђе Томаније. На против, нама се чини, много је природније да је М. Блазнавац затражио руку кћери г-ђе Анке тек за време Намесништва, и то у часу кад је опазио да има добра изгледа да постане заробљеник г. Јов. Ристића и његове дружине, која је у кабинету и у земљи била обладала, а његов положај остао у ваздуху.

[11]) Ми смо стојали са Блазнавцем у пријатељским односима. Ручавајући и вечеравајући годинама за једним столом, ми смо налазили узајамног задовољства у томе дугом дружењу. Блазнавац је био веома пријатан друг и поуздан пријатељ. Штета је и за њега и за послове што је био на крпат образован, те су му погледи на државна питања били површни и скучени. Он је једини међу политичким људима онога доба имао довољно одлучности, без које ниједан државник није у стању ма шта да изведе.

[12]) Један од пашанаца г. Јов. Ристића или Радивоје, кад је Блазнавац изишао с предлогом у скупштини, окренувши се Црнобарцу, смакао је раменима чудећи се, и рекао: „А где шта овај хоће?"

Може бити да смо ми погрешили што нисмо примили предлог Блазнавчев. Извесно је да у том случају ствари не би пошле оним путем којим су удариле. Али ми смо зебли да нам сва мука, са оваким друштвом, не остане напразно, а мислили смо и да ће бити корисније, ако за нову ситуацију, после пунолетства Кнеза, останемо потпуно слободни; и ми смо, у истини, сачекали ту нову ситуацију, али и то није било ни за чију вајду.

После овог разговора са М. Блазнавцем ми смо видели руског заступника г. Шишкина и И. Гарашанина. У разговору са првим приметили смо да он одобрава, што се И. Гарашанин одрекао кандидације за намесника, наводећи за то разлоге, који нам нису изгледали сувише јаки, а И. Гарашанин остао је и даље при том да неће да буде намесник, само што је у исто време мислио, да не би требало да буде ни Стевча. Али кад му ми рекосмо да о томе питању, ко ће бити намесник ко ли не, решава данас само Блазнавац и нико више, и да он хоће, на сваки начин, Јов. Ристића за друга, њега то мало изненади и одмах узе перо да му пише, и да га од те комбинације одвраћа, на што му ми приметимо, да то не чини. јер смо знали напред шта могу вредети у овој прилици Гарашанинове цедуље Блазнавцу, који, сећајући се 58. године, и хапшења у шпиталу, често се пред нама зарицао говорећи: «Неће више мене уздржати Гарашанинове цедуљице, као 58. године, од онога што сам намерио учинити; у место да ја моје противнике, мене су његове цедуљице онда стрпале у шпитаљ". И Гарашанин није тада ништа писао Блазнавцу; али сутра дан, он и Јов. Мариновић провели су, наизменце, цело пре подне код њега, покушавајући да га за друге комбинације задобију, али сви су њихови покушаји остали узалудни.

Држали смо да је било корисније учинити ову малу дисгресију, него се зауставити сувише дуго на котеријама, чије се фирме досад нису заводиле код трговачког суда, те да би и за њих требали аутентични доказа, али за које мора знати сваки, који се иоле бавио политиком онога доба. И ми знамо да је и Др. Пацек припадао оној котерији г-ђе Анке Константиновићке, а с њиме и још многи други, али нисмо налазили за потребно да за историју оставимо списак њихових имена; чи-

нило нам се да је већ довољно, ако напоменемо само оне који су на врху стајали. А г. Јов. Ристићу није могло сметати да буде члан те консорције узајамног помагања, која је обећавала за будућност тако обилате дивиденде, та околност што је био у Цариграду, као год што га она није спречила да стоји у интимној преписци са г. Настасом Јовановићем, ондашњим управитељем двора[13]. Г-ђа Анка Константиновићка, како вели сам г. Јов. Ристић, тежила је да унапреди своје породичне ствари, а И. Гарашанин, мислећи да владаочева женидба не улази у ове породичне бриге, почео је да стаје на пут остварењу њене тежње. Против И. Гарашанина г-ђи Анки су требали, дакле, политички савезници, и она их је тражила ревносно, где год је кога умотрила од неког значаја. Чинила је покушаје и код нас лично, и ако је знала да ми високо ценимо И. Гарашанина. Она нам је ватрено доказивала, да је И. Гарашанин лукав човек, и да вуче све за нос; и заступнике страних држава, и све нас редом, па и саму њену матер. На што смо јој ми одговорили, да Кнезу таки министар и треба, а не онај кога би сви вукли за нос. Због њеног личног расположења, а опет због овог породичног питања, и услед њеног утицаја, престали су бити позивани у двор на дипломатске ручкове М. Лешјанин и М. Петронијевић, који су пре тога редовно у тим приликама, били позивати, и министар се видео принуђен да се у ствар умеша, и да тражи да се М. Лешјанин, као начелник Министарства Спољних Послова, зове. И зар овакве, и овима сличне радње ни миришу сувише јако на политичне интриге, и на котериске сплетке?!

Г-ђа Анка Константиновићка плаћала је услуге услугама, а ко јој је стајао на путу уклањала га је свима могућим средствима без обзира. И било би, доиста, неразумљиво с њене стране, да се она залаже код Кнеза за г. Јов. Ристића, кад је овај нашао на тешкоће да уклони г. Н. Христића из кабинета, да његово место заузме, и образује, изузимајући г. Ђ. Ценића, нешто налик на онакав кабинет, какав је образован под Намесништвом.

[13]) Управитељ двора био је тада само у приватној служби Кнеза, дакле без икаквог политичког положаја у земљи. Међутим, изузимајући Гарашанина и М. Блазнавца, сви остали министри, па и Јов. Мариновић, председник Државног Савета, били су срећни кад су по читаве часове с њиме могли провести, играјући понајвише шаха, коју је игру овај господин нешто разбирао и радо у њој време проводио.

Да не би нассо код Кнеза својим покушајем, да он обра зује кабинет, и да из њега уклони личности које није трпео, г. Јов. Ристић обратио се г. Мариновићу за савет, и после је ваљао дрвље и камење, на овога »лукавог Бошњака«, који га је, како вели, навукао на танак лед, одобравајући његову намеру, и изјављујући, да он не види за што Кнез не би уважио његове разлоге, који су, доиста, основани.

Г. Јов. Ристић није био у стању да проникне ни појмове које је имао Кнез о државним пословима, ни начине којима је мислио да влада, па ни сам његов карактер. Наклоност Кнежева, према његовој личности, овога пута, била му је од чисте штете, она му је поглед помутила. И само је за то он ризиковао да потражи образовати неку сорту политичког кабинета, што се није надао отпору од стране Кнежеве. Занесен љубазностима Кнежевим, његовом је оку измакло, да Кнез није знао за министарства, него само за министре, па чак да није пристајао ни да министрима оставке уважава, него их редовно све сам отпуштао. Наравно, г. Јов. Ристић мислио је да ће он бити друге среће, и доиста био је! У место да га отпусти као друге, Кнез га је најурио и из двора и из министарства.

И после тога, опет је била г-ђа Анка Константиновићка, која је код Кнеза, у неколико, његов положај поправила, и г. Јов. Ристић хтео би, ваљада, да верујемо да је она то чинила из посве неинтересованих побуда!

III.

Г. писац брошуре као да је свом снагом прегао да докаже, како смо ми, у нашој расправи, закидали заслуге свима редом радницима на државним пословима, само да бисмо И. Гарашанина што боље накитили. За овако крупно тврђење требало би, ваљада, мало и стварних доказа, али г. писцу није у нарави да их даје. — Он не именује ни случајеве, ни лица којима бисмо заслуге закинули, те ће тако бити понајближе, да се ствар тиче просто њега лично, и да он само из скромности самог себе не помиње. Истина г. Јов. Ристић наводи и то, како смо ми подругљиво престављали правац политике Кнеза Милоша, и ниско ценили његове заслуге, како смо се чак машили грешном руком да са главе Кнеза Мученика ски-

немо лаворов венац, и да га положимо на главу И. Гарашанина, али то је проста, стара, изанђала тактика и ништа више, коју нико не може у збиљу узимати. Нашу су расправу оценила службена гласила свију странака с уважењем, и топло је препоручили. Њој је «Дело», најозбиљнији периодични спис данас, посветило стварну и зналачку критику, а од озбиљнијих других критичара, неки су исправљали поједине споредне напомене у расправи, док су се други бавили више личношћу самога писца. Једини г. Ристић ухватио се, већ од више година, у коштац са главном мишљу, и великом радњом Кнеза Михаила. Најпре ју је порицао, доцније ју је одлагао на неодређено време, оглашавао ју је за неизвршљиву и опасну, и, на послетку, покушао је да је огласи за неозбиљну; и кад је у тој борби са свим пропао, сад му је Кнез Михаило, Кнез Мученик, и он га узима у одбрану против грешне руке Пироћанчеве, која се маша да му скине лаворов венац с главе и да га положи на главу И. Гарашанина! Још је само то остајало, да се г. Јов. Ристић учини смешним, и он је овим простачким потварањем, намењеним да противу нас побуни осећаје родољубља код читалаца, то у потпуној мери постигао. Шта пак о нашој расправи, у том погледу, мисли оно коло људи, које је живело и радило у добу Кнеза Михаила, показује писмо, које нам је г. Ф. Христић, Кнежев први министар председник, поводом ове расправе, написао, а шта данашња генерација, писмо г. Марка Стојановића правозаступника. Ево тих писама:

„10. Марта 1895. г. Драги Господине Милане. Ја сам толико нестрпљив био да вашу књигу што пре прочитам, да сам већ на 67. страни био, кад сам други егземплар од вас на дар добио. Хвала вам од свег срца на љубазној и пријатељској пажњи вашој.

Како је лепа, и велика заслуга ваша, драги Господине Милане, ви сте још један нови споменик подигли Кнезу Михаилу. По док стари, пред нашим позориштем, ћути, ваш нови говори; док стари стоји непомично. ваш ће из руке у руку Србину ићи, да Кнеза Михаила од великог и славног начини још већег и славнијег.

Док су други притајавали и забашуривали велике замисли његове, осећајући да мајушне снаге њихове нису кадре продужити отпочето његово дело, ви их износите на видик да Кнеза прославите, а кенеце постидите. Ваша књига учиниће, да ће Срби Кнеза Михаила још већма славити, а славећи га већма, он ће за њим још већма тужити.

Док други талентима својим хоће себе да прославе, ви ваш велики државнички дар и ум мећете на службу истини, а служећи истини, и славећи Кнеза Михаила, ви прослављате и вас у исто време. И праведно је.

Ништа лепше, ништа интересантније, ништа верније није до сад о Кнезу Михаилу написано. Како да се с вама не дивимо великом патриотизму његовом, и да не осудимо оне, који су требали, могли, а не хтели наставити рад његов, — док су међутим лагали да му мисао угинути неће....

Ф. Христић“.

„Поштовани Господин Пироћанац. Хвала вам на пажњи. Примио сам данас вашу расправу „Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа“, коју сте били добри послати ми. Али при том много вам већа хвала на ономе што је у овој расправи. Ја сам је још јуче набавио и прочитао, и синоћ сам баш о њој говорио у одбору народне банке. У раду Кнеза Михаила, којим се ви у овој расправи бавите, јуче ми је свануло. За овај рад, по овако промишљеном плану, у овако великом обиму, са многим овако крупним местима, ја до јуче нисам знао. Не могу, најпосле, да вам кажем шта ми је направило више задовољства и сласти, да ли једрина и величина тога рада, та до сада, незнана ми маса тих тако повољних факата, да ли ваше оцене и разлагања, која су сасвим достојна да онакав рад прате....

9-3-1895. Београд

М. Стојановић“.

У истини, нити смо ми кудили, нити смо хвалили Кнеза Милоша и Кнеза Михаила. Они се не боје ничије покуде, као што немају потребе и да их ко брани. Њихова је историја закључена, и она је светла и поносна за српски народ, при свима погрешкама што су они могли учинити. Што смо, дакле, налазили да стоји у ствари ми смо то и написали, и ништа више.

Исто тако био би неоправдан прекор г. Јов. Ристића, ако би помишљао, да смо и њега ставили у исти ред са Кнезом Милошем и Кнезом Михаилом, и да смо и његове заслуге закидали. Са нашим здрављем, које г. Ристић тако често, и тако нежно спомиње, то би нам, у истини, била последња брига, а и за што бисмо ми писали његову историју, кад су је његова рођена дела већ написала, и он је у овом часу тако духовито довршује?! Изазвани једним, нетачно престављеним историским догађајем, ми смо прегледали наше забелешке из онога вре-

мена, и покушали смо да, за историју, погрешку исправимо. Наше је писање сведок, да смо том приликом штедели све и свакога, колико се могло, а да се самој ствари не науди, а о заслугама ничијим нисмо говорили нарочито, па ни о г. Ристићевим, пошто нисмо писали његову историју, него историју извесне радње Кнеза Михаила.

Али кад је већ реч о заслугама и закидању заслуга, ми се користимо овом приликом да отворено и искрено исповедимо, да г. Јов. Ристић има својих стварних заслуга у раду за градове, где је као непосредан орган с Портом у додир долазио.

Остављајући његова остала својства на страну, г. Јов. Ристић је драгоцен радник у државним пословима. кад се рад креће у кругу његове спреме. Неуморан, одан послу, и разборит, од свију ондашњих политичних људи, чини нам се, он је био најпоузданији да изврши часну мисију, која му је пала у део. Исповедићемо још и то, и ако не бисмо *морали*, кад би смо г. Ристићев метод усвојили, да има по који случај где је агенат видео боље од министра, али при свем том радња његова само је радња потчињеног органа, и као таква мора бити оцењена. Што му ми не можемо приписати ни прву улогу ни другу, није наша кривица, јер то није данас ни у чијој власти да учини, а и сам г. Јов. Ристић, чини нам се, греши кад се показује незадовољан својим дêлом. Г. Јов. Ристић доспео је доцније до првих улога у нашој земљи, и у овима се дуже него по неки владалац задржао, и опет за то, ти су му положаји донели само власти и личне пролазне успехе, али не и славе, док му је она потчињена радња, коју је вршио под туђим руководством, дала прилике да стече стварних заслуга за земљу, које му историја признати мора.

О И. Гарашанину, као јавном раденику, наша се оцена слаже у суштини са оценом коју је формулисао сам г. Јов. Ристић. И ми сматрамо И. Гарашанина као вредна и поуздана сарадника Кнеза Михаила а не као иницијатора. Да је И. Гарашанин имао духа иницијаторског, он би узео после убиства Кнежевог власт у своје руке, и Кнежев рад продужио. Али он се осећао недовољан за тако велики задатак, а сама пуста

власт није га више мамила. А што смо рекли да је он био душа спољне политике Кнежеве, значи толико исто као кад бисмо рекли, да је г. Н. Христић био душа његове унутрашње политике, или као што би и г. Јов. Ристић постао душа кнежеве политике, да је остао у министарству. Спољна политика Кнеза Михаила излази на видик много пре уласка И. Гарашанина у министарство, и ми смо то у нашој расправи јасно преставили.

Али и ако И Гарашанин није био иницијатор, он је имао и своје мисли у извођењу Кнежеве политике. То му признаје и Кнез Михаило у своме писму Кнезу Милошу од 21. Марта 1859. г., па му то нико не сме одрећи, ни сам г Јов. Ристић. Он није, дакле, ни у ком случају могао бити *Mädchen für alles*, и радио је по својим уверењима, која нису зависила ни од шефа азијског департмана Стремоукова ни од генерала Игњатијева.

Друго је сасвим, ако г. Јов. Ристић иде на то, да сведе улогу И. Гарашанина, у државним пословима, на улогу једног министра без значаја. Њему је, истина, подносило да напише, како се И. Гарашанин снебивао да пред Кнезом слободно говори, и како је често истицао М. Лешјанина да га замењује, али је, по несрећи, у истом часу написао и то, како се И. Гарашанин противио женидби Кнежевој, и како је, у последње време, дошао и у самој политици с њиме у супротност. Види се да се г. писац слабо женира од оваких супротности, којима је његова последња расправа препуњена, али, на његову жалост, оне нам доказују само једно, на име, да г. Јов. Ристић почиње већ да заборавља на другој страни шта је на првој написао. Није ли то пуста детињарија, оваквог Гарашанина, који долази у супротност са владаоцем сврх начина о вођењу политике, кад је тај владалац Кнез Михаило; који се противи женидби, на коју владалац толико држи, преστављати историји као човека који нема куражи да пред њим слободно говори?

У односима И. Гарашанина и његовог потчињеног органа г. Јов. Ристића опажала се у службеној преписци овда онда велика стрпљивост првога, и приличнa распасаност у тону овог другог, на што смо ми пажњу министрову обраћали, али при свем том никад нисмо од њега чули какве прекорне речи

за г. Јов. Ристића. Било је, дакле, јасно да г. Ристић није гајио никакве симпатије према своме шефу, а што се даље ишло напред, није налазио, изгледа, рачуна ни да га штеди; али да ће се ова његова антипатија попети на ступањ правог фурора, после смрти И. Гарашанина, да ће доспети до таквог јада и ниskости, да покушава чак бацити на њега сумњу за учешће у убиству Кнеза Михаила, то не бисмо лако веровали код човека иначе смишљена, који мора знати шта значи показати се смешним И то чини исти онај Јов. Ристић, који је себи допустио да као намесник, својом руком, пред нашим очима, замрљава исказе убица Кнежевих на претресу код суда, у којима се спомиње и име његовог пашенога Радивоја Милојковића![14])

Ми смо налазили у мемоару Јов. Мариновића довољно материјала, да расветлимо неке несугласице и неке нијансе у начинима, на које је радња за градове уведена и извођена. Имали смо, нарочито, материјала да јасно осветлимо односаје између И. Гарашанина, као шефа, и г. Јов Ристића, као његовог органа; али из штедње према овом последњем нисмо то учинили.[15]) Али данас кад се и сам г. Јов. Ристић нада да је Јов. Мариновић у свом мемоару морао забележити и неке ствари, које би његово тврђење могле поткрепити, да не би изгледало да што кријемо, што би г. Ристићу ишло у прилог, ми ћемо из тог мемоара предати јавности неке прелазе, и то дословно, да нам се не би пребацило да смисао бележака удешавамо.

„У јесен 1866. год. г. Јов. Ристић наш заступник при отоманској Порти, имајући вратити се на свој посао у Цариград, а знајући, како нам грчка публика замерава наше мирно држање спрам Порте, сад, кад се Крета бори против Турака, изнесе пред Кнеза Михаила ту мисао, да би добро било, да

[14]) Ми смо том приликом приметили да нико нема власти да прекраја судске записнике. На шта нам је господин намесник са подсмехом одговорио: „Да видите како има,“ и отпочео замрљивање.

[15]) Као што из истог разлога нисмо ни његово име споменули, кад смо онај државнички говор једног намесника изнели. Али ако се г. бив. намесник не би данас више тога разговора сећао, ми ћемо га радо подсетити, и том приликом рећи коју реч о либералним расположењима ондашње владе према *опозицији*, — која онда није ни постојала — мањ ако се не би узело да је било ове опозиције, што није пристајало на улогу владиних трчилажа.

формално изнесемо пред саму Порту питање о градовима, те тим да с једне стране дамо јаван карактер нашој досадашњој дипломатској радњи о градовима, а с друге стране и поглавито да дамо Грцима доказ наше солидарности у оскудици наше помоћи, правећи на Порту пресију искањем градова"

„Кнез Михаило позове на договор о овој ствари и г. И. Гарашанина тадашњег Министра Иностраних Дела и председника Министарства и мене, који сам, као председник Државног Савета, у свима важнијим и најтајнијим политичким пословима участвовао. Г. Ристић је највише наваљивао за овај корак тога ради, да тим Грцима учинимо услугу и да их обвежемо, не одричући да је могућно и само питање о градовима напред потерати. Гарашанин се је бојао да ћемо таквим кораком пробудити Порту и учинити је много подозривијом на наше припреме, а без изгледа на успех у питању градова; шта више, он је изразио, да ако би нам Порта и дала градове, то му не би правило велику радост, јер би се тиме спречиле и охладнеле наше велике радње за рат против Турске, а он воли и градове трпети него ли напуштити свето дело уједињења и коначног ослобођења од Турака. Ја сам налазио за корисно да изнесемо на среду, јавним и свечаним начином, питање о градовима, те тиме да спремимо у нашу корист мнење Европе за наше будуће предузеће, ја сам исповедио то уверење, да пре рата треба да нам програм буде, тако рећи, оправдан и акредитиран у јавном мнењу. Ја сам у неколико ценио и разлог Ристића, да ћемо тим кораком оснажити наш кредит код Грка, а нисам се ни мало бојао да ћемо добијањем градова ослабити и напустити нашу радњу за испунење нашег великог светог предузећа, уједињења и ослобођења. Не уздајући се ни мало да ће нам захтевање успети код Турака, ја сам према горњим разлозима умовао, да овај корак, и ако нам односно градова не помогне, има своју корисну страну односно нашег општег политичног програма. Кнез Михаило не изјавивши ништа, ни за ни против ових разних навода, изјави жељу, да види како би тај корак изгледао. Наравно, корак се је имао учинити у форми једног Кнежевог писма на великог Везира, и ја предложим, да г. Ристић, који је најбоље познат са политичким положајем у Цариграду, напише један пројекат та-

квог писма. Г. Ристић се је од тога бранио и уступио мени част да такво писмо напишем; он напомену неколико идеја, од којих главна беше та, да је Султан од времена свога ступања на престо, сваком од својих народа неку милост и неко благодјејаније указао, и за то да се и Србија ослобођава искати као милост уступање градова.»

Пошто је Јов. Мариновић изјавио, да он никад не може написати једну такву, за њега понижавајућу апологију Султану, и рекао, да ако је треба писати, нека је г. Ристић напише, он продужује:

«Последица овог говора бијаше то, да ја узмем на себе да напишем пројект писма онако, како ја налазим за најбоље, па да сви заједно прегледамо и претресемо, на што ја, као у шали, приметим да сам напред уверен, да ће мој пројект у очима нашег цариградског дипломате бити сувише крут, и да ће се он морати блажити и умекшавати.»

«И зајиста, кад сам мој пројект изнео пред исту конференцију, Кнеза, Гарашанина и Ристића, макар да је у свима главним мислима и наводима потпуно одобрен и усвојен, опет се је нашло за нужно, да се неке споредне мисли блажије и скромније изјаве.»

Белешке ове Јов. Мариновића слажу се са начином како смо ми нацртали побуде, са којих су онда баш градови од Порте формално затражени, а што се тиче начина како је корак изведен, има неке, истина, нијансе између казивања г. Јов. Ристића и казивања Јов. Мариновића, која показује да није усвојен, као што г. Јов. Ристић вели modus procedendi, који је он предложио, али та је разлика без значаја за саму ствар.

Пређимо сад на забелешке из мемоара, које осветљавају односе између министра И. Гарашанина и његовог органа г. Јов. Ристића; у њима се спомињу и питање саветништва, и питање земљишта, и оно похвално писмо Кнежево, те су нам тако ове забелешке добро дошле да нас замене да о тим питањима много не говоримо.

„После крупних ствари да говоримо мало и о ситницама, које би требало са презрењем предати забораву, но које заслужују да се напомену, због значаја који им је доцније дат у унутрашњој политици Србије.“

„Пред полазак Кнежев из Цариграда требало је дати поклоне разним лицима: у двору, на Порти, у Патријаршији, разним заводима које смо посећавали, служитељима посланства и т. д. Г. Ристић је имао да састави списак ових издатака, и да се не би затрчали у претераним издатцима, ни осрамотили се одвећ малим подарцима, он је имао врло добру мисао, те је изискао из посланства италијанског списак поклона, који су италијански принчеви чинили кад су, недавно, били у Цариграду, а тако исто добио је и из румунске агенције списак подарака, које су, у подобним приликама, румунски Кнежеви чинили. Према овим подарцима он је саставио један сразмеран предлог и за подарке Кнеза Михаила, који ће се имати учинити, и тај је предлог добио потпуно одобрење Кнежево. И пошто су и остали принчеви чинили, у таквим приликама, подарке персоналу својих агенција, то је, наравно, и г. Ристић предложио да се и чиновницима и службеницима наше агенције умерени подарци, неким у новцу, а неким од ствари од вредности, даду, што је такође као умесно одобрено. Док смо се тиме занимали, г. Ристић саопшти ми, у поверењу, да се налази у великој забуни. Управитељ двора јавио му је, да му је Кнез спремио 1000 дуката, да му их, овом приликом, поклони, а он налази да то није за њега пристојно, па се боји, ако тај поклон откаже да не увреди Кнеза. С друге пак стране он мисли да има права очекивати да му се за спомен његових услуга у питању градова даде такав један знак признања, који би остао, као породични спомен, у његовој породици, на пр. једно од турских земљишта у Београду, а поред тога да му се даде и ранг Државног Саветника и т. д. «Дукати су монета, на њима не стоји да су мени дати за спомен мојих услуга.» То беху речи, с којима он закључи свој говор. Ја му дадох за право што жели о својим заслугама имати какав спомен, који би се у његовој породици могао сахранити, но то се може сагласити и са ових 1000 дуката, ако му Кнез, поред овог новчаног поклона, напише једно писмо, у ком би му изјавио своју владалачку захвалност за вештину и ревност са којом је водио преговоре о градовима. То само треба напоменути Кнезу, па ће он то сигурно учинити, а никако не треба одбацивати спремљени поклон, јер би то морало Кнеза увредити. Што се тиче

поклона каквог земљишта у Београду, то може имати својих тешкости, јер је то већ прешло у државно имање, са којим Кнез не може располагати без договора са Државним Саветом, а што се тиче саветничког ранга, о томе ћу ја говорити са Гарашанином, кад се у Београд вратим, јер је сумњиво да се саветништво може дати као ранг, почем је, по данашњој практици, звање саветника сматрано као служба, а не као достојанство, и та служба није се могла кумулирати са другом службем. То је био мој одговор и савет г. Ристићу, и он пристаде на исти, замоливши ме само, и ја обећавши му да ћу по доласку у Београд имати на уму и предмет о саветништву и благодарителном писму од стране Књаза Ја нисам више разбирао је ли Ристић примио 1000 дуката, но сам његов пристанак на мој савет овластио би ме држати да их је примио; кад не би иначе знао од управитеља двора да их је заиста примио, и у исто време изјавио Књазу жељу, да му и поред тога поклона једним писмом Књажево задовољство изјави, што је Књаз обећао учинити почем се у Београд поврати.»

«По моме обећању ја сам Гарашанину говорио и за ово писмо и за Ристићево саветништво. За саветништво ствар се одложи[16]), а за писмо узме Гарашанин на себе да изиште на то Кнежево одобреније; наравно, то није био најпречи посао председнику Министарства[17]) и то није одмах учинио. Но чудноватим случајем догодило се је, да баш кад је мало доцније пројект таквог похвалног писма био спремио, и наумио био да пође Кнезу и да му га поднесе на одобрење, донесоше пред нас (јер и ја сам се тад у канцеларији министарства нашао) лист новина у којима читасмо, доцније толико разглашено, Кнежево писмо, у ком се између осталог каже „да је Ристић био Кнезу десна рука при узимању градова“. Видевши то, рече пок. Гарашанин: добро те нисам пре неколико тренутака отишао код Књаза, иначе би он помислио, да ја правим с њим шалу кад му подносим на одобрење писмо које је он већ пре неколико дана сам написао, и које је већ у новинама печатано.

[16]) Г. Јов. Ристић није морао дуго чекати на решење овог важног питања за државу српску, о његовом саветништву. Он је имао среће да га, на скоро, сам реши, и као намесник сам себе за Државног Саветника авансује. Разуме се да то није било баш по закону, али ко би се још као намесник и на такве ситнице обзирао.

[17]) Била је црта у карактеру II. Гарашанина да вазда оклева. Само је онај посао с места свршавао, који се ни под којим условима није дао одгодити.

«Међутим ево шта је у ствари било. Г. Ристић пре нашег поласка из Цариграда није само мени већ и управитељу двора, Настасу Јовановићу, ствар писма препоручио; и како се Кнез одмах по повратку није могао тим писмом занимати, а он, по својој природи сумњичења, предпостављајући да је неко противан да му се такво писмо напише, бомбардовао је својим писмима Настаса Јовановића, да напомене Књазу дато му обећање, додајући лукаво «да ће се иначе помислити да Књаз нема довољно куражи да лично, и мимо предпостављеног Министра, похвали једног вредног и оданог чиновника, коме сигурно Министар завиди и саревњује за Кнежево благоволење.“ Овако је Ристић био уобичајио тумачити свако, и најмање задоцњење или заборавност од стране министра у стварима, које су њега лично интересовале. Тако му никад није могао опростити, што је случајно заборавио да се у новинама обнародује да му је Књаз Црногорски подарио „2-гог степена Црногорски Орден“ и т. д.

«А да је Ристић у своме сумничењу, пецкању и оговарању оних, које не воли, кадар сваку границу премашити, то је и Књазу Михаилу било познато Једанпут ми он, без икаквог мог повода, рече како је чудновато до ког степена мрзи Ристић начелника иностраног одељења Милоја Лешјанина. Гарашанин, рече Књаз, понајвише сам пише Ристићу, и пре него што писма експедира, донесе их мени на прочитање, ја сам дакле подпуно у течају свега што му он пише, и добро знам шта је Гарашаниново а шта Лешјаниново дело, па при свем том у свој преписци Ристићевој, где год има какву идеу, или какви израз да критикује, он за све то окривљује и напада сиромаха Лешјанина ни крива ни дужна.“

«Тако исто кад је доцније почео свог министра г. Гарашанина код Књаза пањкати и црнити, вадио је из његових писама поједине мисли и изразе, и изопачавао их је у свом смислу, доказујући час недоследност или неспособност г. Гарашанина, а нарочито злоупотребљавајући словно, à la lettre, којекакве шале и подскочице, којима је Гарашанин изобилно служио се у својој преписци са својим друговима и пријатељима, особито спрам Ристића кога је он свакад, од самог

почетка његове службе, својим поверењем и уважењем одликовао и сматрао га, тако рећи, као свој политички створ."

Закључујући на овој тачци исписе из мемоара Јов. Мариновића вредно је забележити разлике које се између ова два политична кроничара показују. Г. Јов. Ристић вели, да је Кнежева мисао била, да му се да саветништво и да му је то саопштио Мариновић, а овај, на против, да је то био захтев г. Јов. Ристића, који је И. Гарашанину преко њега достављен. Г. Јов. Ристић не помиње да је замишљао тражити да му се да једно од турских имања у Београду, у место 1000 дуката, које му је био Кнез, као дар, наменио за спомен, а Мариновић не само да то бележи, него и то још, да му је он саветовао да у место имања, које Кнез није могао дати, као државно добро, напомене Кнезу да му напише једно похвално писмо. Али ту није још била граница захтевима, на које је г. Ристић, овом приликом, мислио да има права. Нама је предао И. Гарашанин једно г. Ристићево писмо, које ће се,ваљада, још и наћи у нашим хартијама, у ком он тражи да му И. Гарашанин, као његов старешина, изради *народну награду* за стечене заслуге приликом рада о градовима, наводећи да је Кнез учинио према њему само своје и да народу остаје да учини своје, и бојећи се, зар, да се најпосле не нађе ко који је остао трезан иза ове велике народне радости због добитка градова, и који би могао рећи «та, ово питање о заслугама и наградама овог господина као да постаје сувише комично и мал те неће, најпосле, изаћи да је он Србији градове поклонио», он додаје, у виду моралне аргументације, да државник који не води довољну бригу о својој рођеној кући, још је мање може водити о кући државној. И. Грашанин, чија је кућа и по имућности била некад једна међу првима у земљи, узео је ту напомену као увредљиво нишањење право на њега лично.

Овом приликом не можемо прећи а да не речемо коју реч и о похвалном писму Кнежевом г. Јов. Ристићу, о коме се је до сада толико, и већ много помињало. Што се нас тиче, ми налазимо да је писмо сасвим на свом месту, јер нисмо у стању разумети за што Кнез не би могао похвалити ревносни рад

једног чиновника, у даној прилици, а г. Ристић је, у истини, похвалу заслужио. Али ако он мисли да се из тога писма Кнежевог даје извести нешто друго сем похвале једном потчињеном органу, за посао извршен у границама његове службене радње — он се обмањује: нити је другојаче могао мислити Кнез Михаило, нити се из његовог писма што друго даје истесати. Градове је донела Србији целокупна политика Кнеза Михаила и општа ситуација у Европи[18]), а не ваљада вешто и лепо написано писмо великом Везиру, око чијег се родитељства Мариновић и Ристић данас тако живо отимају, или убедљиви говор г. Јов. Ристића којим је Порту хипнотисао. Или треба бити сувише дилетант у политици, па веровати и у такву још простодушност, или рачунати на такву простодушност код самих читалаца.

Али ово похвално писмо Кнежево г. Ристићу није остало дуго усамљено; у кратком размаку времена њему је следовало и једно друго, и по стилу и по садржини сасвим различно, са чега га г. Ристић, сигурно, нигде и не помиње; ну, ништа за то, његови су се противници постарали да се и оно за историју сатува. Не може се порећи да ова два писма образују једну историску целину, она се допуњују и исправљају, прво је имало више стила, а друго опет више осећаја, срца, и за то нам се чини кад би г. Ристић хтео по души да ради, да би требало свагда да изнесе и ово друго, кад год нађе рачуна да се позове на прво. Али већ то је његова ствар; оваке ситне слабости морају се понекад прогледати кроз прсте и самим дипломираним историчарима.

Као што рекосмо, по нашем држању, оно прво похвално Кнежево писмо г. Ристићу сасвим је на свом месту; за ово друго, на против, не бисмо смели толико рећи, мањ ако се не би доказало, што је се онда у велике говорило, да је г. Ристић казао Кнезу, како је К. Цукић решен да иступи из министарства за то што заједно с г. Ристићем неће у њему да остане — а показало се сутра дан, да то није било истина. Само у том случају ми бисмо ово друго Кнежево писмо разу-

[18]) У почетку 1867. говорило се у Цариграду, да су похватани конци уговора савеза између Румуније, Црне Горе, Србије и Грчке, по коме су се ове државе обвезале подићи заједничку војску од 120.000. људи и пробати да њоме протерају Турке из Европе. (Aus dem Leben König Karls von Rumenien).

мели, иначе не. И кад бисмо и ми налазили, да је г. Ристићева тежња, да удари новим правцем у политици, и да уђе у посао са новим људима, сасвим погрешна била, опет за то ми не бисмо му могли спорити право да он, у оваквим питањима, ради по својој памети и по своме нахођењу, и у самом том случају, кад би оно долазило у супротност са мислима чак и једног Кнеза Михаила.

IV

Г. Јов. Ристић нити је разумео велику политику Кнеза Михаила, нити нашу расправу, која јој је дала видан облик а још мање могао је разумети нашу расправу «Међународни положај Србије» која је политика Кнеза Михаила у много ширем обиму и њеном последњем стадијуму. Као што су му од многостручних питања управе земаљске познати најбоље путови који воде власти, а за све остало вели обично, да то није његов фах, тако је и у међународним питањима наше земље, у основу, политика дан и комад, једина коју је он могао да схвати, и којој је стално следовао. По карактеру свом он је сувише реалан, а у политици сувише опортуниста, да би његов дух налазио рачуна, или забаве, да се озбиљно занима и политиком виших погледа и трајних интереса. Само тактика у унутрашњој страначкој борби могла га је, по кад кад, нагнати да се и по овим вишим сферама политике мало процилита, али то је била само проста игра. У самом тренутку кад велика политика Кнежева, добитком градова, чини један корак напред ка извршењу великог предузећа, и добија за то корисније положај, ми видимо г. писца како се труди да наведе Кнеза на противне путове, старајући се да га задобије за унутрашње уставне реформе у земљи, па ма то било и путем Портиних фермана, а на штету већ стечених у практици права. Њему је, изгледа, овај, истина, значајан али, свакојако споредан, успех у добитку градова, био довољан за славу Обреновића и људи који су суделовали у послу; јер је и за своју политику нашао да је време да се ту стане.

Али ми имамо још много убедљивији и јаснији доказ од овога о начину како г. Јов. Ристић схваћа велику политику српског народа. Ценећи уговор, закључен између Црне Горе и

Србије, у коме се Кнез Никола одриче престола, у корист јединства српског народа, њему се чини да такав уговор није могао бити дуга века, само за то, што је тражио неизмерних жртава од једне стране Г. писац толико се слабо занимао са политиком виших погледа, у његовом духу рад за јединством српског народа толико је мало корена ухватио, да није ни опазио, како нам је, нехотице, са оваком оценом овог уговора, дао праву тачну меру, којом нам треба мерити његове погледе на политичне народне идеале. Ако хоћемо народно јединство оваке су жртве неизбежне, без обзира која их династија чини. Г. Јов. Ристић већ може мислити, да је о томе било говора и пре, и при закључивању тога уговора, али што су онда могли разумети чак и они, који су на олтар опште српске отаџбине принели такве неизмерне жртве, што су разумели сви, и на Цетињу и у Београду, и прости и образовани, и духовити и ограничени, није био у стању да разуме наш опробани државник. Он сасвим спокојно, као Цинцарин кад мери маслине, ставља на теразије, на једној страни народно јединство, а на другој интересе династије, и мисли да ова друга има разлога да претегне. — А ако хоћемо и нашу и балканских народа самосталност, ми је морамо тражити у споразуму са балканским народима, и Јужним Словенима. Г. Јов. Ристић, истина, пристаје на ову заједницу балканских народа у начелу, он је шта више назива лепим идеалним сном, али како му његова политика, дан и комад, стаје на пут да трчи за сновима, ма колико они били заносљиви, он се осврће око себе и тражи неку велику силу, на коју би се наслонио. Он се осећа већ толико уморен овим кратким излетом у регионе лепих идеалних снова, да нема више моћи ни да нам каже, каквом би се добру српска мисао могла надати од тог наслона на какву велику силу, а камо ли да би био у стању да продужи борбу и рад за постигнуће споразума између балканских народа. Истина доћи до овог споразума није тако лако, као наслонити се на какву велику силу, која се прва при руци нађе, али за што се на послетку не би пре тамо стигло где је једини спас за све балканске народе, него онамо где се они ничему немају надати за њихову народну самосталност; за што се нов нараштај за нама, који свој посао

већ у велико завршујемо, не би спремио за здравије мисли, и одушевио циљевима које и сам г. Јов. Ристић признаје за корисне?Ваљада не само с тога, што политика, дан и комад, мање тражи напора, а даје више изгледа за тренутне успехе?!

Не, доиста, и политика, дан и комад, има своје невоље и своје користи, то нико, ко послове нешто разуме, не пориче, и г. Јов. Ристић само се напразно труди, да нас о том увери. Кад Бугари силом заузимљу Брегово, и пљују на наш образ, треба их оног часа одатле силом најурити; кад они према нама прелазе границе оправданих својих народносних претензија, треба их свом силом сузбијати, али, и онда и после, опет треба тежити да се до споразума дође. За што се на послетку и г. Јов. Ристић не би својски заузео за успех ове здраве спасоносне политике, за остварење овога лепога сна, како он вели, кад је досад толико пута умео успети у питањима која земљи ништа нису користила? И за што не би успео овде где би корист била неизбежна.

Нисмо ми у нашим радовима сликали идеалну слику неке политике, која би никла у нашој глави, а била одевена нашом фантазијом. Ми смо отворили државну архиву, и на основу факата, која смо у њој нашли, ми смо показали свету политику Кнеза Михаила, у спротним бојама, истина, али верну према ономе што се до данас као поуздано зна.

Слику су ту у ствари насликали још раније радови политичких мислилаца, и наших и страних. На њој су радили и Карађорђе, и Милош, и Михаило, и као наследник престола и као владалац, на њој су радили сви српски нараштаји, један за другима, колико је који могао, и она је неизбежно завршна реч судбине, не само народа на Балкану, него и свих оних народа на целом Истоку јевропском. Ми ту политику нисмо измислили, ми смо тврдо у њу веровали, и проста је неистина да смо ма кад, или ма шта против ње урадили.

Наше су се мисли кретале у овом обиму, истина, широком и величанственом, али сасвим природном; а што г. Ристић није у стању да се мало подигне од земље, те да добије шири поглед и разуме га, не може бити наша кривица; то су природне последице искључне превласти политике, дан и ко-

мад. Што је, пак, он пронашао, да се из духа и начина писања у нашим расправама даје извести закључак, да смо ми пријатељи анексија у корист Аустро-Угарске, које би анексије ишле чак дотле, да и Србију обухвате, то је само мана његовог карактера, и слабост његовог духа. Само су онакви магарци, као што су они политичари на које је он, како нас уверава, нашао у Аустро Угарској могли пронаћи у нашим расправама наше пријатељство за поменуте анексије, и г. Ристић оштетио је историју што њихова имена није јавности предао. Нас само зачуђава, на овоме месту, како г. Ристић не увиђа у какву га категорију писаца баца овај његов начин дискусије, колико он тако ниско тоне, а ми високо остајемо, ван домашаја његових удараца.

Као писац, говорећи о судбини народа на европском Истоку, ми смо говорили и о судбини хабсбуршке царевине Г. Ристић мисли да се из онога што смо рекли даје извести, да смо ми писали у корист Аустро Угарске, а против Србије, али ево беде што тако не мисли ни Цар ни министри Аустрије и Угарске. Нека г. Ристић, пробе ради, пође с нашим политичним програмом као с предлогом, па ће видети како ће бити примљен и у Пешти и у Бечу. Данас још, док су Немци и Маџари горе, а Словени доле, о онаким плановима као што су наши, не може бити ни спомена. У тим би се плановима, у Аустро-Угарској, нашло сигурно издајство према царевини, док би г. Ристић хтео да у њима нађе издајство према Србији и словенској мисли. А као министар ми смо водили строгог рачуна од положаја, у који је дошла Србија после берлинског конгреса према суседној царевини. Старали смо се да наше односаје ставимо на што бољу ногу према њој, али нисмо извршили ни један чин који би нашу политичку самосталност у питање доводио. Г. Јов. Ристић чим је видео, да заједничка политика балканских народа није тако лако остварљива, тражио је наслона на какву велику силу, и означио је Русију као ту велику силу. Ми, напротив, нисмо тражили наслона ни на Русију ни на Аустрију, него смо се држали самосталне политике, рачунајући, у пркос свему, на успех заједничке радње са балканским народима, и на опште интересе европске на Истоку; а како смо нашу замисао изводили, по-

казаће најбоље службени документи, од којих неке овде јавности предајемо.

Његовом Величанству

Краљу Милану

Ишл

Београд
13 Августа 1882 год.

Господару

Г-ђа Катарџи полазећи за Ишл била је тако љубазна понудити ми да понесе писмо за Ваше Величанство, ако би каквог било. Користећи се том приликом слободан сам приложити овде једну нотицу Pester Loyd-а која говорећи о путу Вашег Величанства, закачује се и за питање Босне и Херцеговине. Овај допис, у Келнским Новинама, доста је примећен у Београду, али је на сваки начин већи утисак учинио на страни, него у нас. Допис ја био од неке користи, јер је изазвао и стране, и аустро-угарске листове, да се њиме занимају, било критикујући српске тежње, било поричући да пут Вашег Величанства стоји у каквој вези са питањем присаједињења поменутих покрајина Аустро Угарској. Ја би био понизног мишљења да су дописи о Босни и Херцеговини данас, не само корисни, него и нужни, те да се њима обрати пажња политичких кругова на питање, које је вазда од општег европског интереса, да државници Аустро-Угарске добију, за времена, опомене са више страна, и да се унапред помире са ситуацијом коју би Аустро-Угарској створио сваки корак у правцу намерене анексије. Ја сам дубоко убеђен, да би присаједињење Босне и Херцеговине Аустро-Угарској било у данашњим приликама, почетак неизмерним заплетима на Истоку, из којих сама Аустрија мучно да би се могла с коришћу извући. Ја сам уверен да би Србији било одвећ тешко да у таквом случају продужи политику отвореног пријатељства према суседној монархији, какву је за последње време водила, за то и мислим да нам је дужност да се аустро-угарски државници, за сада, путем новина обавесте о свима неприликама у које би увукли и саму своју земљу радом, који у крајњим последицама може ићи у рачун само руским тежњама, против којих се Аустрија данас бори. Тешко је, доиста, напуштати покрајине, на које је већ рука метута, али ће извесно теже бити одржати их кад буду једном царевини коначно присаједињене.

И ако би на послетку било, можда, могућности пронаћи начин накнаде, који би тежње српског народа могао задовољити и дати основа и разлога влади Вашег Величанства да продужи, и на чврстом темељу утврди, политику искрених пријатељских односа са суседном царевином, та би могућност тек онда могла наступити кад би се приступило коачном уређењу свих питања на Истоку, не водећи никаква рачуна од европске турске царевине. Мимо тога нема другог исхода до, или status

ћио, или неизбежни заплети. Мисао, да Аустро-Угарска само себе намири, а наше интересе оштети, могла би бити од непрорачунљивих последица. И ако Србија, можда, не би нашла разлога да заплете изазове, они би неизбежно били изазвати са стране.

Може бити, да ће писање по новинама о овом предмету учинити, да се од Вашег Величанства неће моћи сакрити намере које би се у Бечу гајиле. Познати их на сваки је начин од великог значаја, и ако се данас врло мало може с мњати да се је политика Аустро-Угарске решила извести до краја дело које је на конгресу берлинском започела.

Нашој опозиционој штампи ово питање добро ће доћи, и она ће умети експлоатисати ћутање владиних органа у корист својих цеља, али ма како било ми ћемо да ћутимо док се Ваше Величанство с пута не врати.

Г-н Мариновић препоручује зближење са Русијом, или бар утврђење таквих односа, који би могли послужити за основу томе зближењу, кад би нам га околности наложиле. Он вели да се данас не зна шта носи дан, шта ли ноћ, и да би побољшање односа са Русијом било од користи за Српску Краљевину. Г-н Мариновић намерава представити се Вашем Величанству у Ишлу, и то чим буде дошао у Гастајн, или кад буде свршио своје лечење, за то сам га ја данас телеграмом известио да ће Ваше Величанство остати у Ишлу свега три недеље, како би се према томе могао управљати.

Вашег Величанства итд.

М. С. Пироћанац

Г-ну Мариновићу посланику

Париз

16 Септембра 1882 г.
Београд

Драги пријатељу

Прилично сам се промучио док сам рашифрао ваше пријатељско писмо из Гастајна, али вам морам признати да, код све муке, нисам био у стању да пронађем у чему бисте се ви могли не слагати са мојим разлагањима о могућој анексији Босне и Херцеговине Аустро-Угарској.

И ја не мислим да је у интересу Србије да се данас питање о окупационим провинцијама решава, за то оно са наше стране није ни додирано. Сама га је аустро-угарска штампа изнела на јавност, а за то је имала сигурно рачуна. За аустро-угарску, по свему што се појављује, питање окупираних покрајина не зависи искључиво од спољних прилика, оно засеца дубоко у унутарње односе монархије, и за то је, по мојој оцени, штампа аустро-угарска то питање истакла приликом краљевог пута, како би, с једне стране навикла европску дипломацију на своје посматрање, с друге опет олакшала у унутарњости успех за своје назоре, борећи се токорсе против политике и тежања српског на-

рода, и придајући краљевом пролазу кроз Беч политички значај, који он, као што знате, у ствари није имао.

Кад Аустро-Угарска сама истиче једно тако животно питање за интересе и политичку самосталност српске државе, бадава ћемо ми желети да се о њему за сад не говори, оно ће се, и поред нашег ћутања, појавити и решавати. У осталом, колико је важно знати данас поуздано, да ли ће се то питање у скорој будућности решавати, још је много важније знати, како би држање српска држава према њему требала да заузме, кад се буде решавало. Мени се чини, да је Србији немогуће да не каже шта она мисли кад се буде ствар покренула, на то је гоне животни интереси њени, на то је упућује и политика добрих односа са Аустро-Угарском. Нити ми можемо мислити да обманемо државнике Аустро-Угарске, нити се они могу надати да се у Србији неће опазити опасност за њен политички опстанак, ако би се Босна и Херцеговина Аустро-Угарској присаједињиле. Може бити да се варам, али мени се чини, да је за сваког незаинтересованог посматраоца и за саму хабсбуршку монархију опасан пут освојења на Истоку, и та последња околност, мимо осталог, може данас понајвише утицати на избор пута, којим ће аустро-угарска политика имати поћи у скорој будућности.

Аустриска политика освојења на Истоку може потицати из два разлога, први је да се надмоћије руско на Балканском Полуострву сузбије Али освојењем не само да Аустрија не сузбија, него још јаче утврђује руску надмоћност над балканским државама, из простог разлога, што ће сви балкански народи, не изузимајући ни саме Грке, у том случају поћи за Русијом, не разбирајући више за крајње последице: друго је, да се аустро-угарска монархија осигура против тежања српских. Разуме се да је у тој поставци нама дужност да се плановима Аустро-Угарске одупремо

Мени изгледа да ће у Бечу бити принуђени тешкоћама, које окупација задаје унутарњој политици, да наскоро решавају питање анексије и ко може знати да се ово дана није водила о истом озбиљна реч у Пешти. Египатско питање могло им је дати наде да ће се и ово њихово питање, у општој забуни, моћи прошверцовати, и као што се у бечким дипломатским круговима мисли, долазак г-на Волкенштајна у Беч као да је имао за цељ да достави бечкој влади неке руске предлоге, који би се односили на поделу уплива између Русије и Аустро-Угарске на Балканском Полуострву[19]). И ако инспирирани бечки листови ревносно поричу сваки политички значај путу г. Волкенштајна, није сасвим неприлично да се таки покушаји из Петрограда данас чине, јер би за Русију била чиста добит кад би у оваким покушајима могла успети.

Догод се је борила против саме Турске, Србији је био положај много бољи. Данас се Србија налази између завојевачких тежања Руси-

[19]) Од прилике овога доба Граф Кевенхилер по налогу свога министра саопштио нам је смешећи се, да су се Русија и Аустро-Угарска споразумеле, да се прва меша мање у српске, а друга у бугарске послове.

је, које се остваравају преко Бугарске, и тежања Аустро-Угарске, која би мислила да Турску замени. Србија не може наћи у данашњој ситуацији искреног и озбиљног наслона, ни код Русије ни код Аустро-Угарске. Тога наслона за остварење својих тежања и осигурање своје народне политичке самосталности, могла би она наћи у интересима Западне Европе, али за данас, на жалост, нема Западне Европе.

Да су силе мислиле, без задње мисли, уступити Босну и Херцеговину Аустро-Угарској, оне би то учиниле на самом Берлинском Конгресу. Од оног доба не може бити ни једно удесније за планове аустро-угарске политике. Могла је Аустрија сматрати дати јој мандат за окупацију као претечу анексије, могле су силе држати, да ће се на послетку то питање на тај начин и расправити, али на сваки начин, ако би ко имао рачуна да доказује, да окупација није исто што и анексија, то би му било лако и доказати. Та баш околност што је, у најповољнијим приликама за Аустрију, решена окупација а не анексија, доказ је да се је хтело оставити отворено поље за даље срачунавање, према удеснијим приликама. Нема сумње, да ко данас има силе, тај има и право, али ја се не слажем сасвим са вашим мишљењем да је Немачкој и Аустрији дозвољено све покушати, и у самим данашњим приликама, кад је остала Европа растројена. Ти баш покушаји, ако би имали велики политички значај, били би, можда, повод да се интереси противни, и брзо и лако споразуму.

Сад било како му драго, сврх једног питања ја сам на чисто, а то је да од оног часа кад би Аустрија анексирала Босну и Херцеговину, без озбиљне накнаде за Србију, која би накнада њену народну политичку самосталност могла стварно ујамчити, политичка самосталност Србије доводи се у питање. Таква ситуација отворила би широм врата руском упливу у Србији, нити би у Србији могла опстати ма која влада, која би имала уверења да треба продужити политику добрих одношаја са Аустро-Угарском, овако како смо је ми покушали водити. — И ми сами, кад смо усвојили овај пут, нисмо били заслепљени обманама. Уверени да, догод Русија не напусти идеју велике Бугарске, а на штету српских интереса, која је идеја нашла својих најјаснијих израза у Санстефанском Уговору, Србија се нема ни чему надати добром од политике коју Русија води на Балканском Полуострву. Уверени с друге стране да, догод се Србија буде непријатељски понашала према Аустро-Угарској, да овој неће бити могуће понашати се другојаче према Србији, него тражити стварно јемство против остварења српских тежања, нашли смо се у положају, дакле, да покушамо не би ли у Аустрији дошли до уверења, да је боље за интересе аустро-угарске монархије задобити стварно пријатељство доста снажне Србије, него тражити гаранције против њених законитих тежања, које гаранције и кад би Аустрија задобила самој њој више би штете него користи донеле.

Ја добро знам да у Бечу не траже савете од нас у погледу аустро-угарских интереса, ни начина како да их заштите и осваре, али за то

баш и наша је дужност да не пропустимо учинити све што би отежало освајачку политику Аустро-Угарске над земљама, које српском живљу припадају. Кад би се у Бечу правилно и хладнокрвно на ситуацију гледало, кад не би преотела маха, можда, политика сујете, да се царевина похвали и задобићем провинција, у оној истој епоци, кад их је многе погубила, ја не видим разлога за што се не би отклонили узроци општег неизбежног заплета на Истоку, којима би анексија широм врата отворила. Ја држим да је Хабсбуршка Монархија закључила своју освајачку улогу у данашњем веку, сам њен државни склоп упућује ју на конзервативно држање у том погледу. Аустрија, која не мисли освајати, постала би снажан ослонац за развиће балканских народа, и у толико би њен морални и политички уплив ојачао међу њима. Она би тако постала нужна чињеница европске и источне равнотеже; док Аустрија освајачка напићи ће у првом реду на отпор балканских народа, док би с друге стране повредила трговинске и политичке интересе западних држава, које, и ако данас ћуте, могу на њену штету проговорити у скорој будућности.

Ми смо обазриво али искрено, као што рекох, покушали једну политику, за коју и сам признајем, има слабо изгледа за сада на успех, и ако има највише стварног разлога да успе. За то би status quo за нас, и по мом држању, био најкориснији за сада, и ми доиста не мислимо ништа предузимати што би његову промену изазвало. У осталом, и да нисмо имали у виду какву другу политичку корист, све што смо са Аустро-Угарском до сада закључили одговарало је нужним природним односима између две државе, које се граниче. Ако околности дозволе да се напори даље у овом правцу чине, били ми, били други на влади, чиниће се оно што околности буду налагале свакоме државнику, који пре свега ради за своју земљу, и само за своју земљу.

Што се тиче ваше примедбе, драги пријатељу, да ћете се ви овим питањем занимати кад вас ја на то овластим, ја бих мислио да се оно ни у каквом данас случају не би могло покретати са наше стране, али ако га други покрену треба га прихватити, са тачке наших интереса. На сваки начин, било би од користи мотрити на све појаве које би се овог питања дотицале, и прибележавати их пажљиво . . . . . .

М. С. П.

Са свим поверљиво.

„Г-НУ М. М. БОГИЋЕВИЋУ,
изванредном посланику и пуномоћном министру

ПБр. 906. Беч.
7 Јула 1883 год
у Београду.

Господине Посланиче,

Ваше президијално писмо од 1 Јула ове год. ПБр. 51., у коме ми саопштавате разговор који сте имали са г. Сеђењијем, односно изве-

штаја који је г. Мариновић поднео Њ. В. Краљу, заслужује да вам коју реч о њему проговорим.

Не могу вам затајати да ме је прилично изненадила зебња г. Сеѓењија да ми, случајно, погрешно не разумемо њихове праве намере и тежње, те услед тога погрешног разумевања не одемо, можда, даље у нашим односима с Русијом, него што би се то у Бечу желело.

Пре свега, наши односи с Русијом, и ако су, по кад кад, могли бити предмет разговора између Београда и Беча, нису никако могли бити предмет за заједничко решавање Ја сам држао да су у Бечу стекли уверења, да ми врло много полажемо на односе пријатељства и доброг суседства са Аустро-Угарском, да смо дали довољно доказа да смо вољни решавати сва међусобна питања, у духу пријатељства и заједничких интереса, те да би нас од тога пута, на коме ми држимо да су интереси наше земље заштићени и унапређени, било добри, било рђави односи са Русијом могли одвратити.

Али таква наша политика према Аустро-Угарској не условљава ни у колико потребу да с Русијом не одржавамо, не само у форми, добре однос, него и у ствари, чим би се Руси навикли да на Србију гледају као на независну Краљевину, која има своје одвојене народне интересе, као што свака независна држава мора имати своје. Што односи између Србије и Русије нису бивали никад онаки какви би требали да буду, то ни у ком случају не би се могло владама српским, па ни нама, данас, у грех уписати. Русија је вазда сматрала тежње српског народа као потчињене чињенице своје велике политике, а српске су владе ми слиле, бар ми данас тога смо уверења, да смо ми најбољи оценитоци свега онога што се наших интереса, било тренутних било трајних, непосредно тиче.

Србија се, од како постоји као држава, налазила у тешком положају између два, и ако међу собом противничка, али за српске народне интересе, у најмању руку, непоуздана политичка правца. Мимо осталога, и тај је положај налагао Србији да вазда остане чисто на своме народном државном земљишту, те да тиме осујети тежњу коју, на жалост, и страсна опозиција у земљи јако потпомаже, да се Србија представи свету као трабанат, час једне час друге државе, која се, у својим политичким тежњама, по врх наше главе сукобљавају. За то нам није ни дозвољено, г. Посланиче, да сувише абондирамо у изјавама које се са овим положајем не би могле потпуно саглашавати.

По моме схватању, ми морамо избегавати да се Аустро-Угарска својим добрим односима са Србијом код Русије уцењује, тако исто као што нам не иде у рачун, да се Русија, са своје стране, код Аустро-Угарске, за своје интересе, нама користује. Наши добри односи, и с једном и с другом државом, треба да послуже српским интересима, које ми ни у ком случају нисмо вољни да жртвујемо за добитак само добрих, али шупљих односа.

Из одношаја које смо до сада имали са Бечом, мени се чини да се тамо у велико брига води како ће која ствар у Београду да дејствује, па се тако овде и представља. Разна саопштења, која су и вама чињена у једном духу, у званичним круговима, а сасвим у противном испод руке, путем непризнатих канала, и вас ће, сигурно, побудити да таквим појавима поклоните пажњу, и да се постарате сазнати значај таквог понашања. Али све то не условљава потребу да ви досадање ваше односе са овим круговима промените. Ми немамо никаква разлога не бити у добрим, и пријатељским односима с Аустро-Угарском, али због тога имамо, нарочито, разлога обраћати нашу особиту пажњу на све што би могло послужити за осветљење њених правих намера и расположења према Србији.

Примите и т. д.

М. С. Пироћанац.

Наша, дакле, радња у спољним односима наше земље, за време док смо ми пословима управљали, била је не само према Аустро-Угарској, него и према свима осталим државама независна и самостална, и то се службеним радом, који свако нагађање или извођење искључује, доказује. Остаје нам још да видимо да ли смо се, у истини, огрешили о мисао заједничке радње са балканским народима, приликом рата са Бугарском 1885 г., као што нам г. Јов. Ристић пребацује.

Ево како је и у овој прилици ствар текла:

7-ог Септембра 1885 г. проглашено је сједињење између Бугарске и Румелије. Краљ, који је био за то време у Глајхенбергу, био је 9-ог у Београду, а 10-ог било је већ решено да се сазове Скупштина у Нишу за 19. Септембар. До 14. влада није долазила, ни с нама, ни с нашим пријатељима у додир, а још мање је покушавала да се с нама у овим приликама ма о чему споразуме. Ми смо, истина, стајали на челу странке, и управљали њеним листом, али је влада мислила да нема потребе да води о томе рачуна, и то јој није стајало на путу да сама, без споразума са странком, ради. Тек тога дана био је председник министарског Савета г. М Гарашанин код нас, и, позивајући се на важност прилика, питао нас, да ли бисмо били вољни да са неколико наших пријатеља примимо мандат за Краљеве посланике у Скупштини, помињући г.г. Ст. Новаковића, Радовића и Кујунџића. Ми смо одговорили да бисмо могли примити мандат само под једним условом, ако нам он, као председник кабинета, заложи своју реч, да влада, у овим при-

ликама, неће улазити ни у какав озбиљан рад без претходног споразума с нама; и пошто нам је министар председник дао реч, да ће он пре иступити из кабинета, него што ће ма што без договора с нама предузети, ми смо пристали на његов предлог.

Услед овога, сигурно, Краљ је изјавио жељу да нас види, и 16. примио нас је, али при свем том влада нас је оставила у незнању о њеним намерама шта мисли пред Скупштину да изнесе. Престона беседа показата нам је у Нишу, и ми, са нашим пријатељима, били смо мишљења, да би боље било да се у њој не помиње status quo ante, и накнада за Србију, него да би требало употребити нешто еластичнији израз, и ограничити се на реченицу, којом би се показало, како Србија мора тражити да се, према новом стању, створеном пловдивском револуцијом, ако би остало, и њени интереси заштите. Адреса скупштинска није соколила за рат, али није ни везивала влади руке ма у ком правцу, јер ако би то учинила, она би одузела сваки значај покушајима владе на путу дипломатском, да српске интересе заштити. Али у накнаду тога ми смо тражили да се влада формално обвеже према странци, да неће улазити ни у какав озбиљан рад без споразума са одбором, који је ради тога и изабрат, и коме смо ми били за председника назначени, са дужношћу да одбор сазовемо кад се за то потреба покаже.

Ми смо се сви вратили у Београд, а Председник Министарства остао је поред Краља у Нишу. За време између закључења Скупштине и оглашења рата нас није влада ни зашта више запитала. Слушајући гласове о могућности да се уђе у рат, ми смо с наше стране чинили покушаје да томе станемо на пут, али су наши и наших пријатеља напори остали узалудни и у рат се угазило.

Неће бити, по свој прилици, без интереса за читаоце, ако овде изнесемо из наших забележака онога доба, по који прелаз, овде онде, који се још данас може јавности предати, те да се види, како смо ми ценили ондашње прилике, и шта смо са наше стране радили.

«8 Септембра 1885 год. Ова вест (Сједињење Бугарске и Румелије) произвела је дубок утисак у Београду. Српска политика, и ако није могла имати за циљ да спречава сједињење

између Бугарске и Румелије, рачунала је, да бар у том тренутку постигне политичку равнотежу на Балкану, и да задобије јемство за своју народну будућност. Исправка граница на страни источној и проширење према југу нужно су се наметале обазривом и брижљивом старању владе српске. Међутим догађај је задесио владу сасвим неспремну и изненадио ју је у најпотпунијем смислу.»

„13 Септембра. Конференција ће се састати можда за који дан, и кад би наша влада била решена шта да предузме, оскудева јој време да се за то спреми. Да крене на Бугарску у циљу да исправи своје источне границе, наћи ће против себе, ако не све, већи део сила, наићи ће на отпор од стране Бугара. Да крене на Стару Србију, наићи ће на отпор од Турске, која ту има, и доста и добре војске, и у место да пред решавајуће силе изнесе свршена факта, у своју корист, може се десити да Србији не остаје друго, него да изнесе своју немоћ да своје народносне тежње оствари."

„Тешка, доиста, ситуација, али она не би била тако тешка данас, да се није Краљ сувише обазирао на мишљење у Бечу, и да се је за времена тражио неки споразум са Грцима и Румунима. Прекидање односаја са Бугарском на тај нас је пут упућивало. Па чак и сад, кад би се у том правцу што покушало, то би по свој прилици, било најкорисније."

«14 Септембра. На основу уверавања које је Краљ у Бечу поцрпео Гарашанин верује да Аустрија није ништа знала за преврат у Румелији. Влада српска, рече, нема још никаквих одређених мисли у овом питању па ни плана, по коме би Србија требала да ради, полазећи додаде да је Краљу пало у очи, што Пироћанац и Новаковић нису још били код њега, на што сам одговорио да сад није време за празне разговоре, а ако је Краљ желео да с нама говори о озбиљним стварима, могао је заповедити да му се представимо."

«16-ог Септембра. На питање Краљево шта ја мислим да треба радити, јер ако би се признало јединство Бугарске, беа икакве накнаде за нас, Србија не може онда да опстане, и што мислим о ситуацији, у опште, одговорио сам:"

„Сад је управо народна криза на Балканском Полуострву. Од решења питања која се данас истичу зависиће и пут, којим

би Србија у будућности морала поћи. За сад је још тешко решити шта би Србија требала да ради, мањ ако се не би ограничили на мере претходне, као што је мобилисање, које је већ изведено, и које прилике сасвим оправдавају. Немогуће је данас доносити решење, који би, у опште, пут требала Србија да изабере у својој спољној политици, док се не расправи овај догађај, који се према постојећим приликама има да реши.»

„Ви, дакле, саветујете prudence, рече Краљ.

„На сваки начин. Ми можемо гласно говорити да се нећемо обзирати на ма чији савет, опомене или интересе, до на наше, који су превратом у Румелији доведени у опасност, али за то опет, код своје куће ми морамо добро одмерити шта нам остаје да радимо Иначе, чему би служило да већ тешкој ситуацији додамо још и стваран éсһес (неуспех), ако покушамо што чинити, па не успемо. Тако би се учинили само смешним, и показали свету колико смо слаби, а то не би нашим претензијама створило кредита. Конференција ће показати најбоље, како стоје силе данас једна наспрам друге, а како наспрам бугарског питања, и није немогуће наћи начина да се ту наши интереси заштите. Свакојако, ако се дође до споразума са Грчком и Румунијом за заједничку радњу, бар у овом питању, наш положај биће ојачан. Треба дакле удешавати према ветру.»

„У говору Краљ и то рече: ако се Бугарска уједини са Румелијом наш положај постаје тако тежак, да Србији не остаје друго ништа него, или да се и она с Бугарском сједини, у ком случају један од владалаца имао би да резигнира, или да ви Пироћанац, и Ристић, и Св. Николајевић одете у Беч и замолите Аустрију да заузме Србију (ове је речи Краљ изговорио у раздраженом стању, дакле, сигурно, срачунате на ефекат.)»

«Мој је одговор био, да би за Србију било најгоре ако би у ствари постојао споразум између Аустрије и Русије односно Истока; ако ли тога споразума не би било, моћи ће се наћи лека и данашњем злу, само ако смотрено и хладнокрвно будемо радили.»

«29 Септембра 1885 г. Краља смо видели ја и Новаковић на дан отварања Скупштине. Из његовог говора види се да

у свима правцима у крилу владе влада непрестано потпуна неизвесност, и о томе шта силе мисле радити, и о томе шта бисмо ми имали предузети на случај, који ће насигурно наступити, да се бугарско уједињење, ма под којим видом било, од Европе призна.»

«Адреса скупштинска не везује влади руке ни у ком правцу, али ми смо тражили да се влада обвеже према странци, да неће улазити ни у какву радњу, без споразума са одбором, од 21 лице, који је у тој цељи странка, пре него што су се посланици разишли, у Нишу изабрала.»

«Међутим многи (посланици) били су мишљења, да ће Краљ имати засебне мисли и планове, и ми смо министре, колико се могло, притврђивали да се добро држе; али чим смо дошли у Београд, мени је почео говорити Д. Маринковић, министар унутрашњих послова, да ће у земљи бити револуција, ако се данас ништа не успе, а кад сам ја запитао, а шта ће бити ако Србија што покуша, па буде бијена, одговорио ми је да ће бити, опет, револуција. Па онда, рекох ја, ако је револуција и тамо и онамо, није ли јефтиније да прођемо бар без батина?“

«По својој прилици Европа ће признати уједињење Бугарске, по својој прилици Србија том приликом неће добити ништа, али за то опет није погрешила што је и она изнела своје захтеве. Да је ћутала било би горе за будућност, само ће Србија горко погрешити, ако неразмишљено улети у какву радњу, из зебње од унутрашњих заплета.»

«Сједињење Бугарске тек је почетак развоја догађаја на Балканском Полуострву, и Србија би врло паметно радила да стегне данас срце, да се спрема, и да у првој прилици заложи сву своју снагу за одбрану својих интереса. За то време имали бисмо тражити и наћи себи савезнике.»

«30 Септембра. Данас сам био код Краљице, и она ми рече, говорећи о данашњој спољашној ситуацији, да ће бити неизбежно потребно, да Србија предузме какву војну акцију, јер је иначе Краљ «пропао». Ја сам Краљицу на то запитао, па против кога мисли она, да би требало акцију предузети? Не знам, одговори, против кога, али се нешто мора предузети.

Како би се после извршене мобилизације, и толиких трошкова, могли вратити кући без да смо ма шта предузели?

«Тешко је, на то приметих ја, успети и кад се добро зна шта се хоће, а скоро је немогуће кад се не зна. Ја нисам сигуран да смо ми данас војено спремни за радњу. Нова организација војске није још потпуно изведена, сумњам да имамо довољно муниције а артилерије, зна се, да немамо. За такву спрему тешка су зимска војевања, где ће можда бити потребно и на утврђена места нападати. Краљица је на то рекла: Ми имамо довољно свега против Бугара".

„Ја сам и од Вашег министра унутрашњих дела слушао исте назоре. И он мисли да ће бити револуције, ако се Краљ без ичега врати, али он држи да ће бити тако исто револуције, и ако Краљ покуша што, па не успе. Преклињући Краљицу да мирније гледа на прилике, ја сам јој говорио, да не зебе од онога што у себи нема никакве опасности, него да се, на против, треба чувати, непрорачунатих заплета, који ту опасност, од које се бежи, могу да створе. Ни једна влада, ни једна династија, није осуђена на вечите успехе. Све што је Србија до сада чинила, требала је да чини. Краљева је радња до овога часа сасвим правилна, тако ју разуме цео разборит свет у нас, и она ће, свакојако, у дипломацији морати показати неки успех. Тога успеха има, у неколико, већ и данас у томе, што се у свету прима, да се без Србије на Балканском Полуострву не могу ствари удешавати како би коме ишло у рачун. Без њенога и грчког противљења, које је извршена мобилизација поткрепила, бугарско сједињење већ би било признато. Поред тога користили смо се што смо увидели, да нам је споразум са Грчком и Румунијом потребан за сваки случај, и што се показало да нам сем политике великих сила треба и политика балканских народа."

«Краљица на то рече: Па ја и ако тако мислим, не наваљујем за акцију, и саопштићу Краљу све што сам данас од вас чула.»

„13 Октобра. Данас ми Краљица каза, да је представка овдашњих посланика, која је јуче извршена у Министарству Спољних Послова, сасвим anodine (водена) и састоји се у томе, да се силе надају да Србија неће својом радњом отежавати

рад силама, који иде на одржање мира. Краљица мисли да ће се вратити status quo ante pur et simple, и то сматра за велики успех српски. И ја сам јој рекао, да би то био доиста успех, ако би ствар тако била решена, и да је Краљ мудро радио што није у Бугарску улазио."

«Још за данас не могу да се умотре сви конци бугарске интриге. Русија хоће као и ми status quo ante, а Аустрија је до јуче у својим полузваничним органима на нас наваљивала да у Бугарску уђемо. Све је то прилично сумњиво, и ми добро радимо што смо смотрени. Питање балканско сад се не свршава, него тек започиње, и за то треба сачувати и прибрати сву снагу за прави моменат, а не пуцати у ветар!»

«2 Новембра. Данас у 6 часова из јутра почиње рат између Србије и Бугарске. Ја и Новаковић за њ смо сазнали пошто је већ био оглашен. Краљ, Краљица, која је пре неколико дана била с престолонаследником у Нишу, и сви министри, добро су од нас крили своје намере. Сад не остаје друго, него гледати да се из овог будаластог и несмишљеног предузећа изнесе чист образ.»

Из овога што смо из наших забележака онога доба исписали, јасно се види, и како смо ценили прилике, које је бугарско уједињење изазвало, и шта смо ми сами радили. Извесно је да ми за рат нисмо наваљивали, а за доказ тога постоје и други аутентични докази, за које није још време да изађу на јавност. Наше противљење рату донело је нама и г. Ст. Новаковићу прекоре да смо идеалози, а не практични политичари, а наше напомене да нећемо доћи до успеха, пребацивање, да само малодушни рачунају са изгледима на успех, и осврћу се на оно шта се може рећи. На послетку говорило се с подсмехом о нашем једу који долази отуда, што нисмо толико глупи, да не видимо да се онда у Нишу сахрањивала глупачка идеа балканског савеза, коју смо ми толико ценили. Сасвим на против, према доказима који се о том имају, понашање г. Јов. Ристића створило је, у овим круговима где смо ми овако били осуђивани, уверење да он одобрава политику владе.

Историја бугарског рата већ је данас потпуно написана, и аутентичним документима утврђена. За њу је данас рано да

изађе целокупна на јавност, али нема опасности за историју да ће ма који део ове неразмишљене, и данас још необјашњиве радње, остати неосветљен. Али се ми још и сад надамо, да ће г. Јов. Ристић на основу овога што смо овде изнели признати, да ми нисмо одговорни за рат између Србије и Бугарске. Наша одговорност мора се свести у границе, које је наш рад обележио, и ми је свуколику примамо.

V

Мислимо да ћемо најбоље накнадити читаоце који су до краја истрајали, пратећи ову дугу дискусију о политици Кнеза Михаила, преплетену и личним питањима, ако завршимо нашу расправу једним питањем, које је г. Јов. Ристић изазвао и које, поред историске, има и дневну вредност, јер може бити од користи у данима, кад се поново почиње о Уставу говорити. То је питање у свакој држави једно од најважнијих, јер се тиче, у опште, одговорности, која на кога пада за послове у држави.

У нашој расправи «Кнез Михаило и заједничка радња балканских народа» ми смо написали овај прелаз, пошто смо дуго и дуго о њему размислили:

«Неразложно би било бацати одговорност за недаће, које су нас сналазиле, час само на Устав, час само на његову неуставну примену. За пуних двадесет година овог уставног режима није било ни једне личности, ни једне групе политичких људи, ни једне странке, ни једне струје у земљи, која би била у стању, да наведе Круну на путове, на које она није налазила рачуна да наиђе. Скоро све у земљи служило је искључно Круни. Она се је служила час једнима, час другима, и свагда једнима против других; а они су се између себе клали, као жути мрави, за оно мало топла места, које су крунини зраци понајвише загревали. Све је у земљи под овим режимом било слабо и немоћно, једина Круна била је јака и снажна; она је водила ратове, она је закључивала мир, она је давала уставе, она их је могла тако исто укинути. — Њена је заслуга за све добро што га је за то време могло бити у земљи, као што је њена одговорност за све зло, што је ову земљу снашло. То су неизбежне последице сваком режиму личне владавине.

А ми — интелигенција српска, ми смо одговорни само за начине којима смо томе режиму служили, и за неизлечиву немоћ која је отуда долазила.»

Према стању које је створено у земљи за ових двадесет година, овака оцена свакојако је оштра, али не само за Круну, како мисли г. Јов. Ристић, него и за господу министре и интелигенцију српску, па и данас ми непрестано држимо да је она оправдана и потпуно верна.

Г. Јов. Ристић пронашао је у овоме што смо написали тежњу да скинемо са себе одговорност за наша дела и да је на Круну пребацимо; и бранећи Круну од оваке наше оцене, похитао је изјавити, да он прима сву одговорност на себе за свој рад за време док је државним пословима управљао. Овом изјавом, овај господин показао је само да није питање разумео, и да је прошао поред њега. На првом месту долази питање, шта је у истини чији рад? а после вара се г. Јов. Ристић, ако мисли да смо написали онај прелаз у тежњи да скинемо са себе одговорност за оно што смо радили. И ми имамо толико исто куражи и готовости, а по свој прилици и сви бивши српски министри, да данас такву безграничну одговорност на себе примимо, али зар би то ма у чему променило опште стање и стварне односе између многобројних чињеница, које утичу на јаван живот и послове у држави? Не, доиста, главна одговорност остала би на ономе истоме месту и даље, на коме је била, и на коме у ствари мора бити. Ми бисмо се показали само каваљери,[20]) а да нас то ма што стане, пошто овде нити је у питању она одговорност коју Устав предвиђа, и казни као злочин, и која свагда стоји, ако није застарила, нити она о којој историја води бригу, и да би је ставила на ово или на оно место, нити кога пита, нити чији пристанак за то тражи.

Али колико се у овом озбиљном питању, које не може бити, ни у коју руку, предмет политичких доскочица или празних разметања, брзо говори, а тромо мисли, показује нам најјасније невештина, коју г. Јов. Ристић одаје, рукујући овом новом теоријом безграничне министарске одговорности, кад

---

[20]) Г. Јов. Ристић сигурно је већ заборавио како 1876. године није хтео потписати издатке, које је војни министар генерал Т. Николић морао наређивати за време рата и овај се, напуштен од својих колега, а нападнут њиховим пријатељима, у Скупштини морао сам бранити!

нам у исто време износи, да је за рат 1876 године одговорна Скупштина која се за њега изјаснила!

Покушајмо да ставимо питање на његово право земљиште, и, у колико нам је могуће, испитајмо неколике значајније случајеве у времену о коме говоримо, они ће нам, сигурно, пружити довољно матерiјала да о овом важном питању што правилнији суд донесемо.

На прво место, као важан историски догађај у држави, долази рат од године 1876. Г. Јов. Ристић попео се те године на министарску столицу с развијеном ратном заставом у руци, пошто онда није било могуће да се другим путем до власти дође. Некоме је требало да Србија уђе против Турске у рат, и г. Јов. Ристић, који је на кратко пре тога, тачно говорећи, био најурен са својим друштвом из кабинета, постао је веома драгоцена личност за нови ратоборни правац. При свем том, чим је сео на министарску столицу, он је почео да мисли као министар, и да ратоборну заставу журно замотава; али они, који су га попели на власт баш због те заставе, нису му допустили да на власти исправља погрешке, помоћу којих је до власти дошао. Кад је у министарској седници пала прва реч о рату, г. Јов. Ристић, као увиђаван државник, на то је приметио, да је питање рата веома крупна ствар, и пре него што би се једна држава решила за рат треба свестрано да испита све прилике које на то питање могу утицати; а нарочито, кад од те државе рат зависи и није на њ присиљена[21]). На жалост овај мудри патриjотски говор наишао је на већ срачунато, утврђено, решење на једној страни, на неразборитост међу друговима на другој. Кнез је без муке доказао своме министру спољних послова г. Ристићу, да он онда није требао писати по листовима, како је питање рата већ испитано до ситница, и како Србија и треба и мора да ратује «сад или никад". Није требао бунити јавно мњење против владаоца који се у почетку ратоборној струји опирао, и за то ће он понашање таког министра изнети целом свету на видик, и жигосати га као радњу, која из себичних рачуна увлачи земљу у опасност.

Г. Јов. Ристићу није остајало сад ништа друго него, или да пристане на рат, или да напусти власт, и он је изабрао

[21]) Да је тако текао разговор у седници знамо из уста Стевче Михаиловића, а и други знају то исто од самог Кнеза Милана.

оно прво, јер и ако би му подносило да напусти власт, тешко му је морало падати да сам себе морално поништи. У осталом он је још могао рачунати на Скупштину, да ће му помоћи изаћи из неприлике. Али већ је било далеко натраг оно време, кад је само Радивоје могао манипулисати гласовима у Скупштини. Сад се већ појављује много већи мајстор, који је умео намамити овом приликом и саму опозицију, у Скупштини, да се за рат изјасни, изгледима да ће се тим путем влада најлакше ослабити и у шкрипац довести. У самој ствари, опозиција није ни помишљала на рат, њена цељ је била да владу обали, или бар да јој положај отежа; у очима владе држање опозиције постало је неки заклон за њу, а у очима Круне, која је већ думенисала рату, то је био сјајан успех.

Већ смо довде били довољно натоцпљани на опасну низбрдицу, од овог часа министарство морало је, вољно или против воље, корачати напред, и судбина Србије, заједно са судбином министарства, прешла је у друге руке. Међутим г. Јов. Ристић није још губио сасвим наду да ће се, може бити, изаћи из неприлике и без рата; то показује и његова нота великом везиру, на коју је наш заступник у Цариграду ишчекивао одговора, и после самог уласка наше војске у турску област; то показује и тон саме прокламације рата, која сувише дискутује несугласице између нас и Турака. Али су то били последњи, узалудни покушаји. Чернајев је, како се тврдило онда, прешао границу Турске без знања владе, и тако је изиграна и последња нада на коју се рачунало, на име, да ће нас у последњем часу, или силе задржати да у рат не уђемо, или да ће нам Порта учинити какве такве уступке, са којима смо били у напред већ решени задовољити се[22]).

После закључене Скупштине, министарство, као што споменусмо, није више држало правац послова у својим рукама, а одмах после изгубљене битке на В. Извору није га више држао ни Кнез. Судбина Србије била је у рукама Чернајева, а чије је он налоге слушао, то ће већ утврдити, сигурно, историја. За сад је извесно толико, да није слушао ни налоге српске владе, ни српског Кнеза. И док је Кнез, како се онда страховало и говорило, помишљао чак и земљу да напусти, он

[22]) Да се на овај излаз рачунало, онда нам је говорио Љ. Ивановић, шеф ген. штаба, а он је то могао знати поуздано.

је на своју руку денонсирао примирје на Морави, и тако рат понова отпочео; док су Турци улазили у Књажевац, Зајечар, Алексинац, и приближавали се Ђунису, он је проглашавао краљевине, и тек са падом Ђуниса, кад је Србија своју улогу до краја била изиграла, ишчезла је с позорнице и Србија и Чернајев, и руски добровољци, а Русија се појавила.

Од значаја је забележити овде за историју, како нам је Чернајев. други дан после битке на В. Извору, говорио у Зајечару, да је даље вођење рата за Србију постало немогуће, да су од оног часа српске границе стајале отворене турским хордама, и земља огњу и мачу изложена, и да би једини излаз био из ове опасности закључити с места мир. И ми смо услед овог разговора а по споразуму са командантом тимочке војске г. М. Лешјанином, и г. Н. Христићем, Кнежевим комесаром, сутра дан отишли у Параћин.

Чим је чуо за наш долазак, Кнез је заповедио да му се представимо. Прва му је реч била: «Како је тамо?», и кад смо му испричали све шта смо знали о ондашњем стању у Зајечару, запита још и то, је ли истина да један командант није отишао за време борбе са својим одељењем онде где му је заповеђено да оде, а да се други опет начинио болесним, остао код Грљанског моста и ту сачекао свршетак битке? Разговор Чернајева, који смо ми Кнезу испричали, дословно, учинио је јак утисак на њега, а и наше мишљење да треба правити што пре мир. Није боље ни на другим тачкама, рече Кнез, само да ми је сада могуће закључити мир, и да ли неће бити опасности за њега лично, пошто кабинет *сад пере руке и сву одговорност за неуспех у рату на њега пребацује.* На послетку Кнез се реши да предузме кораке за закључење мира.

Сутра дан стигао је у Параћин и Чарнајев са Бекером, са сасвим променутим назорима о продужењу рата. Сад је рат требало продужити, али у исто време требало је и главну команду над свом војском у земљи њему поверити, и за то наименовати га за кнежевог adlatus-а. Питање је било веома тугаљиво и опасно, али су господа, која су се око Кнеза налазила, успела наговорити га да на предлог пристане и поцепа писмо које је већ био спремио за министарски савет у цељи, да се предузму кораци за закључење мира. Најјачи разлог

који су ова господа истицала против закључења мира, и који нам је, на неколико дана доцније, поновио и руски Консул Карцов у Београду истим речима, био је тај што нисмо још били добро бијени; али ни на то се није морало дуго чекати. Само после неколико дана Турци су заузели и спалили Зајечар, Књажевац и Алексинац, и пошто је на тај начин сачувана част српског оружја закључено је примирје.

Ово је најзнаменитија радња за време управе, у којој је и г. Јов. Ристић учествовао. Она ће нам моћи дати мерило стварне одговорности, која на владу, која на Круну, а која на друге чињенице у земљи пада. Друга би била Аранђеловачка афера, у коју су била потпуно посвећена само три министра, а од осталих се министара брижљиво крила, тако да председник министарства, Стевча Михаиловић, и министар војни, као надлежни, како се онда свуда говорило, нису ни знали да је смртна пресуда над Јевремом Марковићем извршена[23])

Рат против Бугарске 1885 г. искључно је дело Краљ Миланово. Он то сам јавно тврди, а и сви сачувани аутентични докази из онога доба. Министри, у овој прилици, нису знали ни за све околности, које су рату претходиле, ни за све покушаје, који су чињени са разних страна, да се рат отклони, па ни за све побуде које су до рата довеле. Они су потписивали готове ноте у одговору на колективну представку великих сила, а што се оглашења рата тиче, питани су тек форме ради да не би доцније могли прати шапе, изговарајући се да нису били консултирани.

Нама, за време нашег министровања, није, истина, пао у део никакав рат, али су и наши случајеви опет за то веома занимљиви, и врло подесни за правилну расправу питања о одговорности, која нас овде занима. —

Ми смо ушли у кабинет 1880 год. као председник министарства сасвим слободних руку, без икакве политичке обвезе,

---

[23]) Стевча Михаиловић жалио нам се онда на положај, у који је дошао у министарству због ове афере. Кад је што о њој запитао у министарској седници, одмах су се почели домигивати они, који су у ствар били посвећени, а Радивоје давао му је обично један исти одговор, да он ништа не зна, јер је ствар пред војним судом. Ово неуљудно понашање толико је на њ дејствовало да му је скоро реч у грлу застала, а Јеврем Грујић, на кога се он највише наслањао, није имао куражи да о ствари реч проговори; и тако он, као министар председник, није могао сазнати на чему је једна ствар од оваког значаја, као што је овај намештени политични процес.

ма у коме правцу. У том кабинету имали смо једнога колегу, који нам је, као краљев повереник и омиљена личност, био отворени противник, а само смо се могли поуздати потпуно на г. Стојана Новаковића. Али на првом кораку показало се, како та наша слобода није била сасвим слободна, јер су је осетно ублажавали начини на које ју је Круна разумела. Први политички акт нове владе био је одговор на ноту аустро-угарског министара спољних послова, односно царине на увоз робе из суседне царевине. Тај одговор био је усвојен у министарској седници, држатој у двору под председништвом Кнеза. Јов. Мариновић, наш посланик у Паризу, у повратку на своју дужност, однео га је г. Ф. Христићу, нашем посланику у Бечу, да га преда министру спољних послова Аустро-Угарске. Нико од министра није више о том одговору водио рачуна, држећи да је ствар у реду, али тако није било у ствари. Без знања владе г. Ч. Мијатовић, мин. спољ. послова, сигурно по одобрењу Кнеза, дозволио је г. Христићу да одговору, са чијом садржином нису били сасвим задовољни у Бечу, дода једну реченицу. која га је истумачила на начин да Беч задовољи. Ми смо сазнали за овај догађај тек услед писања органа г. Јов. Ристића, који се са много задовољства забављао «формулом» коју је Пироћанчева влада пронашла да «Пешту» задовољи.

Други случај био је први уговор, закључен о монополу соли са Англо-Банком у Пешти, без знања кабинета. Тај смо уговор, на срећу, могли још подерати оставивши господи из Англо-Банке да се са г. Мијатовићем равнају како знају, и они су нашли рачуна, испитавши потанко терен, да ствар не покрећу.

Трећи је случај са Генералном Унијом. Г. Ч. Мијатовић поднео је био Министарском Савету извештај, да банка француска не пристаје примити у депо новац који би се имао добити за наплату облигација које смо, по уговору, дужни предати Генералној Унији. На то је у седници донето решење, да се облигације могу издати само за готов новац, и да се новац отуда добивени не поверава, ни под којим видом Генералној Унији, а ако банка француска не може да га прими, нека се тражи какав други сигуран новчани завод, коме би се предао, као депо, на чување.

Чим су акције Генералне Уније почеле претерано скакати, тако да су од 250 динара пређе 3000, ми смо саопштили министру финансија нашу зебњу, да овај завод не улази у несигурне берзанске операције, које могу једног дана обалити његове акције на нулу. На то нас је министар финансија уверавао, да наша држава ни у ком случају не би могла ништа претрпети од кризе у коју би могла доћи Генерална Унија, јер су наши новчани односи с њом сасвим правилни; а министар грађевина изјавио нам је, да он свагда има више израђеног посла у рукама него што је исплаћено. За овим је наскоро наступила криза у Генералној Унији, и на питања наша, министар финансија поновио нам је иста уверавања. Услед пада Генералне Уније и услед гласова, који су се разносили по кавaнама београдским, ми смо могли присилити министра финансија да нам каже нешто од истине, и он је признао да је издао Генералној Унији за двадесет милијона облигација, на просто задужење у књигама њеним. Кад је министар отпутовао у Париз, сазнали смо да је издато више од двадесет милијона, а тек кад се вратио у Београд из Париза, могли смо сазнати да је Унији било издато око четрдесет милијона у облигацијама, које нису биле чак ни потписане. Разуме се, да министар, ма како био лакомислен, без одобрења владаоца, чији је био љубимац, не би смео оваквој опасности земљу да изложи.

Али и овај овако тежак случај није, сигурно, ни последњи ни најтежи, — из доба владавине о којој сад говоримо, могло би се изнети још много више случајева, који би исто стање представили, и ми сумњамо да је било и једног кабинета, за то време, који није више мање долазио у положај Јов. Ристића, М. Гарашанина и Пироћанца.

Није наша тежња да скинемо сву одговорност са политичних људи и министара, и да је ставимо Круни на терет, али се она мора одмерити према ономе што је сваки од њих у ствари учинио, или је пропустио учинити, што је могао, и требао учинити. Г. Јов. Ристић и његове колеге одговорни су што су агитовали за рат, кад рату није било време, одговорни су што нису напустили власт, кад су видели да рату нису

могли стати на пут, али њихова одговорност у овом случају не може ићи даље; за сам рат одговоран је Кнез, јер, да га он није хтео, њега не би било.

За рат са Бугарском одговоран је само Краљ Милан. Он га је хтео, он га је спремио, и он га је водио. Министри су одговорни само за то што нису довољно водили рачуна од одговорности која и на њих пада, што су се у једном тако важном историском догађају на туђе оцене олако ослонили.

За наше недаће ми смо одговорни што нисмо на првом случају напустили власт, и ако ствар не бисмо тиме поправили, и што смо у друштву нашем задржали непоузданог човека; — али ми нисмо одговорни ни за формулу која је без нашег знања додата одговору, ни за уговор са Англо-Банком, ни за издатих четрдесет милиона Генералној Унији, без икакве гарантије, што је све против изречног решења владе, или без њеног знања, учињено.

Ми и сами знамо напред све што нам се може рећи на овакав начин умовања, али ми опет држимо да је он правилан, само што га је тешко разумети, а још теже, можда, јасно преставити. За оно што смо досад о оваким питањима, узгред, помињали, нама се замерило с једне стране, да хоћемо државу без закона, с друге опет, да све оснивамо на писаним законима, не водећи рачуна о људима, а сад ће нам се сигурно рећи, да је Круна по Уставу неодговорна, да су само министри одговорни, као што нам је већ речено да нема закона, који би кога осуђивао да служи као министар, ако налази да је за интересе земље штетно оно, што се од њега тражи да учини. — Јест, доиста, све је тако по Уставу, на жалост у ствари сасвим је обрнуто. Ни у другим земљама није тешко наћи министре, и ако није лако наћи их добре, а у нас има министара на сваки прст колико хоћете и за сваки посао какви хоћете, па чак и за добар, ако би се од њих само добар посао тражио; и то је факт с којим се мора рачунати. И зар збиља нашим политичарима није за то довољан доказ наш целокупни политички живот, за ово последње четврт века? Јест, доиста пише у Уставу да су само министри одговорни, и тако споља изгледа да је, али нека нам се изнесе један једини важан до-

гађај у државн, који би био изведен, а да је Круна налазила да га не треба извести, и да је збиља хтела да се он не изведе. Нека нам се покаже ма један чин од значаја, где су министри, Скупштина или јавно мњење могли спречити да се што не учини, што је Круна држала да је требало учинити. Таквог чина нема у ствари, у овоме добу владавине о коме је реч[24])

Где нема праве самосталности и слободне воље, ту не може бити ни одговорности. То је правило без изузећа у моралном свету, а у политичном животу, и ако су му границе много пространије, и тако се строго не узима, оно опет у основу и у опште вреди. Разлика је сва у томе, што се самосвест и слободна воља код маса не мери истом мером, као код личности. При свем том и у политичном животу једнога народа, ако га желимо правилног, у опште може стварна одговорност пасти само на она места у државн, где се разуме оно што се ради, где постоји слободна воља да се што уради или не уради, и *где се налази стварна моћ да се та воља у дело изведе.*

Истина, и најапсолутистичнији систем владавине често се виђа присиљен, да пристаје на компромисе, и да чини концесије људима и стварима, па је природно да их мора чинити у мало јачој мери и систем привидне парламентарне владавине. Али та околност не мења правило у основу, она није у стању учинити да у ствари одговорност падне на оне чињенице у државн, на које пада, истина, по Уставу, кад те чињенице нити разумеју оно о чему се ради, нити свагда знају оно о

[24]) Истина, ми нисмо хтели пристати, да се после атентата Јелене Марковићке угледнији радикали стрпају масом у затвор, па да се тек после траже докази за њихово саучешће. Наша је оставка ношена онда у џепу читав месец дана, а према нама чињени су сви могући покушаји, да се за тако *здраву и плодну политичну мисао добијемо*, али ништа за то, да је Круна неотступно хтела да се радикали затворе, они би у ствари били позатварани, јер ако није хтео Пироћанац, нашло би се јамачно других, који би ту жељу Круни радо испунили. Нама се чак чинило онда, пошто је наша оставка из сасвим других, и ранијих разлога, била понуђена, да се држало много више на то да Пироћанац позатвара, мимо закона, радикале, него да они буду затворени.

Било је сигурно и код других министара сличних случајева, али ни они не би били у стању доказати, нити више нити друго него што наш случај показује.

чему се ради, нити пак имају моћи да изврше оно, што би изабрале да треба учинити.

Оставимо, дакле, на страну велики део бирача, међу којима има их и таквих, који не знају ни с којим се државама граничи Србија, а камо ли да би се што разумели у државним пословима. Издвојмо приличан део изабраних, који се толико исто разумеју у државним питањима колико и они који су их изабрали. На њих не може пасти стварна одговорност ни у ком случају; они су неспособни да ју на себе приме; њима је потребна праведна, правилна и брижљива државна власт, и кад њу имају и њима и држави најбоља је.

И тако нам остају две чињенице у држави на које пада стварна одговорност за послове државне: Круна и интелигенција. О овој поставци не може бити спора, јер је тако свуда, па тако мора бити и у нас. Питање је сад само, колики и какав део ове одговорности пада на Круну, а колики и какав на интелигенцију, узимајући овде обим интелигенције у најширим границама.

У нашој земљи, оваква каква је данас, без пречишћених и утврђених појмова о праву и дужности, без истинске образованости и политичке чедности, без јавног мишљења, и без снаге на коју би се оно ослонило. Са странкама политичким које се све без изузећа налазе тек у развоју образовања, чије је вођство без сталности, а подржавање од стране масе без поуздања, у којима су често интереси државни запостављени интересима страначким. Са странкама које још не увиђају, да су природом ствари присиљене на стрпељивост, и свакидашње међусобне додире, па чак и на заједничке радње у важним приликама, и које су само са те неувиђавности немоћне, нити да учине добро, нити да спрече зло. — Са странкама и политичним људима, који се по читавих десет година и више јавно боре за известан Устав, а чим га добију оне га ниште или, парче по парче, газећи његове одредбе док су у власти, или у целини помажући да се за једну ноћ поништи. Са стањем целокупним у земљи, где се Устав може дати данас, а узети сутра, а да опет тај велики чин у јавном животу ни у чему стање у земљи не промени, сем промене која по некад долази, у тим приликама, на местима министарским. Где

су вазда готови да учине Пашић и Гарашанин, што не би хтео Ристић, Ристић и Гарашанин, што не би хтео Пашић, а Ристић и Пашић што не би хтео Гарашанин. И ако, случајно, ни један од њих не би хтео, где стоји Н. Христић готов да то изврши. И да је бар ту крај овој лицитацији на ниже. У таквој земљи, интелигенција док је оваква као што је наша, и ако се с њом и средством ње морају да врше послови у држави, не може бити одговорна за општи и главни правац послова у њој.

Интелигенција је одговорна, и тој одговорности нема равне, што у борби непрекидној, јогунастој, између две крајности, које се отимљу за целокупну власт, није заузела независан посреднички положај, и свела борбу у њене природне границе, него се раздвојила на двоје, и оба логора служила и експлоатисала, што није спремила терен, на коме би могли министри стати са својим независним гледиштем, на коме би се рад Скупштине кретао у границама и правцем корисним за напредак земље, а не би се време расипало у којекаквим ситницама, тако да мало чега имамо у нашој земљи, за што би се могло рећи да је у ред доведено. Она је одговорна што у земљи нема јавног мишљења, и што наша штампа само прекоре заслужује. она је одговорна што није, групишући се, дала своме раду правац, који би дао земљи спремне и одане послу раднике, на место јалових агитатора, и проблематичне способности министара, народу савесне вође у јавном животу, а Круни поуздане и одане саветнике. Али ова се одговорност устављa на овој тачци, она не може ићи даље. Где је та могућност да се са данашњим елементима састави једна влада, која би нашла поузданог ослонца у Скупштини за озбиљне радове у земљи, где је та Скупштина која би подржавала такву владу, и где су ти бирачи који би подржавали такву Скупштину — ако би се Круни учинило да ни влада, ни Скупштина нису на свом месту? А владе које немају поузданог ослонца у Скупштини осуђене су на потчињен положај према Круни, и живе, више или мање, од њене милости.

За данас, дакле, још за озбиљан и користан рад у земљи, који би извео земљу из овог нерада у опште, и јалових политичких агитација, који би дао државној администрацији чврст

организам, без чега се политичке слободе изврћу често у неред, и место добра доносе застој; који би довео у ред судство и законодавство — за то, и за све друго, потребан је поуздан наслон и поуздана потпора Круне, без којих су све друге снаге у земљи слабе.

Док ово стање траје одговорност за послове земаљске мора пасти на Круну; она је тешка, она је огромна, она је толико тешка да под њеним теретом могу посрнути и Круна и земља, али се данас она не може ставити ни каквим вештинама или уставним фикцијама на које друго место, а да се држава не изложи највећој опасности. То треба Круна да зна, то треба земља да зна. Обмана у овоме била би судбоносна.

И при свем овом што смо довде навели, ми не мислимо ни из далека на лични режим владавине; данас већ нема за њ услова у Србији, да би могао бити од користи. Ми мислимо да треба дати земљи правилан одмерен Устав, према њеним приликама, и правим потребама. У том Уставу не би се ограничавало ни једно политично право грађанима, не би изостала ни једна уставна гаранција за правилно вођење послова, не би се крњила ни једна прерогатива Круни; али би се стварна гарантија за поштовање Устава и закона тражила онде где може бити и стварне одговорности. И при свем том, не треба се одавати обманама, све може остати опет по старом, ако оне чињенице, на којима лежи одговорност, ту одговорност озбиљно не узму.

Кад Краљ буде познао сву величину одговорности коју у данашњим данима Круна носи, он ће у истом часу познати и сву величину дужности, коју му та одговорност налаже, и сву величину моћи која му и по таквом Уставу стоји на расположењу да тој дужности одговори.

М. С. Пироћанац

ПОМЕН

Моја мила звезда, из срећних времена,
Дошла ми је данас као успомена.
„Здраво да си!“ рече, јеси ли ме рада?
Ја, к'о сваки спомен, дођох изненада!
Ми спомени бледи, ни мртви, ни живи,
Ми нисмо, к'о страсти људске, колебљиви. —
— Дух нас некуд баци у далеке крaје,
А спомен, к'о спомен, — он све даље траје!
— И још, што је чудно, он све лепши бива,
Што га дуже прошлост у свом крилу скрива.
А те страсти ваше?! Те колевке наше!
— Јер по неком од нас и сам живот даше —
Док се ока згледе, и тренут је доста,
Зачетак им кобни већ животом поста.
И док тренут био, што им рођај створи,
Често ј' живот мали, да се с њима бори.
И воља и спрема, и нада и дари,
У борби се с њима као прах сатари!
А кад дођеш близу, там' где људи стају,
Обазреш се назад по том окршају;
Али, једва онда, кад већ ништа немаш,
Само душу своју, што је Богу спремаш.
— Тад и онај бедник, који живот воли,
Пао би пред Бога, да га за смрт моли,
Кад погледа оно, што му с' живот звао,
Он сад за то не би, ни потуре дао.

Место лепог плода што мицдија брати,
Једно празно ништа одзив ће му дати!...

А тамо далеко, кроз маглене краје,
Нешто засветлуца, па благо засјаје,
И све ниже, ниже, к'о пламичак мали,
На животној свећи, кад је смрт запали.
То је спомен бледи, што се тамо губи,
Још у оном срцу, што уме да љуби,
Где и преко гроба љубав света траје,
Па је у животу, к'о спомен, нестаје!

Понекад и зато дух нас људски креће,
Што му није мило да се с нама среће. —
Забаци нас некуд, где мишљу не кочи,
К'о богињи правде, завеже нам очи,
Танким тквивом, што га садашњошћу зове;
Па натрпа на нас нове жеље, снове!
Још за нама камен, — будућност му име —
Баци, не би л' како, смождио нас тиме! —
. Али спомен бледи, још и даље траје,
Па кад га не зову, он пред душе стаје.
И тад душа бледи... њој и није мило,
Што да спомен живи, кад је време скрило,
И људе и дела и страсти пламене —
А опет их, ето, као успомене! —

А понекад бива, — ти ћеш сама знати,
Као добар пријан, спомен се наврати!
И душа га тада оберучке прима,
Па га грли, греје на својим недрима,
Не би л' спомен мио опет живот био!
Ороси га сузом, — Како да их нема! —
Па му у свом срцу топло место спрема,
Оно исто старо, где је негде било,
Пре, но што га време спомен учинило!

Ал' спомен, к'о спомен! И ту с' мало бави,
Њега живот тера, њега јава дави.

Живот брзо јури, напред, својим током,
За њим јава скори са времена скоком.
А на томе путу, док до мете стижу,
Као дан за даном, и борбе нам нижу.
Душа спомен крије, он за борбе није!
Он је лепо цвеће, што у души ниче,
Он је огањ вечни, што га љубав стиче,
На тајноме гробљу, што га душа скрива.
Где јој мило, драго, у смрти почива!
— Па понекад само кад се сета тија
На уморно срце, к'о љубавца, свија,
И срце затужи, не зна ком би рекло,
Шта га тако мори, коме би утекло ?!
Ил' га среће бурни таласи понели,
Па би срце хтело с неким да подели,
Тад се спомен јавља, да подели боле,
Да са срцем тужи, да са срцем воле,
Нечујно, без шума, лагано и тио,
Да свет не би чуо, да је спомен био,
Душа спомен крије, он ни за свет није!

Као такав спомен, ја ти данас стиго',
Из мог мртвог мира твој ме јаук диг'о —
Познаћеш ме одмах, тужна сам ти слика,
Само утри време с избледелог лика!..."

На пољу је поноћ. Све у густом мраку,
Ни месеца нема у сребрном зраку,
И звезде су миле своје лице криле,
— Не видех их горе пре румене зоре .
Све је поноћ нема својим плаштом крила,
Као да је сама у вечности бдила,
Само ветрић час по несташно се креће,
Испод мрачног плашта залелуја цвеће.
— Цвеће мирис пусти из шарених усти,
Па их опет склопи. Баш му није мило,
Што га ветрић буди, кад је сунце снило!
Ветрић се затаји, ал му није жао,

Што је мирис слађан једном бôном дао!
Још се краде даље у сад суро грање,
Заталаса лишће, те затрепти суво,
Па се јачи створи, не би л' га раздув'о!
И све брже, брже суво лишће тера,
К'о да с њиме некуд, у бескрајност смера...
Зашумори грање, биће о том збори
Зашто тамо ноћас мален огањ гори?

И жижак се прену, па се питат' стао:
Где су нади светли, где узор светао?!
Та до сад су увек светлост своју слали,
Младом духу, с ким су свет од ноћи крали!
Где је оно срце, што је, пуно вере,
Звало братска срца да с' у борби мере —
Пуно свете ватре, свет је проћи хтело,
Своје смеле жеље извести у дело!..
...Све је сада прошло!.. Једва срце бије...
...Пусто је и празно... јер суђено није!
Сан ће проћи тихо, нечујно и тупо,
А једва је живот на срце залуп'о!
И сам жижак тужи: жали живот свежи,
Што се бори мучно, да од смрти бежи.
— Па је чудно прасн'о, затрептавши јако,
Биће то од суза, што их пламен плак'о!

И опет је поноћ доле земљи сишла,
Па је у том путу и небо обишла,
Утрнуле звезде, тек по где где која —
Коме је до тога, можда их је броја!
И месеца није, не можеш га наћи,
Већ ако би хтео плавим сводом заћи.
Ох, како је мрачно и суморно туди,
Ту тишину страшну нико не пробуди!
Као да је вечност пришла доле сама,
Да упозна земљу са својим тајнама!
Тихо жижак гори, тлаји и не прска,
Тули своју снагу, к'о да му је мрска

Можда му је право, да нико не сазна,
Коменоћас светли, путем вечнога сна.
И живот се гаси... Кап се по кап топи,
И смрт, гле, нечујно своје руке склопи,
И крилима ману, дах се задњи диже,
А вечност га нема на свој конац ниже!
И пламен се пови, сузе ми га гасе,
...Бог да прости душу, што је звона гласе!

Тад се авет страшна мојој мисли крену,
Понесе је собом, тули светлост њену;
Сиђе и у срце, да ми душу сише...
...То је туга, брате, што те немам више!

Београд, 1895.

Христина Г. Ристићева

ЂУКАН СКАКАВАЦ

приповетка С. Матавуља

Идемо из школе ја и неки мој друг, па се пред градом сретосмо с неким човјеком у новим хаљинама, тежачкога кроја, онако како се носе приморски заграђани, а не сељаци. Човјек је био осредњег раста, малене главе са ниским челом и риђим великим брцима. На гуњу је имао медаљу.

— Знаш ли ко је то? запита мој друг таким гласом и и изразом лица, да сам одмах помислио, е ћу чути нешто необично.

— Не знам, рекох.

— Не знаш!?... Па то је Ђукан Скакавац, што је сад дошао из војске, што је у рату убио француског ђенерала! Та ни о чем се другом не говори него о њему! Ено видиш како га свијет гледа!

Збиља, двије три женске обазријеше се за њим.

Мој друг узе причати догађај, који је Ђукана обесмртио. Знао је све потанкости, као да је очима гледао, а ја сам опет све вјеровао, као да очима гледам. Кад најпослије он предуши од силнога причања, пренеразим ја њега овијем ријечима:

— А знаш ли ти, да је Ђукан мој кум. Жао ми је што нијесам знао да је он то, а ја бих га уставио и здравио се с њим... Али ја ћу то учинити први пут кад га сретнем, и он ће ми сâм причати како је било у рату у Италији!

На лицу мога друга могла се читати велика завист, — и тако се растанемо.

Доиста, мој покојни отац био је кум са Скакавцима. Многобројна и имућна задруга што је носила тај надимак живела

је у засеоку, час хода од наше вароши. Скакавци су били на гласу као вриједни и поштени тежаци, мало аруми и тврдице. Говорило се, до душе, да у тој кући увијек има по неки видовит човјек, а од њиховијех одива да су по неке вјештице, али канда су то највише разгласили „Сватини"...

Мени је глава била тако пуна јуначких дјела Ђукановиx, да се зачудих кад у кући затекох тетку и њеног постаријег рођака гдје разговарају о другим стварима, а не о њему. Ја сам нестрпљиво очекивао кад ће се они сјетити главног предмета, па, видећи да они на то и не помишљају, умјешах се у разговор.

— Је ли, бога ти, стрико, познајеш ли Ђукана Скакавца?

— Што ти то треба знати? запита тетка, по своме обичају, опоро.

— Па кажу, тето, да је тај Ђукан убио у рату француског ђенерала и да му је за то цар својом руком прикачио медаљу!...

— Прикачићу ја теби медаљу, ако с мјеста не узмеш књигу и не гледаш свој посао!

Ја се одмакнем, али не толико, да не бих чуо даљи разговор. Она настави:

— Збиља, Крсто, је ли истина то што се прича за мога Ђукана? И ја сам то чула.

— А јади га знали, сестро. Он то прича, али ко ће му вјеровати! Ти знаш, да сви наши лажу кад из солдата дођу! Сваки је чинио чудеса, сваки је говорио с царем.

— А је си ли се ти састајао с Ђуканом?

— Јесам. Ономад смо пили заједно. Било нас је десетак. Ђукан брбља, брбља, никад краја. Ми га прекидамо и задиркујемо. Шантави Ловро Балмас поче причати, како је он у младости убио пашу травничкога... Зарекао се, вели, да ће га погубити, и он самосам отишао у Травник и смакао га... Можеш замислити је ли било смијеха! Други опет поче лагати, како је са тројицом другова дочекао у кланцу педесет горњачких кириџија, па их оплијенио..... Сваки је измишљао по какву комендију, само да се Ђукан сјети да се ругамо, али се он гради невјешт.

— А ма најпослије зашто би му дали медаљу? Запита тетка.

— А ђаво би га знао! одговара Крсто смијући се.... Може бити за то, што има јаке зубе.... Е, то не лаже, то сам видео својим очима. Тури крајцару међу кутњаке, па је нагризе с обје стране

— Тако ти Бога! рече тетка, очигледно мислећи о нечем другом.

— Тако ми Бога, сестро! Нагризе крајцару на обје стране, онако као што бисмо ми потврђу кору хљеба!... Е, јадан ти сам, да су ми његови зуби, а џаба му сва његова слава и медаља!

— А веле, да је донио и новаца!

— Па јесте. Ти знаш какви су Скакавци. Да ставиш кога од њих на врх Велебита, он би опет нашао начина да искамчи од некуд и некако коју пару.. Али није лијепо од Ђукана, што хоће да се одијели од задруге. Од кад је дошао, није ни свраћао кући. Већ је повео парницу ради дијела.

— Е, мој Крсто, прихвати тетка, знаш ли што но се каже: „ако смо ми браћа, нијесу наше кесе сестре.“ Ђукан је пунијех дванаест година био у војсци, а они му не послаше ни једне паре. Зар је то лијепо од њих?

По томе сам видео, да тетка зна о Ђукану много више, него што сам могао мислити.

Крсто слегне раменима и пође. Тетка пође с њим. У дворишту они су застајкивали у живу разговору. Најзад Крсто отиде улицом, а тетка сврати у сусједство, к Марти удовици.

Та тетка била је мени и мојој браћи и сестрама и отац и мати и кућевни старешина. Била је оштра и упорна, али правична и заузета за наше добро,... Толико само могу да кажем. а толико је и доста за разумијевање ове приче.

Удовица Марта, коју поменух, била је жена од тридесет година, висока, једра, црномањаста, бијеле коже као да је у кавезу расла. По моме ондашњем укусу, то је била најлепша жена у нашем мјесту. Имала је само једно женско дијете од четири године, сушта материна прилика, којој ми дадосмо надимак Фифина. Марта и наша тетка пазиле су се као двије рођене сестре.

Кад први пут послије тога сретох Ђукана, његово ме обличје одби. Ситне а мутне очи увукле се дубоко под ниско

чело као два разбојника у засједи. Поглед му је страшнији изгледао због густих обрва. Како је бријао браду, остала му је сјенка од бријотине, те су му образи имали двије боје. Препланули врат бјеше сноп самијех жила. Руке све до краја прстију бјеху му рутаве.

Други пут сретог га пијана. Није посртао, него је ишао раскорачен, једва вукући ноге, а у себи је нешто боботао.

Ја то испричах у кућу, а тетка ме јако изгрди.

Трећи пут сукобим се с Ђуканом у нашој улици. Било је у сутону. Нијесам могао вјеровати својим очима, али морао сам вјеровати. Ђукан је изишао из Мартина дворишта, и видио сам њу кад је затворила врата.

Сав усплахирен допадох у кућу. Моји баш сјели да вечерају. Ја заборавих и да назовем Бога, него започех:

— Знате шта сам сад видео!... Ђукан Скакавац изашао је из куће тетке Марте!

— Ево ти потврде за то! рече моја права тетка, ударив ме што је боље могла дланом по образу.... То ти је у исто вријеме и вечера!... Одмах иди лези!

Морао сам се покорити. Дуго сам се окретао и превртао у кревету, докле сам се смирио и почео размишљати. Нијесам баш био дијете, било ми је око дванаест година, али ми ни како није ишло у главу да би се лијепа и богата тетка Марта могла загледати у мањавог Скакавца, тијем већма што је одбила многе просиоце. А шта је опет наврло тетки, да ја готово не смијем ни поменути Ђукана?... Све је то било сувише загонетно.

Прође неколико недјеља. Ја сам често сретао Ђукана и по вароши и пред кућом удовичином. Два или три пута затекох га и у нашој кући, у разговору са тетком, али ме он никад не погледа.

Разумје се да сам се добро чувао, да га не помињем пред њом, али у накнаду говорио сам много о њему са дјецом, а говорио сам тако, да га они почеше од срца мрзети. То је канда дошло и Марти до ушију, јер од некога времена поче окретати главу од мене и склањати Фифину, и ако је знала како ја то дијете милујем.

Најзад, једнога вечера у почетку јесени, тетка ми рече, да ћемо ја и она доцније вечерати, јер, да има са мном неко-

га разговора. Крута жена рекла ми је то колико је могла љубазније, те сам видио, да ће се са мном поступати као с малим домаћином, што је ријетко бивало а увијек ми ласкало.

Сјећам се да је тога дана дувала силна бјелојужина.

Пошто нареди дјецу, она се огрну, нареди и мени да се огрнем, па пођосмо. Тек пошто изађосмо из дворишта проговори она ?

— Идемо к Марти... Она се удаје за Ђукана. Сутра ће бити прво оглашење. До три недјеље вјенчаће се... Ти ћеш им бити кум :

— Зар ја ! ?

— Зар ти ! ? окоси се тетка... А што не ? ! Ви сте одавна везани кумством са Скакавцима. Он те је сâм изабрао.

— Он ?... А тетка Марта ?

— Па и она, разумије се :... Сад немој да улазиш накострнјешен у туђу кућу, а тобож први пут у походе кумовима.

— Ах, јадна Фифина ! рекох и нехотице

— Шта јадна Фифина !.. цикну тетка. Што ће фалити Фифини ?... Гледај ти, молим те, паметна, зрела човјека, који зна шта коме доликује, који умије жалити туђу дјецу ! .. Ово је баш да се човјек и преко јада насмије... Шта ти најпослије имаш против тога човјека, а ? Ја знам све што ти дјеци говориш, али кажи шта ти имаш против њега ?... Није ти мио, то је све, а то је ништа !

Тетка ућута за неколико тренутака загледавши ми се добро у очи па настави :

— Добро ! Рецимо није најбољи. А би ли ти желио да се Марта уда за каквог... Латинина ?

— Боже сачувај ! викнух ја запрепашћен.

— Ето видиш ! А то би било да није Ђукана, јер међу женицима нашега закона осим њега нема за њу прилике. Он се сад одијелио од својих, он је богат, млад, био у свијету, па шта ћеш више !.. Марта је инокосна, и треба да се уда, а Латини навалили са свију страна да је просе... Разумијеш ли сад зашто се ја толико заузимам за њега ?

— Разумијем, тето ! одговорих дирнут, јер сам добро знао каква је она фанатична православка, те сад већ нијесам сумњао да паметно ради.

И тако ми весели уђемо у Мартину кућу.

Кућа је била на два пода. Доњи је служио као подрум. Из њега су изводиле дрвене стрме степенице. Вјетар је тако силно дувао, да тек кад ми дођосмо пред горња врата, Марта чу кораке и рече: „ево их". па нам пође у сусрет. Ђукан је сједео за постављеним столом, на коме је горела „лукијерна" са три пламичка али је слабо освијетљавала велики простор, који је био само при крају преграђен.

Пошто назвасмо бога, рећи ће тетка свечано:

— Ево вам кума! Срећан вам био!

— Да бог да̂! прихвати Скакавац, па устаде и запуши ми уста својим оштрим брчинама. Сјећам се, да сам помишљао како ће то непријатно бости пуна лијепа уста Мартина. И она се пољуби са мном.

Ђукан започе:

— Сједи, ђаче, мудрословче, па нам кажи свој *жвр*!

— Кога му ђавола значи «жвр» рекох у себи и гласно одговорих: Хоћу, само да видим Фифину. И отидем ка кревету, те пољубим дијете.

— Заспала је већ, одговори Марта, па окренув се тетки настави: *Он* је са њом комендијао цијело вече... Боже, шта с њом ради! Узме је, па је дигне у вис, врх себе, па окреће њом, па чини да се премеће.

— Дакле, хоће к њему? пита моја тетка.

— Још како! Зове га ћаћом. Све пита: ђе је ћаћа?

Марта отиде у преградак, гдје је била кујна, па са својом најамницом Томком изнесе вечеру.

Посједасмо сви огрнути, јер је дувало мало мање него на улици. Сва три пламичка вртјела су се у ковитлац, те их је свакога тренутка требало заклањати руком, да се не угасе. Скакавац се опет обрати мени:

— Дакле, куме, шта учиш?.. Знаш ли већ латијански и талијански и србљански?... Збиља, разумијеш ли тудешки?

— По мало, рекох.

— Аја, не ваља ту помало, него треба баш онако... жвр!

— Ама, шта ти је то жвр? рекох

Удовица прсну у смијех и додаде:

— И ја му то не разумијем!.. То баш није ни лијепо!.. Сваки час „жмр", „жмр"!...

Скакавац се мало намршти, па пруживши руку диже пун велики врч вина. Канда нам је хтео показати своју снагу, јер задржа неколико тренутака тешки врч у пруженој руци, а другом је гладио брке. И онда рече:

— Жвр је све, па и то кад човјек хоће да се напије и да наздрави... Дакле, бабо моја, жвр! И Ђукан, мрднувши обрвама на Марту, нагну врчем.

Тетка ме гурну ногом, јер видје на мом лицу израз негодовања што он пије из великога суда. И он као да то опази, те пружајући Марти вино и пошто доњом усном оже брк, рећи ће:

— На, бабо! Ми ћемо овако по старинску, а ова финија чељад, ако ће, могу и чашом, — ето их пред њима... И то је жвр!

И тетка се напи из заједничког суда, па сам морао и ја.

Одмах за тијем, Ђукан заподјену разговор о домаћој привреди. Каже да ће прије свега купити добру мазгу. За тијем, вели, продаће све своје земље у засеоку и покуповаће друге у близини Мартиног имања, да га заокругли Марта је у доброј години налазила до сто барјела вина и десетак барјела уља, а и његово ће толико доносити. То је, бога ми, доходак — жвр! А какав ће већ доходак бити до неколико година, пошто он све људски обради и пошто умножи имовину! То ће бити три пута жвр! Јер он неће продавати вино и уље у невријеме као што чине „наши дроњавци“, у невријеме кад Талијанац и Личанин купују по што хоће они, него ће га продавати при крају љета, као што раде газде... У опште, он ће показати, да је остао добар тежак и ако се дванаест година кланчао по касарнама и по бојиштима; — показаће да зна «шта мисли земља и воћка», и ако већ неки злурадо тврде, да се он одвикао од тежачких послова, те да није више ни зашто него да грије клупе по крчмама!...

Дуго је трајало то његово разлагање, испресјецано небројеним «жвркањем» да цијело вријеме Марта није очију с њега дигла. Ја сам опет њу посматрао. С почетка, она му ни једном не управи погледа милоште, него га је гледала с неким чудним изразом, као да нешто очекује, али, мало по мало, кад се вино поче одазивати, кад му се зарумениште јагодице,

те му и поглед постаде најприје одређенији и слободнији, па онда и умиљат, онда удовици се очи зажарише.

Томка дође да однесе судове. Била је то здрава, снажна плавуша од петнаест година, а у најму код Марте из дјетињства. Она нешто шапну господарици, па додаде гласно:

— А што се мрзнете овђе, кад на огњишту букти велика ватра!

— Бога ми, право каже, рекох ја и отидох у кујну. Томка сиђе у подрум, да донесе још вина. Њих троје још су разговарали, па дођоше к мени и посједаше око огњишта. Ђукан свуче гуњ, огрну се њим и диже длане према пламену Из широких рукава промаљале су жилаве и рутаве мишице.

— Еј, да ми је кад год била овака ватра!.. Да ми је била онда, кад сам послије боја, гладан и уморан, лежао међу мртвијема и рањенима на влажној земљи!

— Ух, не спомињи! рече Марта јежећи се... Само о томе не говори!

— Знам, рекох, теби је већ причао, али и ја бих радо чуо, како је убио ђенерала!

— Док се дође до ђенерала треба жвр! вели Ђукан... Шта је и шта било док сам ја до тога дошао.

— Па причај, куме, молим те!

— Бога ми, куме, нијесу ти мишице сувише дебеле као за јунака, рече тетка.

То би Ђукану као да га ко удари по образу. Он је погледа зачуђен и увријеђен, шкргутну зубима, засука рукав, устаде и раскорачи се.

— Шта је, за бога.... шта хоћеш!? једва изрече Марта од страха.

— Жвр! сад ће се видјети ваља ли што моја танка мишица, вели он. Чек, чек, да видите!

— Ама, за бога, жена се нашалила.

— И ја се шалим!.. Дед ти, куме, ухвати ме иза шаке... ухвати ме обема рукама. Ти Томка, ухвати одмах до њега! Ти, Марта, као најјача, држи за средину, а ти, кумо, за мишицу, до рамена. Дед!

Ми учинисмо тако, више од страха, него од силе.

— Е, сад, кад речем: један, два, три, ви уприте свом снагом, да видим хоћете ли превити ову танку мишицу!... Не-

мојте се смијати, него онако жвр!... Дед!... Један, два три!

Ми навалисмо смијући се, па онда баш збиљски, али нам је била сва мука узалуд, баш као да смо хтјели привити сухо дрво.

— О, брате, ово је збиља ђаволска снага, рече тетка... Доста! Што да се мучимо узалуд!

— Не, него још! дода Марта, сва зајапурена... Хоћемо баш да му покажемо!

— Још, још! вели Ђукан.

Ја замотрих да он прстима лијеве руке шкакље удовицу иза врата. То ме наведе да и ја то исто покушам на Томкину врату. Дјевојчица ме погледа, па затури главу смијући се, па и она стаде викати: још! још!...

Најзад, сустали, посједасмо, али он остаде онако раскорачен, сучући бркс, слушајући наше хвале, па од једном дохвати иза себе с полице тањир, тури га у уста и одгризе парче, као што би гладан човјек одгризао окрајак од погаче. И баци тањир и окрајак посред кујне.

То је било за колико би ударио дланом о длан.

— Овако ћу ја теби, бабо, прегристи грло кад ме наједиш!.. У мене ти нема пет ни шест, него одмах.. жвр! рече смијући се, па сједе.

Сјећам се врло добро. да ме је та шала неугодно дирнула, али на моје велико чудо, удовица са изразом највеће понизности одговори:

— Ти си мој господар, али ја се опет надам да ћеш ми бити добар!

Тетка погледа мене и Томку, (сједели смо једно до другог), па, видећи ваљда како ми жељно очекујемо наставак љубавног тепања, она нађе за добро да да̂ други правац разговору.

— Валај, ако ико, ти ћеш Ђукане живјети сто година, али опет причувај своју снагу! Зубе чувај за старост, а већ за мишице лако је... Је си ли икад боловао?

Ђукан нагну врчем. Тога пута једва је предушио, — пио је као во.

— Боловао сам често у војсци. али никад нијесам узимао лијекова.. Аја, брате, нека они дају коме другоме, али мени

жвр!... Оно знаш, чим се разболиш, дође веничар, па те прегледа, па ти проп̌ише лијек. Али, опет вам кажем, ја нијесам никад лијек прогутао, него ако га узмем пред њим, ја га задржим у устима, па га испљујем, ако нема никога, ја га бацим. Јер, болан, они граде све лијекове од отрова. Шта је лијек него отров? Истина је да ти помогне на први мах, али послије сиђе у слезину, па ту остане до вијека.

— То нијесам знала, рече Марта зачуђена.

Тетка се осмијехну.

— Ја ти кажем — настави Ђукан — да лијек никад не излази из човјека, него му се скупи у слезини... Тако се купи, купи, купи, па ко их много пије надме се као тенац, а у лицу је жут као лимун.

— Јао мени, то је истина вели Марта. А ја сам давала Фифини неке прашкове због бубина̂.

— Рђаво си радила. Али опет дијете ће лакше прекужити.

— Ама, куме Ђукане, нечим се треба лијечити, рече тетка.

— Треба, треба... Фифини треба давати запапрене ракије, ако је истина да има бубине. По мало, разумије се, јер колико треба пилету? Вино и ракија и ватра и пијавице, то је лијек за све. До душе, кад је човјек болестан, треба и да гладује.

— А од чега си ти боловао? пита Марта.

— Од врага и његова друга, вели Ђукан мрштећи се... Ували ми се враг у трбух, па ме мучи по двије три уре... бога ми, и по цијелу ноћ. Оно што кажу, развије се пупак, а нема кога да истрља, а нема ни вина ни ракије, ни ватре. Мука жива! Док сам био код куће, био сам здрав као дријен, али у војсци...

— Па шта си радио, јадниче? пита Марта болећиво.

— Стиснем зубе па трпим. Ето шта! Дао бих талијер за оку вина, али о томе нема ни помена. Кад не могу ништа друго, ја се трљам са̂м и штипам се свуда. Јер и то је добро. Ништа боље него се добро штипати, да крв узаври.

— Сачувај Боже и Богородице! рече Томка као нехотице, али таквим изразом да сви прснусмо у смијех.

— А за пробаде и убоје најбоље су пијавице, настави Ђукан.

— То је истина, потврди тетка.

— Једном сам се у касарни потукао са солдатима Талијанима и Тудешкима. То је било у Верони. На несрећу, не деси се у соби нико од наших, а њих седам осам кидисаше на ме. Били смо се пјесницама, па онда кундацима. Ја их премлатих двојицу тројицу, али, бога ми, и они мени намјестише ребра. И два лоша убише Милоша. Тако је трајало док не стигоше неки наши. Ја сам се једва на ногама држао, осјећао сам, да ако овакав легнем и допанем шака љекару, да нећу више устати. Срећом имао сам неколико талијера, те замолим неког Сињанина, да ме одведе до берберина. Он ме одведе. Ја извадим Марију Терезију и пружим је берберину и кажем: «ево ти, али да ми ставиш пијавице овако с ногу, да их начичкаш свуд ђе има модрица». Па онда се свучем и кажем земљаку: гледај добро да мете пијавице свуда гдје су модрице, јер јарац талијански хоће да превари. Кад ме Сињанин видје гола стаде се чудити: «Јао, вели, па ти си сав испребијан! Берберин опет одмахну руком. Не могу ја вама за талијер да потрошим толико пијавица, Ту ће их отићи двије прегршти... На то, нека га ђаво носи, ја му дадох двије Терезије... А мој брате, мука жива, и колико је то трајало. То је било жвр! Па онда онако са пијавицама на себи вратих се у касарну. Разумије се да ме више Сињанин носио, него што сам сам ишао. Послије двије три уре скинуше људи пијавице с мене, али нијесам могао сутра устати. Веничар јарац познаде шта сам урадио, па ме тужи, те ме осудише на четири недјеље апса Одлежао сам апс, али сам изнио главу, а да сам се дао љекарима у руке, био би жвр

— О мајко божја, шта се с тобом радило! рече Марта и прекрсти се.

На то се тек пренуше у Ђукану војничке успомене, а како се свакога часа машао врча, то су оне васкршавале све живље и живље. Једна ми се особито удубила у памети. Причао је о неком свом другу, сјеновиту човјеку, који је имао «чудне моћи». Тај је човјек био Фурлан, дакле, из земље гдје је од старине помјешана словенска и латинска крв. Био је, вели, сув и црн као ђаво, очију као у зјеца. Фурлан, вели, загледа се

човјеку у очи, загледа се, загледа, па се почне измицати натрјашке, а онај, у кога је гледао, мора да иде за њим. Нема ту хоће или неће, него баш мора! Било их је, вели, који су се кладили с Фурланом, да их неће *привући*, али је сваки изгубио опкладу. И сједнеш, вели, на земљу или на столицу, или легнеш наузнак, свеједно; и смијеш се и говориш што год хоћеш, а он само стави руке иза леђа, па упаочи оним пустијем очима, па кад види да је вријеме, а он се почне полако измицати, а онај други на један мах ублиједи и занијеми, па за њим, за њим, све за њим, као да га је ужем привезао. А ми наоколо да пукнемо од смијеха.

— О, Боже, свачега ли има на свијету! вели Марта.

— Има тога и у нас, исправи тетка. Покојна баба Рогатића могла је тако привлачити очима стоку. Загледа се тако у мазгу, или говече, или магаре, или овцу, а животиња иде за њом, као што ти рече, као да је привлаче ужетом.

— Jä, настави Ђукан .. Тако ти то мој Фурлан био страх све касарне. Али с једним је добио жвр! с једним је изгубио опкладу.

— А с ким то!? запитасмо.

— Са мном. Мене није могао ни маћи с мјеста. Гледа ме гледа ме, а ја му исплазим језик и одмјерим руком. Најзад се тргне и пође назад, а ја се из гласа смијем, па ни да се макнем Он се томе чудио и криво му је било. Тако је кушао два три пута, па кад виде да не може, он ми пружи руку и рече да сам му ја брат.

— Како то? пита Марта.

— Па то да имам и ја његов *дув*.

— А је ли то истина? опет ће жена.

— Ја, бога ми, не знам. Нијесам никад покушавао, али би могао сад... Што да не?... Сад ћу се загледати у Томку... Седи, мала, мирно!

Томка врисну и скочи.

То је био повод новом смијеху и понудама да се обредимо вином. Ђукану су очи свијетлиле као у онога Фурлана. А и сви смо били мало узаваћени. Чак и моја озбиљна и умјерена тетка бјеше црвена.

— Ама, молим те, куме — рекох ја додајући врч Томки — да чујем већ једном како је било и са оним француским ђенералом, јер то је за мене највећи... жвр!

И Ђукан се насмија кад ја, након кратког затезања, изговорих му његову омиљену ријеч.

— Било је, синак, ево овако, поче он и заћута тражећи нешто, па скупи преда се чаше (које и онако нијесу требале) врч, ватраљ, једну љуску од јаја, извади нож иза појаса, узе из кутије неколико кресавица и бог ти га зна шта још.

— Дакле битка на Солферину била је на дан светога Антонија. Е, сад пазите шта ће бити. Ово је ријека. Видиш ли Марта? запита полажући ватраљ.

— Видим, Ђукане.

— А ово је мост. Видиш ли куме? и положи нож преко ватраља.

— Видим, куме.

Он брзо начини неколико гомилица од пепела и пободе од тих кресавица, па онда разреди чаше љуску и остале ствари, па поче објашњавати.

— Ово су Французи, а ово су Талијани, а ово смо ми... не, бога ми, него ово су Талијани, а ово смо ми.

— Дакле, ви сте под брдом? пита Марта.

— Сви смо под брдом!.. Само слушајте!.. Ево... И настаде така збрка ријечи и покрета, настаде такво премјештање «помагача», да ни најтрјезнији не би ништа разумио. До душе, ја и Томка марили смо зато колико за лањски снијег, јер ми употребисмо ту прилику да се неколико пута цмокнемо. Али у неке викну Ђукан:

— Пази, куме, сад ће погинути ђенерал... Дакле, ја сам овдје, а он је ту, а ово је шанац, а ово су коњаници!.. Е, сад види!.. Падају људи, падају око мене, као муве! Видим ја јарчину... имао је браду као јарац, а на њему црвене панталоне, те ти се залетим те жвр!

И Ђукан зврчком погоди кресавицу, која одлети преко пламена.

— Живио, мој соколе! викну Марта.

— Живио, куме! викнух и ја.

То је дало повода тетки да се сјети наших старих јунака, наших приморских и котарских сердара и четника, Јанковића, Смиљанића, Мандушића и осталијех. Али је слабо ко слушао. Вријеме је већ било да се разиђемо. Мени је глава кружила, те не знам како сам отишао и легао...

Од тада па до Мартине свадбе, свакога дана, ја и тетка иђасмо на вечеру и на сијело к њој. И сваког боговетног вечера, све је ишло истијем редом као и првог. Фифина спава, Ђукан започне озбиљан разговор о домаћим пословима и о привреди, тетка и Марта по мало се о томе препиру, па онда се наврстамо око огњишта, гдје приморска црвеника учини своје, гдје се Ђуканова жестока машта разузда, те нам се ређају призори, какви се ни у сну не виђају.

Ђуканови погледи на свијет, његово мишљење о установама и свијем људским уредбама, много су личили на његове назоре о хигијени и медецини. То су биле крње и површне мисли млада тежака, отргнута од свога рала и мотике, одведена у туђ свијет, провођена кроз неслуђену и бескрајну панораму, коју му нико није објашњавао, упрегнута у јарам коме није разумјевао ни повода ни смјера, проглушена туђим језицима, зајажена свијем туђинским почињући од хране и одијела, па до вавијести о дужности, о Богу, — крње и површне мисли, које су се неприродно развиле у касарни. Он је увјерен био да је наш народ и наравственошћу и умљем снажнији од својих господара, али су ови последњи силнији зато што су лукавији, зато што су образованији. Образовање није ништа друго до препреденост и лукавство, дакле жвр! Он се бојао оне тајне силе, којој је извор у реду и запту — бојао се, али је није поштовао. Све је било збркано у његовој глави од првобитних домаћих предања и наивних вјеровања до онога што је у туђини научио или назрио из савременог напретка.

Наравно, ја сад то разумијем, али онда сам кроз Ђуканове ријечи, мало по мало, стјецао увјерење да је збиља тако. Људи од закона и чиновници били су гори од љекара, попови пак најгори. Све су то варалице и левенте, који како постају препреденији и прождрљивији, то се пењу на виша мјеста.... Све је то жвр, који, кад би човјек могао, најбоље би учинио да једном снажном зврчком отправи у недођију.

Тетка, Томка и ја, мање више подлијегали смо његову утицају, али Марта пријону свом душом уз њега. За дивно чудо, та стамена жена, која бјеше пристала да се уда једино због неких разлога, послије мало времена предаде цијело срце и душу том енергичном и фантастичном човјеку!

Једнога вечера, већ при крају сијела, Марта исприча како се почео јављати неки покојни Анто Свамбиша, чија је кућа била трећа или четврта у реду до њене. Тај Анто бјеше сиромах надничар, честит човјек, а умро је нагло од плућне упале, оставивши жену са много ситне дјеце. Анто се почео јављати седме ноћи послије смрти. Чим жена с дјецом легне, одмах нешто почне врдати по кући и угледају бијелу прилику у помрчини. С почетка жена је мислила да јој се само призире, али како се аветиња редовно јављала, она дозове другу жену, да с њом спава, и та се жена куне свачим на свијету, да је познала Анта, да је видела како ломи руке над дјецом...

Тетка није то вјеровала, — не зато што није вјеровала да се мртви Латини не дижу из гробова, него, вели, Антова је удова позната лажљивица.

— Ама, зашто наши мртви не устају? запитах ја.

— Е, тако је Бог одредио, одговори тетка.... По томе се види, да је *„стари закон“* бољи!

— Ко ти га зна је ли баш и тако! вели Ђукан.... И наши се јављају у другим приликама, рецимо, као пси.

— Не говори, болан, тако! прекори га Марта.... Зар ти, болан, није грјехота да тако говориш за нашу вјеру!?

— Ама, жвр, што је истина, истина је!.... Што ја знам, то ми не могу из главе извадити сви попови и калуђери и владике!

— Па де, шта знаш? запитах ја.

— Знате ли кад оно ударише црне оспе по нашим крајевима? То је било управо годину дана прије него ме узеше у војску. Дакле нијесам био дијете. Било ми је деветнаест година. Болест је најприје овђе почела, па се распростријe и по селима. У нас је први умро Никола Камчина, па онда за неколико дана умрије више од десет душа, што дјеце, што одраслијех. У нашој кући разболи се само покојни Спшо, мој

рођак и вршњак. Он је боловао само четири дана, па премину... То је било некако око Преображења. Ја сам пударио у горњим виноградима. Кући нијесам долазио, те нијесам био ни на погребу... Еле, сједим ја у сутону пред пударницом, тужан и замишљен. Уза ме је, као увијек, двоцијевка. На један мах зашкрипа нешто далеко на уласку винограда. Погледам ја, а оно некаква грдна црна псина. Шуња се, оборила главу, а подвила реп. Видим да није псето из нашег села, јер их познајем све, а видим опет нешто необично крупно.... Од куда га ђаво донесе! мислим сам у себи. Оно се лагано примицало, као да је њушило траг. Ја натегнем двоцијевку и подигнем је опрезно да нанишаним а у себи помислим: «одакле си, да си, бићеш газди печење!» али у који мах нанишаним, у тај мах псина сједе, искези зубе и расколути оволике очи... Мени клонуше руке, коса ми се накостријеши, а срце да искочи из груди. Онда псето, уздигнуте главе и репа, потрча к мени. Ја клекох и покушах да нанишаним, а оно опет као и прије чучну и искези зубе. Кад спустих пушку, оно већ не пође к мени, него се врати лагано, једва идући, као да је испребијано.

— Такав ме страх обузе, да нијесам смио сâм преноћити у колиби, него отидем к другом пудару, који је био на пушкомет од мене. У путу сам се разабрао. Видим да није ништа друго, него залутало псето!

— И није могло ништа друго бити, вели Марта.

— Чекај, молим те!.... Отидем к човјеку, али му од срамоте не казујем шта је, него велим, обузела ме сјета, па дошао да разговарам. Ту и преноћим.

— Сутра дан, у исто доба, на истом мјесту појави се црна псина. Ја сам био са свим миран и присебан. Псето се примицало као и први пут, њушећи траг... Пустићу га, мислим, на шест корака пред себе, па ћу га гађати у груди. Кад се толико примаче, ја нанишаним, а оно чучну, искези зубе и закапа крвавијем очима и запријети ми шапом.... Мени капа отиде у вис, па скочим натрашке, вичући: «Кумим те Богом и самртни часом, ако је у теби Симина душа, јави ми се!...» Чим ја то изговорих, псето заурлика тако страховито, да ме и сад

језа хвата кад се сјетим... И с мјеста га нестаде, као да га земља прогута... То је све истина, тако ми ове крви Христове. Али што је најчудноватије, ја нијесам на Сишу помишљао докле онако не скочих, и оне ми ријечи саме излијетише из уста....

Та нас је прича ужасно потресла. Сјећам се да сам се прибио уз тетку кад смо се враћали а она два трипута у себи понови:

— Не каже се узалуд да су Скакавци видовити!

— СВРШИЋЕ СЕ —

ДЕРЛИ ВЕРЛИ БАН

Хеј делијо, дерделијо,
        Дерли верли бан,
Сломио си свога мача
        — Знам зашто си, знам.
Није ти га више дика,
        Већ ти га је срам.
Мислио си: Ко сам ја сам,
        Дерли верли бан!
Посекô си слабу бабу
        Баш на благи дан,
Не хтела ти ћерку дати,
        Узô си је сâм.
Баба ти се у сну јавља,
        Вели: Добар дан,
Кукавицо, пржибабо,
        Дерли верли бан!
Ти је видиш, пак се стидиш
        — Све ја добро знам.
Ти је чујеш, пак срамујеш
        — Све ја добро знам.
        Све ја добро знам.

(Из „Снохватица“ Змајовиних)

ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ

(ЈЕДНО ПИТАЊЕ ИЗ НАШЕ ЕКОНОМНЕ ПОЛИТИКЕ)

II

После овог општег погледа на развитак индустрије намеће нам се једно питање које не можемо пређи ћутке, а то је питање о будућности мале индустрије и њезиноме односу према великој. Велико-фабрична индустрија као резултат силних преображаја на пољу економике и технике подрива, рекосмо, кућевну индустрију и занате, концентришући рад и капитал у све већа предузећа. Борба између велике и мале индустрије поодавно је отпочела у свима земљама. У Инглиској и Америци она је завршена победом прве над другом. Са гледишта производње то је неоспорно велики напредак, али са гледишта друштвене поделе добара то је једна од најтамнијих страна данашњег индустријског друштва. У континенталним земљама та борба још није завршена и изгледа да ће се још дуго водити. Тај факт што се чини да ће велика индустрија на послетку победити свуда и постати нормалан облик производње, једна нужност у веку машина, узимају колективисте као главни подупрач својим теоријама о колективном облику производње који би имао сасвим да замени индивидуалну производњу. Данашња капиталистичка индустрија све више се, веле они, заогрће колективним обликом док најзад не пређе у руке друштва или државе, уређене према идеалима социјалистичким. То је по њиховом мишљењу природан процес развијања који се, како вели Маркс, врши по сили закона фаталне еволуције. То веровање данас је јако укорењено код социјалиста а и многих економиста, но оно је претерано. Из тога што видимо

да се данас збива не може се строго извести да ће мале индустрије са свим нестати. Закључак колективистички сувише је прерана генерализација једнога принципа за који се не може поуздано рећи да ће и у будућности имати општу примену. Зар није могуће да искрсне какав нов технички проналазак који би скренуо у корист мале индустрије?

Једна од главних користи велике индустрије у томе је што се њом постиже велика уштеда у употреби покретачке парне снаге. Позната је ствар да велика машина троши релативно мање угља од мале. Рачуна се да парна снага равна снази једнога коња стаје на сат 0·40 дин. кад се производи машином од пет коњских снага, а само 0·05 дин. кад се производи машином од преко стотину коњских снага. Али ако, као што за данас изгледа више него вероватно, електрична снага, лако подељива, нађе још јачу примену у индустрији, онда та корист велике индустрије отпада, а малој се ставља у изглед да временом заузме самосталнији положај према великој. Примена електрицитета у многим гранама радиности толико је данас ушла у обичај да је већ изазвала читаву револуцију на пољу индустрије својом надмоћношћу над парним моторима. Поред многих примера примене електричне снаге место парне, да наведемо само један случај, и то у радионици пантљика у Сент-Етјену, у Француској. За покретање механизма ручних разбоја употребљују се електо-мотори, а електричну машину тера снага воде из општинског водовода. У најновије време такви примери јако се умножавају. Чак се помишља на јачу примену електрике и у земљораду. Већ су чињени практички покушаји, и то са великим успехом да се употреби електрична снага у покретању плуга при орању. То нам казује да ће електрицитет, можда у скорој будућности, пружати јевтинију покретачку снагу која ће бити приступна малим самосталним произвођачима.

Осим тога да поменемо још један факт који се наводи у корист мале индустрије. Локализовањем индустрије, то јест груписањем на једном месту и у близини више малих радионица између којих постоји подела радова, постижу се у знатној мери користи у уштеди радне снаге коју пружа велика фабрика. У Русији данас налазимо у већини случајева тако

организовану кућевну индустрију која се одржава при свој навали фабричне радиности и израђује предмете који не само снабдевају околину него се извозе и на страну. Ширење примитивне фамилије у сеоску задругу био је један од главних узрока локализовања извесних грана индустрије, ма да су томе допринеле и друге околности: положај земљишта, климатски услови, обилност првих материја у близини и т. д. Од свију врста кућевне индустрије највише је развијена индустрија дрвета, и то не само у облику обичних алатљика него и финије ствари, кућевни намештај и многи луксузни предмети. На пет стотина села баве се израдом дрвенарије са доста развијеном поделом рада. При коларској индустрији чланови једне сеоске задруге деле међу собом радове тако, да једни израђују само неке делове на пр. точкове, други руде трећи склапају израђене делове и сви представљају целину у којој се огледа јача кооперација радних снага. Има и таквих примера да у неким гранама индустрије саме задруге деле радове између себе, и свака се занима само једном врстом послова.[8])

И друге гране кућевне индустрије негују се по варошима и селима, нарочито у северноме делу Русије где земљорад даје слаб принос. Рачуна се да се у целој Русији бави кућевном индустријом око шест милијуна становника. Само у московској губернији има их на сто педесет хиљада, у тверској преко три стотине хиљада, нижње-новгородској двеста хиљада.[9]) После индустрије дрвета долази грнчарска индустрија која не тражи велику текничку вештину у изради обичног посуђа, а финије ствари од порцулана израђују се у фабрикама. Кожарска индустрија такође је јако развијена у неким крајевима Русије. То исто може се рећи о металној индустрији гвожђа и бакра, али је у новије време потискује фабрична израда. Но ни једна грана кућевне индустрије није толико подлегла утицају фабричне радиности као ткачка индустрија, и при свем том она се у неким крајевима знатно одржава.

Разне гране кућевне индустрије не само да су се одржале у земљама које су изостале у економском развитку и у крајевима удаљеним од живљих путова, где фабричне прерађе-

8) Principles of Economics, by A. Marshal, 1892. стр. 327.

9) Le travail en famille en Russie, A. A. Jssaïesse, Revue d'économi politique, 1893, mai.

више нису са свим поплавиле, као што напред видесмо, него оне екситсују и у средини најразвијенијег индустријског живота, и то уз велику индустрију. У Гремоблу у Француској постоји фабрика рукавица која занима радом око тридесет хиљада лица од којих су четири петине женскиње и деца. Подела рада развијена је у њој у толикој мери да сваки пар рукавица пређе кроз скоро две стотине руку. Радови шивења највише се дају женскињу из околних брдоватих села те оно ради код своје куће.[10]) Сличне примере налазимо у неким гранама индустрије у Швајцарској где фабрична и кућевна индустрија постоје једна поред друге Ти и још многи други примери казују да мала индустрија неће сасвим ишчезнути. Кад би се ухватила тачна статистика о том шта се којом врстом индустрије производи видило би се да велика индустрија даје само један и то релативно мали део добара за чије се производење тражи јача кооперација радних снага, велики капитали и примена колосалних машина, као што је случај при изради разноврсне гвоздене конструкције, мостова, лађа, лађа оклопница, оружја, машинерије и т. д., предузећа неприступна малим појединачним снагама, а већину осталих добара још лиферује мала индустрија.

Велика индустријска предузећа имају надмоћност у самоме начину производње, У њима се производи брже, боље и јевтиније него у малим, јер се служе савршенијим текничким оруђима, лакше долазе до капитала и јевтиније прибављају материјал за прераду. Али није искључена могућност, да то све буде на домашају и мале индустрије. Организовањем задруга за кредит дошло би се до јевтинијег капитала, уређењем стручне индустријске наставе добила би се спремнија радна снага, употребом машина са малим покретачким снагама које се данас већ у велико примењују у малој индустрији постигла би се брзина и уштеда у раду, а све то укупно допринело би обарању трошкова производње

У осталом утицај велике индустрије на малу не опажа се подједнако у свима гранама. Фабрична производња задала је најјачи удар текстилној кућевној и занатској индустрији. У тој грани машинизам је достигао свој врхунац Радник већ

[10]) Principles of Political Economy, by J. S. Nicholson, 1893, 130.

није више ту самосталан; он је просто оруђе машина. Ткачка индустрија која прва осети утицај машинске производње представља највиши ступањ развитка фабричног рада. У њој се прво примењују најпре обичне ручне (1767.) а за тим парне машине (1785.), за ткиво и предиво. У свима осталим гранама утицај је био мањи. После текстилне индустрије највише је подлегла метална индустрија. У тако званој кемијској индустрији још преовлађују мала предузећа. Већина осталих грана одржава се и може се рећи да јој је на дуже време опстанак осигуран, пошто производи које те гране дају одговарају у малим местима још простим потребама потрошача који се нису навикли на модерни луксуз. Ту бисмо могли уврстити занате: ковачки, коларски, стругарски, грађевинарски, столарски, резачки у металу, седларски, молерски, берберски, хлебарски, лончарски, месарски, кројачки, обућарски и т. д Већи број кројача и обућара истина вегетира, али то не долази од текничке надмоћности толико колико од великих стоваришта готова одела и обуће која располажу великим капиталима, те су у стању куповати материјал јевтиније непосредно од фабриканата, а тако исто набављати по јевтинијој цени радну снагу. Предузимачи таквих стоваришта најимају велики број радника који раде или у стоваришту или код својих кућа за малу награду, и због тога убијају мале произвођаче.

Има извесних грана индустрије за које се тражи нарочита текничка спрема, вештина и укус у изради, као што су сликарство, скултура и т. д, тако зване индустријске вештине у којима ће мали произвођачи увек остати господари. На послетку са развитком друштва ницаће и нове гране које се само могу обављати у маломе, бар у њиховоме почетку. Велика индустријска предузећа никада неће моћи сасвим потиснути мала, као што ни железнице нису сасвим замениле старе сувоземне и водене путове Кућевна индустрија и занати изгубили су истина свој пређашњи значај, морали су подлећи јачој навали и доћи у други ред, али их опет за то није сасвим нестало нити ће их нестати.

У томе мишљењу утврђују нас у многоме резултати анкетне комисије у Великом Војводству Бадемском која је проучавала стање индустријске производње. Подаци изнесени у

комисијском извештају веома су поучни. Пре свега у њима се констатује да су неки занати сасвим подлегли надмоћју машинске производње, а многи издржавају утакмицу. Положај занатлија јако варира према већој или мањој опасности која им прети од стране фабриканата. Има занатлија који оскудевају у најнужнијим намирницама, има их који само животаре, а има их којима је обезбеђен опстанак и могу напредовати, само ако се у неколико модернизирају, добију више гипкости у техничким знањима, што им данас највише оскудева. Два извештаја из Манхајма и Аделсхајма највише привлаче пажњу. У њима се одбацује мисао која се још врзе по главама неких реформатора о успостављању старих корпорација и еснафа који су преживили своје време. Натрашке се не може, мора се ићи напред. За препорођај и одржање заната предлаже се у тим извештајима ово двоје: јаче представљање интереса занатлијских увођењем индустријских комора, и друго важније средство подизање стручних школа за образовање занатлија. Последња мисао о стручној индустријској настави износи се и препоручује свуда као најбоље средство за одржање заната. За нас, који тек имамо да подижемо индустрију и спасавамо још ово мало заната, то је питање о коме ваља добро размислити.

III

Погледи на правац наставе мењају се према условима и потребама реалног живота. Потребе су данас веће и разгранатије па и образовање ваља према њима дотеривати, да оно буде ближе и прилагодније практичном животу. Тежња у томе правцу свуда се опажа. Ја немам намеру, а то није ни моја струка, да се упуштам у претресање тако замашног проблема као што је питање о образовању у опште, нити да улазим у вечиту расправу о класичној и реалној настави, расправу коју ће само време решити. Али хоћу да у неколико редака скренем пажњу на једностраност данашњег школовања код нас. Држим да ће се свак са мном сложити кад кажем да наше школе не дају човеку знања која су му у данашњим приликама најпотребнија и која су тесно везана за самосталан позив у животу; у њима се највише спремају људи за државну службу, а то

данас није довољно. Нама треба и таквих школа у којима би младеж добила стручних знања из земљорада, индустрије и трговине, и тако се спремила за практични живот да лакше издржи борбу за опстанак. Ма колико нам та борба данас изгледала тешка, извесно је да ће она бити у будућности још тежа и заоштренија. Код нас се до сада мало полагало на образовање земљорадника, занатлија и трговаца. та врста наставе увек је била запостављена, ма да се њезином развитку има највише благодарити за велики материјалан напредак и благостање народно.

Практични значај данашњег школовања већином се своди на то да послужи као средство за државну службу или да се добије право на обављање какве слободне професије. Родитељи свију редова друштва старају се да им синови постану државни чиновници, па према томе и удешавају њихово образовање. То је у осталом природна ствар кад је систем школовања једностран и сведен у извесне кадрове у којима се човек по свршеним школама апсолутно мора кретати, пошто нема станка на другој страни. Ретко ко од воље даје своју децу на изучавање каквога заната. То се види по томе што се данас шегрти лиферују једино из деце сиротних родитеља који нису у стању да их школују или из деце запуштене и из школе истеране. У крајњем случају, кад се нема изгледа да се школовањем дође до државне службе тражи се излаза на другој страни. Ми истина немамо индустријских школа које би привлачиле омладину и стављале јој боље изгледе на будућност, због чега свак и избегава да даје децу на занат; али поред тога код нас владају погрешни и застарели појмови о ручним радовима на које се гледа као на нешто што понижава човека, појмови који нас опомињу на старе народе који су презирали трговачке и индустријске радове и остављали их робовима. Државна служба сматра се као најлакша, најгосподственија и најсигурнија. Свак се школује са мишљу да добије какво место у државној служби. Постати чиновником, напредовати и после толико и толико година добити пенсију идеал је свију оних који се школују и ступају у разна државна звања. Те бирократске назоре који се све више укорењују код нашега света ваљало би сузбијати.

Но као да је у последње време наступио обрт у мишљењима о државној служби, више се не цени као пре. једно за

то што се слабо награђује, а друго што је постала нестална и несигурна. Па и сама потреба за људима који излазе из данашњих школа није више толика као пре. Ми смо некада узимали људе иза тезге и постављали их на висока звања, само ако су знали читати и писати. Данас их имамо и са факултетском спремом који почињу да чекају на упражњена места. Кроз извесно, можда кратко време, кад се буду попуниле све гране државне службе школованим и спремним људима, а ваљда ће се једном и о томе донети закон, биће вечитих кандидата који ће се морати задовољити са најмањим наградама. Настава је данас на домашају свију и свакога. У мери, у којој се она шири, број школованих људи расте; између њих бива све јача утакмица која природно повлачи мању награду. Код нас се често чује вајкање на мале награде чиновника државних, како они једва састављају крај с крајем. Плате су одиста мале и ваљало би их регулисати на неки начин, макар свођењем броја чиновника, док се није залегла корупција у чиновништву коју је после тешко истребити. Али мршавост у платама не изгледа да је нешто пролазно, нити она постоји само код нас. Као да је у опште прошло време великим државним платама. То је неминовна последица данашње демократије која обара, не трпи велике награде чиновничке, али зато пада у другу крајност умножавајући број јавних службеника са малим платама, ширећи дакле бирократизам. Једина Инглеска од културних држава чини у томе изузетак. Мало чиновника али добро награђених, то је правило код Инглеза. Тамо нису ретке плате педесет, шесет, осамдесет па и сто хиљада динара, а може се имати и толика пенсија. У свима осталим цивилизованим државама плате се смањују или бар не одговарају ступњу намирница. Каријера државне службе не даје више тако сјајне перспективе. Тешко ће се у будуће ко појагмити за какво државно звање, само ако нађе излаза на другој страни, а тај излаз може се створити упућивањем омладине на образовање за практични живот.

Кад би се водила утакмица око државне службе само између људи и којекако. Али ево у новије време они добијају још једног, може се рећи опасног такмичара у женскињу коме су данас одшкринута врата државне службе, а има изгледа да

ће му се још више отворити. То у осталом ни један закон не забрањује. Данас имамо толико учитељица, поштарки, телеграфискиња а нађе се и по која преписачица у каквој канцеларији. Неће проћи много времена па ће се лепоме полу отворити каријера у струци железничкој као у западним државама, можда професура у гимназијама, па чак и разне гране административне службе Јер све што се учи у данашњим школама налази станка у државној служби, а поред школованих налазе прибежишта и нешколовани у државној и општинској. Ако би се то узело као стално правило, изашло би да држава и друштво морају тим путем да обезбеде опстанак свакоме своме члану који сам није способан да се одржи. Таква практика — узимајући веће размере — била би веома опасна. Држава би и нехотично пала у неку врсту социјализма. Истина нигде не стоји да држава мора дати сваком школованом а још мање нешколованом човеку службу, па опет видимо да број чиновника и пенсионара непрестано расте. Свака нова државна установа повлачи собом масу чиновника, често више но што јој треба. У томе ваља да има граница, и оне као да нису далеко, саме прилике ће их поставити.

Јавна настава у једној земљи не сме се схваћати ни ценити једнострано и с неке идеалне стране, ваља се обазрети и на практичне њезине резултате. Свака ствар има својих добрих и рђавих страна, па и правац у образовању који треба посматрати с лица и наличија. Можемо овде само толико рећи да је неминовна последица садашњег једностраног школовања образовање класе умнога пролетера, опаснијег у многим погледима по друштвену стабилност од фабричних бескућника на западу. Ја не велим да је то стање код нас наступило, а можда неће ни наступити; али га свакојако ваља предочити за времена. У једној земљи сличних политичких, социјалних и економних прилика оно се већ почиње стварати, а то је у Грчкој. Тамо се толико намножило школованих људи да свака политичка странка има читаву војску чиновника. Они који су у опозицији служе се свима могућим средствима да оборе оне који владају како би заузели њихова места у државној служби. За време док су у опозицији животаре како тако, а има их који падају у крајњу сиротињу. То су већином људи школо-

вани који се, немајући самосталног позива за практични живот, често бацају у наручја најекстремнијим идејама и теоријама социјално-економским, постају социјалисте па понеки пригрли и анархизам. Ти људи постају песимисте којима све изгледа у најцрњим бојама; они сваком приликом нападају све друштвене установе, жигошу „тиранију капитала“, ма да томе нема места као ни код нас, јер нема велике индустрије нити поделе друштва на класе у смислу западњачком. Има људи те категорије, који због својих претерано напредних, управо настраних мисли, дођу пред суд, заврше заточењем, одакле умакну и постају ни мање ни више него разбојници, организујући пљачкашке дружине. То је један облик анархије који се развија на истоку. (Mouvement social en Grèce, par N. Polits, у Revue internationale de Sociologie, novembre, 1894.). Недавно један атински лист отворио је у својим ступцима испитивања услова борбе за опстанак и дошао је до закључка, да тежи и мучнији живот, нарочито образованих класа долази поглавито отуда што се омладина одвраћа од индустријских и земљорадничких занимања и тражи прибежишта у државној служби или у слободним професијама у којима је данас наступила засићеност. Синови сељака и најсиротнијих радника и занатлија по свршеним основним школама не враћају се плугу ни занату својих очева већ продужују школовање у намери да постану чиновници, лекари и адвокати. Сад је то питање постало горуће, и јавно мишљење јако се њиме заинтересовало, тражећи да се младеж упућује у школе у којима ће добити теоријских и практичких знања из појединих грана народне привреде нарочито земљорада и индустрије.

Ми нагласисмо користи привредног образовања које се обичније зове текничко. Да видимо у чему се оно састоји и која знања обухвата. Под текничким образовањем у једном и то ужем смислу разуме се тековина знања из наука и вештина примењених на разне гране индустрије, и она се добијају у тако званим текничким школама у којима се учи познавање процеса прерађивања, природе материјала употребљеног у индустрији и т. д. Али оно има и пространији смисао. «У најширем смислу текничко образовање обухвата врсту наставе која има непосредно у виду практичан рад у животу и којој

је циљ да оспособи све класе од којих зависи материјално благостање народно — простог радника, фабриканта, економа занатлију, земљорадника, трговачког помоћника, трговца и т. д. да покажу више спреме и способности у индустријском и трговачком животу земље».[11]) Према томе техничка настава обухватила би сва знања из земљорада, индустрије и трговине. Она се разликује од обичне наставе бољом методом изучавања, јер тежи да споји ручни и умни рад (combination of handwork with headwork), а поглавито практичношћу свога позива за живот, пошто јој је задатак да из из тих грана прибави човеку стручних знања која ће моћи самостално да примењује у животу.

Тековина тих знања систематски у школама пружа неизмерне користи у савременој индустријској организацији, управо то је једини пут да се постигне бољи и савршенији начин производње. Што ми тражимо, то је подизање школа не само за занатлије него и за земљораднике и трговце, онако исто као што данас постоје школе за учитеље, професоре, судије и друге чиновнике. Но ми ћемо се овога пута ограничити на индустријске школе, или боље на школе мануфактурне индустрије за разлику од индустрије земљорада. Такве школе потребне су данас из два разлога. Прво, што се систем учења код мајстора већ у велико преживео услед измењенога стања радиности. Осећаји дужности и послушности који владаху између мајстора и ученика у старој еснафској организацији готово су ишчезли. Нити мајстор врши више своју дужност према ученицима, да их потпуно научи занату, нити опет при данашњој слободи рада ученик указује негдашњу послушност према мајстору. Ученик је постао за мајстора просто оруђе послуге и рада који често нема везе са струком заната на коју се одаје, као што су радови покућарски. Калфе опет видећи у ученицима своје будуће такмичаре немају рачуна да их добро обучавају занату. Све и кад би хтели данашњи мајстори као мали самостални произвођачи не би ни били у стању да спреме шегрте, пошто ни сами нису спремни за данашњи индустријски

[11]) National Association for the promotion of Technical Education, 1887. г. повремени спис који је у исто време и орган удружења за ширење техничке наставе у Инглеској, и на врху којега стоје људи као што су војвода од Девоншира (председник), Џон Лебок, Хартенгтн, Роско, познати биолог Хекслије недавно умрли и др.

живот; они су огрезли у старој рутини. још раде примитивним алатљикама, те не могу да издрже утакмицу машинској производњи. То је, као што напред наведох, један од главних узрока за што родитељи не дају децу на занат. Кад мајстори не успевају онда ће још мање успевати њихови ученици. Други је разлог што велике радионице, фабрике, у којима се примењује најсавршенија машинерија нису подесне за спрему ученика. У њима се тражи проста радна снага. Подела радова толико је специјалисана да се радник машинално креће, служи као оруђе машини, и за то се у њима не тражи јача спрема. То важи за масу радничку. Ти недостаци у образовању радне снаге, како у малој тако и у великој индустрији, истакли су већ одавно на дневни ред питање о оснивању стручних индустријских школа које су данас уведене у свима земљама на Западу.

Али да индустријске школе одговоре своме задатку треба да су тако уређене да у њима буду потпуно заступљена теорија и практика, школе које ће не само увести ђака у теоријске појмове из појединих грана индустрије и упознати га са руковањем техничких оруђа, него и потпуно практички спремити. Друкчије се не могу ни замислити школе којима је задатак да спремају људе за поједине гране радиности. Ђак би у њима посветио неко време елементарним појмовима из претходних потребних му знања, — већи део времена употребио на практичне радове. Без јаче практике индустријске школе не би се много разликовале од данашњих обичних, нити би имале практичан значај. По довршеноме учењу ђак би тражио да ступи у какву канцеларију, у место да се ода на самосталан рад, као што је било таквих примера ко нас. У добро уређеним занатлијским школама добија се много више потребних знања и за много краће време, то је утврђено резултатима посматрања свију техничких школа. Ево шта о томе вели један амерички писац и дугогодишњи професор Технолошког Института у Месечузецу, Тома Фолије: «Дванаест дана систематске теоријске и практичне наставе у школи дају ђаку више спреме стручне него две или више година учења код мајстора у радионици[12])

12 Manual Training: The solution of social — and industrial Problems, by Charles Ham 1886. London, навод на страни 218.

Реформа наставе у правцу увођења ручних радова у школе нужна је не само са гледишта практичних резултата које ми имамо у виду, него се још препоручује са стране развитка ума. Ништа тако не подстиче и не окрепљује ум, као радови руку. Ђак који почиње да се занима израдом предмета приморан је у исто време да о томе озбиљније мисли и резонује а то иде у корист хармоничног развитка, образовање потпуног човека, о томе су сагласни многи писци компетентни у овоме питању. Ручни рад кад се споји са умним образовањем даје здравију оцену, развија оштроумље, производи јачу снагу творачку, уобразиље и чистији укус него икоја друга професија, вели амерички писац Канинг, чијим је заузимањем у последње време подигнуто више текничких школа у Америци. То исто мишљење дели и Џон Лебок. „Увођење ручнога рада у школе важно је, вели он, не само са гледишта здравствености и извежбаности руку као једног од најважнијих органа рада, него и са стране његова дејства на ум.“ Чарлс Лилад, један од највећих поборника ручнога рада, тражи да се у основне школе уведу разне занатске гране: дрводељство, ковништво, ткалаштво, плетарство и т. д. Његово важно дело о текничкој настави које је у краткоме времену дочекало неколико издања много се препоручује свакоме оном који би хтео ово питање темељито да проучи, и оно носи наслов Practical Education, treating of the devloppement of membry, the increasing quikness of perception and training the constructive faculty, by Ch. Leland. London 1888. Код нас се, чини ми се, први бавио тим питањем г. Срет. М. Аџић у својој књижници «Ручни рад у мушкој основној школи» 1886. г. у којој је изнесен значај ручних радова и њихово практиковање у школама код разних народа.

У новије време озбиљно се ради на томе да се ручним радовима дадне довољно места у школама, те да се попуне недостаци у владајућем систему образовања за који се вели да млитави и успављује интелектуалну моћ, убија енергију, нарочито претоваривањем мозга, као што је случај у данашњим школама, систем који се своди на просто меморисање из књига. «У целокупном наставном систему који смо наследили избија, вели Хекслије, општи недостатак у томе што је сувише теоријски и веома мало практичан (il is too bookish, too little

practical). Ђак долази врло мало у додир са реалним фактима, и какав данас постоји тај систем не развија у човеку ни оне моћи које су му најважније по индустријски живот; ја мислим на моћ посматрања, јаче оцене и тачности у раду, моћи које човека упућују на ствари у место на голе речи.»[13]) У Шведској и Финској настава ручних радова уведена је у основне школе и чини базис даљега образовања. Странци који су те школе походили тврде да тако спојени радови руку и ума дејствују благодетно на умну и моралну страну као и на физички развитак деце. У Америци се ручни радови практикују у понеким највишим школама. На универзитету у итачком (Cornell-Univerzity of Jthaca), на вишој индустријској школи у Арканзасу (Arkansas Jndustrial Univerzity) и многим другим институтима уступа се доста места ручној настави. Поред виших студија из математике, физике, историје, философије и других наука, слушаоци се ни мало не устручавају израђивати предмете од дрвета и метала. На првоме од поменутих университета већи део ђака прибавља тим путем себи средства за школовање. Још у години 1870. университет је издао ђацима преко петнаест хиљада динара, откупивши њихове рукотворине. И што је вредно напоменути, слушаоци који се занимају ручним радовима показују више марљивости и јачу вољу у наукама од оних који се баве изучавањем теоријских знања.

Неколико часова корисног ручног рада не само да не смета мисленоме делању него га још стимулира и окрепљује. За доказ тога служи нам и тај факт што су прости фабрични радници, без познавања класичних студија и појединих теорија изумели и усавршили многе покретачке моторе и машине које су произвеле револуцију у индустрији прошлога века. Многи холандски сликари у седамнаестом и осамнаестом веку који су оставили ремек дела у сликарству обављали су једновремено са својом вештином професије индустријске и трговачке. Велики умови који су поставили и утврдили најважније природне законе и научне системе нису презирали ручни рад. Галилеј је својим рукама направио телескоп. Њутон се из младости вежбао у изради физичких инструмената, и кад је отпочео своја истраживања у оптици толико се био извештио да

[13]) Address deliored by professor Huxley, у National Association ehe, 1887. стр. 3.

је сам глачао сочивке и направио телескоп, право вештачко дело онога времена. Лајбниц се занимао прављењем машина. Лине је постао славан ботаничар помажући својега оца у практичним баштенским радовима и т. д. И ручни рад није ни мало сметао тим великанима на пољу природних проналазака у њиховим апстрактним истраживањима. Једина подела рада у којој се већ отишло у крајност, која све више тежи да савршено одели умни рад од физичког, да створи једно стање у коме би једни само мислили а други те мисли практички изводили, противи се спајању ручне и умне наставе. Али под изговором поделе рада не треба ићи на штету потпуног развитка човекових снага.

Ми ово тек узгредно рекосмо Васпитна страна наставе ручних радова ствар је о којој имају да се баве стручни педагози. За нас је овде претежно практичко гледиште. Јер увођење текничке наставе није само питање педагошко него и привредно, питање животних интереса народних.

Привредно образовање намеће нам се са два гледишта: појединачног и гледишта општег народног благостања. Његова нужност истиче се још више кад узмемо у вид наше економске односе са иностранством. Ми данас улазимо у заоштренију економску борбу са страним народима, борбу која није нешто пролазно него стално и нормално стање међународних одношаја; она се води мирно, али постојано, и може бити за побеђенога убитачнија од борбе оружјем. Видесмо како се некада производило у породици за кућевну потребу, у градовима средњих векова за ограничени број муштерије. Радиност се скучавала поред природних препрека и вештачким мерама, као што је било круто еснафско уређење, којим се ишло на одржање традиције у систему рада у циљу да би се одржала сталност у начину живљења. Ти односи престали су, установе које су их одржавале преживиле су се. Више се не производи за околину, сем изузетно. него за муштерију која се протеже с једнога краја света на други. Народи као и појединци труде се да производе брже и лакше како би издржали светску утакмицу у производњи и промету добара. Место некадашње сталности у начину живљења наступиле су јаке промене, ствара се једно стање коме се не види излаза. Према новим условима

ваља увести и нов систем образовања који ће поред развитка ума извежбати руке и очи, развити јачу вољу и енергију, особине које се данас више цене него развијеност ума и памћења, не само са моралног него и практичног гледишта. Карактером се тече имаовина а не умом, рекао је Волтер. Један савремени научник који се од дуже времена бави проучавањем образовања и културних услова код разних народа вели о томе ово: «Ако се испитају услови који одређују успех појединаца и народа у свету, мора се човек задивити кад увиди како незнатну улогу игра вредност ума. Воља, издржљивост и разне особине карактера имају у томе погледу друкчију и јачу моћ. Између два човека или два народа од којих је један са обичним умним снагама, али са више одважности, воље и стрпљења, готов на све па и живот да жртвује, само да оствари какав идеал, а други највеће умне снаге но без особина првога, о томе који ће од њих имати већи успех у практичном животу не може бити сумње. Победиће онај који располаже мањим умним снагама, а има јачу вољу, издржљивост и карактер. Ако се посматра ум само као један елеменат успеха може се рећи да кад он превазилази извесан средњи ниво више шкоди но што користи».[14]) Тако резонује доктор Ле Бон, резоновање које при првим утисцима изгледа парадоксно, али кад се човек спусти у практични живот па посматра појединa занимања одмах ће се уверити о основаности горњега мишљења. Са чисто материјалног гледишта тековине богаства, практична знања и јачина воље неоспорно имају превагу над теоријским, особито у данашњем и сувише материјалистичном времену у коме се сви односи и све везе међу људима потчињавају односима новчаним, време које Болије назива règne de l'argent (влада новца).

Има једна мудра француска изрека која гласи: «Занат вреди више него рента» (Métier mieux vaut que rente). Придржавајући се те изреке француски племићи у осамнаестом веку одавали су се из моде на изучавање разних заната, што им је била дистракција или забава, па и сâм краљ Луј XVI изучио је био браварски занат. Доцније кад су се многи племићи услед револуцијских догађаја обрели на страни, сматрали су се срећни што су могли својим занатом зарађивати насушни

[14]) L' Education au point de vue de la lutte pour la vie, par A. Laîgle, увод стр. IX и X.

хлеб, јер извесно нису помишљали да ће им то кад озбиљно требати у животу. Та пословица још згодније се може применити на данашње прилике кад занат постаје све потребнији свакоме човеку, пошто непрестано опадање интереса на капитал причињава све теже услове живота онима који само живе од ренте. Ваља се отрести вековних предрасуда и погледати другим очима на радове које су стари народи сматрали као њих недостојне и остављали их својим робовима. «Радионице не могу ништа племенито да произведу», рекао је Цицерон. Као да су се Инглези и Американи највише отресли тих предрасуда; они најбоље схватају дух времена па у томе духу највише и образују младеж, особито последњи код којих има мало великих научника али мало и незналица. Код њих родитељи навикавају децу из малена на све тешкоће живота. Синови великих поседника и богаташа којима стоје у изгледу огромна наслеђа ступају раних година у индустрију и трговину као прости ученици, и у двадесетим годинама постају савршени људи и прекаљени практичари. Али у њих владају други појмови о раду и појединим занимањима. У њиховим очима нема племенитих и неплеменитих занимања, сва су племенита ако су корисна, само има људи способних и неспособних, радника и нерадника. Они не презиру ни једно занимање корисно сем позива чиновника и политичара од професије, позиви који се избегавају, јер се, веле, не плаћају а одузимају човеку самосталност. Шта више, они се старају да и женскињу даду здравије и практичније образовање. Упоређујући образовање женскиња у Француској и Инглиској, познати француски писац Иполит Тен вели: «Ни у једној инглеској кући коју сам походио у Лондону и на селу не нађох никаквог модног журнала. Један мој пријатељ Инглез који је више времена пробавио у Француској на моје чуђење примети ми како добро васпитане женске у Инглиској не читају такве глупости. На против налазио сам у круговима породичним озбиљне часописе као што је British Women Reviene (Британски преглед за женскиње), и у броју који случајно прелистах наиђох на озбиљне чланке о друштвеним питањима, о исељавању у Аустралију, о јавној настави у Француској и друге здраве и поучне студије; ни романа, ни козерије о позоришту, ни бележака о моди, ни

сентименталних приповедака... Све је озбиљно и солидно... Боље је имати, примећује Тен, рђаво скројену хаљину него празну главу."[15]) Та два народа великог практичког разума, ненадмашне иницијативе и воље у свима радовима освајају свет са најмање грубе војничке силе али са највише индустријске и трговачке моћи која вреди више него снага стотинама хиљада бајонета. Погледи на образовање народа англо-саксонске расе као да преовлађују на континенту, налазећи тамо доста бранилаца. Французи у најновије време утиру земљиште томе правцу. Уредник једног угледног часописа париског хвали практичност наставе инглеске и америчке и вели како велики противници Француза нису као што се обично замишља с оне стране Рајне (Немци); милитаризам и социјализам ослобођиће нас тога непријатеља, него су с оне стране Ламанша и Атлантика, Инглези и Американи којих има свуда где се нађе само по један англо-саксонски насељеник. Тога човека мрзе, јер не долази као Немац са густим батаљонима и усавршеним оружјем; мрзе га што долази са̂м са својим плугом. А људи не могу да увиде шта вреди плуг а шта тај насељеник (Science sociale 1893.).

Ми имамо доста школа, али су све са незнатним изузетком тако уређене да све више одвраћају младеж од професионалних практичких занимања, као што видесмо да је наступио случај у Грчкој Наша држава показивала се издашне руке кад год је било питање о отварању гимназија, а понашала се маћијски према настави земљорадничкој, индустријској и трговачкој. Данас имамо двадесет и четири гимназије, четрнаест виших, десет нижих и две реалке, које се веома мало разликују од гимназија, шест виших женских школа, а само две пољопривредне школе, једну трговачку, две три занатлијске, и то потпуно неуређене. Стручна пољопривредна знања постала су насушна потреба у данашње време кад се тражи јача примена резултата природних наука на земљорад, да би се дошло до бољих резултата жетве. Пољопривредник не сме се више ослањати само на природну плодност земљишта и своју прастару пољоделачку рутину. Наука о земљораду игра главну улогу у производњи. Земљиште није неисцрпно у при-

[15] Notes sur l'Arngleterre, par H. Taine, 98.

родним снагама продуктивности, као што се некада држало. Историја земљорада показује да су и најплодније земље непрекидним обделавањем омршавиле у току времена и због тога се напустиле. Агрономија или наука о земљораду има да покаже како се земљиште одржава на извесноме ступњу продуктивности вештачким повраћањем одузетих му минералних састојака. На догледу američke утакмице са житом јевропске земље морају прибегавати рационалнијем и интензивнијем земљораду, те за то се земљиште не сме остављату утицају природе, да она накрми оно што му се одузима жетвом, као што се ради на примитивним ступњима, јер да се земљиште опорави само од себе под утицајем природних сила ваља чекати дуже време. Мора се прибећи фабриковању кемијских материја за ђубрење, а код нас су ти вештачки начини ђубрења апсолутно непознати. Ускоро ће се и за то показати велика потреба.

У свима иоле напреднијим земљама пољопривредна настава организована је систематски. Код нас би то требало да буде у далеко већој мери, пошто се 85°|₀ целокупног становништва бави пољоделством, наше сеоско становништво чини основицу друштвене пирамиде. Северна Америка за своју моћну утакмицу са житом на јевропским трговима има највише да благодари доброј оргацизацији пољопривредне наставе какву не налазимо ни у једној земљи. Само земљораднички одељак или департман (министарство привреде) у Уашингтону дотиран је сумом од осам милијуна долара, нешто више од четрдесет милијуна динара, не рачунајући милијуне долара што се троше на многобројне земљорадничке школе свију врста и ступњева појединим државама савеза, на привредне станице, кемијске пољопривредне лабораторије, университете на којима се са више катедара предаје пољска привреда. Амерички земљорадник учи у свако доба, учи у школама, учи из књига, али највише учи на угледним пољопривредним добрима где се све практички демонструје Ми немамо ни једне више пољопривредне школе која би спремала наставнике за ниже школе те врсте. Такву једну школу требало би што пре подићи на каквоме добру и снабдети је свима научним средствима. Могао би се основати један пољопривредни факултет на Великој Шко-

ли, као што их има на више универзитета у Немачкој. О томе је већ било говора па је и предлог састављан, али га Државни Савет из извесних разлога није усвојио. Бојати се само да се на таквом једном факултету не би, у недостатку практичних радова, сувише теорисало, па у место спремних наставника за пољопривреду добили бисмо људе за канцеларију. У нашим основним школама учи се на близу деведесет хиљада ђака. Зар се оне не би могле тако преуредити да у сеоским основним школама земљорадничка настава буде обавезна. За то би се имало повећати време учења, рецимо још две године. Тим начином брзо би се проширило пољопривредно знање, бар у основним појмовима у масу.

У истој мери нама су потребна и савремена трговачка знања. Ни трговац се не сме ослањати на своје искуство и срећу. Данашња трговина не ограничава се на узано поље домаћих пијаца; њезин обим размиче се у мери у којој се грана светски саобраћај, спајајући најудаљеније земље и народе, она је постала светска. Наш трговац не сме чекати да му муштерија дође на ноге. Светска утакмица приморава га да излази на стране тргове, да ступа у непосредне односе са великим трговачким центрима на страни. Ми смо покушали да изађемо са нашом стоком на далеке прекоморске пијаце Француске, немамо довољно потпуно спремних трговаца ни за блиску нам пештанску пијацу. Успех наших извозника на страним пијацама зависи не само од познавања језика дотичне земље него и трговачких знања која се добијају у школама. На жалост морамо констатовати да се наша извозна трговина измиче из наших руку и прелази у руке странаца. Страни трговци, агенти и експедитори поплавили су нас не само у Београду већ и у другим извозним местима, и бојати се да сву нашу трговину не приграбе у своје руке. Томе могу бити многи узроци, али је један од најважнијих у недостатку доброг трговачког образовања. Благодарећи устаоштву наше трговачке омладине у Београду и већим градовима у унутрашњости, шире се трговачка знања колико толико, но то још није довољно. Нама је потребна једна виша трговачка школа. Најбоље бисмо учинили ако бисмо данашњу трговачку школу из основа преуредили и подигли на ступањ академије. У њој би се наша омладина.

поред стечених знања, упознала са нашим трговинским приликама. Од доброг трговачког образовања много зависи разгранатост трговинских односа и учешће једне земље у светској утакмици. А јача трговина није само извор материјалнога богаства него и један важан чинилац, који одређује као што вели Спалар, углед и политички положај њезин. Настанимо да стручно образујемо све редове друштва који непосредно доприносе умножавању материјалнога богаства па смо тиме створили од наше земље кошницу рада и тековине.

Ми треба да се обазремо и погледамо шта раде други народи около нас на подизању своје привреде. Не смемо допустити да нас претеку млађе државе као што је јучерашња Бугарска, Босна и Херцеговина под управом Аустро-Угарске, па чак и успавана и зачамела Турска која увиђа преку потребу подизања занатлијских школа. Румунија нас је већ претекла. Од када је прибегла заштитној царинској политици, нарочито од економског рата са Аустро-Угарском, осетио се у њој јачи напредак индустријски. Али она се није ограничила само на заштитне мере споља, него је прегла у исто време унутра на подизању народне индустрије, што се показује у важним законима о подизању фабрика и оснивању модерних занатлијских радионица. Привредни полет утицао је благотворно на државне финансије и њихову срећеност. Румунија би нам у многоме могла послужити као пример у садашњим нашим приликама економским.

После ових општих посматрања о привредном образовању да пређемо на излагање уређења индустријских школа код нас и на страни.

(Наставиће се)

Милић Ј. Радовановић,
професор Велике Школе.

НАУЧНА ХРОНИКА

О неколиким псеудофосилима

Док сам још у Јестаственичком Музеју у Бечу радио, скренуо ми је, у неколико махова, пажњу директор геол. одељка, г. *Т. Фукс* на разне псеудофосиле у флишу, о којима се он тада бавио са особитом насцјом. Маја месеца 1894. год. позвао ме је, са г. Д. Антулом, у екскурзију у Пуркерсдорф близу Пресбаума не далеко од Беча. Отишав, пред полазак у Србију, да му се захвалим за рад и услуге у Музеју, он ми је дао један рад свој о том предмету, замоливши ме да са̂м и својим друговима скренем пажњу на овакве творевине у нас и ососообито на *начин појављивања* у самом терену, па ако се што интересантно у нас нађе да му јавимо а по могућству и пошљемо.

Остављајући на страну интересантност предмета, критично тумачење факата и духовито извођење закључака и претпоставака, мислим, да већ сама поменута жеља г. *Фукса* заслужује пажњу српских геолога, које је он необично много задужио првим детерминацијама терцијерних облика у нашему Геолошком Заводу.

Овога пута намеран сам да, у опширнијем изводу, прикажем два рада Фуксова. Први носи наслов *Beiträge zur Kenntniss der Spirophyten und Fucoiden* а штампан је у *Sitzungsberichte d. k. Akad. d. Wissensch.* Mathemat.-naturw. Abtheil. CII. Bd. Wien 1893., други је *Ueber pflanzenähnliche Fossilien durch rinnendes Wasser hervorgebracht,* печатан у *Naturwissenschaffliche Wochenschrift, IX Bd., № 19. Berlin 1894.*

I.

У седиментарним формацијама, почевши од камбриских слојева па до миоцена, находе се, често у огромној маси, чудновате творевине, чија је природа и постанак и данас палеонтолозима загонетна. Описиване су под именом *Spirophyton, Toanurus* или *Zoophykus.*

Као што је познато, то су бестелесне творевине. Најбоље се могу упоредити са Архимедовом спиралом. Врло су честе у пешчару, ређе у лапорцима и кречњацима, а увек се појављају у маси стене тако,

да стоје управно на равни седиментације. Број завијутака врло је променљив. Има спирофита који су састављени од мало завијутака, док се код других тај број пење на 20 или и више. Завијуци почињу малим полупречником, па поступно бивају све шири и шири, при чему су или врло близу један другом или су јако размакнути. Обод сваког појединог завијутка ретко је кад прост, већ обично таласасто изрецкан, а режњи су често дугачки, градећи читаве пантљике. И по величини варирају такође веома јако. Има спирофита чији пречник износи само неколико милиметара, а и таквих где овај износи 50 см.

Обе творевине, као што је речено, никад не показују телесност или трагове какве органске супстанције. Биле оне кречне, силикатне или карбонисане, појављују се само као лучење у маси стене. Кад што је површина завијутака превучена каквом страном супстанцијом, или ове има у таквој множини да се она и у пресецима види и фосилу, на тај начин, позајмљује извесну телесност. Ако се та ствар из ближе испита, наћи ће се да ова страна супстанција, није ништа друго него фини лапорац — дакле ништа органско.

Нарочита особина спирофита јесте особита скулптура, коју показују површине његових завијутака. Ова скулптура пала је у очи још првим посматрачима ових фосила. Она личи на шаре, које се добијају када се метлом превуче преко тла, тако да су им по томе и име дали (*Zoophycus scoparius*) *Фукс* још боље даје појам о скулптури спирофита Он вели да она личи на шаре, које се добијају ако се четкицом за зубе полукружно повуку турс преко сапуна. Метласта структура је карактеристична за све спирофите. *Фукс* не познаје ни један ексемплар код кога она не би била таква и с тога је сматра као битни карактер ових творевина.

Па шта су управо спирофити?

Већина природњака сматрају их за алге и упоређују са *Thalassiophyllum clathrus*, који се јавља у Беринговом Мору. Он има, држи се, слично спирално увијен талус и сличну скултуру.

Фукс, који је упоређивао оргиналне ексемпларе ове алге са спирофитима, тврди да није био у стању изнаћи икакву сличност између њих. Код ове алге нити је цео талус спирално увијен, нити има и трага од метласте скулптуре, која је тако карактерна за спирофите.

За опредељење спирофита врло је важан начин њиховог појављивања у стени. Карактеристично је то да ова завојаста тела не стоје тако у маси стене, као што би морало бити, ако би имали пред собом биљку, која је in situ песком опкољена, већ обрнуто, т. ј. *тачка за утврђење лежи горе а спирални завоји одвијају се на ниже* У потврду овог *Фукс* наводи пешчаре код Пуркерсдорфа у околини Беча, који припадају флишу, где је стена скроз прожмана овим творевинама. У свима банцима што садржавају спирофите, на били они протегљастији или више тањирастог облика, база се налази горе, а отвор спирале управљен је на ниже. О овоме имао је прилику уверити се и сам референат на једној екскур-

зији до тог места са г. *Фуксом*. Карактеристично је још и то да они никад не стоје косо, нити су преваљени, изломљени или савијени.

Против пребацивања да је изврнути положај спирофита само привидан, т. ј. да су у овом случају сами слојеви испретурани — као што је то чест случај у области флиша — *Фукс* је нашао критеријум, помоћу кога са потпуном поузданошћу доказује да су слојеви у нормалном положају, а да је обрнути положај спирофита првобитан и нормалан. Он је нашао на доњој страни пешчарских банака велику количину хијероглифа, који су, као што се зна, рељефни отисци трагова пужења и свуда им је истоветан положај (у силуру, лијасу и догеру).

Сем горе поменуте локалности *Фукс* је чинио проматрања и у другим областима флиша и свуда је исто нашао. Где год је *Spirophyton* посматран *in situ*, увек му је базис горе а отвор левка доле управљен.

Како стоји с овом чињеницом у другим областима по досадашњој литератури, на жалост, не може се ништа рећи. Изгледа да ова важна тачка за пресуђивање природе спирофита није пала у очи ауторима, који су до сад о овом предмету писали. Од тројице писаца које *Фукс* наводи једино *Ooster*, у своме раду о зоофикусним слојевима швајцарских Алпа, даје идеално рестаурирани изглед разних врста *Zoophycus-a* и црта их у управном положају. Из текста пак не може се сазнати да ли је аутор нашао и фосиле у стени у таквом положају. *Фукс* је уверен да ће будућа испитивања показати исти положај спирофита у стени као и у бечком флишу, т. ј. да је базис окренут горе а левкасти отвор спиралних завијутака доле. Али тада је и јасно да ове творевине не могу произилазити од алга или икаквих других биљака.

Али овај привидно обрнути положај није само карактеран за спирофите већ се налази на сличан начин и код друге групе проблематичних фосила — код такоз. фукоида или кондрита у флишу. Фукоиди или кондрити представљају џбунасто разгранате творевине, које по спољашности имају привидну сличност са неким алгама, нарочито ако се ове налазе у стени у једној равни разастрте. Али ствар у природи стоји са свим другојачије. Тела ова што личе на алге нису нађена, у чврстим лапоровитим банцима у једној равни, већ телесно у стени, и стоје управно на слојевитости, или су у стени таласаво суспендирана. Да би дао што јаснију слику о томе *Фукс* претпоставља, нека се замисли да се вода, у којој би биљке суспендоване вибрисале, од једном заледи. — Чудновати налазак тако нежних и ломљивих организама у чврстој стени тумачио се претпоставком да су алге расле по дну, па их је, за време растења, претрпавао фини муљ, који није њихову природну форму променио. *Фукс* устаје против овог тумачења. Ако би оно било истинито т. ј. ако би фукоиди били алге, то би место којим се утврђују лежало доле а гране би се рачвале на горе. У природи је ствар са свим обрнута, фукоиди се не понашају, по своме положају, као стабло већ као корен. Аутор наводи још и кондрите у шкриљцима кулма у Тирингену, у друштву са *Dictyodora*. По *Цимермановим* испитивањима, они про-

жимају шкриљац управно на правац слојевитости и тобожња тачка за утврђење окренута је горе а рачвање грања иде доле „ähnlich einer zerfaserten Wurzel.“

Фукс наводи и други један врло важан моменат, који је до сад са свим превиђан, а који стоји у битној вези са овим загонетним творевинама. То је састав фукоида. У пресеку гране фукоида појављују се као кругови или слабо угнуте елипсе. Стабло им често има у пречнику 3—4 mm., а облика је цилиндричног. На основу безбројних проматрања Фукс је утврдио *да се фукоиди састоје од истих супстанција, од којих и банак што им чини непосредну повлату.* Никад фукоидона тела нису састављена од органске супстанције. Ако је банак у повлати сиви лапорац, то су фукоиди у доњем банку такође сиви, је ли он гвожђевито мрк и фукоиди су такође гвожђевито мрки, ако је маслинасто зелен и фукоиди тако исто. На послетку ако је он обојен црно од финих партикала угља и фукоиди су обојени црно од финих партикала угља. — Овај последњи случај наводе још увек природњаци као доказ за биљну природу фукоида, мислећи да ови угљени партикли произлазе од органске супстанције алга. Овај приговор сузбија Фукс врло разложно, наводећи да угљених партикала има само онда, ако их садржи лапорац што лежи преко слоја са фукоидама. Угљене делиће у фукоидним телима испитао је хемиски и микроскопски стручњак (*Красер*) и констатовао је идентичност са угљем из слоја преко њих. На једном већем комаду констатовао је ћеличну структуру фанерогамних биљака. За потврду својега мишљења, *Фукс* наводи и извештаје за испитивање морских дубина, где се налазе подаци, како често седименти из знатне дубине садрже биљни детритус, који потиче од *Posidonia* и *Zoostera*. Угљени делићи, који се често у флишу находе, по мишљењу *Фукса*, воде порекло од истог извора.

На основу свију досадашњих проматрања својих, Фукс износи мишљење: *да фукоиди представљају систем шупљих ходника, који су у горњем крају били отворени, а испуњени су истим материјалом као и слојеви што преко њих леже, да дакле фукоиди, и ако по спољашности личе на алге, не могу бити алге нити у опште икакве биљке.*

Разгранати ходници, што их неке *Bostrichidae* буше у унутрашњости дрвета личе јако на неке кондрите. Ради упоређења *Фукс* прилаже две слике таквих грађевина од *Xyleborus monographus* и *Xyl. dryographus* из расправе *W. Eichoffa* (Die europäischen Borkenkäfer. Berlin. 1881). Као и код многих фукоида овде су бочни ходници у лук савијени. Сем бострихида и друге животиње граде сличне ходнике. Тако *Натхорст* је проматрао, да црви не само што граде разгранате трагове на површини каквог седимента, већ буше разгранате ходнике и у глиновитом муљу, који јако личе на ходнике неких бострихида

Да би показао сличност фукоида са сапрофитима и да и једни и други имају по своме постанку, заједнички моменат образовања — Фукс уз свој рад прилаже врло лепо израђену слику *Chondrites affinis* Heer, што је нађен у фукоидном лапорцу у Халтерталу код Хителдорфа. Све

гране што су у лук савијене полазе од једног центрума и иду на једну страну, тако да поједини огранци са својим бочним гранчицама јако личе на поједине режњеве једног спирофитског завојка јер не леже у једној равни већ граде спирални завој (који се истина слабо њеће).

На послетку писац помиње два фосила, који су у последње време детаљније описани. Прво је *Dictyodora Liebeana* из Кулма у Тириншкој Шуми, што ју је Цимерман описао, а друго су такозвани „троношци" (Dreibeine) или *Rhizocorallium Hohendahli* из Вилда код Гронау у западним Алпима, о којима је *А. Хозијус* из Минстера публиковао врло детаљна проматрања.

Dictyodora личи у главноме на купасто увијени лист, пролази управно кроз кулмски шкриљац, а уздуж је убрана на врло компликовани начин, тако да пресек кроз овај фосил није круг, већ врло сложено увијена линија. Увијање иде тако далеко. да се линија разнолико сече и ако би се ово тело сматрало за организам, морало би се претпоставити да је сам кроза се прорастао. Цела творевина опомиње на спирифитон, а што још већма утврђује човека у овој мисли то је тај факт, да је врх купе у стени окренут на више, а отвор на ниже.

Поред Гронау у западним Алпима, находи се једна изолована купа Вилда. Она се састоји од разноструче мешавине банака глине и кречњака, а карактерише се честим наласком *Melania, Paludina* и *Cirena* — то су дакле слатководне творевине. Један се банак разликује од осталих што садржи велику количину раздробљених конхилија, а при том је богат гвожђем. На доњој страни овог „гвожђевитог слоја" находе се поред различних набора, јамастих и пругастих цртежа и особити полумесечасто савијени цилиндри, који стоје управо на доњој површини слоја и често се по три спајају у групе — такозв. троношце. Ови троношци ослањају се на доњу површину гвожђевитог слоја, а улазе у слој глине у коме се и находе. Сем ових троножаца, јављају се и усамљени прави цилиндри, који полазе од гвожђевитог слоја и прилично далеко упиру у глиновит слој. И троношци и прави цилиндри не показују никад образовање љуштуре. Површина им је увек покривена особеном кончастом скулптуром, која чини утисак, као да је површина ове творевине длакама уткана. Ни код троножаца, ни код правих цилиндера не може се распознати ни траг специфичне органске супстанције. Они су састављени од истог материјала као и банак преко њих т. ј. испуњени су грошкама мекушаца и гвожђевитом стеном. Овде је слична појава као и код описаних фукоида. И овде су морали, некада савијени или прави цилиндри, бити отворени ходници, вероватно обложени кончастом мембраном, а испуњени материјалом озго.

Врло је карактеристично, да сличну кончасту скулптуру показује осим *Rhizocorallinma* Lenense читава серија проблематичних псеудофосила, које су разни аутори описивали под именом *Toanurus Panescorsii, Toanurus Saporti* и *Toanurus ultimus*. Све ове творевине имају површину, као да су у њу длаке уткане.

После свију напомена, *Фукс* обраћа пажњу геолога на монографију *Capitelida* из неапољског залива, коју је написао *Eissig*, и у којој су изнете нове чињенице о грађи цеви разних морских животиња.

Polydontes, велики анелид (често достиже дужину једног метра), што живи у великим дубинама неапуљског залива, производи у особитим жљездама дебеле, жуте чекиње, које избацује кроз један нарочити отвор. Ове се чекиње одмах у води растварају у безброј финих конаца, који се међу собом преплићу и граде кончасту мембрану. Када један такав црв избацује из свију сегмената у исто време такве чекиње, у стању је да се сваког тренутка, а у најкраћем времену, обмота кожастом цеви, која се справља преплитањем конаца. Ако ли се црв завуче у песак или глиб, излученом кончастом масом гради зидове ходника. Важно је поменути, да издвојене кончасте творевине имају врло велику отпорну моћ према разним хемиским реагенцијама, тако да остају постојане и у раствору врелога калијумхидрата.

Особину да граде цеви за становање помоћу излучених конаца, имају осим црви из фамилије *Capitelida* и многи други црви, а и животиње из других животињских класа, као што је на пр. случај код целентерата, где на сличан начин граде цеви за становање (*Cerianthus* и *Edwardsia*.

На крају својега рада вели *Фукс*, да би било врло примамљиво довести у директну везу поменуте проблематичне фосиле са цевастим становима, који су саграђени преплитањем конаца; али за то постоји једна велика тешкоћа. Власи, од којих поменути црви граде своје станове, ванредно су фине и свиласте, тако да се кончаста структура зидова цеви може распознати само под микроскопом, обрнуто сплет конаца на површини *Rhizocorallium-a*, *Taonurus-a* и т. д. јесте дебео и чекињав Можда је, закључује *Фукс* свој посао, било некада црви, који су градили своје цеви из грубљих конаца и овај случај ваља имати брижљиво пред очима у будућности.

II.

„*Le Naturaliste*", лист што излази у Паризу, донео је 1888. год. једно врло интересантно саопштење *Stanislas Meunier-a*, а под насловом „*Pseudoorganismes actuels*", у коме обраћа пажњу геолога на особите џбунасто разгранате скулптуре на равним песковитим обалама, а које постају за време одлива услед отицања воде, и по својој спољашњој форми опомињу на биљне творевине. Већина ових облика постаје, што се фини млазеви воде који отичу, скупљају у све јаче бразде, док се најзад не саберу у један заједнички жлеб, који води у море А дешава се и обрнути случај да се већи водени млаз разграњава у финије млазеве, отприлике онако, како се река при свом ушћу рачва у више рукава.

Ове скулптуре што личе на биљке, покривају при одливу обалу у великој количини и том се приликом јавља чудновата појава, да се из-

весни типови с правилношћу обнављају, тако да се по спољашњој форми дају формално класифицирати и у врсте разделити.

Меније је дошао на срећну мисао. Он је направио отиске од гипса и уз дело приложио од ових препарата читаву серију фотографских снимака.

Фукс је из Менијева рада пресликао две репродукције — и доиста сваки који их посматра, изненадиће се биљним изгледом њиним и одобрити пишчеву мисао: да би се сличне творевине могле сматрати као алге или друге биљне форме, када би се у фосилном стању јавиле.

Такви наласци описивани су већ у литератури као алге. За то *Фукс* наводи примере.

Тако, у геолошком опису Пенсилваније од *Rogers-a*, 1858., нацртан је један чудноват фосил. Писац га са неком сумњом у алге урачунава. Приложивши, уз свој мали спис смањени цртеж Рогерсовог фосила, *Фукс* с правом вели: да ваља само упоредити овај фосил са Менијевим препаратима, и одмах ћемо се уверити да имамо посла са истом ствари.

Рогерсов фосил потиче из такозване *Umbrial Series*. То је формација црвеног пешчара и лапорца, а одговара доњем карбониферу.

Заједно са овим псеудоалгима јављају се и особити разгранати ходници, управно на слојевитост пешчара и аутор је склон да их сматра као корење тобожњих алга. Кашто изгледа да ови корени полазе од неког гомољастог тела. Значајно је, да када се посматрају Менијеви отисци, приметиће се између бразда незнатна издубљења, што све чини утисак гомољастих плодова.

У подини ове умбралне серије находи се такозвана веспертинска формација, која је такође састављена од пешчара, конгломерата и лапорца и по старости није битно различна од горње. У веспертинској формацији находе се на површини слојева врло често трагови ногу саурија, *Ripple-marks*, утисци капљица кише, пукотине од суше, разни пантљичасти цртежи, који такође представљају животињске трагове.

Сличне појаве находе се у немачком Шареном Пешчару и њих је у новије време описао *Борнеман*. По њима он мисли да је највећи део Црвеног Пешчара континентална, или можда, још боље речено, пустињска творевина, састављена од слојева периодичних бара и песковитих дуна.

По *Фуксу*, исто се може узети и за веспертинске слојеве и умбралну серију. То се особито подудара са мишљу *Менијевом* о консервирању скулптура на површини. *Меније* је приметио да се при сваком враћању прилива кваре површине скулптуре које су при одливу постале и мало је изгледа да ће такве творевине у литарној зони, а специјално у области прилива и одлива, оставити трага у доцнијим временима. — Консервирање таквих пролазних творевина може се замислити само у дубокој води, где се не осећају више таласни покрети, или на копну, у области дуна живог песка, где овај, услед ветра, престрпава утиске у барама или влажним местима. Са свим сличну идеју изнео је још 1836. г. *F. S. Voigt*. По њему се оштрина утисака у црвеном пешчару може

објаснити само претпоставком да су првобитни трагови [з]аструани песком који ветар развејава.

Аналого Шареном Пешчару и пешчар из Conecticuta састоји се већим делом од пешчара и лапоровитог шкриљца, а садржи у великој количини трагове стопала од саурија, Ripple-marks, пукотине од суше, утиске од кишних капљица, чиме се карактеришу и наслаге умбралне и веспертинске серије у Пенсилванији.

Пре неколико година описао је и насликао је са свим сличне псеудовегетабилије из овога пешчара *Newberry* под именом *Dendrophycus triassicus.* Оне личе на *Рогерс* ове из доњег карбонифера у Пенсилванији.

Слика горњега облика, коју Фукс прилаже у смањеном размеру, још већма личи на Менијеве препарате, него *Рогерсов* цртеж његових „алгама сличних фосила“. Невберијев цртеж много је тачније по природи изнађен, док је Рогерсов више шематичан. *Невбери* изрично помиње да његови ексемплари јако личе на сличне наласке у умбралној серији у Пенсилванији, а врло је карактеристично да се скоро исти фосили находе у две по времену размакнуте формације.

По *Новберију* са свим сличан фосил описао је *Lesquereux* под именом *Dendrophycus Dezori,* из црвених шкриљаца у Pottsvil-у и Pittson-у, а сличне „биљке“ нађене су и код *Davenporta* у слоју пешчара и лапорца.

Фукс завршава свој мали чланчић речима: да ће се такве творевине доказати и у многобројним другим формацијама сличне природе то не треба сумњати.

На Геолошком Збору, 10. децембра 1895. год.

саопштио

П. С. Павловић.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

„Испитивање привредних односа у 24 општине Краљевине Баварске". *(Untersuchung der wirthschaftlichen Verhältnisse in 24 Gemeinden des Königreiches Bayern. 1895. München).* —

Под овим натписом изашла је недавно једна књига, у којој су изнесени резултати испитивања привреднога стања у Баварској. Не толико што би нас занимало само то стање у Баварској, колико да укажемо на један рационални пут у сазнавању фактичнога стања привредних односа у земљи, побудило нас је, да служећи се рефератом једног туђег писца[1]), изнесемо начин како се у том испитивању поступало, и до каквих се ресултата дошло

Познато је, да је на западу власништво земље подељено на: велико, средње и мало. Средње и мало власништво броји се у тако звани „сељачки сталеж". Према данашњем распореду економском — „средњи сељачки сталеж" је најважнији ред, коме државе, у својој унутрашњој аграрној политици, бригу поклањају. Да се одржи и привредно појача тај рад јесу тежње од великог социално-политичког значаја; али да се оне могу постићи претпоставља се, да се стање у коме се тај рад у истини налази брижљиво и непристрасно испита.

Најпре у Баденској, па онда у Виртемберишкој, Хесенској и т. д. приређивана су испитивања (анкете), која укупно могоше с приближно поузданим успехом показати стање задужења и привредних прилика у појединим типски различним крајевима. На том путу је пошла и Баварска, па је за сваки свој административни срез одредила по 3 општине, дакле укупно 24, у којима ће се извршити проучавања. Избор општина остављен је независним органима самоуправе. Проучавања поверена су повереницима (комесарима) на броју 22, које су предложили окружни одбори Баварског Пољопривредног Друштва, а припадају сви реду оних лица, која практично раде и потпуно познају практични пољопривредни рад.

У споразуму са главном управом Пољопривредног Друштва састављен је *програм из 68 питања*, која обухватају свеколике чиниоце (факторе), који се морају узети у призрење при оцењивању привредних од-

[1]) „Die landw. Enquête in Bayern" у W. landw. Zeitung бр. 144. 1895.

носа. Материјал прикупљен на овај начин јесте читава једна студија за аграрног политичара. Но ми ћемо покушати, да резултате из целога извучемо, те да их читаоцима у једној летимичној слици прикажемо.

Голема важност, коју *ред наслеђивања* има на свеколике односе по селима, овим је испитивањем поново утврђена. У Баварској се у том погледу разликују две области: у једној, где долази Рајнски Пфалц (Rheinpfalz) и доњи Франкен (Unterfranken), влада обичај *деобе на равне делове* готово у опште; док у 18 осталих општина Баварске дом неподељен прелази у *наследство једног наследника.* У 12 ових општина је задуживање велико и врло велико, а само је у 6 мало или умерено; у 16 општина се бележи као најважнији узрок — негде више негде мање — задуживања : пријам имања и други фамилиарни дугови.

У области пак где постоји деоба на равне делове, нема она готово никаког или врло малог утицаја на задуживање. Овде је на првом месту јачи обрт земље, живља продаја, која потиче отуда, што услед јаког парцелирања (цепкања) ситни власници имања већином траже споредне зараде, па је то у највише случајева узрок задуживању Но осим тога овде, где јако преовлађује ситно власништво, још се истичу као узроци и други неки чиниоци, као: несретни случајеви и елементарне непогоде (нарочито суша у години 1893. довела је велики део Баварске у очајно стање), сразмерно врло велика главница у зградама и т. д. Забележено је, да су у те општине ове области цене земље у последње време у 4 случаја незнатно опале, у 2 случаја пак да су се шта више још и попеле. Задуживање и овде свакојако није незнатно; у 2 је општине шта више велико и иде до врло великог, но оно датира делимично и из давнашњих времена У 4 случаја, где је констатовано растење, задуживање има равномеран карактер, не показује се да тако рапидно буја у последњим деценијама, као што се бележи у осталом, великом делу Баварске.

Али жалба на *безмерно парцелирање* је општа. При свем том подела имања означена је само у 1 случају као неповољна, а само у три случаја као да је обрађено земљиште (ареа) недовољно за становништво па да је ово безусловно приморано тражити споредну зараду. У другим деловима Баварске пак жале се у 4 општине такође на неповољну поделу имања, а у 7 на помешани положај земљишта. У 5 општина истакнута је већа или мања потреба *уједињавања имања*, која радња и у Баварској баш као и у другим земљама — као да не ужива популарности.

Позната појава, *да се рђаве последице, које собом доноси деоба наследства на равне делове, ублажавају или сасвим губе*, у колико је земља и поднебље погодније, а нарочито ако се могу гајити трговински усеви и у колико развијена индустрија потпомаже власнике споредном зарадом показује се и овде. Не мање доприноси томе и околност, што средњи и ситни власници, који у тим приликама преовлађују, нису обвезани на туђу радну снагу, и према томе много мање осећају неповољност од не-

подесних односа људске радне снаге. Овакви су случајеви у Предњем Пфацу где се гаји дуван и шећерна репа, па и у једном делу Доњег Франкена, где виноградарство није у незнатном размеру. За то и није никакав обичан случај, што од 6 општина, у којима се стање могаше забележити у опште као неоспорно повољно, 3 долазе на ову област. И колико пак утицај споменутих чинилаца опада, као у брдским деловима Рајнског Пфалца, у толико се и последице, које прате ситна газдинства, осећају вазда јаче, док у оштром, супротном, планинском крају Спесарту, где нема споредне зараде, не изађу на видик појаве — типске за такво стање, које се на крају завршују целокупним осиромашењем (пролетаризовањем) становништва.

Од 24 општине где су проучавања вршена само су 2, у којој *гајење жита* нема искључну превагу. У Средњефраначком срезу где се гаји хмељ све се окреће око гајења хмеља, тако да се поред овога све остало занемарује. Но овде је ниска цена хмеља веће штете нанела но што би цена жита могла учинити, тако да је стање, поред свега тога што је земља и клима добра, рђаво. Други изузетак пада на Алгајске Алпе, где се управо и не гаји жито, јер се сва привреда оснива готово искључиво на преради млека. За све остале општине опадање цене житу бележе се као главни узрок опадању *приноса* (рентабилитета) у пољској привреди, и на то се жале сви 24 извештаја. Готово је у опште он на толикоі мери с којом нико није задовољан; само је у 3 случаја суђење релативно мало повољније. Из тога следује: да је тврђење, како падање цене житу може да уди само већим власницима имања, савршено нетачно. Број сељачких газдинстава која жито продају свуда је много већи. У мало општина, па и то искључиво међу ситним власницима, налази се знатнији број оних који жито купују.

Како је констатовано, да се у опште не води никакво *књиговодство*, то су повереници, да би одговорили своме задатку да изведу рачуне газдовања, могли само за неколико случаја, и то више по усменим подацима, или на основи приближне процене, то да постигну. Где год је такав оглед учињен, показало се, да се по одбитку трошкова једног најограниченијег начина живота, вредност непокретне имаовине *укамаћивала* једва са 1 до 1.5 %, што већином не представља већу вредност него што износи надница, коју би власник са чељадма заслужио. У врло мало изузетака показало се стање повољније; али опет од 3 % није нигде камата била већа. Много се чешће показује место вишка —мањак који се морао каквом споредном зарадом накнадити.

На питање: *да ли је опадање приноса веће на већим или средњим или малим имањима* (великих имања ретко и има), одговорено је различно за све три категорије. Час је истицано, да у опште не постоји у том погледу разлика између те 3 категорије; час је опет забележено, како је у једној категорији веће. а у другој мање. У опште као да постоји факат, да тамо, где су *односи радне снаге повољнији*, средње власништво стоји релативно још најбоље, а ситно газдинство већином само

тамо боље стоји, *где има и обилате споредне зараде*. На другом месту опет, где се у послузи трпи доста оскудице, *интензивније сточарство* даје већим имањима знатну отпорну снагу.

У осталом односи радне снаге, по свему узевши, нису неповољни у Баварској. До душе у многим извештајима налазимо жалбе на скакање наднице, и још више на велике тешкоће за држање слугу, али само у 7 случајева се наводе као важнији узрок смањивања приноса — односи радне снаге

Осим цене жита, има још *читав низ чинилаца* који су у опште узрок да стање не буде повољно, као што је то и у Алгају потврђено. Мимо већ споменуте случајеве задуживања наводи се *непотпуно снабдевано имање*, нарочито недовољна *обртна главница* (19 случајева), или оскудица већих или мањих потребних *мелиорација* (у 15 случајева, на висоравњу франачке Јуре 1 случај немања пијаће воде), који се моменти провлаче кроз све извештаје као црвена нит.

Извештаји помињу само 3, односно 4 општине са *„мењивим газдовањем“* или „слободним газдовањем“. Од осталих 19, односно 20 општина, у једној само нема никаквог уређеног газдовања с делимичним угаром, а свуда влада *„трећачење“* („тространо газдовање“), и то: у 8 општина с потпуним, а у 3 већином са засејаним *угаром*. У 6 општина је угар деломично засејан, а у 2 случаја је у употреби још сасвим чист угар. Језива је тачка — *руковање с ђубретом*: и то: само у 5 случаја је довољно брижљиво, док се у 8 извештаја жале на деломично отицање осоке (у 2 случаја се у исто време у јачој мери употребљава вештачко ђубре), макло већа употреба вештачког ђубрета налази се само у 5 општина. У 13 случајева се бележи недовољност *справа* или *непотпуно обрађивање*: у 9 случајева недовољност *сточне хране*, у 8 употреба *орања на уске слогове* (бифенге) где им није места, а осим тога — негде чешће негде ређе — бележи се недовољно *чишћење семена за сејање*, недовољно *неговање ливада*, *ђубрење ливада* са сточним ђубретом, не употребљава се *ђубрење кречем*, недовољно *спрежне снаге*, *не мења се семе*, *пашњаци се не ђубре*, *продаја стајског ђубрета*, *сена и сламе*, не подижу се шуме и т. д. О *воћарству* се извештава повољно једва на 3 места.

Сразмерно се боље налази *сточарство*. — *Гајење коња* није скоро ни од каког значаја: али где га има, тамо се ради на рационалан начин. Исто то важи и за *гајење говеда* у 14 општина. Храњење лети у стајама, с малим изузетком, готово је свуда уведено. Па опет одгајивање и храњење у 8 општина још није како треба, а у 12 општина приплодни матерпјал није без већих или мањих мана. Кад се изузме Алгај, где се запуштено одгајивање правда тиме што се искључиво ради на преради млека, готово свуда се истиче у први ред одгајивање, рење и гојење, а млекарство се занемарује. Пада у очи да се мала пажња обраћа *гајењу свиња*. Само се у неколико општина свиње рационално гаје, и

ту су оне од значаја У некима их има у опште мало, а већином се држе само на храни, (гоје се).

На велики *порез* нигде се не жале; али у 19 извештаја наводе се жалбе на велике трошкове или на још неослобођене интересе на земљу. — *Обезбеђење радника* сматра се у опште као тежак терет, и изазива велико неодобравање. На другоме се месту опет види јак утицај, који има нека очувана *општинска* или *приватна шума* на благостање општина, или каква права на сечу дрва. Ови чиниоци тако су јаки, да у неким случајевима успешно паралишу и саму непогодност земље и климе.

Потребу *хипотекарног кредита* још увек већином подмирују приватни, па онда задужбине и штедионице а у малој мери баначни институти. Пада у очи, да мало има ануитетских капитала. Па и у *персоналном кредиту* имају приватни зајмодавци још увек главну улогу. Само у 8 општина има Рајфајзенових задруга, које су ту од скоро. У једној општини има једна Шулце-Делићева задруга. — *Интерес* се на зајмове на непокретности наплаћује по 4—5 %. За баварске прилике је то врло велики. Истичу се на прво место захтеви: да се хипотекарни зајмови конвертирају у зајмове с мањим интересом, и да се приступа установљавању Рајфајзенових каса.

Односи *промета и путови*, тегобе у *посредника* (сензала), *продаваца по кућама* („хаузирера“) и т. д., били су узрок тужбама само у понеким но не тако ретким случајевима. Много је шкодљивија *куповина жита на ситно*, јер се тако обија цена. За то се у многим извештајима препоручује као средство за поправку ових односа: *оснивање задруга за куповину и продају*, али се у исто време с много страна жале, како у удружењима нема развијеног појма за узајамност. *Зеленаштво* није доказано ни у једном случају. Место тога јавља се *интережџилук са стоком*, у виду продаје стоке на кредит и са задржавањем права својине, но и то само у Доњем Франкену и Северном Швабену. Док је то у општинама Доњег Франкена ограничено на извесан број оскуднијих газдинства, у северном Швабену узимље шире размере, а у Сисарту је већ најјачи узрок тамошњих жалосних прилика.

Обезбеђење зграда је у опште у употреби, а обезбеђење *покретности* само је у 12 случајева потпуно или у већем делу, у 10 је недовољно а у 3 и нема никаквог. *Обезбеђења од града* има у 7 општина, у 9 је недовољно а у 8 га нема никаквог. *Локалних друштава за обезбеђење стоке* има само у 4 општине. *За обезбеђење живота* показује се мало већи интерес само у 4 случаја, у 6 других ограничава се само на по неке изузетке.

На питање, да ли је *немарљивост* узрок умањивању прихода, одговорено је једногласно — да није. Такви су врло ретки случајеви. На против становништво је скроз прилежно, штедљиво, отресито и задовољно с малим. Овим особинама има се поглавито захвалити, што поред свих невољних неприлика није оно запало у веће незгоде. У мало

општина, каже се, да је *живот* добар, или бар приличан, него је већином — бедан. У понеким крајевима, као у Спесарту, и још даље у Баварској Шуми и у планини Горњег Пфалца таква је оскудица, да се већ не може сматрати као довољно за одржање телесне снаге. Управо је дирљиво посматрати, с каквим се пожртвовањем води борба, која је без излаза, да се очува наслеђена груда земље.

Укупни утисак не може се рећи да је понајугоднији. До душе за 8 само општина могаше се рећи изречно да је стање рђаво; али од осталих 16 општина опет 6 су у којима је стање одиста добро. У 10 општина је више или мање неизвесно, тако да ће се тешко моћи за дуго кризи одолевати. Од оних осам општина у 6 је стање врло рђаво, и то — у 3, у споменутим планинским крајевима, стање је тако ужасно, да се не може ни помислити на самопомоћ. Пре свега изгледа, да *нижа пољопривредна настава* у Баварској још није како треба подељена, што и понеки извештаји изречно наглашују. Али и *пољопривредни кредит*, *мелиорације* и т. д. поред пољопривредне приносне банке још нису како би се желело...

Свакојако ресултати ових опширних истраживања у свима правцима су од велике вредности, и дају повода надлежним факторима, да се озбиљно постарају да поправљају тамо где поправака треба. Овај рад уједно доказује, да за сазнавање правог стања привредних односа у земљи нема другог поузданијег пута, него што је у Баварској учињено, — истина мало мучног и скупљег, али и успешнијег.

Л. Ј. Ј. — Ђ.

ПРЕГЛЕД БУГАРСКИХ ЛИСТОВА[1])

Једна смрт и један јубилеум.— Новије појаве у белетристци. — Јансен о Бугарској. — Неколико статистичких података о Бугарској. — Откуда је потекла једна кобна несугласица?

У времену које је протекло од последњега нашег Прегледа бугарских листова[2]) наша су источна браћа имала, по несрећи, да ожале смрт најзаслужнијега међу ветеранима књижевним и да прославе јубилеум двадесетпетогодишњег рада књижевнога — најзнаменитијега међу живим својим књижевницима. Са прославом двадесетпетогодишњега књижевнога рада *Ивана Вазова* требала је, по замисли бугарских књижевника, да се споји и прослава педесетогодишњега делања старине *Петра Рачева Славејкова.* Али... „једно срце, друго судба жели". Не би суђено да се изведе ова доиста јединствена прослава књижевна. Омете је смрт П. Славејкова, који не дочека видети, још за живота, како му у име свега народа указују последње знаке захвалности и поштовања представници интелигенције.

Имена Славејкова и Вазова символично преставља̂ју историју бугарске песничке књижевности и победу народнога језика у књижевности. Народни се језик први пут огледао у пуној својој снази и чистоти у „Басненику" и „Првој песмарици," првенцима П. Славејкова, који је био и остао најбољи његов познавалац а уједно и први песник који је, добро познавајући дух народних умотворина, успео начинити прелаз од народне к уметничкој поезији. Што је Славејков почео, то је Вазов прихватио и, успешно даље радећи, створио поуздану основу за развиће уметничке поезије у Бугарској.

Глас о смрти П Славејкова дубоко је тронуо све бугарске патриоте и изазвао опште жаљење у бугарском народу. Није он био од обичних радника којима се лако налази заменик. Међу људима, којима је

[1]) В. Българ. Прѣгледъ, кн. IX, X XI; Българ. Сбирка, кн. VII, VIII, IX и Мысль, кн. VII, VIII.

[2]) В. Дело, св. за авг. стр. 291.

пала у део мучна али часна дужност, да подигну и високо држе, у данима врло тешким и поред свакојаких опасности, заставу народнога препорођаја духовнога, а за тим и ослобођења политичкога, Славејков је био један од најважнијих, најодушевљенијих и највреднијих. Ватрена преданост интересима свога народа није му дала да клоне ни у најтежим приликама. Борба га је само челичила, те није знао, у њој прекаљен, тражити одмора и презати од опасности. Он је увек непоколебљиво ишао право својој мети. А мета му је била узвишена. Њу је указао први Пајсије, први историк бугарски, чије је идеје требало прихватити, њима народ одушевити, како би се отресао летаргије, у којој налажаху интерес да га држе грчке владике. Добити самосталну цркву и њеним правима заштити школу, која је имала да послужи идеји народнога ослобођења — то је била мета, којој су у то доба тежили сви бугарски родољуби. Прво као учитељ по разним крајевима своје отаџбине, а за тим као публициста, песник, скупљач народних песама, Славејков је непрестано радио да се она достигне. Рад му је био врло разноврсан, јер је зависио од прилика, у којима се налазио.

Своје учитељевање отпочео је Славејков врло млад 1844 године, и прекинуо га је 1864, отишавши у Цариград, где је било средиште свега рада за народну ствар. Ту је он био, не испуштајући пера из руке, најватренији, најискренији и најнезависнији преставник бугарске идеје, чију је победу дочекао 18 фебруара 1870 године, када је султановим ферманом решено црквено питање у корист Бугара. — Рат руско-турски затекао га је опет као учитеља у Ст. Загори. За време окупације био је помоћник кнезу Черкаском. По природи својој страсан и ватрен, он се доцније, на штету свога књижевнога гласа, одавао био и политици. Неко је време био и министар просвете, а за тим, врло кратко време, и министар унутрашњих дела. 9 авг. 1886 повуче га опет у политику, те је са Стамбуловом и Мутуровом био члан регентства, док се кнез Александар није повратио. Од тога времена се сасвим одрекао политике и живео повучено, одан искључиво књижевном раду, који није прекидао.

И књижевни му је рад био врло обилан. Започео га је још врло млад сатиричном песмицом, испеваном у народном духу и управљеном против грчких владика, а наставио га песмама разнолике садржине, публицистичним радовима, растуреном по разним журналима, од којих је многе и сам покретао, политичким сатирама и прибирањем и издавањем народнога блага. За овако плодним књижевником и неуморним радником на остварењу народних идеала, имали су Бугари доиста рашта жалити. И жаљење је било опште.

На три месеца пошто је матери земљи предато тело П. Р. Славејкова, прослављен је у Софији на врло свечан начин јубилеум двадесетпетогодишњега књижевнога рада Ивана Вазова, којим се данас поноси цео бугарски народ. Међу данас живим књижевницима бугарским Вазов је први: његовим се делима с правом поносе и одушевљавају интелигентни Бугари; она налазе признања и хвале и у страном свету; многа

су од њих проведена на све готово важније европске језике, а о његову роману *Под Игом* енглеска критика је изрекла да је „најбољи песнички производ који је Источна Европа пратила на запад“ (Едмон Гос) и „да је то најзнаменитији роман који се појавио 1893 године на енглеском језику.“ („Atheneum“).

Вазова је отац био угледан трговац у Сопоту, где му се 1850 године родио син Иван, кога је он желео спремити себи за помоћника у трговини. Али јә Вазов показивао врло мало склоности за трговачке послове. Кад су га, по свршетку основних школа, испратили у Пловдив да у тамошњој гимназији, поред осталих предмета, изучи турски и грчки језик, прихватио се марљиво изучавања језика францускога и рускога, како би могао на тим језицима читати дела одличних песника светских. Отац га је слао за тим, пошто је видео да му трговина не иде од руке, рођацима у Влашку, не би ли му се код њих развила воља за тај посао. У Влашкој се Вазов интимно зближио са емигрантима, којих ту бејаше врло много, и од тога се доба почиње његов доста буран и немиран живот, а тада је почео писати и штампати своје прве песничке покушаје. Из Влашке је отишао у Цариград, где је пробавио неко време, па је одатле отишао у Софију, враћао се у Сопот где је радио на устанку. Кад је устанак пропао, једва је успео 1876 године умаћи у Влашку, где је у јесен те године био члан „револуционога комитета“. Рат руско-турски затекао га је у Букурешту. Пошто су Руси прешли Дунав, отишао је и Вазов у Бугарску и би назначен за чиновника код свиштовскога губернатора. Од тога се доба датира његова службена каријера коју је напустио 1880 године и отишао у Пловдев да се посвети једино књижевности, којој јо дотадањим својим радовима био доста привредио. — У Пловдиву се поче период најплоднијег рада Вазовљева. Одмах га по доласку изабраше за председника новоснованога „Научно-књижевнога друштва,“ које поче издавати и журнал „Наука“. Вазов је био душа овоме журналу; у њему је он штампао многе своје песме и приче, које пронеше славу његова пера не само у Бугарској, него се сташе преводити и на руски и остале словенске језике. Пред крај тога периода путовао је Вазов по Италији и резултат тога путовања била је нова збирка лирских песама, које издаде под натписом „Италија“. За све ово време издавао је у друштву са К. Величковим, познатим књижевником, а данас министром просвете, политички лист „Народни Глас,“ у коме је штампао фантастичку песму *У царству самодива*, која је привукла општу пажњу и ако се Вазов није потписао. Кад је престала „Наука“, поче Вазов сам издавати „Зору,“ у своје време наjомиљенији журнал у Бугарској. — Преврати од 6 септембра и 8 августа 1886 године учиниле су прелом у животу Ив. Вазова: и он је морао напустити земљу, као и многи други родољуби, и преко Цариграда отићи у Русију, да ту, живећи горким животом изгнаничким, дочека 1890 годину, кад му би слободно вратити се у отаџбину. По повратку прихватио се издавања журнала „Деница“ а у „Сборнику Министарства Народне Просвете“ штампао је у Русији

довршен роман *Под Игом*, које му је за сада најглавније дело, преведено на све готово језике европске.

Вазов је од природе одарен био душевним особинама које му нису дале да кроз свет пролази везаних очију. Све што је у своме бурном и пуном промена животу доживео слагало се у његовој души у виду осећаја, идеја и осећања, који су не само изоштрили његове способности, него послужише и као богата ризница, из које је он црпао мотиве за стварање својих песничких дела. И књижевни му је рад за то био врло обилат и разноструч an: и у његовим се песничким делима налази лепих примера за све готове врсте песничкога стварања. Али се опет може с пуно разлога тврдити, да је Вазов, по главном тону своје поезије, лирски песник, и ако му се као најбоље дело слави роман *Под Игом*. Лирским је песмама и отпочео своје песничко стварање; њих је највише написао; у њима и данас исказује, што му је у души. Прву је песму „Дуб“ написао 1870 година, и отада не престаје богатити бугарску песничку књижевност песмама, којима у бугарској књижевности нема равних ни по чистоти народнога језика, чија се снага тек у њима потпуно огледала, ни по искрености осећања, ни по узвишености идеја, ни по разноврсности мотива. Песмом се Вазов одазивао на све што му је отаџбина преживела од доба, кад је он почео певати. У његовим су песмама нашли одјека идеали, тежње, нада-ња, страдања, једном речју све, што обележава духовну атмосферу народну У том се погледу Вазов може најбоље поредити са нашим Змајем. Вазов се не подаје очајању ни у најтежим часовима, а он их је имао доиста и тешких и очајних. Не затвара очи пред оним што не ваља, јер му то не дају узвишени идеали, којима се одушевљава; у њему се никад не гаси нада на боље, која му не да̂ души да клоне под теретом суморнога расположења, коме се често подају песници његових година, кад виде провалу у погледима, навикама, осећањима између покољења, чији су и сами чланови и омладине која настаје да живи. И њему су мила и драга сећања на тежње, којима се некад одушевљаваше његово покољење, те отуда и ниче она сѐта која се по где кад опажа у његовим песмама; али он уме увек да разблажи ту сѐту уверењем да и нове идеје, као плод нових потреба, имају права на живот, да свет не иде на горе с тога што у њему није ништа стално, него да је баш у тој смени старога новим, назаднијег напреднијим знак кретања, без којега нема ни живота.

Године 1877 први пут је издао збирку песама *Прапорац и Гусле*, а мало за тим и нову збирку *Бугарски јади*, у којима оплакује несрећно завршене патриотске покушаје бугарских родољуба у априлу 1876 године. После ових издао је 1878 године трећу збирку *Избављење*, у којој опева руско-турски рат, Цара-Ослободиоца и ослобођење Бугарске. У Пловдиву је издао збирке: *Гусле*, *Поља и Горе*; у овој последњој збирци је најпопуларније што је Вазов написао у овој врсти *Епопеја заборављених*. Своје љубавне песме издао је у збирци *Мајска кита*, али

је у овим песмама Вазов слабији. Последње су му збирке лирских песама *Италија* и *Сливница*. Прва му је збирка, по суду бугарских критичара, боља. Осим лирских писао је Вазов и многе епске песме, а у некима је нарочито показао дар за хумор. Тако исто има он и врло много прича, крупнијих и ситнијих, које се и данас врло радо читају. Последња му је збирка прича изашла ту скоро у Софији под натписом *Драске и Шарки* (Црте и Слике), чију је појаву бугарска критика симпатично поздравила. Али је круна свега, што је Вазов на овом пољу урадио, његов роман *Под Игом*. У последње време огледао се Вазов и на драмском пољу драмом *Хъшове*, која је, и ако није без мана, по суду Др. И. Шишманова, најбољи производ бугарске књижевности на овоме пољу. Сад Вазов ради једно знаменито дело — *Нова Земља*. — Овим разуме се, није ни изблиза исцрпен сав рад књижевни Ив. Вазова, али је и ово доста да се види колико је он обилат писац и да се да̑ општа карактеристика свега његова књижевнога рада.

Вазов је највише утицао и утиче на интелигенцију бугарску, покрај осталога и за то, што се у његовим делима црта савремени живот у свима својим манифестацијама. „Живети васва пуним животом“, клицао је у својим песмама руски песник Надсон, а таким баш пуним животом живи Вазов у својој поезији.

Поводом прославе су додирнута многа питања, која се тичу Вазова, па између осталих и питање о значају његову за школску литературу. Ево како је И. Плачков обележио тај значај:

„Вазов заузима у нашим школама особито место. Може се зар доцније и родити песник јачега дара, чије ће име, као песника, бити славније, али овај положај, који Вазов заузима данас у нашим школама, нити је ико био достигао у прошлости, нити ће га ико бити у стању достићи у будућности. У нашим читанкама и хрестоматијама он има такво место, какво није имао ни у које време и ни у којој држави ни један песник у читанкама и хрестоматијама свога народнога језика. Нема потребе да се прави некада Вазову споменик од камена или бронзе; њему су споменик подигли састављачи читанака и хрестоматија.

„И доиста, ко ће нам наћи ма коју бугарску читанку или хрестоматију, намењену гимназијској настави, у којој не да нема нешто од Вазова, него у којој не би било више од трећине прилога плод његова талента? Он нам је дао лепе примере, школске примере, за већину литерарних врста.... Вазов врши у нашим школама улогу, коју у читанкама осталих народа врше по педесет различних песника. Ниједан други песник није био од толике помоћи наставнику народнога језика и књижевности, од колике је био а и данас је још Ив. Вазов. И данас је он снага нашега литерарнога образовања. Из његових се дела ваде примери и за приповедну и за описну прозу; из њих се ваде примери и за баладе и за басне, и за поеме, и за приче, и за оде, елегије и сатире. Он је најразноврснији од свих наших писаца, и у свима правцима

у којима је радио, он се истакао на чело свих наших песника, који су пре њега ишли истим путем.

„Што Вазов чини толико услуга бугарским школама, то није случајно. Његов је таленат, по природи својој, склон да се прихвата таквих сижета, у којима се више огледају *нормалне стране* у животу, него ли његове крајности. А васпитању и јесте баш то свраха: упознати ученике са оним што је у животу нормално. У својим делима Вазов се више пута (и ако не увек) уздиже над животом, не подајући се да га његове струје собом понесу. Он је више равнодушан посматрач, него ли партизан. И за то је могао створити дела од трајне вредности. А за школу и јесу баш таква дела, у којима се износи есенција живота, и која су кадра чинити добар утисак у сва времена и у свима крајевима. У томе се Вазов разликује од својих претходника — Л. Каравелова и П. Р. Славејкова. Није могао, као ова двојица, да створи, тако да кажемо, своју партију у друштву, али ће његова дела, несравњено више од дела ове двојице, задовољавати сва покољења која за нама буду долазила.

„Као народ ми се поносимо, што смо имали једнога Славејкова, једнога Каравелова, па и једнога Вазова. И требало је доиста да прва двојица претходе овом последњем. Требало је да се прво јави полемичар, партизан, па тек онда да дође један полупартизан, један мирнији посматрач. Друштву може бити милији страсан борац него ли миран посматрач, али ће школа увек прибегавати за градиво последњем. И за то се, ето, Вазов срета тако често у нашим хрестоматијама.“

И зар је онда чудно, што је јубилеум двадесетпетогодишњега књижевнога рада таквога песника свечано прослављен и што је том приликом сва бугарска штампа била пуна хвале, о песнику, чијим се делима цео народ поноси и одушевљава? Јубилеј је прослављен 24 септембра. У великој сали Народнога Собрања, која је била препуна поштовалаца песникових, јубилара је дочекао нарочити одбор, у име којега га је поздравио преседник В. Стојанов. Пошто је песник одговорио на овај поздрав, примао је поздраве разних депутацијâ и дарове који су му поднесени од разних корпорација. Најлепши је био дар јубилејног одбора. Кнез је јубилара одликовао орденом за заслуге II степена. Том се приликом јубилара сетио и црногорски кнез Никола I, подаривши му Данилов орден првога реда. — Тога је дана у сали „Словенске Беседе“ дават у част песникову банкет, а у вече је у варошкој башти приређено литерарно-музикално вече. — Поводом ове прославе издаће се *Јубилејни Зборник*, а наставници гимназијски су решили да оснују у спомен ове прославе фонд, из чијих ће се прихода давати премије за најбоља дела педагошка.

Тако наша источна браћа умеју да цене своје велике и заслужне песнике!

*

„Наши млади приповедачи прихватили су, пише један бугарски критичар, не баш добар обичај, да се јављају на књижевно поље без много труда. Велика су реткост причице, обрађене добро и пажљиво, на којима би се видело да су производ трудна рада и дуге студије. Златно Хорацијево правило као да не вреди за наше приповедаче и песнике: не девет година, не девет месеца, него ни девет дана не могу они задржати у своме столу своје производе. Ја познајем само два писца који чувају у своме столу готова дела. Сви остали хитају на пазар са оним што су написали, па ма им то и не било довршено: један се део оштампао, а писац још није ни смислио други део!..“ И доиста, ако је судити о истинитости овога суђења по причама које донеше бугарски журнали у последњим својим свескама, не бисмо имали — тако нам се чини — много оправданих разлога замерати му, што је тако оштро. Ако не на свима, а оно се на већини опажају трагови брза рада, услед чега нису слободне од недостатака, које је лако избећи, ако се писац у послу руководи једино љубављу према књижевности.

И бугарски приповедачи беже, као и већина наших, из вароши у село. Није тешко погодити, шта је томе узрок. Варошки је живот сложенији, па је с тога и тежи за студовање, без којега се не може написати, ма како да је у писца велики дар, добра приповетка. Сеоски је живот простији: у њему се боље истичу појаве, у којима се више огледа што је карактеристично у животу целине, него ли оно што је карактеристично у животу појединаца као чланова те целине. Ово је узрок и сиромаштини сижета, који се могу наћи у томе животу. Та је сиромаштина узрок, што се приповедач, ако се искључиво тим животом бави у својим причама, брзо *испише* т. ј. брзо се осети принуђен да једну исту тему понавља на разне начине и разним облицима. Природно је онда, што му и приче губе много од вредоости, коју су први пут имале, ако им је писац био даровит приповедач. Не ћемо, разуме се, овим да кажемо, да се и у сеоском животу не може наћи предмета згодних за обраду у виду уметничке приповетке. Сеоски је живот, у свом данашњем облику, изгубио тип некадашње чисте патријархалности. Под утицајем свих оних прилика, које управљају развићем нашега државнога и друштвенога живота, и у њему се стварају нове погодбе, које мењају поступно старе навике, тежње, осећања, погледе, стварајући нове погледе на свет, нову духовну атмосферу, која се на разне начине рефлектује у души појединаца. Изучавати живот сеоски са овога гледишта и резултате тога изучавања износити у облику приповедака била би ствар врло корисна у многом погледу. Шта се у овом правцу може урадити, најбоље нам показује руска белетристична књижевност, а нарочито онај правац у њој који је познат под именом народњачкога правца и коме су најбољи преставници Гл. Успенски и Н. Златовратски. Који хоће да се увери како и живот сељачки може дати за причу подесних тема, нека се сети само садржине *Ловчевих записака*

да не упућујем и на Успенскога и Златовратскога, чија су нам дела тако мало позната. Ово не значи, да је живот руских мужика разноврснији, па према томе градивом обилатији, него да наши приповедачи не умеју на живот сељака гледати очима једнога Тургењева, не умеју га студовати онако како га је он студовао. А да се добра прича напише хоће се, поред дара, и воље за рад и студовање и — спреме за то.

У последњим свескама бугарских журнала штампано је повише прича старијих и млађих приповедача. Вреде да се помену производи нама познатога Д. Попова („Два букета“), Г. Бонева („Свако зло за добро“), Ст. Михајловскога („Идеалиста и песимиста“), А. Страшимирова („Недељчо“ и „Анатема“), Г. Стаматова („У Турину“), Д. Уста-Генчова („Две неочекиване гошће“) Ан. Иошркова („Унутрашњи непријатељ“). Пет се од ових прича баве темама из сеоског живота, Најбоља је међу њима Страшимирова прича *Недељчо* штампана у „Българ. Сбирци“, а најслабија је прича Д. Уста-Генчова. *Две неочекиване гошће*; остале три имају, покрај доста недостатака, и добрих страна.

А. Страшимиров је као наш Јанко Веселиновић. Од скора се почео јављати са својим причама по разним бугарским журналима. Још је млад човек, а по професији учитељ. Живећи као учитељ непрестано у народу и с народом, он је у положају да га добро позна и да му живот добро изучи. И с тога му је у свима причама предмет узет из сеоскога живота. Његове приче се радо читају, а и критика доста хвали. Последњу његову причу *Недељчо* с похвалом су поздравили и у „Бълг. Прѣгледу“ и у „Мысли“. И она доиста похвалу заслужује. Причи му је предмет љубав учитељева — у овом случају учитељчина, према ученицима. У сваком ће послу моћи бити успеха само онда, кад се врши с љубављу. А данас је готово у свима пословима рутина истисла љубав па је тако и у школи. Главни је узрок томе поред осталих, што је живот учитељски лишен погодаба, које чине да је рад сладак. Партизанство, гоњења, освете, најмање један пут у години, неред, несавесност надзорника, непажња министара, оскудица у новцу и т. д. — то су по речима једног бугарског критичара узроци који трују живот младу учитељу и за навек му убијају вољу за рад, јер се рђавим средствима не васпитавају добри радници. Много ћемо још година, вели он, ићи слепачки, напредовати само бројно: умножавати школе, учитеље и ученике и ништа више. Култура, образовање, васпитање срца, душе и карактера — све ће то бити још за много година празне мисли, јер лепо вели приповедач у овој причи, „деру се из гласа, а у раду им се не види ни капље срца“. Шта се може учинити љубављу према деци и преданошћу своме позиву, то је задатак који је писац хтео да реши овом причом. И у томе је успео.

Недељчо је страшно јогунасто, сурово, необуздано дериште. У њему су, изгледа, породичне околности у клици убиле све добре душевне особине. Лишено љубави у кући, оно се у свима својим поступцима

ван куће руководи мржњом. У кући га бију, у школи га бију, па и оно бије друге чим стигне и како може. По свему изгледа да се не може поправити: сви су од њега дигли руке. У школи, у којој је Недељчо учио, била су два учитеља и једна учитељица. Од учитеља један је био старији, без потребне спреме и предaности за посао, други је млађи, школован, са потребном спремом, али без љубави према послу, јер га сматра као занат који му доноси хлеба: у школи ради колико му је програмом стављено да ради. Учитељица је, на против, млада, школована, за посао потпуно спремна и пуна љубави према свом позиву. По природи нежна, она се стреса, кад види, како онај први, старији учитељ поступа са Недељчом. Немогући га уверити, да с децом треба друкчије поступати, ако се хоће да се она поправе, она га наговори, да њој уступи Недељча, не би ли га она поправила и *делом* му показала, колико греши. Недељчо, од свих остављено и од свију презрено дете, постаје предмет њезина старања и љубави. Она не престаје мислити о начинима, како да га поправи и упути на прави пут: њена је љубав према њему и своме позиву тако велика, да ни за тренутак не слаби у њој нада да ће у своме послу успети. И она доиста побеђује својом љубављу, вером и преданошћу. Она поново изазива у души детињој замрле клице доброте и љубави: она га изводи на прави пут и упућује да од њега доцније буде добар човек. Колико је узвишене поезије у раду такве усамљене девојке, бачене у свет судбини на вољу, од свију остављене и забачене у какав далек, заборављен кут! У причи нема ничега неприроднога; све је лепо психолошки мотивисано: идеја је узвишена, језик чист и леп, а приповедање слободно и занимљиво. — О другој причи овога приповедача, штампаној у у „Бълг. Прѣгледу“ под натписом *Анатема*, не може се рећи ово исто: језик је, истина, чист и леп, сижет је добро одабран, али није и добро обрађен, те смо, прочитавши је, остали у недоумици, јер нам није јасно, шта је писац хтео с овом својом причом.

Ан. Пширков је, такође, почетник. Прича *Унутрашњи непријатељ отаџбине*, штампана у *Бълг. Прѣгледу*, колико ми знамо, први му је оглед на овом пољу рада. Ако се не варамо, Пширков је још университетски ђак у Липисци. Досада је писао две три расправе историјске, које су му биле похваљене од стране компетентних судија. Ова му је прича хумореска и предмет јој је такође живот учитеља, који се, одан своме послу и напретку народном, имао да бори са разним неприликама, које му покварени људи на пут стављају. Учитељ Коча Петров гледа своја посла у школи, а не заборавља вршити ни свој позив ван школе. Деца га воле, а родитељи га поштују. Крчмар од њега не види користи, јер он проводи своје слободно време или с децом по пољу или са старијим људима код школе, где им чита књиге и поучава их у ономе што у књигама пише. С крчмаром су се удружили у мржњи на учитеља газда Стојан Џамбас, јер се учитељ дружи с његовим супарником кметом, Петко пређашњи учитељ, а зет Стојанов, и Иван Милов,ислужен каплар,

коме је криво, што у селу више поштују учитеља него ли њега. Иван је у војсци слушао нешто о унутрашњим непријатељима отаџбине: његов је наредник, да би примером показао, говорио да су учитељи унутрашњи непријатељи отаџбине, „а наредник је, вели Иван, био глава и по.“ Не могући никако доћи главе учитељу Кочи, његови се непријатељи договоре, пошто су у новинама прочитали један допис у коме се неки други учитељ грди, да га оптуже министру као бунтовника, који чита руске књиге и буни миран народ против владе. Што смислили, то и учинили. На депеши су потписали све неписмене сељаке. После два дана дошао је у село са жандармима окружни начелник и отерао учитеља у варош, а одатле су га протерали у родно место „као нарушиоца мира и развратитеља омладине! „Предмет је овој хуморесци доста добро изабран, али у њој немате ниједно место хумористички престављено. Ив. Лилов је једино лице, у чијем понашању има нешто хумора. То исто вреди и о појединим ситуацијама од којих је само једна испала писцу како треба. А од карактерисања лица и извођења ситуација у којима се они налазе, и зависи вредност хуморесци. Сем тога овде и сувише избија тенденциозност и учитељ је престављен као лице у свему идеално а његови непријатељи као људи, у којих је егоизам убио све клице добра и племенитости. То га је навело и на другу погрешку, да у лицу Ив. Лилова престављше војничко васпитање, које изгледа да је, по овоме испод критике. И ако је оправдано уздизати у очима народа позив учитељски, није оправдано, кад се то чини на штету угледа, који треба да ужива и позив војнички — иначе се хумореска обрће у памфлет.

Причи Д. Уста-Генчева *Две неочекиване гошће*, штампаној у „Бълг. Прѣгледу“, предмет је отмица драгане, стара тема о којој се много на разне начине причало. Уста-Генчев изабрао је најнеподеснији начин да нам овај догађај исприча. Баба Вела има сина Ганчу и кћер Нацку: Ганча је момак угледне спољашњости одслужио је војску, и сад је матери потпора и утеха у старим јој данима. У селу се међу девојкама истиче лепотом и вредноћом Бела, кћи једнога доброг домаћина. Ганча воли Белу, а и Бела Ганчу, али родитељи Белини неће то да знају, већ је дају за немила. Зимска је вечер. На пољу јака вејавица. Баба Вела се греје крај огњишта, а Ганча и Нацка су у соби. Ганча се спрема на седељку. У то изненада бану у кућу комшика Белина: дошла је да јави по молби Белиној, Ганчи поруку његове драге, да је то вече отме, јер неће да пође за недрагога. Ганча трчи у село тражити другове из војске да му се у том предузећу нађу на невољи. Кад их је нашао, враћају се сви кући да ту, повечеравши, дочекају време кад ће поћи у отмицу. За вечером се баба Вела распричала о својој прошлости! Сви су весели — једу и ћеретају... док их у томе не прекиде сама Бела, која улете у кућу сва задувана и снегом покривена. Није сирота могла дочекати, кад ће Ганча доћи да је отме. Посао је свршен без муке, као што је и прича написана без студије. Писац је пропустио да нам изнесе и лепо мотивише оно без чега прича овака не сме бити — унутраш-

њу борбу у души Белиној пре него што се решила на бежање и осећање неизвесности и нестрпљења после решења. Лишена психолошкога момента, ова је прича изгубила, оваким завршетком, и свој етнографски интерес, ради којега се и слабије приповетке из сеоског живота радо читају.

Последња у реду прича из сеоскога живота, *Свако зло на добро*, коју је написао Г. Х. Попев, пуна је, тако се бар нама чини, болесне сентименталности. Један пунонадежни јуноша, коме је у изгледу лепа карпјера у државној служби, пошто је насео у намери да се ожени добром „партијом“, иде у село, да избегне варошку вреву и да не гледа варошку поквареност. Понео је собом и књига, да у читању проводи време, ако би му било дуго. Домаћин, код којега е био на стану, има здраву, лепу и наивну кћер, са којом „пунонадежни“ радо проводи време учећи је да чита и пише. Учење напредује. али расте и љубав. Кад је дошло време растанку, обојима је тешко. „Пунонадежноме“ још црњи изгледа варошки живот, продужује осуство, па кад је и овоме продужењу дошао крај, даје оставку, жени се са својом драганом и остаје у селу да учитељује. Да буде бар добра идила, овој причи смета ова сентименталност, која може бити доказ да јој је писац срца болећива, али да му не достаје онога што Французи лепо зову le sens du réel.

Од прича, које се не баве о сеоском животу, највише је пажње привукла Г. Стаматова причица *У Турину*, колико својом обрадом још више својом идејом. Млад официр, позван да се у Турину усавршава у војничким студијама, заљубљује се у лепу и младу комшиницу по стану. Љубав траје дуго, и за то време официр заборави и своје студије, и родитеље, и отаџбину. У очи свадбе пало му на памет да чита писма која су му толико месеца стојала нераспечаћена. Међу њима је нашао и писмо свога старога оца, написано врло лепим народним језиком и стилом, а скроз проникнуто родитељском бригом и жељом да свога сина што пре виде и да га — ожене. Ту је прилику старац употребио да све своје негодовање излије на странкиње, са којима се бугарски питомци, за време школовања жене. У овоме контрасту између положаја синовљева и погледа и брига очевих — а ви осећате да он има право — и јесте сва лепота ове приче, јер се у њој огледа у свој јасности идеја, коју је писац имао на уму. Бугарски су критичари изјављивали жељу да језик г. Стаматова буде правилнији, али су признавали да има дара.

Идеалиста и *песимиста*, разговор од Ст. Михајловског заслужује да се прочита. Предмет је спору: да ли се треба бранити од напада којима је сваки писац изложен или треба ћутке прелазити преко њих и радити свој посао? Песимиста заступа прво, идеалиста друго мишљење. У овоме се спору дотичу и друга питања социјално-литерарна. Вредност оваких производа зависи колико од предмета о коме се или поводом којега води разговор, толико и још више од духовитости, са којом се бране или нападају спорна мишљења. У овом разговору нисмо нашли много

духовитости, али нам је писац дао прилику уверити се, по многим цитатима које радо употребљава, да добро познаје новију француску књижевност. Кад се цитати сувише често наводе, то може бити знак скромности или претенциозности, према томе како се и ради чега употребљавају. Цитата је у овом разговору и сувише и нама се на много места учинило да су и сувишна — писац их не наводи само зато, да јачим ауторитетом поткрепи своје мишљење.... А то много квари утисак.

(Свршиће се)

Врање.

Свет. Ст. Симић

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Fünf Jahre am Hofe des Königs von Serbien, von einem Diplomaten. Leipzig. Luckhardt'sche Verlagshandlung. 1895. Цена ? стр. 1—125, 8°

Ми се не можемо потужити да се о нама, т. ј. о нашој отаџбини мало пише у страном свету. О њој се писало доста увек, нарочито од почетка овога века, кад је севнула варница Револуције српске у срцу Шумадије која је онако високо дигла величину и снагу српскога духа, српске отпорне снаге и српске одбране слободе, и коју је онако дивно извео и јевропском свету приказао знаменити немачки историк Ранке. На жалост о њој се није писало увек ни с довољним познавањем прилика и одношаја земаљских, ни добро и похвално, ни беспристрасно и објективно. И кад бацимо један летимичан поглед на време од почетка овога века и на оно што се о Србији за то време писало и говорило, ми ћемо морати констатовати тај свакојако непријатан и жалосан факат: да што се више удаљујемо од времена нашега препорођаја и више ближимо нашим данима писање је о Србији све неповољније и све горе. Нарочити прелом чине године 1868. и године 1878.—1880. Од тога доба ми у том погледу стојимо све горе што идемо ближе нашим данима. Изузетак од овога чини онај мали пропланак од 1889.—1892. и 1893. године. Знамо да ће многих у Србији бити који овај изузетак неће хтети да признаду, али он за то нити ће престати бити тај изузетак нити ће се тиме моћи оспорити факат који забележисмо. Он је, донекле, већ ушао у историју и о њему стоје писмене сведоџбе, које нису Срби писали и које ће остати као живи сведок онога што рекосмо.

Књигу којој наслов исписасмо и о којој мислимо овде реч две проговорити, колико се то може према приликама у којима смо, такође је једна од оних, које се о Србији баве. И она расправља и износи баш догађаје из онога пропланка, ако и додирује и претреса и догађаје пре тога времена па и после тога времена — тако рећи да последњега тренутка савременога. Поговор књизи овој писан је октобра 1895. године у — Бечу! И она нам даје неколико потврда за оно што пре поменусмо.

Писац се књизи овој није именовао и назива се „дипломатом“. Да ли је он дипломата у истини или није не знамо, али да ће свакојако бити човек који понеке „дипломатске“ ствари зна, то је истина. Свакојако ће бити да је то човек који, ако није дипломата, није далеко стајао од дипломатских кругова. Има ствари доста које је добро уочио, премда има и погрешака и нетачних оцена које је тешко претпоставити код једнога дипломате

Писцу је задатак, како сам вели, да изнесе sine ira et studio време од абдикације Краља Милана до данас. Али он томе времену даје и једну претходну историју која иде до 1885. године, поглавито у онолико у колико се тиче односа између Краља Милана и Краљице Наталије и с тим везаних догађаја. Писац то чини поглавито што налази да се сав политички живот Србије од 1885. године, и што даље то све више, не може разумети ако се у центар свих догађаја за то време не постави горе поменути однос ондашњега владаоца и владарке. Колико је то тачно ми, наравно, не можемо овде расправљати, само по дужности референта казујемо основну мисао пишчеву, сагласно којој писац ове односе меће и у центар свога причања и претресања.

Лако ће се разумети да баш та околност нама смета да испунимо тачно своју референтску дужност, јер ми не можемо улазити ни у реферовање а још мање у оцену тога дела пишчевих разлагања. За то се морамо, у том погледу, ограничити на просто констатовање основне мисли, па се обазрети да видимо како саме политичке догађаје и прилике цени писац из времена, које он нарочито и жели да изнесе.

У предговору свом писац вели: „Политика радикализма у Србији који је великим делом крив за пад краља Милана и који је пет година владао у Србији, предусретнута је и у Немачкој и у Аустро-Угарској с великим неповерењем, и не може се порећи да није било несагласности које су се и у Србији и у Аустро-Угарској често врло непријатно осећале. Сопствена гордост (Hochmuth) је ову тако моћну партију из седла избацила. Радикали су много и често грешили, и путови којима су ишли нису увек били најбољи, али опет нити заслужује радикализам ни људи, који су га створили и одржавали, ону осуду која је на њих често у иностранству бацана. Кад данас прегледамо историју оних пет година, од времена кад је иза гвоздене владавине Николе Христића дошао на управу млади, смели радикализам, до садашњега тренутка кад је опет на своду рачуна дошла владавина Н. Христића, која се већ чињаше да је преживела[1]), морамо признати да је само један непрекидан низ погрешака, које су у свима таборима чињене, могао обрнути или вратити онај точак догађаја, који се поносито почео окретати.“

После годину дана, у поговору истој књизи, писац завршује своја разлагања овим речима:

[1]) Предговор је писан у позну јесен 1894. године.

„Шта ће следовати кабинету Новаковића — коме писац кратак век прориче — не може се рећи, али настале ма какве комбинације, оне ће бити само онда дуга века, ако им је основа искрено (ehrliche) измирење Круне са радикализмом!“

Књига је подељена на ова главна заглавља: претходна историја, о Краљу Милану, о Краљици Наталији, о Краљу Александру, о Намесништву и влади.

О младоме Краљу писац се врло симпатично изражава. У цртању односа између Краљевих Родитеља сумњамо да је писац свуда погодио истину, ма да, наравно, ми не можемо све оне податке ни контролисати. У цртању тих односа и с њима везаних догађаја карактеристична је она слика, која се читаоцу, тако да кажемо, намеће из разлагања пишчева а тиче се односаја странака према Краљевим Родитељима. Она је овака: на једној страни стоји познато писмо шефа напредне странке г. М. Гарашанина Краљу Милану (које писац у целини саопштава), и о коме писац ово вели: „Овако још никада није писано о једноме Краљу, и кад је он сишао с престола“; на другој страни стоји, опет познато, и у књизи такође у целини саопштено, писмо садањега шефа либералне странке а ондашњега намесника Краљици Наталији: на трећој страни нема ништа осим молбе радикалних првака и чланова владе да се избегне сукоб и приступи извршењу редовним путем посталих ресолуција и закона. Каква је, пак, политичка судбина и једних, и других, и трећих била — познато је. Колико је правилан и интересима земље подесан био рад сваке од трију партија, то ће, наравно, тек историја оценити, ма да и садашњост већ за то даје довољно сигурних ослонаца и факата....

Последњи део књиге је посвећен раду владе и намесништва. О намеснику Ј. Ристићу писац мисли врло повољно. Он га црта овако: „Ристић је неоспорно највећи човек Србије, вешт дипломата и државник, заштитник и покровитељ династије Обреновића у тешким као и у добрим данима.... он је умео многим бурама које су кроз Србију прохујале и готово све политичке системе поабале да противстане. Од свију државника, који су се тако често Србији као спасиоци јављали, он је једини који се увек знао одржати на висини својих успеха и чије се идеје још ни данас нису преживеле. Као председник намесништва, за Краља Александра, он је је био стварни носилац Круне српске и он је с много вештине провео Србију кроз тешке кризе, које су услед познатих односа између Краљевих Родитеља, као и спољних и унутрашњих односаја, земљу снашле биле. Он је творац и вођа либералне странке и све оне заслуге које је ова партија за Србију стекла његово су дело. По паду радикала у позно лето 1892. године Ристић се дао завести од свога министра председника Авакумовића а нарочито од свога колеге у намесништву генерала Белимарковића од мудрога пута умерености, и он је пустио слободне узде једној насилној владавини, која се завршила државним ударом младога Краља.“

Ми смо се нарочито задржали на овом карактерисању г. Ристићева рада и личнога значаја прво с тога, да нам се не пребаци пристрасност, друго с тога што је и ова карактеристика — карактеристична. Кад се упореди њен завршетак с њеним почетком и осталом садржином, видеће се лако да они не стоје у најлепшој љубави: а чему ће читалац више придати важности: да ли ономе што писац, као да, говори по сопственоме знању или ономе од чега га одваја можда недовољно знана прошлост — то је ствар његова. Нама се чини да ће, не смањујући ни мало значај г. Ристића као политичког човека и државника, колико га он стварно има, горњу пишчеву оцену историја прилично знатно корегисати и у хармоничнији склад довести са пишчевом оценом г. Ристићева држања за време оне кратке либералне владавине у 1892-3. години. Остављајући на страну прво намесништво г. Ј. Ристића, кад он није играо прву улогу и ако је она и онда била знатна и рат 1876—78. г., он је имао две важне и крупне прилике где се одиста државништво и широк и далек поглед могу да покажу: то су година 1887. и године 1889.—1893. У првој је био шеф владе, састављене из савезних странака, радикалне и либералне, које су чиниле огромну већину ондашње Скупштине. У годинама 1889.—1893. био је први намесник и „стварни носилац Круне“, како наш писац вели, и имао је опет да ради са старим савезницима, најмлађом и најмногобројнијом странком у земљи нашој. Ми смо уверени да и онда, кад би и историја уписала радикалима у грех неке од оних погрешака које им у грех уписују политички противници, она мучно да ће изрећи повољну оцену о државништву г. Ристићеву тих година и тога времена. Ми радо признајемо да се можемо варати, али ипак не страхујемо оставити историји забележену и ову нашу — погрешку! Те су обе прилике, по нашем схватању, биле пробни камен за процену и значење г. Ристићева државништва. Али тај оглед као да није испао добро по г. Ристића. А ту се он, међу тим могао кретати самосталније него и у којој својој ранијој политичкој и државничкој радњи.

У оцени владавине радикалне чини нам се да писац, нећемо рећи није *хтео* бити праведан, али извесно није био то. Међу тим он је ипак и по нешто признао и по нешто добро видео, у чем радикали обично немају среће код својих оцењивача.

Одмах у почетку овога одељка писац црта, како је с доласком радикала почео дувати један самосталнији ветар у политици Србије, како се „мислило изаћи на супрот балканским аспирацијама Аустро-Угарске уз заштиту Русије, ове, т. ј. аустријске аспирације сузбити у њихове праве границе а у исто време и утицај Русије од Србије даље држати.“ али се то показало у брзо као немогућно: док се с једне стране аустриски утицај из земље прогањао, дотле се с друге стране руском утицају широм врата отварала! Односи су према Аустро-Угарској постајали с дана у дан све неповољнији, и аустро-угарска престона беседа од 1890. године је Србији за то озбиљан укор дала! Али Србија је мирно продужила своју антиаустриску политику. У чему и како? Што српска

влада није допустила зидање моста код сриске Митровице, ма да је кабинет Гарашанинов то био већ допустио аустро-угарској влади, што је уговор о монополу соли раскинут и што је „влада основала“ дневну *Балканску Коресподенцију* на немачком и француском језику, која је антиаустријски карактер имала. Доиста тешке и озбиљне оптужбе!

На то је, вели писац, Аустро-Угарска одговорила — репресивном мером забране извоза свиња из Србије, „да економски Србију оштети и благостање јој поткопа“. Нека се не заборави да ово говори дипломат, који ни речју не спомиње — међународни уговор, који ову ствар регулише. Интересно је разлагање писца о току и исходу овога „свињскога рата“, који извесно има вредности и за данашње тренутке.

О том он овако пише: „....Српски су трговци хтели да прекину све своје односе са суседном монархијом, и како Аустрија извози у Србију за много милијуна еспапа сваке године, то би овај корак за аустријске трговце, који су већ доста трпели од аустро-угарско-румунског царинског рата, био врло штетан. Левантска линија Немачке спремаше се да немачкој конкуренцији пут Цариград-Солуна отвори цео Балкан и Србија се даде енергично на посао у овом погледу.... Са све већом зебњом на све ово се гледаше у Аустрији и под притиском сопственог трговачко-политичкога света поче се попуштати, узевши за то као згодан политички тренутак прилику: да се отпочну заједнички послови на Ђердапу... Ово повлачење аустро-угарске политике према српској радикалној влади, радикалну је партију још само учврстило у њеним антиаустријским амбицијама (!! реф.), и последица је тога била, да је умерени генерал Сава Грујић морао пред радикалнијим захтевима уступити место своје Пашићу“!

Против објављеног Пашићевог програма писац ништа не наводи: налази да је коректан; али вели како му се у Аустро-Угарској није веровало: он је примљен онамо, како писац уверава, с нескривеним неповерењем с тога, „што би кабинет са својом рођеном партијом у сукоб дошао кад би програм свој хтео да изведе“.

Али је писац, опет, нешто добро видео и правичан био да забележи. Одмах иза онога што поменусмо он наставља овако:

„У Србији се, на против, тврдило, да ова антиаустриска струја није последица промене на престолу и у влади, него је она затечена, да је она постала природним путем, неизбежном неодољивошћу услед помагања које су аустроугарски органи кроз цео деценијум давали једној омрзнутој и антинационалној системи, која је све моралне и економске изворе земље расшикујући упропашћавала ма да је против ње цео народ био. Говорило се: једнаки узроци рађају једнаке последице. И као што је било струје против Аустрије у Немачкој док је она спречавала уједињење немачког народа, као што је било исто такве струје у Италији, као што је било једно време у Чешкој кад су демонстративно царски рескрипти штампани на меканој артији, тако је и у Србији помагање них личности и мера изазвало непријатну струју против Аустрије.

Први радикални министар председник Грујић свом снагом се трудио да ово неповерење према Аустрији обезоружа, али овај тешки и неблагодарни задатак, погрешке других исправљати, није му пошао за руком, он га је само с места његова уклонио. Бечки кабинет би био дужан у природним симпатијама словенских народа према Русији не гледати акат непријатељства према Аустрији, и тада пуно поверења пријатељство, којим је српски народ према великом и моћном братском народу испуњен, не би било никаква препрека да све партије у Србији према благонаклоном суседству Аустро-Угарске укажу своје најбоље симпатије... Али бечки кабинет није хтео ни за длаку одступити од свога старог програма, на против он је преко ц. кр. Коресподенцбироа српској влади сваку непријатељску реч с интересом враћао, тако да су се обострани односи приметно почели реметити."

После овога писац износи познату аферу са *Скопљанским Звоном* која је опет дала повода да се раздражење против Аустро-Угарске покаже. Ту се Аустрија јављала као заштитница католицизма на истоку, нарочито Балкану, у Турској, док јој је све једно било шта бива с православним у истим областима! Оно што даље писац прича како се та афера одазвала на католицима у Србији није тачно колико ми знамо. Али је писац ипак и ту добро запазио, да и оно што се опазило није било „гоњење" католичких свештеника, него — политичких емисара у руху католичких свештеника. То су сами католици, како писац каже, осећали те зажелели да се закључењем једнога конкордата томе на пут стане, при чему се указивало на протестанте, који најпотпунију религиозну слободу уживају. „Али — од тога не би ништа: *Аустрија се упорно противила да католичке школе и цркве у Србији из својих руку испусти*".

Ово је добро да виде и упамте и они сродници наши у Хрватској који нам тако неправедно приписују нетолерантност религиозну. Ми бисмо овде још то додали, да је српска влада давала и земљиште за католичке цркве, па се и то разбило о отпор Аустро-Угарске.

Писац после прелази на цртање одношаја Немачке према Србији и на измену њене политике под „новим курсом", који је и посланика дотадашњег Бреја променио и јаче се приљубио аустријској источној политици, што се у Србији неповољно опазило и осетило. С тим у вези писац напомиње како је и пут Краљев у Петроград непријатно дејствовао у Бечу што се у Беч ишло преко Петрограда, па онда истиче како је Србија заузимала све одређенији положај према двама јевропским коалицијама: двојном и тројном савезу.

Одношаје са Бугарском писац црта не с најбољим познавањем, и ако би као дипломата требало више познавања да је засведочио. Он почиње с тим како је радикална странка баш најживље протествовала противу српско-бугарскога рата, и ту од некуд наводи два нетачна податка: како су емигранти и „из логора Батенбергова" писали Краљу Милану писмо да га од рата одврате и како ће се они, у противном случају, у редовима бугарске војске борити против њега. Ове нетачности.

очевидно нису намерне, али су плод писчева незнања или обмане околине у којој је био. Он признаје да је радикална влада хтела добре односаје, „али околност да је у Бугарској аустријски а у Србији руски утицај меродаван био пореметио је брзо у почетку добре односе“ — по мишљењу писца. Што се Србије тиче ми смемо тврдити да „руски утицај“ није томе сметао ништа. Узрок ће бити у ненормалном стању у Бугарској, које је на суседа стављало захтеве које ниједна самостална држава не може да прими а у приличној мери и подбадање са стране Аустрије, што је очевидно узрок те се није могао нпр. закључити трговински уговор са Бугарском, који је Србија желела и за њ иницијативу узела. Питање о бугарским емигрантима такође нетачно представља писац: Ризов је још много пре убиства Белчева отишао из Бугарске, управо протеран је отуда. А дипломатска пресија Аустро-Угарске била је у овој ствари толико отворена и необична, да је она побудила пажњу и других великих сила које су јој дале разумети, да је тако њено држање — неумесно. И она се онда тек тргла.

У пркос ових размирица с Бугарском у Србији се, тада, поново јављала стара мисао о балканској конфедерацији. и Србији припада заслуга да ју је она прва покренула. У вези с овим помиње се Трикуписов пут по Србији и састанак српске и румунске омладине у Турн-Северину.

Али при свем том влади су расле све веће тешкоће поглавито од односа између Краљевих Родитеља. Прелазећи на цртање унутрашњих прилика писац је очевидно био под утиском околине која није имала рачуна право стање износити. Отуда је само могло доћи, да писац привиђа раздор у партији и да одступање г. Ј. Ђаје приписује „незадовољним партијским елементима“.

Дошав најпосле у причању до 9. августа писац црта развој кризе на начин. који очевидно издаје мисли и погледе околине ондашњега намесништва. Тенденција је да се оправда корак намесништва, па је према томе и цела слика склопљена. То је писца са свим омело да потпуно заборави на прописе Устава и да правично изнесе тешкоћу питања за обе стране. Факат је, међу тим, непоречан, да је намесништво онда пропустило учинити све оно што му је у дужности било да кризу избегне. А кад се буду једнога дана изнеле све чињенице овога догађаја, онда ми не сумњамо да ће се ово и потврдити. При свем том не бисмо рекли, да је писац намерно ствар тако представио: наше је мишљење да је био једнострано и недовољно обавештен. У то нас утврђује и то, што он одмах за тим ствари. које је могао непосредније посматрати и самостално ценити правилније пресуђује. Овде мислимо на оцену либералне владавине иза 9. августа. Он је ту видео и онај атентат на г. Пашића, о коме вели:„као атентатор ишчаурио се — срески пандур: он је истина одмах предат суду, али пуна светлост није пала на дело... Пашић је кад се вратио био позван на ручак у двор где су му сви честитали спасење, и тиме се. управо, завршила ова прилично мистериозна атен-

татска афера“. Није му измакла ни карактеристика целе владавине: Чачак, Смедерево, Крушевац, Велика Плана. Горачић. Видео је и то, како је радикална странка из избора изашла с малом већином, и како је влада либерална фалсификовала изборе „не зазирући ни од каквог средства да се само на власти одржи.“

Пошто је на тај начин дошао до 1. априла и оцртао ону „радост и весеље с којом је дело младога Краља у целој Србији било поздрављено“, писац прелази на Докићев кабинет и нове изборе, о којима вели ово: „избори су дали велику већину радикала, док су напредњаци, и ако владом помогнути, само десет посланика добили.... либерали из страха од срамнога пораза нису у изборима ни учествовали, већ су само на неколико места поставили своје кандидате.“

Сад опет долази стара песма о оспоности радикалној и о Главном Одбору који је заповедао свима радикалним министрима! Противници радикала успели су да бајку ову протуре свуда. Она је понављана толико година с необичном ревношћу и подупирана чак и краљевским ауторитетом, те није чудно што је видимо и код нашега писца, који није могао да уђе у ту „тајну“ српске „државне“ политике према радикалима. Међу тим иронија је судбине хтела, да се баш за владе тако званога неутралнога режима покаже снага и власт Главних Одбора друге две странке, кад су поједини министри морали по листама напредњачког и либералнога Главнога Одбора да бирају чиновнике и преговоре воде о равнотежи и равној подели места. Иста је иронија судбине хтела, да се по 9. јануару чека на ресултат седнице Главног Одбора напредне странке хоће ли она *званично* узети учешћа у управи, који је ресултат шеф напредне странке после однео и према коме се онда вршило позајмљивање напредњака с том клаузулом „да се они отада не сматрају као чланови странке.“ И данашњи тренуци сведоче како је радикални Главни Одбор грешник само за то, што је прво несрећан да представља најјачу странку у земљи, друго што је несрећан да се баш код радикала вршила нека нарочита селекција кад су се владе из њихове средине узимале.....

О оптужби министара либералних вредно ће бити да чујемо како суди наш дипломата. Он о том овако пише:

„Државни удар младога Краља поздрављен је свуда у Јевропи симпатично, али не тако и његова прва последица: оптужба министара. И ако није за чудо да је тадашња Скупштина, чији су посланици под либералном владом у затвору чамили и од којих је понеки и либералне куршуме у прсима и лећима носио, радо прихватила уставно јој право да оне људе под катанац мете, који су се за осам месеци огрешили о слободу и о најсветија права народна, ради примера за оне који буду на власт долазили, опет су требали разумнији елементи радикалне странке да размисле о том, да Круна не може Скупштини на овом путу никако и никада следовати. Логичним и доследним може се увек назвати поступак српскога парламента, али он опет мора бити и добар и целис-

ходан.... Стварно потпуно основана и парламентарно неоспорно допуштена, оптужба министара се опет показала као политичка погрешка ...“

О спољној политици за то време писац пише, да су односи према Аустро-Угарској и Тројном Савезу били врло добри — до обољења Докићева. Али да је отада настао обрт, па се даље црта како су се односи с Аустро-Угарском све више погоршавали и како је аустро-угарски посланик Темел морао директно Краљу ићи, ако је хтео да му најважније ствари не буду у архиву бачене. Ту је дошло, наравно, и „босанско питање“, где су се Срби огрешили! У опште цртање писца спољних одношаја за ово време је врло нетачно и потпуно у духу прекора који се с аустриске стране чују. Држање Аустро-Угарске за то време може се само онда објаснити, па по томе и тешкоће с којима се влада у том погледу борила — кад се на ум узме она околност, која је била предмет интерпелације у октобру месецу 1894. године у аустријским делегацијама, на коју је гроф Калноки онако несрећно одговорио да је, по свој прилици, за то и местом својим платио. И одношаји суседне монархије према Србији за све време радикалне владавине имају ту своје објашњење. За време које писац претреса та је околност исто толико важна, ако не и важнија, од оне коју он меће у центар свога причања. Српска државна политика је била не само упућена но и везана за један пут и правац о коме радикалне владе нису знале ништа и ако су носиле одговорност за државну политику. То је било могућно у Србији. Био је један моменат кад се Србија могла отрести те везе која је спутану држи, на олакшање и срећу младога владаоца, али је он пропуштен

Многи, врло многи догађаји, и спољни и унутрашњи, у политици Србије и пре 9. јануара и после њега, као и он сâм, не могу се апсолутно протумачити ни правилно ценити док се то не зна. Писац наш то или не зна, или се, можда, чини да не зна. Може бити и једно и друго. Које је од овога двога ми нећемо да погађамо и ако бисмо по неким знацима смели судити, да он није са свим стран овоме кључу!...

Из причања пишчева о 9. јануару да забележимо само ово: „И Гарашанин, вођа напредњака, био је позван у аудијенцију. Краљ Милан није се био видео с њим ни говорио од оне мрачне „Марковић-Книћанкине афере“. Сад су се састала оба ова човека, који су се пред целим светом тако тешко вређали. Гарашанин је био блед и узбуђен кад је, ступајући у кабинет Краљев, видео пред собом Краља Милана. Краљ Милан је брзо пришао своме некадањем дугогодишњем председнику министарства, пружио му руку и рекао: „У служби отаџбине нека је све заборављено!“

Догађаји даљи још су и сувише у свежој успомени свима да бисмо се на њима задржавали. Ми ћемо овде, поред онога што смо још у почетку ових редова навели као мишљење писца о изласку из садашњега стања, навести само његове завршне речи, којима закључује овај последњи одељак своје књиге:

„Радикалима припада неоспорно будућност Србије и може се очекивати, да ће се ова партија ослободити свих оних примеса за владање неспособних, које су је увек до нада доводиле. И у спољној политици има, такође, један пут који се може и у Бечу и у Петрограду одобрити, и ако би радикална партија на тај пут нашла, тада је ништа не би могло спречити, да тако давно жељену стабилност у одношаје Србије не унесе. То Србији треба да би могла успевати, али је само радикализам у стању то да изврши. За то, природно, мора у радикализму и будућност Србије бити“.

С. М. П.

Књижевни радови архимандрита *Никифора Дучића*, књига 4. Београд 1895. год., 12°, 467, страна и 2 слике, цена два и по динара.

Изузевши „Монографију Хиландара“ (стр. 1.—148.), у којој, бар у једном њеном дѣлу, имамо „књижевни рад“, остале су чести ове повелике свеске, четврте у реду „Књижевних радова“, што их о свом трошку и о свом благу издаје срећни аутор — просто издавање раније на разним местима штампаних старијих српскословенских текстова већином историске садржине. С краја књизи има регистар личних имена, што се у књизи местимице спомињу, за тим „облигатни“ у срп. свету списак штампариских и штампарских погрешака.

Мало шта у овој књизи можемо назвати „књижевним радом“ у правом значењу тих речи, овде се књижевник ограничио на рад обичног преписиваоца, издаваоца старих споменика, који исто тако има своје вредности. Ако је у средњем веку овакви посао могао овековечити имена смерних трудбеника, данас се он сматра као припремни посао за књижевнички рад.

У „Монографији Хиландара“ у првом чланку имамо историску слику из прошлости ове славне задужбине славних Немањића, овог расадника грчке образованости за српске земље. Уз то има и опис садашњег стања манастира. Али колико мало има топлине у описивању садашњости, толико мало нове грађе, нових дата из прошлости Хиландара. „Монографија“ обећава детаљну и исцрпну обраду материје, док ми находимо у овој лаке потезе мало не фељтонистичке. Други је део „монографије“ заузет неколиким српскословенским текстовима. Тако је у другом чланчићу „Типик св. Саве српскога на мраморном надвратнику у његовој типикарници у Кареји од 1199 год.,“ посао који не може одговорити очекивању многих испитивалаца старине. Имати „оригинални типик на пергаменту — — — а нема сумње да га је својеручно написао св. Сава“, и опет се дати на преписивање и поређење типика, који је „много позније урезан врло умјетнички у мраморном надвратнику у тој истој његовој цркви са скраћеницама које се с муком разбирају, јер је ту доста написано на мало простора,“ а опет кад г. Дучић вели „Краткоћа времена

није ми допустила да са свом пажњом прочитам и упоредим онај на пергамену"...— — не знам како би мајстор наше историске критике, Руварац, назвао! И за историју српске писмености и за историју језика баш би онај на пергаменту писани типик имао вредности, тако да само можемо жалити, што се више не зна о том старом рукопису, који још не мора бити св. Саве. — Под бр. 3. „Монографије Хилендара" имамо „Упутак како ваља читати псалтир од св. Саве Српског" по рукопису Српског Уч. Друштва бр. 51 (сад Кр Акад. Наука), из кога је Даничић у Književniku III штампао карејски типик. Г. Дучић вели да је то превод с грчкога, „а превео га је св. Сава, о чему има довољног доказа у самом упутку," само што је још требало навести те доказе да би уверио читаоце и науку обогатио, јер речи „азь же недωстоини и лѣниви и хоуди мниxь Сава" још не све доче, да то није могао бити други преводилац истога имена. Филологија има и других начина да одреди којем делу аутора.

Под 4. бр приопћио је г. Дучић нешто о књижници хиландарској, колико је могао разгледати за осам дана свога бављења, немајући за што да похвали руковаоце њене Узгред је нешто споменуо и о „завјеси за царске двери у саборној хилендарској цркви, коју је везла српска великашица, кћи Војхне Ћесара, а жена деспота Угљеше, позније калуђерица Јефимија". О прегледању књижнице г. Дучић вели: „Барем сам успио толико да испишем из онијех јеванђеља, у којима сам нашао: записе, године, кад су и гдје писана, и имена писаца."

Под бр. 5, има „Животопис старца Исаије, који је живео у XIV вијеку" с уводом који је слободно могао изостати, јер ништа ново не казује. О овом је предмету И. Руварац изрекао свој суд, па се више шта нема рећи. Овај је „преподобны и приснопоминаемыи блажени отьць нашь Исаïа" много срећнији био од најславнијег владаоца српског, јер се нађе неко да му опише живот док о оном сви муче муком!

Под бр. 6· имамо „ωсьмь чесьти слова єлико глаголемь и пишемь," свакако српски препис дела, које се приписује Јовану Дамаскину, а превод приписиван је Јовану, егзарху бугарском, и ако се мисли с друге стране да је извршен у Србији. Вредно је пажње и помена, што се за пример простих и сложених речи спомињу српска имена Милошь, Драгошь, Доброславь, Радославь, Добромирь."

Под бр. 7. саопћио је г. Дучић „Извод из граматике Константина Костеничкога" из истог рукописа, из кога досад споменуте чланке (15 век): под бр. 8 познати чланак „ω писменехь чрьноризца Храбра": под 9. имамо „биљешке из старијех књига књижнице хилендарске." од којих неке имају знатну вредност за нашу стару библиографију: под 10 бр- је „Слово Константина Философа бугарскога пресвитера"; под 11. (погрешно 10. пи у списку погрешака непоправљено) има „Заклетва попа Ђурђа епископу хвостанском," а под 12. (под бр. 11) „стихира у нотама хилендарскога појања."

Други одсек књиге чини текст „хронографа житомишљићког“, чиј је рукопис писан у Хопову 1634., а о ком је сам г. Дучић већ нешто саопћио у Србско-дал. Магаз. 1861. г. Догађаји из опће историје изостављени су, г. Дучић из њега је извадио „све што има о српској историји.“ Ко је упознат с нашом старом историјографијом, знаће да хронографи, као што је житомишљићки, посташе под утицајем или просто беху прерада руских хронографа, и ако је грађу за њих за јужнословенску историју дао словенски југ, као што сведочи до сад публикована грађа. Питање о њихову развитку расправљали су Рачки, Новаковић и Руварац. Као извор историски нема бог зна каке вредности. Раније је текст наштампао г. Дучић у XXXII. гл.

Трећи одсек књиге заузима „Крмчија Морачка“, препис с рукописа крчмије Теофила, будимаљског владике од 1252. Овде је само изведена „садржина морачке крмчије, да би се знало шта има у њој“, а из цела наштампао два записа, „оба Фотијева предговора и цио текст градскога закона“. (стр. 197—414). Г. Дучић би учинио велику услугу науци, да је целу крмчију издао, особито због њене вредности за науку.

Четврти одсек заузима „Посланица цариградскога патријарха Генадија II Схоларија (1453.—1459.) Синајским калуђерима“ (стр. 445.—432.). Издање је приређено према рукопису призренском Народне Библиотеке бр. 399, из којега су Ст. Новаковић а за тим Т. Зигељ издали Душанов Законик (1870, и 1872.) Има неку вредност за познавање историских односаја цркве патаренске. Љ. Ковачевић већ је раније издао у LXIII. Гласнику непотпуну посланицу Генадијеву.

Најпосле у V одељку прештампане су „три листине“, од којих је једна из Народне Библиотеке бр. 397 Стефана војводе молдавског, писана 1487 у Сучави „којом утврђује Тоадеру Таиси куповину шестога дијела земље Тоадера сина Бѣлоша у котару Петрештилору“; друга препис и превод повеље „Јѡ Шербана Кантакузена Басарабе, војводе угролашког. (бр. 385) којом утврђује милостињу срп. манастиру Раваници (Врднику) у Фруш. Гори, писаној у Букурешту 1687“; трећа је сињђелија на хартији (бр. 386 Нар Библ.), митрополита ужичкога ваљевског и шабачког Ђерасима, дана 1827. год. попу Максиму Стакићу на поповство и поповину у соколској нахији.“

Још да споменемо о начину издавања. Г. Дучић без обзира на вредност рукописа, на значај њихов за историју књижевности и палеографију свуда скраћенице попуњава, ь уноси у текст, скраћенице ȣ и ѱ раствара и пише оу и пт, интерпункцију или оставља или замењује садашњом — у опће не даје тачан и веран препис, као што је то већ уобичајено у нашој издавачкој литератури. Руси тако не раде или врло ретко, и с њихове су се стране често упућивали прекори нашим издавачима, јер се на тај начин многе важне одлике изостављају, особито код старијих рукописа. Међутим овако, као што се у нас издају стари текстови, радили су Шафарик, Миклошић, Даничић и Новаковић, па се то већ уобичајило.

Најпосле о вредности овога дела може сваки судити, кад зна, како је у нас тешко издавати књиге, а нарочито овакве. Да нема друге вредности, до што је ту сабрана литерарноисториска грађа, ипак је и то доста, и ако би се од академика могло тражити и више. Г. Дучић је срећан, као мало њих, који се на прсте могу изобројати, да могу штампати и издавати своје списе, не рачунајући на читалачку публику и материјалне незгоде.

Употребу књиге олакшава чист и леп слог штампарски; а и цена није велика.

С. Н. Т.

Die akademische Nationalökonomie und der Socialismus von Adolph Wagner. Berlin, 1895. г., 8° стр. 2—37.

Под овим насловом држао је познати немачки економ и професор Вагнер приступну беседу пред збором професора берлинскога университета, кад је ступао као изабрани ректор истог универзитета у своје ново почасно звање.

По обичају, који заслужује да буде углед и другима, сваки новоизабрани ректор, приликом примања избора и дужности, држи беседу из области науке коју као професор заступа и у њој или излаже опште стање те науке или по које нарочито питање из ње.

Наслов књижице о којој мислимо реч две проговорити казује шта је Вагнер изабрао за тему своје беседе.

У последње време немачка држава се прилично занима средствима, којима би стала на пут ширењу социјализма. Њена унутрашња политика има ту сталну тежњу, која се као црвен конац кроз њу провлачи. Модерни социјализам се јавља у два облика: теориски, као критика Смит-Рикардове економије и свију њених праваца и изданака и као нова економска теорија која се из те критике родила: практички као политичка партија, социјално-демократска странка, која с наслоном на нову економску теорију има свој нарочити програм за који она практички ради, као и остале политичке партије: кроз изборе и кроз парламенат.

Први облик модернога социјализма, његова теориска страна, и ако има за своју материјалну подлогу известан ступањ савременог економског развитка, може да се јавља и у земљама које још нису на том ступњу развитка, наравно као импортовани артикал: то је нова умна тековина којом се сви могу користити. Други, практички облик, социјалистичка или социјално-демократска странка, јавља се природно тек онде, где има материјалне подлоге за њу, онде где је процес економскога развитка створио већ у довољној мери материјалне елементе за њу: пролетаре-раднике који ништа друго немају до своје радне снаге, коју на пијаци продају идући у надницу да се захране и живот свој одрже. Отуда и видимо да се социјализам у овом другом, практичком облику, јавља само у економски развијенијим земљама: у Инглеској, Француској, Немачкој, Америци, у много мањој мери у Аустро-Угарској, Италији и. т. д.

Борба практичка иде поглавито противу овог другога облика, али што је она живља и јача то се, природно, одазива и на првом облику: она се отвара и против заступника саме нове економске теорије, којој је и творац и највиднији представник Карл Маркс. Узима се, и ако погрешно, да је од теорије дошла и практика, премда је у ствари обрнуто.

Тако је, и поглавито, и у Немачкој, где је социјално-демократска странка најбоље организована и политички најјача. Поред борбе са странком иде и борба са самом теоријом. И како се од приличнога времена опажа, да је утицај Маркса и његове економске теорије, на, тако да кажемо, званичну економију веома знатан, и да он не само све више расте, но и *отворенији* постаје, то се јавља и струја јака да се школе, нарочито университети, затворе томе утицању: да се слободна дискусија економских питања на университету ограничи, да се представници економске науке на великим школама, тако да речемо, ставе под надзор и цензуру политичке власти — министра просвете.

Ово је најновији и јачи, отворенији стадијум ове борбе. Ранији је био у томе, што се покушало да се Марксу смањи значај истицањем Родбертуса као оца и правога творца модернога социјализма. А то се чинило поглавито с тога, што је Родбертус био, што но кажу, „лојалан“ грађанин, што је он мислио да садашња држава има да решава социјално питање и т. д. Та борба се, међу тим, показала неуспешна. Поред свега истицања Родбертуса Маркс је остао и даље и као творац и као највиднији представник нове економске теорије. Сам Вагнер, који је такође покушавао да Родбертуса дигне над Марксом, у овој својој беседи, као што ћемо ниже видети, није могао а да Маркса не стави на врло угледно место и да му не призна оригиналност према Родбертусу. Један од млађих професора, Вернер Сомбарт, пишући, прошле године, о трећој књизи *Капитала* вели на једном месту: да се Маркс и Родбертус разликују као — ватра и вода! Исто тако и Georg Adler, познати критичар Марксове теорије, вели на једном месту, пошто је претходно споменуо Родбертуса: der tiefste socialistische Denker ist unzweifelhaft Karl Marx (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Band 5, стр. 7781).

Противу овога новог стадијума борбе устаје у поменутој својој беседи Вагнер. Он хоће да се сачува потпуно академска слобода предавања, јер он налази да се против теоријског социјализма ваља борити разлогом, науком, а никако — силом. То је управо језгро садржине овој његовој беседи.

Наравно да је Вагнер противник теоријском социјализму, али противник који признаје да је од социјализма понешто и научно, по нешто као добро и правилно примио. Истина Вагнер ово своје признање гледа да ублажи истицањем многих погрешака и заблуда социјализма. Истина да он налази се је социјализам више заслуга стекао својом критиком него позитивним приносима за економску теоорију. Али је истина и то, да он ту долази на много места у контрадикцију са самим собом, као

што то по правилу бива са свима онима, који противности хоће натезањем да измире. А Вагнер је, по целом склону свога мишљења — еклектичар. Тај еклектизам његов пре кратког времена је, баш поводом ове његове књижице, цириншки професор Јулије Платер у бечком Zeit-у исмејао.

За нас је важна овде само његова основна мисао у књижици, као и оно признање заслуга представника научнога социјализма. То је доказ да је нова мисао ова већ освојила духове. То је доказ да је језгра њена толико здрава и истинита, да то већ увиђају и они који су према њој стајали и стоје као борци, као противници. И што је још најзначајније то је, да Марксова економска теорија постепено осваја све више земљиште, да она данас после критиковања и побијања од преко двадесет година стоји јача и снажнија него у почетку. Речи Сомбартове, у поменутом приказу треће књиге *Капитала*, доиста су значајне: *критика Марксове теорије има тек да почне*, ње још нема, јер је њени критичари још нису ни добро — разумели![1])

Сâм Вагнер овако обележава значај теоријскога социјализма:

„...За дуго се није схватила суштина целога модерног научног социјализма, која ни у чем другом није до у томе, да је он једна *велика, нова критично-догматична народно-економска система*, која свесно и начелно антагонистички стоји према економском либерализму и индивидуализму. Исто се тако дуго није схватила велика начелна разлика између модернога и свега ранијега социјализма због сродности критике и појединих захтева модернога социјализма са старијим социјалистичким комунистичким струјама, које се виде у државним романима 16. и 17. века па и раније чак до Платона. Суштина модерног социјализма је у покушају једне велике економско-теоријски засноване критике и захтева и, пре свих код Маркса, у покушају да се дâ доказ како управо неодољиви историјски развитак баш данашњег економског друштвеног склопа води социјалистичком уређењу друштва: као што се види свакојако једно *историјско* схватање. Као „секташе“, „дилетанте“ оглашавала је, међу тим, већина економа чак литерарне корифеје научног социјализма. Али тиме не само да су они недостојно потцењивани, него се тим давало сведочанство да их нису разумели.“

И мало даље: „и тада се у људима, као што су Родбертус, Маркс, па и Фр. Енгелс и шта више и Ф. Ласал, неће видети само агитатори, што Родбертус већ никад није ни био, *него друштвено-економски мислиоци првога реда* којима се, у том погледу, наш народ може поносити.... Ово признање са гледишта науке не може се оборити опасном политичко-агитаторском радњом тројице демократа од горе именованих.

„Чак Ласал, који је био већи агитатор но научник, и који на економском пољу у опште није био тако оригиналан творачки дух као они други — његов самостални научни значај је више на правнофилософском

[1] Види Сомбартов чланак: „zur Kritick des ökonomischen Systems“ von K. Marx у Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik, VII. Heft 4.

пољу — заслужује да се ипак с признањем овде спомене уз остале. Нико мањи до главом сâм *Август Бек*, који је пет пута био ректор наше Велике Школе, написао је на гробу Ласалову ону простотом славну изреку: „Овде почива што смртно беше у Фердинанду Ласалу, мислиоцу и борцу.“[2])

С. М. П.

Невин — осуђен. Приповијетка из живота српског народа у Брањини (Барањи). Написао *М. Ђ. Ћосић*, срп. нар. учит. Вел. Кикинда. Штампарија J. Радака. 1895.

То је ипак лепо испало: два најлепша момка у селу, два најбоља друга, запазили се са двема најлепшим цурама, двема најбољим другарицама. И тако се избегла једна стара тема, завада другара око исте цуре. Али ето друге старе теме: јавља се туђа пакост, да квари оно што би добри људи саставили, да подмеће момку спротану, оно о чем и не сања његова поштена душа. Или да почнем овако: Газда Мирко има јединицу Вукосаву, која се воли са најбољим, али сиромашним момком. А његов побра газдашки син, Војин, син чича Милошев, запао опет у газдаша чича Ненада и у загрљај његове кћери Радославке. Два пара како Бог хоће, и таман да поиграте у сватовима, али вам се то не дâ тако олако. Јер Вукосава има пакосну маћеху, а распусник и бекрија Ранко већ бацио око на имање газда Мирково. И онда ето бране на путу, ето где подмићени људи пале сено Мирково и подмећу да картара указује на Обрада. Чича Мирко онда не да ћери, али што тата неће милом, то ће ћерка силом. Она ускочи за Обрада, да у љубави живи ма и спротовала. Али проклета маћија и даље чини пакост и начини пометњу, која одвоји овај заљубљени пар. Завршетак већ унапред знате: кад убише маћеху Вукосавину, онда осудише Обрада као убицу. Тако Обрад преживе муке заточеничке, а јавља се смрт пропаломе Ранку, и који на самрти каје грехе своје и исповеда се, да је он наишо се и убио жену Миркову, а јадни Обрад да је невин. Као што видите, тема стара, врло стара. Један врло обичан догађај из народног живота, догађај који сте тако често сретали. Али и ако је тема стара, ипак је испричана топло и врло дирљиво, онако као што то умеју старци приповедати, који запљењују млада срца. Још што чини причу допадљивијом, то је она локална боја, која се нарочито истиче у привлачном опису народних обичаја. Такви описи ретко су кад духовити, али могу бити лепши или живљи, да бар задобију читаоца.

---

2) August Boeckh, знаменити испитивач класичке старине и филолог. Рођен је у Карлсруу 1785. а умро у Берлину 1867 године. Његови радови о старинама и историји Грчке привукли су на њ пажњу научника целе Европе. Једно од најкапиталнијих дела му је: Die Staatshaushaltung der Athener 1817 г., 2 св.; оно је преведено на све важније језике, у другом издању је 1852. изашло у 3 св. а 1887. године изашло је у трећем проширеном издању старањем Берлинске Академије Наука.

У добром опису приповедачеву, који нам ову приповетку тако лако прича, примећује се нешто што иде на штету вредности њеној. То је оно незгодно утрпавање својевољних рефлексија или умовања, који у сред причања препоручују књиге Чутуриловe или кукају над неправдом, коју је писац у животу претрпео. Што се нас тиче, ми можемо писца искрено сажаљевати због његових недаћа у животу, али то мрзимо да читамо као елеменат једне друге приче. То је оно што у велико квари причу.

Г. писац је осетљиве природе, те та његова особина даје причању неки особит тон, који утиче на срце и прија души благородној.

Невин — осуђен још је слаба приповетка по својој израдној вредности, дело новог човека, рад почетнички. А тако исто оскудева и по својој унутарњој вредности, по самој суштини својој. Али поред свега тога она одаје умешност која се тек развила и која ће временом дати приповетци одређенију и стварнију вредност. Ова прича не одриче писцу дар, колико испољује његову несређеност, но ипак се из свега тога може допети закључак доста повољан по писца.

Надамо се да ће доцније приче имати више студије, те нам тиме дати и више уживања.

Б.

Српске народне пјесме. Скупио их и на свијет издао *Вук Стеф. Караџић.* Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. Друго државно издање. Београд; вел. 8°, стр. IV + 648. Цијена 3 дин.

Ово друго издање II књиге Вукових Српских Народних Пјесама приредио је члан одбора за издавање Вукових дела, г. Пера Ђорђевић. Једно време Вукове су Срп. Нар. Пјесме биле врло ретке: ко је имао коју свеску чувао ју је као какву светињу. Кад је наша држава откупила права на сва дела Вукова, састављен је био одбор од наших знатнијих радника да приступи томе издавачком послу и пусти у обрт то благо српске књижевности. Одбор је, после некога времена, издао ову књигу Вукових Пјесама, али издање критика није лепо примила: стручни рецензенти, којима се не може забавити, да су у оцени били „пристрасни“, осудише прво државно издање као некоректно, недостојно једнога стручнога одбора, којему је било стављено све на расположење. Први је одбор био замењен другим, који је до сада радио своје послове на опште задовољство; а ако је било погрешака, обично су такве, које се и другоме приређивачу могу десити. До сада су штампане три књиге песама, а четврта се већ штампа — а то и јесте права основа Вукових Српских Народних Пјесама, јер у петој књизи имамо песме новога постања, мале песничке вредности.

Међу свима збиркама јуначких песама народних Вукова је и најпознатија и најпризнатија. Вук је између многих народних песама одабирао,

као кад човек уђе у лепу башту, у којој има најлепшега и најразновршнијега цвећа, па само најлепше бира да састави киту цвећа различнога. У вештини скупљања нико га до данас није надмашио, за то се песме у Вуковој збирци при научном испитивању обично сматрају, као да су прави *прототипи* а остале сродне им песме само варијанти, варијације исте теме. У другим пак приликама, ако се који мотив боље сачува, у којој песми из друге збирке, опет јој Вукова песма не уступа својом спољашном обрадом, својим обликом. После Вука, а неки у исто доба с њим, скупљаху и публиковаху силну грађу за познавање народне књижевности; тај се посао и данас наставља. Само би добра библиографија могла олакшати да се прегледа, шта је до сада на том пољу урађено, Ну Вук је од свих одвојио и свежином и једрином својих песама. Како пак слаби и опада наша народна поесија о том сведоче многе збирке и све новије публикације. И у нас се могу потврдити речи П Хајзе-а „Ein Volk, das lesen und schreiben kann, hört auf zu improvisiren,“ и речи Г. Мајера: „die Geburtsstunde einer Literatur ist zugleich die Todesstunde des Volksliedes“.

Приказујући ову књигу Срп. Нар. Пјесама не могу на ино а да не наведем поређење измеђy наше народне и старе и нове грч. поесије народне. „Словени и Грци очували су на јевропском југу старо индогерманско наслеђе од епске песме. Бугарска је народна песма без естетичке вредности; а српска је у нас већ одавно оцењена по заслузи. Између грчких и српско-бугарских народних песама има у појединостима епске технике таких слагања, што необично падају у очи, а посташе под утицајем суседства и утисака, које једне и друге добише. О њима се дубље нећу упуштати: већ сам рад да изведем поређење у опће. Српске су песме слике великога обима, израђене сјајним бојама, грчке су мале скице с тачно означеним контурама; српске теку као шумна епска река, грчке су обилне силном драмском енергијом: оне друге и кад што тако умарају, као год оне велике равнице, одакле је родом словенско племе, ове су са скоковима, с прекидима, јер само нешто хоће да нагласе, а не да потпуно представе, зато пак провидне као 'но јужни ваздух: много заједничког у првих је с романом, у других с новелом; може бити прве су пуније поесије, ну друге богатије духом. На грчким се песмама опажа, да их такав народ пева, који је славно забележен на многим листовима у повесници људскога мишљења; српске су песме ближе куд и камо Омировима, јер их нејакост мисли не ружи, зато одговарају младалачком узрасту једнога народа, — — — — Исто је тако Јужни Словенин по својем осећању (Ђуди) спокојнији, сталнији, ако га упоредимо с немирним, радозналим осећањем Грка, као и што је по спољашности својој мирнији и уздржљивији, него што је то ситни, чиграсти Грк. Већ и Телемах у Омира зна, да највише грчки људи воле песму, „која као најновији начин звучи у слушалаца кругу“. С тога и има у Гркâ тако мало историских песама народних: ретко која да пева о догађајима прошлог века, већина је из краја прошлога, и из почетка овог

века. Још и данас пева с необичном тугом гуслар у Црној Гори о кр вавом боју на Пољу Косову, у којем је пропало српско царство заједно са својим царем Лазом, у Грчкој ретко да одјекне каква песма, сва из одломака састављена, о пропасти Византије. Али је полумесец надвладао на Косову једну снажну царевину, у Цариграду пак изанђали престо; и где је Србину доста и меланхолична тужбалица младе девојке, која тражи по разбоју свога заручника, Грку је потребан какав јуначки лик који се далеко узноси над осталом народном масом"[1])

Ова је књига несама међу свима осталима и Вуковим и другима збиркама најпознатија, најцењенија као извор за познавање народне јуначке поесије. Она својом грађом обухвата свеколику праву историју српскога народа: доба Немањића и друге династије у Србији (Лазаревића и Бранковића). у књизи јој стоје оне епокалне борбе с турском силом до Косова и на Косову: у њој је предмет многим песмама Марко Краљевић, тај прави тип народног јунака, поетска персонификација самог народа! И ако је народна историја силно прошарана са стране унесеним елементима (митским, приповедним и легендарним)[2]), ипак је ово по облику и песничкој обради сјајна народна поесија.

Колико смо богати, и сами не знамо, нити се трудимо да то познамо. Још ни библиографског прегледа, нити класификације грађе немамо у својој књижевности, а о систематичном проучавању сада не треба ни говорити. Међу тим би било време прећи на проучавање овог богатог извора за познавање разних страна нашег народа и његова духа.

Према садашњим приликама наше науке пре ћемо чекати да нам други ради наше народне послове, него да ће се то окренути на боље. Пређе је ствар стајала боље: Ст. Новаковић је у неколико сјајних студија покушавао да поједине моменте из наше народне књижевности осветли. У овом су га помагали и сами доста прилагали неки ваљани радници као Маретић, Павић, Ковачевић Зима, Будмани. Али се не опажа да млађи нараштај прихвата ове послове, а на млађима свет остаје. Имало би пута и начина да се томе помогне — т. ј. да се спреме људи за рад. А то би најболье, управо једина могла Вел. Школа, кад би она сама — могла. Али баш на Вел. Школи, где би, да је среће, била и једна катедра за народну литературу. прођу читаве деценије, да се систематски, с извесном тенденцијом предаје о народној литератури. Читаве су генерације остављале школу, а нису имале прилике да схвате огромни значај ове гране народне књижевности. Изгледа да треба о српској поесији слушати предавања где год у Бечу, Лајпцигу или Харкову!

Па није само то. На народне песме нико да скрене главе при васпитавању нашег подмлатка. У једној специалној школи овде ученици

---

[1]) *Г. Мајер* Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde. I Band, 1885 стр. 311.—313.

[2]) В. новије дело о грађи у народној епици српској и руској: O bohatyrském epose slovanském Dra *J. Махала*. Праг. 1894. стр. 1—142.

веле да не знају садржаја песме „Женидба Душанова“, „Женидба Максима Црнојевића, „Бој на Мишару“ и т. д. Мора да су њихови професори срп. језика провели век само у граматичкој анализи, само у разглобу језика песама, мимо чију су лепоту и садржину пролазили као мимо турско гробље. И још говоримо о неком хуманистичком школовању о проучавању класичних књижевности, а не учимо ни своју!

Ово је издање друге књиге Вукових Пјесама право критичко издање Колико се разликује од првога државног, види се из самог поређења. Све су разлике досадашњих издања верно побележене, те тако читалац има управо сва издања, само што је треће Вукове узето за основу. Све погрешке, каквих је било у Вукову издању, било да их је сам Вук опазио или није, поправљене су, као што и треба у критичком издању. Начела, којих се држао приређивач овог издања, изнесена су књизи с краја (стр. 636. —646.).

Издајући овака монументална дела, требало би једино још пазити на хартију, која треба да траје и да служи, а не да се квари, међу тим хартија овог издања одвише је слаба. Вукова су издања трајнија. —

С. Н. Т.

Петръ I Петровичъ, владыка — митрополитъ черногорскій. Его посвященіе во епископа и сказанное имъ послѣ етого слово. *А. Александрова.* Казань. Типо-литографія Императорскаго Университета. 1895. — На 8-ни. стр. 17.—

Професор Казанског университета А. Александров у овом свом раду износи пре свега мишљење досадашњих историка о времену завладичења Петра I, која су мање више препричавања онога што је Сима Милутиновић у Историји Црне Горе 1835. написао, а за тим нам из архиве карловачке митрополије саопштава протокол о именовању арх. Петра Петровића за епископа, слово његово, које је приликом свога хиротонисања изговорио Мојсију Путнику и писмо митрополита М. Путника губернатору Јовану Радонићу. Ово писмо чува се у архиви сарајевскога земаљског музеја. Из ових објављених докумената излази, да је 12. октобра 1784. састављен протокол за наименовање Петра I за владику, да је 13. октобра исте године у Карловцима хиротоносан од митрополита Мојсија Путника и владика Вић. Поповића, Јосифа Шакабенте и Јов. Јовановића. Узрок што није тако брзо посвећен за владику Петар I на место Саве, умрлог 1782., био је поред других његова изненадна болест. Путујући из Беча за Карловце, баш на самом олтару Карловачком сломио је десну руку, те се морало чекати док не привдрави.

У 11. свесци „Просвјете“ за прошлу годину прештампано је из ове књижице поменуто слово и писмо митрополита карловачкога.

Ђ

Prillieux Ed., Profeseur à l' Institut National Agronomique. *Maladies des Plantes agricoles Arbres et des fruitiers et forestiers causées par des parasites végétaux.* Tom. I. (Bibliotheque de l' Enseignement agricole). Firmin Didot et Cie éditeurs. Paris, 56, rue Jakob, 1895.

Дело ће бити у више свезака и удешено је нарочито за пољопривреднике и у опште за оне, који се баве неговањем усева, воћа и шумског дрвећа. Оно што га нарочито одликује то је практичност и исцрпност ствари о којој говори.

У првом одељку прве свеске говори се о биљним паразитима, осим оних који се рачунају у гљиве, бактерије. Они паразити, који долазе у гљиве, предмет су другог одељка. У обема партијама набројано је и описано врло много типова а 190, врло лепих и одабраних, слика чине лаким разумевање текста. Аутор описује на који начин ти паразити производе болести и свуда, где је рационалан лек познат, он га наводи.

Француска стручна критика особито препоручује овај рад, истичући његову практичност, која чини да ће пажљиви пољопривредник помоћу обавештења датих у овом делу, бити у стању сам одредити природу болести, ако ова долази од паразита и према томе моћи ће се оријентисати у лечењу. Ми га нарочито препоручујемо пажњи нашег Пољопривредног Друштва.

В. Г.

Sur un mode de décomposition de intégrales definies en éléments simples. Од д-р *Михаила Петровића*, проф. Вел Школе. [Рад саопштен Француској Академији Наука и штампан у Comptes Rendus de l' Academie des Sciences N°. du 6 Janvier 1896."]

Познато је од какве је користи у математичкој анализи умети рашчланити какав сложен израз на просте елементе: операција важна како за велике рачунске олакшице, које су јој последица, тако и за то што се у таквим простим елементима најбоље огледа сама интимна аналитичка природа функције са којом се има посла. Одавно је познато рашчлањавање рационалних функција на просте елементе. Француски математичар Hermite показао је, како се ма која просто-периодичка или двогубо-периодичка функција разлаже на такве елементе, а писац овога рада решио је проблем таквога рашчлањавања за веома опште типове одређених интеграла и које решење обухвата као специјалне случајеве готово све познате резултате у том правцу. Тиме је нашао на интересантне трансценденте, које чине могућним израчунавање неограниченога броја нових одређених интеграла.

П.

Comte Benedeti. Essais diplomatiques. I књ. на 8-ни. стр. 401. Paris, Plou éditeur. 1895.

Књига интересна за оне, које још занима француско-немачки спор: постанак и историја рата. Ми смо књигу прелистали на дохват. Нашу је пажњу привукао највише сам писац, који је играо важну улогу у то доба. Овде он износи свој положај. Хтео би чак и да се правда, јер му се пребацивaше с једне стране, да је његовом мисијом у Емсу изазват рат.

Књига садржи четири студије, које су штампане у разним приликама. У подужем предговору писац говори много о себи и својим мисијама; затим изјављује категорички: да је кнез Бизмарк изазвао рат 1870. године: да је он први и изнео кандидатуру кнеза Хохенцолерна на шпански престо, па је он најпосле и предлагао Наполеону III анексију Белгије. Писац у својим причањима иде тако далеко, да преклиње чак самога Бизмарка да бар данас изађе на јавност са ондашњим плановима и расветли многа тамна места у аналима француско-пруског рата.

Прва студија, која је штампана 1890. године, говори о *Виљему I и кнезу Бизмарку*. Овде писац тврди, да је краљ, доцније цар Виљем тражио рат исто тако као и Бизмарк. У другој студији, која је изашла на јавност после годину дана од прве, писац прича постанак и историју *Трипле алијанције*. Трећи чланак који изађе 1894. године, говори о *данашњем наоружаном миру*. По његовом мишљењу одговорност пред историјом и потомством за данашње огромно наоружање и војничке терете, под којима стење цивилизована Европа, пада на Пруску. У четвртој, последњој студији писац говори о *својој мисији у Емсу*. Ова је студија штампана први пут 1873. године, као одговор на књигу војводе de Gramaut-a, а у којој је писао овај последњи о мисији грофа Бенадети.

Као што се из ових радова види, ово су већим делом дипломатске успомене грофа Бенедети. Главна мисао, која кроз њих веје, јесте: *и цар Виљем и кнез Бизмарк криви су у подједнакој мери за цело зло, и да њих није било, Европа би била на миру и народи би живели у љубави, нарочито две велике европске нације: Француска и Немачка.*

Н. С. П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВО.

Академија Наука. — *Академија Друштвених Наука* имала је за ово месец дана две седнице — 18. декембра и 15. јануара На првој од ових прочитан је реферат Љ. Ковачевића и Мих. Валтровића о спису М. Васића „Виминацијум и његови новци“ и разгледани су неки делови тога списа, па је одлучено: да се у „Гласу“ могу штампати они делови списа, који се постављенога задатка непосредно тичу и чине самосталан писчев рад, а да се не могу штампати делови списа, који су као приступ главноме предмету израђени. По реферату акад. П. Дучића одлучено је, да се до 30 динара да за откуп писама, што их је понудио Душан Поповић. Даље је прочитана понуда Вл. Јовановића да Академија доврши штампање његова „Политичкога Речника“ што га је „Уједињена Омладина Српска“ 1870. почела штампати а Српско Учено Друштво доцније потпомагало. Већина назочних чланова Академије Друштвених Наука, коју је потпомагао и тадашњи председник Д. Нешић, мишљења је: да Академија може примити ову понуду; а мањина, уз коју су својим мњењем пристали и М. Валтровић и Ј. Жујовић, сматра, да је Академији и Законом (чл. 2.) и Пословником (чл. 7.) забрањено да штампа и помаже списе, у којима се не износе нови писчеви научни ресултати, већ су намењени популарисању разних знања. Услед ове несугласице одложена је одлука о понуди Влад. Јовановића, док се на скупу целокупне Академије ова ствар начелно не реши. — На седници, 15. јануара, претресано је питање о штампању рукописа пок. Л. Арсенијевића Баталаке, па одлучено: 1, да се старањем ове Академије наштампају Баталакини списи о историји српског устанка под Карађорђем и 2, да се цео посао око сређивања и штампања ових списа повери двојици академика, М. Ђ. Милићевићу и Ј. Жујовићу. Поводом молбе М. Васића о штампању његова списа „Виминацијум и његови новци“ одлучено је, да остаје при својој ранијој одлуци.

Председништво је имало четири седнице. Декембра 18. одобрене су разне исплате; одлучено је да се тражи од министра финансија 15.000 динара, што Академији није издато за прошлу годину, а по буџету јој припада. Одлучено је даље: да се у Споменик XXX, који се дуго задржао са штампањем због промена у неким рукописима, ставе други рукописи на место тих, те да се започети Споменик што пре доврши; да се према новом пословнику римским цифрама бележи на „Гласу“ њихов даљи бројни ред а арапски број у појединим разредима; да се секретар постара, те да у нови „Годишњак“ уђу биографије и оних Академика чије биографије нису досада штампане. — На састанку 3. јануара прочитано је писмо министра просвете, којим извештава Академију, да је указом Краљевим постављен за три године за председника Академије Милан Ђ Милићевић. Даље је прочитано писмо министра просвете, којим извештава Академију, да је одлучио да све што потребује Академија бесплатно штампа у државној штампарији. Прочитано је и писмо Николе Крстића, којим преноси на Академију право својине свих рукописа пок. Баталаке у смислу тестамента. Рукописа поднето је једанаест: Историја српског устанка под Карађорђем у 10 свезака; Животопис Карађорђев; Мисија капетана Рада Вучетића (збирка докумената), Србија и двогодишње биће Родофиникиново у њој као агента руског, Родофиникинов јавни живот у Београду, Сербов смрти отров итд., разна писма (оригинали и преписи) званична и приватна од 1812.—1821. и преписи разних писама и аката. Примљено је са захвалношћу. За тим је прочитано писмо Катарине Н. Јовановић, Софије К. Бучовић, Милице А. Симоновића, наследница пок. Л. Арсенијевића Баталаке, којим шаљу обавезницу Управе Фондова од новаца, што их је пок. Баталака завештао

Ученом Друштву за штампање његових списа о српском устанку под Карађорђем. По одлуци Академије Природних Наука примило је Председништво да води бригу о свима административним и финансијским пословима комисије за подизање Јестественичкога Музеја и одобрило да се половина депонованих уштеда унесе у фонд овога музеја. На овом састанку одобрени су и неки издаци. — На састанку 8. јануара примљена је к знању садржина приступне беседе Љуб. Стојановића; одлучено је, да се у „Годишњаку“ штампају и сви списи академика, који су после објаве њихових биографија изишли. Прочитано је даље писмо Николе Крстића, извршиоца завештања покојне Катарине Ивановићеве; у писму износи с каквим је намерама ова уметница основала фонд за онај део Народнога Музеја, у коме се чувају њени радови, те доставља Академији обавезницу Управе Фондова на 3000 динара у злату као основни капитал фонда пок. Катарине Ивановићеве молећи Академију да изволи примити на себе како чување те обавезнице тако и старање да се воља покојничина што се тиче њена фонда изврши и извршује. Одлучено је: да се чува обавезница у благајници академијској; да прими на себе старање о тачном руковању овим фондом, пошто претходно Академија Уметности не изради правила о том; да о овом извести чувара нар. музеја, министра просвете и управника Управе Фондова и да се искаже захвалност Крстићу. Даље је на овој седници према чл. 24. пословника поверена дужност другога привр. секретара Љуб. Стојановићу, који има да се стара о штампању „Гласова“ философско-историјских. И на овој седници било је одобравања неких ситнијих издатака. — На седници 15. јануара прочитано је писмо министра просвете, којим шаље хиљаду динара што их је министарству просвете предао Милићевић као прилог за заметак фонду за подизање Академијина Дома. Милићевић у свом писму напомиње да ово чини на крају 45. године свога књижевнога рада (10. марта 1896.), 65. године од рођења (1. јуна 1896.), а 46. године јавне службе (1. септембра 1896. Одлучено је: да се прими ово оснивање фонда за Академијин Дом; и да се у тај фонд унесе половина дојакошњих уштеда депонованих у Главној благајници; да се преда Управи Фондова на руковање и да се потраже средства за даље умножавање и пропишу правила. Одређен је даље 4. фебруар за свечани скуп, на коме ће Пера П. Ђорђевић читати своју приступну беседу.

Академија Природних Наука. — 3. јануара имала је ова академија своју седницу. На њој је размотрена и делимично прочитана студија д-ра Јов. Цвијића „*Извори, водопади и тресаве у Источној Србији*“ и одлучено да се штампа у „Гласу“. Цвијић своју расправу дели на троје, те прво говори о Изворима.

У Ист. Србији преовлађују *нормални* извори, који избијају или из пећина и пукотина у кречњаку, или на додиру кречњака и вододржљивих стена, или из вододржљивих стена. Први се извори јављају у суподини кречњачких области без отоке под вртачама и слепим долинама, и представљају подземне реке које су избиле на површину. Најбогатији су водом, која често садржи много киселог калцијум карбоната и из њих се таложи бигар.

(Големо и Дужничко Врело у Сувој Планини, Грло у Сврљишкој Планини, Бигар под Пајешким Кршем, Врело у Лесковику, Бигар на Кучају, Цуцурој под Столом и т. д.) Средња температура свих врела је 10 С. а од ње мало одступа и средња температура оваквих извора појединих планина. Варијације у температури појединих врела долазе услед различне висине, услед испаравања и везивања топлоте код врела у плазини и сипару, услед узине пукотина и блискости леденица. Најниже је температуре од врела ове врсте чесма у Станичењу под Белавом 5^0 С. за тим једно врело из уских пукотина у шумовитом крају Бељанице $5{,}5^0$ С., па извор на Лужничком Столу 6^0 С., који је на висини од 1336 m.; то је највиши извор у кречњацима Ист. Србије, а осем тога је само 21 м. испод највишег врха планинског. Око многих од ових јаких извора насељена су села Источне Србије. — Гребени планина Ист. Србије већином су састављени од кречњака који лежи на разним вододржљивим стенама (Најчешће на кристаластим шкриљцима, филитима и пешчару). На додиру између њих скупља се вода, водена издан. Ако је тај додир оголићен, јавља се хоризонат извора. Планине Источне Србије су махом несиметричне, имају благе нагибе на једној а одсеке на другој страни, на тим одсецима или управо ескарпментима оголићен је додир између кречњака и вододржљивих стена и јављају се хоризонти стена, који у појединим планинама имају у главноме исту висину. Планине Ист. Србије деле се у групе према томе, које им се стране додирују ескарпментима, и утврђују се положаји ових извора. Већина су на висини испод 300 m. и средње температуре $9{,}7^0$ С. — Најмногобројнији су извори, који избијају из вододржљивих стена, не показују никакав правилан распоред и допиру до највећих висина, међу њима су и највиши и најхладнији извори у Источној Србији. Окопско Врело на западној страни Миџора је на висини од 2050 m. 120--139 m. испод највишега врха у Србији (његова је температура $4{,}5^0$ С.) а најхладније је врело на Бати под Вражјом Главом (Стара Планина), има 4^0 С. — Долазе кратке карактеристике појединих планина у погледу извора и табеларни преглед температура 170 извора у Ист. Србији.

Ретка су врела која избијају *по странама и дну вртачастих басена* (Quelltopf) и испуне их водом, која или никад не отиче (ако евапорација држи равнотежу притицању воде или привремено отичу. (Врело Млаве, Модро Врело под Сврљишком Планином и Врело

Височнице). Интересна је велика дубина неких од тих врела: Жагубичко Језеро 16 m., Модро Врело 13 m. И хидрографски поремећаји се у некима дешавају. Изнад Жагубичког Језера постала је приликом земљотреса од 1893. год. провалија, пролазила је кроз мене које су праћене, и заузела облик алувијалне вртаче; проматран постанак вртаче услед земљотреса од великог је теоријскога значаја.

Према поменутим врстама извора разликују се и четири типа изворишта, којима реке Ист. Србије почињу. Једне извиру из пећина и пукотина над кречњаком одсецима изнад којих су безводне карстне области (Црница, Грза, Црна Река, Моравица); оне имају по правилу један извор, а ако их је више зна се које је њихово право врело. Само је код ових река могућно тачно означити извор и вреди га означавати. Друге почињу многим слабим изворима, који избијају на додиру између кречњака и вододржљивих стена. Залеђа су изворишта или у облику цирка улубљени одсеци (Црвена и Јелашничка Река) или поједини плочасти врхови и гребени између којих су преседли (Ресава, Сврљишки Тимок). Такве реке имају бар два изворна крака, кашто и струк изворних речица. Код њих је обично немогућно прецизно означити извор, кашто је тешко утврдити главни изворни крак. Реке трећега типа везују се за изворе из вододржљивих стена и почињу струком од речица, *челенком* која је у *склопу*. Код њих по правилу није могућно означити ни изворни крак. Четвртога су типа реке, чији су извори вртачасти водом испуњени басени, ретко су дуже, већином су врло кратке реке (Млава, Височница и различна Врела).

Трећа је врста извора: *потајнице*, наступни или интермитетни извори. Њих има два: Потајница у Хомољу више Лазнице, и звишка Потајница код Кучева. Из низа проматрања, који су на првој чињени, утврђене су периоде отицања и интермитирања: прва траје 21 минут, друга 43 - 44; осем интермитирања на њој нема других појава, спада у просте потајнице и објашњава се по принципу двокраког натега. На основу многих проматрања, чињених на звишкој Потајници у разним годинама и разним годишњим временима, појаве код ње иду овим редом: периода мировања или пуњења резервоара је променљива, кад се напуни до одређене висине настаје сплашњавање и чују се у размацима од 1,5—2 минута три клокотања, прво и друго су слаби и кратки, треће јако и траје 1,5 минут. Отиче 14 минута и 10 секунада. Издаје 3—4 пута више воде но што је буде у видљивом резервоару. Она је засебна, нова врста потајнице, која се узимајући у помоћ експеримент објашњава комбиновањем трију каверни, које су везане са два натегаста канала.

II *Тресаве.* — Од тресаве Источне Србије, Власине и Пољанице, већина их је на висоравнима и венцима плећатих планина, које су састављене из вододржљивих стена, из кристаластих шкриљаца или флита. Њихове су утолегнице плитке и покривене маховинама, најчешће рода Sphangum и Hypnum за тим барским фанерогама, брезом, врбом, Typh-ом, зуквом, рогозом. Вода у њима је атмосферског порекла, ређе изворна. Ове су тресаве због висине назвате *високе тресаве* а многе су од њих и праве *сфагнумске тресаве.* Проучено је 12 тресава, од којих је највеће Власинско Блато; свака се детаљно описује. — *Ниже тресаве* на ивици или у средини котлина и долина Ист. Србије. На местима где се њихове стране ломе, прелазећи у равницу, налазе се јака врела за која су везане све тресаве; у њима је, дакле, поглавито изворска вода. Такве су Крупачко Језеро, Туштина и Бездан у пиротској котлини, Шевар у белопаланачкој и Каонско Језеро у долини Пека.

III *Водопади, брзаци бучнице.* Водопади су поглавито на мањим рекама, које теку кроз попречне долине. Једни су *травертински,* постали акумулацијом бигра у речном кориту, састоје се из низа од степена и зову се *слап.* Бигар је сталожен или преко кречњака (Рипаљка на Градашници, слапови на Перасту, мали и велики Бук у Сувом Долу и Бигар код Суводола) или преко пешчара (Рипаљка на Лукавици, Бигар у сливу Трговишког Тимока). Други су *ерозивни* водопади, који су везани или за неки слој јаче отпорне моћи) Комарички Вир у Лужници, Бобак на Црновршкој Реци, Скок, Рипаљка на Тисеници) или су на граници кречњака и његове подлоге пешчара (Велика Рипаљка, Рипаљка и Бук на Милушиначкој Реци) или су пред понорима (Речке у Беланици, Радованска река у Кучају, Понор у Високу); састоје се, по правилу, из једног одсека и зову се *скокови.* Били облика слапа или скока водопади имају три елемента *одсек или степенице, бучницу* и *пљусак.* Највиши је од водопада у Ист. Србији слап на Градашници висок 42 метра, а најлепши је скок на Лужници.

Брзака има на рекама оних карактера, за које су и водопади везани, нарочито у клисурастим коритима и на ушћу малих притока у главну реку; ови су брзаци у друштву са циновским лонцима или бучницама, који се кашто и самостално јављају (брзаци и бучнице Дојкиначке Реке, на ставима Височнице и Топлодолштице, у Тескоби у Осиљанима, на Белици код града Сврљига и т. д.) Осем тога брзака има једино на местима где у корито речно има много сипара или валовити потоци уносе материјал (Нишава: Сићевска Клисура и белопаланачко поље).

На овом састанку било је говора и о јестаственичком музеју, те су донесене одлуке, које је председништво на састанку 3. јануара одобрило.

Свечани скуп био је 11. јануара, на ком је изабрани академик Љубомир Стојановић читао своју академску приступну беседу. Академик Стојановић говорио је о индиви-

дуалисању српскога језика. Пошто је прво побројио сва мишљења, по којима би стварање словенских језика, па и српскога, било још у словенској заједници, напоменуо је, да ће та мишљења бити потекла отуда што су теорије о деоби индоевропских језика пренесене и на словенске. Па пропративши прво Шлајхерову и Шмитову теорију, и напоменувши како нова наука о језику не пристаје ни уз једну ни уз другу, изложио је најновију теорију о постанку индоевропских језика Хермана Хирта, изнесену у чланку „Родствени односи Индоевропљана“, и ослањајући се на њу, преноси је и на словенске језике, а нарочито на југословенске. Трудећи се да докаже да су Словени, долазећи на Балканско Полуострво, говорили још прасловенски језик, и да су се ту, на Балканском Полуострву, утицајем покорених несловенских племена створили данашњи југословенски језици, па и српски и његови дијалекти. На послетку говорник се дотиче питања о имену српском и хрватском, он узима имена Срби и Хрвати да су племенска а не географска. Износи и разлоге за то. Књижевни је језик, којим пишу Хрвати, српски језик, јер је он говорни језик херцеговачки, а тај се народ од старине само Србином звао. — После ове беседе прогласио је Милићевић Љуб. Стојановића академиком.

Музеј српске земље. — Мисао о јестественичком музеју захватила је већ дубља корена. Састављен је одбор, и он је већ о новој години издао „поклич“, који доносимо на последњој страни, а на који скрећемо пажњу својих читалаца. О даљем раду овог одбора и његову напретку проговорићемо у свесци за овом.

Југославенска Академија. — У последњој седници философско-хисторијскога разреда Југославенске Академије прочитана је расправа д-ра Мат. Мурка „*Први испоређивачи санскрита са словенским језицима*“. Садржина ове нове радње Муркове, по „Народним Новинама“, ова је: Још год. 1808. Фридрих Шлегл у делу „О језику и знању Индијанаца“ препоручиваше особитој пажњи словенске језике, а год. 1809. Головкин изнесе у „Fundgruben des Orients“ 43 словенске (управо само руске) аналогије с индијским речима, што је две године после наставио Аделунг. Најзнатнији је пак за то успоређивање Мајевски, који је год. 1816. издао у Варшави дело „О Словенима и браћи им“, у ком износи своје мисли о великом сродству Словена с Индијанцима, те о пореклу Словена из Индије, и огледа помоћу језика створити слику тамне словенске старине и прастаре словенске народне просвете. Мајевски је први Пољак и у опште први Словенин, који је у круг својих студија узимао не само друге Словене него и најудаљеније рођаке, стојећи под утицајем Görres-ова дела „Митска историја аријскога света“; он је први словенски санскртист. Мајевски је тим подстакао, да су и Пољаци и други Словени почели изучавати старину словенску и словенске народне песме; зачетак сабирања црвенoруских народних песама налази се у Dzienniku Виленском год. 1819.

Наука Мајевскога нађе особита одзива у Чеха, и потакну код њих поређење индијске митологије са словенском. Др. Антун Јунгман, брат чувенога Јосифа Јунгмана, дописиваше о зеленогорском рукопису, с Мајевским, који наговори Раковјецкога, да год. 1820. први изда у „Правди руској“ „Љубушин суд“ „као свето право, као вереко грађанску правну књигу свих Словена.“ Утицај санскртских студија у Чеха јави се и у схваћању метрике: год. 1818. почеше Шафарик и Палацки борбу против метрике по акценту, коју је био увео Добровски, а за метрику по квантитету (што је доцније Вебер за нашу метрику огледао), на грчку и римску, поводећи се за примером индијске метрике. Поменути Ант. Јунгман, професор прашкога медицинскога факултета, изда у Кроку 1821. (1 65—81.) расправу „О санскрту“ да докаже велику сродност Словена с Индијанцима у језику, и по том одличност Словена, коју су неке немачке санскртисте, регби, тајиле. Јунгман се позива и на овај практични доказ: неки Чех, столар у Загребу, по имену Brezovsky, тврди, да је на свом путу Индијанце до Cochinchine разумео а и они њега да су разумели“. Али прави његов доказ стручан је. Обиљем примера из чешкога, пољскога и српскога доказује велико сродство словенскога језика са санскртом у многим обзирима, а сјајни су му докази грађом језика (без предлога локал и инструментал, остаци двојине, три броја у глагола, лични наставци, аорист и имперфекат итд.). Овако он доказује, да прозвана од немачких дотадањих санскртиста четири „племенита“ језика — персијски, немачки, грчки и латински — немају никака првенства према словенском. Да је Боп познавао заслужни рад Јунгманов, извео би боље словенске партије у својој поређеној граматици. Двадесет и три године после Јунгмана Миклошић је својом критиком Бопова дела (1844.) изнова основао и унапредио научно испоређивање словенскога са санскртом, пошто су били настављачи Јунгманови тргли у том у назадак.

Антун Михановић издаде две године после Јунгмана збирку од 200 речи из санскрта и словенскога сродних по гласу и значењу (1823.). Михановић много заостаје за Јунгманом у методи поређења не знајући гласовних закона; али је ипак изнео по што шта добро а бавио се и о циганском језику. После њега је Јан Колар у делу „Богиња слава и порекло имена словенскога“ дао опширан речник „једнаких индијских, циганских и словенских језика“, али главно је у делу поређење митологије индијске и словенске, да како помешано песничком фантазијом. Услед Коларова угледа дуго се одржао неоснован поглед на порекло Словена из Индије; овамо иде и чудни оглед Верковићев да Бугарима да „веду“ словенску.

КЊИЖЕВНОСТ

Летопис Матице Српске. — Изишла је 184. књига Летописа, последња за 1895. годину, с овом садржином: Уговори између Леополда I. и српског народа од д-ра Каменка Суботића (1.—12.); Други додатак грађи за природописну номенклатуру и за рибарско оруђе, сабрао Мојо Медић (13.—27. није свршено); Пабирци (Прилози за оцену наших домаћих извора) V Хронологија српских архиепископа по Данилову Родослову од Станоја Станојевића (28.—36.); Мелхиор Де Вогије, српској омладини приказује Марко Цар (37.—53.); Мртвачки обичаји и обреди код јужнијех Словена прије и сада, говор Вида Вулетића — Вукасовића на конгресу фолклоре у Чикагу (54.—68.); Најстарија педагошка дела од Јов. Кнежевића (69—82.; Неколико српских речи, којих нема у Вукову речнику, скупио их по Срему и протумачио Дамјан Пребраговић (83.—111.);Богић Стратимировић, пуномоћник народа херцеговачког при царском двору у Бечу год. 1737.—1739., од Ђорђа Стратимировића (112.—165.). У књижевности оцена је Мите Нешковића књиге Ср. М. Аџића „Учитељеве забелешке“ (166.—174). Даље су изводи из записника књижевног одељења и одбора 1895. год. Ту су оцене: П. Огњановића на рад „О бактеријама“, А. Варађанина на рад „Наше више девојачке школе“ и д-ра М. Савића на превод Шилерова „Валенштајнов око“ од Јов. Живојиновића.

Сељанчице. — II трећа свеска слика из збирке Миливоја Чудомировића учитеља изишла је из штампе. У овој су свесци четири слике: *Па шта је знала радити*, *Гајдаш Мила*, *Жалосни сватови* и *Сеоски звонар*.

Историјски развитак српске задруге. — Алекса С. Јовановић недавно је поново издао позив на претплату на своју књигу *Историјски развитак српске задруге.* Материјал је у њој овако поделио: I *Старо доба* од искона до устанка 1804. II *Прелом*, од 1804. до грађанског законика III. *Садашњица*, задруга по прописима нашега грађанскога законика VI *Деоба задруге*, V *Додатак*, приносци за историју старога српскога права: 1. логотета, уредници места и правила, 3. меропси, раја, кулучари, 4. Ко је од народа долазио на старе српске саборе, 5. сабор себара. VI *Листак* 1. Бели Мехмед, кнез од аплања, 2. Не трпе туђинца (криминални догађај у Јошаници), 3. Луди човек (правничко техничка појава), 4. Општинске прилике. Књига ће изнети око 12 штампаних табака, а изићи ће у фебруару, ако буде довољно претплатника. Претплатна је цена два динара. Надамо се да ће овом приликом наћи писац бољег одзива у нашега читалачкога света, но што је нашао 1890. године, када је био намеран да изда ову књигу. Писац је неке одељке ради огледа штампао у нашим неким дневним и п. листовима (Срп. Нов. Видело итд.)

Први цвијетак. — Тако се зове збирка песама за одраслију српску младеж од Богдана Р. Милановића—Крајишника; она је штампана у Великој Кикинди у штампарији Јов. Радака; стаје 30 новчића. „Бранково Коло“ додаје, да су песме ове пуне родољубља, али с мало појезије.

Спјеви Ст. Болманца. — Александровачки свештеник Ст. Болманац штампао је под истакнутим натписом у књижици 31 своју песму, већином верскога садржаја. Стаје динар.

Гимнастичке игре. — Иван Томашић учитељ у Загребу издао је позив, у ком јавља, да је написао књигу *Гимнастичке игре*, која ће бити готова око половине фебруара. Уз предговор има књига теоријски и практички део. У првом се делу говори: I О разлозима због којих су игре код нас до сада занемариване. Последице тога. Лечење овим играма. II Игре и гомилање. III. Узгојна вредност и потреба дечјих игара. IV. Повесни осврт: 1. Најстарији културни народи: Кинези, Египћани, Инди, Медијанци и Перзијанци, Бабилонци и Асирци, Жидови. 2. Сјајни период: Грци (с нацртом), Римљани. 3. Падање, акопрем не посвемашња пропаст и нада за понову: Талијани, Французи, Енглези, Немци, Аустро-Угарска монархија, Хрватска. V Метода игара. VI Игралиште a) школско и б) јавно (с нацртом). У другом делу пак: I Забавишне игре — игре за децу малу, II Игре за младеж дечачке добе (од 7. до 16. године) Овде је уз остале гимнастичке игре особито многобројно заступано лоптање, а за девојчице су врло згодне игре с певањем, којих је уврштено око 50 и уз које су нотама прибележени и потребни наши народни напеви. III Игре за младеж младеначке добе и за одрасле. — Све ове игре, сем енглеских, у обичају су у нашем народу (Хрватска, Славонија, Далмација, Босна и Херцеговина). Код сваке је означио, одакле је опис узео, ко ју је описао и где је у обичају. — Књига ће изнети до 15 штампаних табака. У фину повезу стаје форинту и по. —

Српска драма на бугарском. — Недавно је штампан у Казанлуку у друштвеној штампарији „Надѣжда“ превод Фрајденрајхових „Граничара“, који су и на нашој позорници стекли своју публику. „Граничари“ у бугарском преводу имају 88 страна. Стаје ова књига 80 пара динарских.

Најновија књига у Француза о Црној Гори, Босни и Херцеговини. — Издањем париског књижара Laurens изићи ће у скоро нова књига: Monténégro, Bosnie et Herzégovine, par H. Avelot et J. de la Nezière. Књига ће бити украшена са 220 оригиналних слика и 4 карте у бојама. То

су успомене са њихова путовања по овим српским покрајинама. Revue bleue од 16. новембра прошле године доноси под: Voyage au Monténégro, један одломак о Цетињу.

Историја Аустро-Угарске. — Изишло је четврто, попуњено издање *Историје Аустро-Угарске*, од познатога слависте Луј Лежера. Писац је испричао догађаје све до 1894. године. Он ту говори и посебице о свакоме народу, па и о оном делу нашега народа, који је под круном Св. Стевана. Надамо се, да ће се о овој књизи у нас рећи која више; нарочито обраћамо на њу пажњу наше прекосавске браће. Књига је изишла у издању Hachette-ове књижарнице у Паризу, а стаје 4 дин.

Реферат о српској књизи у француском правничком листу. — Bulletin de la société de législation comparée, за 1895., у свесци за јун-јули, доноси на стр. 579. реферат Леона Ламуша на Веснићев српски превод Шнелерова дела *Државно-правни положај Босне и Херцеговине*. Ламуш нам је познат са својих списа о Србима и Бугарима из године 1885. и 1886.

Французи о Србима и њиховој вери.— Revue internationale de théologie донесе у своме 12. броју за 1895. год. чланак: Serbes, leur vie écclesiastique et religieuse. Скрећемо на њ пажњу наших богослова, који владају француским језиком. Исто тако изиде пре неколико недеља једна брошира барона Adolphe d'Avril-a Les églises autonomes et autocepfales (451.—1885.). Издање је књижарнице Leroux-a у Паризу, стаје динар.

Aux portes de l'Orient. — Тако се зове књига, која изиде у Паризу почетком јануара о трошку књижара Fischbacher-a. Писац је књиге Edouard Maury. У њој износи успомене са свога путовања. Нас интересују нарочито одељци, у којима говори о Истрији и Далмацији, о Босни и Херцеговини и Црној Гори. Књига стаје дин. 3,50. Гледаћемо, да доцније више проговоримо.

Нов пољски фолклористички месечник.— У Лавову од прошле године почео је излазити Lud лист намењен фолклору. Уредник је овоме листу професор Ант. Калина.

Чешка књижевност. — *Нова збирка песама.* — Позната чешка списатељка песама и литерарних есеја, Елишка Красногорска штампала је нову збирку песама Na živé strune посветивши је Адолфу Хајдуку. Чешка критика изразила је похватан суд о овој збирци и жели јој многобројна издања.

Грибоједов на чешком. — Болеслав Каленски штампао је превод Грибоједове комедије у четири чина „Горе отъ ума“ под натписом „Hore z rozumu“. Преводу је додао и слику и биографију песникову. Матица Чешка у Прагу продаје по 80 новчића.

НОВИНАРСТВО

Наставник. — И последња, десета, свеска „Наставника“ листа Професорскога Друштва, а за годину прошлу, изишла је. У овој свесци су два чланка: Лилера Неке напомене на Правила о испиту зрелости и Л. Лазаревића Мисли о уређењу женских школа; затим два реферата: Св. Симића на Споменик XXIX и М. Вукићевића на прву књигу Историје српскога народа од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића. Пет је „новина из науке и наставе“, и то: Промена годишњих времена на Марсу од К. Ф. Ковачевића, Утецај месеца на облачност од Н. М. Ракића, Задржавање магнетског стања у гвожђу од Јел. Михаиловића, Жежница од Ранка Петровића и Узрок светљењу у пламену угљоводеничних гасова од П. М. Илића. Даље су одељци: Рад у школи и за школу, Професорско Друштво и Лични Гласови. Као прилог иде овој свесци годишњи садржај. Из њега дознајемо, да је 52 сарадника било на „Наставнику“, од којих је један санитетски капетан, један опет суплент карловачке гимнасије, двојица проф. кандидати, — један слушалац философије, а остало 47 наставници су средње школе у Србији. Ово је најбољи доказ, да наши наставници средњих школа озбиљски раде и на књизи. Међу сарадницима су и две наставнице више женске школе. — Чланака је било у прошлој години 18 и то све оргиналних, реферата 29, новина из науке и наставе 54, некролога 5 итд. — „Професорско друштво“ бројало је на крају 1895. године 16 утемељача. — Нека је и овом приликом најтоплије препоручено нашим читаоцима „Професорско друштво“ и његов орган „Наставник“.

Споменак. — Поред „Голуба“ и „Ласте“ имамо и трећи дечји лист, који излази у Панчеву под именом *Споменак*. Новом годином ушао је у четврту годину. И први број већ је изишао. У њему налазимо неколико песама; једна је повећа, посвећена св. Сави од попа Луке Поповића; две причице и почетак *Искрица из српске повеснице*, које је писац на жалост радио само по историји П. Срећковића, Медаковића и Рајића. Има и ситнијих бележака. — „Споменак“ излази свакога првога на целоме табаку, а стаје за Србију 2 и по динара. Уредник му је Иван Мартиновић, учитељ.

Слава. — Мил. Марковић, директор, П. Аршинов, Св. Ранковић, д-р. М. Лукић, М. Башић, професори и још неколико њих одлучили су да у Нишу покрену повремени лист „*Слава*“ са задатком: „да гаји и негује стари традиционални дух српски, који се под навалом назови-културе, успавао, да неречемо и ослабео.“ „Слава“ ће се трудити, вели се у позиву, „да износи пред српски народ богатих духовних ђаконија, и да му буде на помоћи, као и онај свети чин његов, чије име она носи. Она ће доносити лепе и идеалне слике из прошлости српске, које

подижу и јачају дух кратким слогом и популарним језиком. Песме и краће приповетке истога смера такође неће изостати. Упућивање на стари српски карактер и врлине породичне, друштвене и јуначке, представљене у нашим неоцењеним народним умотворинама. Разбијање заблуде о верским и дијалектичким разликама у народу; упознавање крај с крајем у погледу географском и етнографском, већином у облику путописа, и развијање љубав к путовању по српским земљама. Велику ће пажњу обраћати и народним умотворинама и обичајима, особито објављивању нових из ослобођених и осталих јужних и источних крајева нашега народа, молећи за то у напредак г. г. учитеље и свештенике. Особити ће део бити посвећен прегледу српских земаља, а тако исто и део, у ком ће се, препоручујући слогу балканским народима, бранити начело *свакоме своје* и српски народни интереси. Последњи ће део доносити кратке препоруке добрих књига и друге књижевне и културне новине, занимљиве и корисне по народ. Једном речју: сва би тежња била уложена, да *лист постане права народна читанка.*„Лист ће излазити у свескама од три табака, а стаје за Србију на годину само четири динара. Уредник ће овом листу бити Миливоје Башић, а благајник Мића Ивковић, учитељ. Појмајући потребу овакога листа, топло га препоручујемо својим читаоцима.

Хришћански Весник. — Овај свештенички лист, који је седамнаест година излазио, крајем 1895. године престао је излазити, јер није могао добити помоћи, како вели уредник у својој опроштајној речи, од Сабора Архијерејског из црквених фондова.

Југославенски стенограф и гласник. — Од овога листа изишла су уједно и последња два броја за прошлу годину. У њима има између осталога чланак о Југославенској Академији и кратка биографија Ђ. Станојевића са сликом. — Од ове године биће промене у уређивању овога листа у том, што се одваја „Југославенски Гласник". Место њега уз „Стенограф" с времена на време даваће се у прилогу *Стенографска учена писма* и *Књижевни Гласник.* У овом „Гласнику" саопштаваће све важније књиге и часописе, који излазе на словенском југу — на српском, бугарском и словеначком језику. Стаје и на даље пет динара годишње.

РАЗЛИЧНОСТИ

Статистика Аустро-Угарске. — Проф. A. Hickman-а географско-статистички џепни атлас Аустро-Угарске изишао је и за ову годину. Подаци у њему узети су из службених извора, те има нарочита интереса прегледати их. Према њима год. 1895. било је у Аустро-Угарској 43,680.000 становника, од којих 21,540.000 само пада на Словене. Срба са Хрватима било је 4,879.000, Чеха 7,770.000, Пољака 3,900.000, Малоруса 3,368.000 и Словенаца 1,325.000. Од других народности у царевини Аустро-Угарској има највише Немаца 10,960.000.

ЧИТУЉА

† **Проф. Др. Емил Бруненмајстер.** — Умро је у Бечу 10. јануара у 42. години живота свога. Био је професор кривичнога права и кривичнога поступка на бечкоме университету. Рођен је у Швајцарској, у Крајцлингену (кантону Тургау) 5. маја 1854. год. Учио се у Липиској, где је добио 1877. године докторски степен. После године дана постао је приватним доцентом за кривично право на университету у Базелу, одакле 1879. год. би позван за редовнога професора у Цирих, а одавде 1882. год. у Хале. Баш у то време била је катедра за критично право на бечкоме университету правна, те на предлог Биндигов, у чије се најдаровитије ученике Бруненмајстер бројио, буде 1889. год. у Беч позван. На бечкоме университету знао је задобити у брзо многе пријатеље како међу професорима тако и слушаоцима. — Научни рад пок. Бруненмајстера није толико плодан колико одличан. Најглавнија су му ова два: „Die Quellen der Bambergensis" ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Strafrechtes (Leipzig 1879,), и „Das Tödtungsverbrechen im altrömischen Recht" (Leipzig 1887.) који су му радови донели име правог историчара и класичнога филолога, јер је он припадао историјском правцу науке о критичном праву т. зв. класичној школи. Он је био и сарадник на Биндигову систематском ручном уџбенику за немачко кривично право, а у последње доба почео је да спрема за штампу и свој систем аустријскога кривичнога поступка, од кога је, на жалост, само један одломак на свет изишао, јер га смрт уграби у најбољој снази, кад је науци могао највише привредити.

А шта да речемо о његову понашању према нама, Србима? Увек пријатан и љубазан, увек се живо интересовао за Србију и за науку у њој. И писац ових редова — његов ученик — неће моћи никад заборавити онога задовољства, које је покојноме професору причинило његово описивање постепенога развијања наше још нејаке научне литературе, чијем се напредовању он тако јако радовао! Лака му црна земља!

(Љ. Ј. К.)

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

ПОКЛИЧ ЗА МУЗЕЈ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ

Српска је земља и брдна и равна, и родна и неродна. Србима је свуда мила и дивна, а странцима свима примамљива. Али ипак за то у српскоме народу нигде нема огледала српске земље, нигде места где би се њена слика могла размотрити, познати и заволети.

Свака држава и сваки просвећени народ подигао је земљи на којој живи праве храмове. у којима се служи служба и њеној Природи и њеноме Творцу, у којима се народу приказује цело природно благо његове земље, а омладина учи да своју отаџбину потпуно позна и љуби.

Само у Срба још тога нема. — Истина је у држави српској већ велики Кнез Милош почео мислити да ће и ово Србији требати: истина су се у Београдској Великој Школи. уз припомоћ Краљеву и државну, почели стављати темељи будућем Музеју за природу српских земаља. Али су ти почеци слаби, те не задовољавају ни школске потребе, а камо ли да целоме своме задатку одговарају. Међутим, просветно стање српскога народа захтева да се у његовоме средишту, у престоници Краљевине Србије, подигне достојан олтар науци о српској земљи.

Са тога су ратници српске просветне војске прегли да помогну подићи Музеј, у коме ће бити представљена цела природа у којој Срби живе: земље, камење и руде, биље и животиње, све што је од природе у земљи и што се природно на њој развија, све што од природе утиче на живот и напредак Срба. Ти су прегаоци својим прилозима основали фонд за грађење Дома у коме ће се сместити такав Музеј, а надлежна је власт одобрила да се потписани чланови Одбора старају о прикупљању новчаних прилога за подизање Дома и прилога за збирке Музеја. Они се, ево, преко нас обраћају свима Србима, од Балкана до Сињега Мора, и онима преко Мора. да сви сложно помогну подићи Дом достојан ове лепе српске земље, која их је родила и подигла.

На Нову Годину 1896.
у Београду.

Председник Одбора
ЈОВАН М. ЖУЈОВИЋ.
професор Геологије и Палеонтологије
на Вел. Школи, члан Академије
Наука.

Ч Л А Н О В И:

Живан Живановић, државни саветник у пензији и бив. проф. јестаственице: **Д-р Радмио Лазаревић**, начелник санитета министарства унутрашњих дела: **Д-р Ђорђе П. Јовановић** санитетски мајор. лични лекар Њ. В. Краља Александра, бив проф. Зоологије на Вел Школи; **Јован Милојковић**, начелник рударског одељења министарства народне привреде; **Стеван Т. Јакшић**, проф. Ботанике на Вел. Школи и управник Ботаничке Баште: **Сава Урошевић**. професор Минералогије на Вел Школи: **Љубомир Миљковић**, проф јестаственице: **Добросав Ружић**, бив. проф јестаственице: **Д-р Сима Тројановић**, проф. јестаственице: **Живојин Ј. Јуришић**, проф. јестаственице: **Петар С. Павловић**, проф. јестаственице: **Вл. К. Петковић**, председник дружине „Панчић“.

ТИ НЕ ЗНАШ ЗА ЧАСЕ .

Ти не знаш за часе кад мисао стаје,
Кад укочен поглед дуго, дуго траје,
Кад се коса мрси, кад се чело хвата,
Кад се горка суза откида од јата.

Ти не знаш за часе кад се мртви сјâте,
Кад те живу носе и у гробље прате,
Кад ја тужан гледам за том дугом ниском,
Кад је задржавам очајничким вриском!

Ти не знаш за часе као вечност дуге,
Када речи чекам, не милости друге,
Кад погледом гладим лице ти и косе —
А ти знак им дајеш да те даље носе!

Р. Ј. Одавић

БОГОМОЉАЦ

— СЛИКА ИЗ ЖИВОТА —

Наше село рачунало се као најпоштеније место у округу. Кад наиђеш у њега из других села, изгледа ти као да си, после тешка и уморна пута по сунчаној припеци, зашао у хладовито осоје, где ти мирис бучја и жубор поточића душу разгаљује и улева у њу бескрајно, нежно задовољство. С ким се год сретнеш, било мушко или женско , све ти изазива неку живу симпатију према себи, и ти мораш заволети ова добра и блага лица. И људи, и околина, и све што видиш у нашем селу уверава те, да овуда готово никад не ходи нога јабанска и да је ово место самом природом одвојено од осталог света. Није ни чудо, ако се у тако забачену крају нађе по нешто, чега нема код осталог света.

У другим селима, кажу, ретки су истински побожни људи, а у нашем селу било их је доста. Између њих нарочито се прочуо чича Пера. Њега је знао цео наш округ, а знала га је и већина наших манастира. Ко ти није добио од њега какав паметан савет, или ретко семе, или чуо занимљиву причу из његова путовања, или дознао да има места где не ору ралицом и не копају мотиком, него раде бољим и вештијим справама. Знали су га сви, и сви су га веома поштовали.

Чича Пера је био права анђеоска душа. За њега су сви говорили да неће ни мраву на жао учинити. Такав је био од како га памтимо. Чим среди летину и посвршава јесење послове, он остави пуну кућу, па хајд' на пут — у који манастир. Тамо пробави целу зиму, па чим се снег стане топити, он већ стиже у село Распитивали смо га често шта ради

тако дуго у манастирима, али он нам по цео дан прича о манастирима како су подигнути, које су добре и зле старешине у њима биле, какве су им садашње старешине, али шта ради тамо чича Пера целе зиме — то не могосмо дознати. Кад баш много навалимо с питањима, он, да би се одбранио, проговори:

— Вȃлимо господа Бога, децо: зар тамо свет иде да се проводи и да гледа како ће живети? — Јок. Тамо се иде због грешне душе, да се њој олакшају муке на оном свету, а телу како да Бог.

— Знам, знам, чича Перо, — рећи ће који дечко, — али ти се ваљад' не молиш Богу једнако?..

— Хе-хе, како би ти хтео много да знаш. Благо вама, децо, док мало знате!.. Тако је и Христос рек'о, да ћете ви сви у рај... а после већ, хе-хе,... све грех за грехом... па душа оде ђаволу. Јȁ

— А зар сви људи иду ђаволу?

— Неће сви, — сачувај нас Господе створитељу, — ал' ће их, богме, бити доста тамо.

— Моја нана каже да ћеш ти сигурно у рај. За то се, вели, испашташ по манастирима.

— Тхе, сви смо грешни у Бога; нема човека без греха; али тек милост божја може многима да помогне.

Али неки пут се овакви разговори не свршаваху тако мирно. — Људи некако опазише да чича Пера може веома да се наљути. То је бивало свакад кад га је ко дирнуо за његова молитвања или кад је ко пред њим ружио светињу. Људи га већ нису никад ни љутили, али дечаци су пробали, па кад видеше да то веома вређа чича Перу, оканише се.

Једном се скупила деца око њега, па га запиткују и слушају његове приче, док тек један дечак устаде па рече:

— А што тебе, чича, мрзе варошани?

— Од куд ти то знаш, — запита он и погледа дечка зачуђен.

— Па они веле, да теби манастири плаћају што намамљујеш свет да иде тамо...

Настаде необичан призор. Чича Пера позелени, задрхта сав к'о да га је ухватила тролегница, скочи и подиже обе руке у вис. Деца врискуше и разбегоше се куд које, и он, као да се од једном трже, спусти руке па само узвикну:

— Бог и свети Илија громовник нека им за то плате!

За тим се полако окрете и оде својој кући. Од тада су и деца пазила шта пред њим говоре.

И ја сам доста пута проводио са чича Пером целе часове; мислио сам после тих састанака дуго о њему, и свакад ми се он представљао као нека неразрешена загонетка. У њему беше много некаке меке нежности, неке готово женске болећивости, а лице му вазда беше озбиљно, и не виде му нико осмеха на уснама. Па ипак, у тој његовој вечитој озбиљности ниси могао никад опазити строга и суха израза: у целу лицу му виђаше се неко нежно учешће и благо задовољство. Изгледаше ми као човек, који је претрпео тешке ударце судбине, па је време залечило ране његове и у душу му улило срећни и тихи мир. Међутим сви смо знали, да од рођења свога он није знао за праву невољу... Али мене је највише занимало и падало ми у очи оно, истина врло ретко, но чудновато севање ока његова, које је стајало у суштој противности са целом његовом спољашњошћу и, ако хоћете, целим бићем његовим. Обичан поглед његових зеленкастих очију напомињаше ми тих и ведар јесењи дан, кад не можеш очекивати ни грома ни олује, већ само нежно и благо сунчано грејање. Па ипак, у том благом и ведром погледу вешту оку није се могла измаћи по нека муња, која безузрочно, само за један миг, за један тренут сијне и нестане је у оном топлом и милом погледу.. И тај један тренутак био је кадар да изазове у човеку читав рој мисли; али она топлина, што за њим наступи, растура ти сваку сумњу, и ти гледаш пред собом најпобожније и најљубазније лице .

Једне јесени чича Пера ми саопшти, да је науман ову зиму зимовати код ћивота светога краља; за тим, друге зиме, ако га Бог подржи, рад би био да се испашта у Св. Гори, и на послетку, «ако Богу буде угодно и ако се смилује на њега грешника», отићи ће треће године св. гробу Господњем и тако ће постати прави хаџија.

За овај први пут беше све спремно, само је још требало наћи коју њиву и посејати пшеницу, јер он немађаше њиве у брду. После неколико дана он ступи у преговоре са деда Миланом, који беше инокосан: један му син у војсци, а други одељен, па нема ко да му ради, а остала му једна добра њива

неугарена. Чича Пера узе од њега њиву, плати му кирију у напред, па узора и посеја пшеницу. Кад спреми све што је кући за зиму потребно он, једнога јутра, опрости се са свима комшијама и оде у манастир.

Наступи љута брдска зима, кад се леди дрво и камен, а сву околину застре бело студено покривало, те се чини да је сва природа слеђена, изумрла, и никад се више не може у живот вратити. Људи се не одвајају радо од огњишта и топлоте; ту налазе себи забаве и занимања, те им и ово време брже прође. Тада се, обично, сећају и чича Пере и нагађају шта ли он сад ради. Ту се створи доста разноврсних планова, а уз њих, дабогме, падне и по која лепа шала на чича Перин рачун.

Ко зна шта ли сад он ради?.. запиткују се његове комшије, а мисли им носе се преко залеђених брда и долина, и лете заједно са хуком студене кошаве, која пишти и фијуче око снисих плетарица, па се понесе даље, преко горе и дубраве, не знајући за станак ни препону...

Али чим прште ледена кора и раскрави се снежно покривало, дође и чича Пера. Долазак његов беше ранији но других година, а и он са̂м беше друкчији, много друкчији но обично. На лицу му беше исписана нека празноверна и суморна плашња, од које му цео поглед беше још мекши, још нежнији и пријатнији. Беше питом као овца, и пажљив према сваком, па и према најмањем детету. Кад је са̂м, вечито је замишљен, иде оборене главе, а у оку му се виђаше дубока забринутост. Само у том случају могаху се на његову, иначе увек чисту и ведру челу, опазити боре... Па ипак, чим ко стане пред њега и ослови га, лице му се разведри, боре се разиђу, а из ока му завеје сама благост и топлина.

Опазише сви да се чича Пера променио. Ово већ изазва велику љубопитност код суседа, који тако навалише са запиткивањем, да им чича Пера не могаде одолети. Он им најзад, после дугог устезања, саопшти узрок своје забринутости.

Отишао је у манастир, провео је тамо целу зиму, али му срце не приону за светињу, нити му се душа могаше узнети у небеске висине и предати се правој искреној, топлој молитви. Једнако му на ум излажаху обичне земаљске, грешне

ствари, које расејавају човека, кваре му побожно расположење и удаљавају га од Бога. То га је пренеразило и створило му у души неко празноверно предубеђење, страх од некаква зла које га очекује. У такву стању није тешко било доћи до мисли да се светац огорчио на чича Перине тешке грехе, и да, због тога, не прима ни молитве од њега.

За богомољца нема веће казне. Шта је горе, него кад ти светац молитву не прима!

Да би бар избацио из главе мисли о кући и селу, чича Пера се рано крену из манастира, те да бар код куће може који часак посветити усамљеном размишљању о овоме случају. Али није још ни стигао до куће, а у глави му се, још док је путовао, разрешила загонетка.

— Нема више живота, мора се мрети! Или је то, или ће ме макво друго, велико зло снаћи, — реши у себи чича Пера. И док је дошао до куће ово је решење било тако свестрано испитано и утврђено да више није остало ни трунчице сумње. То је већ био свршен суд, коме се он морао безусловно покорити. И он му се покорио слепо, без размишљања, без протеста....

Кад наступи пролеће, дође из војске деда Миланов син Спасоје. Првих дана по доласку изиђе у поље да разгледа имање, па сврати и на њиву у брду. Ту затече чича Перу где чупа уродицу из пшенице и, како изгледа, веома се зачуди његову присуству.

— Шта то радиш, чича? — запита Перу после обична поздрава.

— Ето, синко, чиним оно што је и Христос говорио: вадим коров из пшенице док је још млада, јер после кад одрасте, ништа не помаже. Тако треба и са децом чинити док су млада... — Чича Пери баш згодно беше да развезе са својим поукама, али Спасоје, нервозан и нестрпљив, прекиде га нагло:

— Ама што ти не плевиш своју пшеницу него моју? Или си ваљад' бабу дужан надницу?

— Дете, све је у руци самога господа Бога, и као што веле свете књиге, нико се ни чим не може заклети да је његово... али тек ја посејах ову пшеницу, и ако ме божји угод-

ници подрже, рад сам да је у свој амбар саспем и да свецу од ње колач умесим.

Чича Пера је сад нарочито говорио красноречиво, да се покаже пред војником како је и он «књижеван» човек. Истина, то је таштина, и чича Пера зна како је то велики грех, али ни он није био светац.

— Знам то, — поче Спасоје, — али нећеш ваљад' месити свецу колач од туђе пшенице, са туђе њиве...

— Па теби Милан није казао да сам ја ову њиву узео под кирију и платио му погодбу у напред. Баш теби је и послао тај новац...

— Каква кирија! Нећу да знам за то. Њива је моја и ја ћу је жети, а ти можеш чинити што хоћеш

— Ама чу ли, Спасо, дете моје, ја сам кирију поштено платио, а њиву сам ја узорао и посејао.

— Не знам ја за то.. њива је моја и не дам ни ком да приђе ту. Излази чича! викну Спасоје, а кошуља на њему задрхта к'о лист на јасици. Беше позеленио и дошао, што веле, ван себе од љутине.

Чича Пера занеми, обриса руке о дизлуке и диже се, па узе да намешта са рукама час капу, час појас, час џоку, као да су му руке на сметњи, па не зна шта ће са њима. Прекрете неколико пута с једне ноге на другу, не знајући на коју страну да се крене, па, најзад, обрте Спасоју леђа и, полагано пазећи да не изгази пшеницу изиђе из њиве и оде у село. Иђаше погнуте главе и невесела лица. Наједаред сину му у глави: то је *оно*! Почиње се... За то ли он не може да се моли Богу... Видиш — предсказивало му се!.. А ко би мислио да ће зло са те стране да дође? Но, још је добро. Готово му би мило, јер он се надао већем, страшном злу, а ово шта је, — ништа... Чудна ми чуда. Па нек' иде баш и то десетак крстина пшенице... Шта је то према — смрти, којој се он надао!

Чича Пера се налазио у положају човека, који је очекивао какво страшно зло, па се судбина смиловала, те му, у место тога, послала једну малу непријатност, која се може лако и претрпети, ако се баш дође до тога. Једно време он беше готов да запева «Преславнаја днес“, али у место тога прекрсти се и поче даље да мисли.

Видиш, сад се сећа и шта је згрешио, те му светац не хтеде молитву примити. Кад је погодио са деда Миланом и платио му кирију, онда се он са̂м у себи радовао што је тако јефтино узео њиву. А чему се радовао? — туђој штети, дакле, туђем злу. И још, што је најгоре, он је са̂м то зло и приредио. Ето, то је тај грех за који му сад следује казна, и то још каква казна: десет крстина по педесет ока најмање (а може и шесет), то су равних пет товара... И то да му пропадне! А за што; зар то мора да пропадне?.. И тек сад, размишљајући мало по мало, чича Пера се сети, да у нашој благословеној земљи не може бити никаква насиља, и свачије право и добро мора бити заштићено. Па то значи да он неће ништа изгубити, неће га снаћи то зло.., Јес' богме: па онда то и није *оно* зло које он очекује. И, готово, сад му би криво: и пшенице му жао и страх га од већег зла.

У таквим мислима чича Пера дође пред општинску судницу. Пошто беше радни дан и не беше много народа, чича Перу уведоше одмах у „заседање". Саслушаше га и, на његов захтев, дозваше деда Милана. Деда признаде да му је издао под кирију своју сопствену њиву и новце у напред примио. Кмет и судије решише да је усев, који је на њиви засејан, чича Перин али он тражи да му се пошто пото, изда писмено решење. Издадоше му и решење, које он плати, па одмах оде кући.

После неколико дана Спасоје поручи Пери:

— Да имаш још сто решења од највећих судова, ништа ти не помажу. На њиву ми жив не излази!

Али чича Пера ћути и мисли у себи: дао Бог — пшеница је, те јој не треба ни копања ни прашења, но чекај док узри па жањи. А дотле, ваљад' ће дати Бог, те ће се и ова напаст опаметити и тргнути. А ја ћу се већ чувати што боље могу. А и шта ћеш му: младо је и зелено и бесно, није још видело шта је мука. Нека га, да̂ко се опамети. Још му она војачина и бес ври по глави, али ће се умирити, сигурно.

Тако је мислио чича Пера целога пролећа и уз то радио своје послове. Само га по некад узнемири какав глас из села да Спасоје још исто 'нако говори, и да му ништа не помажу савети старијих људи, који су га због тога нарочито корили.

Али и ти људи мишљаху, к'о и чича Пера, да је то све младићска ватра и да ће проћи.

Наступи лето. Дивно, топло, благословено лето на селу. Зелени се и шарени мирисна цветна трава по равним дубравама, вију се по њој ројеви пчела раденица, фијучу косе и цакиђу белегије по љуту челику, а косачи се превили и сагли па, једначито и одмерено, размахују и секу меку и сочну траву, чији те мирис заноси и опија, те не можеш сит да га се надишеш. А тамо у страни жуте се зрели јечмови, и већ се из по неке њиве чују веселе и јасне жетелачке песме. По лукама пра̂ше се кукурузи, севају мотике и бруји песма... Свуда кипи рад, а поље се пролама од песме и весеља...

Стиже и пшеница за жетву. Оставише се косе и мотике на одмор, а српови се дадоше на посао. Народ изиђе на њиве, те се поче сабирање најблагодарнијег зрна. Спреми се и чича Пера за жетву.

Полазећи од куће са радницима, чича Пера се помоли Богу, узе стакло са богојављенском водом и сркну из њега три пут, очену гранчицу суха босиљка, што га је донео са гроба светог краља, па је задену за појас, обрте се истоку, па се побожно прекрсти неколико пута и за тим се крете на пут. Срп обеси о раме, у једној руци носаше лонац с пасуљем а у другој своју тојагу, — дугачку и дебелу палицу, са којом је обишао све до сад виђене манастире. На души му беше тешко, а на срце легла некаква студе̂н која му изазиваше мучна осећања. Беше му зима, као да није лето. Обузела га некаква непојмљива зебња и нерасположење, чему и са̂м не зна узрока. Незгодно му је и што иде на ту „добросрећну њиву“, која му је толике неповољности причинила. Али, кад се посејало, мора се и жњети, а већ у будуће добро ће отварати очи с ким има посла.

Кад изгреја с нце, радници стигоше на њиву Чича Пера остави ствари под једну крушчицу, исправи се и скиде капу, па узе опет да се моли Богу И тада, кад се беше за часак одвојио од грешне земље и узнео се мислима у небесне висине, и тада му из очију вејаше некаква плашња, и он узбуђено носаше руку са чела на груди, творећи на себи знак светога крста. За тим стаде међу раднике, — четири женске

и два момчета, — одмери ширу постâт, разреди жетеоце и поче рад.

— Помози, света Владичице, наша заступницо и чуварицо, помозите сви божји угодници, велики и мали! — узвикну чича Пера и трже српом прву руковет.

У том крцнуше врљике одмах иза њега. Он се следи и пови очи у страну, па видећи нејасно некакву дугачку и белу фигуру, трже очи, саже се још више, руке му задрхташе, и он стаде збуњено и брзо да сече жуто влаће.

— Пронеси га, Боже Спаситељу!.. Свети Илија, небесни управитељу, учини чудо, молим ти се и пронеси га, да не изгубим душу моју . — шапуташе у себи чича Пера, а руке му грчевито хватаху влаће и трзаху српом.

— Зар ти тако, чича Петре! — грмну глас иза њега. А? Зар ти заборави што ти ја пролетос рекох: да не дам никоме своје њиве?

Чича Пера се усправи. Махну левом руком преко чела, за тим је завуче у недра и извади једну хартију.

— Ево ти, дете, решење општинског суда. Жито је моје, јер сам га ја посејао, а твоме оцу у напред кирију платио...

— Какву кирију!... Зар десет динара за такву њиву, која баца двадесет крстина...

— Спасо, иди с Богом, не чини ми зла

— Не дам ти море своју пшеницу... не дам, јâ. Нашао си да превариш стара човека, али мене нећеш, хеј. .

Чича Пера случајно баци око у страну и поглед му се заустави на његовој дреновачи, која стајаше наслоњена уз крушку. Спасоје погледа за његовим очима, па кад виде шта он гледа, врисну:

— Шта, ти гледаш у батину! Хоћеш да се бијеш? — па потрча к врљикама, дохвати једну мотку, коју беше оставио на чаталу, пренесе је унутра и наслони на врљике.

— Јок ја.. нећу те дирнути... нек ме Господ Бог од таквог искушења сачува, — викну чича Пера и стукну корак назад.

— Хеј, свéче туњави!.. Помињеш Бога уза сваку реч а туђе отимаш, — рече му Спасоје подругљиво.

Чича Пери клецнуше колена. Пође му нешто тешко од срца, па се разли по целу телу и заустави се под грлом. Он напреже ум и сву моћ те се уздржа и одговори загушљиво:

— Тако ти самога Бога створитеља, остави ме на миру да радим свој ма̑л, који сам с муком зарадио!

Спасоје плану, па викну из свега гласа:

— Крао си, бре, са ћивота свечева, па ти је то поштена зарада. И Христа би за новац продао...

Оно што се мало пре заустави чича Пери под грлом, сад од једном јурну у главу, од чега му мозак стаде да ври, под теменом му поче нешто да кљуца, а па очи наиђе нека суморна магла. У глави му беше само једна једина мисао: — дреновак!.. Као муња јурну он к палици, докопа је у обе руке, издиже у вис и дрекну неким неприродним, животињским гласом:

— За Христа Бога и свету Тројицу!..

И Спасоје беше дочепао мотку и пошао напред. И таман он поче да издиже руке, а палица фијукну кроз ваздух и пршге на његовој глави. Спасоје се простре на земљу као покошен, задрхта једном ногом и — беше мртав.

Жене вриснуше, дотрчаше људи из других њива и дохватише чича Перу, који стајаше са издигнутом и прелом палицом над мртвим Спасојем, као да очекиваше неће ли се дићи, да га још једаред онако обори.

— Ја сам за правду и закон... за Христа Бога и свету Тројицу... не дам светињу!. и он се као дивљак обазираше око себе, лутајући погледом по далеку видокругу...

На суду чича Пера беше миран као јагње. Она живахна светлост његових очију беше утуљена, и он гледаше тупо и нејасно у лице судијама, не разумевајући шта се од њега збива. Упитан о самом догађају, одговарао је нејасно, непрекидано и, често пута, несмислено. А кад га упиташе шта га је изазвало да убије Спасоја, он се прену, очи му засијаше, па гласно одговори:

— Ја сам за правду и закон... за Христа Бога и свету Тројицу... не дам светињу!.. Ето, то ви је!..

Прочиташе се сведоџбе једног архимандрита и неколико калуђера, који једногласно сведоче, да је чича Пера, за време

бављења по манастирима, «својом побожношћу, поштењем и свима хришћанским врлинама могао служити свакоме за углед".

— Не дајте ме, свети божји угодници, велики и мали... сви знате да сам за правду и закон .. — узвикну чича Пера после овога читања

Најзад му изрекоше пресуду: осудише га на робију.

После године дана дође његово писмо кући му. У њему он поручује својој деци само једно:

«Чувајте правду и закон, Христа Бога и свету Тројицу и све божје угоднике»...

То је била његова последња порука.

Свет. П. Ранковић

*
* *

По каљавом друму тешка кола јуре,
Немилосни возар ни застат' им не да;
Покрај плашна света тужном гробљу журе,
Са теретом лаким покојника бледа.

Још један анђелак... невинашце мало...
Отрже га самрт са мајчина крила,
А тек јој је скоро мож'да ногом стало,
Тек му уста првом: мама! прозборила.

Безбрижно, невино животу се на́да̑,
Будућност се светла на њег' осмехива;
Па ни два-три лета — све је пало сада,
Да у хладном гробу са њиме почива.

Као зрачак бледи из облака густи,
Веселом се дому насмешило мило...
И веће му осмеј изумро на усти,
Разорена већ га тузи оставило.

Нити пратње има, нити звона брује —
Не дадоше ником да га гробу прати.
Тек пролазник који смерно застајкује
И очију сузних шешира се лати..

А на кућнем прагу изпијена, бледа,
Без даха, без суза јоште стоји мати,
Укочено, не́мо за колима гледа
И кроз сумрак тавни погледом их прати.....

Београд, 30—1—96.

Ст. М. Луковић

ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ

(ЈЕДНО ПИТАЊЕ ИЗ НАШЕ ЕКОНОМНЕ ПОЛИТИКЕ)

(НАСТАВАК)

IV

Прва занатска школа подигнута је код нас 1862. год. у Војно-техничком заводу у Крагујевцу[16]). 1876. год. преуређена

[16]) Године 1892. донесен је закон о подизању занатлијских школа. У другом његовом члану вели се: „Циљ је ових школа да ученицима даду савремену стручну практичну и теоријску занатску наставу.“ Где ће се и каква школа подићи остављено је Министарству Народне Привреде да то оцени договорно са Привредним Саветом. Тај закон до данас је остао просто закон и ништа више. Јер од његова издања скоро ће протећи четири године и ми још немамо ни једне добро уређене занатске школе која би била подигнута иницијативом поменутог министарства. Нешто се почело на томе радити и већ постоји један елаборат о уређењу занатске наставе, али се на томе и остало. Признати се мора да такво једно питање за које се тражи много разноврсног знања, искуства и познавања прилика и потреба земаљских није лако практички извести. Без сваке сумње њега ваља претходно темељито проучити с погледом на крајеве у којима би требало подизати школе ове врсте, као што се свуда тако ради. Један само пример о томе. Пре више од једне деценије истакне се у Енглеској питање о опадању њезине индустријске моћи на страни, о томе за што многи енглески фабрикати не могу да издрже утакмицу на страним пијацама. После дужег испитивања констатује се да главни узрок томе лежи у недовољном индустријском образовању. Влада образује 1881. год. једну комисију и стави јој у задатак да изнађе најбољи начин уређења индустријских школа, пошто најпре проучи те врсте школе у страним земљама. Комисија изабере из своје средине одбор од шест лица која у тој цељи походе стране земље и на лицу места проуче и испитају индустријску наставу и већа предузећа у свима главним земљама. О томе поднесу најпотпунији извештај који је до сада угледао света, извештај који износи не мање од пет штампаних томова велике осмине са више од 2500 страна. То је важан и драгоцен монуменат*) брижљивог и трудног рада на пољу проучавања свију врста привредне наставе, нарочито индустријске. Тек на основу тако прикупљених и сређених дата скроји се пројект о уређењу индустријских школа у Великој Британији и поднесе се парламенту. Зар и ми не бисмо могли бар у неколико поћи тим путем у једном питању које тако дубоко засеца у наше животне интересе?!

*) Second Report of the royal commissioners on Technical Jnstruction, presented in both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 1884.

је, али је у истој години због ратних прилика затворена. Поново је отворена 1888. г. У овој години добила је потпуније уређење (Војни Службени Лист од 25. јула и 2. августа 1895. год. јер потпада под министарство војно). У школи се изучавају ови занати: столарски, стругарски, коларски, грађевинарски, ужарски, четкарски, ковачки, пушкарски, ливачки и машински. Она се дели у два одсека: шегртски и калфенски. У свакоме учење траје по три године.

У шегртском одсеку предају се ови предмети:

Главни:	*Споредни:*
Српски језик	Веронаука са моралним поукама и црквеним појањем
Рачун	Земљопис са Историјом Отаџбине
Основи Геометрије	Јестественица са основима Антропологије
Основи Експерименталне Физике	Наука о чувању здравља
Основи Хемије са познавањем материјала	Цртање слободном руком
Цртање шестаром.	Краснопис
	Телесно и војно вежбање

У калфенском одсеку

Главни:	*Споредни:*
Основи Алгебре	Општа Економија
Основи Нацртне Геометрије	Занатлијско Књиговодство
Основи Текничке Меканике	Фабрична Администрација
Меканичка технологија	Коресподенција
Вежбање у конструисању и употреби Текничке Меканике.	Описи мотора (водених, парних и електричних).

У школи су заступљене општа и ручна настава. Прва заузима у шегртском одсеку 20 а у калфенском 12 часова недељно. Све остало време ученици посвећују ручним радовима у радионицама.

Примају се ђаци који су свршили најмање четири разреда основне школе, а нису млађи од 12 ни старији од 15 година. Има их око 150 у школи. Који са добрим успехом сврши калфенски одсек производи се за мајстора и може самостално упражњавати свој занат.

За издржање ученика брине се држава: она даје на име издржања, и то шегртима од 0.80 до 1.20, а калфама од 1·50

до 2 динара дневно, и снабдева их свима училима, књигама и другим средствима. Школа стаје државу од тридесет до тридесет и пет хиљада годишње.

Новим уређењем школа је много добила; програм учења је потпун, само ако се у свему извршује. Ова занатска школа као једина државна школа требала би да привуче већи број ученика. Може бити да томе у неколико смета и војничка дисциплина која у њој влада.

Занатска Школа Дома сиротне деце подигнута је 1893. г. У њој се изучавају занати: столарски, стругарски, коларски, корпарски, четкарски, обућарски, браварски, машински, ковачки лимарски и ливачки, и за све те занате постоје по програму радионице.

Настава је теоријска и практична. Теоријска обухвата: науку хришћанску, српски језик, српску историју, географију, природне науке, немачки језик, технологију дрвета и метала, геометрију, рачун. геометријско и слободоручно цртање, моделовање, књиговодство занатско, коресподенцију, науку о конструкцијама с погледом на дрвене и металне конструкције, стручно цртање. основе меничног и трговачког права, основе народне економије и војничко и пожарско вежбање. Сви ти предмети заступљени су са три часа дневно, а седам часова дневно посвећено је радовима у радионици. Радионицама руководе практични и извежбани мајстори. Школа има два стручна професора, један за дрвенарију а други за гвожђарију, и они дају правац радовима према програму.

Време учења траје четири године. У школу се примају ученици са сведоџбом основне школе који нису млађи од 12 година. Ове школске године има 36 ученика од 112 (47 женских и 65 мушких) који се васпитавају у Дому за сирочад.

По свршеној школи, а по положеноме испиту, ученици се производе за калфе и добивају од дотичног еснафа а на предлог управе друштвене калфенско писмо и са њим могу ступити код сваког мајстора дотичног заната.

Предмети што се у школи израђују излажу се продаји. У претпрошлој години добивено је од продаје израђених предмета — близу двадесет хиљада динара.

Ова занатска школа подигнута је иницијативом Друштва за потпомагање и васпитање сиротне и напуштене деце, и циљ јој је да од сирочади који улазе у Дом спреми добре раднике и самосталне мајсторе за практични живот. Но она је приступна и другој деци која би у њу ступила да изуче какав занат. Родитељи њихови плаћали би годишње на име школарине шесет динара, а интернат стаје четири стотине динара на годину.

Програм наставе је обилат, могли бисмо рећи претрпан што се теоријских предмета тиче, ма да још није практички изведен. Надати се да ће се устаоштвом Управе и то у брзо постићи, и онда ће школа потпуно одговорити задатку. За сада је, чини ми се, највећа оскудица у наставницима технички спремним. Управа друштва најбоље би учинила кад би по каквог доброг ђака своје школе слала на страну у какву индустријску школу да се тамо усаврши и спреми за наставника.

Две су државне Ткачке Школе, у Лесковцу и Ужицу. Тим школама је задатак да практички науче ђаке ткачкој вештини на савршенијим разбојима. Програм учења истоветан је за обадве школе ма да се оне у неколико разликују у изради предмета. У Лесковцу, где се много производи конопља, преко два и по милијуна кила годишње, ваљало би обратити већу пажњу на производњу и прераду тога артикла, пружити више разноврсног знања свету у околини Лесковца који се највише бави том врстом производње.

Програм учења је привремен док се не пропише други и потпунији. Данас се предају: Вештачко предење, ткачка уметност на вештачким и савршенијим разбојима, гајење кудеље и лана познавање материјала за ткиво, бојадисање, познавање признатих конструкција разбоја и осталих справа и прибора за предиво и ткиво и руковање истима, основна поука из орнаментике са нарочитим обзиром на српску орнаментику и њену примену у ткиву, читање, писање, рачун и цртање. Настава је у главноме практична, теорија се врло мало предаје, и то узгредно.

Примају се ђаци обадва пола који су свршили основну школу, а нису млађи од 14 ни старији од 30 година. Број

њихов мали је, око двадесет у свакој. Учење траје две године.

Наставничко особље састоји се из једног учитеља ткања који је у исто време управник школе, једног ткача који помаже учитељу и једног хонорарног наставника за општу наставу. То је по програму, а у ствари од стручног особља школе имају само по једног учитеља ткања.

Ми имамо само те две школе у којима се младеж учи ткачкој вештини, па и оне не изгледа да успевају, јер нису довољно снабдевене прибором, а оскудава им и стручна спрема. Један учитељ ткања не може показати успех у свима радовима. Ткачка Школа у Ужицу била је неко време затворена, а то показује да са њом не иде најбоље. Како су данас уређене, те школе не одговарају задатку, те не могу ни показати очекиване резултате. Требало би их преуредити, прописати потпунији наставни план и повећати број стручног особља, ако се хоће да се спасе и подигне наша ткачка индустрија.

Сем тих школа више или мање специјалног обележја има их још неколико у којима се спрема женскиње за обичне женске радове, као што су Свеучилиште женских радова, Радничка Школа Женског Друштва у Београду и десетину сличних школа у унутрашњости.

Ми смо веома сиротни у индустријским школама, а и ово што имамо већином је непотпуно уређено. О томе ћемо се уверити кад видимо колико се даје места индустријској настави у другим земљама и колики је број младежи у њој заступљен.

V

Индустријска настава у страним земљама није строго изведена по неком сталном принципу него према локалним потребама развитка индустрије, те је с тога веома тешко тачно класификовати индустријске школе према ступњевима наставе у њима. Оне се обично деле на основне, средње и више школе као и општа настава ума, али та деоба није потпуна. На прво место долазе елементарне (основне) или индустријске школе првога ступња које спремају просте раднике за индустрију. Увођењем тих школа ишло се на то, да се досадашњи

систем шегртства замени стручном текничком наставом. Потреба њихова осетила се у толико више у колико се начин изучавања заната код мајстора већ преживео и у колико резултати наука налазе јачу примену у индустрији. За тим долазе школе у којима је заступљена средња настава за помоћнике и шефове радионица. И на послетку текничка настава за спрему управника директора великих индустријских предузећа, за инжињере, хемичаре, механичаре и т. д. Но има и таквих школа које се не могу уврстити ни у једну од те три категорије, толико њихов наставни план варира према месним потребама. Ми ћемо се сада задржати на уређењу школа првога ступња које спремају раднике за разне гране индустрије.

Француска је класична земља занатских школа свију врста и ступњева. Својом индустријском наставом она је јако утицала на организацију те врсте наставе у многим земљама. Њезине индустријске школе, особито ткачке, послужиле су као образац, а то су још и данас, подизању сличних школа у Италији, Аустро-Угарској, Баварској, Белгији, Португалији, Русији, а у последње време и државама Јужне Америке. Јачи развитак француске индустрије, о чему дају најбољи доказ повремене светске изложбе у Паризу, има се највише приписати добро уређеним индустријским школама које дају силан импулс народној радиности. Инглези отуда с правом изводе надмоћност париске индустрије (articles de Paris) која се одликује добром израдом и ненадмашним укусом.

Још од почетка овога века постоје у Француској многобројне занатске школе подигнуте већином приватном иницијативом, у које ступају деца да у њима добију стручног занатског знања, како би могла одмах по свршеној школи зарађивати насушни хлеб. То су занатске школе најнижега ступња за шегрте (écoles de métiers écoles d'apprentissage) У њима се највише времена троши на ручне радове у радионицама, 6—7 часова дневно, а општа теоријска настава предаје се само два часа. У тим школама ђак се одмах специјалише у једном занату. Но има и других школа првога ступња које се разликују од првих, колико по разгранатости наставе толико и по методи учења. Те школе зову се општим именом индустријске а и професионалне (écoles industrielles, professionelles, éco-

les manuelles d'apprentissage). У њима је спојена општа теоријска настава са ручном наставом. Међу њима има их у којима претежно место заузима једна или друга врста наставе; али свакојако оне спремају младиће за разне индустријске позиве. Последњи правац који иде на то да зближи наставу ума са наставом руку сматра се као најбољи и за то данас преовлађује. У школама ове врсте, за разлику од оних првих, ученик се не специјалише одмах у једном занату. У току прве године сваки ђак пролази кроз више радионица док се у њему не пробуде способности за једну или другу струку, па после настаје специјалисање.

Све индустријске школе првог ступња замењују досадашњи начин изучавања заната код мајстора, ширећи стручна практична знања у масу. У њима се већином школују синови сиротних радника и занатлија или бар људи танког материјалног стања за практични живот. Оне су права благодет за земљу у којој су добро уређене, једно од најбољих средстава за лечење — беде и сиротиње нижих друштвених слојева. У понеке од тих школа примају се деца из раних година без икакве претходне спреме, и за неколике године изуче занат да сами себи прибављају средства за живот. У Француској ретко да има варошице која не би имала по једну или више школа за индустрију и трговину, и њих већином подижу поједина удружења и доброчини заводи.

Као што се види, тешко је, управо немогуће подвести под један конац све занатске школе првога ступња, пошто се њихови наставни планови веома разликују, а има и таквих који носе карактер стручности, на пр. школе часовничарске и т. д. С тога ће најбоље бити ако изнесемо детаљније уређење неколиких школа ове врсте.

1. Школа св. Николе у Паризу (Jnstitution de St. Nicolas, rue Vaugirard), основана приватном иницијативом 1827. год. То је католичка установа, јер од 1859. њоме управљају лица духовног реда «Браћа хришћанских школа» (Frères des écoles chrétiennes). Школа је интернат са близу 1000 ђака. Ученик који се прима у тај завод сврши прво обичну основну школу, па после ако хоће да изучи какав занат улази у радионице и тамо остаје три до четири године, за које време поглавито се

упражњава у ручним радовима по девет часова дневно, а теоријска настава као продужење или допуна основне школе заузима само два часа и састоји се највише у цртању. У школи има око двадесет радионица (ateliers) у којима се изучавају занати, и то: камењарство (глачање и израда мрамора), словослагачки и штампарски занат, картографија, седларство, кројење, резарија у дрвету и стругарство, столарство и израда собног намештаја, израда прецизних физичких инструмената, лимарство, часовничарство, стакларство, израда оквира за слике, књиговезништво, бронзарство, златарски занат и т. д. Одело, обућа и други индустријски предмети за ученике израђују се у заводу. Свака радионица поверена је по једном добром мајстору (фабриканту) кога замењује обично помоћник. Мајстори прибављају материјал за израду, рукују радовима и распоређују их међу ученике, а у накнаду за то добијају израђене предмете у школи. Општа настава, која се састоји у цртању, познавању материјала, алата и израђене робе, заједничка је свима ученицима. За ручне радове правило је да ученици у почетку пролазе кроз више радионица док не покажу способност за неки занат, а после тога настаје специјалисање. Време учења траје 3—4 године. Ученици се за то време толико извежбају, да не само проникну све тајне заната него се добро упознају и са трговачком природом израђене робе. Свршени ђаци тога завода радо се примају у фабрике и зарађују дневно четири до пет динара. Заводу припада једна школа за баштенство у Ињи.

Сличних завода има много у Француској, и обично су спојени са домовима за сирочад.

2. Занатска Школа у улици Турнфор у Паризу (ateliers d'apprentissage annexé à l'école de la rue Tournefort). То је радионица за шегрте спојена са школом у којој се поред најелементарнијих појмова основне наставе изучавају општа теоријска знања из физике, хемије, природне историје, историје индустрије и т. д. Деца улазе у ову школу из раних година, и то она која имају 6—10 година упоредо са општом наставом вежбају се неколико часова ручним радовима; деца од 10—11 година уводе се у поједине занате: моделовање, скулптуру, столарство, ковништво, машинерију и т. д. У 12-ој години ђак

се почиње специјалисати у струкама, и сад посвећује највише времена ручним радовима. То је школа за шегрте најнижега ступња која даје најопштије појмове из претходних знања.

3. Школа Бул (Ecole Boulle, rue de Neuilly) у Паризу за израду кућевног намештаја. Ту школу подигла је париска општина у намери да спреми што боље раднике за индустрију намештаја (meuble). У њу могу ступити деца од 12 година са сведоџбом о свршеној основној школи. Упис се врши конкурсом, пошто је број места ограничен. Ђака се школује око 200, а од кад је отворена радионица за израду метала број се попео на 400. Настава је бесплатна. Ученици из Париза добивају и ручак у школи, а из околине плаћају. Теоријска настава обухвата ове предмете: француски језик, историју, географију, књиговодство, археологију, историју вештина, бојадисање у воденим бојама и анатомију; техничка настава: столарство, израду собног намештаја, стругарство, скулптуру, ћилимарство, шарање у дрвету (marqueterie) и израду предмета од метала. За сваку врсту заната постоји нарочита радионица. Сви ученици изучавају заједнички разне врсте цртања и калуповање. Курс је 4 године. По свршеној школи ђаци полажу испите и ученици који одличним успехом покажу своју спрему добијају дипломе, а остали просту сведоџбу да су изучили занат. Једни и други радо се примају у фабрике намештаја у предграђу св Антонија, где се та индустрија највише обавља, и могу да зараде дневно од 3—7 динара. Оваква иста школа постоји у улици Турнел (Tournelle).

4. Једна од најбољих занатских школа ове врсте је Школа Дидро (Ecole Diderot, boulevard de la Villette) у Паризу. Она је основана иницијативом Леона Сеа 1873. за време док је био сенски префект а трошком вароши Париза. У њој се спремају радници за индустрију дрвета и метала, а улазе ђаци по свршеној основној школи који нису млађи од 13 ни старији од 16 година. Настава је сложена: општа теоријска и техничка професионална. У прву долазе: француски језик, математика, хемија, физика, технологија, механика, геометрија, историја, земљопис, орнаментско цртање, индустријско цртање и књиговодство. Другу или професионалну наставу представљају занати: ковачки, машинско-браварски, столарски, ве-

штачко-столарски, стругарски у дрвету и металу, калуповање, израда прецизних меканичких оруђа, уклапање (ajustage) и т. д. Школа има две велике радионице богато снабдевене свима модерним алатима и приборима, једна за гвожђарију а друга за дрвенарију. У изучавању заната пази се много на потпуност. Ученици прве године пробављају пет часова на општој настави а 5—6 часова посвећују ручним радовима, а ученици друге и треће године раде осам часова дневно у радионицама а три часа троше на општу наставу. За време прве године ђак се упућује наизменце у обадве радионице и тамо пробавља извесно време док не изабере занат који највише одговара његовим способностима. На крају прве године одлучује се који ће занат да пригрли, и кад га изабере у њему се специјалише за последње две године. Добра је страна ове школе и с тога што се ђаку, пошто изабере занат, оставља слобода да сваки рад испослује према нацрту који сам саставља, па макар у почетку материјал кварио. Школа броји на 300 ђака.

После трогодишњег учења колико траје курс ђак полаже испит и о томе добија сведоџбу на основу које му префектура издаје буквицу са којом може свуда да нађе рада по добру награду од 4 до 6 динара.

5. Школа звана Мартинка (L'Ecole la Martinière) у Лиону, позната због свога богатог програма изучавања наука и вештина у њиховој примени на индустрију, те за то се и зове Ecole des science et des arts industriels. Подигнута је 1830. год. завештаном имаовином генерала Мартина који је умро у Индији. Главни јој је циљ, као што се вели у програму у коме је изнесена воља завештаочева, да образује бесплатно децу сиротних класа вароши Лиона: радника, малих занатлија, трговаца, у наукама и вештинама примењеним на индустрију, да у њима развије, под једним само условом, а то је ако су вредни и интелигентни, способности које најпоузданије воде благостању, ако не и богаству, и да створи нове елементе продуктивних снага у земљи.

Предмети су наставе: аритметика, алгебра, геометрија, меканика, књиговодство, трговачка рачуница, историја и географија, два страна језика, физика, архитектонско и индустријско цртање, земљомерство са практичним радовима у пољу,

а највише се полаже на математику, хемију и цртање. Предавања у битности су, у колико је могуће, практична. Све што се предаје демонструје се опитима о чему ученици воде тачне белешке. А да би се у томе правцу још више постигло ученици под управом професора походе фабрике и о својим посматрањима тамо добивеним такође воде тачне белешке. Та практичност највише доприноси те из школе излазе добри хемичари и цртачи који налазе лако места у фабрикама.

Курс је учења три године. У првим двема годинама настава је заједничка свима ученицима, а у трећој години настаје специјалисање према струкама. Једни узимају математику, други хемију, трећи само цртање. Ручни радови заузимају неколико часова недељно, колико да се ученици упознају са руковањем алата и природом првих материја, да извежбају руке и очи. У радионицама се израђују предмети од дрвета и метала, резање у камену и ткање такође су заступљени. Последња грана сачињава засебан одељак.

Могу се примити ученици који сврше основну школу и између 13 и 16 година. Просечан је број ђака годишње 500 и школа броји око 50 наставника. Постоји вечерњи курс за одрасле који је добро посећен, близу 300 слушалаца. Настава је бесплатна. Школа се стара о набавци свеколиког текничког прибора за лабараторије и материјал за прераду. Странци који су ту школу походили изражавају се похвално о њој. Њезин опширан програм са распоредом часова може се видети из напред наведеног дела инглеских делегата Scond Report vol V стр. 88.

У 1879. години придодано је овој школи једно одељење као засебна школа за женскиње које се спрема за практични живот. Примају се девојчице од 13 година, а предају се: математика, физика, хемија, цртање, историја и географија а највише ручни радови. Специјална текничка настава дели се у три одсека: трговачки, индустријски са нарочитим обзиром на цртање и препочињање мустара за разне врсте чипака, предмета свилених и других везова, и трећи одсек за кројење хаљина и везове. Пре подне предају се општа знања заједничка свима ученицима а после подне ручни радови.

6. Професионална Школа у Ремсу (Ecole professionelle municipale) подигнута трошком општине тога града 1875. г. Ова школа представља већи ступањ наставе но што је у Мартинци и у њој се даје много више места ручним радовима. Она даје специјална практична знања из индустрије, трговине и земљорада. И у ову школу примају се ђаци који су свршили основну школу а нису старији од 13 година. За време прве две године — сви ученици слушају заједнички предавања теоријска и практична. Треће и последње године настаје специјалисање у одељцима а према показаним способностима. Одељци су ови:

а) Мануфактурни за израду вунених и памучних материја, јер је у томе крају јако развијена вунена индустрија;

б) Механички за машинерију;

в) Како је у томе крају јако развијена трговина са сировинама и прерађевинама, то је установљен један нарочити одељак за трговачку спрему;

г) Земљораднички у коме су добро заступљене теорија и практика, нарочито се полаже на радове у пољу.

У колико се односе на индустрију, општу наставу сачињавају ови предмети: рачуница, математика, механика, физика, хемија, природна историја географија, цртање, страни језици (немачки и енглески), основи права, политичка економија, трговачка географија, књиговодство, теорија ткива и предива. Предавања се држе према практичним препараторним радовима. За то постоје две хемијске и једна физичка лабораторија и више радионица за ручне радове, особито предиво и ткиво. И то је све снабдевено најбољом машинеријом и другим приборима, што много ову школу препоручује. По мишљењу инглеских делегата који су је походили и присуствовали неким предавањима, то је једна од најбољих елементарних школа вишега ступња на континенту (... is one of the best of the higher elementary schools which Commissioners have seen). Доцнијим законом о професионалној настави ова школа постала је народна са бесплатном наставом; проширена је и преуређена. Али је у главноме задржала свој првашњи тип. У почетку је бројала на 200 ђака, данас се тај број извесно попео. Његови годишњи издаци износе око шесет хиљада дина-

ра. Опширан програм у Scond Report. Vol V, стр. 94 et passim.

У последњим двема школама настава представља виши ступањ него у оним првим, ма да све долазе у ред школа основне индустријске наставе.

Истога су ступња и уређења три професионалне општинске школе у Руану, Амијену и Нанту. Само се разликују по врстама индустрије која се у њима изучава, на пр. у Руану се највише полаже на текстилну и механичку индустрију.

Благодетна дејства занатских школа за шегрте које је париска општина од 1873. г. подизала за разне гране индустрије, о којима напред говорисмо, склонила су државу да донесе закон о подизању школа ове врсте у целој земљи и о преуређењу професионалне наставе у опште. Године 1878. неколико посланика поднесу предлог скупштини о систематској организацији основне привредне наставе. Комисија која је тај предлог проучила нагласи потребу увођења школа са радионицама, додајући како треба једном допунити умну наставу ручном наставом (compléter l'instruction de l'espit par l'instruction de la main, како се вели у извештају), другим речима ваља по могућности увести ручни рад у школе. Тај предлог постане закон 11. децембра 1880. год. допуњен доцнијим декретима. По томе закону уводе се занатске школе са радионицама које носе назив écoles mannuelles d'apprentissage као сталне и засебне. Њих подижу о своме трошку општине, окрузи и појединa удружења. Морамо поменути да то нису специјалне занатске школе у којима би ђак изучавао само један занат, него такве које имају да развију код младих људи који се одају занатским професијама потребну вештину руку и техничка знања.... (pour dévlopper chez les jeunes gens qui se destinent aux professions mannuelles la dextérité nécessaire et les connaissances techniques — art. 1 de la loi du 11. décembre 1880. sur les écoles mannuelles d'apprentissage), а поред тога да у неколико допуне обичну основну наставу Ђак се у њима поступно уводи у практичне студије, упознаје се са руковањем алата и првим материјама, а понегде се специјалише у знањима односећи се на професију коју избира у животу.

Горњим школама равњају се по истоме закону продужне

школе опште основне наставе зване écoles publiques d'enseignement primaires supérieures (а после назив и cours complementaire ако су анексиране основној школи и стоје под њеном управом, art. 30 du Décret de 18. janvier 1887.) којима је главни задатак да прошире и допуне умну наставу основне школе, да даду ђаку што више опште теоријске наставе, а сем тога да прибаве ученицима професионалну наставу, индустријску и трговачку. Оне могу бити државне (écoles nationales mixtes d'enseignement primair supérieure et d'enseignement professionnel), општинске и окружне. Држава је подигла три такве школе à Vierzon, à Armentières и à Voiron), и оне служе као образац подизању школа те врсте у окрузима и општинама.

Обадве врсте школа имају у главноме да даду ученицима две врсте наставе: допуну теоријске наставе основних школа и професионалну наставу занатску и трговинску. Оне потпадају под двојаку власт министра просвете, који задржава право да пропише план учења предмета, који су продужење основне наставе и министра трговине и индустрије, који прописује план за индустријску и трговачку наставу.

Те школе могу бити, као што напоменусмо, јавне и приватне. Јавне су оне, које подижу држава, окрузи и општине, а приватне које оснивају разна удружења. Општина, која жели подићи какву индустријску школу, мора представити потребу, показати материјалне изворе за издржање и обвезати се да је за десет година издржава. Држава таквим школама даје материјалне потпоре, било у виду благодејања ђацима, било да их она субвенционира.

Наставничко особље броји најмање једног управитеља, једног професора или придоданог наставника, који помаже директору у предавању опште наставе. За ручне радове свака школска радионица има најмање по једног квалификованог мајстора. Најзад има једног помоћника за научну и технолошку наставу коју понекад предаје и придодани наставник.

За ступање у школу важи то, да се ни један ученик не сме примити пре навршене 12. године; од 12. до 13-те кандидати морају поднети сведоџбу о свршеној основној школи. У навршеној 13-ој години не морају подносити сведоџбу, али мо-

рају оправдати да су испунили школску обвезу, положити испит и добити сведоџбу која одговара сведоџби основне школе.

Школски курс траје три године (за оне који слушају cours complementaire две) а по изузетку и четири.

У тим школама спремају се ученици и за трговину (највише у продужном) или и за једну и другу врсту радиности, па према томе се и разликује њихов програм. Програм за индустријске школе обухвата неколико група предмета: обавезне предмете опште наставе, обавезне предмете техничке наставе и предмете факултативне

1. Предмети опште наставе:

а) Допуна општих знања која ђак доноси из основне школе;

б) Аритметика;

в) Основи алгебре и геометрије;

г) Правила рачуноводства и књиговодства;

д) Општи појмови из права;

ђ) Основи политичне економије;

е) Општи појмови из историје француске литературе;

ж) Главније епохе опште историје новога времена;

з) Гимнастика и војничко вежбање за дечаке, а за девојчице шивење и кројење.

То је општи програм који важи за трговачке и индустријске школе

2. Специјално у индустријским школама предају се:

а) Појмови из физике и природних наука, у колико се дају применити на индустрију, земљорад и хигијену.

б) Трговачка и индустријска географија;

в) Живи језици.

3. Технички предмети:

а) Настава у ручним радовима, али не како се она предаје у основним школама, него таква, какву потребују практични индустријски радови то јест да образује праве раднике индустрије;

б) Цртање;

в) Настава научна и технолошка са својим применама на индустрију[17]).

[17]) L' Enseignement primaire proffesionel, par Georges Paulet, 1889, стр. 34—37.

Томе програму могу се додати и други предмети као факултативни, ако школа за добро нађе.

Време учења разређено је овако:

	Разреди I	II	III	
Допуна основне наставе заузима	2	2	2	Часови рада
За ручну наставу у радионицама	3	4	5	
Цртање „ „	1	1	1	
Научна и технолошка настава	1	1	1	
Свега	7	8	9	

У 1890. год. било је само продужних школа које у главноме имају да увеличају багаж умнога знања и да припреме за трговину и индустрију са заводима у којима се дају допуни курсеви (cours complementaires) на 800 са преко четрдесет хиљада ђака које мушких које женских По свршеној школи 11% одаје се на земљорад, 18% на трговину, 30% на индустрију и око 4% улази у државну службу. Многи од њих продужују образовање, ступајући у какву вишу индустријску школу. А занатских школа у правоме смислу из којих излазе спремни радници Француска данас броји близу две стотине, не рачунајући ту средњу ни вишу индустријску наставу као ни разне вечерње курсове за спрему радника.

Што највише карактерише индустријске школе у Француској то је тесна веза између теорије и практике. У свима школама основне и средње наставе постоје радионице у којима ђак за кратко време научи какав занат. Тај систем учења усвојен више од пола века показао се као најбољи, и данас га усвајају и друге државе.

Белгија као једна од најразвијенијих индустријских земаља на континету има такође добро уређену занатску наставу. У њој налазимо три врсте индустријских школа нижега ступња: практичке школе за шегрте, продужне индустријске и професионалне школе.

Занатске школе за шегрте (Ateliers d' apprentissage).

То су школе или боље радионице у којима се шегрти у битности практички спремају за какав занат Постанак тих школа изазвала је потреба индустрије. Одмах пошто се Белгија одвојила од Холандије осетила је силан индустријски притисак Велике Британије коме се као млада држава није могла

одупрети ни заштитити народни рад. С друге стране сад се пресеца излаз њених прерађевина у холандске колоније. То је причинило велике кризе, поглавито ланеној индустрији којом се занимаху на осамдесет хиљада домова само у двема Фландријама, те је њихов опстанак дошао у питање. Предузимане су разне мере подизана је царина на страни увоз не би ли се зло отклонило, али све узалуд. Најзад се образује једна комисија која проучи стање ланене индустрије у свима крајевима. Држава по добивеним резултатима испитивања одлучи се да предузме рационалније мере за одржање домаће индустрије. напусти се дотадашњи примитивни систем прераде лана и прибегне бољем начину култивисања и прерађивања, а на име почну се уводити машине, за тим се озбиљно прегне радити на образовању радне снаге. То је био почетак подизања практичних мануфактурних школа, званих ateliers d'apprentissage које прво поникоше у Белгији око четрдесетих година а после кратког времена пропагираше се те установе и по другим земљама.

Главни циљ који се имао у виду при оснивању тих радионица беше практична спрема ученика у ткиву и предиву на савршенијим разбојима. Ђак су пре свега морао упознати са свима претходним радњама предења и ткања, извежбати у руковању ткачких алата, проникнути основе теоријске и практичке вештине ткања на разбојима, особито система Жакаровог (Jacquard) и т. д. Поступно поред ткања ланених материја почну се уводити и друге блиске врсте радова, као бољи начини бојадисања, израда разних тканина: тепиха, фланела, сегелтуха и др. управо уводила се фабрикација свију артикала од лана, вуне и памука који су дотле увожени из разних француских фабрика.

Држава се умела при томе вешто помоћи у приликама општих криза, те је спасла ланену идустрију, развила је и увела многе друге гране радности које данас у Белгији цветају. Она није сама оснивала те радионице, нити је њима руковала, него фабриканти и мајстори а држава их само на то подстицала давањем материјалне потпоре. То су радиле општине и области. Мајстори или предузимачи радионица старају се о набавци алата, сировина и настави ученика. Свака радионица

има по једног вештог мајстора који теоријски и практички, обучава ученике предењу и ткању (contre-maître – instructeur). Радионицама управља и контролише наставу комисија састављена из три лица која представљају државу, област и општину. Рад комисије је бесплатан.

У радионице ступају дечаци који имају најмање дванаест година и раде дневно највише дванаест часова. Пошто науче занат, према својим способностима и извежбаности у раду, добивају од предузимача најамнину од 0·80 до 1·10 дин. дневно. Једна петина или десетина награде ученика задржава му се у цељи да му се изда кад изађе из школе за куповину алата другог потребног прибора.

Поред практичне наставе ученици добивају у радионицама и нека општа елементарна знања: читање, писање и рачун. То им обично предају учитељи основних школа дотичних места, и то најмање један час дневно.

По изученоме занату ученици добивају сведобу (certificat) да могу самостално радити.

У 1879. било је 59 практичних школа које су стале годишње 72.968 динара у виду разних субвенција, просечно једна школа 1236 дин.

Број њихов данас опада, јер се више подижу индустријске школе. Јачи развитак индустрије природно захтева и бољу организацију наставе. Али у овоме времену те су школе учиниле неизмерне услуге, спасле су ткачку индустрију. И данас се оне у многим крајевима одржавају. Год. 1860. покушала је влада да их укине и замени бољом наставом, али је наишла на јак отпор у народу. То се најбоље види из говора министра Рожија, у скупштини те године: On ne peut pas songer à la suppression des ateliers d'apprentissage. Partout ils sont défendus avec une énergie incroyable; la seule perspective de la suppression de ces ateliers fait jeter des cris d'alarme aux administrations communales. Toutes supplient l' administration supérieure de ne par rétirer sa main bienfaisante et constatent les grands résultats qui ont été obtenus par ces institutions, pour la suppression complète de la mendicité et du vagabondage, pour progrès de la moralitè et du bienêtre du peuple![18])

[18]) Die technicshen Fachschulen in Europa und Amerika, von Hermann Groth, навод на стр. 37.

Индустријске школе (écoles industriells).

Индустријске школе датирају се још од почетка овога века у Белгији. Године 1844. беше их само пет. Њихов број расо је у мери у којој се сводио број практичних радионица и данас их има око четрдесет које мушких које женских. У извештају једном поднесеном обема коморама најбоље је представљен циљ тих школа. Оне имају, вели се, да даду раднику нужно образовање које у радионицама не може добити; да му тако створе прилике да побољша свој материјални положај и да развије ум, упознавајући опште законе који се јављају при преображајима материје, те да се поступно отргне испод тираније просте рутине (soustraire ainsi graduellement à la tyrannie de la routine); да подигну економску вредност његова рада и ставе га у положај да може појачати своју производну снагу и подићи награду[19]).

Као што се види, то су продужне школе са недељним и вечерњим курсевима, установљене у корист лица која свакодневно раде у радионицама и зарађују себи средства за живот: радника, помоћника, малих занатлија и мајстора. Претпоставља се да они већ имају неких општих знања, већина свршава основну школу, и та знања допуњују и теку нова у продужним школама.

При предавањима се пази на потпуност. Прве две године ђак изучава матерњи језик, за тим елементарне појмове општих знања: рачуна, основа математике, физике, механике, технологије цртања, наука о пројекцији. У трећој години остаје по правилу специјалисање у металургији, хемији, рударству, архитектури, вештини ткања и бојадисања и т. д. Најзад долазе народна економија[20]) хигијена и понегде основи јавнога права.

[19]) Die Geverbliche Erziehung in Königreich Belgien, von Carl Genauck II стр. 156 као навод.

[20]) У земљама на Западу даје се важно и угледно место у систему наставе Народној Економији. Она је заступљена не само на университетима и другим вишим техничким и индустријским школама, него је почела продирати и у школе средње наставе многих земаља. У Инглеској се та наука предаје у преко 4000 школа. У Француској и Италији такође је добро заступљена, да и не помињем Америку где се у новије време почела култивисати више можда него и у једној земљи. Ти народи увиђају потребу ширења економских знања у масу народа, особито данас кад се истичу на дневни ред многа и замашна питања социјално-економска и стављају у домашај масе. Ми ту потребу апсолутно предвиђамо. Не само што ништа у том погледу не предузимамо, не само што

Највише се полаже на изучавање цртања; оно чини основицу, представља општи језик који мора свак научити. Како су ученици који походе продужне школе људи навикнути на свакидашњи више или мање тежак рад у радионицама, то они имају тешку и неизвежбану руку за цртање. С тога се они у почетку, док им се рука не ослободи и не постане лакша и гипкија, вежбају у цртању на табли, па после кредом и угљеном на хартији. После таквог једногодишњег вежбања прелази се на пројекције и орнаментику и најзад се завршује стручним цртањем оне гране на коју се одају.

Учење траје од 3—5 година, према месту и важности школе.

Свако предавање траје један пун час. У вече се дају два предавања свакога дана, а недељом и празником од 8—12 пре подне.

У школу се примају ђаци који имају најмање 12 година и који су обично свршили основну школу.

Продужне школе у Белгији немају уједначен програм. Настава се разликује према местима. У неким индустријским центрима даје се места највише механичким наукама, у другим се полаже више на хемијску индустрију, негде се опет поклања пажња металној, дрвеној и ткачкој индустрији, о чему се при подизању школа води рачун. Продужне школе у Белгији обично подижу општине а држава их субвенционира.

За ту врсту наставе нема нарочито спремног наставног особља. За општу наставу узимају се наставници основних и средњих школа. А за специјалну стручну наставу кад се потреба укаже траже се дипломирани стручњаци.

По свршеној школи ђак полаже испит и добија сведоџбу (certificat de capacité)

Као тип продужних индустријских школа можемо узети школу у Лијежу у којој курс учења траје три године. Настава је у њој овако распоређена:

У првој години предају се: рачун 3 часа недељно, геометрија 2, слободоручно цртање 6 часова;

је не уводимо у средње школе, него је избацујемо из виших. Непријатно ми је изнети факт да је Академијски Савет Велике Школе одлучно да се Народна Економија не предаје у факултету природњачком па чак ни у историјском! И ево већ неколико година како се она не предаје слушаоцима који се баве изучавањем светске историје.

У другој години: механика 2 часа, физика 2, дескриптивна геометрија 1, геометријско и машинско цртање по шест часова;

У трећој години: примењена хемија и металургија 3, машинско цртање 6, наука о грађевинама 2, примењена механика 3, цртање примењено на радове грађевинарске, машинске и столарске 7, наука о чувању здравља 1, народна економија 1.

Ова школа броји око 500 ђака међу којима има и нередовних.

Професионалне школе (Ecoles professionells).

Продужне индусријске школе дају, видесмо, општа научна знања лицима која проводе свакодневни живот у радионицама, њима је управо циљ да општом теоријском наставом допуне оно што се практички изучава у засебним радионицама. Ако се у индустријским школама поред теоријске спреме добија и практичка занатска спрема, онда се оне зову професионалне. Професионалне школе у Белгији нису ништа друго до индустријске школе спојене са радионицама.

Мали је број професионалних школа у Белгији. Оне пре свега стају скупо, јер радионице у њима ваља снабдети најбољим алатима и добро извежбаним наставним особљем. Сем тога ђак у њима проводи цело време, те ређе има прилике да што заради као у продужним школама. По правилу професионалне индустријске школе ограничавају се на посебне занате, и више су приступачне деци имућних родитеља који су у стању да жртвују и време своје деце а и материјалних средстава на њихово изучавање заната.

Таква једна школа постоји у Турнеу (Tournai) основана 1841. г. за шегрте. У њој се изучавају занати: столарство, стругарство, ливништво, браварство, казанџијство, моделовање и одсек за машинерију. Неким продужним школама са вечерњим и празничним курсовима придодани су дневни курсови и радионице, на пр. у Вервију (Verviers) и Генту за бојадисање и ткалаштво, за молерисање (имитација мрамора и дрвета) у Анверсу и Ганту. Професионалних школа за женскиње има три. Теоријска настава у њима обухвата: језик, рачун, историју, географију, природне науке, педагогију, хигијену, кућевну економију и цртање. Стручна занатска: ма-

лање на порцулану, стаклу и платну, шивење, плетење, вез, књиговодство и т. д

Једна од најбољих индустријских школа у Белгији, добро позната и на страни, је школа у Генту, подигнута 1826. г са дневним и вечерњим курсовима за мушкиње и женскиње.

Ова школа подељена је на одељења према струкама и ступњима наставе.

Прво одељење за просте раднике. У њему се држе предавања недељом пре подне и понедељником у вече после пет часова[20]), а предају се: књиговодство, рачун, основи алгебре, геометрија, земљомерство, снимање, физика, хемија, механика, цртање машинско и грађевинарско.

Друго одељење за помоћнике и лица која већ имају неку индустријску спрему. У овоме одељењу настава представља већи ступањ. Курсови се држе свако вече од 6—9 часова из ових предмета: књиговодства, физике, хемије, механике, технологије, машинског цртања, грађевинарства и народне економије.

Треће одељење је практична ткачка школа (ateliers d'apprentissage). Гент је центар ланене и памучне индустрије, те се тој грани поклања особита пажња. У томе одсеку постоји радионица добро снабдевена најбољим разбојима. Предавања су дневна и држе се сваки дан од 9—12 и од 2—5 часова после подне. У вече ђаци походе разна предавања другог одељења. У ткачком одсеку курс траје три године. Прве две године ученици изучавају: математику основе физике и хемије, механичко цртање и теорију ткања. Треће године настаје специјалисање у понеким од тих предмета и додају се још хемијска технологија, предење и други практични радови.

Четврти одељак намењен је изучавању индустријских вештина. У њему се спремају цртачи за све врсте текстилне индустрије, орнаментику и декоративне вештине. Ученици овог одељка походе предавања из цртања, сликања и калуповања дању од 9—12 пре и од 2—5 после подне. У вече слушају предавања из теорије ткања, књиговодство, стране језике и др. предмете. Курс је од 3—4 године.

[20]) Многе радионице у Генту затварају се у $4^1/_2$ часа после подне понедељником само да би се оставило више времена радницима да походе занатске школе. Ово би требало да послужи као пример нашим трговцима који не пуштају ни недељом своје момке да посећују недељо-празничне трговачке школе.

Најзад постоји један одељак за фотографију и њену примену у индустрији. Поред тога има и специјалних курсова, на пр. курс за електрику и њену примену. Тај курс привлачи у новије време велики број слушалаца.

У ову школу примају се ђаци од најмање 14, а има их који су старији од 30 година.

Разна одељења ове школе броје око 1200 ученика од којих су 100 са дневним курсом и међу њима 25 женскиња. Толики је број био 1887 год.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

Милић Ј. Радовановић,
проф. Вел. Школе.

УЗАЛУД ЈОЈ ПЈЕВАШ...

Узалуд јој пјеваш, мој славују драги,
Не слуша ти пјесме румен-ружа мила,
Ти и не знаш она да одавна жуди
За лептиром л'јепим шаренијех крила.
Њему она само свој миомир пружа,
За пољупцем само његовијем гине,
Ма да добро знаде, да ће с њених груди
Да се другој ружи у загрљај вине....

Свет.

ЂУКАН СКАКАВАЦ

приповетка С. Матавуља

(НАСТАВАК)

II.

Да је Ђукан икако могао избјећи црквени обред, он би то најрадије учинио, јер све је то «жвр», а особито оно окретање око стола привезанијех руку и са вијенцима на глави. Разумије се, да је тетку и Марту веома љутило тако исмијавање светијех ствари. Даље, он је тражио, да се вјенчају у кући, на што је Марта, након дуге препирке, и пристала, али не пристаде поп, јер, вели, то не може бити без нарочитог допуштења владичина, а за то, опет, треба имати добар разлог. Ђукан назвао попа најмање двадесет пута «јарчином» а увјерен је био да се поп не да пресловити зато што му није понудио велико мито. Најзад, на све јаде, углависмо, да ће вјенчање бити неког малог јесењег свечаника, који се примицао. И за све остало утврдисмо, а разгласисмо да ће свадба бити тек на божитње покладе.

У току тога преговора, једном прекипје тетки, те викну:

— Ама, Ђукане, ти као да се стидиш што узимљеш Марту, или хоћеш да у свему будеш мимо људе!

Али је Марта утиша.

— Немој, секо, молим те! Човјек има своју ћуд, а одвикао се од наших обичаја, па шта ћеш му!

Марта је све његове настраности оправдавала тијем што он има своју ћуд, и ако јој се често на лицу могло читати, како је тешко увријеђена његовијем поступцима и ријечима.

У очи свадбе, у први мрак, изненади нас Ђукан својим доласком. Био је веома збуњен. Пошто посједи, говорећи које о чему, он замоли мене и тетку, да пођемо с њим к Марти. Путем не хтједе казати шта му је.

Марта се зачуди и уплаши. Баш се спремала да легне.

Ђукан започе:

— Хоће ћаћетина да дође сутра!.. Помислите, то ми је вечерас поручио, — нема ура да сам примио поруку!.. Ето шта је!

Марта погледа нас, као тражећи да јој објаснимо а на то тетка прсну у смијех и крстећи се одговори:

— Па, човјече божји, зар је то тако нешто страшно, да треба да нас окупљаш у ово доба и да нам то кажеш такијем лицем!?.. Буди Бог с нама!

— Ама, зашто се он у пошљедњем тренутку предомислио? запита Ђукан... Не разумијете ви његову пулитику! Ту има некакав жвр, и ја сам дошао да се с вама разговорим о томе.

— Немамо се ту шта разговарати! рече тетка.. Ако је ту каква пулитика, то је његова срамота, а твоја је дужност да га причекаш као оца. Што се у потоњем часу предомислио, то је паметно учинио. Право да ти кажем, зазорно би било и дуго би се спомињало, да се Марта назвала твојом, а да се и не позна ни с ким од твојих! Та ме помисао мучила, а нијесам је ни једном исказала.

Марта бризну у плач.

И Ђукану се ражали, те се од некуд сјети свога дјетињства и како је у љубави живио с братом Јовом и Глишом. Особито је хвалио Јовину жену Кату, која је према њему била као сестра. Те њежне успомене Ђукан заврши питањем:

— А како би било да оквасимо пусто грло?

— Ни капи! рече тетка одлучно и устави Марту која се крену... Хајдемоте!

И пођосмо.

Пошто се на улици раздвојисмо од њега, тетка се прекрсти говорећи:

— О, Боже, луда човјека!

Тада први пут изрече преда мном ту ријеч, коју је послије често и јавно понављала.

Сутра дан устадосмо рано. Небо је било натуштено, а од мора је дувао млак вјетар, обични претеча дуге кише.

Тетка рече зловољно :

— Ово је баш као да је Ђукан од Бога измолио, да му буде глуха свадба ! Жалибоже новијех хаљина, али ћемо се огрнути.

Кад звона првом огласише јутрењу нас двоје упутисмо се к невјести и затекосмо је гдје цуцка Фифину на крилу и плаче. Била је блиједа као смрт. Тетка удари у шалу, на коју се Марта осмјехну, али су сузе једнако текле. Цијеле ноћи, вели, сањала је првога мужа. Био је, вели, тужан што се преудаје и прорекао је да ће изгубити Фифину...

Ђукан дође послије другог огласа јутрење. Био је у новим хаљинама са медаљом на гуњу, са повећим бјелокорцем за појасом, а огрнут излињалом кабаницом, која је имала кукуљачу. Он уђе весео. Чим уђе, узе Фифину и поче је носати звиждећи војничку корачницу. А на претрг је говорио.

— Што си се, бабо, преподобила !.. Да ти је ово први жвр, хајд' хајд', ал' ово ти је други !.. А кад ће теби, Фифино, бити жвр ? И узе да љуби дијете.

Ја му рекох :

— Куме, ти си весео и с тога, што је овако вријеме, што ћемо проћи готово неопажени !

— Е, то си погодио, куме ! Киша је берићет и на овакав дан ! И мој се ћаћа, причају, вјенчао кишљива дана, па му је жена била родна.

— Ево је ! Сад ће као из кабла, рече тетка, посматрајући прве крупне капље, што почеше ударати у прозоре.

— Па, да идемо ! вели Ђукан, предајући дијете Томки... Она ће јарчина брзо сажвакати јутрењу, па би се могла наљутити, ако не дођемо на вријеме.

— А ја сам мислила, да још причекамо. Ко зна могао би ћаћа раније доћи, рече Марта.

— Аја! прихвати Ђукан огрнув се у највећој журби... Ако дође тек пред ручак . Хајдемо, кумићу.

У тај мах зачусмо бахат на улици, те све четворо појурисмо на прозоре.

Висок човјек, огрнут кабаницом, са кукуљачом на глави,

јахао је на мазги. За њим су ишла два човјека и двије жене па друга натоварена мазга и за њом гончин.

— Тако ти Бога! рећи ће тетка, ово је стари Мијат са Јовом и Глишом и њиховијем женама!.. Сва моба, — право весеље!

— Благо мени и до вијека! рече Марта.

— Јарчине од јарчина, светитеља им њихова! викну Ђукан лупнувши прозорима.

— Молим те, Ђукане, не чини комендија, него иди оцу и браћи у сусрет, као што доликује! викну тетка.

— Ко да им иде у сусрет?! викну Ђукан и шкргутну зубма... Зар ја? . Сад ће бити жвр, да ће се приповједати докле је људи.

Ђукан бјеше позеленио.

Мени срце залупа, те, чисто нехотице, извучем му нож иза појаса.

Али Марта допаде, истргне ми нож и тури га женику опет за појас, а у исти мах пољуби га у руку и погледа га таквим очајничким погледом, да се и са̑м Ђукан тргну. Тетка, ја и Томка облијеколисмо га, говорећи сви у један мах и преклињући га, да се стиша.

Скакавци су већ били у дворишту.

Ми сви, онако у гомили и вукући Ђукана, кренусмо се низ стубе.

Срећом сукобисмо се с њим у помрчини «конобе», а проглушени грајом: «Срећно весеље, да Бог да̑... Камо женик? Камо нам невјеста?»

И ми сви, осим Ђукана, проглушисмо њих отпоздравима: «Добро нам дошли! .. Са срећом да Бог да̑!... Ево нас, ево нас!»

И настаде опште цмакање. Мени се чини да сам се три пута пољубио све с једнијем.

Пошто су се и Скакавци снебивали, то Ђуканова мрзовоља прође неопажена̀. Па онда, требало је и хитати, јер је служба морала бити при крају. Дакле, чим се гости обредише ракијом, а момак њихов унесе дарове, (печенице, погаче, бураче вина и ракије), одмах се упутисмо. али не као што смо прије неколико тренутака смишљали, него свечано. Најприје пође старац Мијат с Јовом, па онда ја и Ђукан, па

Глиша са неким, па невјеста са јенђама и тетком. Као за пркос Ђукану, киша престаде и указа се мало проблијеска на небу. Сви прозори у сусједству бјеху начичкани главама, те почеше сипати на нас бајами и слатке бобице...

Ђукан је јечао, шкргутао зубма и призивао све небеске силе, да их почасти. У неки мах ја се побојах да не побјегне, те га ухватих за руку и почех му говорити ма шта, само да га с друге стране проглужим. Најпосле он натаче кукуљ, али тим учини горе, јер се зачуше узвици: «Ено, оно је младожења онај што је покрио главу!» Било је и љуцких поздрава, као: „Са срећом сватови", али, Бога ми, било их је и свакојаких. Једном чак и стрико Мијат обазрије се и пљуну преко рамена, јер чу гдје нека Латинка викну: «Склањајте дицу, јер су у Скакаваца урокљиве очи.»

Од силнога једа Ђукан већ бјеше малаксао, те је потпуно изгледао као осуђеник кога воде на погубљење.

У цркви опет дочека нас гомила и тишма.

Поп је збиља био љут као што је Ђукан предвиђао, те поче изговарати свете ријечи као што би изговарао какве грдње. То малко ублажи Ђукана; чак се једном и осмјехну. Ал, кад настаде онај «жвр» око стола , онда сам се сасвим озбиљно бојао да ће Ђукан „замлатити јарчину" или да ће побјећи.

Кад пођосмо из цркве, удари пљусак као из кабла, те се вратисмо кући без реда и трком. Кад се примакосмо кући, доприје нам из ње силна граја. Томка се с неким свађала, а од велике љутиче бјеше јој се измијенио глас.

Сви се заустависмо на доњем спрату у коноби, да нам се оциједи вода са хаљина. Као што казах у почетку, у тој су сувоти биле винске и уљане бачве. На уласку горио је фењер. Тетка истрча сама горе, те се зачу врисак дјеце и пригушена грдња одраслих, а до мало сиђе читава поворка женскадије свакога доба...

Ја тек онда опазих да нема женика међу нама и дадох знак тетки.

Као што бјеше обично, она се брзо прибра и шапну ми:

— Трчи, ако Бога знаш, нађи га и реци му... реци му нешто, како знаш . . . да је то срамота, нек иде одмах кући!

Ја потекох изван и сретох се с Ђуканом пред двориштем. Он је ишао оборене главе и као пребијен, а под оним силним пљуском не само да бјеше спустио кукуљ, него је и капу снимио, те му је вода цурила низ главу.

— Шта то радиш, куме, ако си Божји! Је си ли при себи!?

Он стаде гледајући ме замућеним очима, па одмахну руком.

— Теби је зло? Хајдемо у кућу! не стој на киши! наставим ја.

— Неће ми бити ништа од воде, али ми глава гори као усијана. Видиш да сам као отрован. Сад да попијем само чашицу ракије одмах бих побјеснио.

— Па кад је тако, немој да пијеш, молим те!.. Помишљај на јадну жену, која тек што се назвала твојом, па да на данашњи дан дочека какву страхоту од тебе! А јадница све стријепи, да ћеш јој зацрнити данашњи дан! А није, куме, заслужила, тако ми Бога, јер је она честита жена, а, поврх свега, лудује за тобом.

Ја се сам зачудих својој рјечитости. Канда се и Ђукан томе чудио, јер ме је посматрао прије него што одговори:

— Ја се бојим, кумићу, да ће ми се ђаво увалити у дроб, — знаш она моја болест, за коју сам вам причао! Већ ме пробада с једне стране у слабинама.

— Па, добро, стрпи се још мало. Главно је већ прошло, а они се неће моћи дуго бавити, јер је дан кратак.

Ђукан се осмјехну.

— Не познајеш ти Скакавце, облапорне јарчине! Неће се они с мјеста маћи, докле не пождеру све што су донијели!

— Па шта да се ради, ако Бога знаш?... Они те горе чекају и чуде се... Помисли само како је Марти!... Иди горе, па лези!

— Аја! Кажи Марти и тетки, да ми је зло, те да сам отишао вашој кући, да легнем.

— Добро, рекох. Причекај само да им кажем, па ћу одмах доћи, да те испратим.

Док сам се пењао, зачe ми се помисао да кажем све његовој снаси, Кати Јововој, коју је он једину јутрос хвалио.

Сва три Скакавца сједела су око огњишта у живу разговору и пију ракију. У великој соби жене се збиле у углу око Марте.

Ја изазовем Кату и кажем јој шта се збива са дјевером.

Бјеше то жена од прилике од четрдесет и пет година, омалена, живолазна, питома и мила лица, на коме се огледала мирноћа и памет.

Она само малко мрдну обрвом и отиде низ стубе без журбе.

Остале жене, сјем Марте, пођоше к мени и заокупише ме питањима.

Ја им почех причати шта је, али у исти мах затутњише кораци уза стубе. Ђукан је ишао с Катом. Она му је носила кабаницу и капу. И она с благим осмијехом започе:

— Ево, хоће брајо да се разболи, али то не дамо! Женик не смије да је болестан... Хајде, брајо, к ватри, па ћеш видјети како ће то брзо проћи.

— Хоћу, хоћу, послушаћу те, вели Ђукан, с изразом покорна дјетета.

Ја сам гледао Марту, која бјеше устала врло узбуђена, па кад видје како се он понаша с Катом, она се прекрсти.

Ката му стави столицу крај огњишта и рече својима:

— Немојте га дирати ни дражити, јер човјеку није добро.

Мијат одмахну главом, па напи:

— Еј, шта ћеш, провикио се човјек за толико година у ластвовању и у господштини, па му сад нашкоди и кад мало покисне!... Али, опет, Ђукане, да си ми здрав, нека ти буде срећно весеље!

— Бог ти дао здравља, прихвати Ђукан, саставивши подбрадак с грудима.

— А што се клањаш, као да си ти невјеста! вели му Глишо... Што се, болан, стидиш?

Ђукан лагано диже главу, завали мутнијем очима на њих, али му Ката стави руку на раме и одговори:

— Не знам ко би овдје имао кога да се стиди, кад би вријеме било да се то расправи!.. Али помишљајте, људи, да је дан кратак а нама далеко конак и да не би с горег било да се већ посиједа... Хајде, збиља, људи, хајте сиједајте.

На то сви, па и Ђукан, изађоше из кујне те се посадисмо.

Ђукан сједе између мене и Кате, према невјести.

До мало настаде жвакање, — оно и ужасно жвакање простијега свијета, које нам најбоље напомиње, колико смо одмакли од наше ниже браће животиња.

Само Ђукан и Марта једва што се залагаху.

Пљусак је једнако трајао.

Најзад, након дугог ћутања, Мијат напи младенцима и искити благослов.

То исто учинише Јово и Глишо.

Ђукан је одржао ријеч, није ни окусио вина.

Кад се почеше чешће обређивати, онда узаври жагор, онда покуша Мијат да пецка Ђукана поради диобе, али већ Ђукан није дизао очију.

Још је мало трајала граја, па од једном, као на нечију заповијест утиша се, те завлада несносна запетост коју прекиде Ката натјеравши Ђукана да легне и своје да иду.

Чим Скакавци отидоше, Ђукан устаде и отиде к ватри, па нареди жени да га изује и распаше, па припари длане и табане тако близу пламену, како не би нико други издржао. Тако је ћутао више од пола сата па онда заиска забиберене ракије, да почне тјерати «врага из дроба». До ноћи, докле смо ми сједели, попио је ваљда оку ракије.

Тетка се врати кући врло снуждена. Дуго је стојала на прозору, гледајући кроз кишу освијетљене прозоре Мартине.

Ја сам сједио иза ње тобож учећи задатак. У један мах она срдито затвори прозоре и рече као за себе:

— Дај Боже да буде на добро!... Иди лези а сутра нипошто да не свраћаш к њима!

— СВРШИЋЕ СЕ —

О МЕЂУНАРОДНИМ ТЕЧАЈИМА МЕНИЧНИМ

С НАРОЧИТИМ ОБЗИРОМ НА НЕМАЧКЕ ПРИЛИКЕ

од ***М. Шраута***

I.

Меница као средство плаћања у међународноме саобраћају

У унутрашњем саобраћају земље једне обвезе плаћања намирују се које готовим новцем које пренашањем потраживања. У последњем се погледу, у накнаду за плаћања готовим новцем, у Немачкој, знатно развила нарочито преносна (жиро) радња, што ће рећи: непосредно упућивање повериоца на неку банку, где дужник има нешто да прима, и где се то његово примање отписивањем и записивањем по књигама банчиним преноси на његова повериоца. Потребно је да се овај систем плаћања развије још и у том правцу, да се, уз употребу *чека*[1]) истоветним примањем код банке намирује већи број плаћања и између већега броја особа, а да се банка и не увлачи у сарадњу за сваки појединн случај.

У међународном се саобраћају дуговања и потраживања међу земљама у првоме реду намирују *меницама* т. ј. тиме, што се земље те служе меницом као средством плаћања.

То се може објаснити ево овим примером:

[1]) Данас је депозитна радња банака до тога ступња развијена, да оне својим уложницима отварају особене рачуне на њихове улоге и стављају им на расположење нарочите књижице с извесним бројем листића, које они (уложници) попуњују произвољним сумама (разуме се до суме својих улога), одвајају од јуксте и дају другим лицима у место готова новца. Ти се листићи зову *чекови*. Њих могу они, у чијим се рукама налазе, у свако доба поднети на исплату дотичним банкама. Ма да су банке дужне да у свако доба исплаћују чекове својих уложника, ипак оне плаћају овима још и неки интерес на њихове улоге ($1-3^{0}|_{00}$). — Преводилац.

Берлински је трговац А. купио у париског трговца Б. неку робу, коју у Паризу ваља и да плати. Али је и берлински трговац В продао парискоме трговцу Г. извесну робу од исте толике вредности, те ову последњу потражује у Паризу. Да би се, сад, избегли и труд, и трошкови и ризик, што је све скопчано с преносом звечећега новца из Берлина у Париз, купац А. поручује продавцу В. да на њ пренесе своје париско примање, на што ће му одмах положити вредност у новцу.

Ово се пренашање потраживања врши на тај начин, што В вуче меницу на својега париског дужника Г. па је продаје купцу А. за готове новце, а овај, опет, шиље ту исту меницу својем повериоцу Б. у Париз и моли га, да је поднесе на исплату (презентује) парискоме купцу Г.

И овде се, до душе, у два маха врше исплате готовим новцем, и то једаред приликом продаје менице у Берлину, а други пут приликом њезине наплате у Паризу. Па ипак је ту корист у томе, што се цео овај посао врши без пошиљања готовога новца из једнога места у друго. Кад се узме у рачун, да је лако покретна меница несравњено згодније средство за оптицање од металног новца, онда су очигледне и големе користи, што, за развитак међународне трговине, потичу из употребе менице, као међународнога средства плаћања. Меница од 1000 марака, с тромесечним роком, у стању је да за то време, на најудаљенијим тржиштима, прометне далеко већу количину робе, него што се то може да постигне употребом металнога новца.

Ово намириваље дуговања и потраживања међу земљама помоћу менице, којом се замењује пошиљање новца из једне земље у другу, врше банкарски заводи, чији је посао у томе, да од особа, које имају нешто да приме на страним тржиштима, купују менице, па да их продају лицима, која на тим тржиштими имају нешто да плате.

Негда је за Немачку берлинска пијаца била посредник големога меничног саобраћаја. Са истока су, а особито из Русије и пруских пристаништа крај источнога мора, у Берлин шиљане на наплату менице за иностранство, а особито за Лондон, те је тако у Берлину подмиривана потреба широкога круга трговаца, поглавито оних са запада. А сада се тај посао све више и више непосредно врши, услед лаког подмиривања плаћања преносом (жирирањем) код царске банке (Reichsbank).

Западна и јужна немачка тржишта купују менице непосредно у северним и источним извозним местима, и то махом по берлинскоме течају без провизије.

На берлинској се берзи купују и продају менице: за Амстердам (на 100 фор., с кратким осмодневним и дугачким двомесечним роком по виђењу): за Лондон (на једну фунту стерлинга, с осмодневним и тромесечним роком); За Париз (на 100 фр., с осмодневним роком); за белгијске баначне пијаце (на 100 фр., с осмодневним и двомесечним роком): за Беч (на 100 фор. аустр., вр. с осмодневним и двомесечним роком); за Петроград (на 100 руб., с роком од 21 дан и од 3 месеца) и за Варшаву (на 100 руб., с осмодневним роком плаћања).

Дани за нотирање меница јесу: уторак, четвртак и субота. а бечке петроградске и варшавске девизе[1]) се посведневно нотирају.

II.

Меннчна ра̂ван (pari)

При испитивању особина и погодаба у менице, као међународнога средства плаћања, ваља нам поћи с те тачке гледишта: да је њезин прави задатак у томе, да извесну суму новца једне земље размењује за суму новца исте вредности друге земље. Али како новчане вредности у појединих земаља нису једнлике, било за то, што су у њих различита законска мерила вредности (валуте) — једноставна златна или сребрна валута, двојно важење или двојака валута, папирна валута — било због тога, што су, при иначе истоветној валути, сами новчани системи различити, то најпре ваља настати, да се утврђењем одношаја између обостраних новчаних вредности пронађе ра̂ван (пари), која чини основу меници.

а. Менична ра̂ван између земаља с металном валутом

Овде се за земље с *металним законским мерилом вредности* има то сматрати као руководно начело: да менична ра̂ван или менични пари одговара садржини чистога племенитог метала у њиховога обостраног курантног новца, т. ј. новца, који је у обрту, и којим се свет при свима исплатама служи. И докле год вредност, што се томе новцу у унутрашњости неке земље законитим путем придаје, не одступа од пијачне цене племенитога метала, имаће се чврста, постојана ра̂ван, која одговара обостраним законитим вредностима новца. А чим се покаже да вредност, коју закон придаје земаљскоме новцу, скаче или пада

1) стране менице — Прев.

спрам пијачне цене племенитога метала, одмах се и пари почиње равнати с пијачном ценом, те постаје подложан њезиноме колебању. Тако, на прилику менични пари између Енглеске, с њезиним златном, и Индије, с њезином сребрном валутом, скаче и пада услед пењања и падања цене сребра на лондонскоме тржишту, као меродавноме за прометање племенитих метала, почем вредност менице, што гласи на сребро, није ни већа ни мања од пијачне вредности оне количине сребра, на коју та меница гласи. Кад вредност кованога сребрног новца стоји испод пијачне цене сребра, онда се између земље, у којој је злато законити новац, и земље с двојаком валутом, т. ј. где су и злато и сребро законита средства плаћања, менична рȃван управља по одношају, у којем стоји вредност златног новца једне земље према златном новцу друге земље. Али ово бива само донде, докле постоји сигурност, да ће се, у земљи с двојаким важењем, на захтевања поверилаца плаћања вршити у злату. Па тако ће и менице на Француску — где постоји двојака валута, па по томе и право да се исплате врше било у злату било у сребрним комадима од по пет франака, који мање вреде од тренутне цене сребра — дотле важити као менице у злату, докле год Банка Француска буде вршила исплате у злату; докле год, дакле, за купца француских меница буде било сигурности, да ће му се менице, по његовој жељи, исплаћивати у злату, а не против његове воље, у сребрним комадима од по пет франака, који мању вредност имају. У истом се положају налази и Немачка, где, као што знамо, поред златног новца оптичу сада још и неких 400—500 милијуна марака у сребру у комадима од по једног талира, који се, као и државни златници, могу, као курантни новац, да употребе при исплатама до неодређених сума. Овим је талирима, према закону о новцу, на тај начин одређена тарифа спрам златног новца, што се узело, да вредност једне фунте злата одговара вредности $15\frac{1}{2}$ фуната сребра. Али они данас, пошто је у međuвремену пала вредност сребра, те фунта злата вреди од прилике 18 фуната сребра, вреде мање око неких 14 процената [1]) Па ипак су менице које гласе на немачке пијаце данас менице у злату, почем је немачки оптицај злата довољно снажан, да Др-

[1]) Ово је писано још 1882. године. *Данас*, међутим, вредност сребра према злату стоји много ниже, те и једна фунта злата вреди преко 30 фуната сребра. Прев.

жавна Банка (Reichsbank), која управља нашим новчаним саобраћајем. и остали новчани заводи врше на захтевање исплате у државним златницима. Отуда имаоци меница немају рашта да зебу, да ће при реализовању меничне валуте, коју су златом платили, против своје воље добити талире, који мању вредност имају.

Данас (1882. г.) се паритети важнијих немачких меничних течаја на овај начин прорачунавају:

У Немачкој се из једне бруто-фунте злата искује 1255½ марака, дакле из килограма злата 2511 марака, док се у Француској из килограма злата добија 3100 франака. По томе су 3100 фр. равни 2511 марака или 100 фр. = 81 мар.

Између Енглеске и Немачке је пари: 1 фунта стерл. = 20,43 мар.

(1 фунта стерл. = 7,98805 грамова кована злата (Münzgold),

12 грам. ков. злата = 11 грам. финога злата (Feingold),

500 грам. фин. злата = 1395 марака,

20,429437 мар. или округло 20,43 мар. = 1 фунта стерл.)

Између Немачке и Холандије је пари: 100 холанд. форината у злату = 168,74 марака.

(1395 мар. = 500 грам. финог злата,

6,048 грам. фин. злата = 10 холанд. фор. у злату.

100 холанд. фор. у зл. = 168,739 марака).

Кад у земљи некој, где су и златни и сребрни новци равноправна средства плаћања, на случај одступања једне врсте новца (сада сребрнога), нема сигурности прималац новца, да ће му се, на његово захтевање, учинити исплата у новцу, који је задржао своју пуну вредност, онда ће стварна вредност ове друге врсте новца (сада сребрнога) одређивати ра̑ван инострани меница, те ће и ова бити подложена њезиноме колебању

При одређивању вредности оних меница, у којих је изречно предвиђена исплата у злату, узимаће се, у том случају, у рачун премија, што се у земљи с двојаким важењем захтева као накнада за примање злата, па за тим и ажија на злато, која је такође изложена колебањима. Тако, на прилику, могу у меничноме саобраћају између Немачке и Француске 100 фр. у сребру само онда да вреде толико колико и 81 марка у злату, кад је цена сребру $60^{13}|_{16}$ пенсова[1]) по унци[2]) стандарда[3])

---

[1]) 12 пенсова чине један шилинг, а 20 шилинга једну фунту стерлинга. — Прев.

[2]) Унца је шеснаести део енглеске фунте, или отприлике два лота или око 30 гр.

[3]) Стандард је законски утврђена мера, важење.

сребра, што одговара одношају вредности између једне фунте злата и 15½ фун. сребра, на чему је засновано француско двојно важење. А чим цена сребру сиђе испод ове стопе и чим се, упоредо с њом, и одношај вредности између злата и сребра измени, а на штету сребра, одмах неће више ни 100 фр. у сребру вредети у међународноме саобраћају толико, колико и 100 фр. у злату или 81 мар. у злату, него у онолико мање у колико је пала цену сребру и измењена релација на штету његову.

По томе ће, кад у Лондону унца стандарда сребра кошта $58^{15}/_{16}$ пфенига (кад је, дакле, релација између злата и сребра 1:16), пари за 100 фр. у сребру бити 78,70 мар. у злату, а кад унца стандарда сребра кошта $52^{3}/_{8}$ пфенига (кад је, дакле релација између злата и сребра 1:18), онда ће пари за 100 фр. у сребру бити 69,72 мар. у злату. Немачки трговац, који мора да рачуна и на то да ће, при реализовању својега потраживања у Паризу, можда морати да прими и сребрне франке, може само по ову последњу цену, при иначе подједнаким околностима, да купи меницу за Париз од 100 фр., почем она за њ не вреди више од 69 72 мар.

б. Менична рâван према земљама с папирном валутом.

На други се начин сазнаје менични пари између земаља с металним и земаља са стварним папирним законитим новцем.

Овде паритет нема своје праве основице, нити ту има истинскога одношаја између вредности обостране циркулације метала, па је због тога, у овоме случају, само теоријско изналажење парија могућно.

Ако у земљи с папирним новцем има ажије[1]) према злату и сребру, онда оне земље, које златом плаћају, прорачунавају меничну рâван с том земљом према ажији на злату, односно дисажији.[2]) коју има папирни новац према злату.

Ако се у земљи с папирним новцем вредност овога новца равна само према сребру, онда се, при проналажењу парија између те земље и земље која златом плаћа, мора узети у рачун не само дисажија коју евентуално има папирни

[1]) Вишак, који се, према течају, плаћа изнад утврђене, номиналне вредности некога новцâ. — Прев.

[2]) Губитак на разлици између мање течајне вредности и веће номиналне вредности новца. — Прев.

новац према сребру, што у дотичној земљи с папирном валутом оптиче, него и стварни однoшај вредности између злата и сребра на међународноме тржишту за племените метале.

Ако ли, пак, у земљи с папирном валутом у опште никакав метал не циркулише, или ако је у њојзи забрањено плаћање ажије на метални новац, онда се ту ни теоријски не може да утврди паритет.

Питање о томе, у колико је вредно да се за потраживања на такву једну земљу људи меницама служе, зависи поглавито од понуде и тражње.

На Берлинској берзи нема правога пари — курса за Аустро-Угарску и Русију, где у ствари постоји папирни законити новац.[1])

Да су аустро-угарски исковани златници од по 8. фор. или 20 фр. и златници од по 4 фор. или 10 фр. прави новци, средства за плаћање, онда би пари — курс за 100 фор. у злату био $202\frac{1}{2}$ марке.

(? мар. у зл. = 100 фор. у зл.,
8 фор. у зл. = 20 фр. у зл.
100 фр. у зл. = 81 мар. у зл.)

Као мерило за одношаје вредности између аустријске валуте и немачке златне валуте може да нам послужи и нотирање течаја златника од по 20 фр. на бечкој берзи.

(? мар. = 100 фор.
х фор. у Бечу = 1 наполеондор (комад од 20 фр.),
155 нап. = 1000 грам. бруто,
1000 грам. злата бруто = 900 грам. финога злата,
500 грам. фин. зл. = 1395 марака.)

А да су нешто руски златници прави новци, пари — курс за 100 руб. у злату био би 324,979 мар.

(? мар. у зл. = 100 руб. у зл.,
5,15 руб. = 6.544041 грам. бруто,
12 грам. бруто = 11 грам. нето,
500 грам. нето = 1395 мар.)

III.

Кретање меничне цене — менични течај

Меницом се намирују међусобна потраживања и дуговања међу двема земљама. Када су, у даноме времену, ова међусобна потраживања и дуговања сасвим подједнака, па кад међу њима нема никакве разлике ни у секундарним околностима (у роковима за исплату, у безусловној сигурности потраживања).

[1]) *Данас* и Аустро-Угарска и Русија почињу излазити из овог положаја регулисавањем своје валуте. Прев.

онда менична цена (менични течај или курс) одговара меничној равни (парију), т. ј. менични течај стоји al pari. Али ће овај случај, разуме се, само по изузетку моћи да наступи. Због изванредне разноврсности и променљивости саобраћајних и трговинских односаја међу двема земљама претежу у једној од њих, обично час потраживања час дуговања.

Немачка, на прилику, има о извесноме року да искупи у Енглеској већи број својих обавеза, него што у истоме времену сама потражује од Енглеза. У томе ће се случају међу Немцима, који Енглеској дугују, појавити жива *тражња* онога малог броја меница, што гласе на енглеске пијаце, те ће радо пристати да за њих плате и више него што износи њихова пари-вредност, почем би иначе морали шиљати у Енглеску готов новац што би опет било скопчано с трудом, трошком око паковања, осигурања и преноса, губитком интереса и другим издацима. И тако ће, дакле, тада у Немачкој фунта стерлинга, која се више тражи, скочити изнад парија, те ће менични течај бити неповољан за Немачку. И обратно: кад Немачка, у даноме времену, више потражује од Енглеске, него што јој дугује, онда наступа јача *понуда* меница, које гласе на Енглеску, и њихови имаоци тада радо пристају да мало попусте од меничне равни, почем би иначе, ако не би могли продати своја потраживања у земљи, морали да траже да им се из Енглеске пошље метални новац, што је опет с трошковима скопчано. У том ће случају немачка марка у Берлину скочити изнад парија, док ће енглеска фунта стерлинга, која се мање тражи, сићи у Берлину испод равни, која износи 20,43 мар., те ће менични течај постати повољан за Немачку. Према томе су колебања меничнога течаја последица различности између понуде и тражње, које опет зависе од величине међусобних потраживања и дуговања. Али како су, у међународноме меничном промету, вазда два начина регулисавања могућна: или да поверилац вуче меницу на својега дужника или да дужник шиље меницу својем повериоцу, то свагда према тенденцији скакања меница у Берлину, које гласе на иностранство, стоји тенденција падања меница у иностранству, које гласе на Берлин, и обратно.

Граница је колебању меничнога течаја спрам парија тамо, где престаје корист, да се допушта неки одбитак спрам па-

рија, односно неки додатак изнад овога последњег. А то бива онда, кад се менични курс удали од равни за суму, која достиже или прелази трошкове, изазване пошиљањем земаљскога новца и његовим размењивањем за страни новац. Кад је разлика према парију само равна овим трошковима, онда многи дужници, са угодности, радије врше меничну операцију, него што се одлучују на пошиљање готовога новца. Трошкови су за пошиљање готова новца ови: за пренос, за провизију и куртажу[1]), за осигурање и таксе, и за губитак интереса док пренос траје. А за израчунавање трошкова око размењивања новца су нарочито од вредности: куповна, односно продајна цена дотичнога новца у баначних завода, даље губитак на новцу у след трвења и друге сличне околности.

По питање о рентабилности плаћања готовим новцем је од голема значаја висина куповне и продајне цене племенитих метала и кована новца у баначних завода, што управљају новчаним саобраћајем.

Када оно, с јесени 1878. г. Банци Енглеској (Bank of England) у недовољној мери у благајну утицаху златне полуге, ма да дисконат[2]) беше подигнут на 5 процената, она се, ради увећања своје готовине у злату потруди да како год добави потребан број страних златника, а у првоме реду француских, почем је у то доба Банка Француска (Banque de France) обилато располагала готовином, и почем је лондонски течај менични стајао високо, те тиме битно олакшавао у Паризу одилазак злата за Лондон. У тој је сврси Банка Енглеска била подигла куповну цену наполеондорима једним пенијем,[3]) те су јој убрзо почеле придолазити повеће количине француских златника.

У противном је правцу нидерландска банка морала да оперише у октобру 1879. г. Она је тада имала само мало меница и ломбарда[4]), а врло знатну готовину злата. Па да би одиласком злата поправила стање својих меница и ломбарда, спустила је своју продајну цену злата у полугама од 1654. фор. по килограму финога злата на 1653 фор. а кад ни тада не хтеде да оживи извоз, спустила је продајну цену својим дуплим крунама поступно од 1662 фор. по килограму финога злата на 1657 фор. рачунајући садржину финога злата у 0,899. Ова јој је мера помогла.

Немачка је царска банка по чл. 14. зак. о банкама од 14. марта 1875. г. дужна, да златне полуге даје у размену за своје ноте по утврђеној стопи од 1392 марке по фунти финога злата.

---

1) Награда коју прима посредник. — Преводилац.

2) Одбитак интереса по меницама, које банке купују, а још им није стигао рок плаћања. — Прев.

3) Пени је $^{1}/_{12}$ шилинга или 8·5 немачких пфенига. Шилинг (енглески) је $^{1}/_{20}$ фунте стерлинга или 1.25 динара у злату.

4) Покретних залога (племенитога метала, обавезница, акција, робе, еспапница или вараната). — Прев.

Даље она данас купује:

империјале[1]) и суверене[2]) по 1275,768 мар. фунту бруто. наполеондоре по 1252,104 марке фунту бруто. холанд. златнике од по 10 фор.[3]) и дупле Виљемове златнике[4]) по 1252,6608 мар. фунту бруто. турске лире[5]), које у себи садрже 0.915 чиста злата, и аустријске дукате, који, по издржаној проби, садрже у себи 0,984³|₄ чиста злата, и то обе врсте новца по 1392 марке по фунти финога злата.

По увоз и извоз метала је нарочито важна још и величина таксе, што се у земљи некој плаћа за ковање земаљскога новца.

Погрешно се мисли, да ова такса, кад је велика, поскупљује нековани новац, и да, по томе, спречава његов извоз. Баш напротив — где је већа та такса, ту се трајно увећава извоз кованога новца. те уди новчаним одношајима дотичне земље, и то у толико јаче, што јој и непрерађени метал теже због тога придолази. Металне, пак, полуге, којих у таквој земљи има, потражиће свакојако ковнице у оних држава, у којима се никакве или бар незнатне ковничке таксе наплаћују.

По себи се разуме, да су трошкови око пошиљања новца незнатнији код особа које саме собом ту операцију врше, те на тај начин уштеђују провизију, или кад умеју за пошиљање новца да пронађу јевтинији пут, но што је пошта.

У саобраћају између Немачке и Енглеске се ти трошкови у опште овако узимају у рачун: Кад је берлински течај 20, 52 марака, онда је повољније извршити у злату плаћање у Лондону, но ли купити меницу за Лондон. А при течају од 20, 32 мар. ће немачки ималац извеснога потраживања за Лондон боље урадити да повуче злато из Енглеске, па да га у Берлину употреби, но ли да своје потраживање оствари меничним путем.

Па и у овоме последњем случају ваља разликовати: да ли се злато отуда прима у суверенима или у немачким златницима. Немачка царска банка плаћа за бруто-фунту суверена утврђену стопу од 1275,768 марака, што одговара штети од 3,054 марке по бруто-фунти или од прилике 5 пфенига по фунти стерлинга. Додајмо томе још и један од хиљаде на име губитка услед трвења енглескога новца, онда се штета пење на 7 пфенига, те тако преносни трошкови и други издаци не смеју изнети више од 4 пфенига по фунти стерлинга, ако се хоће да се довлачење суверена из Лондона, при немачкоме курсу од 20.32 мар., рентира за лондонске менице. Друкче се та операција врши. кад се из Енглеске могу у Немачку да враћају немачки златници. Банка Енглеска их продаје по утврђеноме течају од 76 шилинга и 7 пенсова по унци. А

[1]) 1 империјал = 10 рубаља (40 дин.) — Прев.

[2]) Суверен је исто што и фунта стерлинга. — Прев.

[3]) 1 форинта (gulden) = 2,10 дин. — Прев.

[4]) 1 дупли златнак = 24 дин. — Прев.

[5]) 1 турска лира = 30 дин. — Прев.

унутрашња вредност њихова износи само 76 шилинга $5^1/_2$ пенсова, почем једна унца, $^{11}/_{12}$ финога злата, одговара, по енглескоме закону о новцу, вредности 77 шилинга $10^1/_2$ пенсова, и почем немачки златници само $^9/_{10}$ финога злата у себи садрже. И тако се на 3 фунте стерл. 17 шилинга $10^1/_2$ пенсова има губитка $1^1/_2$ пенс (што чини 12 немачких пфенига), т. ј. на фунти се стерлинга има штете 3 пфенига и нешто мало више. Кад узмемо у рачун и преносне трошкове и остале издатке, предвидев за њих 5 пфенига по фунти стерлинга, онда излази да је, већ и при течају од 20.35 мар., повољније повући немачке златнике из Енглеске, но послужити се меницом.

У саобраћају између Немачке и Француске је:
паритет 81 мар. = 100 фр.,
златна тачка на штету Немачке 81, 37 мар.,
златна тачка у корист Немачке 80, 56 мар.

Када је, с јесени 1880. г., услед големога извоза злата у Америку настала у Француској ажија од $1^1/_2$ процента, паритет је између Париза и Берлина био пао на 80, 60 марака. По томе је у оно доба француска валута толико била вредношћу својом изгубила, да је номинална раван допуштала да се злато из Берлина у Париз извезе. Тада је стварна златна тачка била 80, 16 мар.

Према Холандији је:
паритет 168,74 мар. = 100 фор.,
златна тачка на штету Немачке 169,50 мар.,
златна тачка у корист Немачке 168,25 мар.

„Paris-Bourse“ прорачунава овако течаје берлинских меница на њујоршкој берзи:

Њујоршки је курс берлинских меница с роком од 60 дана, а гласи на сензове (cents) за сваке 4 марке (или другим речма: на доларе за 400 марака). Да би се сазнао течај меница по виђењу, мора се додати интерес за 60 дана по 4%, што чини 0,77 сензова — тако, да кад њујоршки течај менице на 60 дана износи на 4 марке 93,87 сензова, то онда одговара виста курсу $94^5/_8$. Код таквога би се стања ствари могло да шиље злато из Немачке у Америку. И ту би се онда на овај начин калкулисало: 10.000 нем. круна у злату, у тежини од 79,63 килогр., а прорачуњене у њујоршкој ковници са $0,899^3/_4$ финога злата, дају 18.60 долара по унци, или 47,618 долара, ако по килограму бруто рачунамо 598 долара. Од те суме одбијамо $^1/_2$ процента за пренос и осигурање, што чини 238 долара, па за тим губитак интереса за месец дана у 199 долара — укупно, дакле, 437 долара те тако преостаје сума у 47,181 дол. за 10.000 круна, што даје курс од $94^3/_8$ сенза. И тако се може узети, да је овај течај златна тачка између оба трга, о којима се води овде реч. Али овде ваља имати на уму још и то, да финоћа немачких круна није већа од $0.899^3/_4$, јер њујоршка ковница рачуна финоћу само по својем властитом испитивању, а како је ту неизбежно да се комаће топи и нешто од времена изгуби, то би се чешће појав-

љивале диференције, кад би се узело да те круне имају већу финоћу од 0,899$^{3}/_{4}$.

Вредност злата у лондонских меничних течаја и границе за извоз злата из Лондона, односно за његов увоз у Лондон, сазнајемо овако. Паритет је за фунту стерлинга,

према Немачкој 20,43 мар.,
„ Француској 25,22$^{1}/_{2}$ фр.
„ Америци 4,867 дол.

Рентираће се, да се злато увози у Лондон, кад светски курс на Лондон стоји у Берлину на 20,52 мар., или у Паризу 25,32$^{1}/_{2}$ фр. или у Њујорку 4,89 дол. А извоз злата из Лондона ће се рентирати, кад је менични курс на Лондон у Берлину 20,32 мар. или у Паризу 25,12$^{1}/_{2}$ фр. или у Њујорку 4,827 дол.

IV.

Рокови меница утичу на менични течај.

Колебања курсева, који бивају час већи час мањи од парија, зависе од понуде и тражње на меничноме тргу, док су колебања парија зависна од промена у вредностима новца, које се пореЂују једна с другом. Овим колебањима парија, а особито у одношају према земљама с папирним законитим новцем, нема у опште никакве границе. У овим се земљама и ажија узимље у рачун, а промене су у ажији непрорачунљиве па често и врло незнатне. Колебања течаја су у толико ограничена према парију, што по правилу не могу да превазиђу трошкове око пошиљања дужне суме у готову новцу. У ванредним приликама, као, на прилику, непосредно у очи ратова, могу, међу тим, имаоци меничних потраживања на иностранство и онда да претпоставе продавање меница пристизању готова новца са стране и да, на тај начин, одмах да новца дођу када би, према стању меничних курсева, корисније било сачекати оно пристизање новца са стране, но ли продавати менице. То се чини нарочито онда, кад се имају у рукама потраживања, која гласе на удаљене земље, где, дакле, добављање новца дуго траје, и где је његов пренос у ратно доба и нарочитим опасностима изложен. У осталом начело, по којем су колебања меничних курсева на више, у одношају према парију, ограничена паријем, с додатком преносних трошкова а колебања на ниже опет паријем, али по одбитку тих трошкова; — то начело може да се примени једино на менице, којима је рок

исплате „по виђењу.“ А за кретање цене меница, којима је рок исплате тек после извеснога времена „по виђењу“ и тек после извесног времена „од данас“ (т. ј. од дана издања) — дакле за менице с дугачким роком по виђењу — још су и друге прилике меродавне. Да би купац менице с дугачким роком по виђењу могао њоме да измири неки свој дуг у иностранству, којем је рок већ приспео, мораће ту своју меницу да дисконтује у иностранству, и да у цену, по коју нуди меницу, унесе и дисконтну стопу, што влада у земљи, на коју је меница та вучена Даље ће он морати — знајући да по дисконтовању менице, коју је купио, на њ пада јемство за издавачеву и акцептантову способност плаћања — да испита њихову кредитну способност и да узме у рачун и опасност: да ће се они, услед ванредних и непредвиђених догађаја, можда и пре рока онеспособити за плаћање. По томе су врло меродавни моменти за одређивање цене дугачких меница по виђењу: ова премија за евентуално онеспособљење, па она различност у кредитној способности и, најпосле, висина дисконтне стопе у земљи, на коју је меница вучена.

На берлинској је берзи дугачак рок по виђењу рок од 2 или 3 месеца, а кратак онај од осам дана. Само су за петроградске менице 3 недеље кратак рок по виђењу. Менице с кратким роком по виђењу на Лондон, Париз, зову се тамо просто: „кратке лондонске, кратке париске,“ као што се и под називима: „дугачке лондонске, дугачке париске“ подразумевају дугачке менице по виђењу.

Када се течај дугачких меница по виђењу хоће да пореди с течајем кратких меница по виђењу, онда се од прве врсте меница вазда има да одузме дисконат. Код меница, које су још краће, но што су кратке менице по виђењу, забележене у течајној листи, купац по правилу не даје никакву накнаду за то, што меницама и раније истиче рок, те је дакле, безначајно по њихову цену питање о томе да ли ће до њихова рока протећи још осам или само још 4 дана. И оне се менице сматрају као менице с кратким роком, којима је овај дужи од 8 дана, али никако дужи од 14 дана, а код петроградских дужи од 21 дана, али не дужи од 4 недеље. Исто се тако у дугачке рачунају оне менице по виђењу, чији је рок по виђењу највише за 14 дана краћи од рока, који је за дотичну хартију нотиран као дугачки рок по виђењу. У средње се менице по виђењу, т. ј. у менице, чији рок није ни кратак ни дугачак, убрајају амстердамске, белгијске и бечке менице, с роком од 15 дана до $1^1/_2$ месеца по виђењу; лондонске, од 17 дана до $2^1/_2$ месеца по виђењу, и петроградске с роком од 4 недеље до $2^1/_2$ месеца по виђењу. Теже се од других меница протурају ове са средњим роком по виђењу. У њих

зависе цена и дисконат, који треба да послужи као основа тој цени, од слободнога договора између купца и продавца, где се купцу обично чине извесне концесије због ризика, који ту може да наступи.

V.

Основе кретања меничних течаја.

Цене меницама (меничне течаје или курсеве) одређује *укупност* потраживања и дуговања, што у извесноме тренутку постоје, без обзира на то, из каквих послова она произилазе. Међународни су послови једне земље исто тако разноструки као и послови њезинога унутрашњег саобраћаја. Они се тичу њезине трговине с робом и производима; њезине трговине с хартијама од вредности; давања и узимања капитала под интерес или без интереса; личних услуга (као што је обављање баначних, комисионских и преносних послова); издржања држављана, који на страни бораве или се привремено на путу баве. Ови последњи послови нису баш тако безначајни, особито с погледом на енглеске и руске течаје. Менични се курс не управља по стању само једне од ових врста послова, као на прилику само по стању трговине с робом, него по тренутноме бројном стању свеколиких текућих међусобних потраживања и дуговања, без обзира на врсту и привредни значај појединих послова. Кад немачки спекуланти купују у Француској индустријске етаблисмане или кад немачки баначни заводи купују на париској берзи обавезнице француских државних зајмова: онда ови послови, у времену полагања куповне цене Французима, утичу неповољно на стање немачких меничних курсева на Париз. А доцније, кад Французи стану о роковима исплаћивати дивиденде и интересе, утицаће немачка потраживања повољно на немачке курсеве меничне. Исто ће тако, на прилику, немачки менични курсеви на Париз, у времену куповања француских индустријских етаблисмана и француских државних обавезница, сићи испод парија од 81 марке, дакле у корист Немачке, само ако у то доба извоз робе из Немачке у Француску за толико превазиђе увоз, да се дотичним немачким текућим потраживањима могу не само да подмире куповне цене оних етаблисмана и обавезница, него да Немачкој може преостати још и неки вишак потраживања. И док се тако, с једне стране, менични течај прорачунава само према

бројноме стању иностраних послова, а не и према њиховој привредној вредности, дотле, с друге стране, привредна вредност тих послова долази на прво место при оцењивању питања о томе, да ли кретања меничнога течаја неке земље постојано подлеже извесним утицајима у повољноме или неповољноме смислу.

Земља ће једна, која је начинила повећи зајам у иностранству, до душе постићи повољне меничне курсеве у времену пристизања позајмљених сума са стране, али ће њезини курсеви после за дуго стајати под теретом трајних исплата интереса и отплата капитала, на које се она према иностранству обвезала. Па да би то како год изједначила, она ће морати, на прилику, робе за толику вредност било мање увозити било више извозити, не губећи при том из вида, да земља која интерес онај прима, може само до суме тога својег прихода да увози више робе, него што сама извози.

Земље, које располажу големим капиталом, и које су тај свој капитал уложиле негде у иностранству, као Енглеска, Холандија — те су земље на тај начин задобиле трајни елеменат за повољност својих меничних течаја.

Земља, која мало жита производи, има по свршеној жетви, а услед увоза жита са стране, неповољне меничне курсеве, те мора тражити начина, да с друге стране покрива мањак, који јој се периодски у трговинскоме билансу појављује.

Исто тако мора и земља, која поглавито жито извози, на случај рђаве жетве с друге које стране да добавља менице, које су јој потребне ради намирења својих обавеза на страни. Кад је оно Русија, у след своје рђаве жетве, у 1880. г., само мало меничних потраживања на иностранство добила од својега смањеног извоза жита, она се јавила у Берлину као купац меница, само да намири своје обавезе на страни, па их покри ефектима, а особито ефектима зајма од 1880. године.

Земља, која много тргује с новцем, може према земљама из којих довлачи хране, да изједначава своје обавезе обављајући за њихов рачун разне спедиционе и баначне послове. Земљи с развијеном индустријом или земљи, коју, са њезине природне лепоте, многи странци сваке године походе, могу трасиране или вучене менице (трате), што јој придолазе ради

издржања тих странаца, исто тако да послуже за изједначење обавеза, што потичу од увоза жита, као и са̂м извоз њезиних производа индустријских.

Различит је значај, што га поједине гране послова имају за стање и кретање меничних течаја, а различит је према саобраћајним одношајима између земаља, о којима је реч.

Тако у саобраћају с далеким земљама менични курс поглавито зависи од трговине с производима и с робом. Менице, које тако потичу из трговине с производима и с робом, што долазе из далеких земаља, на прилику из Источне Азије, редовно се издају на големе суме и на европске фирме првога реда, почем та трговина обухвата већином предмете од знатне вредности, и почем је она сконцентрисана код великих фирама. А у многоструčноме саобраћају међу двема суседним земљама, на прилику између Немачке и Француске, непрестано оптичу све врсте меница, ситне, крупне и од различите каквоће. Ту на менични саобраћај утичу, између осталога, нарочито још и послови детаљиста, берзанске операције с ефектима и кредитом, учешћа у индустријским и финансијским подузећима и најразноврсније ситничарске радње посведневнога саобраћаја. За берзанске су операције с ефектима потребне, у осталом, по правилу само с времена на време повеће количине страних меница, почем се оне већином изједначују о одређеним роковима, и почем примања, што отуда потичу, остају по правилу у контокоренту, докле их операција у противноме правцу не употреби. А дешава се, мимо обичај, и то, да и неки ванредни догађаји утичу на меничне течаје. Ево за то примера: Француска је, на име ратне оштете из 1870. и 1871. г., пренела на Немачку меница у вредности од 4248 милијуна у разној валути. Ове су операције за дуго биле по готову искључиво меродавне за кретање разних меничних курсева појединих европских земаља. А и извођење немачке новчане реформе је с времена на време знатно утицало на меничне одношаје између Берлина и Лондона. На име: само је нешто од онога, што се у Лондону беше добило у след продаје сребра, употребљено на куповину злата, а један је део реализован у куповини лондонских меница на берлинској берзи. Тиме је немачкој трговини с времена на време стављена на расположење повећа готови-

на у меницама енглеским. А када је, услед обустављања продаје немачкога сребра, у мају 1879. г., понестало те готовине осетило се то још јаче због тога, што је, баш у то доба, Аустрија преносила, из Лондона преко Немачке, повеће количине сребра, подмирујући своју потребу за лондонским меницама понајвећма у Берлину.

VI

Посредни менични саобраћај. Менице за спекулацију.

а. *Посредни менични саобраћај.*

Намиривање потраживања и дуговања међу двема земљама може само онда да се врши *непосредно*, кад између њих постоји уређен менични саобраћај. Када тога нема, онда је за њихово обрачунавање потребно посредништво неке треће земље, с којом обе оне стоје у меничноме саобраћају. Немачка, на прилику, нема за сада још никаквога непосредног саобраћаја с индијским трговима. Па како, под таквима околностима, индијски трговац, пошто је непосредно за Немачку натоварио на брод извесну робу, само с муком може да нађе купца трасираној меници (трати), што гласи на извесну немачку банку, то је приморан да, ради наплате својега потраживања у Немачкој а на рачун својега дотичног дужника у овој земљи, пошље трату у Лондон, који стоји у меничноме саобраћају с Индијом па да замоли истога дужника, да положи дужну суму дотичној лондонској банци. Немачки дужник купиће у Немачкој меницу на Лондон и послати је лондонској банци, ради намирења повериочева потраживања, а меница, коју је индијски трговац повукао на Лондон, вршиће и даље ону исту службу у индијско енглескоме меничном саобраћају, коју врши свака меница, заснована на индијско-енглескоме трговању с робом. По томе Енглеска, у овоме случају, само врши улогу посредника, примајући за то, на име добитка, свој комисион. Истим се начином, приликом своје знатне продаје сребра у Индији, послужила и немачка влада у годинама 1873. и 1874. Она је новац, добивен том продајом у Бомбају и Калкути, уложила у

менице на Лондон. У Шангају се продаја сребра због тога показала у мањој мери повољна, што је авизовање сребра дало повода рапидноме поскупљењу лондонских меница. Обављајући такве меничне послове за рачун других држава, Енглеска непрекидно извлачи отуда големе користи. Најважније колонијалне и стране банке или имају у Лондону своје сопствене радње али стоје у редовноме саобраћају с неком лондонском банком, те тако свако знатно место у свету може да ступи у везу с лондонским баначним системом. Са тога се у трговачкоме свету најрадије и примају менице на лондонске банке и велике трговачке куће, чији је кредит познат свуда у свету.

Узима се, да се, за рачун прекоморске трговине европскога копна, годишње више од 6 милијарда марака издаје меница на Енглеску, и да ова земља више од 50 милијуна марака зарађује на комисиону. При вучењу се меница не обзире на капитал, јер се дају акцепти, па ни на кредит, јер се акцепти пре рока покривају.

Међу тим се трговачки народи данас све већма труде да, као у погледу на саобраћај с робом, ступе и у погледу на обрачунавање у непосредну релацију с најудаљенијим земљама. Али се овај циљ само онда постизава, кад ту посредују велики баначни заводи, што уживају међународно поверење, и кад се у довољној пространости развије непосредни саобраћај с робом, који може да послужи за основу непосредноме обрачунавању. Јер све донде, докле немачки увозник има могућности, да јевтиније и лакше плаћа Индији посредовањем Енглеза, т. ј. обилазећи немачко-индијски, односно енглеско-индијски менични саобраћај — све дотле ће он вазда претпостављати тај начин посреднога начину непосреднога обрачунавања с Индијом.

Ми у Немачкој немамо, на жалост, још ни један баначни завод од такве међународне пространости нити од таквога значаја, па да нам, у интересу наше извозне трговине, буде данас омогућено жељено непосредно финансирање наших прекоморских послова. Овај терет осетно трпи наша спољна трговина.

Што се тиче Француске, њезин је Comptoir d' Escompte de Paris већ стекао филијале у Индији, Китају, Јапану и Аустралији, ради посредовања новчанога саобраћаја с Француском и Белгијом.

б. Менице за спекулацију.

У међународноме саобраћају служе менице у главноме за изједначење ефекатних послова, те по томе нису непокривени записи, по којима се некоме нешто дугује (Schuldscheine), него вредности, које се у место исплате дају и примају. Али у међународноме саобраћају играју важну улогу и такве менице (за спекулацију), чији задатак није у томе, да расплићу известан ефекатни међународни посао, него само да својем издаваоцу припомогну да, у току њихова оптицања, дође до новчаних средстава. И кад такве непокривене менице, издане у циљу узаимања новаца, узму големе и неуређене размере у саобраћају међу двема земљама, па се систематски стану употребљавати ради отклањања новчаних неприлика (Wechselreiterei), онда такве операције могу да утичу штетно на стање меничних течаја, који се мењају без обзира на извор, из којега менице потичу. А под извесним околностима могу такве операције да уде и саобраћају покривених меница, па и трговини, на којој се тај саобраћај заснива, и да доводе тешке катастрофе земљи, која по непокривним меницама дугује, само ако се продужи чинити злоупотреба с њима. Такве се меничне операције често распознају по редовноме својем понављању и по равномерним, заокругљеним сумама, на које менице гласе. С друге, опет, стране могу такве непокривене менице да врше и врло корисну улогу у међународноме саобраћају. Тако, на прилику, може земља у којој се само жита производи, по жетви, а услед својега увећаног извоза, задобити многа своја потраживања на страни па ставити на расположење саобраћају толико меница на иностранство, да ће менични курсеви сићи до оне тачке испод парија на којој се рентира увожење новца. С друге стране може та земља пре жетве, а у след увоза потребних јој индустријских производа, с времена на време толико да се задужи на страни, да ће менични курсеви, на њезину штету, отићи далеко изнад парија и изазвати извожење новца. У таквим, ето, приликама спекулација изједначује те одношаје тиме што пре жетве издаје непокривене менице на иностранство, услед чега у то доба поничу потраживања позајмљених сума према иностранству, те извозницима жита стоје, по жетви и

кад рок меницама пристигне, на расположењу обавезе, које им служе за изједначење потраживања.

VII.

Дејство кретања меничних течаја у опште

а. *Дејство меничних течаја у правцу изједначења.*

Кретање меничних течаја је тесно везано с развитком новчаних и привредних одношаја. Ближе нас испитивање ове њихове међусобне везе доводи најпре на питање о томе: какав значај има по привредни положај неке земље повољно или неповољно стање течаја меница на иностраснрво. У одговору на ово питање ваља нам то имати на уму, да се изједначењем међународних послова помоћу менице уштеђују трошкови, скопчани с пошиљањем готова новца. Та се уштеда, при неповољноме стању на пр. берлинских меничних курсева на Лондон, смањује на штету Немачке, за онолико, за колико цена менице на Лондон превазилази у Берлину вредност парија, а кад је та цена тако висока, да је боље послати готов новац но ли купити меницу, онда ту у опште нема више уштеде за Немачку. А кад, напротив, у Берлину цена меница на Лондон сиђе испод парија, онда не само да ће Немачка, приликом намирења својих обавеза у Лондону, имати уштеде на трошковима око пошиљања готова новца, него ће још на томе добити и неку премију, у толико, што за набавку јодне фунте стерлинга не плаћа вредност парија у 20,43 мар., него неку незнатнију стопу. Ова у одношају према Енглеској већа куповна способност марке у злату пружа могућности немачкој трговини, да купује по јевтинију цену робе и ефеката у Енглеској, докле је Енглезима, услед умањене куповне способности стерлинга, отежано да се у Немачкој појаве као купци. Према томе је, при повољноме стању берлинских течаја меница на Лондон, Немцима олакшан увоз из Енглеске, а отежан извоз за ову земљу. А при њиховоме се неповољном стању немачки извоз у Енглеску увећава, а увоз из Енглеске умањује. У след увећанога извоза, при неповољноме стању меничних курсева, умножавају се и немачка *потраживања*, а у след увећанога увоза, при повољноме стању меничних курсева, умножавају се њезина *дуговања* у Енглеској. Ну и ове ће операције, изазване

стањем меничних течаја, поново саме собом дејствовати на промене у правцу изједначења.

Према томе не само да се по меничним течајима може да распозна тренутно стање међународних потраживања и дуговања неке земље, *него они пружају још и могућност, да се евентуалне сувишности потраживања или дуговања изједначе.*

А тежња за таквим изједначењем се још у јачој мери појављује, чим менични курсеви постану тако неповољни, да постаје кориснији извоз металнога новца. Овим се извозом умањује новац у дотичној земљи, у којој ће, услед поскупљења новца, што отуда проистиче, скочити стопа интереса, док ће се на ценама робе и на течају ефеката опазити тенденција опадања

Како капитал вазда иде за највишом стопом интереса, то не само да ће, у след скакања интересне стопе, земаљски капитал остати у самој земљи, него ће овој још придоћи и капитал са стране. Када су, на прилику, у Немачкој и Енглеској стопе интереса 3, па се енглеска стопа попне на 4, онда ће немачки défaut банaчни заводи дисконтовати немачке менице са 3% и затражити енглеске са 4%, па ће по томе истом начину поступити и енглески банaчни заводи. А пошто ће, сем тога, услед нижега стања курса зајмова и ценâ робе страни спекуланти бити покренути, да се снабдевају ефектима и робом, то ће дотичној земљи тим пре доћи изједначење неповољнога стања њезинога биланса (Zahlungsbilanz), што ће у земљи, којој је готов новац придошао, услед намножавања новца наступити противни појави.

Да ли ће ове последице кретања меничних курсева у даноме положају с више или мање очигледности избити на површину, зависиће од стања још и многих других фактора, што утичу на привредне односаје неке земље, и с којима се мешају дејства меничних течаја.

б. *Веза између међународних меничних течаја.*

На изједначењу меничних течаја раде нарочито арбитражери, који, обзирући се на стање меничних течаја и стопе интереса, прорачунавају: које је место најпогодније за куповање и продавање вредности.

Када је, на прилику, берлински течај меница на Лондон неповољан, а онај на Париз повољан, онда ће немачки спеку-

ланат, под иначе сасвим једнаким околностима, с коришћу продавати менице у Лондону, а куповати их у Паризу, те на тај начин утицати на берлинске меничне течаје у правцу изједначења. Даље захтева нарочиту пажњу срачунавање: када се, према стању различитих меничних курсева, препоручује посредност исплате, преко некога трећег трга, на место непосредног плаћања. Када је, рецимо, берлински течај меница на Лондон врло неповољан, а када су берлински течај меница на Париз и париски течај меница на Лондон повољни, то ће немачки трговац, ради испуњења својих обавеза у Лондону, купити меницу на Лондон у Паризу, а не у Берлину, па ће овај свој дуг у Паризу покрити било продајом хартија од вредности у Паризу било берлинском меницом на Париз. Отуда излази, да менични течаји разних земаља стоје у вези један с другим. Тако је, на прилику, у почетку јуна 1880. г. менични курс на Лондон био у Берлину 20,50 мар., што значи да је био пришао на близо тачци, на којој се још рентира извоз злата из Немачке у Енглеску. С друге су, опет, стране течаји меница, које су гласиле на државе, у којима је франак новчана јединица, били повољни по нас, јер су менице на Париз бележене (нотиране) са 80,90, а менице на белгијске тргове са 80,75 марака, и то при паритету од 81 марке. Неповољност течаја меница на Лондон није била наступила у след задужења Немачке Енглеској, него у след арбитраже. На име: у Паризу се беше узео велики удео у индијскоме сребрном зајму, што је у Лондону био емитован, те је, услед тога, париски течај меница на Лондон био доспео до оне тачке, на којој се извоз новца исплаћиваше. Али како су готовине у злату, којима Француска располагаше, због јакога одиласка за исплату америчкога жита, знатно биле смањене, то је арбитража, која у Паризу узалуд нуђаше пет од хиљаде на име ажије за златне полуге, била пронашла да је корисно, да се у Берлину купе менице на Лондон, при чему је изједначење извршено продајом артија Берлину.

На сличан је начин арбитража оперисала при крају месеца августа 1880. г. Када је, у то доба, течај меница на Лондон био у Њујорку доспео до златне тачке, потрудише се у Лондону да поправе течај меница на Њујорк, те да отклоне

извоз злата и увећање дисконта, набављајући средства за плаћања с друге стране. А како у Немачкој приватни дисконат не беше већи од лондонскога, то Енглезима, уз припомоћ арбитраже и пењања берлинских течаја меница на Лондон изнад златне тачке, што га та арбитража беше изазвала, поче придолазити немачко злато, које они ремитоваху у Америку. Пошто пак, сем ове, и у Паризу беху овима сличне операције против Немачке, то је у Немачкој, с времена на време, наступао знатан извоз злата за Америку, ма да је Немачка мање дуговала Америци, но Енглеска и Француска.

(Свршиће се)

Др. М. М. Поповић.

ОСТАВ'ТЕ МЕ...

по румунском М. Пони.

Остав'те ме, да у миру душа моја песме вије,
То једино благо моје, што ми оста јоште само.
Кад имате свега доста, кад вас срећа увек грије —
Остав'те ми благо моје. Остав'те ми песме само.

Срце ми је пуно жучи, пуно јада и пелена.
Тужила сам у самоћи — из очију сузе лила.
У животу једина ми утеха је била њена,
Блажила ме... храбрила ме... веселила песма мила.

Погледајте очи моје, у сузама окупане,
Преклињу вас, сретни људи — аманет вам нек је свети!
Остав'те ме, да у миру песмом видам моје ране —
А са песмом — песмом милом... са њоме ћу и умрети.

1895, године. Крагујевац.

Љубица

НА БАДЊЕ ВЕЧЕ

— ЦРТИЦА ИЗ МОСТАРА —

I

Читав је Мостар знао, да ја и комшија ми Перо бијасмо крвни душмани. Није то, ама нијесам трпио ни његово «добро јутро», а камо ли што више! Мрзак ми је био он, мрско ми и пиле из његове куће, — па ето.

Ама да почнем из почетка.

У мене јединац син, Ристо, па ми дражи и од очињега вида. Млад, виђен, а добар к'о добар дан, и да пођеш по читавој Босни и Херцеговини, тешко да би му наш'о равна. Немојте сад мислити, да ја то говорим што ми је син — не фалим ја никога који није за фалу, — него је баш био момак над момцима.

Гледам га ја, па ми пуно и срце и душа, чини ми се: е нема сретнијега родитеља под овом ку̏бом божјом. Што год му рекнем, па било и у Неретву да скаче, он ће ме послушати.

Па није то чудо, што је мени тако драг, него и ђевојке да помахнитају за њим. Која га је макар једном виђела, ост'о јој је у срцу, па би и душу дала, само да се његовом назове.

А он ни мукајет.

Прође сокацима, накриви капицу на лијево, па ни да погледа на која врата, а камо ли да застане и да с којом проговори.

Само што му је око запело за Милетића Савку.

Сваки дан мени сахије[1]) долазе, па ми веле: Ристо ти се уловио.

---

[1]) гласници.

— И нека, момак је, — велим ја.

— Не одмиче се од Милетићевих врата.

— Тешто. Ђевојка је кршна.

— Па oћeш ли му просити?

— То су моје ствари.

И тако бих ја свакога испратио.

Док ми једном и самом сину кроз главу, да га запитам.

Дош'о сам једно вече дома, па се разговарам са мојом Маром:

— Овај наш се заћос'о.. — велим ја.

— Па .. млад је.

— Јес'. Па ја велим да га оженимо. Свак ми каже, да се не одмиче од оне Милетићеве, а ја велим: ђевојка је добра.

— Добра.

— А добри су и пријатељи.

— Добри.

— Па шта велиш ти?

— Што и ти.

А у то он у собу, назва добар вече, па сједе.

— Ти, момче, безбели био у ћосању? — велим ја а намигнух на Мару.

Он поцрвени до ушију.

— Немој се стидит', немој! Знам ја све. Ја не иђем за тобом, ама чујем. Него реци ти мени: милујеш ли ти ону ђевојку?

— Ја... ја...

Немој муцат' него кажи. Нема ту, ја хоћу да ми кажеш! Ако је ти бегенишеш, бегенишем је и ја.

Он се осмјехну.

— Па... ето... бегенишем.

— Бива хоћеш? Е добро. Ја ћу је просит'.. Он готово скочи од весеља.

— Ама, душе ти?

— Душе ми!

Он ме пољуби у руку.

— Фала, бâбо.

— А хоће ли она тебе? — запитах.

— Хоће, рекла ми је.

— Добро, — рекох ја, — сад је све лијепо.

II.

Сјутра дан оправих се, те одох Милетићима, Савкиној браћи, да је просим.

— Ја имам сина Ристу, а ви сестру Савку, па ако је суђено, да му је дадете за супругу — велим им.

Старији брат Ђорђо накашља се, па погледа у млађега:

— Е, брте, ако она пристане, онда, брте, и ми кабулимо,[1]) па нек' буде сретно. Ама велим ти, брте, најприје да је запитамо.

— Добро, — рекох ја. Па изиђох. Други дан ево ти њега зором.

— Ја ево дош'о, — рече.

— И нека си...

— Па да ти јавим, да не дамо Савке.

Ја стадох ко' опарен.

— Зар неће?

— Оће она, ама нећемо ми. Знаш, брте, синоћ је запросио твој комшија Перо. Вели: да је чуо за вас, па и он зaиск'о. А он је, брте, бољи...

— Па, бива, нема ништа?

— Ништа.

И он оде.

— Право да кажем, не знам, кад ми је дош'о тежи дан. Није то шала, болан, испред носа одведоше ђевојку, па да је ко не бих ни жалио, него онај болесни Перо.

Ходао сам к'о махнит по магази.

— Како ћу Ристи казат'? — мислио сам се, па да сам мог'о смрвио би и Перу и Милетиће и Савку и — све. Сви су ми били душмани, сви су ми били мрски.

III.

Касно у вече, дош'о је Ристо дома.

Био је блијед к'о крпа, те сам одмах видио, да је чуо — за све.

— Нема ништа, — рече ми.

---

[1]) Пристајемо.

— Ништа.

— Jà, каз'о ми је Ђорђо и каз'о ми је, да не иђем око њиховије' врата.

— А што то?

— Боје се, да не уграбим Савку. Причају ми неки, да је чувају к'о робињу. А она неће Перу.

Ја се наљутих.

— Неће, неће! Не вјеруј ти њој! Оно је женско, а свако је женско једнако. И она је к'о и браћа. И она је никаква.

— Није она крива, — рече он.

— Није, није! А ко је крив? Нек' мене неко наћера, ако ја нећу. Да хоће она, друкчије би било.

— Свеедно, она ја опет добра.

Мени је било тешко, што он њу брани и да га нисам жалио, посвадио бих се с њиме.

— Има још ђевојака, — рекох му, само да га умирим.

— Нека!

— Па ћемо ми изабрати.

— Ја не ћу, — рече он.

Ја га погледах.

— Нећеш?

— Нећу, кад она није моја, онда нећу ни друге.

— Ама зар да се упропастиш?

— Тешто?

Ја сам се једнако стишав'о да не планем, па због тога нијесам шћео више ни говорити.

— Избићу му је из главе, — рекох, па одох да спавам..

IV.

Перо се оженио и довео Савку.

К'о за инат мени, свадба му бијаше и сувише весела Ту се пјева, ту се игра, ту се једе и пије, до миле воље.

Тога дана побјего'о сам из куће само да то не слушам.

— Био сам љутит на читав свијет, а и на себе самога, па да је свадба још трајала било би покора, да би се причало на све четери стране свијета.

— О да ми га је у шаке, — мислио сам за Перу, — ма смрвио би га к'о сламку... Он, он... па да мога Ристу избије из седла.

А Ристо ми опет постао чудан. — Ни налик на старог Ристу.

Сваки час шути — и кад сједи и кад ради и кад хода. Нема ти више да запјева, јали да заметне какву шалу, него само узмо духанску кутију, па замотаје цигаре и пуши.

Бој'о сам се, да се и не пропије, па сам због тога још крвничкије гледао на Перу и на све његово. И Савка ми је била к'о крв на очима, — нисам могао ни да је гледам.

Тражио сам све начине, само да им натруним, па опет, све узалуд.

V.

Прође читава година и по

Перо ми је био још мрскији, јер сам имао и неколике парнице с њиме. Свак је живи знао, да се никада више помирити нећемо.

Док сами Бог окрену друкчије.

Удари некаква несретна болештина, па поче косити и старо и младо, и мало и велико.

И моја Мара оде Богу на истину, а до три дана иза тога разболи се и Перо.

— Умријеће, — веле неки.

— Неће, — веле други,

— Хоће.

— Неће.

Тако сам слуш'о ђе говоре.

А једнога дана закукаше у његовој авлији.

— Умро је, — рекоше.

— Умро.

— Не знам вам казати, како ми је било тад у души. Бијаше ми га чисто жао и као да ми је неки терет пао на груди. Готово да сам се покајао, што сам био с њиме у омрази.

— Али то је било само за час. Иза тога опет се у мени пробуди стари *ја*, па сам и опет окренуо главу од његове авлије.

Нијесам му отиш'о ни на спровод.

VI.

Како који дан пролази, мој Ристо све то живахнији И опет је пост'о разговоран и опет је поч'о да се шали к'о и прије, а то ми је било тако драго, к'о да ми је из мртвих васкрсао.

Поред њега и ја се одмах подмладио, па и ако сам жалио покојну Мару, опет сам био рахат.

— Нека ми је само он вес'о, па сам и ја вес'о — рек'о сам у себи.

И тако дан по дан, па прође и прољеће и љето, те и јесен настаде, а мој Ристо једнако напредује.

Док једне вечери дође преда ме.

— Бабо, — вели, а чешка се, — ми смо инокосни.

— Јесмо, — велим ја.

— Па, бабо.... вријеме је... а и... него ја бих да се женим.

Ја чисто скочим од радости.

— Фала Богу, — рекох, — кад ти паде на памет! И вакат[1]) је више!

Он обори очи.

— А јеси ли изабрао? — запитах га.

— Јесам.

— Па која је?

— Он ме погледа, па затежући се изговори.

— Савка.

Ја се окамених.

— Ама... Савка?

— Ја̏!

— Савка Перина?

— Она!

Бијаше ми, к'о да ме је полио врелом водом.

— Па зар њу? — јекнух.

— Њу.

— Што те преварила?

— Није она

— Што је била за мојим крвним душманином?

— Тешто.

1) Вријеме.

— Јок! — викнух ја, — неће она у моју кућу! Кад није прије, неће ни сада! Сад ми ни она није друкчија од Пере.

Ристо стаде.

— Друкчија је, — рече за тим, — знам ја њу. Она је била моја увијек, па и сада.

— Па што те одбила?

— Нијесу јој браћа дала, да пође за ме.

— А сад?

— Сад их неће ни питати

Ја сам дрхтао од љутине. Често пута скакао сам и уносио му прсте у очи.

— Е, неће она у моју кућу! — викнух опет.

— Ама молим те, бабо, смисли се...

— Не моли ме! Шта ћу се мислити? Неће она у моју кућу.

— Онда ћу ја у њезину, — рече он.

Мени помркну свијест ..

— Зар он, па да ми ово каже? помислих у себи и једва се одржах на ногама, — колико бијах ослабио.

— Хајде! Хајде! — викнух му најпошље. — Ти и нијеси мој син! Хајде с очију!

Он изађе из собе.

А ја се завалих на шилту и заплаках к'о малехно дете.

VII.

Прођоше неколико дана.

Ристо се и вјенчао и живи са Савком у Периној кући, а у мени живо срце пуца од туге и жалости.

Кад иђем дома, некако ми се и нехотице окреће глава на њихову авлију, па онда утрчим у кућу к'о махнит, а сузе никад да уставим.

То су ми били најтежи дани у животу, и никад нисам чешће призивао смрт к'о тада.

Често пута долазило ми је, па бих га волио виђети и разговорити се с њиме, него да ми ко год поклони читав свијет! Може бит' да би му тада и отишао, ама се опет нисам мог'о покорит'.

Из почетка сам мислио, да ће он мени доћи, ама њега никад на очи.

Бојао се, да га не ишћерам из магазе и да га не изружим.

— Тешко мени — мислио сам тада, и умријећу сâм, па ми неће имат' ко год ни свијећу запалити, ни очи заклопити, — а 'вамо имам сина, што га нема други!...

VIII.

Дође и бадње вече.

Сви благочестиви ришћани веселе се Божићу и иду кућама, да раније унесу бадњаке, а ја усамљен, па к'о да и нијесам ришћанин. Нит' имам бадњака, ни шенице, — к'о лутор[1]).

Из комшилука чујем ђе неки и пјевају *Рождество твоје* и *Дјева днес*. па ми од тога дошла некаква мука, чинило ми се к'о да ме неко уфатио за грло, па ме дави.

— Свак је сретан осим мене, — јекнух, па зајецах к'о дијете.

А у исти час зачу се и из Ристине куће пјевање.

Мене нешто штрецну у срце.

Паде ми на памет, како је лањске године у мојој кући пјев'о, а ја му помаг'о.

Па ми и нехотице дође жеља, да га видим.

— Да га видим, — рекох, — па макар тај час умр'о.

И ја се извукох из куће, па се полахко пропех на дувар и погледах преко авлије у кућу.

Он је баш прелијевао бадњаке вином, а она их посипа шеницом,

Право да речем, никад ми се ни он ни она не учинише љепши ни прикладнији.

— Бог их је створио једно за друго, — рекох, — а ја грешан хтједох да их раставим.

У исти час обоје запјеваше *Рождество твоје*, а мени се учини, к'о да сами анђели пјевају. Срце ми закуца к'о да ће искочити и ја не могох даље, него овако стар скочих у авлију.

[1]) Мислим да долази од Лутерани. У нас се *лутор* назива незнабожац.

— Сретна бадња вече! — викнух им, па полетих да их загрлим.

— Сретна! — рекоше и они, па се привинуше око мене, те ме стадоше љубити.

— Дај да запјевамо! — викнух ја, ово ми је најсретнији Божић! Треба се веселити.

И све троје запјевасмо у један глас:

Слава во вишњих Богу....

Свет. Ћоровић

МОЈЕ ПЕСМЕ

I

О, лепи цветку, нежна ружо мајска,
Мирисом твојим топио сам чула
И осећао осећања рајска....
И, звездо сјајна, ти си утрнула!

Над гробом твојим.. мораше зар тако!...
Девојко росо и с ореолом,
Ја плачем јутром и у вече свако
Искреном сузом, истинитим болом.

Ах, ти си знала срећу моју с тобом,
А ја болове на смртном ти часу....
И ја остајем да над твојим гробом
Чезнем за срећом што ју земља засу!...

Живот је живот... уснама ће мојим
Прнути осмех или песма игда,
Ал' никад, никад оним жаром твојим,
Јер васкрснути срећа неће нигда....

О трошна стварко? ваздушаста сени?
Човече?... Мисли, незајазна мисли,
Стој ту! Лажи и варком лечи мени
На срцу јаде што су ми га стисли!

Прикривај јаву, и стварност и биће;
Лажи се, варај, обмањуј се свиме:

Дижи прах, — слави, величај црвиће
И сузна певај — човек ми је име!

А бесконачним кад се живот распе
И кад замукне песма тугованка,
И бих кад речем, кад ме тама заспе
У свети сутон последњега данка,

Препрснућеш ми, мисли, вазо нежна,
У комадима неће бити трага,
Где те је так'ла судбе рука снежна,
Вечност ће бити, а песма нам блага,

К'о дим с олтара, као тамњан нежни,
У глухој сфери васељенског мира,
Нек снева тихо... закон неизбежни,
Нек влада нама закон вечног мира.

Београд, 1895. г.

Р.

ДРЖАВНИ СЛУЖБЕНИЦИ И ДРЖАВНИ ПРИХОДИ И РАСХОДИ

Прикупили смо податке о стању и броју државних службеника, на дан 1. јануара 1894. године, које износимо у овоме чланку, упоредо са стањем пре пола столећа у том погледу, те се по томе може и видети растење броја чиновника и државних службеника и тачно оценити, да ли доиста и где „код нас у Србији има много чиновника,“ као што се често подиже глас.

Све ове податке поделили смо у два одељка. У првом одељку доносимо бројно стање чиновника и државних службеника; а у другом, стање државних прихода и расхода предвиђено државним буџетом за годину 1894., подељено по позицијама.

I.

Број државних чиновника, званичника, служитеља и војника.

Површина целе Краљевине Србије износи 48.589.$_4$ квадратних километара, или 4,858.940. хектара.

На целој овој површини живе 2,185.448 становника и то: мушких 1,132.545. а женских 1,052.903. (по попису од 1890.)

Од овог броја пријавило се за порез 545.885. пореских лица. А то значи: на 100 становника плаћају порез 24·96 лица.

По распореду пореза, од овог целокупног броја пореских лица задужено је порезом:

1. земљорадника	288 537
2. занатлија	52.371
3. трговаца	14.577
4. државних службеника	10.743

Од овога броја долази: на 100 пореских лица 52·86 земљорадника, 9·58 занатлија, 2 67 трговаца и 1·97 државна службеника.

На дан 1. јануара 1894. године било је: указних и неуказних чиновника, званичника, пенсионара и државних служитеља свега на броју 10.743. Од овога броја долази:

1. на указне чиновнике грађан, реда 2.286.

2.	на указне активне официре	1.169.
3.	„ неуказне чиновнике	752.
4.	„ учитеље средњих и основних школа	1979.
5.	„ практиканте	718.
6.	„ пенсионаре и лица која уживају државну помоћ	1009.
7.	„ државне служитеље	2830

Сем овога броја држ. службеника, којима државна благајница исплаћује плату, има и војника сталнога кадра 21.198.

Од овога броја војника долази:

1.	на подофицире и ниже чинове	2.818.
2.	„ редове	8.250.
3.	„ петомесечаре	7.650
4.	„ једномесечаре	2.050.
5.	„ жандарме	430.

Према овоме, целокупан број државних службеника и војника, који из државне касе примају плате и издржавања, износи 31.941.

Кад целокупан број становника од 2,185.448. поредимо са укупним бројем државних службеника и војника, који износи 31.941., онда ћемо добити: да на сваких 100 становника целе земље долази по 1·46 државна службеника и војника.

Ако од целокупног броја становника одвојимо број мушких становника 1,132.545. и поредимо са бројем државних службеника и војника 31.941., онда ћемо добити: да на сваких 100 мушких становника долази по 2·82. држ. службеника и војника.

Но ако изоставимо број војника, па број државних службеника 10.743., поредимо са укупним бројем пореских лица који износи 545.855., онда ћемо добити: да на сваких 100 пореских лица долази по 1·97. државних службеника.

Из свега овога излази:

На 100 становника не долази ни по 1. и по лице државних службеника и војника. На 100 мушких становника не долазе ни 3. лица држ. службеника и војника На 100 пореских лица не долазе ни пуна 2 лица државних службеника, без војника

Ако сад целокупан број државних службеника и војника 31.941. поделимо у осам редова, и сваки ред посебице поредимо са укупним бројем мушких становника 1,132.545., онда ћемо добити:

1.	указних чиновника	2.286.	у проценту	0·20.
2.	активних официра	1.169.	„ „	0·10.
3.	неуказних чиновника	752.	„ „	0·07.
4.	учитеља	1.979.	„ „	0·18.
5.	пенсионара	1.009.	„ „	0·09.
6.	практиканата	718.	„ „	0·06.
7.	служитеља	2.830.	„ „	0·25.
8.	војника	21·198.	„ „	1.87.

Кад сваки овај ред службеника поредимо са укупним бројем свију државних службеника и војника 31.941., онда ће изићи:

На 100 државних службеника и војника долази: указних чиновника грађанског реда 7·16; официра 3·66; пенсионара 3·16; учитеља 6·19; практиканата 2·25.; државних служитеља 8·86.; а војника сталнога кадра 66·37.

Кад се сваки горњи ред државних службеника, без последњега реда војника, пореди са укупним бројем пореских лица 545.855 онда излази:

На 100 пореских лица долази: указних чиновника 0·42; официра 0·21; неуказних чиновника 0·14.; учитеља 0·36; пенсионара 0·18., практиканата 0·13., државних служитеља 0·52.

Указних чиновника и официра има 3.455.

На 100 указних чиновника и официра долази: цивилних чиновника 66·16; а официра 33·84.

Учитеља средњих и основних школа има 1.979.

На 100 учитеља долази: учитеља основних школа 86.81.; а учитеља средњих школа 13·19.

Пенсионара и лица која примају државну помоћ има 1009. Од овога броја долази: на пенсионоване цивилне чиновнике 570., официре 162., учитеље и учитељице 144., санитетске чиновнике 9, и лица која уживају помоћ 124.

На 100 пенсионара и лица која уживају помоћ долази: на пенсионоване цивилне чиновнике 56·49; на официре 16·06; на учитеље и учитељице 14.27. санитетске чиновнике 0·89 и лица која уживају помоћ 12·29.

Државних службеника: чиновника. официра. учитеља и практиканата без пенсионара и служитеља, има **6.904**.

На 100 од ових државних службеника долази: указних чиновника 33·11: официра 16·93: неуказних чиновника 10·90; учитеља средњих и основних школа 28·66 и практиканата 10·40·

Из свега довде наведеног излази:

На 203·43. *становника целе земље* долази 1 државни службеник. На 316·55. становника долази 1 чиновник, учитељ и практикант. На 632·55. становника долази 1 указни и неуказни чиновник. На 956·01. становника 1 указни цивилни чиновник. На 1869·50 становника 1 официр. На 1.104·32. становника долази 1 учитељ и учитељица. На 2165·95 становника 1 пенсионар и лице које ужива помоћ.

На 105·41 *мушких становника* долази 1 државни службеник. На 164·04 мушких становника долази 1 чиновник, учитељ и практикант. На 327·80 мушких становника 1 указни и неуказни чиновник. На 495·43. мушких становника долази 1 цивилни указни чиновник. На 968·82. мушких становника 1 официр. На 572·28 мушка становника 1 учитељ и учитељица. На 1122·44 становника долази 1 пенсионар и лице које ужива помоћ.

На 50·81 *пореских лица* долази 1 државни службеник. На 79·06. пореских лица 1 чиновник учитељ и практикант. На 157·99 пореских лица

1 указни и неуказни чиновник. На 239·22 пореских лица долази 1 указни цивилни чиновник. На 466·94 пореских лица долази 1 официр. На 275·77 пореских лица 1 учитељ и учитељица. На 540·58 пореских лица долази 1 пенсионар и лице које ужива помоћ.

Вредно је, најпосле да прибележимо овде и како су распоређени државни службеници, указни и неуказни, а без практиканата, послужитеља и пенсионара по струкама и гранама управним.

Према буџету за 1894 годину државни службеници су овако распоређени по струкама:

Државни Савет 18.

Краљевска Канцеларија 4.

Министарство правде: *454* указних и 4 неуказних; од тога броја на министарство 6. на све судове 334, на истр. судије 66, на казнене заводе 11, на Главну Контролу 41.

Министарство просвете 2320; и то на министарство 10, на В. Школу и Библиотеку 49, на средње школе 441 (182 + 259), на основне школе 1718, народно позориште и штампарија 50, духовна управа и конзисторија 28, на учитеље и свештенике туђе вероисповести 12

Министарство народне привреде: *528*, и то на министарство 35, на управу фондова 34, на привредне установе 59, на поште и телеграфе 400 (227 ук. и 173 неук.)

Министарство финансија: *526*, и то: на министарство 22, пореску струку 174, царинску 185, благајнике 45, монополе 100.

Министарство унутр. дела: *534*, и то на министарство 11, полицију целу 332, санитет цео 191.

Министарство грађевина (са железницом): *466*, и то: министарство 70, државна железница 394.

Министарство војно: *4102*, и од тог долази на подофицире и ниже чинове 2818 а на остале војне, војно-судске, санитетске и цивилне службенике 1284.

Министарство иностр. дела: *52*, и то у министарству 12, а на страни 40 службеника [1])

Војника сталнога кадра, као што је и напред поменуто, има 21.197.

На 100 војника сталнога кадра долази: подофицира и нижих чинова 13·29; сталних редова 38·92. петомесечара 36·09; једномесечара 9·67; и жандарма 2·03.

---

[1]) Кад упоредимо главне групе државних службеника по буџету за 1894. годину са стањем које нам даје буџет за 1896. годину онда имамо ово стање: указних чиновника има 186 више (2286—2472), официра 178 више (1169—1347), учитеља основне школе има више 289 (1718—2007), пенсионара и лица која помоћ уживају има више 123 (1009—1132).

Главнија надлештва стоје овако: полиција 400 према 332 у 1894. години, Касација и апелација 41 према 35, судских и санитетских официра 141 преме 67, војно-цивилних чиновника 158 према 115, министарство финансије (само министарство) 46 према 22, министарство привреде (опет само министарство) 47 према 35, државна железница 235 (указних) према 193, министарство иностр. дела: само министарство 16 према 12 у 1894. години.

На 103 становника целе земље долази 1 војник сталнога кадра; а на 70 мушких становника долази такође 1 војник.

* * *

Кад смо већ довде дошли, онда је вредно да се за један тренутак зауставимо код броја пореских лица и државних службеника, и поредимо их са бројевима из доба пре столећа. Ово поређење занимљиво је с тога, што се њиме износи напредак и поступност развитка нашега државног живота, и пушта један зрачак на огледало дела наших отаца, који из ничега створише државу, са много среће и много мудрости, чему се ми данас дивимо и с чиме се поносимо.

Овде ћемо сад изнети бројно стање пореских лица и државних службеника само из седам појединих ранијих година, које ће најбоље показати бројни напредак државних службеника, чиновника, у Србији

Пореских лица и државних службеника било је:

у 1815	години	28.954	пор.	лица	24	držж.	службенике
„ 1820	„	63.121	„	„	96	„	„
„ 1825	„	69.196	„	„	137	„	„
„ 1830	„	72.330	„	„	169	„	„
„ 1835	„	114.836	„	„	350	„	„
„ 1840	„	128.856	„	„	864	„	„
„ 1842	„	139.080	„	„	1.151	„	„

После пуних 50 година, као што смо напред изнели, број пореских лица износи 545.855, а број државних службеника 6.904.

За пуно по столећа, повећао се број пореских лица за скоро 4 пута, а број државних службеника за пуних 6 пута.

Кад се бројеви из године 1815 пореде са бројевима из 1842 онда излази, да је за 27 година повећан број пореских лица скоро 5 пута, а број државних службеника за пуних 48 пута.

Број пореских лица из другог полгођа 1815 године одржао се до 1820 године. Тада је извршен први попис, по коме је број пореских лица одскочио за 34.167. Од овога времена врло је често вршен попис, и број пореских лица мењао се сваке године.

Државних службеника по струкама било је.

У 1815 години, другом полгођу: 8 судских чиновника, 13 полицијских, 3 финансиска, и 1 чиновник кнежевог двора. Свега 24 чиновника.

У 1842 години: 272 судска, 135 кнежевог двора, држав. савета, и разних попечитељстава, 286 полицијских, 150 финансиских, 30 просветних, 35 професора, 45 учитеља, 70 официра, 72 разна административна чиновника и 56 пенсионара. Свега 1.151 чиновник.

II

Стање државних прихода и расхода.

Главни *државни буџет* за годину 1894. донео је:

1. Државни приход:

а.) Од непосредног пореза, сталног државног приреза и државног пореза	24,544.600	дин.
б.) Од посредних пореза и такса	28,582,000	„
в.) Од државне привреде и приноса од фондова	9,579.000	„
г.) Од разних прихода	1,250.000	„
Свега	63,755-600	дин.

2. Државни расход:

а.) Краљева цивилна листа,	1,200.000.	дин.
б.) Државни дуг, интерес и други трошкови	21,691.529·75.	„
в.) Дотације са засебним расходом и општим кредитом	1,551.852.	„
г.) Свих осам министарстава	36.423.261·41.	„
д.) Државни Савет, Главна Контрола и званичници Краљевог Двора	570.526·20.	„
ђ.) Пенсија и издржавање	2,186.698·83.	„
Свега	63,623.868·19.	дин.

Међу тим *по завршном рачуну* за исту 1894. годину стварно је примљено и издато:

1. Примљено и унесено у држ. благајну:

а.) Од непосредног пореза, сталног државног приреза и дужног пореза	23,989.837·32	дин.
б.) Од посредних пореза и такса	25,076 972·73	„
в.) Од државне привреде и фондова	9 379.080·96	„
г.) Од разних прихода	774.345·63	„
Свега	59,220.236·64	дин.

2. Издато из државне благајне:

а.) Краљева цивилна листа	1. 200.000	дин.
б.) Државни дуг, интерес и трошкови	21,002.385·45	„
в.) Дотације са засебним расходом и општим кредитом	2,214.587·39	„
г.) Свих осам министарства	37,313.321·63	„
д.) Државни Савет, Главна Контрола и званичници Краљевог Двора	447.792·72	„
ђ.) Пенсија и издржавање	1,879.795·68	„
Свега	64 057 882·87	„

Од ове укупне суме расхода 64,057.882·87. динара, по државном буџету издато је 62,760.449·71., а ван буџета, по решењу министарског савета и законодавном решењу 1,297 433.16 динара.

Ако се, по завршном рачуну, стварно примљена сума пореди са стварно издатом онда ће се појавити диференција, која ће показати дефицит од 4.837.646·23 динара.

Кад се целокупна сума државних расхода предвиђена буџетом (63,623.868·19.) подели на сталне и стручне расходе, онда ће изнети: сума сталнога расхода 24 443 381 75. а сума стручнога расхода 39,180.486·44 динара.

Према овоме на сваких 100 динара целокупног расхода долази: 38·42. динара сталног расхода, а 61·58. динара стручног расхода.

Ако се сад одвоји сума интереса на цео државни дуг и други државни трошкови око овога 21,691.529·75. динара, онда излази, да на сваких 100 динара целокупног расхода долази 34·09. динара интереса, отплате и других трошкова око државног дуга.

Међу тим целокупна сума државнога дуга тада је износила 363.655.500. динара. од које је по емисионом курсу стварно примљено 260,470.317 динара.

Ако сад ову целокупну количину државнога дуга, која је створена у течају од 27 година, од 1867. па до 1. јануара 1894. године, поредимо са бројем становника целе Србије, онда ће изаћи: да на сваког становника Србије долази по 166·40. динара државнога дуга. а на сваког мушког становника по 321.80. динара. А годишњи интерес с отплатом долази: на сваког становника по 9·93. динара, а на сваког мушког становника по 19·15 динара.

Кад укупну суму стручних државних расхода 39,180.486·44 динара поделимо у 11 редова, онда ћемо добити овај преглед:

1.	Министарство просвете и цркв. дела	4,162.170·70	дин.
2	,, народне привреде	2.980.666·20	„
3.	„ финансија са моноп.	6 423.856·60	„
4.	„ грађевина са држ. желез.	4,885.055·15	„
5.	„ војно	12,465.000.	„
6.	„ унутрашњих дела	2,482.719·70	„
7.	„ спољних послова	1,170.526·66	„
8.	„ правде	1,853.266·40	„
9.	Главна Контрола	396.571	„
10.	Државни Савет и зван. краљева двора	173 955·20	„
11.	Пенсије и државна помоћ	2,186.698·83	„

Према овоме, на 100 динара укупног стручног расхода долази:

1.	На министарство просвете и цркв. дела	10·62	дин.
2.	„ „ народне привреде	7·61	„
3	„ „ финансија са монопол.	16·40	„
4.	„ „ грађевина са желез.	12·49	„
5.	„ „ војно	31·81	„
6.	„ „ унутрашњих дела	6·34	„
7.	„ „ спољних послова	2·99	„
8.	„ „ правде	4·73	„

9. на Главну Контролу 1.01 „
10 „ Државни Савет и званичници краљ. двора 0·44 „
11 „ пенсије и помоћ 5·56 „

У расход министарства просвете унесена је и учитељска пенсија и помоћ, што скупа износи 194.686·68 динара.

Да пређемо сад на приходе.

О свима државним приходима старају се и прикупљају их: министарство финансија, министорство грађевина, министарство народне привреде и министарсуво просвете са државном штампаријом

Ако сав државни приход предвиђен буџетом, поделимо у четири групе тако, да свака група покаже, колико која доноси годишњег прихода, онда ћемо добити овај преглед:

1. Министарство финансија доноси 54,474.600— дин.
2. „ грађевине 5,500.000— „
1. „ народне привреде 3.381.000—
4. „ просвете 400.000— „

На 100 динара укупног државног прихода, прикупља: министарство финансија 84·44., министарсво грађевина са држ. железницом 8·63, министар. народне привреде 5·30. и министар. просвете 0·63. динара

Од сума државног прихода, које долазе на министарство финансија, поверено је старању и извршењу око распореда и наплате: пореској управи, управи монопола и царинском одељењу.

Ова три одељења министарства финансија, како је предвиђено буџетом, имају да прикупе:

1. Пореска Управа, која руководи извршење закона о непосредном порезу, закон о таксама и закон о држ. трошарини, имала је у току 1894. г. да прикупи и унесе у државну касу: од пореза, такса и трошарине 31.154·600. динара. А њен целокупни издатак, на плату пореских и трошаринских органа и разних трошкова, износи 311.210. динара.

2. Управа монопола имала је да донесе целокупног прихода 15,940.000. динира А њен целокупни издатак предвиђен је 5,166.750. динара.

3. Царинско одељење имало је да прикупи и наплати од разних царинских и узгредних такса око 6,000.000. динара. А његов годишњи издатак износи 548.828·50. динара.

Остатак прихода од 1,380.000. динара, долази на остала одељења министарства финансија

Из овога излази, да од 100 динара државног прихода, који долази на министарство финансија, даје: пореска управа 57·19 динара; управа монопола 29.27 динара, царинско одељење 11·01 динара. а остатак од 2.53 динара дају остала одељења.

Ако се код ова сва три поменута одељења цифре прихода и расхода између себе пореде, онда излази:

1. Да пореска управа од 100 динара годишњег прихода пореског, таксеног и трошаринског, троши на годину по 1 динар.

2. Да управа монопола од 100 динара свога годишњег прихода троши по 32·41 динара.

3. Да царинско одељење од 100 динара свога царинског прихода троши по 9.15 динара.

Кад се сад узму државни приходи подељени по министарствима и пореде са расходима њиховим, онда ће се добити овакав преглед·

1 Да *министарство финансија* од 100 динара свога целокупног прихода троши годишње по 11.79 динара.

2. Да *министарство грађевина* са државном железницом, од 100 динара свога прихода, троши годишње 88·82 динара. Ако се железница одвоји од министарства, онда ће се добити, да железница од 100 динара свога железничког прихода троши 72·84 динара.

4. Да *министарство народне привреде*, од 100 динара свога годишњег прихода, троши 88·16 динара.

Да се сад вратимо на државни расход.

Ако пажљиво разгледамо сваку позицију стручног државног расхода, онда ћемо добити овај преглед свију предвиђених издатака редом :

1. На плату свију цивилних чиновника	9,150.891·48	дин.
2. „ „ „ официра	2.999.315·—	„
3. „ „ „ пенсионара и помоћ	2.411.205·73	„
4. „ „ „ практиканата	595·756·—	„
5. „ „ „ државних служитеља	1,416.180·—	„
6. „ „ „ подофицира, нижих чинова и редова	1,571·248·40	„
7. „ име свију других трошкова	21,035.889·83	„

Према овоме, на 100 динара укупног стручног расхода долази: на плату цивилних, указних и неуказних чоновника 23·36 динара: официра 7·66 динара: пенсионара 6·15: практиканата 1·52: државних служитеља 3·61; и војника сталнога кадра до наредника закључно 4·01 динара.

Ако се из последње позиције и суме 21,035.889·83. динара. изузме сума од 5,495.645 динара, колико се има да изда на храну и одело војника сталнога кадра, и обе ове суме пореде, онда на 100 динара свију трошкова долази на храну и одело војника 26·13 динара.

Но ако се свих шест првих позиција споје, и укупна сума свију плата, које скупа износе 18,144·596·61 динара, пореде са појединим сумама плата чиновника официра итд. са сваком посебице, онда ће се добити: на 100 динара укупног издатка на име свију плата, и то : указних и неуказних чиновника 50·41. динара: официра 16·53: пенсионара 13·29: практиканата 3·28 динара, државних служитеља 7·87 и војника 8·66 динара.

Кад се укупна сума *пенсија* од 2,411.205·73 динара издвоји, и иста подели у пет група, онда ће се добити овај праглед

1. На пенсију цивилних чиновника	1,603.812·16	дин
2. „ „ официра	516.244·—	„

3. На пенсију учитеља и учитељица 75·246·68 „
4. „ „ санитетских чиновника 27.945·93 „
5. „ издавање државне помоћи 87.956·96 „

На 100 динара укупне пенсије долази: на пенсију цивилних чиновника 66·51 динара, официра 21·41, учитеља 7·27, санитетских чиновника 1·16 и издавање државне помоћи 3·65 динара.

Интерересно је видети, колико просечно долази годишње плате на једног државног службеника подељено по категоријама, што овде износимо:

1. *Указних и неуказних чиновника*, учитеља и учитељица има 5017; њихова укупна годишња плата износи 9,150.891·48 динара, и на 1 чиновника и учитеља просечно износи годишње плата 1.823·98 динара.

2. *Официра* има 1169, њихова годишња плата 2,999.315 динара, на 1 официра просечно износи годишње плате 2.565.71 динара.

3. *Пенсионара и лица која уживају државну помоћ* има 1009, издаје им се годишње 2.411.205 73 динара, на 1 лице просечно долази 2.389·70 динара.

4. *Практиканата* има 718, њихова годишња плата износи 595.756 динара, на 1 практиканта просечно долази 829·74 динара.

5. *Државних служитеља* има 2830, њихова годишња плата износи 1,416.180 динара, на 1 служитеља просечно долази 500·42 динара.

6. *Војника сталнога кадра са жандармима* има 21.198, њихова годишња плата износи 1,571.248·40 динара, на 1 војника просечно долази 74·12 динара. Ако се укупна годишња плата споји са расходом предвиђеним на издржавање војника, храну и одело (1.471.248·40 + 5,495.645 = 7,066.893·40 динара), онда ће изаћи, да 1 војник сталнога кадра кошта државну касу годишње 333·38 динара.

Ако сад пређемо на министарства, која се старају о државним приходима, наћи ћемо интересне ресултате.

1. *Министарство финансија* имало је својих указних чиновника 381 а неуказних 145, свега 526; њихова укупна плата на годину износила је 996·168·60 динара: на 1 чиновника прочечно долази 1893·86 динара.

Ако се целокупна сума прихода од 54,474.600 динара, пореди са горњим укупним бројем чиновника, онда на 1 финансијског чиновника просечно годишњег прихода долази 103.563·88 динара.

Кад се пореска управа, управа монопола и царинско одељење одвоје и узме свако посебице, онда ће се добити овај преглед:

а.) Пореска Управа имала је својих указних чиновника и порезника 93, неуказних порезника и контролора трошарине 81 свега 174; њихова годишња плата износила је 258·260 динара: на 1 пореског чиновника просечна плата износи 1.484.25 динара.

Кад целокупни годишњи приход од пореза, такса и трошарине износи 31,154.600 динара, она просечно на 1 пореског чиновника долази 179,049·43 динара.

б.) Управа монопола имала је својих указних чиновника 52, а неуказних 48 свега 100; њихова годишња плата износила је 179.540 динара, на 1 монополског чиновника просечно плате износи 1,795·40 динара,

Целокупни годишњи монополски приход предвиђен је у 15,940.000 динара, на 1 чиновника просечно долази 159.400 динара.

в.) Царинско одељење имало је својих указних чиновника 169 а неуказних 16 свега 185: њихова годишња плата износила је 386.600·60 динара; на једног царинског чиновника просечно долази 2.089·73 динара.

Целокупни годишњи царински приход износи на 6,000.000 динара, на 1 чиновника царинског просечно долази 32.432·43 динара.

2. *Министарство народне привреде* имало је указних чиновника 332 а неуказних 196 свега 528: њихова годишња плата износила је 918.834·80 динара; на 1 привредног чиновника просечно долази 1.740.22 динара.

Целокупан годишњи приход износи 3,381.000 динара, на 1 привредног чиновника просечно прихода долази 6.403 41 динара.

3. *Министарство грађевина* имало је указних чиновника 193, неуказних 271 свега 464: њихова годишња плата износи 1.019 555 динара: на 1 чиновника просечно долази 2.197·32 динара.

Целокупни годишњи приход износи 5,500.000 динара, на 1 чиновника просечно долази 11.853·45 динара.

Ако се државна железница одвоји од министарства грађевина, онда ће се добити овај преглед:

Државна железница имала је указних чуновника 123, а неуказних 271 свега 394: њихова годишња плата износила је 772.240 динара: на 1 чиновника просечно плата износи 1960 динара.

Целокупни железнички приход износи 5,500.000 динара, на 1 железничког чиновника просечно приход износи 13.959·39 динара.

*
* *

Остаје да још на крају овог одељка бацимо један поглед на приходе и расходе из времена пре половине столећа, и поредимо са изнесеном сумом прихода и расхода 1894. године. Искупљене цифре из пет разних година дају нам врло интересну и поучну слику.

О стању државних прихода и расхода износимо овај преглед:

у 1820	години	396.124·35	дин.	прихода	336.839·62	дин.	расхода
„ 1830	„	565.165·53	„	„	389.988·97	„	„
„ 1834	„	1,536.957·50	„	„	985.887·21	«	„
„ 1835	„	1,810·384 93	„	„	1,284·890.30	„	„
„ 1840	„	1,668.081·91	„	„	1 700.788·55	„	„
„ 1842	„	1,802.838·13	„	„	1,673 360·39	„	„

Као што се из извода целокупног стања државних прихода и расхода види, од 1831. године. после оног знаменитог акта, султанског хатишерифа, који је Султан потписао 3. августа 1830. године, знатно су одскочили државни приходи а са њима и расходи. јер је од тада и спахиски десетак узет као државни приход, и отуда добивени новац уно-

шен је у државну благајницу све до 1835. године. У години 1840. као и ранијој 1839. опао је државни приход, услед смањеног пореза на 5 талира с главе на главу. У години 1841, декембра 9. повраћена је стара величина пореза од шест талира, и, као што се види, у 1842 години одскочио је државни приход, док 16. новембра исте 1842 године није опет сведен порез на 5 талира, или полугодишње два и по талира, што је тада вредело **дукат и цванцик**. Вредност је талира износила 10 гроша, дуката 24 гроша, а цванцика један грош и 26 пара пореских.

Кад се сума државних прихода и расхода из године 1842. пореди са предвиђеним сумама из године 1894, онда излази, да је државни приход сад већи за 61,952.761·87 динара, но што је био у години 1842, а расход се по буџету попео за 61,950 507.80 динара.

Од целокупне суме расхода долази на чисто издате плате државним службеницима:

у 1820 години	71.871	динар
„ 1830 „	76.551.45	„
„ 1834 „	114 206·15	„
„ 1835 „	406.124·44	„
„ 1840 „	620.882·99	„
„ 1842 „	724·597·28	„

У поменутој 1894. години издатак на име свију плата државних службеника (цивилних чиновника, официра и практиканата) предвиђен је 12,745.962.48 динара.

Кад се издатак на име плате из године 1842. пореди са издатком из 1894 године, онда излази да је у овој последњој, после пуних 50 година, издато више за 12,021.365·20 динара, а то је за непуних 17 пута више.

Дакле, докле је број државних службеника, за 50 година, порастао за пуних 6 пута, дотле је њихова плата порасла за скоро 17 пута више. И докле је у 1842 години плата једнога државног службеника просечно износила на годину 629·54 динара, дотле је у 1894. години износила 1846·04 динара.

Ако се сад код појединих чиновника упореди, колике су плате њихове биле први пут одређене у 1835 години, а колико износе данас, онда ће се добити овај преглед:

Звање	у 1835 години		у 1894 години	
Митрополит	15.000	динара	25.260	динара
Владика	8·500	„	8·500	„
Члан држ. Савета	5.000	„	8.500	„
Пуковник	5.000	„	7073	„
Мајор	2.500	„	4042	„
Начелник окружни	2.500	„	од 4041 до 7072	„
Судија	2.000	„	од 2500 до 4041	„
Начелник срески	1.750	„	од 2526 до 3031	„
Капетан I кл. војни	2000	„	2779	„

Секретар	1500	динара	од 2250 до 4041	дин.
Писар	1000	„	од 1010 до 2000	„
Професор	2000	„	од 2273 до 5052	„
Учитељ	500	„	од 600 до 2450	„

За ових 50 година установљена су многа звања за која се није ни знало пре 50 година. Тако установљена су звања министара, начелника, инспектора и секретара при министарствима, разна звања при дирекцији железничкој. управи монопола итд. Увећан је број чиновника: судија, официра, професора, учитеља.

Као што је напред поменуто, број чиновника и државних службеника износио је

	у 1842	у 1894 години
судских службеника	272	384
професора и наставника свију сред. школа	35	303
учитеља основне школе	45	1718
официра	70	1169
финансиских службеника	150	526
полициских чиновника	286	343

У самој железничкој струци има 394 чиновника, а са служитељима има на 514 лица.

Мита Петровић

НАУЧНА ХРОНИКА

Једно питање из атомистике.

Чувени хемичар д-р Виктор Мајер, професор хемије на хајделбершком универзитету, држао је, на другом скупу СХVII конгреса немачких научника, у Либеку 18. септембра 1895. предавање о једноме од најинтереснијих и најважнијих питања из атомистике и у опште природне философије.

Данас је у хемији познато седамдесет елемената. Као што се зна, још поодавна је зачета мисао, да хемијски елементи, овакви као што су данас познати, нису несводљиви, већ да су постали кондензацијом једне једине првобитне материје. Разлози за такво мишљење, као и увек у сличним случајевима, били су у први мах чисто метафизичке природе; ближе упознавање елемената и њихово упоређење у разним правцима дало је доцније и стварних разлога за вероватност такве претпоставке. Тако, групе састављене од три елемента, које су познате под именом тријада (као што су групе хлор-бром-јод, литијум-натријум-калијум и т. д.) личе у извесном погледу на хомологе серије једињења органске хемије, што иде у прилог унитарној хипотези. Прут је мислио и доказивао, да је водоник она праматерија из које су постали сви елементи извесном врстом кондензације. Његово мишљење било је основано на факту, који је запазио и за који је мислио да је тачан: да су атомске тежине елемената цели бројеви, кад се једна запремина водоника, као атомска тежина његова, узме за јединицу. Кад би тај факт био тачан, било би сасвим природно гледиште, да је водоник праматерија, чијом су се кондензацијом у већем или мањем степену створили данашњи хемијски елементи, а да бројеви, који представљају атомске тежине елемената показују по колико су делића те праматерије спојени у једном атому дотичног елемента. Велики противник Прутове хипотезе био је у своје време Берцелијус, показавши, да за многе елементе не важи закон, по коме би атомске тежине, кад се водоник узме за јединицу, биле представљене целим бројевима, а међутим те су атомске тежине, које одступају од правила, по мишљењу Берцелијусову, биле одређене са таквом тачношћу, да се никако није могло по-

менуто одступање приписати нетачности опита. Па ипак веровање у Прутов закон добило је већег маха после публикације радова које су били предузели Дима и Штас 1840. год., у циљу прецизног одређивања атомских тежина хемијских елемената. Из квантитативних опита ових хемичара видело се, да су атомске тежине још неких елемената, које се пре тога нису подударале са Прутовим законом, ипак цели бројеви и да према томе отпада непобитност Берцелијусових аргумената. Али најпосле 1860. год. Штас — чији су опити предузети такође за одређивање атомске тежине елемената тачношћу превазишли све оно што је дотле у томе правцу урађено и који су до данас остали као модел прецизности и савесности — поступно је доказао неистиниитост Прутове хипотезе, показавши да атомске тежине многих елемената нису цели бројеви. Што пак заиста има неколико елемената, код којих су те тежине цели бројеви, разумљиво је отуда што је водоник најмања јединица са којом се те тежине могу упоређивати, па се према томе највероватније може садржавати без остатка у атомској тежини других елемената.

Тиме је оборен само онај део Прутове хипотезе, по коме је баш водоник праматерија елемената. Веровање пак у постанак елемената кондензацијом једне, за данас непознате и неслућене праматерије, која у осталом и својом метафизичком страном задовољава нашу урођену тежњу за јединством у природи, остало је и даље и непрестано се одржава. Од времена на време нађе се по који факт, који побуђује наду, да ће се моћи унети чега позитивног у питање о коме је реч и који постаје предметом дискусије и тумачења у корист унитарне хипотезе. Такав је случај н. пр. био са фактом, који је уочио Мендељев: са извесним правилним односима, који постоје између атомских тежина елемената и њихових физичких и хемијских особина. Али и закон Мендељева изгубио је у последње време нешто од своје тачности и важности, поред свег тога што је одиста, у неколико прилика, допринео стварних користи хемији. Елементи пронађени у последње време (н. пр. *аргон* и *хелијум*), према ономе што се о њима до сад зна, и што је са великом прецизношћу испитано, не покоравају се томе закону. У осталом можда ће време повратити важност поменутом закону.

Мислило се да ће унитарна хипотеза наћи потврде у извесним резултатима до којих се дошло спектралним испитивањима. 1878. год. Локијер је публиковао своје спектралне опите, из којих је извео закључак, да хемијски елементи нису проста тела. Разлог је био у томе, што компликовани спектри извесних елемената, и то нарочито оних, који имају велике атомске тежине, постају простији на вишој температури а компликованији на нижој. Шта више спектри извесних елемената имају исти изглед који имају и спектри смеша; али Балмер, Корни, Кајзер, Рунге и Ридберг показали су прецизнијим посматрањима да скуп спектралних линија у спектруму једнога елемента може се упо-

редити са скупом од једног основног звука и његових хармоничних звукова и објаснили су тај факт без потребе увођења унитарне хипотезе.

Чињени су опити и у циљу, да се испита понашање и варијација особина појединих елемената на врло високим температурама. Тако Сент-Клер-Девиљ, Трост и Виктор Мајер одређивали су н. пр. гасне густине појединих елемената на температурама вишим од 1500°. Код неких елемената резултати су били такви, да одиста у неколико иду у прилог мишљењу и могућности редукције елемената на простије састојке при веома високим температурама. Гасна густина халогена нагло опада на тим температурама и за јод н. пр. она на 1700° постаје два пут мања од његове гасне густине. У осталом, то су до сад једини елементи са којима се, у том правцу, дошло до неких резултата. Али Виктор Мајер нагласио је у свом предавању, говорећи о тим фактима, да је успео наћи начин, да у том правцу оде много даље него што је до сад било могућно и да испита понашање елемената на температурама, које далеко премашају све до данас употребљене високе температуре.

Аутор мисли, да би хипотези о редукцији данашњих елемената могле ући неколико у прилог и извесне аналогије између хемијских особина елемената и сложених тела, као н. пр. познате аналогије између хемијских особина групе амонијум и алкалних метала, и завршује предавање нагласивши, да, и ако се унитарна хипотеза за данас не може строго доказивати никаквим позитивним и непобитним аргументима, ипак она остаје као врло вероватна хипотеза, која од будућности очекује трансформацију у стваран и доказан факт.

Д. Ђ.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Српска Књижевна Задруга

Уредништво је добило *Записник друге годишње скупштине Српске Књижевне Задруге*, држане 22. октобра 1895. године у Београду. Како Српска Књижевна Задруга заслужује пажњу свих Срба, изнећемо нашим читаоцима укратко рад ове скупштине а према горњој књижици.

Пошто је председник Српске Књижевне Задруге био спречен службеним пословима, скупштини је председавао потпредседник Задругин г. Пера П. Ђорђевић, државни саветник у пензији. Бележио је тајник Задруге г. Хенрик Лилер, професор.

Г. Ђорђевић је језгровитим говором поздравио скупштину, и ми из тог његовог говора износимо само главније мисли. Изнесавши значај књижевнога рада у животу једнога народа и показавши улогу Задругину у том раду код Срба, г. Ђорђевић зауставио се на неким моментима у Задругину пословању, старајући се да на првом месту ублажи који било прекор досадањему раду Задругине Управе. Тако је најпре показао да није ни мало кривице до Управе, што књиге трећега кола нису изишле на време, те се услед тога ни скупштина није могла раније сазвати. А да је Управа погодила добар правац и књижевне потребе народне у избору књига, које је пружила својим читаоцима — доказ је у повољном одзиву на друго и треће коло. И ако не можемо бити потпуно задовољни, ипак је досадашњи одзив толики и такав, да ставља ван сваке сумње даљи живот и напредак Задругин. И број чланова, и разноврсност друштвенога положаја њихова а и што су они из разних српских покрајина — све то доказује, да је Српска Књижевна Задруга већ до сада стекла име свесрпске народне установе. А раширеношћу својих књига и једрином њиховога садржаја Задруга моћно утиче на унапређење народне просвете. И само до даљег одзива стоји да Задруга не престане ићи овим тако дивно започетим путем.

После поздрава председникова тајник је прочитао извештај Задругине Управе о раду Задругину за минуле две године. У извештају се на првом месту показују личне промене у управи Српске Књижевне За-

друге. На састанку 3. јуна 1893. године г. Милан Ђ. Милићевић поднео је оставку на чланство у Управи због оптерећености многим пословима. Управа је примила оставку и решила да се г. Милићевићу искаже у записнику захвалност на љубави и заузимљивости у раду Задругину. Његово је место попунила изабравши г. Живана Живановића, државног саветника — Премештајем из Београда 23. септем. прошле године г. Уроша Благојевића било је за неко време упражњено место благајника Задругина и Управа је умолила свога члана г. Љубомира Стојановића, да привремено прими дужност благајничку. Како је г. Благојевић опет враћен у Београд, управа је 29. новембра одлучила, да он опет прими благајницу. Све до 1. јула прошле године био је председник Задрузи г. Стојан Новаковић, а тога дана поднео је оставку на председништво и чланство у Управи, и оставка му би уважена 17. августа. Тада су дали оставку и потпредседник г. Змај-Јован Јовановић и тајник г. Љубомир Јовановић. На истом састанку бише изабрани за председника г. Љубомир Ковачевић, министар просвете и црквених послова, за потпредседника г. Пера П. Ђорђевић, државни саветник у пенсији, и за тајника г. Хенрик Лилер, професор II београдске гимнасије.

Одзив задругара за друго и треће коло био је онако исто сјајан као и за прво. Број *добротвора* порастао је у 1893. и 1894. години за 68 те је Задруга крајем 1894. год. имала 129 добротвора. И *оснивачи* су се добро одазвали, и ако је њихов број незнатно опао а у корист улагача. Ово је било због погрешног разумевања чл. 9. те Управа и предлаже измену његову, као што ће се ниже видети. Број *улагача* остао је толики, да се на њ не може потужити.

А за овако лепо постигнут успех Задруга има врло много да захвали заузимљивости и вредноћи својих *повереника*. Управа је предложила да се на скупштини задругара изјави јавно признање досадањем труду оних повереника, који су до сада пријавили бар педесет задругара на годину. — Сем повереника и државне власти у Србији и целокупна српска штампа стално су поклањали пажњу Српској Књижевној Задрузи.

За све толике услуге и помоћи Управа се старала да са своје стране одговори очекивањима задругарским. Пре свега у сваком од досадашњих кола Задруга је дала више но што је обећала. Тако је место обећаних шест књига и шесет табака дала у сва три кола по седам књига: у првом колу са 70, у другом са 100 и у трећем са 100 табака, и то у лепом повезу. А што се књиге нису могле баш на време разаслати задругарима, није кривица до Управе. Најпре је ваљало довршити прештампавање првога кола, па онда почети друго коло, а то је, поред знатно повећаног броја табака, задржало и излазак књига трећега кола.

При одабирању књига за своје издање Управа је и сада обратила главну пажњу прештампавању старијих писаца. Тако је довршила Доситијеву аутобиографију и „Драматске списе“ Косте Трифковића; даље издала „Мемоаре Проте Матије Ненадовића, „Песме“ Јована Илића, „Два

Идола“ Богобоја Атанацковића, и „Антологију Дубровачке Лирике“. Од савремене оригиналне лепе књижевности дала је „Прве Жртве“ од Андре Гавриловића и „Тамо амо по Истоку“ од Др. Милана Јовановића Позитивне су науке заступљене „Каменим Добом“ Јована Жујовића и „Из Природе“ др. Јосифа Панчића, а поука другом свеском „Историје Српскога Народа“ од Љуб. Ковачевића и Љуб. Јовановића. На послетку од превода Задруга је издала ова дела: „С Француског Парнаса“ у преводу Владимира М. Јовановића и „Воденицу на Флоси“ од Џ. Елиота у преводу Андре Николића.

Из благајникова извештаја видимо да је на крају 1893. године стални капитал износио 21.970·65 динара, а на крају 1894. године 27.091,52 динара. Примање на крају 1893. године износило је свега 67.077.02 динара, на крају 1894. године свега 74.272,41 динара. Издато је у 1893. години 38.221,95 динара, у 1894. говини 47.753,78 динара.

По прочитању овога извештаја повела се мања дебата и извештај би примљен. За тим се приступило избору тројице чланова Управе, који су по чл. 14. Правила иступили, и акламацијом бише изабрани они исти (г.г. Змај-Јован Јовановић, Љубомир Јовановић и Љубомир Стојановић).

После овога се прешло на предлог Управин о измени неких чланова Правила Задругиних.

Скупштина прима допуну чл. 8. да као нова врста чланова буду *почасни* чланови и на крају да се дода да „правна тела (школе, општине, друштва итд.) могу бити само чланови добротвори или оснивачи без права у другој тачки чл. 9.“ — Тако исто прима се допуна члану 9. да „чланови, који су за двадесет година непрекидно били оснивачи, постају добротвори и престају даље улагати.“ Око овога члана повела се дебата и на послетку би усвојен по допуни г. Ж. Живановића и К. Таушановића, те сада тај, 9. члан гласи:

„Оснивачи, који за двадесет година без прекида на време буду полагали свој улог, преводе се у добротворе и престају даље улагати.

Чланови почасни, добротвори и они оснивачи, који су после двадесетогодишњега беспрекидног улагања постали добротвори, добијају друштвену повељу, и њихова ће се имена објављивати на друштвеним издањима.“

То су две најважније измене у Правилима.

За преглед рачуна за 1895. годину изабрани су г.г. Милутин Ј. Марковић и Спасоје Стевановић.

Музеј Српске Земље

Природа је дивно искитила домовину Србинову. Она је лепим шарама богато извезла оно земље што се отаџбином српскога народа назива. Али те су природине ствари, ти украси онога земљишта на коме се српски народ разастро, растурене по разним крајевима, па их и мало

знамо и слабо их познајемо. Да не би то тако и даље остајало, осећала је се и осећа потреба једне установе у коју би се временом прикупиле и сместиле све природнине Србијине и српских покрајина. Осећа се потреба завода у коме би биле под једним кровом прибране и сређене све стене, разноврсни минерали, различито биље и оне разнолике животиње.

Многима је одавна јасно било да и Србији треба завод у коме би била скупљена и представљена целокупна природа и природна економија српских земаља, завод у чијим би просторијама биле изложене све природнине наше простране домовине.

Тако скупљене и изложене могли би их лакше познати они који за њих разбирају, а упознавајући их више бисмо се сви ми приближили и познавању своје лепе отаџбине. Даље, знало се да би се таквим заводом могло више и јаче подстаћи систематско проучавање биљака, животиња, минерала и стена по српским земљама. Увиђало се да би прикупљеним и проученим природнинама такав завод знатно и помагао и олакшавао наставу Јестаственице по школама. А поред осталога та би установа као скровиште природнина заинтересовала српски свет, те да разбира више и о природним стварима.

О свему се томе разговарало, мисао се та ширила из Велике Школе и одобравала се и прихватала ван ње, али се застајало пред питањем: како све то и да се оствари?

Природњаци професори у В. Школи чинили су и представке министру просвете за ову потребу, али свака новина тешком муком себи место осваја!

Управа Професорскога Друштва на своме састанку, држатом 6 децембра 1893 године, донела је одлуку ове садржине: „Да би и Професорско Друштво дало видљива знака, колико поштује и цени просветни рад пок. Др. Л. Докића, бившег председника Министарског Савета и министра просвете, који је за свога министровања помагао Професорско Друштво и морално и материјално — Управа одлучује — да прихвати мисао о оснивању Јестаственичког Музеја, коју је Др. Л. Докић гајио у договору са својим друговима јестаственичарима, и да на тај циљ одобри издатак из друштвене благајне у суми од *сто* (100) динара као први прилог за оснивање тога музеја.*)

Оваква је одлука донесена о смрти Докићевој и зато да би се на тај начин избегао штетан нови обичај полагање венаца од вештачког цвећа на покојников одар. Јер се за те венце знатна сума новаца из Србије износи и у туђину односи, а тим се венцима при погребима само парадира.

Али благајница Професорскога Друштва је танка и слаба, па за то ваља да та одлука и не беше извршена до 4 октобра 1895. године. А тога је дана овогодишњи благајник Управе Проф. Друштва извршио ту одлуку и предао Управи Фондова *сто* динара и умолио је да отвори у својим књигама одељак (партију) под именом „Фонд Српскога Јестастве-

*) „Наставник“ за 1894 годину стр. 101.

ничкога Музеја“ у који би могла уносити сваки прилог, који би јој био предат ма од кога лица на то име. Приликом предаје новца наређено је и ово: Новац овај као и сви прилози предавани Управи Фондова издаће се само ономе лицу или друштву које оснује српски Јестественички Музеј у Београду, па макар то било и после педесет или сто година.

Мисао о подизању Јестественичког Музеја у нас, овим је се уклицила. Буде ли свестране помоћи, устаоштва и истрајности онда ће се та клица моћи развити у праву биљку и разгранати се у читаво стабло.

На 40 састанку Геолошког Друштва, држанога 10 децембра 1895 године, поред другога рада, развио се и опет разговор о потреби оснивања Јестественичкога Музеја у Београду и о користи коју би од таквога завода могла имати српска јестественица. А кад се сазнало да је код Управе Фондова већ основан „Фонд за подизање Јестественичког Музеја“ онда су и учесници овога збора геолошког, под осећајима те потребе за нас, приложили своје прве прилоге. По том је одобрено да се и тај прилог, преко Управе Проф. Друштва, преда на руковање Управи Фондова и да га она споји са прилогом добивеног од Проф. Друштва.*)

„Панчић,“ друштво наших великошколаца из природно-математичког одсека, похитала је као омладина, која се труди да научи читати књигу природе, потпомогне остварење и њој преко потребне установе у својим студијама, и пружило је свој прилог који је спојен са ранијим прилозима.

А одмах за тим и сурадници Геолошких Анала Балканског Полуострва приложише свој дарак за Музеј.

Доцније је за подизање Музеја Српске земље приложила своје прилоге Врачарска и Београдска задруга за међусобно помагање и штедњу.

Довде је Јестественички Музеј или управо фонд за подизање овога имао само кристализационо тачку, а овим прилозима та се тачка почела стварати телом, и, ако Бог да̂, развиће се у кристал са пространим димензијама.

Одзивом и учешћем нарочито Геолошког Друштва, које у нас тако корисно и напредно послује, није се ни могло а ни смело застати са даљим радом у овоме правцу.

Домишљало се је и разговарало о томе: шта би се могло и како даље порадити на овоме. Неким члановима Управе Професорског Друштва учинило се понајзгодније да старање о заснованом фонду Професорско Друштво преда у руке нарочитом одбору, који би се састајао из људи који се стручно баве проучавањем природе и њених творевина. То је и учињено али у ширем смислу.

Да би се, дакле, установљењу Јестественичког Музеја приступило одређено и правилно као да би се прикупљање прилога и добровољних и друге врсте умножило и раширило, Управа Професорског Друштва одлучила је у седници држаној 12 децембра 1895 године, да умоли два-

*) Наставник, за 1896 годину, књ. VII. стр. 35 „Геолошко Друштво.“

ласторицу природњака из Београда, те да они образују одбор који ће се старати не само о напредовању фонда за подизање Јестественичког Музеја већ и о установљењу овога завода и подизање дома за њ.

Свих дванест природњака, махом професори Велике Школе и гимназије, одазвали су се овоме избору. На позив Управе Професор. Друштва овај се одбор састао 17 децембра 1895 год. у Ботаничком кабинету Велике Школе. Ту су се договарали шта им треба и како радити на овој свреи. Одбор је држао за тим још неколико састанака и о новој години (1896) обратио је се свем српском народу, те да га овај потпомогне својим прилозима. „Поклич за музеј српске земље“ је први трубни знак од стране одбора којим се он обратио српству да га оно потпомогне у установљењу и подизању храма природи.

У прошлом броју донели смо и ми „Поклич за музеј српске земље“ и имена ових прегалаца што састављају одбор фонда Јестественичког Музеја.

Одбор је се нарочитим писмом обратио на многе интелигентне људе, а нарочито на професоре гимназија и лекаре, и умолио их да му као његови повереници помогну у прикупљању новчаних и друге врсте прилога. До сада су се већ многи одазвали позиву Одборову и обећали су му своју помоћ у свему.

Одбору је било јасно да за оваку установу требају велике суме новаца, јер дом за Музеј треба да буде велика и пространа зграда и да има довољно и добра намештаја за смештање, распоређење и излагање природнина. Па за то је порадио и на томе, те да у ову Просветну Установу утеку и сви они завештаји који су остављени на „просветне цељи“ а без икакве ближе одредбе. Овим оставама као и оним прилозима, који су скупљани за разне сврхе а на њих нису употребљени, знатно би се помогло подизање овога музеја. А тиме би се задовољила и жеља и учинила припрема да се подигне Велика Школа на Университет. јер је Јестественички као и Археолошки Музеј део Универзитета.

Мило нам је што читаоцима још сада можемо саопштити и ово: Пошто се је поменути одбор конституисао он се преко свога председника, г. Ј. М. Жујовића, професора геологије у Великој Школи, представио министру просвете и црквених послова и саопштио сврху на којој одбор мисли радити. Министар просвете је одмах одобрио одбору да на томе послује и одбор се онда обратио повереницима и позвао их на сурадњу. У исто време министар просвете известио је одбор да је одредио и нарочиту комисију. састављену из професора Јестественице у Великој Школи, која ће имати да се стара о напредовању ове установе и да подноси министру предлоге који би се односили на подизање Јестественичког Музеја.

Мисао о установљењу музеја за природнине нашла је на повољан одзив и код Академије Наука. У скупу Председништва Академије Наука, држаном 3 јануара ове године. донето је решење: „По одлуци Српске Краљевске Академије Природних Наука Председништво се примило да води

бригу о свима административним и финансијским пословима комисије за подизање Јестаственичког Музеја и одобрило је да се половина депонованих уштеда унесе у фонд овога Музеја" — Академија Наука је овим примила под своје окриље Музеј за природнине.

Задовољење ове просветне и културне потребе у Србији привукло је пажњу и Народног Представништва. Председник Народне Скупштине г. М. Гарашанин, који је и академичар, одазвао се жељи одбора за оснивање Музеја и поднео је предлог који је, као хитан у Скупштини оглашен, после неколико дана и озакоњен. А он гласи: „да се фондовима за подизање Академијског Дома и Музеја српске земље уступе сви фондови, добровољни прилози, завештања и други капитали ма кога порекла, који се налазе у Управи Фондова и другим јавним касама, а који су према својој намени застарели и постали беспредметни по одредбама чл. 928 и 930 а. грађанског закона и тачке 15 правила за руковање капиталима у управи фондова, све донде док се не подигне зграда за Академију, Музеј Српске Земље и Народну Библиотеку..

Одлука о сваком појединому случају доносиће се Краљевим указом, на предлог министра просвете и црквених послова, по саслушању Министарског Савета, а у споразуму са Државним Саветом".

Оваким својим решењем Скупштина је одала достојну и заслужну пошту науци, а у исти мах и показала да уме ценити потребе на културном пољу Србијином.

А и појединци се врло повољно одазивају овоме покрету наших природњака.

Овим скрећемо пажњу и читалаца „Дела" на овај природњачки поклич, и молимо их да се позиву одборову одазову. Сваки по мало — сви много.

Ако сви ми притечемо у помоћ одбору фонда за подизање Јестаственичког Музеја, учинићемо да ће се и пре и боље моћи заснјати и још једна тековина на пољу напретка српске краљевине, јер ће бити подигнут нов дом науци српској у који ће се сместити огледало природом богате и земљиштем простране домовине Србинове.

Жив. Ј. Јуришић

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

И у политици се не може прорицати, може се нагађати, највише пак само предвиђати. Потпуно логичне и реалне политичке комбинације изврну се тако наопако, као да су по песку шаране а не на основу стварних чињеница створене. И у политици има изненађења.

До пред само *решење питања о легитимном положају бугарског кнеза*, скоро цела европска штампа пре је била уверена, да су сви напори кнеза Фердинанда узалудни но да ће успети! И руска штампа, као најмеродавнија, с пуно скептицизма писала је о корацима кнеза Фердинанда. Неки руски листови отворено су тврдили, да ће сви бугарски покушаји имати само тај успех што ће се односи руско-бугарски поправити, а за потпуно измирење да су потребније далеко веће жртве но прелазак принца Бориса у православље. Па ипак се свему овоме супротно обистинило. С пуно тактичности и чврсте воље кнез Фердинанд је неуморно радио да постигне мету својих тежњи. Будући потпуно уверен да ће промена вере његова сина бити мост за измирење он се решио и на ту жртву, жртву доста велику за онако религиозно васпитане људе, као што му је сва фамилија. Требало је уклонити све сметње које су томе стајале на путу, а највећа је пак била veto папино. Не могавши преко свога повереника, др. Станчова, да испослује одобрење папино, кнез је лично похитао у Рим св. оцу. Разуме се, да глава католичке цркве, верна својим традицијама, није могла дати одобрење, али се бар могао очекивати мањи отпор, него што га је папа Лав XIII показао. Напустивши Рим, онако хладно одбијен и отпраћен претњом и гњевом папиним, кнезу Фердинанду није друго остајало, но да у пркос народне воље не преводи сина у православље, или да против забране папине изведе то. За прво — да не преводи сина у православље — требао је кнез да има чвршће земљиште под собом, да је династија његова ухватила дубљи корен у духу народа, па да може рачунати са војничком диктатуром. Реши ли се за друго — да преведе сина у православље, онда би за ову жртву, којом кида са Западом, требао поуздано да добије као накнаду — признање од Русије. Ово друго веровала је сва европска штампа да је невероватно. Па ипак је у оваквој дилеми био

овај други пут бољи, — имаће уза се сав народ: и показаће да му није оскудевало добре воље за измирење с Русијом, а што није успео најмање је његова кривица. Оволико и овако се у јавности знало. Међутим иза кулиса, где се не пуштају радознали и брбљиви новинари, већ поверљиве ћуталице дипломате, без сумње је било готово све доконато и чекало се на време, па да и јавност сазна за сретан свршетак десетогодишњег етичко-политичког спора између Руса и Бугара. Нити би кнез Фердинанд био пошао онако непоузданим путем, којим се неће ни умети ни моћи вратити натраг нити изаћи на чистину, нити би се цар Никола онако брзо решио да се прими кумства при превођењу Бориса у православље. Да ли је пак онако било како би хтеле „Келнске Новине" да знају: да је још покојни Стамбулов покретао то питање код кнеза Лобанова, тадањег посланика у Бечу, и да се разбило о чврсту вољу цара Александра III, који није хтео да чује ни за какве услове, па да је по смрти царевој сам кнез једне ноћи тајно учинио посету кнезу Лобанову и од њега добио потпуно обећање, — све то се и може и не може али једно се мора веровати, да јавност није знала да је све било утанчано. Тек на 3—4 дана пред Сретење вратио се кнез из Рима у Софију, а одмах за њим стигао је и одговор царев на писмо кнежево, да он шаље свога генерала, Гољенишчева-Кутузова у бугарску престоницу, као свога заступника. 2-ог фебруара свршен је најсвечаније акт превођења у присуству рускога изасланика, турских нарочитих посланика, нашега и француског представника а уз бескрајно одушевљење бугарскога народа. По цену свог кућевног мира (јер је кнегиња Лујза, доста потресена због овога, за краће време напустила Софију), учинио је кнез Фердинанд ову драгоцену жртву, али од ње далеко већи успех постигао. На сам дан превођења кнезу је стигло званично саопштење Порте, да га је султан признао за кнеза Бугарске и да ће предложити и другим силама да га признаду. На скоро за тим дошло је признање од Аустрије, Француске, Немачке, Италије и на послетку од Енглеске. Тако се учинио крај једној десетогодишњој привремености и ненормалности, — што је све до сада имало, нема сумње, свој рђав утицај на бугарске унутарње и спољње односе, и Бугарска се вратила у здраве и нормалне прилике. Оно што је до скора изгледало као неостварљив сан, сад је очигледан факат, — измирење и признање, а све то по врло малу, личну жртву кнежеву а не народну.

Без сваке је сумње, да је овако измењено стање у Бугарској не само од локалног значаја већ донекле и од међународног, само ипак не онолико, како се у патриотској зебњи код нас могло веровати. Да није само од локалног значаја ова промена у Бугарској показује оно доста оправдано веровање да ће Бугари за своје народне аспирације имати сада поузданији ослонац у Русији но у Аустрији, те се је бојати, да се с далеко већом збиљом не понове устанци у Македонији, као прошлога лета, и не изазову општи европски заплет, а то у овом моменту не жели већина Европе То би дакле била опасност за европски мир. Друга је зебња да ће ру-

ски утицај толико преотети маха, да Бугарска управо неће ни имати спољне политике, јер ће се она из Петрограда диктовати, тако би Русија имала у својим рукама етапу за Цариград. А треће, — нас се тиче. Овако и морално и материјално оснажени Бугари биће озбиљна опасност по наше интересе у Македонији. И ако донекле, али само донекле могу постојати све ове зебње, ипак је неоправдано веровати да су се прилике тако радикално измениле и да могу наступити оне комбинације, које овде наведосмо. Да Бугари неће помишљати на покушаје у Македонији више је но вероватно. Не говоримо ово поводећи се за аустро-угарском штампом, која озбиљном мином, с пуно жеље да нас добру поучи, чита — нама Балканцима лекције из међународне политике с познатим нараво-учениjама. Штампа наших суседа је у непосредној опасности да побрка жеље с фактима, те се не бисмо могли озбиљно позивати на њу. Сама руска штампа, која је и овде најмеродавнија, казује мишљење руских владиних кругова. Најозбиљнији руски лист, „Новоје времја", адресује на Бугаре савет, да они знају да Русија не жели заплете на Балкану и да према томе и подесе своје држање. У одсуднијем тону обраћају се с истим циљем на Бугаре „С. Петербурскија вједомости", чији је главни редактор кнез Ухтомски, како веле, persona grata код цара Николе. Ну није само штампа на коју бисмо се овде позвати могли, већ и други далеко убедљивији факат говор у прилог тога, а то је — интимно пријатељство руско-турско. Турска је, да би се спасла напасти Енглеске уз коју је Аустрија била вољна да секундира, нашла још јединог спаса да се баци у наручје Русији — тако су оне сада у међународној политици интересом везани сапутници. Нити би пак Русија трпела заплете на Балкану сада, када јој преко потребно да има одрешене руке на Истоку, у Кореји. — Да ли ће пак руски утицај потпуно преовладати у Бугарској, да не ће бити места за други чији, и ако се не може спорити не може се пак ни одсудно тврдити. Свакако је да измирење није што и потчињење, како је хтела то аустријска штампа трагично да узме. Ако бисмо хтели, без обзира на све скрупуле, отворено да признамо, Бугари су добили маснији залогај но Руси, у измирењу. Сви знаци говоре, да се Русија неће мешати у унутарње ствари Бугарске. За измирење није Бугарска ничим другим платила до што ће принц Борис веровати да дух свети произилази и од оца и од сина. Сетимо се пак Бугарске пре 10 година, — када је бугарски војни министар био Рус а руски официри у бугарској служби! Колико је онда унутарња политика могла бити без утицаја са стране! И колико је и какво национално осећање онда и сада! Бугари су дакле добили потпуно одрешене руке унутра и опет су се измирили с Русима. Потчињење дакле је политичка халуцинација, која се привиђа аустријској штампи, кад год је реч о балканским Словенима и Русији. Једно су само Бугари, због ових 10 неблагодарних година, могли изгубити: што им неће Руси онако безусловно веровати; али мален губитак, јер се политика тиме ставља на њено право земљиште, земљиште интереса и једне и друге стране. Тако

би реална политика узела већег маха од политике осећања, а од тога не бисмо имали ни ми Срби страховати за наше народне аспирације. Реална политика неће допусти, да Русија један елеменат, бугарски, протежира на штету другог, — јер здрави и потпуно схваћени руски интереси забрањују то.

Овако решено питање о легитимности бугарског кнеза и измирење руско-бугарско нема сумње да је један успех више реалне политике руске, којом је Русија у светској политици заузела највише место Хегемонија у међународној политици у рукама је Русије, — она је сада онај позвани судија да суди међународне спорове, да одређује ток политици. Никад Русија није била у тако завидном положају, на врхунцу моћи једне светске силе, као данас. Разуме се, да се онда руски антипод мора находити у таквој ситуацији, да јој се нема чему позавидети. *Енглеска* тешко да је икада била у тежем положају но данас. Потпуно изолована, са свих страна покушаји да се њен светски углед сузбије, да се она потисне из позиција, које она не сме ни помишљати да напушта, без пријатеља а опкољена непријатељима; пријатељство, које она нуди час једном час другом, одбијају редом с пуно неповерења па и цинизма, — то је данас положај Енглеске. Пошто је углед енглески отрпео онакав пораз у кинеско-јапанском рату, Енглези су покушали да намаме Русе у јерменско питање, да их ту позабаве, док се они на далеком истоку опораве. Руси су и то прозрели, нису смели да одреку да учествују у питању јерменском, али су ушли у целу ову аферу опрезним погледом на све стране и лево и десно, ушли су не као помагач, већ као контрола над Енглезима. Многе и многе ствари у јерменском питању изгледају сада, осветљене документима, у другој, јаснијој светлости. Пред енглески парламенат изнесена је штампана збирка свију докумената целе преписке по јерменском питању. Те енглеске „плаве књиге“ очити су сведок енглеске марљивости и савесности у служби земље. „Плава књига“ има сву преписку од почетка септембра до краја јануара ове године. Оно што су новинари тврдили и дипломатија побијала, овом „плавом књигом“ потпуно је доказано. Енглеска се носила мишљу да преда мандат Русији за окупацију јерменске. Сама будући слаба за овакав акт, хтела је Русију да наведе на то. Беч је живо подржавао енглеску мисао, али су је у Петрограду и сувише хладно примили, да се потпуно могло рачунати да Русија одбија то од себе. Енглеска је овде претрпела приличан удар — Русију није могла задобити а изгубила је Турску. Тако се само може и разумети онако доста нагао прелаз тона говорâ лорда Солзберија, који најпре одјекиваху као звуци бојне трубе што објављује битку, а после биваху све тиши и све елегичнији, као да теше за преварене наде. Турска, находећи се овако притешњена од свог старог пријатеља, морала је изабрати други пут — приближити се Русији и тражити њену заштиту. Тако је резултат енглеске политике — руско-турско пријатељство, јер је ван сваке сумње, да се данас у Цариграду игра према руској музици. Ну ретко је кад несрећа сама, она

вуче за собом друштво. Times а за њим и друге новине донеле су невероватни глас, да Турска намерава да покрене египатско питање. Енглеска је 1882. окупирала Мисир — због анархије у земљи, која јој толико дугује — њезина два представника седе у египатском министарству и млади кедиф, и преко свога познатог непријатељског расположења према Енглезима, ипак слуша и невољно енглеске савете, т. ј управо Енглези фактички и господаре у Мисиру, ослањајући се на појачи корцус своје војске. Ну Мисир није само аутономна територија већ и део Турске царевине. И ако је већ близу 13 година од доба када су Енглези поселн Египат Турска је тек сада нашла, ако се обистине ти гласови, да покрене питање о напуштању Мисира. Неки би листови хтели да виде овде утицај руски и француски, да је Турска од њих и добила миг да покрене то питање, јер је због усамљеног положаја Енглеске за то најзгоднији моменат. Узмемо ли у обзир и огорченост Турске на Енглеску, што јој је онолико посла задала у Јерменији, онда није невероватно да ово нису само новинарски гласови, већ да имају карактер истине. Најпре се демантовало из енглеских владиних кругова, али сада као и они да не могу да пореку истину, да је покретање овога питања у току. Хоће ли Енглеска пристати да напусти Мисир без једног европског рата? На ово је мучно веровати. У Индији је извор богаства енглеског, ту је живац енглеске трговине. Енглеска неће хтети без велике невоље да напусти суецки канал и Црвено Море, — да веже сама себи руке, да пут за Индију не осигура но остави ћефу других. Русија када не би имала никаквих других интереса до једини тај, да сада баш зада Енглезима посла, када је метнула руку на Кореју да није далеко од тога да ову краљевину узме у протекторат, ипак би имала и других заповедних разлога да помогне Турску и Фрацуску. И њој треба — као и Француској и Немачкој — да буде пролаз кроз Црвено Море за ратне лађе осигуран, и она има моралних обавеза према Француској, да је помогне, а интереси француски у Мисиру су у диаметралној противности с енглеским. И још један разлог остаје за Русију, а тај је: ослабити енглески углед и енглеску моћ где год се може, Ван Европе само су две велике силе, два велика такмаца, око којих се остале као трабанти око планета, према интересима групишу. У овом светском значају руско-енглеског спора, у оном лаганом темпу борбе, која траје више од једног столећа, борбе два колоса светска, а у којој се сићушни интереси, за које би мали народи залагали свој опстанак, бришу сунђером, и у очима остају само они велики светски интереси, у томе и лежи чар посматрања руско-енглеских односа. Руси и Енглези сусрећу се на свима крајевима пространога света, поље њихова рада то је цео пространи свет. Ну питање о Мисиру има вредности и за нас, оно не стоји без икакве везе с Босном и Херцеговином. Истина има формалне разлике — Аустрија има мандат свих европских великих сила а Енглеска га нема. Али стварне разлике нема — и Босна и Херцеговина, као и Мисир, још су делови турске царевине а окупирани двема

европским силама. За што покретати мисирско питање, а не уједно и босанско-херцеговачко? Истина не морају се оба покренути, али није невероватно. „Новоје времја“ — увиђа једну могућност, да се не покрене босанско питање, а то је да и Аустрија потпомогне Турску у мисирском питању, а за то као накнада да буде: да се у ово друго питање и не дира. Ова испреплетеност и сложеност ових питања као и озбиљност последица ако се покрене решење њихово, даје нам разлога да верујемо да ће се она одложити; да ли пак ad calaendas graecas, — до других прилика, време ће и на то одговорити.

Од ових замашних међународних питања и догађаја да се окренемо локалним, унутрашњим приликама једне земље, чија је судбина често бивала судба Европе. У Француској је претила једна озбиљна унутарња криза, уставна али не и без социјалних примеса. Мали узроци велика дејства. И министар француски у радикалном кабинету Буржо-а, Рикар, није никада могао ни помислити да ће једном малом нетактичношћу раширити пламен огорчене борбе двају не само политичких већ и социјалних противника. Да би ускорио рад истражних власти у јужној железници он је доста спорог судију Rempler-а заменио Poittevin-ом. Сенат је нашао да је министар повредио закон о независности судској и оштро је осудио рад министров. Иза ове мале чарке спремала се тек права борба двају противника — конзервативне и прогресивне струје. Из ове оштре лекције испрело се једно уставно питање да ли је влада одговорна и сенату и комори. Министарство је стајало на земљишту да има одговарати само комори а не и сенату, сенат је пак тврдио да је и њему одговорно. Комора је била одмах после сенатског вотума, изгласала пуно поверење влади — и кабинет се на њ ослањао у борби противу сената. Веровало се, да ће сенат штрајком, недржањем седница приморати владу да одступи, па ипак је у овоме спору био први сенат који је попустио, изјавивши да у интересу земље неће да тера мак на конац, али да ипак осуђује поступке владине. То су били мотиви сенатора Демола да одустане од своје интерпелације о чл. 6. устава франц. републике, те да се заустави борба која би имала огромна значаја. Мора се признати да се председник републике, Фор, веома тактично и право државнички држао. На све сиренске позиве конзервативаца да се и он умеша у овај спор, он је остао потпуно тактичан, не хотећи да компромитује свој високи положај партизанством. Две воље, две истине, о једној ствари не могу бити, — па не може ни министарство бити одговорно и скупштини и сенату. А кад би се и преко ове истине признало и право сенату, и онда би радикално социјалистичко министарство било једна потпуна немогућност. Радикали и социјалисте тражили би тада или ревизију устава или ако не би ту успели, онда није невероватно да би напустили легалну борбу, — јер ово већ нису само политички противници већ и социјални. Од сената је било мудро што је попустио, од министарства паметно што није прихватило лозинку: ревизија устава а од председника републике државнички што се није хтео да заведе — и умеша се у спор. Тако су срећно уклоњени узроци за једну мучну уставну борбу.

— ЉЂ —

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Пит и Фокс. Комедија у пет чинова, написао Р. Готшал, превео *М. Ђ. Глишић.*

(Приказивано у суботу 10. фебруара.)

„Тешко земљи у којој влада неваљалство!“ С овим усклиznámком млађи Пит, син славнога државника Виљема Пита старијег, улази у борбу противу властољубља првога министра Фокса и против његовог раскалашног друштва.

Ова два велика државника и говорника енглеска сукобише се на згодном земљишту. Фокс изиђе пред парламенат с предлогом, да се Управа Источне Индије истргне из руку *Индијске Компаније*, па да се пренесе на седам комесара, које ће бирати парламенат, али које ни круна не сме кретати. Овим је Фокс хтео доћи до велике власти и независити ни од краља ни од народа; он би на та места поставио своје присталице, те би тако прилично опоравио и своје оронуле финансије. Диже се јака опозиција. Фокса називаху бенгалским краљем, Кромвелом, па ипак он са својим билом продре у доњем дому и већ ликоваше, кад али пропаде у кући Лордова. Како се то догоди? Ко то надмудри вештога државника? Поштени политичари, предвођени младим Питом, обавестише краља и лордовима би поручено да ће Његово Величанство сматрати за непријатеља свога и своје династије свакога ко гласа за предлог. Тако паде и Фокс и његов бил крајем 1783. године.

Писац комедије извео је овај обрт преко жена. Сасвим добро! У свакој ствари, којој не знате узрока, потражите жену па ћете је морати наћи. То је стара мудрост изрекла у пословици: Cherchez la femme! Жена може доспети до свакога места и многи човек за срећу у животу и положај у друштву захваљује својој лепшој половини. Готшал је узео да је и овде било тако нешто. Директор Индијске Компаније Снотн пронађе срећно своју кћер у Лондону, упозна се с Питом и удеси тако да његова ћерка на особитом месту преда краљу молбу за његову ствар. Али Фокс не би био Фокс, кад и он не би употребио жену за постизавање својих намера. Две жене пресретну краља, али он не послуша ни једну.

Па ипак жена изведе ствар на чисто. Краљ је прислушкивао разговор између Фокса и војвоткиње од Девоншира, чуо како Фокс ружно и презриво говори о њему, наљутио се, оборио индијски бил и Пита поставио за првога министра. Неваљалство је сахрањено преко жена!

Још једну добру особину има ова отмена комедија. Она је врло разумљива код нас, у земљи Србији. Ми врло добро познајемо онакве славољубиве а непоштене министре, какав је Фокс Имали смо и ми таквих државника, ако не баш онако даровитих а оно још непоштенијих! На први поглед прозиремо душу онога секретара Џенкинсна, јер код нас има много таквих њушкала! Па и онај ћифта Снотн као да је наш човек! Али српски гледаоци ове немачке комедије из енглеског живота највише ће уживати у оној сцени, где Фокс тера шалу са три вајна члана доњега дома. Та то нису Енглези, то су наши аминаши, које је народ слободно изабрао! Па и наши државници од реда и рада окрећу леђа таквим креатурама, кад им више нису од потребе! Поучно, врло поучно!

Ова историјска комедија позната је као најбоља драма Рудолфа Готшала. Израђена је врло марљиво и са познавањем историјских извора, те су слике Пита, Фокса и краља Ђорђа III верно и живо изнесене. У њој има неколико врло занимљивих сцена — н. пр. оне у којима се Фокс налази с Питом или оне у којима се јавља директор компаније Снотн, прави енглески ћифта. Сва ова заплетена комедија изведена је у лаком, духовитом стилу, који лепо пристаје уз говор тако умних људи какви су били Пит и Фокс

На представи овој као и на свима другим, приметилисмо неке рђаве навике наших глумаца. Они најрадије говоре седећи,— и чим видите нашега глумца где излази на позорницу, одмах очекујете кад ће потрчати столици, сести и почети своју причу. И заиста он, или она, седа и причање почиње. Још је досадније гледати их кад стану на сред позорнице и заметну дугачке разговоре. Ове ружне навике долазе отуда што сваки хоће да игра са што мање труда, да се не замори, а нико не гледа да се ослободи тих погрешака. За то наше гледаоце изненађује слободно кретање на позорници страних глумаца, па чак и хрватских. Дужност редитеља била би... али о томе не можемо сада говорити.

Игра глумаца била је овога вечера ваљана. Г. Гавриловић (Фокс) има особит дар за такве улоге; он их воли те их проучи и игра врло лепо. Његов је говор био тачан и пријатан, појава симпатична а игра топла, и да му је још кретање било слободније а игра лица живља, заборавили бисмо сасвим на игру Андрије Фијана. Овако нам никако не силази с памети наш пређашњи *први редитељ.* — Пита је приказивао г. Љ. Станојевић уметнички. Он је заиста био „племенит, ваљан, красан човек,“ како у овој комедији за Пита рече једна девојка. Уз хвалу његове игре морамо додати и један необичнији комплименат. Г. Љуба Станојевић заиста је, како се то каже, „мушка лепота,“ али мало када је на позорници изгледао тако леп као у тој улози. — За г. Илију Ста-

појевића већ се зна да он најболе игра комичне старце. Спотн је за њега као поручен. — Подела осталих мањих улога била је добра, само што једна од оне две знамените жене није приказана онако како треба. Девојчица Херијета мора се играти много боље него што је ту улогу играла... имена на страну! Од како је нашу позорницу напустила г-ђица Ђурншићева (г-ђа Милојевнћка) у нашој трупи нема уметнице за наивне улоге. Штета је што је краљевско српско позориште остало без глумице за тако лепе улоге. Ако наше, српско позориште не може доћи до добрих снага за ову врсту, не знамо које може. Г-ђица Павлица има и дара и воље, али ће она после дужега вежбања извесно прећи на озбиљније улоге. Једна почетница, која се у својој првој улози показала одлична, није још ангажована. Она је и слободна и лепа, а има и умиљат глас. То је г-ђица Миљковићева.

Режија г. Динуловића била је врло добра.

М. К. Д.

Четири жене под једним кровом. Комедија у три чина, написао *Паоло Ђакомети*, превео с талијанског *Мих. Добрић*.

(Приказано у Београду први пут 17. фебруара 1896.)

Армандо са својом женом Ермелином и Ђорђе са својом женом Аделом, добри пријатељи и пријатељице, хоће из сувишне узајамне љубави да живе заједно, да буду као једна кућа. Обе госпође имају свака своју собарицу, и ако саберете женски пол, излази доиста да су четири под једним кровом. Четири жене: две младе госпође младих мужева, своје по љубави која их је зближавала, а туђе по женским слабостима: капрису, љубомори и моди; за тим две собарице са малим васпитањем и са великим језиком! Ето такви елементи треба да одржавају једну кућу и да створе везу, која ће везати срца за срца. А душа, једна општа душа, треба да буде старац Бјаћио, стриц Армандов, који би у заједничком животу давао разумне савете и наклоне љубави и који би благошћу својом стишавао жестине младе крви и пргавост младих природа. Кад би тако било, јаој нама, не би било шале; али је срећом Бјаћио страшан женомрзац, који држи да кад се две женске састану морају правити плетке и пакости, па према томе, и да од новог заједничког живота не може бити ништа. Он мисли да су све женске као оне две из некадашњег породичног круга, да су све Гертруде и Варваре, од прилике као што је онај енглески путописац казао, да су све жене у Немачкој риђе и да се све зову Еме. Дакле то његово негодовање већ прелази у песимизам. Није то песимизам, да се послужимо једном туђом одредбом, онај осећајни Вертерове епохе, нити политички лорда Бајрна, нити философски-историјски Шопнхауера, ни материјалистички Золе, ни сексуални Стриндберга, ни социјални Толстога и Хауптмана, ни декаденц-песимизам индивидуалитета fin de siècle. То је

нека нарочита нианса песимизма, којом су обдарени женомрсци, а нарочито ако су они још и старци.

Па кад видите једно такво градиво, коме је и сам наслов већ у неколико Tendenzverräther, ви онда држите као поуздано, да ће бити огромна русваја, читав низ смешних и занимљивих епизода од судара разних темперамената, разних навика, ситних ћуди, лаке крви и живаца женских. Ви већ замишљате како ће се јадни Бјаћио провести као онај Јона, који је проживео три дана и три ноћи у утроби китовој.

Али што би збиља било захвалном темом и што би испало за руком вештом и даровитом драматичару, није родило обилатим успехом код Ђакометиа. Код њега вам пада у очи да су ови судари, које тема нуди, представљени необично једноставно, без заплета и ситуација, оделито по чиновима, без јединства или заједнице.

Први чин има своје мршаве експозе, утврђену намеру да се живи заједничким животом, у заснови нове породице.

Други чин износи вам тај живот после три месеца, живот у коме лепе половине букте љубомором на мужеве своје због неке клијенткиње и неке певачице, раније везе из греха младости. У истоме се чину развио и заплет и расплет и крај његов доноси помирење и обавештење младих парова.

Трећи чин има нешто сасвим друго. У њему љубомора прелази на друго земљиште и креће се у кругу ове новостворене породице. У завршетку истог чина, дакле завршетком драме, изводи се јасна ствар, која казује, да љубомори нема места, али у исто време утврђује жељу да се прекине са заједничким животом. И тако угину њихова заједничка љубав и присно пријатељство, а Бајрон би још додао, као оно цвеће, које траје само један дан.

У овој, овако раскомаданој комедији, видите одмах да нема целине, видите две, три бинске слике, које могу бити и допадљиве и добре, али које не оличавају драмску радњу нити чине драмску целину.

Примећује се, до душе, да је писац запазио извесне слабе женске стране, јасног и одређеног облика, оне које непрестано сипају уље у ватру раздора и које, као по неком нагону, уносе многе горчине у породично задовољство. Он их је добро копирао и испуњујући њима драму, дао јој пријатну драж. Комична страна у драми, која у главном потиче из недопуштене присности међу господарима и слугама, није особито јака. Она често подсети и на друге комедије, те према томе готово постаје шаблонска. Ипак, при свем том, има добар извор духовите речи и свежег хумора.

Г. Рајковић (Бјаћио), стари господин Рајковић, увек је у својој моћи, кад игра смешне и оригиналне старачке типове. Он је особењака Бјаћиа одиграо тако изврсно, озбиљно-комично, чисто, одређено и природно Он је дао душу комедији и оживео свежином игре, да се ја нећу ни минуте устезати да потврдим његов општи успех и симпатију код посматралаца тога вечера.

Г-ђа Павловићка (Паолина) представила је врло добро торокљиву сплеткашицу; била је одушевљена и допадљива. Не сматрајте за негалантност нити показујте воље да рђаво разумете, кад вам кажем да је г-ђа Павловићка збиља одлична собарица. Јер ја то говорим само о њеној улози, коју је госпођа извела са лепим разумевањем.

Г-ђа *Јовановићка* (Тереза) одиграла је добро собарицу, која има велики број година, велики језик и као зрела љубазница велику порцију воље за љубављу младог човека.

Умиљата *г-ђа Тодосићка* (Адела) није певала, али је вешто одиграла љубоморну и мало ћудљиву даму.

Г-ђица Јурковићева (Ермелина) била је одушевљена и играла је врло коректно.

Г. М. Петровић (Ђорђе) имао је необично рђаво кретање; неспретно је тапкао или бацао ноге.

Што се тиче оркестра, кад год слушам њега ја увек размишљам о младоме капелнику г. Малати, а размишљајући о њему ја и нехотице зажалим за грлом г. Декашева.

Ђор. П.

ПРЕГЛЕД БУГАРСКИХ ЛИСТОВА

Једна смрт и један јубилеум. — Новије појаве у белетристици. — Јансен о Бугарској. — Неколико статистичких података о Бугарској — Откуда је потекла једна кобна несугласица?

(СВРШЕТАК)

Ниједан од балканских народа није имао, после ослобођења, пуну слободу, да одређује своме даљем политичком развитку правац, који би најбоље одговарао правим му потребама, традицијама и идеалима. Правилном развићу су им се непрекидно истављале на пут разнолике сметње, које су биле последица разноликих утицаја спољњих. Принуђени да те сметње отклањају, морали су се повијати према овим утицајима, повлађујући час једном, час другом. У таквој непрестаној борби трошила се најбоља снага и највише времена. Последице овакога стања, разуме се, нису могле бити такве, да би искрени родољуби могли бити њима задовољни. Ту је, тако се бар нама чини, узрок, због којега се сви ми, и Срби и Бугари и Грци, притиснути невољама садашњости, радо, а често пута и више него што би то било оправдано, одушевљавамо својом прошлошћу и заносимо бољим изгледима на будућност. За то зар као с неком грозничавом похлепношћу прихватамо што странци о нама пишу. Чак и онда кад смо уверени, да су им хвале претеране и неискрене, а покуде неосноване и сумњиве, ми се хвалама тешимо а покуда̂ гнушамо. Добра је ствар чути, шта о нама мисли и који странац, нарочито ако се има разлога веровати да ће бити у својим оценама објективан, али опет не треба заборавити да нас он, пробавивши у нашој средини неколико дана, не може познати боље него што се ми сами познајемо. Свему треба давати онолико вредности, колико што заслужује.

И нама Србима добро познати Алфред Јансен написао је, по молби „Българ. Прѣгледа,“ чланак, у коме је изнео своје утиске с пута по Бугарској. Ал. Јансен је човек, за кога се не може рећи да није прави пријатељ нас Југо-Словена; он познаје доста добро наше језике, наше књижевности; о својој љубави према нама дао нам је доказа превађањем бољих производа књижевних на шведски језик. Хвале му, дакле, могу бити искрене, ма и претеране, а покуде не могу бити наручене; мишљењу

му се не може одрећи искреност. И то је управо оно. што овом његовом чланку даје велику вредност.

Бугарска се Јансену кад је 1894. године по други пут у њу дошао. учинила да је мала, али истински модерна држава, која је очувала и доста црта орцјенталских.

Чим је ступио на бугарско земљиште, Јансену је најпре пао у очи — *културни значај европскога милитаризма.* „По мало личи на противречност. али је тако. Мухамеданац слабо мари за хришћански свет an sich: у његовим очима он вреди толико. колико је кадар импоновати му својом грубом војном силом и техничком надмоћношћу. За то ја и рекох, да милитаризам игра велику цивилизаторску улогу с ове стране Дунава. Крупови топови, апарати француских инжињера, криве сабље руских козака уливају Турчину много више поштовања према Ђаурину и његовој вери, него ли сва библијска друштва скупа узета." Те су се мисли натуриле писцу саме собом, кад је, седећи пред кафаном, разгледао оне разнолике слике и прилике, које су му показале „једну цивилизацију, која је још оригинална, ма да није орцјентални заспала, и европска, — ма да још није покварена и блазирана." А ми смо у овим мислима нашли и лепо објашњење онако остентативно свечаном дочеку Стојилова у Цариграду. Имаће њему и других узрока, али му, ми бар тако мислимо, овај није најмањи.

Који хоће да уочи праву физиономију једнога народа, треба да иде у село по најудаљенијим крајевима, у којима се раса најнајбоље одржала. Јансен је ишао у села око Старе Планине. Нама се чини да је он чисти тип бугарски морао тражити мало источније, као што су то радили и сви досадањи путници. „Мало је народа, вели писац, који су очували тако добро као Бугари првобитну лепоту. Турско иго као да је расу подигло и ојачало, те је постала чистија. Бугарин се одликује јаким телесним саставом, правилном снагом, отвореним и правилним лицем, оштрим и живим очима, а уза све ово је дошло још и оно југословенско пластично достојанство и она, тако рећи, аристократска финоћа, која се огледа на лицу. Та се спољашња поноситост показује и у покретима... Само по изузетку ће бугарски сељак поздравити пролазника-странца са „добар дан," а жена се готово никад и не осмељује поздравити или од кога поздрав примити. Неповерење према странцима и данас је још врло јако. Неповерењу Бугара према грчким свештеницима, који су им у једно време били најгори непријатељи, и данас се још виде јасни трагови: вера код Бугара има данас много мање значаја, него ли у других Словена. Цркава је у опште врло мало и све су врло скромне: о побожности ни речи не може бити. Ни у једној бугарској колиби не видех икоње, а и крст се налази врло ретко. Услед тога има бугарско свештенство слободнији друштвени положај, те је могло да игра и оно улогу у политичком ослобођењу." Овај нам се последњи закључак не види довољно основан. Зна се какву су улогу играли свештеници у нашем ослобођењу, а наш је народ доиста био побожан.

„Бугарско осећање самосталности најбоље се показује на Балкану, где је природа најбогатија, а народ најсиромашнији. Земља је врло сиромашна у тим планинама, а чуварни Бугарин носи у варош на продају све што му није најпотребније. У погледу таквога шпартанскога живота може Бугарин да се такмичи с Црногорцем, али је бољи домаћин и од њега и од лакоумна Србина.“ Јансен је смео с ума, да је и Црногорац Србин, а друго није хтео имати на уму, да се овако оштра осуда о једном народу не може изрећи, док се не види „како он живи по селима по најзабаченијим крајевима у којима је национални тип најбоље очуван.“ Да је имао воље и прилике пробавити који дан по селима ужичкога, рудничкога или тимочкога округа, не би могао тако олако тврдити, да је Србин лакоуман.

Свој чланак завршује Јансен утисцима, које је на њега учинила Софија. Она му се учинила, кад ју је по други пут видео, као бугарска сеоска девојка, која је, удавши се за Немца, добила са модерним оделом европски изглед. Промене, које је могао запазити у Софији, показале су му се негативне: Софија је и 1894. г. учинила на њега исти утисак, као и 1890. г. „Највећу промену у Софији претрпео је „Црвени рак“, који је пре три године био проста пивница где се точило Дреерово пиво, а сада је велики ресторан, удешен „према свима захтевима модернога времена. Умножили се Немци у Софији, па са њима ојачала и — жеђ.“

„Досељавање Немаца у ове крајеве врло је карактеристична појава Како Аустро-Угарска нема колонија, које би јој служиле као резервоар за непотребне јој људе, она се служи Балканским полуострвом: Румунијом, Србијом, Босном и Бугарском. Разуме се да у ове земље не одлазе најбољи аустријски синови. Већина је ових досељеника састављена од пропалих трговаца, деградованих официра и т. д. који доносе, доиста, са собом неку врсту културе, али не с њене најбоље стране. Ти људи долазе или да проживе јефтиније, или да стеку пара, али у сваком случају њихов долазак није од користи ни материјалном ни моралном развићу народном. Раскош расте, друштво се деморалише, а онога што је оригинално, здраво и природно здраво нестаје. То се може да опази не само у Београду и Сарајеву, него и у Цариграду. Противу те социјалне напасти бори се југословенска социјална демокрација, и та је борба исто онако природна самоодбрана, као што је и младочешки антисемитизам, — да земља не допадне у положај, у којем се налази данас „Галиција.“

„Целокупан утисак који Софија на ме учини, кад је по други пут походих, није сасвим јасан и добар. Али као што Петроград није Русија, тако исто не треба индентификовати ни Софију с Бугарском. Бугари су пргав, здрав, чуваран и радан народ — о томе сам се уверио приликом оба своја преласка преко Балкана.“

*

Сваким даном све се више увиђа важност прикупљања статистичких података, који помажу да се јасно уочи шта је добро, а шта опет не ваља у животу народном. Посматрају ли се одвојено једни од других низови појава, у животу народном, често пута им је тешко пронаћи узроке, и многи би невичан посматралац склон био изјавити, да се и не могу пронаћи закони, који њима управљају. Тек кад се проуче веће количине једнородних појава у животу људских друштава, може се лепо видети, да и њима управљају закони, које није тешко пронаћи. Прибирањем оваких података и испитивањем ових закона бави се нарочита наука, статистика. Њена је вредност у наше до'а свуда призната. У свима напреднијим државама поклања се велика пажња установама, којима је задатак старати се о прибирању и разрађивању материјала статистичког. јер се њиме најбоље објашњује економско и социјално стање у свакој земљи. Од како је у нас статистичкој управи на челу неуморни наш радник, г. Б. Јовановић, ми се можемо поносити уређењем и обилатим радом ове установе. У Бугара још није прикупљање статистичких података изведено како треба и за то прилично оскудевају у аутентичким подацима они који би да се посвете проучавању ових појава, о којима може дати тачна објашњења једино статистика.

Г. Т. Данилов трудио се прибрати и проучити статистичке податке о Бугарској, прикупљене приликом пописа 1881 и 1888 год. и резултат о кретању становништва за 1881, 82, 85, 86, 87, 88 и 89 год., Плод тих својих испитивања изнео је у чланку *„Покушај о демографије Бугарске*, штампаном у „Бълг. Прѣгледу“ (књ. IX—X, стр. 206—239, и књ. XI) Држимо да ће интересовати наше читаоце најважнији подаци из тога чланка

По попису од 1881 становништво је у Бугарској износило 2,007.919. а по попису од 1888 г. 2,193.434. То је становништво настањено било на земљиште, које је обухватало 63.562 □ км. Према томе је 1881 год. на сваки квадратни километар настањено било 31·6, а у 1888 год. — 34·5, у јужној је Европи та цифра 49. Густина становништва зависи од благостања његова: што је благостање веће, и густина је већа. — Према полу становништво је у 1888 годени било подељено овако: мушких је било 1,120.962, а женских — 1,072.372, а то ће рећи да је, према целокупном броју становништва, било 51% мушких и 49% женских. У Европи је женски пол у већини, а у Бугарској на против, мушки. Ако бисмо становништво поделили на нерадно (од 0—15 год; и више од 70 година), полурадно (од 15—20 год. и од 60—70 год.) и радно (од 20—60 година), изишло би да је раднога становништва проценат 40.6%, полураднога 13%, а нераднога 46,4%. Нигде проценат раднога народа није та о мали као у Бугарској. — Ако се гледа на врсту занимања становништва, излази да је 1888 године било 75,7% земљоделаца, 9% индустријалаца, рудара и зидара, 4.5% трговаца 3,7% надничара 2,76%

грађанских, општинских и судских чиновника и људи слободних професија, 2.2% ученика, 0.54% без тачно одређенога занимања. Као што се види, земљорадници чине $^3/_4$ од броја целокупнога становништва. — У погледу пак телесних недостатака Бугарска стоји, опет према попису од 1888 године, овако: на 1000 душа има слепих 32,5, глувих 23,4 глувонемих 9,7, лудих 9.9, сакатих 42,9, с различним другим недостацима 207. Ни у једној земљи, по Јансену, нема толико слепих, глувих и глувонемих. Узрок овој појави биће да је турско господарење и последњи ратови.— По вери је становништво било 1888 год. подељено овако: православних 74%, мухамеданаца 23,7%, других религија 2,3.% —

Народно образовање у Бугара напредује јаче него што би се могло претпоставити према ономе што у том погледу бива код других народа, којима се не може порећи тежња за образовањем и љубав према напредовању. По тврђењу г. Данилова, у Бугарској је проценат писмености 10.7%. Подаци које је он прикупио и на основу којих је он рачунао прилично се добро слажу са подацима, које нам даје г. К. Јиричек у своме делу *Кнежевина Бугарска*. Међутим је у истом часопису, у коме је г. Данилов штампао сво чланак, штампан раније, (у књ. VII. 1895. стр. 103—106) чланак Ат. Иширкова „Писменост становништва у кнежевини Бугарској“ у коме се износе подаци од ових у многом погледу различни. По Ат. Иширкову је проценат писмености у Бугарској износио 1893 године 15.33.% Ма колико веровали у подобност наше браће Бугара да напредују, опет нам се чини да овако нагло напредовање нема себи равна, и то нас наводи да сумњамо у тачност података г. Ат. Иширкова. Основаност ове наше сумње још се боље утврђује, кад се пореде подаци, које за исту 1888/89 школ. годину даје Ат. Иширков са подацима које налазимо у овом чланку г. Данилова. У години 1888 у видинском је, на пример, округу проценат писмености био, по рачуну г. Данилова 6.6%; а у 1893, по рачуну г. Иширкова, 11,22%, дакле скоро два пута више. Тако је исто и у већини осталих округа. Доиста нечувен напредак за циглих пет година — ако није само преувеличан!

Да изнесемо још неколико података о кретању становништва, а оно се огледа у женидбама, рађању и умирању

„Постепено опадање, како у апсолутном тако и релативном броју венчања, очигледан је доказ, вели наш статистичар, г. Бог. Јовановић, да и благостање у народу опада. И Бугари су, као и ми у овом погледу худе среће: број венчања и у њих као и у нас полагано али стално опада. Али ми опет за то стојимо у неколико боље од њих. Средњи број венчања за период 1881—1889 износио је 18,694: а у нас је средњи број за период 1878—1890 био 22.014. Проценат је за 1000 становника у Бугара за то време 8.9%, а у нас 10,39.% Да би се видело поступно опадање у броју венчања, изнећемо прецентне цифре за поменуте периоде у Бугара и у нас. На хиљаду становника било је венчања у Бугарској:

1881 год.	—10,09%	1887 год.	—9,10%
1882 „	9,89 „	1888 „	8,60 „

1885 год.—6,30°|о 1889 год.—9,30°|о
1886 „ 8,90 „

А у Србији:

1888 год.—10,96%
1889 „ 10,27 „
1890 „ 9,97 „

„Занимљиво је, вели г. Б. Јовановић, како с овим опадањем венчања иде дизање цена кукурузу и пшеници. Тако износиле су просечне цене за 100 килограма:

у години	кукуруза	пшенице	у опште
	д и н	а р	а
1888	9,25	10,73	10.00
1889	9,13	11,58	10,36
1890	9,97	13,37	11,67

У нас је проценат венчања већи него игде у Европи; за нама тек долази Саксонска, а Бугарска је на четвртом месту иза Русије и Грчке.

Највише је венчања и у Бугара као и у нас у зиму и јесен.

Кад се венчања проучавају с погледом на године оних који се венчавају, излази да се у словенских народâ раније жени и удаје него ли у германских и романских. А међу словенским народима Руси, Срби и Бугари се нарочито одликују тежњом да се рано жене. Овоме ће бити, по свој прилици, узрок, што се ми, Руси и Бугари поглавито бавимо о земљорадњи. Највише је венчања између момака и девојака у доба од 16 до 24 године.

Средњи број рађања у периоди 1881—1889 био је у Бугарској 77.313 заједно с мртворођенима; у нас је средњи број за периоду 1888—1890 износио 93.229. Код Бугара се не показује опадање у броју порођаја, ако и нема увећавања, у нас пак број порођаја стално опада. У години 1888 било је порођаја 96.312, у години 1889 — 95.039, а у години 1890 — 88.337. Код Бугара је проценат рађања на 1000 становника 34.18, а у нас 44,00, тај је проценат већи од средњега процента за европске земље (37,82), мањи од процента рађања у Русији (где је највећи 47,82) а приближан проценту рађања у Хрватској (44,60). У нас се више рађа женских (44.05) него ли мушких (43.94); у Бугара је обратно на сто рођених девојчица долази 111.5 мушкараца. Проценат ванбрачне и мртворођене деце у Бугара је мањи него ли у нас: проценат на хиљаду ванбрачно рођене у Бугара је 1.5, у нас на сто — 1,01; проценат мртворођене деце у Бугара је 3 на хиљаду, а у нас — 1.46 на сто. У осталој је Европи проценат ванбрачно рођене деце 5.90 на сто, а проценат мртворођене 1.75 на сто. Ако је по проценту ванбрачно рођене деце судити о моралности народној, и ми и Бугари можемо бити задовољни, јер је он мањи него у осталој Европи.

Код Бугара је за периоду од 1881—1888 било умирања просечно 38.672

годишње: а у нас за периоду 1888—1890 просечно годишње—54.532. Више се рађа, али и знатно више умире: У Бугара је по г. Данилову годишњи проценат 18,4 на хиљаду, а по г. Б. Јовановићу — 20,61, а у нас пак 25,73. Наш је проценат нешто мањи од средњега процента за остале европске земље 26,57, али је знатно мањи од процента у Бугара. Кад се узму на ум хвале, којима је наш санитетски закон обасипан од најкомпетентнијих судија, доиста је вредно замислити се мало пред овим фактом, који не може бити добра сведоџба о нашем мару за народно здравље.

*

Необавештеност је главни повод несугласицама, које сметају и српској и бугарској интелигенцији, да почну правилније оцењивати међусобне односе два братска народа, које заједнички интереси упућују на сложан рад. Заблудама је најповољније земљиште тамо, где необавештеност царује. Ухвате ли једном корена, заблуде добивају моћ традиција, и онда их је врло тешко искоренити. Македонија је област, о коју се премо ми и Бугари; она нам не допушта да већ једном почнемо озбиљно гледати на опасности, које прете да нам поколебају погодбе за правилно развијање и напредовање. А те су опасности и велике и разноврсне, и ми смо видели од њих већ доста штете. Заблуде у погледу народности маћеденскога словенскога становништва прете да постану традиционалне, и да нам као такве, онемогуће сваки споразум, без којега ни ми ни Бугари као да нећемо имати довољно снаге да се одупремо заједничким опасностима. Резултати, до којих је дошла савремена етнографска наука и ако им не можемо оспорити истинитост, опет за то нису кадри разбити ове наше заблуде. Све више почињемо увиђати потребу споразума за сложан рад, али опет се за то не показујемо ни мало вољни попустити од својих претензија, које су више претенциозне, него што су на истини основане. Слава Душанова и Симеунова не да̂ нам да спавамо. Хтело би нам се распрострети данашње своје државне и етнографске границе до међа, којима су обележене крајње тачке освајањима ова два велика владара. И у тој својој претераној тежњи за експанзивношћу — особина малих народа који мисле да имају разлога поносити се великом прошлошћу — ми предвиђамо праве потребе садашњости и пропуштамо њих у своме развитку правцем на које нас оне императивно упућују. И док се ми тако гложимо, други обезбезбеђују, не бирајући средства и начине погодбе своме утицају и културном и политичком, разуме се, не на нашу корист. Чују се, истина, понекад гласови свеснијих чланова интелигенције и српске и бугарске који вапијају за слогом у интересу заједничке будућности, али се ти гласови одмах и изгубе — надјача их вика „патриота“ који би од патриотизма да живе. Ах, да није тих експлоататора патриотизма, како их лепо назва пок. Карић, колико би мање било несугласица између Срба и Бугара, који би умели зар поставити своје односе на здравију основу! И колико тек морамо жалити, кад видимо да тако угледан лист, као што је „Българ. Прѣгледъ,“ до-

носи на својим странама чланке. писане у духу таквих експлоататора патриотизма!

Неки В. К. штампао је у „Българ. Прѣгледу" Св. XI. ст. 99—104), чланак *Статистика становништва у Битољском вилајету*, поводом којега мислимо проговорити коју реч, да покажемо, кад нам се пружила оваколепа прилика: откуда је потекла једна кобна несугласица.

Опште је позната ствар да Турска нема правилно уређење статистичке установе, којој би био задатак старати се о прикупљању аутентичних података о броју, кретању и народности становништва. Отуда и потиче она велика разногласица, у свима делима, која су у новије време писана о Турској. Разногласица тиче се не само броја него и народности становништва. Број становништва у појединим вилајетима одређује се приближно према бројевима, које пружа *салнаме* тих вилајета. Бројеви означени у салнаме за поједине вилајете и санџаке коригују се бројевима, које често пута саопштавају поједини консулски извештаји или се, нарочито у погледу на квалификовање народности, дотерују према нарочитим политичким сврхама онога који што о Турској пише. Могу ли, према овоме, бити тачни подаци о броју и народности становништва у Турској, које налазимо у разним списима географским или полемичним? Свакојако не могу.

Ни г. В. К, пишући свој чланак, није могао радити друкчије него што су остали радили. и његов је чланак, према томе, нетачан а подаци које пружа непоуздани. Да се ова непоузданост још боље утврди, треба само поредити бројеве, изнесене у Dr. A. Pettermanns Mitthailungen (Ergänzungheft Nr. 101: Die Revölkerung der Erde VIII. herausgegeben von St. Wagner und Al. Supan) са подацима изнесеним у овом чланку. Број становника у битољском вилајету, по подацима првих износи 750 000 а, по подацима г. В. К, — 878.150 Разлика, као што се види по овоме, није мала, а ми смо склони пре веровати тако одличним и обазривим географима као шта су први, него ли г. В. К који је своје бројеве произвољно дотеривао, како му је кад требало, узевши разуме се, као и остали за основу салнаме битољскога вилајета.

Ако је веровати г. В. К. у битољском вилајету и нема Срба. Све словенско становништво тога вилајета он крсти именом Бугари, не хајући ни мало за то, што се добар део његов неће тим именом да зове Према горњем примеру лако је видети, колико заслужују пажње тврђења г. В. К. Њега ради ми и не бисмо о овоме писали. Све се патриоте његова кова одликују искључивошћу, којој ни сами не знају разлога. Узевши салнаме битољскога вилајета за основу, г. В. К је цифре дотеривао по својој вољи, и прихватио је, што се о народностима у њему износи. У том погледу статистички извештаји за поједине вилајете (салнаме) именом Бугари крсте и народ по оним крајевима, до којих не допиру ни претенсије најзанесенијих шовиниста бугарских. Ти извештаји не знају за српско име у битољском вилајету: по њима је оно ретко и у косовском. И зар онда да не буду њиме задовољене патриоте кова

г. Б. К? Њима је и то, у низу доказа да су им претенсије на Македонију основане, један од најјачих. Не мари ништа, што је он врло непоуздан, да не кажемо ништаван за оне. који знају, како се мало сме ослањати на податке у салнаме-има сваки коме је стало до истине. Странци им верују апсолутно, јер немају начина да дознају праву истину, и тиме се једино може објаснити онај факт, да већина страних путника. кад говоре о Маћедонији, зна само за бугарски елеменат у њој: не знајући језика, којим говори словенско становништво Маћедоније, они су упућени тражити потребна обавештења од турских званичника, за које је салнаме извор података, које могу дати, кад се од њих затраже. И кад ствар тако стоји, није ли онда вредно показати, јасно до очигледности, колико имају вредности ови вилајетски салнаме за обавештења у погледу националности словенскога дела становништва у областима турске царевине. Да то покажемо, изнећемо читаоцима из салнаме-а за Косовски вилајет, неке податке, из којих ће се видети, колико се може веровати онима, који своје податке о народностима црпу из ових турских извора.

САНЏАК	КАЗА	ТУРЦИ	СРБИ	БУГАРИ	ЈЕВРЕЈИ	КАТОЛИЦИ	ПРОТЕСТАНТИ	ХРИШЋАНСКИ ЦИГАНИ	СВЕГА
Скопље	Скопље	34863	6307	21265	724	—	24	148	63331
	Штип	23970	—	17714	541	—	—	—	42227
	Куманово	12363	87	28729	—	—	11	—	41189
	Кочане	11120	90	16590	—	—	—	230	28030
	Радовиште	10571	—	7599	—	103	—	—	18273
	Паланка	2203	426	19937	—	—	—	159	22725
	Кратово	3396	37	16891	—	—	—	209	20533
	Качаник	6580	69	—	—	—	—	—	6649
	Малеш	8860	—	15192	—	—	—	—	24052
	СВЕГА	113.926	7016	143917	1265	103	35	746	267008
Пећ	Пећ	16228	—	—	8696	—	748	—	25672
	Ђаково	19442	—	—	522	—	1898	—	21862
	Рожај	9212	—	—	1562	—	—	—	10774
	Беране	1240	—	—	3280	—	—	—	4520
	Гусиње	4518	—	—	712	—	20	—	5250
	СВЕГА	50640			11.772	—	2666	—	68078

Косовски се вилајет, у административном погледу, дели на санџаке: скопски, приштински, призренски, ново-пазарски, плеваљски и пећски. У нашем спору са Бугарима у питању је само скопски санџак; на остале

и најзанесеније шовинисте бугарске не полажу никаква права. Упитајте ма којега Бугарина, има ли Бугара у санџацима, рецимо, призренском и пећском, уверени смо да ће вам рећи: нема. Дотле не допиру њихове претензије: они се задовољавају тиме, што својој народности присвајају право на скопски санџак. Да видимо, шта о томе вели салнаме за косовски вилајет: не ћемо наводити све податке, него само податке за санџаке: скопски, на који Бугари полажу *искључиво право*, и пећски, на који ни највеће шовинисте бугарске не полажу *никаква права*.

Занимљиво је, да по овом истом салнаме-у у призренском санџаку нема Срба баш у оним казама у којима ни Бугари не сумњају да их има (Призрен и Роговац): а има их у доста знатном броју у казама, у којима Бугари тврде да Срба нема (у Гостиварској кази има 4404, а у Тетовској — 5576 душа).

Но ово мало података, што их извукосмо из последњега салнаме-а за косовски вилајет, сваки се може уверити, како су они непоуздани нарочито у питању о народности становништва. Бројеви пак који се у њима износе једва ако су приближни истинском бројном стању становништва. И кад то стоји црно на бело и за свакога јасно као дан, није ли онда потпуно оправдана сумња у сваку радњу која се на њих наслања? Нисмо ми ове бројеве исписивали, да њима докажемо непоузданост података које пружају вилајетски салнаме-и, него да укажемо један важан извор оним заблудама, које се данас путем штампе шире о Маћедонији по Европи. Кад хоће да потру основаност нашим претенсијама на један део Маћедоније, бугарске се публицисте обично позивају на стране путнике, а неће да воде рачуна о начину како и о извору одакле они црпу своја обавештења, из којих по том склапају читаве „студије“. Што то тако раде публицисте кова г. В. К. ни по јада: они друкчије и не умеју радити. Али нама не може бити право, кад видимо да тако ради један Матов, који зна, уверени смо, прошлост народа на Балканском Полуострву и од којега смо у праву тражити шире погледе на питање тако судбоносно и по Србе и по Бугаре. Ако други не знају или неће да знају, он зна и мора да зна, чему Бугари имају да захвале за успехе који су им толико памет занели, да мисле е имају права оспоравати свако право нашим тежњама да видимо обезбеђене националне и просветне интересе онога дела словенскога становништва у Маћедонији, који се осећа да је српскога рода. У ранијим нашим „Прегледима бугар. листова“ ми смо јасно обележили своје гледиште о овоме спору, показавши том приликом доста попустљивости у интересу споразума, који је потребан колико нама, толико и Бугарима. Имамо разлога претпостављати, да г. Матову није остало непознато наше мишљење и жао нам је, што је увек, кад год би повео реч о маћедонском питању, тражио начина да избегне најважнију страну у овом спору, хватајући се ситница и споредности. У последњем свом чланку *„Маћедонија према најновијим књижевним вестима,“* штампаним у последњој књизи „Българ. Прѣгледа“ за прошлу годину (стр. 52—73), узео је доказивати, према томе што

странци пишу о том питању, да је маћедонско словенско становништво бугарскога рода. По ономе што смо мало час о томе навели, најлепше се види, колико су поуздана тврђења таквих странаца. Кад путују по Маћедонији странци су упућени на обавештења турских званичних кругова и на казивања бугарских наставника, јединих интелигентних људи, са којима странци могу доћи у додир. Права, дата Егзархији и срества с којима она располаже, створили су Бугарима могућност да по свима крајевима Маћедоније, без икаквих сметњи, отварају школе. Ми тих права нисмо имали, па их ни данас још немамо. И могу ли онда Бугари ослањајући се на казивања странаца и на број својих школа по разним вилајетима, тврдити с правом, да Срба у Маћедонији и нема? Могу, али само тако ако хоће да су им тврђења без поузданих потврда.

Ми ћемо се већ опширније разговарати са г. Матовом о овом питању у „Прегледу"..., који за овим дође. На овом ћемо се месту зауставити само на једном факту, колико тек да га изведемо из једне заблуде, која га је навела да на основу премиса које су нетачне изводи закључке који су неосновани. Ствар се тиче питања: колико Бугари имају права према броју школа закључивати, где је која народност у већини.

Користећи се пространим правима и срествима, датим Егзархији, Бугари могу отварати школе где год хоће и колико хоће. Срби то не могу, у пркос свима напорима и молбама, јер им сметају турске власти, које не признају да у Маћедонији има Срба, и патријаршијске владике које се у овом питању руководе својим грчким интересима. Овај је факат на догледу свима, који се интересују овим питањима, и њиме се *једино* објашњава, што се број српских школа лагано увећава. И зар онда може бити оправдано, што је г. Матов радио у своме чланку, у коме је изнео напоредо број школа српских и бугарских у сва три вилајета, хотећи тиме да докаже, како у тим крајевима и нема Срба? Нека сâм г. Матов на ово питање одговори, како га његова савест учи, а да би му одговор био правилнији помоћићемо му једним фактом, који му може бити и немио, али који је потпуно истинит.

До познате кумановске афере у 1893 години, кад су Турци затворили с тешком муком отворену српску школу, онај део становништва у скопском санџаку, који се осећао српске крви и колена, морао се борити са свакојаким сметњама, ако је хтео имати школу у којој би се на српском језику учило. Захваљујући угледу, који је Србија почела и на страни стицати чином нашега младога владаоца од 1 априла те године спор том афером покренут решен је повољно по српско становништво скопскога санџака и целога косовског вилајета: оно је царском ирадом добило права отварати своје српске школе држећи се само строга пропрописа турскога школскога закона. Том су ирадом легализоване дотле отворене школе: она је дала маха да се и нове отварају. Па шта видимо? У скопском санџаку само има данас 60 школа српских: на свакој стоји натпис: „православна мушка (женска) школа *српскога* народа, поданика славне отоманске империје". Вара се, дакле, г. Матов кад тврди, да се

Срби у том санџаку не зову Срби него Славјани и да у њему нема више српских школа него само 29. И ово је успех од неколико само година. Бугари, на против, од 1870 године имају права да отварају школе и сренства да их издржавају, па шта видимо? Да се задржимо опет на скопском санџаку, јер су нам једино ту приближно једнаке погодбе за ово културно надметање. Г. Матов избегава званичну статистику и користи се чланком некога Н. К., по чијем је тврђењу у скопском санџаку 189³/₄ школа године било 105 школа. По званичној пак статистици у том санџаку они имају 73 школе на хартији, а на делу само 50, јер им број школа све више опада, од кад су Срби добили права своје да отварају. Бугарске су школе престале радити: у Нерезима, Глуву, Доњем Сљњу, Горњем Сљњу, Говрљеву (скопска каза), Старом-Младом Нагоричану (кумановска каза), Ранкавцу (криворечка каза), Рабову, Русинову, Смоимирову, Будимирцима, Митрашинцима, Зилену Хратеву, Негреви (Пешчевска каза), Еломнику, Маврову и Врутеку.

Ми рекосмо да ћемо се опширније разговарати с г. Матовом, кад већ налази интереса да на овај терен навлачи полемику, док прикупимо још и више аутентичких података. А за сад је и овај факат доста убедљив за онога који хоће да се убеди. Факта имају своју философију и ми бисмо молили г. Матова да поразмисли мало о томе, шта му овај факат значи. Ми ћемо бити задовољни, ако га он увери у потребу, да и Бугари у интересу споразума, треба да покажу мање искључивости и више попустљивости. Јер најзад не треба губити из вида истину да обмана може бити извор заблудама само дотле, док јој се не зна извор; а после се окреће противу оних, који су њоме хтели да се користе. Не буде ли овај факат доста јак, да г. Матова ослободи заблуде у којој је постараћемо се да му их покажемо и више и јачих па, разуме се, нећемо пропустити, да поведемо реч и о квалификацијама учитеља српских и бугарских, јер и то није тако незначајна ствар у овом питању.

Врање.

Свет. Ст. Симић.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

Српска Краљевска Академија. Глас XLIX *О склопу Немањине биографије од Стевана Првовенчанога*, написао Станоје Станојевић. — На 8-ни, стр. 18. Цена 0 50 дин.

Г. Станојевић хоће у горе наведеној расправи да докаже: да *живот Немањин од Стевана Првовенчанога*[1]) *у облику у ком је нама познат није једно дело ни једна целина,* него да је састављен из више делова (односно *дѣла*), који се могу распознати.

Доказа за то има више и они се ређају овим редом.

I. Кад се цела биографија на душак прочита, мора пасти у очи промена стила од XIV главе до краја: до XIV главе је стил и развучен, а од XIV главе постаје лакши, збијенији, мање препуњен цитатима и — тако рећи — елегантнији, тако да се *одмах мора распознати два дѣла, два рада*[2]).

II По оним местима, где се говори о Стевану Првовенчаном, јасно се распознају три дела ове биографије. Први део обухвата гл. 1—8. односно (1—9.) где Стеван говори о себи у првом лицу.[3]) Други део чине главе 10—13. где је Стеван споменут око петнаест пута и то *увек* **у трећем лицу**, а у првом ни један пут.[4]) Трећи део чине главе од 14. до краја где Стеван говори *увек* о себи *у првом лицу*, и то врло често[5]).

Уз овај доказ иде на страни 8. и таблица, из које се види колико је у којој глави свог дела и како спомињао себе Стеван Првовенчани.

III. Познато је да се Доментијан пишући Живот Светог Симеона врло много служио истоименим делом Стевана Првовенчанога, али је Доментијан дело Првовенчанога (како је штампано) врло *неједнако употребио*: неке главе (н. п XI) је готово целе од речи до речи преписао

---

[1]) Život sv. Symeona od krále Štepana. Z rukopisu XIII století vydal Pavel Josef Šafarik. Druhy otisk. V Praze, 1868. стр. 30 + IV.

[2]) Глас XLIX стр. 4. Курзив је наш.

[3]) Исто, стр. 5,

[4]) Исто, стр. 6.

[5]) Исто, стр. 6.

а из неких није ни једне речи узео; тако н. пр. *из последњих пет глава*, где се причају „чудеса“ Немањина, *није ни једне речи преписао*[1]) Ту долази (стр. 14.) таблица из које се види колико је од прилике реди из које главе Стеванова дѣла преписао Доментијан. Преписивање иде закључно до главе XV односно XIV, јер поред 4 преписана реда из те главе г. Станојевић меће знак питања и мисли да се могу и не узети у рачун, јер је могло бити да су преписане и из другог ког дела. Ту одмах на стр 15. под [1]) обраћа пажњу на један псалтир из XVI или почетка XVII века.

IV. У последњих пет (или шест) глава, из којих Доментијан није ништа унео у своје дело, причају се у Стеванову делу „чудеса“ Немањина, а међу тим Стеван у почетку (гл. II) вели само: азь скажоу вамь... сего светаго.. *рождьство и житиѥ* и *добродѣтели*... — чудеса не спомиње.[2])

Кад се претходно одбаци то да је она четири реда о изливању мира у глави XV Стеванова дела употребио и Доментијан (стр. 106), а затим се издвоји и XIV глава као засебна целина, па после оно двојако причање Стеваново о себи у гл. I—XIII (у I лицу до VIII односно IX главе, а у III лицу до XII односно XIII) протумачи тиме, „што је Првовенчани само на почетку говорио о себи у првом лицу а доцније кад је требало да говори о догађајима *у којима је сам учествовао*[3]), да је говорио о себи индиректно, што је конзеквентно и извео до краја[4]) онда се види да Стеваново дело (како је нама познато) није једна целина, онда је јасно, да је део *од XV гл. до краја засебно дѣло* које не стоји у свези с оним напред.“[5])

Главни су докази г. Станојевића онај по употреби I или III лица (II) и онај по неједнакој употреби у Доментијана (III). те ћемо их оставити на послетку а прво ћемо се забавити оним споредниjима.

I Прво о доказу г. Станојевића по промени стила од XIV главе.

Остављајући на страну то што је први део (до XIV главе) *управо два пут већи* од другога дела нећу одрећи да у првом делу заиста има сразмерно више цитата него у другом, али ћу споменути да строже узевши нема цитата ни у VII, X па и XII глави из I дела. а те главе, нарочито две последња, долазе међу највеће.

Што се тиче развучености текста у првом или збијености у другом делу напоменућу да ту има још осетнијих одступања, да је ту разлика још мања. Напомињем само из првог дела главе: II, III, V, VI, VII, X, XIII, за које се према осталима из оба дела не може баш рећи да су развучене, а за тим из другога дела само почетак главе XX. (До 27. реда као неки дуги говори или молитве, похвале то Стеванове, то Савине, то

[1]) Исто, стр. 13.
[2]) Исто, стр. 15.
[3]) Курсив је наш.
[4]) Исто, стр. 16.
[5]) Исто, стр. 14.

оних што се диве изливању мира из зида.) А нарочито помињем главу XIX која је *сва*, од почетка до краја, испуњена неким похвалама Симеону, која иде по величини на друго место и која је дужа од ма које из првога дела. (Захвата 76 реди!) За њих се према осталима из оба дела не може баш рећи да су збијене.

Реченице пак Стеванове како у првом тако и у другом делу у главном су подједнако развучене, јер Стеван не може просто да остави ни једну именицу а да јој не даде један, два па и више атрибута, а то нарочито важи за име његова оца коме додаје и „блажени“, и „преподобни“, и „свети“, и „учитељ наш“, и „родитељ“, „и у невољи брзи помоћник“ и т. д. и то обично повише, ако не и све, заједно. Као што у првом делу има на више места: „молитвама и помоћу спаса нашега и пресвете матере његове и светог оца Николе и Христова мученика Ђорђа“ — тако исто има на више места у другом делу нешта краће: „молитвама и помоћу спаса нашега и пресвете матере његове богородице и мученика Христова Ђорђа и оца нашега и т. д. светог Симеона.“ И т. д. и т. д

Не ћу се, мислим, преварити ако речем да је г. Станојевића навело на то да констатује тако јаку разлику у стилу првог и другог дела, каку он налази, то, што се заиста XIV глава где би дакле престајао први а почињао други део, почиње са свим просто, непосредно: „После тога, браћо, Осећајући се ја нешто слаб и т. д.“ — без икаквог дакле побожног увода, без кога не могу да буду ни најобичније повеље. Да је на том месту био неки мало шири увод (нешто онако као почетак XX главе) не верујем да би г. Ст. видео неке разлике у стилу до и од XIV гл. а најмање још таке, да се *одмах мора распознати два дѣла, два рада*[1]).

Па и да је та разлика у стилу тако велика, као што је представља г. Ст., не може се по томе *одмах* изводити тако нешто крупно, док се претходно не покуша може ли се како та разлика оправдати и у једном дѣлу, једној целини То бар у овом случају не би било тешко. Ту треба имати само на уму 1.) да Стеван овим делом хоће да што више уздигне свог оца а не себе (ово напомињем због другог дела), да га што више изједначи с великим људима, свецима, божјим угодницима, за тим 2) да Стеван у првом дѣлу прича о Немањи а у другом готово искључиво о себи, те с једне стране у том дѣлу треба да говори о себи што простије а у првом дѣлу што цифрастије — све из истог узрока: да уздигне Немању. За тим, у првом делу Немања је још човек грешан, и догађаји његова живота, које прича Стеван, нису баш тако светачки и зато овај мора речима, нарочитим упоређењима и цитатима из Св. Књига да му диже важност, да покаже како је он још од раних година био спреман за свеца. У другом пак делу Немања је већ светац и Стеван само прича што верније и живље опасности у које је сам запа-

[1]) Исто, наведено место. Курзив је наш.

дао (опет зато да уздигне Немању) и после додаје како га је од тога и тога зла спасао свети отац његов упоређујући га и ту било са Св. Ђорђем, било са Св. Димитријем, било са Св. Меркуријем.

После, Стеван причајући од XIV главе (изузевши XV) догађаје из свога живота, које је свакојако куд и камо боље и детаљније знао него оне из Немањина, не може, и да хоће, да се отргне од тога да у појединостима, брже и живље, а према томе у краћим ставовима, не прича оно што му је тако живо у памети као мила или одвратна успомена. Ту би се по нешто, на пр оно набрајање и описивање дарова у XX глави, могло одбити и на таштину. Та места и јесу она што чине да се у погледу краткоће и простоте излагања издваја други део од првог.

Изгледа у неколико и смешно тражити и у стилу по цитатима неку јаку разлику у делима о једној и истој ствари, личности, а код једног и истог писца, кад је он свакојако пишући и прво и друго дѣло (како би хтео г. Стан.) познавао подједнако Св. Књиге које цитује. Та ствар у цитовању зависи у осталом више од згодне прилике него од писца, који ће бар толико бити пажљив, па да не трпа нешто онде где се за то не јавља прилика.

Два дела заиста има. То није никакав нов проналазак, то ће осетити сваки читајући Стеваново дело, али то не баш по промени стила него по промени садржине: до XIV главе о Немањи као живу човеку а од XIV гл. као о свецу, мртву у обичном смислу: тако исто: у првом од та два дела говори се више о Немањи а мање о Стевану — у другом обрнуто.

II. На реду је сад онај доказ г. Станојевића да се у последњих пет (или шест) глава причају, и ту први пут спомињу, чудеса, док међутим Стеван у почетку (гл. II) вели да ће причати само „рождьство и житиѥ и добродѣтели“ — чудеса не спомиње.

Главно је у том ставу оно „житиѥ“, под којим г. Ст. разумева живот на земљи, до смрти, живот у коме се не чине чудеса. Међутим напоменућу прво, поред обичног, земаљског, више грешног, „досмртног“ пролазног живота има и други виши, чисти, безгрешни, светачки, вечни живот који се манифестује чудесима. То је онај живот којим живи Св. Симеон и после своје смрти, живот, за који зна и Стеван велећи у молитви свом светом оцу: *Вѣдѣ* бо, господи мои, *иже и по смрти живь ѥси*[1]). То је онај живот у коме Св. Симеон помаже Стевану противу душмана његових. То је онај живот у коме Св. Симеон, на молбу и по руку Савину *писмом* из Хилендара, излива миро у Студеници.[2])

Које онда од тога двога значи реч житиѥ у оној реченици (гл II)? И да ли означава само једно и баш оно прво, као што хоће г. Станојевић?

Напомињем још да у натпису биографије Немањине од Стевана стоји „житиѥ и жизнь“, као и у толико и толико других и старијих

1) Шафариково издање, гл XVI, стр. 22, ред 11.

2) Доментијан у Жив. Св. Симеона стр. 113; издање Даничићево од год. 1865.

и млађих биографија. На што ће те две речи једна уз другу, кад и ако исто значе? Да ли су увек исто значиле? Изгледа ми да нису и вероватно је да, кад су први пут употребљене једна поред друге у натпису, нису исто значиле? Да је било раније неке разлике показује у неколико и сам Стеван. Ево свих осталих места из његова дела осим наведене реченице (гл. II) где се јављају те две речи: житѣискоую боурю прѣплоувьше (гл. VIII, стр. 10, ред 13), и жизнь вѣчноую наслѣдити (гл. IX, стр. 11, ред 9), истезаѥми ѡть нѥго (тиче се Немање) житиꙗ ихь (тиче се калуђера светогорских) и правила чрьньчьскаго (X. 13, 14), породноѥ житиѥ (XII, 16, 13), исправивьшаа житиѥ своѥ и жизнь подобьно древьнимь светымь, чрьньцемь прѣподобьнымь (XIII. 17, 24), вь вѣчноую жизнь (XIX, 26, 35.), вь льстьнѣмь житии семь (XIX, 27, 7).[1]) Та је разлика у значењу још јаче изведена у Животу Василија Новога.[2]) Тамо уз реч житиѥ долазе ови додаци: хоудоѥ, то, врѣмен'ное, вь соуетныхь, злостраданое, сотонино, и др., а уз реч жизнь: вѣчнаꙗ (најчешће), блаженаꙗ, нетлѣньнаꙗ и т. д. За Христа се вели да је жызнодатель, а зна се који живот он даје. У четрдесет примера има само четири изузетка. Ово дело напомињем за то што је оно добро очувало старину, и што су преписи, како изгледа, мало познији од преписа Стеванова дела. Савина, Домент. и др. дела, која су ми при руци, све су у преписима из доцнијих времена (XV и XVI век.) и за то их и не употребих у овој ствари. То исто важи за живот св. Петке у истом споменику (XXIX) јер је ту само један пример; употребљена је реч жизнь супротно ономе у животу св. Василија.[3])

[1]) Примере у којима долази трећи синоним „животь" не наводим, јер ова реч значи *оба* живота. Чешћа и јача употреба ове речи истискивала је по мало прве две те се оне у значењу мешаху.

[2]) Споменик Српске Краљев. Акад. XXIX.

[3]) Биографије: св. Ћирила (Шаф. II. 1868), св. Саве и св. Симеона од Доментијана (Даничић. 1865.), св. Јована Рилског и Сарнадапорског (Гласн. XXII, 265 и 242.), Цара Уроша (Гл. XXII, 209), Деспота Стевана Високог (Гл. XLII), св. Симеона од Ст. Првовенчанога (Шаф. II. 1868) Илариона Могленског (Starine I стр. 66) (више ми се није десило при руци) имају у натпису; *житиѥ и жизнь*; а биографије: св. Методија (Шаф. II. 1868), Ксенофона и деце му (Новак. Примери књиж. II изд. 388), Григорија папе римскога (Исто, 45), св. Петке (Спом. XXIX), св. Симеон од Саве (Шаф. II, 1868) (више ми се није десило при руци) имају само: *житиѥ*. Док ове друге завршују смрћу дотичног свеца, оне прве после тога још причају о чудесима, исцелењима, знамењима, које су после смрти творили. Тога има и у биогр. Цара Уроша и Десп. Стевана где бисмо најмање очекивали.

Додајем још ово. Биогр Василија Новога има у натпису *житиѥ* и *жизнь*, а завршује смрћу истога, не причајући ни једно чудо после тога. Али треба само прочитати то дело па ће се видети колико је оправдан тај натпис. Василије ни више ни мање него проводи душу своје слушкиње на оном свету, бранећи је од осуде на појединим судиштима (митарствима) и доводи је у рај. Он у рају има и своје дворове. Његовим посредством Григорије, који му пише ову биогр., присуствује једној, тако да кажем, проби оне представе што ће се одиграти на дан страшнога суда. Ту је он уз Христа и друге свеце, мученике, што су већ давно отишли с овог света, и лебди с њима по ајеру и светла је лица као сунце. Заиста чудновато. Не зна човек како да

Задовољавајући се само хипотезом, мислим, да је и ово примера доста, да се увиди нека разлика у значењу између речи житие и жизнь. Не ћу одрицати и сам ћу напоменути да она одступања нису од мале важности, још ћу додати да се и у Савиним и у Доментијановим и др. делима не могу сви случајеви, који се не би слагали с горе истакнутом разликом, одбијати на преписиваче. У Саве и Дом има: на онамо житии, вѣчноие житие. Излази дакле и то да и житие само за се значи оно што придајем обема, т. ј. и живот на земљи, грешни, и онај после смрти, светачки. Г. Станојевићу стоји до воље да бира од тога двога шта хоће.

У осталом, овај је доказ и код г. Стан. везан за онај по неједнакој употреби Стеванова текста у Доментијанову делу. Опстанак његов везан је за XV главу. Докаже ли се да је њу Дом. употребио, те се тиме, по схватању г. Стан., утврди целина Стеванова дела, овај ће доказ отпасти сам по себи као да није ни постојао.

III На реду је доказ по неједнакој употреби Стеванова текста у делу Доментијанову. Из таблице (стр. 14.) види се да је Доментијан употребио текст Стеванов до XV гл. закључно. Од ове XV гл., по г. Стан., само четири реда, где се говори о изливању мира. Та четири реда могао је Домен. унети из које стихире. (Ту се наводи Сандићев псалтир с последовањем с краја XVI и поч. XVII века). Глава XV може дакле да отпадне. Али се и така подела не слаже потпуно с оном по употреби I или III лица (I део до XIII гл. закључно). Смета гл. XIV. Ту онда још једна хипотеза: да је и XIV глава за себе целина, или део неке треће целине. Две хипотезе. Да видимо колико су основане.

XIV гл. је засебна целина за то што „уз онај део, који говори о чудесима Симеоновим не пристаје, јер је из ње Доменитијан *две трећине* унео од речи до речи у своје дело, а уз први део не пристаје због Стеванова директнога говора.“[1] Смешно! Зар се с толико исто права не би могло рећи и овако: због тога што је из ње Доменијан *две трећине* унео од речи до речи, као и из ранијих (I-XIII), *пристаје* уз I део, а због директнога говора Стеванова, као што је у свима доцнијим главама, *пристаје* уз II део? Она би онда била копча између I и II дела и говорила би за целину толико исто, ако не и више, колико, онако сти-

схвати његов живот. Дође ти па не знаш да ли да га сматраш за жива на овом свету или не, час ти изгледа једно, час друго. То је и хтео да отклони један од она три преписача, те је после жизнь ставио *тлѣнии*, т. ј. земаљски, да би читалац знао да је св. Вас. жив и ако „жизнује“. Да је то доцнији додатак види се по томе што у других преписа те речи (тлѣнии) нема, а после ту је употребљена та реч у мушком роду, а у текстовима је женски род. Да ли се не би и овај натпис: Житие и чюдеса светѹю и славнѹю Козме и Дамьяна. (Спом. XXIX, 48), где на месту жизни стоји чюдеса, могао овде употребити?

Даничић у Рјеч. књ. стар. књ. I. не разликује, судећи по примерима извађеним већином из Mon. Serb., *житије* од *жизни*.

[1] Гл. XLIX стр. 15.

лизована, говори против целине. Не полажући много на такове хипотезе прелазим преко тога.

Што се тиче она четири реда о изливању мира у XV гл., имам да напоменем да се та 4 реда у Домент. оба дѣла слажу с она четири у Стеванову дѣлу таман толико колико се разликују од оних из псалтира Сандићева. Хипотеза та, да су ти редови узети из неке стихире (ако не баш из наведенога псалтира) није потпуна. Она мора да се допуни још једном хипотезом, т. ј. да су и она 4 реда у Стеванову тексту извађена из те исте стихире или, опет хипотеза, да су ти редови пренесени у ту стихиру из Стеванова дела, па за тим одатле у Домен. дѣла, јер сличност је тако јака да се просто не може друкче мислити. Та четири реда у Стеванову дѣлу гласе: источи и рака ѥго муро чюдьноѥ и благооуханьноѥ, и цѣлениѥ творе болещимь и страстемь различнымь, и просто рещи, и бѣсныѥ доухы прогоне. И нетьчию ѥдиною нь и по вьсе часе искипѣваѥ неизреченьноѥ и прѣславьноѥ миро своѥмоу ѡтьчьстовоу.[1]) То исто место у Доментијанову животу св. Саве (одакле је управо и пренесен цео тај текст у Доменитијанов Ж. св. Сим.) има то исто с овим главним одступањима: недоуги место доухы, нема оно „просто рещи" и др. ситније.[2]) У Доментијанову животу св. Симеона гласи то место: источи рака светаага миро прѣблагооуханоѥ (чоудесна) исцѣлениꙗ творешти вьсѣмь болештиимь страстьми различьными и просто рештги бѣсы изгонешти и нетьчию ѥдиною нь (ѡть того дьне) по вьсе (дьни и) часы (и до селѣ) искипѣваѥ прѣчоудьноѥ миро (чедомь) своѥго отьчьства.[3])

Али није то све. Глава XV у Стеванову делу почиње овако: Миноувьшоу же врѣмени малоу до дьне прѣставлениꙗ ѥго сьбрахомь се вьси, твореште праздьникь ѡшьтсвиꙗ ѥго.[4]) У Ж. Св. Саве гласи то место исто тако с овим одступањима: сьбравьшиимь се чедомь ѥго, на сьтворениѥ праздьника прѣставлѥниꙗ, и нема малоу после врѣмени.[5]) У Доменијанову Жив. Св. Симеона гласи то место: Миноувьшоу же врѣмени малоу до дьне прѣставлѥниꙗ светаага сьбраше се вьса чеда светаага на твореииѥ праздьника прѣставлѥениꙗ светаага.[6] За тим, Стеван у XV глави прича како је Св. Симеон исцелио једнога што је био ѡбьѥть бѣсомь и другога коме су ноге биле узете и кога је Сава донео скоутавь вь врѣтиште, кь моштемь прѣподобьнаго, а Домент. ређа (стр. 111) како је све исцелио Св. Симеон и вели: овогда бѣсьна, овогда раслаблѥна, овогда вь врѣтишти скоутавь.

Из свега овога види се да је Домент. знао при писању Ж. св. Симеона и за XV главу Стеванова дела. Нека је ово и само хипотеза, опет је она свакојако оправданија него она г. Станојевића.

1) Шаф. издање II, гл. XV, стр. 20, ред 24—28.

2) Жив. св. Саве од Домен., Даничићево издање од 1865 стр. 197.

3) Даничићево изд. од год. 1865, стр. 106.

4) Шаф. гл. XV, стр. 20 ред 20 и 21.

5) Издање од 1865 г. стр. 195.

6) Издање од 1865 стр. 104.

Овим би, по схватању г. Стан., била доказана целина а оборен његов разлог како овај по неједнакој употреби Стеванова текста, тако и онај, што се чудеса не спомињу у II глави. Г. Станојевићу сад стоји на вољи да и ову главу примакне XIV-ој, па их заједно прогласи за трећу целину. Само напомињем да, учинио то или не, треба мало да се обазре и на почетак ове XV и XVI главе, јер оне не само да почињу непосредно, без икаква увода, без чега не могу да буду ни обичне повеље, него још и једна и друга почињу реченицама у којима има њего, односна заменица, која неопходно претпоставља нешто напред. Почетак XV видели смо мало пре, а почетак гл. XVI гласи: По семь же пребывающтоу мьнѣ, недостоиноу рабоу њего....[1]) За објашњење тог опет би била потребна бар једна хипотеза.

Односно питања што Доментијан није употребио последњих 5 глава Стеванова дѣла напомињем и ја још више, да он тако исто није употребио из I дѣла оне главе, односно места, која говоре о рођењу Немањину (гл. II), о истребљењу богумила (гл. VI), о даровима Немањиним појединим манастирима (гл. VIII). Ту долази и оно што г. Љ. Станојевић вели, да у одеском рукопису живота Симеонова од Домент. нема ништа о дарованој земљи грчкога цара (гл. III) и о рату Немањину с Грцима (гл. VII) и да ће та места у издању Даничићеву (стр., 5 и 21—29) бити по својој прилици *доцнија интерполација*, уметнута из живота Немањина од Стевана Првовенчаног[2]) Ту бих још додао и онај *светогорско-калуђерски интерес*,[3]) који се у Домент. делу врло лепо огледа у томе, што он прича да је Симеун источио миром први пут у Хиландару (што ни Сава не прича), а да у Студеници није хтео док га Сава *из Хиландара* није *писмом* замолио.[4]) а међу тим Стеван прича само да је Симеон два пут источио миро (гл. XV и XX) и то *у Студеници*. Тај калуђерски интерес огледа се и у овоме: Сава је *највише светогорски* светац (тамо је највише живео и радио) док то у такој мери није и Симеон (живео и лежао тамо 10 год.). Доментијан је већ једанпут у животу Св. Саве причао догађаје описане код Стевана у последњих пет глава (о Стрезу и Андрији) и придавао је њихов срећан исход *искључиво Сави*. Какав би сад резон био да он, држећи се и ту верно Стевана, утерује некако сам себе у лаж, и да то прича и за Симеона, у главном *студеничког* свеца?

На послетку да поменем ово. Доментијан пишући живот Св. Саве 1254 године, а то је за 10 година раније него што је писао живот Св. Симеона (по исправци Јагићевој у Starinama V стр. 12.) знао је (баш да не речем: и употребио) како за први, тако и за други и за трећи део (односно дѣло) Стевановe биографије. И онда би излазило по схватању г. Стан., да је дело Стеваново 1254 год. била *једна целина*. Две хипо-

[1]) Стр. 21. ред 21.

[2]) Спом. Срп. Кр. Акад III. стр. 68

[3]) Годишњица VII. стр. 117.

[4]) Даничићево издање од 1865 год. стр. 113.

тезе треба, ако би се хтело рећи да то није било и онда, кад је Дом. писао живот Св. Симеона!

Сада да протумачим зашто сам на више места рекао „по схватању г. Станојевића.“ То је зато што мислим да, као год што се за више разних дела једног и истог писца, ако их други употреби редом у *једном* свом дёлу, не би могло одмах, и без стварних доказа, изводити да су та дёла чинила некад целину, да се наиме, тако исто не може без других *стварних* доказа за једно дело неког писца, ако га други не употреби свега, *одмах* рећи: да ту има два или више дёла. Најмање се тако што може изводити кад се такав доказ не слаже с другима, кад је везан с толико хипотеза, као што је случај у овој расправи г. Станојевића.

IV Мило ми је што могу рећи да је доказ г. Стан. по директном и индиректном говору о Стевану најмање везан за хипотезе и најпоузданији. (Ону хипотезу на стр. 16., коју сам већ напред споменуо, не могу да сматрам сасвим за озбиљну).

Истина је да до гл. XIII преовлађује индиректан говор а од гл. XIV па на даље директан. Само морам и овде напоменути да г. Станојевић није начисто с тим, шта се у овој ствари може узети у обзир а шта не. Никако се не могу узети у обзир оне реченице са директним говором до IX главе, (азь скажоу вамь, видѣти ми бѣ и т. д.), јер ту Стеван говори *као писац*, исто онако као Доментијан: не дооумѣю се и видѣти ми бѣ. Стеван ту *није могао друкче да говори*. Као што се види, ја у овој ствари још и појачавам овај доказ г. Стан., тако да ће он моћи да рече, како у I-вом делу има само индиректан говор, као што у II-ом опет само директан. Али морам напоменути и то, да се тај индиректан говор у I-ом делу јавља *само* у 3 главе: X, XI и XII. Осталих десет остаје неутрално. Не зна се, који би говор дошао ту, да се јавила за то прилика: директан или индиректан [1])

---

1) Кажу да кад неко некоме за буд што замера па се чува да и сâм то не учини, да баш у том страху и он учини то, што осуђује. То нисам могао ни ја избећи. На овом дакле месту саопштићу једну хипотезу. — У животу Св. Симеона од Св. Саве (Шаф. II, 1868) такође и Сава говори по неки пут о себи у III лицу — индиректно. Пошто је у њега тих места мање него у Стевана и пошто су она тако уплетена у текст с директним говором, да би се тешко могло и мислити на неко дељење Савина дела према томе, то ће покушај да се протумачи њихово јављање ићи лакше него у делу Стеванову. Једно од тих места, и то најглавније, навео је и г. Стан. (стр. 8) додајући да је Сави на томе месту било *немогуће да говори у првом лицу.* То место гласи: Сии *блажены господинь* наш Сїмеѡнъ имѣше .г. синны. Єдинь же *мьньши не могоу его нарещи сына*, нь *робь* єгоже юблюше паче сихь, сы же и *неѡтьстоупно* ємоу работаше. Сы бо юко и *мьни*, вь брати своеи, и *мьньши*, и просто рещи видѣвь своего єстьства *немощ* и *оумноженїе грѣхѡвь*, си створи, юко и *блоудныи сынь*, ѡставивь *благаго* отьца и *господина*, и *блаженоую* матерь, *госпождоу* свою, и *благородныю перскоу братїе*, нь *господь* своихь и ѡбнажи все *безоумїемь* своимь. И ѡтидохь вь страноу тоуждоу далече. (гл. IV. стр. 7.) Мислим да свак види да је Сава *могао* употребити директан говор, као што иначе у највише случајева редовно чини. Зар као није могао Сава рећи од прилике овако: Овај блажени господин наш имаше три сина, па да је после додао: Стевана, Вукана (или обратно) и *мене* и т. д. И камо да је тако учинио! Можда би ређајући по старешинству прво Вукана па онда Стевана олакшао труд уваженоме историку нашем г Руварцу. — Најзад

Остаје само тај један доказ, у осталом, ствар позната свакоме ко је ма једанпут само прочитао Стеваново дело, и г. Стан. може изводити по њему шта хоће, само нас он тиме неће моћи убедити да и ми тако мислимо, а то је у расправи баш главно.

није само то место. Сава, и ако се „првом приликом враћа директном говору“ одмах опет после наставља: *жироуе се сь свинїами*, и тѣх нище ненасыщаше се, *мрьтовь* бысть и неоживе, *изгыбль бѣ* и неѡбрѣте се. Сего бо ради *блажены* ѡтьць *господинь* Сїмеѡнь вьжделѣ ити вь светоую гороу, ıако пастирь добрыи поискати *овчете забѣгшаго....* да обрѣщеть любумоıе и *заблоуждьшее* свое овче. (гл. VI, стр. 7.) А за тим у глави VII још два пут вели за себе: заблоуждьшее овче, а Симеона хвали, како само он може. Видимо дакле (нарочито у оном првом примеру) да Сава онде где, говори индиректно, у исто време говори о себи с највећим омаловажавањем, назива се свакојаким. Што он себе тако „ничтожи“ узрок је то, што хоће да и тиме — посредно — уздигне свог оца: то је као неки акт учтивости, особитог поштовања. Али за достојно „уничтожење“ изгледали су скромноме Сави и они изрази слаби него је још употребио и *индиректан говор*. — Да видимо сад како Стеван говори на оним местима, где је употребио индиректни говор. Он себе назива *робом* и то још *недостојним*, тело је његово *блатно*, ставља се међу оне „заблоудьшеıе, ѡтпадьшеıе, блоудныıе и грѣшныıе“ којих се С. Симеон „негноушаıеть привлѣщи чловѣколюбию“ Христову и т. д. гл. XI и XII. Ствар готово и овде излази на исто. Тога самоништења нема у толикој мери код Стевана у тексту од гл. XIV на даље, где је директан говор, него шта више и таштина и хвалисање мало добивају места. Ту Стеван на пр прича како је само *он* написао Сави да донесе мошти очеве из Хиландара и да је само *он* изашао да их дочека. Сава вели, да су *оба* брата и Стеван и Вукан, и писали и изишли на сусрет. (Стев. гл. XIV и Сава гл. XI). Тако исто и *скромни* Сава вели да је при зидању Хиландара Симеон *потрудио старост своју и мене* — Стевана не спомиње (Сава гл. VII), док међутим и сâм Симеон у својој хрисовуљи Хилендару вели на том месту, које је Сава у своје дело унео, овако: и потрудивь старость свою поспѣшьствоующтоу ми синоу ми, *велиемоу жоупаноу Стѣфаноу* (Шаф, II, Listiny, стр. 4) као што и сам Стеван вели у гл. XI. — Али хипотеза као хипотеза никад не може да остане без друштва; увек једна вуче другу. Тако је и овде случај. Ево и друге. Из таблице на стр. 14 видимо да је оне главе Стев. дела, у којима је *све индиректан говор*, Дом. *највише употребио*. То нарочито важи за XI и XII (у X је гл. само један пример индир. говора, а од ње је Дом. употребио нешто мање од пола), које по реду употребљавана у делу Домент. долазе на *прво место*, које је Дом. „готово целе од речи до речи преписао“ (Стан. стр. 13.) На основу тога мислим да би се могло претпоставити да су те главе у Стев. дело *доцније пренесене из Домент. дела*. Могао се из Стев. дела изгубити тај део који у главном чине XI и XII гл. па се то при препису Стев. дела попунило из Дом., где је свуда, где се говори о Стевану, било III лице. То изгубљено и доцније уметуто парче захватало би у Ст. делу од 34 реда гл XI од: посла светыи сын и т. д. па до 34 реда гл. XII, до. и пакы и т. д. У Дом. пак од стр. 61, од: *посла* и т. д. па до стр. 68, ред. 9, до: *и тѣлесьно* и т. д. То нарочито утврђује Дом. текст на стр. 61, 2, 3, 6, 7, 8, где просто нема реда, коме не би било пара бар у једно или две речи у Стев. делу. На осталим двема странама има по неких 10 реди без пара у Ст.; њих допуњач Стев. дела није *морао* преписати из Дом. као год што овај није све једнако преписао из Ст. У осталом, оних 10 реди на стр. 64. личе и на стихове па још са сликовима, које ће г. Стан. свакојако још мање трпети у писца XIII века него десетерац. Ево их: и ıереси ихь потрѣби и капища ихь раздроуши и идолы ихь ськроуши и злославьноую паметь ихь сьбьхь потрѣби и славоу ихь безь отлѣка оугаси и заре благовѣрила прозави вь вьсемь отьчьстви твоıемь и црькви христовы постави и иконы светыихь обıави и светыимь духомь вьсе онови. У тексту Стев. тих је места без пара, у Дом. још мање, нема их дужих од 4 реда. Главнија су пак одступања то што Дом. на два места вели да је Стев. *написао* речи, које после долазе, а у Ст. делу стоји

Опет ћу потпомоћи г. Станојевића. С овом поделом слаже се и она по садржини. Она је тако исто уочљива као и разлика у директном или индиректном говору. Она мора пасти у очи свакоме, ко прочита Стеваново дело. На њу је требало *најпре* и *највише* пажњу обратити, јер сви остали докази *по спољашњим знацима* мало вреде, ако је садржина таква да јасно говори за или против целине кога дела. Тај прелом у садржини (до XIII гл. искључиво о Немањи и то о живом, а од гл. XIV у главном о Стевану, а *о Немањи као мртвом*) чини нам се данас чудновата, али то у ондашњој средњовековној књижевности није реткост, него, како изгледа, готово је било и правило.

Нисам устао у одбрану целине Стеванова дела, на против јако ћу се радовати, ако когод, ма и г. Стан., узможе *доказати* да је Стеваново дело компилација. Ја сам хтео овим да покажем, да г. Станојевић оним разлозима, које је изнео, није могао и да нам *докаже* оно што тврди, и да у том питању његова расправа, како је штампана у XLIX-ом Гласу Срп. Краљ. Академије, „никако не може имати завршне речи."

Децембра 1895 г.

Београд

Драгутин Костић.

Садањи Србин, *покушај физиолошко-патолошке студије о Србском народу, од старца А. С Суботица, 1895., стр. 7—92, 8 . Штампарија Винка Блесића* цена 50 новчића.

Ова чудновата и садржином својом погана књига, коју је непознати писац наменио г. Ј.(овану) Ђ(орђевићу), као што сам вели без његова питања, изашла је из штампе пред крај прошле године, и већ је била предмет говора и претреса у више српских листова, где више где мање. Кад је човек с пажњом прочита, па види на насловном листу да је сав приход од ње намењен фонду срп. велике гимназије Новосадске — онда се још више мора чудити и, хтео не хтео, на мисао доћи, да је писац

само да их је *рекао* Методију, што је у Дом. и опра'даније. За тим у Дом. стоји да је само Симеон послао Стевану посланика а у Ст: Симеон са Савом, што опет и Дом. спомиње мало доцније, и т. д. Међутим Доментијанов је текст на неким местима *потпунији* и *разумљивији* него онај у Стеванову делу, како га имамо наштампана. Тако: Се бо ѥсть (пророчьскаꙗ проповѣдь) апостолскаꙗ хвала и моученикомь побѣдьноѥ вѣньчаниѥ, минхомь (оукрашениѥ и вьсемь вѣрнымь) оутврьждениѥ (Дом. стр. 67. Стев. гл. XII стр. 16; у Стевана нема речи што су у загради); о прѣчьстьне и прѣбогате многою *благодѣтию* (Дом: 67) а: о прѣчьстьне многыимь богатиѥ (Стев. XII, 16); откри поуть твои (кь господоу) и ть сьтвори ть и (Дом. 62; Стев. XI, 14); у Стев. XI, 15, 23—24 стоји положивь доушоу свою *за овьце* своѥ, и прогнавь мысльныѥ ꙗко влькы ѥретичьскаꙗ оученнꙗ ѿть *нѥго* место ѿть *нихь*, као што оправдано и према осталоме тексту стоји у Дом. 63. И т. д. — Ово су само хипотезе и то, признајем, не баш бог зна колико утврђене и за то ми се може и опростити, јер никога не натерујем да *мора* веровати у то, кад ни ја сам много на исто не полажем. Истакао сам и једну и другу у главном за то, да се види како их је лако правити.

њен који се крије под шифром А. С. или болестан или неки препредени зликовац.

Право да кажемо, видевши онај чудновати наслов књизи коју пише неки старац, ми је нисмо мислили ни читати а камо ли приказивати на овом месту. Али кад нам пријатељ један обрати на њу пажњу, те је прочитасмо, и кад уз то још видесмо како је неколико српских листова, нарочито ван Србије пропратише речима из којих се види да је чак по мало и хвале и у неки виши ред стављају, као нпр: *Глас Црногорца*, који је целе пасаже из ње прештампао — онда је за нас настала дужност да о њој јавно поведемо реч и кажемо шта ми мислимо.

Као што ће читаоци видети, мало ниже, из овога приказа, старцу А. С. све је пред очима црно: он у српском народу целом нигде ничега доброга и похвалнога не види: за њега је он једна дегенерисана раса, која тек што није угинула, и за коју он има само тај лек да иде другоме у службу; за њега је Краљевина Србија „одавно“ res nullius, res primi ocupantis: за њега је и Црна Гора сва трула и изможденa: за њега су и области Аустро-Угарске у којима српски и хрватски народ живи пропале: за њега је и Херцеговина (ваљда за то што је ближе Црној Гори) на умору. Само о Босни писац ништа не вели — ваљда за то што је Србин ту у служби туђину, те је за то бољи, јер иде силом кроз школу коју му писац препоручује да драговољно избере!

У тешким тренуцима и временима народнога живота и у других су се народа јављали људи који су пороке и зла у свом народу шибали, који су преда њ износили црне слике и последице тих порока и зала те будили тиме његов дух и подизали његову малаксалу снагу. Али су то чинили пре свега људи умом и душом велики, људи чиста и светла карактера, људи беспрекорни у сваком погледу који ни од чега нису зазирали, који су били прваци, вође, учитељи народу своме и на речи и на делу. И тим људима, који су страшне осуде бацали на своје савременике и своје суграђане, никад није на памет падало ни да своме народу препоручују да туђину служи те својих порока да се ослобађа, ни да своје име од њега крију!

А ко је овај старац А. С., који онако страшне осуде диже на српски народ и његову не само садашњу но и толике прошле генерације, који ничега светлог не може у свом народу да умотри, који га туђину у службу шаље и који се чуди, на једном месту, како комшије нису Србију већ притисли и себи придружили да отклоне заразу од себе, што из трулежи њене избија и њих кужи?! Је ли то какав Мацини или Гарибалди српски, је ли то какав Рајачић, или какав Доситије, или какав Караџић, или какав Даничић, или какав Карађорђе, или какав Милош или Текелија?

Не, не, ниједан од тих великана српских. То је неки смрдљиви јазавац који из рупе вири и на свет не сме да се покаже. То је неки изрод на коме су се, можда, нагомилали сви пороци и који је, без сумње, на себи самом многе физиолошко-патолошке студије чинио и на

коме би други, јамачно, могли психолошко-патолошке студије чинити. То је *српски Норман*, који је од енглескога у толико гори и црњи што напојен и утучен немачко-маџарским ропством. врши српском руком и кријући се оно што чини енглески Норман као странац и јавно, барем свему свету на видику, и то на тако перфидан начин да многе може да збуни и перфидност своју сакрије.

Поред тешких прилика у којима се данас српски народ налази у свима крајевима где живи, и које тешко притискују његов дух и његову снагу, само се тиме може објаснити што су неки листови ову погану књигу примили као израз патриотскога бола и дали јој место које јој не приликује. Иначе би та појава била жалостан знак.

Писац нити је глуп, нити је старац, и ако нам се као старац приказује. Он је по неку и неку ману добро уочио, али нити ју је објаснио како ваља нити јој праву вредност и место одредио. И то што није учинио, мучно да је свуда било из незнања, ма да нам је писац на много места и незнање своје засведочио. Писац је, рекли бисмо, доктор медицине, јер свуда у књизи врло много говори као доктор. Да ли је у својој струци печен не можемо судити; али да му медецина на овом пољу ништа није користила, то је за нас јасно. У осталом теме које писац додирује и расправља ништа и немају посла с медецином, и он није ни први ни последњи који се показао шарлатан и незналица кад је из круга своје спреме и студија изашао. Кретање друштва и живот народа и сувише су компликовани појави, да би се медецинским рецептима и људском физиологијом и патологијом могли испитивати и објашњавати. И други много јачега калибра умови, који су то покушавали, нису били у том срећни. Није чудо што боље среће није био ни наш старац А. С. Чудо је само како је он смео и напазити на то поље. Али, по ономе што напред рекосмо, није ни то за чуђење. Он је имао задатак један да изврши, и — он га је извршио...

*

Наш старац своја „физиолошко-патолошка“ испитивања почиње још од Немањића. До Душана, или управо до смрти његове. све је било добро „Али злим удесом једног човека — смрћу Душановом — застаде заукана сила српског живља; ал не само то, већ се она одмах комадати и распадати поче, јер српство не беше тада кадро на површину да избаци још једног човека снажне Душанове руке, која би дивергентне снаге српског соја у целину збила.“ Дође, најзад, и тужно Косово... „и српство паде у већ готов гроб, што су му синови његови сами ископали“. За логику физиолога, наставља наш старац А. С., сумње нема да је српској самосталности већ давно пре тога одзвонило; и да је Косово само видљиви знак унутарње немоћи српске, јер је тај народ према целини његовог живља бројно далеко мањем ал дисциплинираном непријатељу — Турцима подлегао. А у борби за опстанак, и најмања нијанса својстава на боље, напредније — битку решава!“

Као што се види и кратко, и просто, и јасно објашњење!

Да разгледамо мало најпре *логику* овога „физиолога“, па онда да речемо реч две о самој овој ствари.

До Душана је било, дакле, све добро, и само зао удес тога цара српског зауставио је заукану силу српског живља, од кога се оно комадати и распадати почело. Да је само било још једног човека тако снажне руке, све би било друкче! Ал како то није било, дошло је тужно Косово, које је само видан израз *раније* унутарње немоћи српске. Бројем мањи, али дисциплинирани Турци победише Србе.

Један би човек спасао Србе од унутарње немоћи! А кад она одмах по смрти Душановој није дала да српство избаци још једног човека Душанова калибра, зар није ње било и за време Душана? И зар може унутарњу немоћ једног *народа* да излечи један човек, па ма се он и Душан звао? И зар може проста дисциплина Турака да изврши онај преврат који је долазак Турака у Јевропу извршио?

Овако могу крупне историске и друштвене покрете објашњавати само новосадски доктори незналице којима то, зар, за неки рачун треба.

Српска царевина за Душана била је још у процесу стварања. Њени елементи још нису били чврстом везом спојени, а још ни сви делови српског народа нису били ушли у српску државну заједницу. Дивергентних сила је било још тад, и доста. Стари друштвени, племенски склоп, распао се и на његовим развалинама се дизао средњевековни феудализам са свима њему својственим дивергентним силама. Тек су се дугом и дугом борбом из такога стања развиле јаке, једноставне монархије, где је међународни положај био за то повољнији. За српску средњевековну државу тај положај није био повољан. Најпре Византија за тим Бугарска, а после Маџарска, а кад кад истовремено с више страна томе се сметало. Ко зна мало више историју српскога народа, томе је то познато.

У таком стању и положају, у тек започетом консолидовању које је у последње време ојачала експанзија само појачавала, јављају се Турци у Јевропу и династија се српске државе гаси.

Друштвени склоп уређења турске државе био је скроз племенски, заснован на крвној вези, на gens-у, као год и друштвени склоп Германаца кад су на римску империју били навалили. Ни Турци, ни Германци, нису били напреднији од српске средњевековне државе и римске империје; на против они су били назаднији, на ступњу развитка који су и српска држава и западна римска империја, с Византијом, прешли. И баш та заосталост у развитку помогла им је, баш је она била онај главни узрок њихових победа и њихова напредовања, а „дисциплина“ је била само спољни израз тога њихова уређења. Далеко би нас одвело да се дуже на овој ствари заустављамо.

И оно што се десило тада Србима десило се и Византији, и Бугарској, и Маџарској, и Аустрији. Од Беча је одбио Турке — пољак Собјески. Шта више Срби су били најотпорнији елеменат навали турској:

она је, тек њиховим ударцима уздрмана и ослабљена, дошла на Маџаре и Аустријанце, па јој они ипак не могоше одолети. И Срби ни после нису борбу напустили, па су се и први од балканских народа на ноге усправили и државу српску васкрсли. Онда кад овај сулуди старац вели да је била свуда тама, онда је била свуда борба српскога народа. Кад су други ћутали и служили, он се борио и за себе и за друге. Писац осим Црне Горе и устанка српског од 1804. не зна ни за какве друге борбе српске. Онда није чудо да он свуда види таму — која је у његовој глави и у његовој души.

И као год што писац овако „објашњава“ и криви Српство за судбину му ранију, тако он и у данашњем раскомаданом стању његову нигде не види „прикупљене снаге“ за отпор туђем „растапајућем елементу.“ И за то су му криви „напредњаци, либерали, социјалисте и радикали“, који се боре на живот и смрт, и тлачу и кољу узајамно. „Од дипломате до последњега сељака, од највишега првосвештеника до најмањега ђака, све је то у међусобној политичкој борби огрезло.“ Писац налази да је то бесмислица и да су то продукти „туђих друштвених и политичких одношаја.“ Он би хтео *праву народну* странку, он би хтео момке из ње, да се „ухвате у коло стварног, материјалног, умног, једним словом правог културног напретка народног.“

И што тога нема писац налази, да је „свему томе српски народ сам крив“!!

Основна мисао пишчева је, да је свему злу српскога народа крива политичка борба, која се у разним струјама и правцима политичким показује. Много политизирање и учешће чак и нижих слојева народних у политичкој борби крије у себи сву несрећу која српски народ сналази и која га је, по мишљењу писца, већ спремила за пропаст. Та се мисао као црвен конац провлачи кроз целу књигу. Тога није требало и смело бити. Српски народ требало је на култури да ради, културне странке да има, о материјалном благостању свом да се стара и брине и т. д.

Ова песма није нова. Она је стара. Њу понављају у свим могућним варијацијама овакви „патриоти“ као што је овај старац А. С. Чудновато је, или управо карактеристично, да исту песму певају и исте препоруке дају српском народу и они против којих се он бори, и они који му добра не желе, и они који су увек па и сад су његови осведочени непријатељи.

Да загледамо мало у ову стару песму, која се тако радо и тако често понавља.

Пре свега истина је да и политичка борба, као и свака друга борба, као и војна, кад сувише дуго траје и кад постане тако да кажемо, редовно стање једнога народа, одваја народ од других послова, одвикава га од других, мирних радова, уставља га у култури, па му, очевидно, и карактер и тело мења, а ако хоћете и слаби. Али сад настаје оно важно питање, које треба решити, а које писац и не покушава да реши,

јер га он чак и не ставља: откуда та тако дуга, тако трајна и тако крвничка политичка борба? Је ли она српском народу за срце прирасла, те је он води само ради борбе, ради тога што у том налази неко чудновато и необјашњиво задовољство, што он неће или не уме друге послове да ради?

Сваки мисаон човек сложиће се с нама да то није, јер је то неприродно. Ми смо видели колико је дуго водио и морао водити борбу народ српски по појави Турака, да оставимо раније време ван посматрања. За то што се није могао одати мирном животу на свом дому, он се борио да то добије. Географија и природа земљишта које је заузимао помагали су му да ту борбу води и да не подлегне са свим сили која се против њега борила. Та дуга борба је развила у њему дух слободе, неке ратничке особине, поноситост Он том борбом није још успео да стече оно што је желео и што му други споре, а није ни подлегао. Успео је до сада да обнови две српске државе, да на два места свије самостално огњиште. На другим местима је још под туђом политичком управом, али се ипак одржао као засебна и одвојена народност. Они који су били слабији, подлегли су, и они су *мирни*. Али је тај њихов мир изнуђен, он је наметнут, он је плод јаче силе и мање отпорне снаге. Тај мир је донео и службу, безусловну службу туђину, која *силом* изводи ону „синтезу“ за којом уздише старац А. С., т. ј. претапа потчињене елементе у себе. Словаци, Русини и други ушли су већ у ту „синтезу“. Маџари хоће под њу да мету и Србе с Хрватима, и Румуне, а с Аустријанцима и Србе у Босни и Херцеговини. Србима се та и така „синтеза“ не свиди, они се против ње боре, они би је хтели само као самосталан народ, хтели би да она не иде силом, него културом и сарадњом свију. На такве маџарске и маџарско-аустриске „синтезе“ не пристаје нико и ниједан народ, те ни најмање није чудо што је не прима ни српски народ. Миран, културни рад је могућан само под овим погодбама: или да се мирно, без поговора приклони туђој сили, и у ону „синтезу“ уђе која је оличена у помаџаривању, понемчавању и покатоличавању, или да се има слобода за миран рад, да други томе не сметају, да се има своја аутономија где те борбе нема. На прво неће да пристане српски народ, и за то у очима тих „културних синтетичара“ die Serben sind und beiben Rebellen, као што је цар аустриски Фердинанд рекао депутацији Срба угарских 1848. године. И за то што се то Србима не да, они се боре, они воде политичку борбу. Она их кошта скупо, они то знају, али они осећају да друкче бити не може. Они осећају, ако и нису можда тога свесни, да је свака политичка борба у исто време и економска борба, борба за културу, борба за материјални развитак. Докле год има разних класа у друштву, и докле год има народа који хоће друге да потчине, дотле је и борба економска борба политичка. „Борба или смрт, крвави рат или ништа. Тако је питање немилостиво постављено“, вели Жорж Санд. Што је та борба и у Србији, слободној и самосталној, исто тако јака, ма да су њени облици природно у неколико

друкчији, у основи су узроци исти. Њена унутрашња борба је знатним делом у зависности од њених спољних односаја, од њеног међународног положаја. Без тога унутрашње би борбе опет било, као што је има свуда: и у Енглеској, и у Француској, и у Мађарској, и у Италији и т. д. Али она не би била овака као што је. Србија је и сувише мала, њена економска основа није довољно пространа. А она се већ толико развила да јој је она потребна. То јој они око ње не даду и гледају да јој сваки изглед на то осујете. Она се од тога отима и бори се. И само таква незналица, или плаћена, или ропска душа, као што је старац А. С., може рећи да је у Србији у тој борби било „само једно мушко". Да је у тој борби у истини било само једно мушко, много би она друкче изгледала и много би и о њој и о Србији друкче мислили и они којима је Србија крива што је још жива. Како је изгледала Немачка у почетку овога века док беше подељена на онако много ситних и малих државица? Какви су се појави и призори у њој виђали? Шта су о њој њени *велики*, а не овако сићушни, синови писали и какву јој судбу прорицали? Колико је у Енглеској трајала и каква је била политичка борба само за Карла I и II?

И кад се узме још, да је Србија васкрсавајући као нова држава у почетку овога века била сва од самога сељака састављена, да она није имала никакав горњи, богатији слој друштвени, да су и њен Карађорђе и њен Милош били неписмени сељаци и свињарски трговци — онда се, према приликама још у којима се образовала и подизала, мора признати да је она ипак напредовала и да и сад напредује поред свих лутања, поред све борбе поред свих несрећа које су је сналазиле. Само њено ослобођење ишло је дугом, крвавом борбом, са сметњама и многим и великим. Кад се она будила, сви су спавали. Кад се она дизала и васкрсавала, њој није у помоћ Јевропа притицала као Грчкој после двадесет година. Нико не сме заборавити да је она тек 1833. године добила четири од садашњих својих округа и тек 1867. ослобођене градове на свом земљишту. Она је била земља где се огњиште револуције није гасило и где се пламен слободе најпре разбуктао те и друге осветлио и на рад покренуо. На њу се увек преким оком гледало, и она је само напорном борбом стекла оно што сад има.

Ми што у тој борби и сад стојимо, што као борци дејствујемо, и осећамо и знамо да много што шта није како треба, да се много има да ради, много да поправља, много где смо сами криви што није боље. Шта више ми, не ретко, кривимо себе више но што смо криви, често превиђамо већ стечено и добивено, много пута представљамо стање горе него што је; и то је колико природно, толико, можда, и добро. Али и у томе мора бити мера, и њу, нарочито, морају држати баш они који мало са стране гледају, баш они који из Суботице или Новога Сада оцењују.

Колико би се корупције и деморализације нашло у Мађарској и Аустрији да се и тамо све изнесе што бива? Колико је данас мађар-

ска аристократија своја, самостална, и колико је Пешта у истини маџарска? Маџарска за оно напретка што је учинила, и који није мали, има да благодари знатним делом миру и редовном стању које јој је 1867. година дала, несрећи аустриској и њеном владару. А од тога доба баш за Србију настају зли дани, тешка искушења и велике неприлике.

Млада Бугарска на коју нас писац упућује била је срећнија у свом ослобођењу, она је национално више добила, али ни у њој није све ружичасто како би то хтео старац А. С. да представи. И она већ има државни дуг скоро као Србија. И њом је Стамбулов осам година татарски владао. А кад га је кнез Фердинанд на улицу бацио, њега су — измрцварили. И кривци се не знају! То је прилично „културно“, а, шта велите старче А. С.?! Па старац овај заборавља колико су Бугари добили од Руса који су им и војску стварали и створили од првога дана по ослобођењу.

Ми смо с неписменим сељацима створили нашу државу, и у њој се развила једна литература која већ има и свога народног обележја и свога гласа. И старац се веома јако вара ако мисли да Србија нема „латентних, прикупљених снага“. Она их има и оне се сваки дан умножавају. Она пролази данас кроз једну мучну и тешку мену, која већ по одавно траје, али кад је прође онда ће се *видети* да она има здравих елемената који могу и хоће да раде и напред иду. До душе може се десити да она и са свим посрне, али онда то неће бити од њене унутрашње неспособности него од сила и прилика које од ње не зависе. У такав исход ми, међу тим, не верујемо, и за то имамо разлога. Данашње неприродности не могу још дуго трајати. То почињу увиђати и они који су их стварали, а чим њих нестане настаће и за Србију и српски народ бољи дани...

Слика коју о Србији даје писац није ни налик на истиниту слику, на стварност. Али би нас далеко одвело да се на томе дуже задржавамо. Поменућемо само да Земун и Панчево живе од Београда, а не Београд од њих као што се старцу чини. А као свуда тако му је кукњава и за литературом луда и празна. Он види само Пелагића у њој и никога и ништа више! Али да, старац би хтео да ми имамо „монументална дјела“ што би „у светској литератури места наћи могли.“ Ако тога нема — онда ничега нема! А колико то монументалних „дјела“ имају Румуни, Грци, па и Маџари? Или ваљда српски народ треба на том пољу да се мери не знамо с киме? Ваљда с Французима, Русима и т. д?

Старцу је жао што нема класика грчких и римских на српском језику, и што немамо „класичну гимназију“! И у мал што у том не гледа једну од највећих невоља српских ма да Срби у Угарској имају класичних гимназија па им ништа не помогоше.

Да се мало задржимо још на једном месту књиге. Писац није именовао људе, али је свакоме лако погодити кога је мислио. Он је изабрао Светозара Марковића, Светозара Милетића и Јашу Томића да на њих баци кривицу за зло у којем се налази српски народ. И он је ту далеко

од мирноће старца, он је жучни крвник и прави муродер, који пале борце хоће да пљачка и мрцвари, као какав касапин у кога је отупело свако осећање и сваки морал. Први му је крив што је створио „социјалистичку школу“ у нас и окужио нашу „надри интелигенцију,“ те ће српски народ, ако то прекужити може, дуго од тога боловати. Он му је и телом и духом био болестан. Он му је „Русовљева, ананијом и другим физичким гресима изнурена природа,“ која је са „болесничким идеалима народ свој оплодила.“ И он му је *услед тога*, „срећом доста рано умро.“ Бедни старац! Мора да је кад год, у своје младо време, добио од Светозара добрих батина, те му то не може да опрости ни сада кад је он одавно мртав. А Светозар је умео и добро гађати и добро погађати оне којима је само на устима патриотизам и шупља фраза, а на делу се даве у бризи за пун цеп, ухљебције и „материјални опстанак“ своје драге личности. Може се коме свидети или не свидети Светозаров политички рад, али му нико не може порећи ни даровитост ни научну спрему: он је у доба у ком је живео и радио био један од најобразованијих људи. И његови литерарни радови, а он је био само књижевник није био агитатор, имају трајне вредности. Једна студија о његовом литерарном раду, о његовим делима као и о његовом утицају и на литерарни и на политички живот у Србији, била би благодарна тема за једног озбиљног радника. Тада би се видело колико је здравих мисли и погледа он унео у српску књижевност и српско друштво. А онаква празна и жучна испадања прогиву Светозареве личности показују само нечисту душу и незналиштво старца А. С.

Оно што овај проблематични старац говори о Милетићу и J. Томићу вршак је сулудости и — ниске душе.

„Жив је, па и опет мртав. Тело није погребено, само му је ум мрачна рака — вечита тама обузела. Он се *сам* још за живота сахранио. Даровит, духовит, пун полета беше, и то му за рана меценате и протекторе прибави... Као човек у најјачој снази бацио се и он на политично поље и таку је окретност развио да је сав народ занети и за собом у политички вртлог повести знао... направио је од свога народа само будно псето, које ће док се друге мудре народности прикупљају и снаже за све њи лармом својом опасности оглашавати.“

Па и то све није било доста овоме гадном старцу, него је и у Милетићеву породицу зашао, те му пребацује што је оставио породицу своју „у најбеднијим материјалним и моралним околностима“, и ако му признаје да је поштен био, и „што све то није у злој намери чинио.“

И то све само за то, што Милетић није српски народ „на културно поље повео“! Ми овде не можемо улазити у оцену Милетићева јавнога рада, али је овај испис сам, из ове гадне старчеве књиге довољан да се види како он оцењује једног *духовитога* и *поштенога* човека, по самом његову признању, и то у часу кад он болан лежи од удараца — Тисиних и маџарских. И кад томе додате факат, да то чини један *непознат* старац, човек који се крије, онда сваки мора бити на чисто и с његовим карактером и с његовом — памећу. За све невоље српскога народа у Угар-

ској крив је — Милетић. Маџари нису ни најмање. То је логика старца А. С.,

И за све ово криве су штипендије и образовање младића наших у туђини! Доиста подесни примери.

И сад је на реду Јаша Томић. Старац није могао ожалити пок. Мишу Димитријевића друкче, но да нагрди и блатом се баци на Јашу и породицу му, и то баш онда кад он у маџарском затвору лежи за кривицу, за коју и *Руси* и *Французи* ослобођавају оптужене. Жалостан је, доиста, тај догађај. Он је трагичан, јер је покосио два од најбољих међу интелигентним угарским Србима, јер се ми и данас сећамо како је Јаша Мишу Димитријевића највише ценио од свих људи доцније Бранкова кола, па како је с њим и радити почео. Миша је, доиста, био жртва, али жртва ситничарских рачуна, подлости и пакости околине у којој је био и у којој, ко зна, да није и овај старац А. С. играо какву гадну и ниску улогу. Они су и њему и Јаши пресекли пут мирног и часног изравнања који је Јаша тражио и на који би и Миша покојни несумњиво био пристао да није подлегао злоћи и пакости својих пријатеља који га силом гураше у сукоб. Они су хтели, како старац вели, да женским писмима доказују — да нису напустили идеје Милетићеве! А зар се то тиме доказује бедни и кукавни старче? Зар се то не доказује отвореним, часним и јавним радом *својим*, и зар није Јаша баш с Мишом пок. отпочео рад у „Застави“?! Не, не, све то није могло бити: треба старцу да „докаже нељубав у српском народу,“ и онда мора и онај жалостан догађај „себичношћу“ Јашином да објашњава. А старац заборавља да себични и ситни људи никад такога самопрегоревања не могу показати. Они могу само иза бусије друге на то подбадати и такве сукобе стварати....

Wer gelten will, muss *dienen* und wirken — казује нам старац по некој немачкој пословици. А српска интелигенција, она у Србији, не служи и не делује, вели писац. Нама се опет чини да она баш за то што је у зависном, службеном положају, што много мора да *служи*, не ваља и не делује како треба. А тако је и с оном у Угарској. Кад би она имала самосталнији материјални положај, она би мање служила, више би отпорне снаге имала и више би коректива могла давати, Мало по мало почиње се стварати и самостална интелигенција. То иде споро, али заметак је ту. Она ће мање служити по команди, а више радити и себи и народу служити. Оне подвојености између интелигенције и народа почиње нестајати, она се већ дели на ону која „служи“ и која се од народа одваја, и на ону која је народу ближе и с њим заједно трпи и бори се. Али се овом нашем старцу и једна и друга не свиди: ни она која је „дала повода“ да се као партија искључи из законодавног тела, ни она која је народ заталасала и повела те то искључење дигла и с народом се спојила. Ова друга му је зајечарску буну „удешавала“, па се онда уклонила да за тим благује и на министарске столице седне!

Чудан светац доиста овај старац! Нико му не ваља и ништа му не ваља. Све је корумпирано, све деморалисано, све депеприсано. И

пошто је све то простим тврђењем без доказа и факата забележио, он, старац овај, опет се тој истој интелигенцији обраћа и држи „да је на њојзи да она све досадање погрешке и поправи.“ Сад, на један пут, писац налази да има и „мало језгровите и патриотске српске интелигенције“ која треба тај задатак регенерације на себе да узме. Сад он мисли да има у српском народу и „искре животне снаге, која је још ваљада заостала“, и ако добре воље и праве љубави буде зна да неће ни божји благослов изостати! За то само треба да се *сва* интелигенција ухвати у дивно културно коло. а интелигенција у ужем смислу да буде коловођа у томе. Од подизања школа, од најнижих до највиших, и укидања штипендија писац све очекује: у томе он види лек оном грдном злу, оној корупцији, оној деморализацији што их је у свем народу и у свим слојевима његовим видео! И да би још ближе своју мисао изнео, старац нам казује како смо страшно погрешили што нисмо д-ра Туромана разумели и његов и другова му савет послушали! Куд би данас Србија доспела била да је пре 20 година тај глас послушала — узвикује старац наш. „тврдо убеђен“ да би нас Туроманов савет спасао.

Колико је крупно и високо почео старац, а како је ниско и ситно завршио!...

Да ли и г. Туроман овако високо мисли о својим предлозима не знамо, али знамо да су наши класичари били врло класични у неким ситним, врло реалним, материјалним стварима. а то исто видимо и код оних у Н. Саду, који се од салаша и фондова не могу да одвоје. Један од њих је толико далеко отерао у класицизму, да нам ништа паметније није знао препоручити у *Бранику*, но да је за Србију — апсолутизам. За сву невољу нашу, он је нашао да је крив парламентаризам!....

Још нам на крају писац ређа цео низ мера за поправљање соја српскога, за регенерацију и духовну и телесну. Ништа у њима нема што толико пута већ до сада није понављано, и што сваки готово у прсте зна. Али сви ти предлози и препоруке врло чудно изгледају према оној слици коју писац о српском народу даје — кад би и ако би она била истинита, као што би нас овај старац хтео да увери својим фразама. Чини се као да су они ту само за то, да се боље прими она слика, те да се њена права природа не покаже и не види; јер ако је све онако црно како писац вели, и ако је то црнило захватило сав народ, какву помоћ ту могу дати школе и — гимнастика? Шта ту може учинити универзитет, кад нема „латентних прикупљених снага“, кад је „само једно мушко“ у Србији и кад су сви исквари и деморализовани? Ко ће да диже школе, ко ће у њима децу да учи, где ће се наћи професори за универзитет?

Не, не, овај старац је са свим заборавио на логику. Он се у једном „поквареном кругу“ креће, па из њега не може никако да изађе. Наопако је и неваљалачки почео, па, са свим природно. мора смешан, најпосле, и да изађе. Поштени и умни старци тако не раде. Они се, пре свега, не крију. Они кукају, и грде и шибају грешнике, али и помажу и при-

мером претходе. Они отворено казују зло, али не праве и од добра зло, и од зла горе.

А шта ради наш старац? Он пошто је од Србије начинио res nullius, res primi occupantis, и пошто се начудио како је већ комшије нису зграбиле да их она не кужи — хоће, на један мах, да је поправља! И то не он, него позива друге, ону исту интелигенцију коју је онако и онолико оцрнио, а сâм се као јазавац скрио у рупу да га нико не види и да га нико не пита: а какав је пример давао и даје своме роду и својој околини он, овај старац А. С.?

Да станемо овде и да рекнемо још ово: српски народ, српско јавно мњење има права да зна, ко је то тај старац што оволике тешке, и неправедне и неистините тужбе на њ диже? Он има права да се с њим очи у очи погледа и да га припита за његово старачко здравље, за његов морал, за његов рад, за право које му даје да буде овако налетан и смеон. И ако се он не хтедне или не смедне да покаже, онда народ, а нарочито ми у Србији, имамо права питати г. Јована Ђорђевића: ко је овај старац што му ову и овакву књигу посвећује, и *прима ли он ту посвету или не!* И да ли управа фонда српске новосадске гимнасије може с образом примити прилог од овакога старца и овакве књиге, где је њено име по свему употребљено као шпекулативни мамац да се књига више прода и растури?

Сад имају реч: старац А. С., г. Јован Ђорђевић и управа фонда српске новосадске гимнасије!

С. М. П.

Духовне беседе Гаврила Поповића, владике шабачког; издао *Алекса Илић*, прота. Штампано трошком књижевног фонда И. М. Коларaца. Београд. 1895

Овом приликом можемо поновити ону давно истакнуту и у јавности утврђену истину, да је међу нашим црквеним радницима наступио велики застој и да томе, ради нашег опште-народног напретка, треба што пре потражити лека. Јер морал у нашем народу опада, васпитни утицај црквених учитеља на народ бива све мањи, и сами они, поред недовољне спреме, налазе се на распућу, не знајући ни којим правцем да ударе, ни каквим упутством у томе раду да се послуже. До душе, има неколико зборника, што изиђоше последњих година (први пут штампане: беседе пок. епископâ Теофана Живковића и Никанора Грујића и прештампане: беседе митропол. Михаила) и они представљају собом најважнији и најзначајнији материјал у нашој сиромашној црквеној књижевности, али сви ови зборници ни из близа не могу претендовати да *у свему* попуне ону празнину, која се осећа у ваљаним и свестрасним угледима за упућивање наших црквених проповедника у њихову послу.

Па кад нам се у овакову стању јави један зборник црквених про-

поведи, који у извесним особинама и правцу надмаша све досадање зборнике те врсте, онда је појмљиво колико се мора зарадовати сваки пријатељ српске цркве и њене спромашне књижевности.

Имамо, дакле, пред собом црквене беседе чувеног епископа шабачког *Гаврила Поповића*. У овај зборник унесено је деведесет Гаврилових проповеди, од којих је највећи број састављен за велике празнике хришћанске. Међу осталим проповедима највећи је број оних, што су говорене приликом путовања Гаврилова по епархији, и најзад долазе већи поздрави и надгробне речи. Уз ову је књигу штампана и „Реч једног мирјанина“ од Ч. Мијатовића и предговор издавачев.

Пре свега, веома нам је пријатно изјавити, да нам је г. Мијатовић својом „речју,“ олакшао труд у приказивању овога зборника. Он је, својим познатим лепим језиком и изврсним познавалачким духом, тако лепо оценио значај и вредност Гаврилових беседа, да и стручним људима остаје мало што да дометну овој лепој оцени. Према томе ћемо упутити читаоце, да се упознају из саме књиге с овом китњастом оценом г. Мијатовића, а сами ћемо изнети своје погледе на ову значајну појаву у српској црквеној књижевности.

Беседе епископа Гаврила представљају собом ретку и значајну појаву у српској црквеној књижевности; оне се одликују од великог броја познатих нам црквених беседа својим ретким карактеристичним особинама, једрином и дубином својих мисли, живошћу и оригиналним склопом својих реченица. Кад их читате, рекли бисте да је то каква литерарно-философска студија, и опет из сваког реда опажате, да су то речи црквене, пуне топле вере и моралних истина. Ми смо већ навикли да у црквеним беседама слушамо све једне исте реченице и фразе, које су нам, са своје стереотипности, постале тако обичне, да нам често пута изазивају досаду. Код Гаврилових беседа је обрнут случај. Кад почнете да их читате, не можете се лако одвојити од њих, осећате да вас надахњују свима оним лепим особинама, којима се одликују боља и језгровитија класична дела.

На првом месту споменућемо Гаврилову одлику од осталих наших проповедника, што он, готово ни у једној беседи, нема насловног *текста* из Св. писма, из кога се узима тема за проповед. По правилима науке о црквеном беседништву, свака проповед има насловни текст, који даје главну мисао за излагање. Али и неки руски проповедници (чувени Р. Путјатин и др.), па и српски (Јанићије еп. ужички, прота Н. Беговић) врло ретко узимаху насловни текст, па ипак су њихове беседе прожете таквим религиозним духом, какав се само може захтевати од ваљане црквене речи. Карактеристично је да се и многе остале особине Гаврилових беседа подударају с беседничким особинама поменутих проповедника, из чега излази, да сама природа оваквих проповеди, какве су они писали и говорили, искључује неопходност текста у оваквим саставима.

И целим спољашњим обликом Гаврилове се беседе одликују од свију наших угледнијих проповедничких састава. То су све *кратке* речи, заузимају обично по две штампане стране и могу се изговорити за неколико (4—6) минута. Од какве је важности ова особина им, не би било потребно ни да говоримо. Сви знамо како се данас, у овом разнеженом времену, тешко одстоји цела служба, за коју многи веле да је сувише дугачка, па ако се још и беседа продужи по пола часа и више, онда у место душевне насладе, коју човек тражи, улазећи у храм, може наступити претерани умор и нерасположење. Руски проповедници, нарочито они по селима и паланкама, сада готово искључиво говоре кратке проповеди, следујући примеру Путјатинову, који је први створио овај облик црквене беседе. Кратке проповеди подесне су нарочито за прост народ, који није у стању да усвоји већу проповед са разгранатим ретореким излагањем, док једна главна мисао (у краткој беседи), лепо и јасно осветљена и доказана, може имати веће изгледе на успех. Наши старији проповедници, угледајући се на руске проповеднике XVIII и прве половине XIX века, писали су већином синтетичне проповеди, у којима су налазила места дуга размишљања с најобичнијим изразима и фразама. Све то, написано сувим и неправилним језиком, није могло имати онаква утицаја, какав се мора очекивати од црквених проповеди. Он је појмио да проповед, написана по свима правилима ораторске вештине, није подесна за народ, особито за простије слушаоце, увидео је, да је њима потребна проповед нарочитога *облика*, у којој би *жива народна реч* играла најглавнију улогу.

Од српских проповедника писао је такође кратке поуке епископ Јанићије. Његови проповеднички радови одликују се простом и јасном речју, али немају ни једне од оних главних особина Гаврилових беседа са којих су ове последње заузеле једно од првих места у нашој проповедничкој књижевности.

Основна је мисао свију Гаврилових беседа (разуме се) *вера у Бога.* Ова је материја проткана и испреплетана у свима његовим речима, у свакој његовој мисли То му је полазна тачка сваке беседе и главни предмет расправљања. Иначе при избору тема за беседе Гаврило се свагда осврће на живот народни и његове потребе, па узима за предмет говора такву мисао, која стоји у непосредној вези са самим животом. И кад узима тему из дневног јеванђеља, он се зауставља само на питањима религиозно-моралним, дакле на оним хришћанским правилима, која имају најтешњу везу с његовим слушаоцима. У том избору мисли за беседе најбоље се огледа дубина и схватљивост његова ума, његово тачно, до најмањих ситница, познавање врлина и недостатака својих слушалаца. При том се његов светао и широких погледа ум вазда одликује способношћу да појми предмет у најбитнијим његовим цртама и да га осветли од једаред са такве стране, која ће најбоље показати његову природу и његове најближе односе према слушаоцу.

Ну, највећа је одлика Гаврилових беседа у излагању и расправ-

љању предмета. У томе је он надмашио многе наше угледне проповеднике. Ова оригинална одлика његова састоји се у томе, што он веома дубоко засеже у суштину предмета, што ни једна његова мисао нема карактер површног и овлашног суђења, па ипак су, при свем том, његове беседе веома просте, јасне и појмљиве. Као искусан и велики проповедник он ретко убеђује силом логике, већ обично животом, истином и правдом, што непосредно утиче на душу. Отуда потиче и непосредан утицај на слушаоца, који целим бићем својим постиже и схвата изнесену му истину. Услед тога највећа богословска и философска питања у његовим беседама постају тако јасна и проста, да их може разумети нај простији слушалац. Међутим сва сила и чари Гаврилових речи састоје се у томе што је он, као изврстан психолог, најбоље *разумео* народ и према томе успео, да своје речи и мисли прилагоди његову духу и животу. Да би се што више приближио народном разумевању, Гаврило најчешће објашњује своје мисли примерима из живота народног, говорећи му, обично, самим његовим језиком и посматрајући их онако, како их народ посматра. Отуда су његове беседе веома обилате народним изразима, пословицама и погледима народним на предмете Услед тога народ је могао у речима беседниковим видети своје мисли, осећања и погледе и све то усвојити свесно и са задовољством.

Међу беседама Гавриловим у овој књизи заузимају велико место проповеди, које је говорио народу, обилазећи своју епархију. Оне представљају собом ретку појаву одушевљених и најискренијих односа једнога епископа према своме народу. У њима нам се Гаврило приказује као један од највећих *народних* проповедника, као отац и пастир црквени. Не могу се овде исказати сва она осећања, која вас обузимају кад читате Гаврилов разговор са „својим милима“. Највећа и најнежнија родитељска љубав, жудња за давно невиђеном децом, велика радост при састанку и виђењу с њима — све је то нашло места у значајним редовима његових беседа, и ви се осећате за то време, док читате или слушате ове речи, као одвојени од овога света, обузимљу вас неке необичне идеално-моралне жудње, које су далеко од стварности што вас окружује. Ово су му, свакојако, надрагоценији радови, јер из њих се види какво је одушевљење уцућивало Гаврила у његову тешком послу и с каквом је збиљом и пажњом он вршио своју узвишену задаћу.

Такве су Гаврилове беседе, посматране по њихову унутрашњем духу, по њихову специјалном црквено-васпитном значају и утицају на читаоце. Али, посматране са чисто литерарног гледишта, оне можда уступају радовима неколицине наших црквених оратора. У осталом, ове беседе, и по самом назначењу своме, не претендују на место на коме се налазе наши представници сјајне ораторске речитости: оне су готово све, писане за простији свет, коме нису од потребе сјајне реторске фразе и обрти реченични; слог је њихов прост и лак, језик им потпуно разговорни, реченице јасне а логичне, и ако садрже дубоке мисли.

Изневши овако укратко главније особине Гаврилових беседа морамо, овом приликом, изјавити наше дубоко жаљење, што беседе ове не угледаше света пре неколико десетина година, те наш млађи проповеднички нараштај остаде без ових драгоцених угледа а наше проповедништво без значајна утицаја. У оваквоме времену, у коме ми живимо, били би нам потребни много одличнији и енергичнији проповедници, биле би нам потребне много живље, искреније и поучније речи, но што их ми слушамо од наших данашњих проповедника. Гаврилове беседе бар су нас ставиле у положај, да се можемо надати, да ће се наћи велики број следбеника им, који ће прихватити дело Гаврилово, угледати се на његов правац рада и створити велику *школу* српско-народних црквених проповедника.

При свршетку овога приказа нека нам је допуштено исправити неке нетачности у „Речи мирјанина." о којој напред говорисмо. Г. Мијатовић, оцењујући Гаврилове беседе, хвали их много и с тога, „што у њима нема клерикализма." Очевидно г. Мијатовић узима значење овог израза у смислу који му се често придаје и који казује неку кастинску одвојеност и назадњаштво. И тога доиста нема у беседама епископа Гаврила. Код њега нема ни оних словенизама и архаизама, који карактеришу савремене му проповеднике, нема ни оних фраза и обрта̂ реченичних, којима се данас служе наши проповедници, кад немају једре и оригиналне мисли, али *дух црквени* је ту, и он, згодно спојен с народносним духом, јесте једна од најглавнијих одлика Гаврилових беседа. Без ове особине оне се не би ни могле назвати црквеним беседама.

На другом месту г М. вели: „У њега (Гаврила) нит' има лицемерства нит' аскетизма. Не претвара се он да никада меса не једе, и да никада вина не пије" и т. д. Нама није познат ни један *православни* проповедник, који се, говорећи реч Божју, претварао да не једе меса и не пије вина. Међу нашим српским проповедницима није било, а нема ни сада, ни једнога *велико-схимника* (то су они што не смеју јести меса ни веселити се), а ови обични калуђери и свештеници немају потребе, да се претварају да не чине оно, што им нико не брани да чине.

Исто тако г. М. хвали Гаврила за то, што он „у беседама својим никад не вели: „*ви* бедни грешници!" него свагда меће и себе у средину свога стада, па вели: „*ми* бедни грешници." У овом случају Гаврило нема никакве нарочите заслуге, јер овако треба да говоре *сви* православни проповедници: — тако их упућује основно правило науке о црквеном беседништву.

Најзад, једна реч о самом издању ове књиге. Велику је заслугу учинио за српску цркв. књижевност издавач њен, који се потрудио да је приреди и оштампа, али му се мора јако замерити, што је ово узорно дело издао с многим правописним погрешкама. За жаљење је још и то, што у штампању беседа није одржан онај поредак, којега се издавач држао у почетку. У другој књизи, коју жељно очекујемо, не би требало да се опазе ови недостаци.

И ако је ова књига намењена поглавито нашем свештенству, њу корисно могу читати и остали читаоци, јер ће у њој наћи лепих поука за себе.

Свет. П. Ранковић

Црквено питање у Србији, написао епископ *Мојсеј*. Београд «Смиљево» — штампарија *П. Тодоровића*. 1895 8°, стр. IV — VIII и 2—107., Цена 2. дин.

Књига ова расправља познату размирицу између државне и црквене власти у Србији, која је настала почетком осамдесетих година и имала нама свима познати непријатан ресултат. Прво питање које се сваком намеће кад види наслов горње књиге без сумње је: откуд и за што сад расправа тога питања?

Писац нам о том у предговору свом ово казује: Његово Високопреосвештенство господин митрополит Михаил написао је у прошлој години књигу „Православна српска црква у Краљевини Србији," и она је требала да да „опис новог стања српске православне цркве у Краљевини Србији." Али господин митрополит је нашао за потребно да у књигу унесе и понешто од онога што је томе стању претходило и да уз имена црквених достојника даје и карактеристике — личне. Тако је о писцу ове књиге рекао: „да је ступио у договор с онима који су почели интриговати противу њега (митрополита) и постао њихово оруђе у времену безаконог уклањања његова"; да је писац, епископ Мојсеј, постављен за администратора митрополије „без учешћа сабора архијерејског" и, најзад да је „као администратор чинио канонске погрешке због којих су епископи нишки Виктор, шабачки Јероним и ужички Вићентије прекратили били с њим сваке односе." Г. митрополит, ваљда потпуности ради, није пропустио поменути, како је писац после разрешен био од администрације епископије неготинске, али да се доцније додворио и постављен био за државног саветника и као такав, за тим, стављен у пенсију." Ну како нам писац саопштава, г. митрополит се ни тим није задовољио, него је у поменутој својој књизи изнео и то, како је епископ Мојсеј 19. октобра 1874. године још био стављен у пенсију „јер је био онемогућио даљи опстанак на епархији шабачкој" због злоупотреба учињених као управитељ манастира Драче, које је Контрола Главна нашла била „услед чега се подигла противу њега и ондашња влада и хтела га дати грађанском суду, а сабор да би га сачувао у чину и да не дође до страшне осуде на срамоту и штету цркве нађе за најсходније да га разреши од управе..."

Г. Епископ Мојсеј брани се од свега тога у овој књизи, и надајући се да ће му одбрана бити најбоља ако изнесе службена документа, он је о познатој размирици дао готово све што је службено онда по томе рађено и од стране државне и од стране црквене власти.

Н, у том и због тога, ова књига несумњиво има трајну, историјску вредност, ако се и не може човек свуда с писцем сложити где он износи своје погледе и назоре.

За што је г. митрополит нашао за потребно да у књизи која носи наслов *Православна црква у Краљевини Србији* уноси онакве ствари доиста личне и шкакљиве природе, при том ствари где је и сам лично био умешан и где он не може бити судија — не знамо. Знамо само то, да то очевидно није умесно, ни за цркву и њену јерархију корисно, као и то да је г. митрополит тиме и себи само штету нанео. Данас се о свим тим прошлим и непријатнога спомена стварима суди много хладније и објективније, а кад су уз то још и службена документа ту, онда се мимо њих ништа не може испредати или друкче тумачити. А она, онаква каква су, жива су осуда и ондашње владе и целога епископскога тела, и г. митрополита, а у првом реду и *поглавито*: владе и г. митрополита.

Писац је најпре службеним документима утврдио, да је сабор био противан уклањању његову с управе епископије шабачке и да је нашао да за то нема канонских разлога, али да је после попустио државној власти и није се противио разрешењу његову кад га је влада уклонила с управе.

После тога је прешао на главну ствар, на црквено питање, т. ј. на ону размирицу између државе и црквене јерархије које је резултат био уклањање митрополита Михаила од администрације митрополијом, доношење новог закона о црквеним властима, уклањање свију епископа с њихових катедара и нов избор и посвећење новога митрополита и нових епископа.

Повод расправи је био, као што је познато, закон о таксама. На тај закон је г. митрополит реагирао једним писмом на министра просвете од 12. маја 1881., и то *сам*, без архијерејског сабора. У том писму, које има прилично оштрина неоправданих, на крају се вели: „Молимо Вас, господине министре, да бисте пронашли начине како да се ублаже овако оштре мере и исправе неправилности на успокојење наше цркве и клира.“ Основне замерке закону г. митрополит налази: 1. да није постао у споразуму с црквеном јерархијом; 2, да је таксирање свештених чинова продаја — симонија; 3; да су таксе несразмерне, високе, и с тога неправедне.

Не мање оштро, а без потребе, одговорио је на ово писмо министар просвете г. Новаковић, који је, с државне стране, као г. митрополит с црквене, ствар све више заоштравао и заплетао.

На једно врло слабо место на објективно најважнију тачку у г. митрополитову писму: да су таксе несразмерне и за то неправедне, г. Новаковић одговара начином којим један министар не сме никад одговарати. Он признаје несразмерност такса и основаност *те* примедбе г. митрополитове, па овако наставља: „Осећајући дужност коју је као министар црквених послова имао потписани је кушао да расположење народног представништва склони на сразмерне таксе, али ни труд његов ни труд

неких посланика...није имао никаква успеха. Жалостан је али истинит факат, да је узрок овоме очевидно у веома ослабелом скоро упропашћеном ауторитету цркве и њених служитеља у народу..."

Овако један министар не сме говорити. Кад он онако уверење о несразмерности такса има, онда он ставља питање поверења пред Скупштину, и или се она приклања министрову мишљењу, или министар иде кући. Међу тим то није учинио ни г. Новаковић, ни влада. И онда је сасвим неумесно и неозбиљно после говорити: ја хтедох па ми други не дадоше.

Писац наводи, и то је врло важно, да је г. митрополит одвраћан од овог првог свог усамљеног и својевољног корака па му је предлагано да одмах сазове архијерејски сабор, али он то није хтео. То је учинио тек после министрова писма.

Архијерејски сабор састао се 21. септембра 1881. године и решио је, као што се види из саопштеног службеног документа: да је закон у одредбама црквених такса противан канонима и *да за то тражи његову поправку*, наведавши још и то како је „несаобразно" што је овај закон издат без претходног споразума са сабором архијерејским.

Писац вели да после првог акта митрополитовог одлука сабора и није могла бити друкча, јер он није могао оставити митрополита усамљена, али да он није мислио као митрополит: и да би избегао сваки даљи сукоб он се одмах сагласио у том: да се закон мора вршити и да се епископ Мојсеј овлашћује у име сабора ступити у споразум с владом: да ли је она вољна учинити извесне измене у спорним одредбама.

И према овој другој одлуци, једновременој с оним званичним одговором сабора арнијерејског, који је имао г. митрополит да достави влади, одређени епископ, писац ове књиге, ишао је министру просвете, који му је изјавио: да је влада готова учинити исправке у закону које би учинио архијерејски сабор а тичу се цркве и њених органа. И ова је изјава саопштена свима члановима архијерејскога сабора, који ју је повољно на знање примио, сагласивши се даље: да извесне одредбе у закону могу остати и даље са сразмерном таксом, а остале да се изоставе.

Све је ово сад требало да митрополит достави министру просвете званичним актом и да га сагласно пристанку његову умоли да учини даље што треба те да се то и изврши.

Али сад се цела ствар мења и у једну нову мену улази. Званичан акат митрополитов прави један прелом, иза кога долази директно његово уклањање.

Ево како је то било:

Актом својим од 10. октобра 1881. године г. митрополит, одговарајући и на раније писмо министра просвете, и не говорећи у њему ништа о оним одлукама архијерејскога сабора, по којима је требало споразумно с владом покушати исправку и већ постигнуту сагласност у том, само саопштава ону званичну одлуку сабора архијерејскога, за коју

овако вели: „из кога ће правитељство увидети да сви отачаствени архијереји не могу примити и у својим богохранимим епархијама извршити закон о таксама у садањој његовој редакцији, и да налазе да је учињена несаобразност што је овај закон без претходног споразума са архијерејским сабором издат“.

Овим, дакле, актом г. митрополит у име архијерејскога сабора одриче одмах извршење закона: нешто сасвим противно сад министар добија од онога и што је сабор одлучио и од онога што је у име његово код министра рађено.

Да је г. митрополит доиста протумачио одлуку сабора архијерејскога противно саборској жељи и мисли, да сабор није одрекао извршење закона, министар је одмах на мало груб начин, *констатовао несумњиво.* Сви су архијереји изјавили *писмено*, да сабор није одлучио невршити закон, па међу њима и епископ Јероним за кога се зна да је био чврсте воље и неустрашив.

У писму свом министру председнику г. М. С. Пироћанцу, г. митрополит и сам, у ствари признаје по нешто. Он сад већ говори да је влада склона исправити закон, и да је министар просвете то обећао епископу неготинском, а за оне своје речи којима неистинито тумачи закључак сабора архијерејског правда се да су извађене из контекста његова писма те тобож наопако протумачене, што не стоји.

На основу онога акта митрополитова, чија је неистинитост утврђена, министар просвете је рефератом једним у коме су побројане и још неке радње митрополитове, противне закону о црквеним властима, предложио уклањање митрополита с управе митрополије, што је и усвојено.

Митрополит је с управе уклоњен — без пенсије и без издржања икакога. Сабор је акат уклањања *примио*, позвавши митрополита да и даље сабору председава, на што овај није хтео пристати. Постављен је администратор митрополије, па и то је сабор — примио. Али су сви архијереји протестовали против уклањања митрополитова *на онај начин*, т. ј. без пенсије и издржања.

О том архијереји овако пишу министру просвете 21. октобра 1881. године:

„Кад се архијереј разрешава од дужности и уклања са положаја услед суђења и осуђења од стране надлежног суда — архијерејског сабора, онда је то сугласно и с канонима наше цркве и законима наше државе.

„Кад се архијереј разрешава од дужности и уклања с управе стављањем у стање покоја с пенсијом, која му по годинама службе припада, онда је то сагласно с оним законима земаљским, којим се регулишу сви указни положаји у држави.

„Кад се архијереј разрешава од дужности и уклања с управе и

без пресуде надлежног суда, и без пенсије и признања година службе, онда се тиме положај архијереја доводи у бесправно стање.“

И услед тога архијереји изјављују да ни они не могу остати на управи својих епархија, пошто су њихови положаји бесправни.

Свак ће морати признати да су архијереји ондашњи не само били у праву, овде, но да су изашли с предусретљивошћу коју је паметна влада могла само оберучке прихватити.

Међу тим министар просвете се заклања за неодређеност закона у том погледу и обећава да то питање регулише на првој сесији законодавног тела! А шта је влади сметало да антиципира, код овако тешког случаја, законодавство и да после тражи индемнитет од Скупштине? Ништа. Такве евентуалности свуда постоје и врше се у изненадним и изванредним случајевима, као што је овај.

Ово је, дакле, несумњиво погрешка владе, која ју је сад довела у сукоб и са целим архијерејским сабором.

Иза ове, после, низале су се нове у које су падали и архијереји и влада док није дошло до оног скроз неоправданог и за сваку осуду чина: да митрополита Србије посвећује, по дозволи цара аустријског, карловачки митрополит!

Ми не можемо овде пратити до краја ову размирицу, али смо држали да је корисно изнети сад, по документима, њен постанак и прелом, који је, без икакве сумње, настао кривицом владе и митрополита. Архијерејском сабору у том се нема шта замерити. Он је био на правом путу, и ако је *после* и сам изашао из такта, кад су заоштрености обладале на обе стране.

Кад човек данас чита сва она службена документа, он се не може да отме од мисли: како је некоме баш до тога било стало да створи црквено питање у Србији Митрополит и Новаковић били су главна оруђа у томе. Њихова неувиђавност и лична расположења служила су као основа овој злој радњи, а председник министарства пустио је ствар коју је морао сам држати. И кад се погледа на ону страсност и с једне и с друге стране, онда се човек мора чудити и питати: па што се траже страсности на другим местима и у другим редовима, кад их ето има у толиком обиљу у врху светске власти и у врху црквене власти? И да ли онда оне друге страсти нису плод и резултат ових горњих, врховних страсти?

А за историју и оцену наших прилика и људи биће од великога значења околност: да данас оба главна радника и творца црквеног питања у нас стоје на најбољој нози, да су сад пријатељи и помоћници један другоме и у ономе што је по закону и у ономе што није по закону, да један другога штеде и један другоме кроз прсте гледају. И обадва, сигурно, држе да је и оно пре било у интересу државе и у интересу цркве, као и ово сада, наравно, сваки за свој део и свој рад!

С. М. П.

Омладина, *књижевни лист за омладину средњих школа*, уређује: Ђорђе М. Јосимовић. Одговорни уредник: Б. Драгутиновић. Власник: Ђ. М. Јосимовић. „Смиљево“ — Штампарија Пере Тодоровића. Год. I, 1—4 броја.

Година 1896. некако је плодна с књижевним листовима. Као оно прошле године што ницаху као печурке преко ноћ дневни листићи, сада се јављају књижевни. Београд, сем *Омладине* и *Будућности*, која је после некога прекида опет ускрсла, добива и *Жељу*; у Нишу је већ угледала света прва свеска *Славе*; Мостар се јавља с *Побратимством* Шантића и Ћоровића, а из Беча стижу гласи о *Српској Вили*. Толико листова књижевних на један мах, чини ми се, било би много и за јачу књижевност но што је наша. Али манија је сада настала за уређивањем књижевних листова, и онда — престају сви разлози. На што водити рачун: да ли ће бити довољно ваљаних радних снага, које ће пунити ступце свих тих листова, и да ли ће бити и материјалне помоћи — претплате; на што се освртати на судбину многих наших листова књижевних, који *само* због те две чињенице: недостатака у добрим радовима и малене претплате, не саставише ни пуну годину! Главно је изићи пред читалачки свет српски, а како и за колико, ситница је, о којој не треба ни мислити!

Сваки од поменутих листова истиче и своју задаћу. Ми ћемо се сада мало задржати на „Омладини“ (до сада су покушавала срећу већ *три* књижевна листа с овим лепим именом), од које имамо прва четири броја. Намењена је *омладини средњих школа*. Намена лепа и корисна. Наша средњошколска омладина нема листа књижевнога, нема ни књига удешених за њу. У последње доба Професорско Друштво поче издавати књижницу своју, шат она временом попуни с те стране празнину. Лист би овај имао да попуни другу страну — да да у облику листа лектиру гимназистима, па и да их навикава раду. Уређивати лист с таким задатком врло је тежак посао За то се тражи дугогодишње посматрање и јака спрема. Уредништво „Омладине“ нема ни једно ни друго, судећи по овим бројевима. Главни радници на њој су ђаци, и то већином баш гимназисти. По мом нахођењу, то је већ погрешно. „Омладина“ ми овим личи много на негдашње „Српче“, чији су сарадници једно време били сами њени претплатници — малишани. Није згорега пуштати који рад гимнасијски, али треба да је одабран и достојан књижевнога листа. Уредникова би дужност била, да таке радове прегледа и исправља, ако мисли да су добри, а не да их пушта у лист како стигну.

У ова четири броја „Омладине“ преовлађује прича и песма; има још и по која изрека, нешто књижевних бележака, а и других разнолија. Од прича већина је превод с рускога, а има и с немачког, француског и талијанскога; врло су слабе; преведено је већином оно што је пало шака, не разбирајући треба ли превести или не. Песме су траљаве. Неколико их пева ноћи. У једној Морфеј иде ноћу лагано те успављује цвеће; у

другој опет месец *просипа* зраке на миран, *усnаван* свет, а „лаор лелуја цвет“: у трећој песник не може да нађе утехе, те нева песму; у четвртој је срце стена, а вали „боли љути,“ који ломе песникове младе груди и т. д. У сваком броју има анегдота, али под разним именима. Први број доноси *Историјске анегдоте*, међу које се увукла и једна о безименом Спартанцу; у другом је промењен натпис у *Класичне*, али је обележено с II, дакле продужење из првога броја; у трећем и четвртом је задржан натпис другога броја, али нема знака да ли је продужење или није. Већина ових анегдота позната је и раније у нашој литератури.

Језик у овом листу намењеном омладини средњих школа требало би да је чист, одабран; али то на жалост није.. Нема скоро реда без грешака у језику. У једном чланку од 70 реда има преко 40 имперфеката. И само уредништво не пази на чистоту језика којим пише. У његову саставу наћи ћете: Видиhемо: досадањи одзив. доста је *задовољавајући*, ако нам то буду материјалне прилике *дозволиле* и т. д; а шта да се каже о језику у чланцима појединих сарадника: покрај *ohеш*, *александрова* (смрт), *с’* Мора, ту вам је и: *осторожан*, *нравствена* привезаност, *отжено* лице, занешен *гордељивац*, итд., итд.?

Од овако уређенога листа сумњамо да ће омладина имати какве користи.

Ђ. С. Ђ.

Časopis Maćici Serbskeje 1895 Letnik XLVIII, zešiwk II. Redaktor: dr. *Ernst Muka*. Budyšin: 8° 168 стр. + 15 листа стенографских таблица.

Наша је Матица, са седиштем пре у Пешти сад у Н. Саду, послужила за углед словенским друштвима с истим задацима и тежњама; неке млађе словенске друге далеко су је за собом оставиле. И Лужички Срби, с оснивањем своје „Maćici,“ стекли су прави културни центар Књижица, чији натпис горе исписасмо, орган је Maćici Serbskeje и једна од најзнатнијих периодичних публикација.

Да прикажемо читаоцима „Дела„ садржај овога севернога госта — часописа. У чланку „Синонимика и синтакса српских веза“ обрађује dr. *Jmiš* farаž Hodzijski један од знатнијих одељака синтаксе свога језика У нашој научној књижевности имамо леп посао о „везницама“ у словен. језицима, али још доста остаје да се синтакса веза — и реченица како треба проучи.

У чланку „Имена сељана у Горњолужичких Срба од 13. до 16. в., а овај је чланак наставак, dr *Jurij Pilk*, из старих записа и акта износи имена сељана из шест села „Hodzijskeho suda“ (стр. 88.—92.).

Даље имамо посао, који није од особита значаја за науку колико је за практичну употребу, а то је „Serbski rychtopis,“ који је по Габелсберговој основици израдио *Filip Rezak*. Уз теориске белешке додане су и стенографске таблице.

Jan Randyserb износи од стр. 113. — 121. као наставак „Dodawki k serbskomu słownikej.“ Овај одсек обухвата речи што се почињу с *p* и *c*.

Даље имамо наставак од чланка *Adolfa Černeho*: „Mythiske bytosće łužiskich Serbow.“ Овај је, осми чланак по реду, посвећен „Čerti“ (ђаволу). И ако су се и стара веровања могла сачувати у причама о „черту,“ ипак је он производ хришћанске мистике. Писац чланка тако и суди и не пушта се у митофилске теорије, колико анализује народне каже и бајке.

Уредник Ч. М. С., dr. Е. Мука, који је својом граматиком доњолужичког стекао у словенској науци одличан глас, написао је некролог Михаилу Хорнику, председнику Матице Српске, уреднику њена Часописа и т. д. У „Делу“ је један од поштов. сарадника изнео, какав је велики губитак задесио нашу северну браћу, кад је нестало међу живима овога узор-пастира и посленика на њиви просвете и одржавања Лужичана. *Смолер* и *Хорник* за Лужичке су Србе прави апостоли. Како је написао овај некролог Мука, није моје да ценим, о том ће најбољи суд изрећи његови земљаци: али да би се неки наш академик могао научити писању и по овом, о том не треба сумњати. Та имао би се научити и у нашој књижевности из нечега, кад би се само хтео учити....

Даље су штампани спискови лица — помагача Матици и оних који дадоше прилоге за дом М. С. У наше је крајеве дошао и за себе позив управе М. С., да јој, ко милује, помогне подићи свој дом. Кому је Бог дао од наших пријатеља, не би требало да се оглуши о овај позив.

Човек се не може не зарадовати кад види, како се ова шака људи, ово словенско острво држи у немачком мору. Шта ће доцније бити, не треба да гатамо, и ако се унапред може рећи да ће ствари ићи природним током — по праву јачега! Истина читамо у новинама, како чланови краљевске породице саске уче лужички-српски, те то тумаче као знак „благовољења,“ али ни едикти ни закони не би могли у ходу догађаја и шта променити.

Кад остала словенска племена виде, како немачки океан све по мало подрива ово словенско острво, требало би да се потруде и подигну тврде и јаке бедеме, о које ће се ломити захуктали валови германизације. Већ сада они далеко у словенске земље запљускују, и бојати се да опет словенске земље око Дунава с обе стране не прелије, па после му је лако изићи на крај с острвима Ово није питање теориско-школско, то је питање о „бити или не бити.“

С. Н. Т.

Приче, написао *поп Јова Цветковић*. — Књига прва. Београд Штампарија Петра К. Танасковића. 1896. г. стр. 62 16°. Цена 50 пара дин.

У овој књизи су четири приче: *Земљина клетва*, *Каљава ружа*, *Завада и помирење* и *Разговор*. Све су штампане у „Хришћанском Веснику“, и то прве две 1884. трећа 1886. а четврта 1887. г. Чим прочитате неколико редака прве приче, одмах видите тенденцију овога пи-

сања. Ми смо се веома обрадовали, надајући се, да ћемо наћи спремна писца, који је своје приче добро простудирао, јер их тек после 10 — 12 година прештампава, али се на жалост преварисмо. У овим причама хоће писац на прост, разумљив, популаран начин да унесе неколико лепих идеја у народ, хтео би, да народ простим а приближно истинитим примерима из живота увери, да ће онај имати и бити добар који поштено ради, штеди, поштује своје старије, и т. д. Тако у првој причи вели како је једнога нерадника и пијаницу земља поправила, т. ј. спавао он једном, а земља га клела и световала, шта да ради, па да се поправи. Он тако учини, и поврати све имање, које мал' те не упропасти у пићу и бекријању. У другој, како ваља чувати свој образ и поштење, јер кад се једном *укаља* (где наће овако незгодан израз?) онда човек пропада. У трећој, како је згодном причом о ћуранима, који се туку, па их *паметна* ћурка развади, опаметио и помирио два завађена сељака, Рашу и Богдана. (Нека нам допусти писац, да је ово најмање близу истини). У четвртој на дугачко и на широко придикује (овај је израз из пишчева речника) о штетном утицају дувана, и како треба искоренити то вражје семе. — Ето о томе причају приче попа Јове Цветковића. Изабрати тему за народ не значи већ постати писац за народ: изабрану тему треба израдити тако да је потпуно разумљива и занимљива. Бога ми у оваком издању размислио би се доста и школован човек шта је прочитао, те неће онај део народа, коме је оно и намењено. К томе још у издању ових прича има толико много штампарских и осталих погрешака, да нам је зазорно и помињати их, јер нам се можда и не би веровало, кад бисмо их све побројали. Кад би се приче дотерале, доста поправиле, и кад би у њима језик био много бољи, а без оноликих погрешака, нешто би и ваљале и било од користи, овако... „мрка капа...“

Ниш. —и Н. —

„*Durch die Hercegovina und Bosnien*“ von Dr. Georg John. У XI и XII свесци „*Aus Allen Welttheilen*“ за 1895. г.

Писац се довезао паробродом до Далмације, па је код Метковића ступио на херцеговачко земљиште. Прошао је у „железничком купеу“ цео крај до Мостара, па отуд даље до Сарајева — и ништа више.

Поред кратког описа тога путовања, износи он неколико потица о становништву и о приликама у опште, па о Мостару, Коњицу, Илиџи и Сарајеву.

Како су инспирирани ти чланчићи видеће се довољно из ових речи: „die Vorteile, die Jhnen (т. ј. Херцеговцима) das neue Regiment (тако зове Аустро-Угарску окупацију) bietet, sehen die Leute meht ein“! „Die Fortschritte sind geradezu enorm und vor allem dem Minister v. Kallay zu danken, der durch persönliches Eingreifen die Jnteresen der beiden Länder zu fördern weiss.“ Л. В. А.

„Fünfter Nachtrag zur Flora von Bulgarien“ von Prof. Dr. J Velenovsky. — Sitzungsber d. k. böhm. Ges. d Wissench XXXVII 1895.

У овом петом додатку својој флори бугарској, саопштава писац 18 биљака нових за флору те кнежевине и три врсте нове за науку. Поред тога наводе се ту све нове локалности за поједине биљке бране у току прошле године. Интересантни су подаци и објашњења о неким биљним родовима а нарочито о лану (Linum). За српске ботаничаре пак најважнија је примедба, да је Петровићев *Trifolium leucotrichum* идентичан са руском биљком *Tr. leucanthum*. Ту је сумњу истакнуо већ и Панчић (у додатку флори Кнеж. Србије).

Л. В. А.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија.—Према закону о Академији био је *главни годишњи скуп* 19. јануара, на ком су пре свега изабрани секретари посебних Академија. С. Лозанић за академију природних наука, Св. Вуловић за академију философских наука, Ст. Бошковић за академију друштвених наука и М. Валтровић за академију уметности. За преглед рачуна одређени су: П. Дучић, Ј. Мишковић и д-р Ј. Туроман. На овом састанку примљен је предлог председништва о избору другога прив. секретара и одлучено да се 5. фебруара могу изабрати три редовна и четири дописна члана. Усвојене су даље одлуке академије природних наука и председништва о музеју, академије друштвених наука и председништва о штампању Баталакиних списа и председништва о фонду Кат. Ивановићеве и о новим везама са страним ученим друштвима. Одобрена је, даље, одлука председништва о оснивању фонда за подизање Академијског Дома од првих прилога и половине неутрошенога буџета за 1893. и 1894. год. и да се у тај фонд уноси још: 5% свега годишњега буџета почевши од 1895. год.; 5% од плате, хонорара и других зарада, које се издају из касе Академијне почевши од 1. јануара ове године; уштеда у Академијну буџету, по нарочитим одлукама председништва и поклони намењени том фонду. На састанку 5. фебруара, после примања к знању гласа о смрти М. Осиповића Микешина, почаснога члана наше Академије, приступило се избору предложених кандидата и изабран је за правога академика д-р Јован Јовановић-Змај, а за дописне: д-р Јован Цвијић и А. Рамбо.

Свечани скуп био је 4. фебруара, на ком је изабрани академик Пера П. Ђорђевић читао своју академску приступну беседу. Пошто је председник Академије г. Милићевић поздравио Његово Величанство, које је благоволело присуствовати, отворио је свечани скуп давши реч г. Ђорђевићу. Академик је узео за предмет своје беседе *питање о реду речи у реченици*. Поменувши значај реченичне конструкције и показавши слободу, којом се одликује српски језик у питању о реду речи у реченици, беседник расматра то питање:

1) с гледишта *психолошкога*: тврдећи да распоред речи у главном одговара удруживању представа које се речима исказују, показује на примерима из чистога народнога језика (нар. песама, пословица, приповедака и Вукова језика): а) *психолошки ред* и б) *психолошку инверсију*; у психолошком реду налази: а) *паралелно* и б) *прогресивно* везивање представа: једнаких и супротних, — и психолошки ред и психолошку инверсију осветљује и *реченичним акцентовањем*, граматичким и реторским;

2) стајући на гледиште *граматичко-историјско*, додирује одредбу традиционалнога (редовног) и оказионалног (обрнутога) реда речи, и обзирући се на претпостављене *типове* у основном језику индојевропском и на састав *сложених речи* у српском језику, претреса распоред речи у четири главна им односаја: а) *прирочном* (предикативном), б) *одредбеном* (атрибутивном), в) *зависном* конструктивном) и г) *савезном* (копулативном); код прве групе говори нарочито о разлици између *прве* (традиционалне) и *друге* (оказионалне) врсте граматичке инверсије); у другој распоредној групи нарочито: о положају описних и присвојних придева и о узроцима њихова изједначавања; код односаја конструктивнога нарочито: о положају предмета према прироку,ређајући и случаје кад уз прирок има више и предмета (правих и неправих) и адвербијалија; код односаја копулативног о положају у реченици енклитичких и проклитичких речи.

Кад беседник заврши своју беседу, која је трајала сат и четврт, узе реч председник г. Милићевић, те у складном говору изнесе заслуге г. Ђорђевића на научном пољу и прогласи га академиком. Публика г. Ђорђевића поздрави бурним „живео“.

Скуп председништва био је 19. фебруара, на ком су примљени извештаји: секретара

Академије, Лексикографског Одсека, уредника Етнографскога Зборника, управе народне библиотеке и народнога музеја, који ће се прочитати на свечаном скупу 22. фебруара.

Академија философских наука имала је такођер 19. фебруара седницу, на којој су донесене ове одлуке: по усменом реферату Св. Вуловића примљен је за „Глас“ рад д-ра Ђ. С. Ђорђевића. „*Матија Дивковић, прилог историји срп. књижевности XVII века*“ с тим да се додатак (огледи из Дивковићевих дела) у колико је могуће скрати и штампа ситнијим словима; по реферату Љ. Стојановића примљен је за Споменик препис маћедонскога зборника од Јов. Х. Васиљевића; примљен је и документ из времена прве владе кнеза Милоша (из доба Ђакове буне) с уводом од Драгише С. Милутиновића, да се штампа у Споменику, кад се буде и остала грађа ове врсте издавала. Даље је Љ. Стојановић реферисао о препису типика хиландарскога од епископа Димитрија и мишљења је, да се штампа у Споменику, али да се додаду варијанти из рукописа Маркова, што Академија усвоји.

О свечаном скупу од 22. фебруара проговорићемо опширније у свесци за овом.

Рударско Удружење. — Управни одбор Рударског Удружења приредио је 15. ов. мес. на В. Школи јавно предавање, на којем је члан тога удружења, г. Св. Радовановић, говорио о досадањим резултатима дубинских бушења, која је вршио лањске године о трошку министарства народне привреде.

Говорник је напоменуо, како је ово у опште био први систематски рад ове врсте у Србији, и како је он од нарочитога значаја за угљене терене наше. Заиста, на више од стотину места познајемо у Србији изданке фосилнога горива, за многе од њих знамо чак и да би се врло корисно могли употребити у индустрији. Али све је ово за рударску индустрију махом само као оно x у математици, које тек треба из ближе одредити: не знамо ни под каквим се теренским приликама налазе, ни колико их има, т. ј. да ли сва ова рудишта у опште могу бити рудници. А тежиште рударства у Србији лежи, без сумње, поглавито и првенствено у развићу угљеног рударства. Међу тим испитивања угљених рудишта помоћу рударских галерија, као што се то до сад код нас махом вршило, не само што је врло скупо, но је још и врло заметно и веома споро. Одавна се, дакле, осетила потреба да се бар главнија наша рудишта угља проуче бушењем. Ово је махом одлагано из године у годину до бољих буџетских позиција — докле није наступила осетна потреба, да што пре треба тражити допуну која би по времену била и замена Сењског Рудника.

Тако су отпочета лањске године дубинска бушења између Аранђеловца, Космаја и Младеновца, која се и ове године настављају и која ће сада све више и све разноврсније шире.

Прво су отпочета бушења у околини Младеновца, и то најпре подножјем Космаја, наповијајући ка истоку, дакле приближно ободом угљенога терена и уздуж слојева, па онда у правцу од Кораћице к Младеновцу и од Влашког поља опет к Младеновцу, т. ј. попреко слојева. На више места има у овом терену изданака лигнита, па се хтело видети, да ли се чак овамо, испод слојева овог угља, пружа слој мрког угља, који је једним мајданчићем познат у Мисачи. На тај начин Мисача би прво стојала у резерви, и не би се морао подизати један крак железнице, који би на сваки начин износио и преко 15 км. Но већ прве рупе, које су избушене до темеља терцијарног терена и у дубини од преко 100 м. udарилe на серпентин, показале су, да у овом терену има само простог лигнита, дакле најлошијег фосилног горива, и услед тога су остале рупе бушене у већим одстојањима, колико да се приближно одреди положај и дебљина слојева. Лигнита има доста, нарочито у атарима Кораћице и Рајковца, али одавде угљени слој, заједно са осталим слојевима уме и песка више и испод њега, коритасто тоне у знатну дубину к Младеновцу, и у већем делу терена налази се дакле под неповољним приликама за експлоатацију. Како је склоп терена коритаст, и како између слојева уме има и наизменично поређаних слојева песка, то се по низинама, нарочито у околини Младеновца, појављује артеска вода. Бушењем су констатована четири разна ката артеске воде, један испод другог. Што из дубљег ката долази вода, све јаче и више куља (под јачим притиском). Вода је сасвим бистра, ванредно лака и само мало млака (по свој прилици услед хемизма који се врши даљом карбонизацијом лигнита). У атару Кораћице артеске су воде још млачије (четврта показује сталну температуру од 27° C) и трећа а нарочито четврта још су и минералне. По хемијској анализи четврта вода има у литру 1 грам минералних материја, и то нарочито обичне соли ($^1/_2$ грама) и горке соли ($^1/_3$ грама); креча има врло мало. По овоме се ова вода разликује од свих наших минералних вода, и највише се приближује јодним водама. Заиста, у њој је истина у минималној количини ($^1/_5$ милиграма) али ипак јасно констатован и јод. Може у оваквим количинама бити јода и у киселим водама, али је он ту сасвим споредан састојак, и те воде опет су киселе воде. Према својим осталим састојцима кораћичка вода пак има карактер праве јодне воде, само разблажене. Ако би се у овом рејону нашла на другом којем месту вода са више јода, онда би ово било од неоцењене вредности за нас. Сад се на томе даље ради, и какви резултати буду јавиће се доцније.

Кад је у погледу на угаљ испао негативан резултат с бушењем у околини Младеновца онда су се слична бушења предузела у Мисачи

То је један крај североисточно од Аранђеловца, који захвата атаре села Орашца и Врбице до међе крагујевачког и подунавског округа. На једном изданку угља отворен је један мали рудник („Мисача"), који је после, напуштен, по закону припао држави. Бушења су предузимана од мајдана на север и на исток, т. ј. приближно уздуж и попреко терена (према геолошком склопу његову). Угљени је слој шири него дужи, т. ј. идући од мајдана у правцу пружања мумного се пре дође на завршетак (изданак) његов, но идући у правцу пада. Само у непосредној околини мајдана има испод првог главног слоја, још један слој угља, који се пак одмах рачва и наскоро нестаје, те тако идући даље распростире се само горњи слој мисачког угља, који је махом доста плитко под земљом и таласаст, градећи прво једно корито, па седло, па још једно корито, па затим нагло танчајући ишчезава. Овај горњи слој дебео је у почетку 2½ m. по средини надима се мало више од 7 m. па онда брзо сужава. На више места потоци су се толико удубили у терен, да су просекли и однели и сам угљени слој. У колико је ово од штете у толико има и добрих страна, јер су створена природна полазна места за експлоатацију. Досад је просечен овај терен од полазне тачке (мајдана) на С и Ј, и на И и З. У овим је правцима омеђен и угљени слој, а сад се бушења врше по средини овога крста, да би се још тачније одредила површина угљеног слоја, и да би се на основи више рупа одредила што тачнија просечна дебљина његова. Док се и ово не изврши може се говорити само о приближној количини угља у Мисачи. Ако се не води рачун о долинама, где је угљени слој однет, онда излази да је дужина угљеног слоја (у правцу пада 2360 m, а ширина (у правцу пружања) 1400 m. Према томе површина угљеног слоја износила би 3,304.000 m². Просечна дебљина угљеног слоја, израчуната на основи досадашњег броја избушених рупа, износи 4·2 m Водећи рачун само о првим цифрама, излази отуда кубатура угља 12,000.000 m³, или (кад се ово помножи са специфичном тежином угља т. ј. 1·2). 14,400000 тона. Ако се узме да се дневно вади на 400 тона (40 вагона), онда би се из Мисаче имао да вади угаљ 36.000 дана, или око 100 год. Резултат, дакле, врло повољан

Г. Радовановић се потрудио, те је изнео и шта стаје државу овај досадашњи рад. Не водећи рачуна о набавци алата — који остаје и вазда се поправкама одржава у реду — у прошлој години се издало на рад око бушења око 20000 динара. Досада је избушено 9 дубоких рупа (од 221·70, 2·4, 180.60, 162, 160, 142, 126·50, 114 и 101 m) и око 30 плићих рупа с просечном дубином око 60 m. што укупно износи око 3200 m. Према томе 1 m. бушења стаје државу просечно 6·2 дин. Најјефтинија понуда страних предузимача за овај посао била је 20 дин. у злату од метра, а било је куд и камо и скупљих! На целом послу радили су и сад раде само Срби, а то изузевши руковаоца, г. Радовановића и мајстора ковача, све мештани сељаци који су се свуда показали као врло схватљиви и вешти.

На завршетку својег предавања г. Радовановић је нагласио, како сви надлежни вазда ревносно поклањају своју пажњу овом раду, али како према буџетским позицијама од овога посла не би могло ни данас бити ништа да г. Лозанић из прихода Класне Лутрије није набавио пет комплетних бургија и још за прву годину удвојио ту буџетску позицију. Поред овога г. Лозанић је вазда имао живог учешћа у целом раду и с тога му је говорник и овом приликом изјавио највећу захвалност.

Југославенска Академија. — 8. фебруара била је седница филолошко-историјскога разреда Југославенске Академије, на којој је прочитана расправа дописнога члана Фрање Булића, „Вјекопис Ивана Крст. де Роси-а оснивача науке о кршћанској археологији." Булић говори о животу Роси-еву како је доспео као ученик астронома Secchia под заштиту знаменитога кардинала Маја, а после стекао и пријатељство папе Пија IX. Огледа његове путове по овим земљама, где је цветало прво кршћанство и оцењује његов дивинаторски рад при откривању римских катакомба. Оцењујући његова огромна дела, бележи све радње Роси-еве за културну црквену историју старе Далмације, после земље хрватске. Не заборавља ни Роси-евих личних свеза с неким Хрватима, и истиче његово мило и срдачно учешће за нашу старину из првога кршћанскога времена. Огледа и његове везе са целим ученим светом, који му признаје, да је „отац науке о кршћанској археологији." Југославенска Академија одлучила је, да и ове године као што је радила и прошле, продаје по сниженој цени сва своја издања, која су изишла до краја 1894. или у њену издању или њеним трошком или њеном потпором. Појединим књигама снижена је цена на половину од досадашње књижарске цене. Ко пак купи целу серију поједине врсте академијских књига, добиће поред тога и попуст од 10%, а ко набави све књиге добиће 20%. (Види о том „Дело" за прошлу годину, књ. V, стр. 161)

Хрватско наравословно друштво. — 25. декембра прошле године држана је главна редовна скупштина хрватскога јестественичкога друштва. Скупштину је отворио потпредседник д-р Хајнц подужим говором, у коме је представио кратку историју друштва од оснивања па до тога дана, којим оно слави десетгодишњицу свог опстанка. Затим је секретар прочитао извештај о друштвеном раду год. 1895. То ће се све саопштити и у „Гласнику" за год. 1895., који се већ штампа. После тога развила се жива дебата о предлогу проф. О. Кучере, да се

уз „Гласник“ издаје и популарни илустровани часопис, који би излазио свака два месеца. После дуге дебате примљен је предлог д-ра Г. Јанечка, да предлагач за будућу главну скупштину састави пре свега тачан прорачун и програм, из кога би се могло сасвим јасно видети, да ли је могућно такво предузеће. Најпосле, приступило се избору председника и два одборника. За председника поново је изабран С. Брусина а за одборнике М. Шеноа и Ј. Бајер.

Словенско друштво за узајамно помагање у Москви. — Ово је друштво, коме је председник Мајков, а књижничар Г. Петрановић, примало бесплатно прошле године 42 политичка и књижевна листа, од којих пада 11 на руске, 8 на српске (и то: Одјек, Српска Застава, Србобран, Мир, Српски Глас, Дело, Босанска Вила и Босанско-херцеговачки Источник), 8 на бугарске, по 5 на словачке и чешке, а по један на хрватске, лужичке, пољске, талијанске и румунске. Друштво ово захваљује свима, који му слаше лист, и моли да и у будуће шаљу; у исто време моли и друга братска уредништва да им своје листове шаљу бесплатно. Адреса је друштва: Москва, Верх. Торгов. Ряды N. 298.

КЊИЖЕВНОСТ

Учитељска школа у Београду за првих 25 година својега живота. — Тако се зове књига, коју је приредио за штампу Јован Миодраговић, професор Учитељске Школе пригодом прославе двадесетпетогодишњице њена постанка. Књига је изишла на жалост само у две стотине примерака, те је не могоше добити ни уредништва књижевних листова да је прикажу, па се и позабаве напретком Учитељске Школе за ово минуло 25 година, јер они статистички подаци које је Миодраговић изнео у књизи а и у своме говору, треба нарочито да скрену пажњу позваних на овај једини завод за наставнике основних школа. Ми ћемо овде само саопштити све податке, узете из говора Миодраговића. У учитељску школу уписано је за ово 25 година 1151 редован ученик у I разред и 93 ванредна, већином у најстарији разред. Свега 1244 ученика. Од ових је свршило учитељску школу само 824 а положило учитељски испит 727. Годишње долази по 33 свршена приправника или по 29 кандидата с положеним учитељским испитом. И од ово 727 данас није у учитељској служби око 160, око 100 је у другој служби, а око 60 је умрло. Учитељски испит положило је одлично 42 (5,77%) врло добро 162 (36,03%) и добро 423 (58,20%). Просечни напредак је био 3,55. — Према занимању родитељском било је 55,55% сељачких синова, 24,35% занатлијских и трговачких, а остало (20,10% других занимања.

Порушени идеали. — Душ. Ђ. Богдановић из Књажевца јавља, да ће дати у штампу књигу истакнутога натписа, у којој ће бити пет одабраних приповедака, што их је до сада штампао, већином ради огледа, у појединим листовима. Књига ће изнети најмање пет штампаних табака вел. осмине; стаће за претплатнике 60 пара динарских. Претплату треба слати Мих. Поробићу, подблагајнику у Књажевац најдаље до 15. фебруара. Половина чистога прихода намењена је „Дому сиротне и напуштене деце.“

Из Српског Архива. — Посебно је штампан реферат д-ра Војислава М. Суботића *„О убиству и силовању које је извршио над својом женом Стојном резервиста Лазар Радојчић из Горњих Грбица (28. авг. 1895., стрељан 28. октобра 1895. године)“*. Реферат овај има нарочита интереса за наше правнике, те им с тога скрећемо пажњу.

Политички Речник. — Г. Ж? јавља у *Српској Застави*, да је г. Владимир Јовановић, државни саветник, већ сасвим довршио свој „Политички Речник“ који је почео још пре двадесет година и од кога су неколико свешчица изишле још онда. Г. Ж. зна, ваљда из рукописа, да је дело изврсно па чак и монументално, те већ унапред честита српској књижевности ако буде срећна да га добије, т. ј. ако га Академија Наука прими у своје издање! Ако ово није реклама и пријатељска препорука, како се нама чини да је, нарочито с обзиром на г. Владимирову кандидатуру за академичара, онда не знамо како се озбиљно може на овај начин говорити о овој ствари. Пре свега *Политички Речник*, као и никакве научне речнике, не ради нити може радити данас *један човек*, а „Политички Речник“ је још тако фина и деликатна ствар, која захтева не само много знања, велику и разноструччну научну спрему но и веома, веома велику смотреност, објективност и моћ да се издвоји главно од споредног, научно и трајно од субјективнога и пролазнога у грдној маси разних мишљења, по скоро свим друштвеним питањима. Досадашњи књижевни рад г. Вл. Јовановића нимало не јамчи за све то, баш и кад би се узело да *један човек* може данас овакве послове радити. Оно мало бављења у Женеви и Швајцарској и користовање онамошњим библиотекама не могу бити накнада за сав онај велики арсенал знања, стручности, објективности и критичности која се у *Речник Политички* има да смести и сложи. То није довољно ни за људе много јаче, много спремније и много више науци и књижевности посвећене, него што је г. Вл. Јовановић.

Ми ни најмање не сумњамо да ће се све ово потврдити, кад се само дело јави. Целокупна Академија, која има по одлуци Академије Друштвених Наука да начелно реши да ли може Академија овакве радове издавати о свом трошку према закону и пословнику свом, свакако треба добро да размисли шта јој је задатак.

Нове Српске читанке. — У државној штампарији штампана је Новаковића *Српска читанка за ниже гимназије и реалке краљевине Србије*, прва и друга књига. Прве је књиге ово седмо издање, али из нова прерађено, правопис и интерпункција удешена је према правилима постављеним у целокупном издању Новаковићеве граматике. Друга је књига у неколико новина; она је замена друге Вуловићеве читанке. Прва има 3 2 страна, а друга 358. Свакој је цена по два динара. — Изишла је и трећа *Читанка* Вуловића, али она је само прештампавање првог издања. О свим овим Читанкама, као о распореду градива итд., без сумње ће који наставник средње школе проговорити, јер не само што то сама озбиљност посла захтева, већ и с тога што о свакој школској књизи треба чути глас и најпозванијега, а то је наставник сам.

Лепа Јелена. — Тако се зове најновија новела Егберта Карлсена, која је у издању књижарнице Валожића угледала света. Стаје 60 пара динарских.

Српкиња. — Међу последњима календарима за ову годину стиже нам *Српкиња*, илустрован календар за наш женски свет. Календар овај, који уреди Јован Поповић, одликује се од других годишњака тим што су у њему радови већином из пера лепога пола. Ту налазимо на првом месту писмо на француском језику Juliette Adam, па радове Савке Суботића, Милице Зохове, Јулке Јовице Стратимировић, др. Марије Вучетић-Прите, Живане Ст. Милићевића, Анђелије Поповићеве, Милке Гргурове, Јелене Димитријевића, Марице Надлишкове, Д. Нерандић-Брашовановe, Власте Пипнерове, Данице и Милице. Сем ових женских књижевника у „Српкињи" су овогодишњој и неколико радова Ј. Сундечића, р-а Ст. Павловића, Јов. Дучића, В. Бакића и Васе Крстића. Има и неколико лепих слика. Календар овај нека је топло препоручен нашем лепом полу. Стаје 70 новчића.

Дон Кихоте. — И трећа свеска овог изврсног романа изиде у преводу Ђоке Поповића. Књига ова захвата 312 страна велике осмине, а стаје два динара. Последња свеска биће готова за који дан. О овом преводу донела је „Нада" босанска реферат Марка Цара, који хвали врсност превода. Две три напомене само учинио је. — И ова свеска с језиковне стране имала би као и оне раније две по коју замерку. Тако писац пише: *њев*, у мојим *ће* то правило *да буде* изузетак, комад *од* мраморне плоче, одозгоре нањ итд. — Нека је топло препоручен читалачком свету овај роман шпански!

О српском језику. — У „Дневном Листу„ бр. 283. од прошле године штампан је и свршетак низа чланака, који носе натпис *Тренутни поглед на арнаутски (шкипетарски) језик* од М. С. М. (илојевића) И ако овај материјал, који се даје у овим чланцима, није сређен ни прегледан, ипак могао би послужити корисно за проучавање језика и обичаја тамошњих, да је бар обрађена колико толико пажња при штампању на штампарске погрешке.

Толстога Газда и момак. — Из „Српских Новина" посебно је оштампана у књигу Л. Толстога прича *Газда и момак*. Стаје 80 пара динарских. Изишла је о трошку књижарнице Сретена Ј. Ђорђевића.

Чубрановића Љуба. — Из „Босанске Виле" посебно је оштампана у књижицу од 32 листа драмска песма *Чубрановића Љуба* од Андре Гавриловића.

Вунтова психологија. — Ових дана изишла је у Лајпцигу из пера великога философа и психолога В. Вунта књига са натписом: „Grundriss der Psychologie von Wilhelm Wundt. Leipzig 1896. Verlagsbuchhandlung W. Engelmann. — Alle Rechte, besonders das des Übersetzung, bleiben vorbehalten. — Ова знатна књига знаменитога психолога немачког, изнући ће, како сазнајемо, најскорије и на српском језику. Професор Вунт је поверио тај рад својим ученицима д-р Миливоју Јовановићу и М. Арсру; у исти мах је и обећао, да ће, ако га само послови не спрече, украсити ову књигу у српском преводу још и нарочитим предговором. Не сумњамо да ће, позвани учинити све, да ово дело што пре угледа света на нашем језику, јер је то несумњива и велика добит за нашу младу и још сиромашну литературу; и да ће српска ђачка омладина, као и сваки други, који жели да се поуздано упозна са психолошким истинама, похитати да ову књигу што пре набави.

Чешка књижевност. — *Нова збирка песама.* Карло Легер, један од бољих песника чешких, издао је недавно овећу књигу стихова под именом Drobné povidky a kresby, о којима је чешка критика рекла свој похвални суд.

Из словенске митологије. — Л. Леже, професор словенских језика у Collège de France у Паризу, штампао је студију о *Перуну и Св. Илији* (Etudes de mythologie Slave N-o 1. Peroun et Saint Elie). Перуна узима за бога грома и непогоде; његово име изводи, као и Крек, из старосл. кор. *пер* (праинд par). Св. Илија је доцније потиснуо Перуна, па га и заменио. И то показује у своме овом раду.

О Цинцарима. — Доценат универзитета лајпцишкога Густав Вајганд пре неколико месеца штампао је прву књигу свога дела Die Aromunen. Ethnographisch philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren.

Erster Band. Land und Leute. Дело ће имати пет књига. О првој књизи писао је опширно Д. Матов у фебруарској свесци „Български прѣгледъ“.

Recueil des Traites et Conventions. — Недавно је штампана XI књига Recueil des Traites et Conventions, conclus par la Russie avec les Puissances Etrangères, publié d'ordre du Ministere des Affaires Etrangères од професора међународнога права на петроградском университету Ф. v. Мартенса. У овој се књизи ближе износе односи између Енглеске и Русије од 1801.—1831. О овом је делу Dr. Z. говорио у „Allgemeine Zeitung“ „England und Russland zu Anfang des laufanden Jahrchunderts“ дотакнувши се нарочито односâ поменутих сила о острву *Малти*. И у Сибелову „Historische Zeitschrift-у“ 40. књизи, I. св., 185. стр. било је говора о овој књизи. — Поменута збирка имаће без сумње грађе и за нашу нову историју, те не би било на одмет да је ко узме и разгледа.

О Крижанићу на немачком језику. — У бечком недељном листу „Zeit“ бр. 64 од 21 дек. пр. год. изишла је расправа F. Kanitz-a „Georg Križanić“, поводом студије Др. Мих. Вујића „О Крижанићевој Политици“, штампане у „Делу“. Kanitz се врло повољно изражава о Вујићевој студији и препоручује да се она у целини преведе на немачки.

НОВИНАРСТВО

Наставник. — Јануарска свеска овога листа Професорскога Друштва у рукама је већ читалаца. Два су чланка у њој на првом месту; један је научне природе: Један поглед на геометрију масе“ од професора В. Школе д-ра Мих. Петровића, а други педагошки „Прилог питању о искључивању ученика“ од проф. Св. .Ст. Симића. За чланцима суреферати: Ж. Јуришића о другом издању Ботанике за ниже разреде средњих школа од Ђ. Козарца (1894.) и С. Н. Томића о Cours de la grammaire historique de la langue française од Ar. Darmesteter (Paris од 1891. — 1895.) Овај реферат није у овој свесци свршен. За њиме су три „Новине из наставе и науке“: хелијум и аргон (од Јел. Михаиловића) и латентни живот семења (од П. М. Ил.). У одељку „Рад у школи и за школу“ ови су прилошци: Из Главнога Просветнога Савета (са састанка 648. и 649.), Геолошко Друштво (са 40. збора), Савремени покрет за школску хигијену у Немачкој (од Б. Поп.), О припреми гимнасиских наставника од (Ст. М. В.), Прилози за решење питања о женским средњим школама (од М.), О квалификацији наставничкој (од Др. Ђ. С. Ђорђевића), Двадесетпетогодишњица учитељске школе (од М. J. Поп.). „Ковчежић“ саопштава о излету врањских наставника с ђацима до манастира Св. Прохара од Љуб. М. Давидовића. Као прилог „Наставника“ долази први табак састава проф. М. Катурића *Приносци проучавању природе*. „Наставник“ и за сву годину стаје за чланове Проф. Друштва и учитеље, чланове Учитељског Удружења годишње шест динара, а за друге претплатнике петнаест динара. Уредништво јавља, да на продаји има и Наставника“ од ранијих година, нешто комплета, а нешто и појединих свезака. Комплету је цена шест динара, а појединим свескама онолико пута по пола динара, за колико је месеца та свеска.

Nastavni Vjesnik. — Од овога ваљанога хрватскога часописа за средње школе добисмо недавно и други свезак четврте књиге. У њему налазимо ове чланке: Рожића Riječi kovanice u Preradovića, дра Х. Храниловића Uvod u metodiku znanstvene geografije, на Захрадника Izvodi iz Pappusova počka, О Кучера O normalnoj zbirci fizikalnog kabineta u srednjoj školi, д-р. Л. Цара и д-р. А. Лангхофера Prirodopis u srednjim školama и д-р Шерцера Josip, sin Jakoba od g. Čevapovića. Пет је реферата: Маретића на Живановића Граматику црквенословенскога језика (1895.), Трбојевића на Голика и Жепића Латинску вјежбеницу за први гимназијски разред (Загреб 1895.), Лангхофера на Ландсберга Streifzüge durch Wald und Flur (Лајпциг 1895.), и на Покорнога Природопис животињства са сликама, за ниже разреде средњих училишта с немачкога превео Ж. В. Шесто хрватско издање, прерадио А. Корлевић (Загреб 1895.), и Модестина на D-ra Umlaufta Zemljopis za donje razrede gimnazija i realaka. Tečaj I osnovke zemljopisa, превео и донекле преурадио Гавро Манојловић (Загреб 1895) и Tečaj drugi O pojedinim zemljama. Превео Г. Манојловић. Друго поправљено издање, приредио Х. Храниловић (Загреб 1894.). Има и четири белешке. Poziv našijem geografima од д-ра J. J. Egli-a, Zbirke učila u srednjim školama и Ocjenjivanje učenika од М. Мелића и O porabi indicativa i konjunktiva и subjektnim i objektnim rečenicama u njemačkom jeziku од Ј. Подгоршка. На крају је преглед четири немачка часописа и једнога француског. — „Наставни Вјесник“ стаје годишње, четири свеске, три форинта. Нека је овом приликом препоручен бар нашим библиотекама средњих школа.

УМЕТНОСТ

Народно позориште у Београду. — Од 1. јануара до 24. фебруара давало је 41 представу, од којих су две ванредне, 8 дневних а остало редовне вечерње представе. На обема ванредним представама представљала је госпођа Жидик са својим особљем; она је давала: *Нинић*, водвил-оперету у три чина од А. Енкена и А. Мијо (музика М. Булара) и *Татина Жена*, водвил-оперету у три чина од петих писаца (музика од Херве). На дневним представама дат је само један српски комад *Два Цванцика*, шала у

четири чина од Милована Ђ. Глишића, остало преводи, и то три с француског: *Перишонов пут* (у преводу А. Николића), *Штедионица*, оба од Лабиша и *Диран и Диран*, од Валабрега и Ордона (у преводу С. Матавуља); два с маџарскога, оба од Сиглигетија: *Вашир и Чизмар* (прерада Јов Ђорђевића) и *Војнички бегунац* (прерада Радивоја Стратимировића); по један с немачкога: *Карташ* од Диканжа и Дина и с пољскога: *Госпође и хусари* од А. Фредра. Као вечерње представе давати су ови српски комади: *Ђидо* од Ј. Веселиновића, *Протекција* од Бр. Нушића, *Добрила и Миленко* и *Српске Цвети I Таковски Устанак* од М. Бана, *Прибислав и Божана* од Др. Ј. Илијћа, *Тодор од Сталаћа* од Милоша Цветића; од преводних највише је давано *француских* комада: *Женски пријатељ* од Александра Диме Сина (превод Душ. Ђокића — два пута), *Роже Ларок* од Жил Мари-а и Жоржа Гризје-а (у преводу Д. Ђокића), *Мачем* од Жан. Ришпена (опет у преводу Душана Ђокића. 13. јануара даван је *први пут*, а за ово време игран је четири пута), *Две сиротице* од А. Д'Енери и Корнона (превод Саве Петровића), *Руи Блас* од ВикторИга (превод Д. Ђокића), *Анђео йонокћи* од Баријера и Плувја (превод Ј. Ђорђевића; дават два пута), *Париска сиротиња* од Бризбара и Ниса (превод М. П. Стојановића) и *Прва парница* од Делакура и Енкена (превод Д. Л. Ђокић — *први пут* 13. фебруара); од *немачких* превода даван је *Драги ујак* од Р. Кнајзла (превод Петра Ј. Мостића), *Царичин сужњик* од Жана Бајара (превод Ст. Дескашева), *Алписки цар и човекомрзац* од Ф. Рајмунда (превод С. Д. Поповића), *Прециоза* од П. А Волфа (превод М. Живковића, *Пит и Фокс* од Р. Готшала (превод М. Ђ. Глишића) и *Фабрицијева кћи* од А. Вилбранта (превод Ј. Грчића); од *шпанских Море без приморја* од Х. Ечегараја и *Богат мајдан* од Д. Т. Р. Руби-а (обоје превод Х. Давича); са чешкога *У бунару* комична опера у једном чину; са маџарскога *Мајка* од Гргура Чики-а (превод Ст. Дескашева) и са талијанскога *Четири жене под једним кровом* од П. Ђакомети-а (превод Михаила Добрића. *Први пут* представљан 17. фебруара; игран два пута).

Највише прихода донеле су ванредне представе (цене су биле повишене) и то: Пиниш 2833 динара и Татина жена 2724. Од дневних представа највише је пало прихода на „Карташу" (578 дин.), а најмање па „Два цванцика" (287,50). Од вечерњих представа најбоље су прошли с приходом: „Женски пријатељ" кад се први пут давао (966 дин; други пут је било прихода само 196,50) и „Четири жене под једним кровом" (691,50; већ је пало други пут само 215 динара); најмање су донели прихода: „Прва парница" (42,50 дин.) и „Богат мајдан" (97,50 дин.)

Загребачко позориште.— Управа хрватскога земаљскога казалишта издала је „Kazališni godišnjak za godinu 1896." у коме је кратак преглед репертоара године 1895., именик управе и чланова позоришта, имена референата позоришних представа итд. Према овом „Годишњаку" у загребачком позоришту прошле године, за осам месеца, јер позориште није радило од 4. јуна до 2. октобра, давано је 238 представа, од којих је 26 новитета, а 96 комада, међу којима је највише француског извора 26, Немачких је комада давано 23, хрватских 20, енглеских 11, талијанских (већином оперских) 7, руске 3 драме, чешке 3 драме, и по једна драма из словенске, старе индијске и старе грчке књижевности. Међу преведеним новитетима су три од наших преводилаца: *Три жене* (Trois Femmes pour un mari) у преводу Милована Глишића, La boule и у преводу Глишића и Fremonski guslač у преводу Андре Николића. Од драма највише је давана Сардуова Мадам Сан-Жен. — Загребачко позориште бројало је прошле године: за трагедију и комедију: 13 женских и 26 мушких чланова, и за оперу: 10 женских и 11 мушких. — Кад ли ће наша позоришна управа издати извештај о свом прошлогодишњем раду?

РАЗЛИЧНОСТИ

Награде за приповетке. — Уредништво „Малога Журнала" расписало је три награде: од сто, шездесет и четрдесет динара, за најбољу повелу, приповетку или хумореску из српскога живота (градског или сеоскога). Бар треба да буде два до три табака, треба послати рукопис до краја фебруара ове године уредништву, не потписавши свог имена на њему. У запечаћеном коверту ваља записати име писца и тачну адресу. Све послате радове прегледаће оцењивачки одбор до 15 марта. Награђени радови штампаће се у недељним бројевима „Малога Журнала" а по потреби и у обичним данима, а за тим штампати у посебним књижицама, од којих добива писац бесплатно 25 примерака. Ненаграђени радови враћају се писцима, ако накнадно пошљу своју адресу, јер се неће отварати коверти ненаграђених радова.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† **Илија Поповић.** — Међу вредним и заузимљивим млађим људима убројавао се и Илија Поповић, предавач књажевачке гимназије, кога неумитна смрт отрже из наручја родитељскога јануара месеца ове године. Као наставник и друг био је одличан, као повереник „Задруге" и „Дела" служио је другима за углед. Он се чак на смртној постељи сећа ове своје дужности и моли пријатеља да се он прими те дужности. Вечан му спомен међу нама!

† **Иван Добровски.** — 28. јануара умро је у Пловдиву *Иван Дубровски* некадашњи уредник „Міровзрѣніе", један од најстаријих учитеља и радника на црквеном питању, један од оснивача бугарске периодске штампе

† ЂОРЂЕ НИКОЛАЈЕВИЋ

митрополит дабро-босански

(1807. † 8. фебруара 1896.)

Није више међу живима човек, који је од своје ране младости па до дубоке старости само мислио и радио на напретку свога народа и на буђењу његове свести. Митрополит Николајевић долази у ред ретких људи, јер је од својих уста одвајао да би што више оставио своме народу на просветне сврхе. Његов је рад обилат и разноврстан. Обухватити све у овом кратком некрологу није нам ни намера нити можемо Потоњи биограф покојников имаће доста посла да изнесе све врлине и заслуге овога врснога архипастира.

Пок. Николајевић ступа у јаван живот у 23. години као учитељ српске трговачке омладине у Дубровнику, камо је отишао подстакнут митрополитом Стратимировићем. И ту остаје 28 година користивши много српској народној мисли. Оженивши се 1833. Бокељком запопи се, те постане парохом дубровачким, а доцније протом. Схвативши добро значај «Српско-далматинског магазина» Николајевића налазимо међу првим сарадницима његовим; он беше главни помоћник Божидару Петрановићу при издавању његову. А кад га овај не мога више уређивати, преузе сам Николајевић, уредништво не гледајући на своју новчану штету. Под његовим уредништвом излазио је око 20 година доносећи изврсне прилоге, међу којима се његови нарочито одликују. Он беше први у нас који сврати пажњу на дубровачко-дал-

матинску литературу својим чланцима о њој. Њему је било поверено да препише латиницом оне листине, које је дубровачка архива продала бечкој дворској библиотеци, и он је за шест месеца марљива труда и свршио; али их је преписао и ћирилицом за себе, јер се бојао да се овако знатни документи за српску историју негде не загубе. Те своје преписе тајно посла у Београд, те их штампа поп Павле Карано Твртковић 1840. године под именом „Србскіи споменицы", присвојивши их себи. Али Николајевића заслуга није се могла сакрити Још 1847. године налазимо признања за тај његов посао у ондашњим нашим листовима (Сербскій Нар. Листъ 1847., бр. 22.). Поимао је вредност старина, с тога их је с вољом и маром прибирао и слао у Београд, јер његово мишљење беше, сасвим правилно, да се у Београду треба да чувају све старине. Каталог рукописа српске Академије Наука најбољи је сведок тога његова рада. Писац се ових редака живо сећа оног момента, када је имао срећу да у питомом Сарајеву походи митрополита Николајевића који га не хте пустити док му не даде да понесе бар неколико старих новаца које је он прибрао и чекао прилику да пошље у Београд у музеј. — Год. 1858. остави Дубровник и оде у Задар за професора богословије. Год. 1860. би постављен за протопресвитера конзисторијског, а по том и за духовнога члана покрајинскога школскога већа. И ту је радио успешно за цркву и народ свој све до новембра 1880. године, када оде на позив владин у Сарајево да поради на организацији богословије и конзисторије. Оставши још у Дубровнику без деце а у Задру без своје верне друге, Николајевића митрополит Косановић заархимандрити и наименује потпредседником конзисторије. Када 1885. године Косановић даде оставку, поставише Николајевића за митрополита дабро-босанскога. И као митрополит Николајевић је остао до-

следан своме ранијем раду. У свакој прилици гледао је да свом народу помогне. И ако није увек могао онако, као што би хтео, он ипак није малаксавао у своме раду. Његове закладе најбоље за то говоре. Он је преко 40.000 форината дао само своме народу у Босни за просветне сврхе. И на самртном часу сву своју имаовину оставио је народу на добротворне сврхе.

Николајевић је био почаствован одличјама од рускога и од аустријскога цара. Српског Ученога Друштва био је дописни члан, а чланом је био и Матице Српске и Матице Далматинске у Задру.

Угледали се на њ последници његови, а њему вечити спомен међу нама!

Ђ

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић

ТРУБАДУР

ИЗ ЗБИРКЕ „КЊИГА О ЉУБАВИ“

I.

Одјекни, песмо моја, подобно гласу буре,
Подобно страсти мојој, која их вечно прати,
Ил' јекни тужним звуком, к'о живот кад се гаси,
И самрт види страшну и јеца с гробни врати.
Трократно пута јекни! И вй се миром ноћи,
Потреси мирис нежни и ваздух овај плави,
И чуће песму моју царица срца мога,
И звонку лиру моју, што њене чари слави...
Занећу душу нежну, шкрипнуће прозор тада,
И чућу речи хвале из слатких уста њени';
И док се буде вила последња песма моја,
Лаворов венац с двора бациће она мени.

II.

О, вечне славе моје, што сада презрен лежиш,
Тебе сам само снив'о у добу снова рâни.
И тада срећан бејах и јекну песма моја,
К'о песма младе тице кад мајски сину дани.
Пев'о сам песме цвећу, звездама, љупкој зори,
Пев'о сам живот мили и младост раја део;
И чу се име моје и сама слава стиже,
И ја сам напред хито к'о небу ор'о смео.
Ал' кад пред тебе ступих да певам песме, драга,
Задрхта душа моја, а срце плану јаче;

И док сам збуњен стај'о, занесен чаром неба,
Из руку лира паде и јекну к'о да плаче.

III.

И ја сам бег'о после. Бег'о сам у свет даљни,
Пред срцем бегах својим, да нађем само мира.
Ал' све је заман било. Ти беше са мном свуда,
И само чари твоје слављаше моја лира.
У сјају дана рујна тебе сам, драга, глед'о,
О теби снове вио, под сенком ноћни крили;
Из срца чупам стрелу, а рана јаче боле,
Од тебе бегам даље, а срце више цвили.
А кад се песми предам да певам љубав своју,
И јекне верна лира од буре мојих јада,
Од свуда пљесак грми, и мени венци лете,
А ја се горко смешим и суза тихо пада.

IV.

И презрех љубав своју, и бацих лиру драгу,
И прогнах жуди смртне и варку пусте маште,
И покри риза црна песника твога, драга,
И покри јаде моје, и моје снове таште...
Наслоњен на стуб хладни, топле сам молбе вио,
И душом Богу предан, тражио срцу моћи; —
И поче прошлост моја да пада и да бледи,
К'о светлост сјајних зрака у крилу тамне ноћи.
Ал' плану срце с нова. И неста вере моје,
И збацих ризу црну, која ме сравни с гробом,
И узех лиру драгу, и опет у свет одох,
И дођох теби, драга, да умрем ту, пред тобом.

V.

Маших се звезде дивне, што није моја била,
И срушен падох доле, к'о с неба ор'о смели;
Ал' опет звезда ова у груди моји блиста,
И сјаће зраком рајским кроз мрачни живот цели...
Властелко, душо моја, слушаш ли тугу моју,

Слушаш ли песму роба, који те тако љуби?
Последња песма то је... Ал' не мре она само,
Исто се тако сада и срце моје губи.
А када зора сине и распе руже своје.
И светлост дана крене да просја ноћи вео,
Нестаћу и ја тада. И на дну мора хладна
Лежаћу блед и тужан, к'о љиљан што је свео.

Милорад Ј. Митровић

ЗАНАТСКЕ ШКОЛЕ
(ЈЕДНО ПИТАЊЕ ИЗ НАШЕ ЕКОНОМНЕ ПОЛИТИКЕ)

(НАСТАВАК)

Аустрија је у краткоме времену показала велики напредак у индустријској настави; она је у томе пошла практичним путем угледајући се на Француску. После бечке изложбе 1873. године и великих економских криза које стадоше косити у истој години, приступи се журно подизању занатских школа (Fachschulen) са практичном и теорном наставом за децу од 12—15 година, а по обрасцу француских школа за шегрте. Тако она данас има велики број стручних школа за индустрију ткива и предива, дрвета, камена и метала, за земљану и стакларску индустрију, за плетарство у дрвету и слами, чипкарство, позлатарство и друге ситније гране радиности. Разни обзири имали су се у виду при оснивању истих, али су два најважнија. Пре свега школе те врсте подизане су у местима где се радиност обавља фабрички, да би се постигло што потпуније образовање радне снаге. За тим обзири одржања и препорођаја кућевне индустрије у местима удаљеним од великих индустријских средишта, особито у брдским крајевима у којима она од вајкада постоји, но која у последње време подлеже ударцима велико-фабричне производње. Многе школе у Чешкој и Тиролској поникле су тога ради, да шире индустријска знања у масу, упознајући је са савршеним алаткама и бољим начинима рада.

Задатак школа подигнутих у једној и другој цељи можемо представити у неколико потеза. Тежиште наставе у њима лежи у изучавању цртања и моделовања, као један важан услов

за вежбање руку и развијање текничког укуса. Многе занатске школе развиле су се из школа за цртање и моделовање, толико се полаже на изучавање та два предмета. Према природи и обиму наставе, могли бисмо поделити све занатске школе нижега ступња у две категорије: 1-о школе у којима је подједнако заступљена општа и ручна настава и 2-о школе у којима ручни радови заузимају највише места, а општа настава је узгредна, и то цртање и најелементарнији појмови из наука. Учитељима основних школа често се поверава предавање опште наставе. Друге врсте школа има највише.

Да се мало задржимо на уређењу школа којима се циља на препорођај кућевне индустрије. Између многих школа те врсте најпотпуније је уређена школа за индустрију дрвета у Риви (Riva), у Тиролској. Та школа поред стручног занатског образовања даје у већој мери општу научну наставу, на првоме месту долази цртање и моделовање, а за тим елементарни појмови из појединих наука: историје, географије, аритметике, геометрије, алгебре, механике, технологије, књиговодства, живих језика и т. д. Пре подне ученици походе предавања опште наставе, а после подне баве се ручним радовима у радионицама за столарство, стругарство и дрворез. Доцније је придодана и радионица за израду метала и грађевинарске радове, нарочито за зидаре. У настави се много пази на поступност. Ђак се прво упозна са алатима и материјалом за израду. У школу могу ступити ученици који су свршили основну школу. Курс је трогодишњи, но има један разред приправни за почетнике. Та школа много је допринела развитку индустрије дрвета којим изобилује околина. Свршени ђаци те школе налазе свуда рада, а има их који иду као мајстори у Америку.

Такве исте школе мало нижега ступња наставе у којима се даје претежно место ручним радовима постоје у Вилаху за дрвенарију и у Кортини (Cortina d'Ampezzo), у Тиролу, такође за дрвену индустрију, урезивање и шарање дрвета (intarsia), и школа за израду ситних ствари од злата и сребра у жици. Два часа дневно предаје се у њима цртање а шест часова заузимају ручни радови. Курс траје три до четири године. У тај ред можемо уврстити и школу у Арку (Arco) за прераду маслинова дрвета. Та школа створила је нову грану радино-

сти, јер тек њеним постанком отпочела се прерађевина дрвета маслинова. Данас је та индустрија јако разграната, прерађени предмети извозе се на све стране, па се чак протурају и у Америку под жигом «Јерусалим», као дрво из свете земље. У другим крајевима налазимо школе за плетарство, нарочито у Галицији. У околини Кракова та индустрија постоји од најстаријих времена, и подизањем школа она се још више развила. Најзад има много школа за ткалаштво, везове, чипке, ширитарство (пасмантерију) и т. д. и све одржавају и развијају кућевну индустрију, нарочито текстилну.

Школе о којима је реч од двојаке су користи у местима где постоје. С једне стране одржавају и развијају кућевну индустрију, а с друге дају прилике сиротном становништву удаљених предела од индустријских центара, које је по самој природи места често упућено на индустријска занимања, да од свога рада може најскромније живити, и на тај начин подижу његов материјални и морални ниво[22]).

Преко стотину занатских школа нижега ступња броје земље аустријске круне, и то 29 ткачких, 41 за индустрију дрвета и камена, 5 за металну индустрију, 8 за грнчарију и индустрију стакла, 16 за израду чипака, везова, гајтана и ширита, 18 за плетарство, и више школа за израду музичких инструмената, кожарску индустрију и друге ситније радове. Од тога броја долази више од једне трећине на Чешку. Већина тих школа подигнута је устаоштвом занатлијских удружења (Gewerbeverein) којих има много у аустријским земљама.

Што се тиче издатака на школе, општине дају стан, огрев и осветљење, а држава сноси све остале трошкове.

Надзор над школама воде у првоме реду школске комисије дотичних општина, а врховни надзор држава преко чланова надзорног савета при министарству привреде.

За средњу наставу са којом је често спојена и нижа постоје више стручне школе зване државно-занатске школе (Staatsgewerbeschulen) широког обима и потпунијег уређења. У њима добивају млади људи који се одају самостално на предузимачке радове темељнија теоријска знања из наука и ве-

22) Scools for Teaching Domestic Trades in South Germany and Austrian Prvoinces, као специјалан и интересан извештај — Scoud Peport I, 541—555.

штина у одређеним правцима, а према природи радиности, и практичну спрему у радионицама. У многе од тих школа улазе и мајстори и помоћници који практикују занатске професије у цељи да своју практику допуне теоријским знањима, која одговарају њиховим струкама. Четири главна правца привредне делатности заступљени су у тим школама, а то су: грађевинарство (Baugewerbe), машинство (mechanisch-techniche Gewerbe) хемијска индустрија (chemische Gewerbe) и правац уметничко-занатски (kunstgewerblicher).

Те школе могу бити двојаке:

1-о Мајсторске школе (Werkmeisterschulen) као школе нижега ступња. Оне се опет деле на одсеке у којима се изучавају две или више од ових занатских струка: грађевинарство, машинство, хемијска и текстилна индустрија и одсек уметничко-занатски. Сваки од тих одсека сачињава засебну школу у којој учење траје три до четири полгођа.

2-о Стручне занатске школе вишега ступња (höhere Gewerbeschulen) у којима се изучавају три правца, има их са два, а има их најзад и са једним, према местима и потреби индустрије. У овим школама за разлику од оних првих општа научна настава заступљена је у великом размеру, и у њима курс траје четири године. Поред дневних предавања уведени су вечерњи и празнични курсови као продужне школе.

Те две категорије школа могу постојати оделито као засебне школе, но често бива да су спојене под једном истом управом, и тада државне занатске школе постају нека врста централних наставних завода са одељењима и одсецима као стручним школама, и служе као средишта организације већега броја наставних завода за разна занимања индустријска у читавоме једном крају. Сама замисао те централистичке организације школа разних ступњева и за разне гране индустрије изведена је веома добро и складно да јој је ретко наћи примера То централисање има свога практичног значаја и за препоруку је, нарочито са гледишта економије, јер се тиме уштеђују многи издаци. У таквом једном средишту наставе особље наставно може да послужи за сва одељења и одсеке, дакле за разне школе, а тако исто и школски прибор може да послужи као заједнички свима школама.

Желети би било да се што пре подигне једна таква школа у Београду.

Државних занатских школа има 15 (1890. г.) у земљама аустријским, од којих су осам, и то у Бечу, Брину, Бјелици, Трјесту, Прагу, Пилзену, Кракову и Рајхенбергу, у исто време и више стручне школе, дакле спојене су са мајсторским школама којих има 14, а толико исто и продужних школа те врсте. У свима тим заводима школује се око девет хиљада ђака. (Опширније о тим школама у Centralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen, Bd I и II).

Те школе одговарају у главноме француским професионалним школама вишега ступња.[23])

Да бисмо имали потпунију слику о једном централном наставном заводу као што су школе о којима је реч, изнећемо у неколико потеза уређење државне занатске школе (Staatsgewerbeschule) у Рајхенбергу, као најпотпуније.

Та школа дели се на два одељења: стручна школа вишега и мајсторска нижега ступња.

1-о Стручна школа вишега ступња (höhere Gewerbeschule) са одсецима: а) грађевинарским за практичну и теорну спрему дрводеља, зидара, каменорезаца, грађевинских столара, бравара, лимара и других лица која се одају на грађевинске професије; б) машински и за механичко-техничку спрему оних који желе да заузму места управника радионица у разним гранама индустрије; в) хемијским за хемијску индустрију, прераду шећера, радове у воску, и нарочито бојадисање и све што се тражи за темељно познавање текстилне индустрије. У хемијском одсеку постоји специјална школа са лабараторијом и радионицом за бојадисање. Курс учења стручне школе траје четири године. У првој години настава је заједничка и обухвата немачки, цртање, математику, физику и хемију. У другој години само су неки предмети заједнички свима ђацима, јер сад наступа спе-

[23]) У Француској средњу индустријску наставу о којој нисмо говорили сачињавају поред осталих три на гласу школе, а то су „Народње Школе за занате и вештине“ у Шалону, Ексу и Анжеру за индустрију дрвета и гвожђа (Ecoles nationales des arts et métiers de Schâlons, d' Aix et d' Angers) чији се постанак датира из прошлога века, али су почетком овога века преустројене. У њима је заступљена теоријска и практична настава, но последња много више, управо то су наставне радионице. Те три школе, које се сматрају као најбоље у својој врсти на континенту, имају своје одређене области географске из којих могу примати ђаке. Број ђака је ограничен, у свакој по 300.

цијалисање по одсецима. У хемијском и машинском одсеку највише се полаже на практичне радове и моделовање, а у грађевинском практична настава састоји се у каменорезу и моделовању. У школу се могу примити ђаци који су свршили тако звану грађанску школу (Bürgerschule) или који разред реалке или гимназије. Школарина се плаћа између 14 и 20 фор., према одсецима.

2-о Нижа школа за мајсторе (Werkmeisterschule). У њој добивају више научно образовање лица која већ раде у практици: помоћници и мајстори, дакле већ зрели људи, и та настава служи им као допуна њихове практике. И та школа подељена је као и прва на иста три одсека. У њима се изучавају исте гране индустрије, само више теоријски. У хемијском и машинском одсеку учење траје по две године (четири полгођа) а у грађевинском предавања се највише држе у зимње доба три до четири течаја, јер су ученици лети заузети грађевинским радовима. Услови за пријем у школу ови су: да је ђак свршио основну школу и да је пробавио две године у практици на струци коју изучава. Школарина је од 6—10 форината. Општа настава у овој школи састоји се у допуни стечених знања у основној школи и у опширнијем предавању наука које имају практичну примену, нарочито хемије, физике и механике.

У Инсбруку тако исто постоји једна државна занатска школа поглавито за грађевинаре, мало друкчијег уређења и мањега обима од рајхенбершке. Она се дели на два одељка: грађевинарски и уметничко-занатски:

Грађевински одељак дели се на четири одсека: а) за зидаре, палире грађевинске цртаче и штукатере; б) за каменорезаче; в) за грађевинске дрводеље и столаре, и г) за грађевинске браваре и лимаре. Уметничко-занатски одељак такође има четири одсека: а) за моделовање и орнаментику; б) за декоративне вештине, литографију и фотографију; в) за дрворез и г) за позлатарство и ситније радове од метала. У првоме одељку учење траје три а у другом четири године.

Од опште наставе предају се: географија, аритметика, геометрија, природна историја, цртање, моделовање, механика, технологија, хемија, наука о конструкцијама, основи анатомије,

историја вештина, наука о пројекцијама, занатско књиговодство и др. Два су курса од којих је један припремни.

Установама средње наставе припада Технолошки Занатлијски Музеј у Бечу са разним секцијама. Тај завод нема одређени карактер наставе, јер обухвата више грана индустрије. Задатак је његов замашан. У главноме има да прати и помаже развитак техничке стране заната. Тај циљ постиже на разне начине: прикупљањем збирака сировог материјала и прерађевина, прибирањем цртежа, модела, алатљика, хемијских и физичких апарата и целокупне литературе о индустрији, приређивањем разних предавања; да прати све новине на пољу индустрије и да их приводи у практику и т. д. и т. д. Такав један завод од неизмерне је користи по индустријски развитак, јер даје моћан импулс целокупној радиности у земљи.

Немачка броји много школа разних врста чије се уређење разликује према државама, али има релативно мало школа за шегрте у којима би била спојена општа и ручна настава, таквих какве постоје у Француској, Белгији и Аустрији, и што их има већином су подигнуте у јужним немачким државама. У Пруској се подижу тек у новије време.

Међу школама те врсте поменућемо као важније три, и то две за металну индустрију у Изерлону (Jserlohn) и Ремшајду (Remscheid), и једну за грнчарију у Grenzhausen-Höhr.

Школа у Изерлону, у Вестфалској, поглавито је за изучавање наука и вештина у колико се дају применити на индустрију метала, она спрема теоријски и практички раднике за израду предмета од гвожђа, бакра, туча, бронзе, никла и сребра. То је прва школа те врсте у Пруској, подигнута 1879. г. Програм учења је веома обилат, радионице су снабдевене најбољим алатима и приборима. Општа настава предаје се упоредо са практичним радовима у радионицама где се изучавају занати: стругарство у дрвету и металу, бакрорез, топионштво, гравирање, позлатарство, израђивање слика и цртежа на металу и стаклу и други слични радови. Сем дневних курсова постоје и вечерњи за фабричке раднике који походе предавања опште наставе.

Школа у Ремшајду подигнута је за образовање радника у кожарској индустрији која је јако развијена у томе крају

да се може такмичити са израђеним предметима те врсте из чувених инглеских фабрика у Шефилду и Бермингаму. Та школа уређена је по истоме типу као и прва, само нижега ступња наставе. Ученицима се даје прилика да се узгредно упознају и са трговином тих артикала.

Школа за грнчарију у Grenzhausen-Höhr, једном сеоцу од три хиљаде становника, недалеко од Кобленца, намењена је је да шири знања земљане индустрије међу становништво које се од вајкада бави израдом судова од иловоче помешане песком у старом германском стилу. У школи има дневних и вечерњих предавања. Прва походе деца која добивају у исто време теоријску и практичну спрему, а друга лица обојега пола и разних година која обављају грнчарски занат. Цртање и моделовање у иловачи и воску заузима највише времена, за тим историја вештина, бојадисање, шарање и друге гране докоративних вештина. У школи се израђује разно посуђе а највише вазне са различном орнаментиком. Курс траје три године. Постоје још две такве школе у Бунцлау и у Берлину.

Од немачких земаља имају најразвијенију занатску наставу Саксонска, Баденска, Баварска и Виртембершка. Те државе броје знатан број школа за шегрте, нарочито ткачких. Саксонска се нарочито одликује у подизању школа са радионицама (Lehrwerkstätten). У тим земљама, као и у аустријским, налазимо занатске школе по селима и у омањим варошима за подизање кућевне индустрије. У Баварској за ткалаштво, древнарију, корпарство, грнчарију и израду музичких инструмената; у Баденској и Саксонској, највише у Шварцвалду и у тириншкој области, за часовничарство (дуварске сатове), плетарство у слами, древнарију, израду пантљика свилених и вунену индустрију. Те школе уређене су практички и походе их лица обојега пола. Понегде су спојене са основним школама тако, да пре подне ђак проводи у школи, упознавајући се са цртањем и основима неких наука, а после подне у радионицама, бавећи се ручним радовима. Трошкове око подизања и одржавања тих школа сносе општина и држава.[21])

[21]) Кад народи код којих је толико развијена фабрична производња полажу на одржање и развитак своје кућевне индустрије, онда ми који још немамо фабричне индустрије, треба са далеко већим напорима да настанемо на препорођају те врсте радиности наше која је већ на издисају. Подизањем сличних школа код нас, бар оне не

Недостатак који се у неколико опажа у стручним школама нижега ступња, попуњује се низом других школа које су у Немачкој најпотпуније организоване. То су продужне занатске школе (gewerbliche Fortbildungsschulen). Ми те школе већ познајемо у неколико, али је вредно зауставити се на уређењу њиховом у немачким државама.

Виртемберишка од немачких земаља има најбоље уређене и релативно најраспрострањеније продужне занатске школе. До половине овога века то беше земљорадничка држава; индустрије је било врло мало и то на веома примативном ступњу. Народ сиротан, без капитала, без стручних знања и без савршених техничких оруђа, био је у апсолутној економској зависности од страних земаља Та државица морала је развити џиновске напоре док је достигла ступањ индустријског развитка на коме је данас видимо. У почетку је ваљало савладати неизмерне тешкоће само да се пут прокрчи и припреми земљиште за озбиљније делање. На томе путу делали су и лично се залагали и сами владаоци краљ Виљем и његов син Карло поред осталих меродавних фактора. Прва брига беше управљена на спрему и образовање радне снаге, ради чега су многи млади људи шиљани у стране земље да се тамо стручно образују, за тим се отпочело пресађивање нових грана радиности, проучавало се привредно стање, прикупљани су подаци, приређиване изложбе и све што је било потребно за систематски рад на томе пољу. У то време пониче једна установа која је много учинила на ширењу индустријске наставе и подизању радиности, установа која данас прати и проучава све појаве и сва питања индустријска и трговачка. То је „Средишни Савет за занате и трговину“ (Centralslelle für Gewerbe und Handel) коме је био душа дугогодишњи председник многозаслужни Ф.

би скупо стале, а могле би се спојити са основним школама, и одговорило би се само једној великој потреби. Та ништа друго него да подигнемо неколико практичних занатских школа за израду обичних предмета од древета у брдским крајевима: лопата, вила, кутија, столица, калупа, косишта, клупа, штапова, ветрењача, пољопривредних машина, кола и других обичних алатљика, да и не помињем школе за ткалаштво, плетарство и т. д; па би смо много учинили. Цифра која представља вредност увезене најобичније дрвенарије почевши од мотчица за барјачиће па до собног намештаја, премаша милијун динара, ма да наше шуме обилују разноврсним дрвећем за израду. У понеким крајевима брдских предела, на пр. у ужичком округу, свет показује велику способност за ту грану на коју је природно упућен, само муваља пружити савремена знања и упознати га са бољим и савршенијим алатима.

Штајнбајс, човек који је пуних педесет година непрекидно радио на ширењу занатске наставе у Виртембершкој и који је у неколико живих црта представио поступан развитак индустријски своје земље у писмима упућеним инглеским изасланицима за проучавање индустријских школа.[25]). Тај савет основан је 1850: год. и састављен је из лица разних струка и позива: чиновника, наставника, трговаца, занатлија, фабриканата и т. д. Обим његова делања замашан је; он дејствује посредно и непосредно на привредни развитак. Његовом иницијативом уведена је установа путујућих учитеља који су у почетку док још није било свуда школа, много допринели ширењу занатских знања, јер идући од места до места они су поучавали свет у индустријским радовима: ткалаштву, кројењу, шивењу и т д. Средишни Савет служи у главноме као колсутативни орган у свима законодавним и административним питањима привредне природе.[26])

Полет индустријски дејствовао је на земљорад који беше зачамио. Јер стварањем домаћих пијаца живахнула је пољо привредна производња, пољопривредник и прерађивач зближени су, што је несумњиво благодетно утицало на цео привредни организам. То је природан пут у развитку којим треба да пође свака млада економски неразвијена земља. Виртембершка, чија моћ данас лежи у првоме реду у индустрији, даје поучан пример о томе, шта може да учини једна мала земља за свој бољитак, разуме се кад најпре зна шта ваља радити и кад се ради — стално по унапред смишљеном плану и систему.

Главни задатак продужних занатских школа састоји се у ширењу научних и уметничких знања међу раднички свет, како би се омогућило што боље и рационалније обављања практичних делатности индустријских и трговачких; оне имају да дају стручну теоријску спрему радницима и занатлијама. обично шегртима и калфама, дакле лицима који свакдневно раде и занимају се практички и чије материјално стање не допушта да се одреку свакидашње зараде и походе стручне индустријске школе. С једне стране продужне школе допуњују и утврђују оно што се изнело из основне школе, а с друге дају нова зна-

[25]) The Wirtemberg Educational System, Ihree Seterrs from Dr. von Steinbeis — Report. V 60—66

[26]) Die industrielle Entwickelung im Kônigreiche Würtemberg und das Wirken seiner Centralstelle für Geverbe und Handel etc. von L. Vischer; Stuttgart, 1875.

ња из наука које строго одговарају практичним занимањима: из цртања свију врста, калуповања, аритметике, геометрије, занатске кореспонденције и књиговодства, занатлијске рачунице, хемије, физике, механике, народне економије и т. д. Према приликама и настава у њима може бити ширег или ужег обима, а може се ограничити само на цртање, тек свакојако ваља да одговара локалним потребама.

Предавања се држе недељом и с вечера радних дана, обично зимњега течаја, но има предмета који се предају у обичне часове радног дана.

Похођење школе својевољно је, а у неким државама принудно. Настава није бесплатна. Сваки ученик плаћа једну малу суму на име школарине То се показало као врло практично са гледишта похођења школе, јер само то што ђак унапред плати макар и најмању суму на име школарине, принуђава га тако рећи да посећује школу.

Наставно особље узима се из професора средњих школа, учитеља и извежбаних стучњака у текничкој и уметничкој нанастави: скулптора, сликара, цртача, гравера, архитекта, инжињера, а нарочито мајстора грађевинара.

Надзор над школама воде занатлијско-школски савети састањени из лица просветне струке, занатлија и трговаца. Врховни надзор припада комисији за продужну занатску наставу при министарству просвете.

Имамо да забележимо једну посебност у настави ове врсте у Виртембершкој. Да би се још више унапредила продужна настава, бирају се редовно сваке године најбољи учитељи те врсте те походе продужне школе, бележе све што би било вредно да се зна, износе своје примедбе о стању наставе, о томе после дискутују, саветују се о правцу наставе, речју о свима својим посматрањима воде забелешке и о томе подносе извештај који се бележи у нарочите књиге. Сем тога, приређују се с времена на време месне изложбе свију школских радова којом се приликом награђују одлични ученици. Тиме се у неку руку школски рад излаже општој контроли. А сваке четврте године организује се општа земаљска изложба у Штутгарту — слика и цртања свију занатских школа, гимназија и реалака, и тада се скупљају наставници из целе земље,

држе зборове, претресају наставна питања, нарочито цртачке методе, прикупљају разне податке, па се на основу тога уводе реформе и новине по школама. Немци по угледању на Французе много полажу на изучавања цртања. Они се придржавају Дид'рове изреке: une nation où l'on apprendrait à déssiner. comme on apprend à écrire, l'emportrait bientôt sur les autres dans tous les arts du goût (народ код кога би се учило цртати, као што се учи писати, брзо би превазишао остале у вештини укуса).

Трошкове око подизања и одржавања школа, у колико недостаје школарина, сносе по пола држава и општина.

Ради потпуније идеје о продужној настави индустријској, да изнесемо програм занатске школе у Штутгарту, као једне од најпотпунијих у Виртембершкој. Она је овако уређена:

I Одељење или школа за мушке са:

1° вечерњим курсом и предавањима после подне у позније часове радних дана;

2° дневним курсовима за цртање и моделовање; и

3^{he} недељним курсовима.

II одељење или школа за женскиње са дневним и вечерњим предавањима радним даном.

Вечерња предавања ограничавају се на време од шест зимских месеца са изузетком наставе у цртању и моделовању која траје скоро целе године. Часови су овако распоређени: цртање и моделовање (од 5—7 часова) недељно 10 часова, а у свима класама 104 часа. Остали предмети предају се у вече од 8 — 10, и то моделовање у иловачи и воску 4 часа недељно, слободоручно цртање (фигуре и предмети) 6, слободоручно цртање за ксилографе и бакрoресце 4, орнаментско цртање 6, геометријско 2, занатлијско цртање: а) за столаре и стругаре 6, б) за дрводеље и каменоресце 6, в) за браваре 6, машинско цртање 6, геометрија 4, цртање и малање за баштоване 4, кореcподенција 2, наука о машинама 4, физика 4, хемија 4, географија и историја 2, француски језик 12 часова недељно. Школарина износи 10 динара за све предмете сем франц. језика, а плаћа и на предмет.

Недељна предавања удешена су за слушаоце којима време не допушта да походе вечерње курсове, нарочито за почетнике,

и она трају целе године осим шест недеља летњег и јесењег распуста. Наставни су предмети: слободоручно цртање за почетнике и остале 4, геометријско цртање лети 1½, а зими 1 час, занатлијско цртање за столаре, дрводеље, браваре и механичаре по 2 — свега 8 часова, малање 2, моделовање 2, писање и кореспонденција лети 1½ зими 1, красопис тако исто 2½ часа лети и зими, занатско књиговодство и народна економија по један час недељно. Школарина износи 4 марке недељно.

У разним одељењима те школе било је 1876. г. 1207 ђака, и то вечерњег и дневног курса 565, недељно 492, а у одељењу за женскиње 150.

Годишњи издаци износили су у укупној цифри 30.000 марака, од школарине добивено је око 9000.

Но има продужних школа далеко мањега обима које не стају више од 3—4 хиљаде марака.[27])

У свима немачким државама постоје продужне занатске школе са истим циљем и у главноме почивају на истим основима, само се могу разликовати у неколико у погледу распореда и унутрашњег уређења. Тако у Баварској школе те врсте мало су друкчије уређене. Да узмемо као образац продужну школу за занате општине минхенске. Она се дели на два одељења са два нарочита курса: а) ниже или припремно одељење и б) више или стручно одељење.

1° Припремно (елементарно) одељење дели се на два одсека: један у коме се предају: рачун, књиговодство, немачки језик, природне науке, историја са географијом и веронаука, а у другом одсеку цртање. У сваком одсеку траје учење по три године са 6—13 часова недељно. Број ђака у сваком разреду не сме бити већи од педесет. У припремном одељењу учење је обвезно за шегрте, калфе и фабричне раденике, а и за све оне који изађу из основне школе и морали би да походе тако зване празничне школе, и то до навршене 16-те године. Предавања се држе у радне дане од 6—9 сата у вече и недељом. Родитељи, стараоци, мајстори морају под законом одговорношћу допустити ученицима да походе школу.

27) Die Gewerblichen Fortbildungsschulen Deutschlands, von Dr. Rud. Nagel 27—37.

2° Стручно одељење или школа која се дели на три одсека: а) одсек за опште образовање у коме се изучавају: историја и географија, познавање немачке књижевности, основни појмови из државног права и народне економије, аритметика, геометрија, књиговодство са меничним правом, физика, хемија, француски и инглиски; б) одсек за стручна предавања за поједине занате из хемијске технологије и в) одсек за графичку и пластичку наставу: машинско цртање, орнаментско цртање, наука о конструкцијама за грађевинаре, грађевинско цртање и стручни куросви из малања, моделовања и гравирања. За оне који изучавају машинско цртање: помоћни курсови из аритметике, науке о пројекцајама, науке о машинама и конструкцијама.

Предавања се држе недељом пре и после подне и радним данима у вече од 6—9 часова. Курс почиње 1-ог октобра а свршује се крајем маја.

Похођење стручне школе својевољно је за све оне који се баве каквим занатом и имају припремно образовање, сем тога тражи се да су навршили 16-ту годину и пробавили две године у практици.

Међу продужним занатским школама у Немачкој највећа је Општа Занатска Школа (allgemeine Gewerbeschule) у Хамбургу у којој се изучавају око шесет разних заната и професија са више од две хиљаде ђака.

Немамо новијих тачних података о броју продужних школа за занат у Немачкој, али ћемо се послужити ранијим подацима из разних година из којих ће се моћи видети колико је та врста наставе раширена по немачким земљама. Виртемберршка броји око 250 школа са преко петнаест хиљада ђака (1889.), Баварска 300 од којих су многе присаједињене реалкама са двадесет и три хиљаде ученика (1880.), Баденска 43 са осам хиљада ђака (1890.), Хесенска 73 са близу пет хиљада ђака (1886.), Саксонска 30 са осам хиљада ђака (1889.), Пруска око 1200 са близу сто хиљада ђака (1888.).

Поред тога у многим немачким државама постоје тако зване опште продужне школе (allgemeine Fortbildungsschulen) са обавезним похођењем за дечаке који пошто сврше основну школу проводе по две три године у општој продужној

школи да се усаврше у теоријским знањима. Те школе нису занатске, немају специјалан карактер; оне чине саставни део основних школа. Главни им је циљ да прошире и утврде знања која је ђак стекао у основној школи. То је више нека врста припремне наставе за практична привредна занимања.[28])

Кад је већ реч о настави која има да допуни практична знања теоријским научним у колико се она примењују у индустрији, да поменемо на овом месту како је тај правац наставе у већој мери раширен и по другим земљама

Аустријске земље броје око 400 продужних занатских школа са преко шесет хиљада ђака.

Француска се нарочито одликује уређењем допуне наставе разних ступњева и за разне гране радиности. Приватна иницијатива у томе игра највећу улогу; разна индустријска удружења уз припомоћ општина и државе највише се старају о ширењу научних знања у индустријски и трговачки свет. Вечерња предавања јако су распрострта, и она могу бити организована тако да сачињавају праве стручне школе за разне занате, или се ограничавају на поједине предмете, као слободна предавања.

У Паризу су таква предавања најбројнија, благодарећи заузимљивости разних удружења. Међу многима заузима понајважније место «Association Politechnique,» удружење основано 1830. год. са девизом «Tout pour la patrie, les science et la gloire“ располажући са преко сто педесет професора који држе предавања у свима крајевима Париза а и по унутрашњости. Један самосталан огранак тога удружења је «Association Philotechnique» који има исти циљ.

Обадва удружења шире основну наставу приређивањем појединих предавања и стручних курсова из математике, гео-

---

[28]) Ради јачега ширења техничке наставе на многим местима у Немачкој почели су се уводити ручни радови у основне школе. У школама постоје ђачке радионице у којима се вежбају у лакшим радовима: столарству, стругарству, плетарству и ситним радовима у металу. Избор радова чини се према месту. Циљ је те наставе да израна пробуди код деце радне способности и вредноћу. Данас има у Немачкој око двеста школа основних у којима се упоредо са општом наставом практикују ручни радови. Мисао о увођењу ручнога рада у школе прокрчила је себи пут у многим земљама. У Немачкој су ручни радови уведени скоро у све основне школе (800). У Француској се покушало увођење ручнога рада за децу од 6—13 година (écoles élémentaires). У Швајцарској, Америци и другим земљама учињени су успешни први покушаји у томе правцу.

метрије, физике, хемије, конструкције машинске, цртања свију врста, природне историје, књиговодства и т. д. Међу удружењима у унутрашњости најважније је „Société d' Enseignment Professionnel du Rohne“ са седиштем у Лиону. То удружење приређује предавава за цео ронски департман који походе више од десет хиљада слушалаца, Постоје слична удружења у Руану, Ремсу, Бордоу, Лилу, Амијену, Рубеу и у другим већим градовима за ширење научних и уметничких знања међу раднике. Има и посебних школа са вечерњим предавањима. Једна од најважнијих је Ecole Nationale des Arts Décoratifs у Паризу основана 1765. год. У тој школи која броји преко хиљаду ученика највише се изучавају цртање и разне вештине. Ecole des Beaux Arts у Лиону и Ecole des Beaux Arts et des Siences у Тулузи, такође су вечерње школе. Последња је нарочито на гласу; из ње излазе најбољи уметници у Француској.

Међу француским школама са вечерњим предавањима заузима посебно место једна школа којој се тешко налази слична у другим земљама, то је Conservatoire des arts et métiers често названа «индустријска Сорбона» (Sorbonne industrielle) због свога богатог програма. То је школа вишега ступња, броји око двадесет катедара са најбољим научним снагама. Предавања су теоријска и практична са опитима. Њезине збирке модела веома су богате и имају велику научну и историјску вредност. Настава је бесплатна као скоро у свима основним школама у Француској. Предавања те школе походе људи свију друштвених кругова. Њени су слушаоци многобројни; неки узимају да њихов број достиже годишње на сто шесет хиљада!

Код нас постоје две занатске школе у којима се даје настава шегртима и калфама у слободним часовима: Недељно-празнична занатлијска школа у Пожаревцу и Школа еснафа зидарско-тесачког у Београду.

Инглеска у своме индустријском поносу сматраше у почетку да се само у радионицама и фабрикама могу изучавати занати, те до новијег времена није полагала на подизање индустријских школа по примеру континенталних држава. Али од светске изложбе у Лондону 1851. године када су први пут прегледно изложени индустријски производи и творевине разних народа да се могло учинити упоређење између њих и видети

колико је који народ напредовао. Инглези су променили мишљење. Том приликом добили су уверење да није довољна само практичност у изради којом се они дотле одликоваху, него да поред тога ваља имати укуса, сразмерности облика, уметничког стила и т. д., особито француских прерађевина иза којих инглески артикли изостајаху да им ни из далека нису могли издржати утакмицу. Од тога времена Инглеска се почиње јако интересовати у сазнавању уређења школа за занате и индустрију на страни, а посебно у Француској која лепотом укуса у изради надвисује и остале народе, поче прикупљати о томе податке преко својих посланика и консула на страни, а често слати и нарочите изасланике на лице места у стране земље да изближе проуче шта је на томе урађено. Тим начином поникло је више извештаја па и извештај о индустријској настави од 1884. год. на који смо се већ више пута позивали.

Јачи покрет у томе правцу јавља се у првим деценијама друге половине овога века у Инглеској. Томе питању често се толика важност придавала да се говорило и писало како би држава која би имала најбоље индустријско образовање постала господарка светског тржишта (The State which possened the best industrial education would be masher of warlds market).

Одмах за тим у циљи привредног образовања народног подиже се The Science and Art Departement (1853. г.) као један централни институт за текничку наставу, а 1858. године оснива се чувени музеј за занате и уметности. South Thensington Museum. Те две установе на које се троше велике суме стоје на врху свеколике текничке наставе; помажу, субвенцирају и контролишу разне школе и курсове намењене ширењу привредних знања за практички живот. Заузимањем и настојавањем само тога музеја предавана је у 1888. год привредна настава у скоро две хиљаде завода већином средњих и стручних школа са преко сто хиљада ученика, поглавито наука и уметништво у њиховим применама на радиност. Осим тога било је у истој години око четрдесет хиљада ђака у разним специјалним школама за вештине, не рачунајући омање музеје којих има 39, три државна а 36 комуналних. Ваља нам споменути још једну значајну установу која дела на ширењу индустријске наставе у свима правцима. То је «Gity and Guilds of Lon-

don Institute“, такође средишна установа са радионицама и лабораторијама која се дели на пет одељака: 1. за хемијску технологију, 2. машинство, 3. мануфактурни одељак, 4. грађевински и 5. уметничко-индустријски. Поред тога постоје специјални курсови вечерњи и дневни за разне гране индустрије: дрвенар ју, каменорезништво, израду физичких инструмената, електричних апарата, индустрију сапуна и мириса и т. д.

За практичну наставу у многим колежима отворене су радионице, снабдевене свима приборима и материјалом за израду. Школе за ткалаштво има у знатноме броју, већином као одељци колежа. Тако постоје стручне школе за текстилну индустрију у Глазгову (Weawing Branch of the technical College of Glasgow) Лиду, Стреаду, Цузбери, Бредфурду, Манчестру и другим. У Бредфуртском колежу има око хиљаду ђака, који се баве изучавањем разних заната: ткалаштва, бојадисања, грађевинарства и т д. У Шифилду постоји школа за металну индустрију (ножарију).

Пре десетак година основано је удружење под називом National Association for the Promotion of Technical Education за ширење наставе индустријске, трговачке и земљорадничке. Његови радови за кратко време уродили су богатим плодом. Чланови тога удружења већином су људи високог положаја а многи су и чланови парламента, те су заузимљивошћу и утицајем својим много допринели реформама у привредној настави. Само удружење подиже школе по унутрашњости где има своје пододборе.

У главноме индустријску наставу у Инглеској могли бисмо карактерисати двама главним правцима: увођење техничке и технолошке наставе у ниже школе (elementary schools) са дневним и вечерњим курсовима, и практичне наставе у средње и и више техничке школе. Она прва намењена је шегртима и помоћницима а ова друга лицима која се одају на предузимачке радове.

Ми се наравно не можемо упуштати у опширно излагање индустријске наставе једне тако колосалне индустријске земље као што је Велика Британија. Можемо само толико рећи, да у наставним заводима ове врсте у многоме оскудева систематско уређење на које смо се навикли у континенталним државама,

али се та празнина допуњује практичношћу у самоме начину изучавања.

Индустријско образовање у Америци приближује се много инглеском. Практични американски умови одавна су скренули пажњу на привредно образовање, умејући да га прилагоде демократском духу и великој предузимљивости расе. У осталом практичан тон носи целокупан наставни систем у Америци. Развијање јавне свести о грађанским дужностима, подизање општега благостања и уздизање моралног нивоа, и развитак свију радних способности за практички живот, то су циљеви који имају да се постигну школама. Оне ретко дају велике научнике, али образују практичне и самосталне раднике.

Виша и средња текничка настава предаје се у разним јавним и приватним заводима: колежима, универзитетима и институтима са којима су често спојене радионице. Што се тиче грана радиности које се у њима изучавају, може се рећи да механичка индустрија заузима претежно место. Гвожђе и други метали играју главну улогу; машинерија је већ достигла свој врхунац. У новије време подижу се школе за текстилну индустрију и друге гране.

Нижа професионална настава није у довољној мери развијена, али се у последње доба у томе живо напредује, највише се подижу школе са радионицама.

Установама за индустријску наставу у Новоме Свету могло би се замерити као инглеским са гледишта систематског уређења; оне с те стране изостају иза сличних установа у јевропским државама; али са гледишта текничких прибора којима су снабдевене и практичног изучавања природних и технолошких наука у њиховој индустријској примени, може се рећи а да се не претера да америчке школе те врсте превазилазе све што о томе постоји у старој Јевропи.

Да се зауставимо на уређењу занатске школе за шегрте у Чикагу (The Chicago Manual Training School) која је подигнута трошком трговачког клуба тога великог и напредног града; она ће нам дати најбољу идеју о занатској настави с оне стране Атлантика.

У тој школи постоји више одељења или радионица кроз које ђак пролази и поступно се усавршава, почињући са оним

што је најпростије и идући све сложенијем и савршенијем. Тако ученик улази прво у цртаоницу (Drasbinr—Room) у којој се изучавају разне врсте цртања. Ђак ту почиње извлачењем простих црта и поступно корача док се не извежба у оцртавању најтежих и најсложенијих предмета, нарочито алатљика. Пошто се извежбао у цртању прелази у дрводељску радионицу (Carpenters Laboratory) где почиње изучавати дрводељске и столарске радове, умејући да их најпре оцрта и представи на хартији. Упознавши се тако са руковањем алата и израдом обичних предмета од дрвета, он прелази у стругаоницу (Wood-Juruing Laboraturу) где изучава стругарске радове у дрвету. У тим двема радионицама ђак се практички и теорно упозна са индустријом дрвета. За тим прелази на металну индустрију, и ступа прво у топионицу (Fonnding Labaratury) да се упозна прво са топионицом метала. Из топионице улази у ковачницу (Farging Lebaratury) и пошто се упозна у првим двема ступа најзад у машинску радионицу (Machine-Jool Labaratury) у којој изучава најразноврсније и најзаплетеније радове металне.

Школа даје потпуну практичну и теоријску спрему у индустрији дрвета и метала, и то у таквој поступности и природном развијању радова да такво што нисмо нашли ни у једној занатској школи других земаља.

Општа научна настава заступљена је у њој у великој мери и расподељена по годинама овако:

У првој години предају се ови предмети: аритметика, алгебра, инглески језик, геометрија, физиологија, физика, географија, слободоручно и текничко цртање. Практични радови: дрводељство, столарство, стругарство, дрворез, израђевине модела, руковање са алатима и т. д.

У другој години: алгебра, геометрија, физика, механика, хемија, технологија, књижевност, геометрија и механичко цртање. Практични радови: калуповање, ливење, ковање, стапање и мешање метала, бронзирање и т. д.

У трећој години: геометрија, тригонометрија, књиговодство, политична економија, појмови из државног права, механика, хемија, машинско и грађевинско цртање. Практични ра-

дови: радови сечења, утањавања, стругања, вртења, глачања метала, уклапања и т. д.

Настава ума и настава руку тако су расподељене по времену да се један час дневно изучава цртање, два до три часа радови у радионицама, а остало време заузима општа настава.

У школу се примају ђаци који знају читати, писати и рачунати и имају основне појмове из понеких наука, што морају доказати пријемним испитом, а нису старији од 14 година.[29])

И у другим земљама као Италији, Швајцарској, Холандији, Шведској, Норвешкој, Русији и т. д. постоје више или мање систематски уређене школе за изучавање заната. Заслужује нарочито да се помене занатска школа у Ротрдаму. у Холандији, без великих претензија, али веома практична и подесна за спрему радника у индустрији дрвета и метала. У њу се примају дечаци од 12—15 год. који знају читати, писати и рачунати, и после трогодишњег учења излазе потпуно спремни радници. Програм је тако удешен да ђаци пре подне походе предавања из рачунице, алгебре, геометрије, физике, хемије, технологије и цртања, а после подне делају у радионицама под упуством квалификованих мајстора, и изучавају дрводељство, столарство, ковништво, браварство, лимарство, стругарство, казанџијство, литографију и друге сродне занате. Од свога постанка (1869. г.) па до данас та је школа много допринела јачој спреми радника. Многи писци хвале њезино уређење, узимајући га као пример успешности спајања теоријске и ручне наставе у школама.

У Русији индустријско образовање доста је проширено и сваким даном расте број занатских школа. Може бити ни у једној земљи умна и ручна настава не налази тако повољно земљиште као у Русији: уз сваку школу постоји и радионица Па не само да је то случај са нижим школама, него се опажа јача тежња увођења ручних радова у средње и више школе. Русија која има да подиже своју колосалну кућевну и фабричну индустрију одиста збиљски ради на оснивању професионалних школа. Њезине техничке школе служе као образац сличним школама на страни. Уређење и метода рада техничке школе у Москви која је подигнута још 1825 год. пот-

29) Charles H. Ham, бр. cit, стр. 1—112.

пуно су усвојени у индустријској школи вишега ступња у Комотау, у Чешкој.

Шведска тако исто полаже на индустријско образовање, она је основне школе претворила у неку врсту занатских школа.

Ткачке школе као стручне заузимају посебно место међу индустријским школама, те би о њима вредно било опширно говорити. Но ми се само ограничавамо да поменемо неке као најважније које долазе у ред школа средње наставе. У Француској има више ткачких школа и оне су већином присаједињене наставним заводима индустријским и трговачким. У Руану је чувена школа за предиво и ткиво (Ecole de Filature et de Tinage) као одељак школе за трговину и индустрију. У Епиналу, Рубеу, Лилу и Сент-Етрону постоје добро уређене школе за текстилну индустрију. Али од свију најпотпуније је уређена и на страни најчувенија ткачка школа у Лиону, сачињавајући нарочиту секцију трговачке школе у томе индустријском центру. У Белгији су на гласу две школе за ткиво и предиво, у Генту и Вервију, као одељци професионалних школа о којима је било речи напред. У Немачкој су најбоље школе за текстилну индустрију у Милхаузену (Алзас), Шемницу и Крефелду. Школа у Крефелду основана 1883. год. са више одељења за култивисање свију грана текстилне индустрије и бојадисање, представља тип најпотпуније и најуређеније међу ткачким школама не само у Немачкој него и у другим земљама. Најзад међу школама те врсте заузима важно место ткачка школа у Бечу.

У многим земљама поред индустријских школа за обадва пола постоје нарочите школе за женскиње које спремају добре газдарице, па чак има специјалних школа за куварску вештину. У Француској, Инглеској и Америци те су школе бројне. Инглеска их броји преко тридесет. Најчувенија је National Training School for Cookery у Лондону у којој се теоријски и практички изучава кување. Из те школе излазе дипломиране наставнице за куварске школе нижега ступња.

Код нас постоји једна само школа, ако се не варам, у којој се поред осталог поклања већа пажња изучавању кућевног газдинства. Зар не би било потребно подићи више таквих школа у којима би се нарочито изучавала кулинарна ве-

штина, и један део нашега женскиња тамо упућивати, у место што данас проводи теоришући у обичним женским школама из којих не износи никакву практичну спрему, нити има каквих других и бољих изгледа за будућност сем државне службе која је већ препуњена и за мушкиње. Нашем варошком женском свету апсолутно оскудева потребна спрема за вођење домаће економије према захтевима савременог начина живлења. У многим кућама у Београду а и у понеким пограничним градовима већином су странкиње куварице, собарице, праље, пеглиље, васпитачице деце и т. д. Још да није њих не бисмо имали кога који би нам водио обичне кућевне послове. Није то тако незнатна ствар као што можда многима изгледа. Не узимајући друге и многе рђаве стране послуге коју нам врше странци, само да поменемо како суме које свака кућа изда годишње странцима, за послугу, нису тако незнатне, особито у данашње време кад се свак жали на скупоћу и оскудицу. Странци нас својим производима, нас варошане, одевају и обувају, па не бисмо требали допустити да нам они долазе и воде обичне кућевне послове и васпитавају децу, јер онда какви радови остају за нас?!

Као што се види из овог летимичног прегледа само занатских школа, не рачунајући земљорадничке и трговачке, велики део живих народних снага у свима земљама упућен је на привредно образовање самим условима савременог економског живота, образовање које с једне стране спрема појединце за самосталне и практичне раднике, а с друге стране подиже и развија производне моћи народне привреде, тај вечити и неисцрпни извор богаства и благостања без чега нема опстанка ни државама ни народима. То је одиста велико питање за размишљање, нарочито за нас који смо у томе правцу најмање радили. Можда бисмо у томе питању могли пронаћи узроке многим појавима код нас који нам данас изгледају загонетни.

Да се нешто систематски и стално отпочне на ширењу привредног образовања код нас, ваљало би што потпуније проучити стање наше кућевне и занатске индустрије, па на основу прибраних дата, у складу са целокупном системом наставе, а према месним потребама, приступити подизању разних занат-

ских школа. Ми се овога пута ограничавамо да о томе изнесемо ово што иде:

1. У свакоме месту где се обавља више разних заната, на пр. у свакој вароши у којој би било најмање тридесет ученика (шегрта и калфи) требало би подићи по једну продужну занатску школу са недељно-празничним и вечерњим курсовима. Циљ би био тих школа, да данашњим занатлијама којима свакодневни послови не допуштају да се на други начин образују даду савремена знања без којих се данас не може рачунати на успех. У њима би се предавали поред писмености рачун, цртање разних врста, трговачка географија, књиговодство занатско, појмови из меничног права и народне економије, хигијена, геометрија, физика, технологија, нешто о машинама и савременим техничким проналасцима и т. д. и то све строго у обиму у коме су та знања потребна занатлијама и трговцима. Према приликама те школе могле би имати и припремна одељења за оне који само знају читати, писати и рачунати, као што се деле продужне школе у Баварској.

Продужне школе, да би се избегли већи трошкови, постојале би уз основне, средње и стручне занатске школе. Издатке око издржања школа имале би сносити еснафске заједнице, општине и вароши, а и држава би им могла указивати неку помоћ. У осталом те школе не стају скупо, те за то се највише и препоручују.

Но да би ученици у тим школама имали стварног успеха, морају имати извесно слободно време, не смеју бити сувише изнурени свакодневним пословима. Осим тога мајстори не би радо пуштали своје ученике и калфе да походе предавања, као што ни трговци данас не пуштају своје момке да посећују недељно-празничне трговачке школе при свим наредбама министра народне привреде. Да би се та тешкоћа отклонила ваљало би још у почетку уговором између шегрта и мајстора резервисати првима извесно време за опште образовање. Ти односи имали би се регулисати законом, уношењем једне нарочите тачке у еснафску уредбу.

Како је главан циљ продужним школама да утврде и прошире наставу основних школа и да према гранама радиности даду елементарне појмове из наука и вештина у њиховој при-

мени, то оне могу постојати и у другоме облику са обичним дневним предавањима, као што је случај са допуним курсовима (cours coplementaires) обичних основних школа у Француској. Уз основне школе постоје допуни курсови тако, да по свршеној основној школи ђак остаје још једну годину или две највише да походи допуне курсове, и ту има прилике не само да боље утврди знања изнесена из основне школе него још и да добије нова знања потребна за индустрију и трговину. То нису занатске школе у правоме смислу, него више школе које припремају ђаке за даље привредно образовање. Те врсте продужних школа изгледају нам боље са практичног гледишта, јер се у њима општа и ручна настава предају упоредо, ђаци се вежбају у изради предмета у древету и металу (видети напред програм) У нашим основним школама могли би се увести допуни курсови, бар у по неким, и то у варошима за занате и трговину а по селима за земљорад.

2° Подизати према месним потребама индустрије стручне занатске школе са радионицама у које би ступали млади људи извесне спреме да се у њима потпуно практички и теорички образују. За ту категорију школа важе сасвим друга правила; оне се не могу подизати шаблонски по истоме калупу као продужне школе. Њихов наставни план поглавито зависи од врсте радиности која се у њима изучава. Како са тим школама треба већином да буду спојене радионице, то се у њима олишава најбољи начин изучавања заната, управо идеал коме се тежи у индустријској настави јесу школе са радионицама. Теорија и практика у њима су спојене и изучавају се упоредно, тако да једна другу допуњују и помажу. Са јачом теоријском спремом иде барабар изучавање практичних радова под упутством квалификованих мајстора, само ваља гледати да теорјиска настава не превагне на рачун практичке. Те врсте школа показале су до сада најбоље успехе у Француској, Аустрији, Холандији, Белгији, Русији и Америци. Само дакле у школама у којима су спојени радови ума са радовима руку ђак може доћи до по навака правих истина и увидети да ништа нема без рада и напора, а на против да се све даје постићи радом. Такве школе окрепљују дух и тело; оне учвршћују карактер код ђака.

У опште стручне школе подижу се за изучавање оних ана радиности у којима се тражи више уметништво и чија екника захтева опсежнија знања из физичких, хемијских, ме-аничних и математичких наука, на пр. за све врсте текстилне адустрије, за металну и древену индустрију, церамик, инду-рију камена и стакла и т. д. За хемијску индустрију при рјој лабораторија замењује радионицу, за грађевинаре у жем смислу подижу се стручне школе без радионица, јер по амој природи заната у њима се добивају теоријска знања, а рактична у практици.

Но стручне школе могу бити тако уређене да се у њима зучавају више сродних заната (опште стручне школе) што виси од поделе рада у једној земљи. Са њима опет могу ити спојене и продужне школе. Њихово уређење може бити азнолико према месним приликама.

3-ће. Ни стручне занатске школе и ако се сматрају као јбоља средишта за савршено изучавање индустрије, и ако тичу највише на развитак произвођачке технике, не дају се оименити на све гране радиности, не могу да обухвате цео оивредни живот. Осим тога стају скупо, те је њихов број граничен. Једна обична таква школа стаје најмање око три-есет хиљада динара, а има их које прелазе и стотину хиљада. тога би ми предложили још једну врсту наставних завода адустријских који истина немају каквих научних претензија, и се са гледишта практичног као и са гледишта економије ко препоручују. То су, да их назовемо, практичке занатске коле или радионице, јер тежиште наставе у њима лежи у рактичним радовима (écoles d' apprentissage — ateliers d' appren-ssage у Белгији). Ти заводи могу у осталом бити различно еђени, као школе за чисту практичку наставу, а може у има бити заступљена практична и теоријска настава, последња извесној мери, као што је случај са општинским школама Француској (écoles municipales d' apprentissage). Искуством је оказано да су те школе благодетно утицале на радничко ста-овништво Оне садрже у себи све користи изучавање заната од мајстора, дакле практичну страну, а увођењем најпотреб-ијих појмова опште наставе одговарају захтевима модерног адустријског живота.

Практичне школе са мало теоријске наставе, поглавито цртање, један до два часа дневно, потпуно би одговориле нашим приликама, јер не стају скупо. Оне би се могле подизати за разне гране радиности у омањим местима. Са њима би се могли спојити недељни и вечерњи курсови за одрасле, те би то утицало и на развитак кућевне индустрије. Такве школе имала би подизати поједина удружења, општине, срезови и окрузи. Држава ваља да им даде примера и да их упути. Главно је да се у томе правцу развија приватна иницијатива и моћ удружења, јер смо видели да је на страни већина школа подигнута заузимљивошћу разних индустријских друштава. Најзад у вези са целокупном занатском наставом стоји подизање једног индустријског музеја у Београду који би био моћан покретач целокупне земаљске радиности.

Једна од највећих тешкоћа у организовању индустријске наставе је у оскудици стручних учитеља. За то се ваља израна побринути. Држава, варошке општине, па и срезови и окрузи требали би сваке године да шаљу по неколико питомаца у стране земље за изучавање стручних школа, да после послуже као управници и организатори занатске наставе.

Милић Ј. Радовановић,
проф. Вел. Школе.

* * *

Далеко тихо бруји
    Поток мали.
Ветрићем покренути
    Дрхћу вали.
Веселим кликом
    Шева прне,
И гавран гракне
    Гласе црне;

А славуј вес'о пева,
У сенци густа луга,
Ветрић му песму носи
Чак до небесног круга.

А из даљине по каткад одјекне звонки глас:
То млађан пастир песмом своју драгану зове,
А њезин одговор јасан долеће чак до нас..
И ја, стојећи с тобом, сањам најслађе снове.

Слушам брујање потока малог
И бурно дисање твоје.
Већ се и ноћца шири
    Сунце не сија,
Још само славуј
    Песме извија;
Цвеће с ливадâ
    Заносно мири,
А ветрић с гора
    Шумицом пири;
И поток сетно
    У дољи жубори,

И гране шуште
У немој гори.

А на плавом небу горе са звездама месец сија,
И хладнији ветар душе, и цвеће се јаче нија;
А око нас никог нема, не чује се јава жива:
Птице ћуте, гора ћути, само с' поток живо слива.

Пирот.

Јела

ЧЕДО ЉУБАВИ

— Зрнце с београдске калдрме —

Стегао је онај први «слѐпа̑ћ» мраз. Као да је неко закупио и небо и сунце, па га застро густим покривалом, те не да ни једном зрачку међу људе!... А земљу омотала тешка магла пуна влаге, па ти притискује и тело и душу...

Господе Боже!... Што ти овај Београд уме по некад да буде досадан!...

Шта да радиш! Сваки рад захтева и неког живота и веселости; а овамо ти душа притиснута досадом као оньом стеном!...

Па опет — шта ћеш! Мора се живети. Промениш неколико механа, свуда затечеш једно исто: седе људи за столовима, неко чита новине у којима нема ништа ново; неколишцина тамо засела око округлог стола па играју: санса, дарде или пикета... остало кибицује и пуши.. Дигао се дим да таванице не видиш... Уђеш из влаге у дим, закашљеш се мало, колико обичаја ради нађеш какво празно место, па заседнеш и са̑м....

И тако и пре и после подне

Почне се бајаги какав разговор:

— Шта ти радиш?

— Ништа... Кибицујем.

— Вала и то додија!.. вели први.

Па онда додаје гласно да га и други чује:

— Ала сам «шворц», Бога му љубим!... Никад овако шворц нисам био!...

— Ја опет не знам кад ти ниси шворц! — довикује му један што је јуначки обгрлио ону велику пећ...

— Та оно... вели овај... нисам богаташ, али ово се не може више! Паре немам, бре!.. Паре да каву попијем!... А каљаче прсле, па ципеле прсле, па овај божанствени иберциг се излизао као аустријска цванцика!...

— Бар ниси са̂м!... Има нас, хвала Богу, пуно!... довикује четврти.

— Не галами, бре! — вели му један што се удубио у чланак у «Виделу»...

И нека лица чудновата. У оном диму све добија неку аветињску боју.

— Хајд'мо! — рекох једном пријатељу што сеђаше за столом са мном.

— Куда?

— Куд било! Хајд'мо да проврљамо.

— До душе — и јесте за шетњу.

— Ама ко ти говори о том! зар је овде боље у овом диму?

— Тамо море, овамо горе! Овде је дим и топло, а тамо ма́гла и — зима!

— Онда — с Богом! — рекох устајући.

— Најпосле, да ти правим друштво...

Изидосмо из механе и упутисмо се улицом.

— На коју ћемо страну?

— Хајд'мо Теразијама.

— Немој. Хајд'мо Кастриотовом улицом... Увратићемо се код Шуматовца да мезетимо и попијемо по једно вино.

— Охо!.. Ти ме изненађујеш, богати Гаване!

— Не брини!...

И окретосмо Кастриотовом улицом... Свет је врвео: неко послом, али их много више беше који су, као и ми, изишли у шетњу.

Пред нама иђаше један млади пар. Разговарали су прилично гласно:

— Чекала сам те данас.

— Нисам могао, душо, Бога ми!

— Хоћеш доћи сутра?

— Свакојако хоћу.

— Али немој да слажеш.

— Нећу. . Него јеси ли поцепала моја писма?

— Јесам сем синоћњег.

— А... кључ?

— Јесте. Једва сам се навикла. Ево га баш овде, понела сам пошто сам преписала „кључ" да ти вратим.

Па бркну руком по џепу. Једно зелено парче хартије паде на тротоар. А она је и даље тражила то парче хартије.

Ја се сагох и узех га.

— Да се не потеже! — што рекао Плантроз — рекох пријатељу.

Па пођосмо даље с њима.

— Само где сам га оставила! — вајкала се она.

— Пази да се не загуби! Знаш каква је она моја ако сазна! Ја бих волео да си исцепала.

— Морало је остати у столу.

— У столу?! — рече он преплашено.

— Небој се, душо, кључ је код мене.

Па скретоше поред Пашоне и одоше лево....

— Шта ли си то нашао? рече пријатељ смејући се.

— Видећемо.

— Да се увратимо овде код Гинића па види!

— Да се увратимо.

Увратисмо се. Заузмемо један сто у ћошку и поручимо две ракије.

Развијем зелену концепт хартију и стадох читати:

Кључ: ла, ре, зи, ко, пу.

Замењуј једно слово другим.

„Иалтк мкјр,

Снкћ нр мкгкх дкћз збкг квзх мкјзх, јре сп сви нкћ бзаз бпднз.

Данлс нл укдир лок Стлиопа кдр опћз свкјкј дкализм дл мз сецп кдказ. Вказм тр сиицр мкјр укаидрх ил ткбкм. Депгк ћптз свр слмл олилтз.

Нрздз сецр п Душлнквлц дл тр ср дкврчр илсалдзм.

Кдгквкез мз бкалн нл квк кмл. Црулм твкјр узсмк чзм дкбзјрм з тк лок кћрш уерд ткбкм.

Твкјл дк гекбл
Иалтл·"

Превод

„Злато моје,

Синоћ не могох доћи због ових мојих, јер су сву ноћ били будни.

Данас на подне ако Станкул оде кући својој, долазим, да ми срцу одоли. Волим те, сунце моје, умрех за тобом. Друго ћу ти све сама казати.

Не иди срце у Душановац да те се довече насладим.

Одговори ми болан на ово ома. Цепам твоје писмо чим добијем и то ако оћеш пред тобом.

Твоја до гроба
Злата."

Мој се пријатељ смејао гласно, од срца. И мени беше смешно.

— Шта мислиш сад? — питаше ме он.

— Ништа.

— Хоћеш ли употребити то где год.

— Како где год?

— У каквом роману.

— Није потребно. Ово је само за се роман. Материјал је ту. Она је или девојка или удовица, а он је ожењен, јер тражи да се цепају писма. Зар то већ само по себи није материјал за роман?

— Па хоћеш ли употребити?

— Можда — рекох мећући писмо у бележницу. — Него хајдмо опет на улицу.

Платим ракије и изидосмо.

Пређемо на леву страну и пођемо опет тротоаром. Света беше мање....

Магла се спустила сасвим: осећао сам њену влагу по лицу као да ме боцкају ситне иглице.

— Опа! Опа! Опа! Опа!... викаше једно мало заврешче од тако пет година замотано у једну велику, вунену мараму, трчећи поред нас.

— Браво мали! Браво! — рекох.

Дете се окрете, застаде, приђе нам па нам упиљи у очи. Како бесмо спрам великог лампиона могосмо видети нешто лица, што је из мараме вирило, и као зифт црне очи.

Оно је пиљило. Мој пријатељ пружи му руку, коју оно прими, и упита га:

— Чиј си ти мали?

— Ја сам општински

— Шта велиш, шта? — упитах.

— Ја сам општински.

— А како ти је име оцу?

— Ја немам оца.

— А имаш ли мајку?

— Немам ни мајке.

— А кога имаш?

— Имам бабу.

— Како ти се зове баба?

— Баба, како ће друкчије.

— И више немаш никога?

— Никога... Имам и тетку...

— Како ти је име тетки?

— Тетка Мара.

— Па шта радиш на улици?

— Сиграм се.

— Зар ноћу?

— Што?

— А где седиш?

— Ено тамо...

И показа ручицом улицу што иде у лево одмах испод «Шуматовца».

— Па хајде да те водимо кући.

— Знам ја где је кућа.

— А да ниси побегао од куће?

— Нисам.

— Бије ли те баба?

— Не бије. И кад хоће да ме туче не да тетка.

— А је ли тетка сестра твоје мајке?

— Није, ја нисам имао мајке, ја сам општински.....

Па онда приђе моме пријатељу и ухвати га за десну руку

— Хајде, да трчимо.

— Не могу.

— Што?

— Боли ме нога.

— Он приђе мени па позва мене. И ја рекох да ме боли нога.

Он нас гледаше.

— А како је име теби? — питах га.

— Рада.

— Хајде, Радо, да те водимо тетки.

— Одох ја сâм!

И одјури трком вичући:

— Опа! Опа! Опа! Опа!...

Ми гледасмо и пратисмо га погледима док га магла са свим не замота. Пријатељ ме погледа па рече:

— Још један роман који је потекао из једног од многих отоичашњих романа...

— Јест — рекох — *чедо љубави*.

— Или да се модерно изразимо — добаци пријатељ — *општинско дете*.

Јанко М. Веселиновић

О МЕЂУНАРОДНИМ ТЕЧАЈИМА МЕНИЧНИМ

С НАРОЧИТИМ ОБЗИРОМ НА НЕМАЧКЕ ПРИЛИКЕ

од *М. Шраута*

(Свршетак)

VIII.

Дејства кретања меничних течаја у земљама с уређеним новчаним одношајима

Као што је већ напоменуто у чланку под III, у саобраћају између земаља с уређеним новчаним одношајима дугови се једне земље намирују пошиљањем готова новца, чим се менични течај толико удали од меничне равни, да достиже или чак и прелази трошкове око пошиљања земаљскога новца и његова размењивања за други новац. Када је берлински течај меница на Лондон 20,53 мар., онда немачки увозници и банкари намирују своја дуговања у Енглеској пошиљањем злата у ову земљу, јер је то јевтиније од куповања меница на Лондон. Али и спекуланти предузимљу у то исто доба извожење злата из земље. Набављајући га било из царске банке било у приватноме саобраћају, они га шиљу у Енглеску, вуку менице на ту вредност, што им у Лондону стоји на расположењу, па их, с малим добитком, продају у Берлину онима, који у Лондону дугују. До злата они долазе на тај начин, што се служе било кредитом, било продајом разних вредности, било, најзад, повлачењем депозита. А ако им се исплате не учине у злату, него у нотама, онда они ове последње подносе царској банци на исплату у злату. Када се смотрено врши тај посао, онда се, на прилику, трошкови, што од њега потичу, могу тако да умање, да једна фунта стерлинга не кошта спекуланта више

од 20,50 мар., док му се приликом продаје меница у злату, која је у Лондону вучена, плаћа у Берлину 20,52 мар. Ове се операције могу математички тачно да прорачунају, а обично нису скопчане ни са каквим ризиком. Међу тим је, с друге стране, и добит на њима обично незнатна, и само онда бацају те операције замашније проценте, кад се непрекидно понављају.

Да би спречила извожење злата на страну, које потиче од неповољнога стања њезиних меничних курсова, немачка је трговина приморана да ограничава увоз робе и ефеката из иностранства, односно да увећава продају својих ефеката и своје робе у иностранству, за што се природно и од себе показује тенденција промењеном куповном снагом средства за плаћање, као што је у чланку под VII ближе објашњено.

Али се извозу злата може и на други један поуздан начин на пут да стане, а на име: повећањем дисконтне стопе. Чим царска банка подигне свој дисконат, одмах и за спекуланте постаје скупље узимање злата на кредит из исте банке и отежава им се извоз злата, услед увећаности трошкова, што с тим упоредо иду. Да то избегну, спекуланти ће настати да набаве злата по нижем дисконту, у саобраћају приватноме. Али ће се тад, услед умањавања циркулационих средстава, што ће отуда наступити у приватноме саобраћају, и са̂м приватни дисконат, чак и за најбоље менице, приближити ускоро дисконтну царске банке. Такво дејство тим брже наступа што баначни заводи, што се о дисконтовању баве, сваки час очекују даље пењање стопе интереса у царске банке.

Када је царска банка, у намери да спречи извоз злата, што беше наступио у августу и септембру 1880. г., на дан 4. септембра те исте године повисила свој менични дисконат на $5^1/_2$ процената поче се пењати и приватан дисконат, док 13. септембра не достиже висину од 5 процената за најбоље менице. То пењање дисконта није било без својега дејства, јер је извоз злата у брзо био престао.

Мање је дејства имало на приватни дисконат увећање стопе интереса код царске банке, ради ометања извоза злата у 1875. г. Што тада приватни дисконат није следовао стопи интереса у царске банке, те је извоз злата узео знатне размере, био

је у главноме тај узрок, што су тада, поред царских златника, оптицале на тргу још и знатне количине непокривених нота и старога земаљског сребрнога новца, који су попуњавали место злата, што беше извучено из приватнога саобраћаја, и тако спречавали да се кредитовање сузи.

Таква подизања дисконта, која не ремете саму валуту, треба свагда, као оруђе у борби противу извоза злата, претпостављати употреби других, слабих средстава. Када је Банка Француска, на догледу великога извоза злата с јесени 1880. г., остала при својој дисконтној стопи у $2^1/_2$ процента, а своје ноте исплаћивала излизаним златницима, нарочито онима од по 10 фр., одмах се створила ажија на злато у 6 од хиљаде, која и у саму валуту дираше; париски се течај меница на Лондон попе на 25,42 и извоз злата трајаше и даље, ни у колико неослабљен. А тек кад је Банка повисила своју дисконтну стопу, и кад је почела издавати добро злато за потребу извоза, менични се курс на Лондон поче спуштати испод тачке за извоз злата, те се и тај извоз понајлакше стаде смањивати, услед повећанога дисконта.

Сем тога битно потпомажу старања око отклањања неповољних меничних курсова и операције, што их менични и капиталистички трговци врше с обзиром на стање меничних течаја и на увећану стопу интереса. Големи баначни заводи вазда чувају својој благајни извесну количину меница на иностранство, било за то, што су раде да отуда уживају интересе, било у тој намери, што хоће да спекулишу на падању или пењању цена. А и велике европске новчаничне банке (нотне банке) улажу известан део своје готовине у сигурне стране менице, што гласе на метал, и то поглавито ради тога, да с једне стране у случају потребе, наплатом меница на страни и ремитовањем дотичне суме привлаче земаљскоме новчаном тргу странога метала, а с друге стране да, у случају неповољности меничних течаја продајом меница предупређују извожење метала из земље.

Средња сума, коју немачка царска банка улаже у стране менице (већином на Лондон), износила је 1880. г.: 9,584.000 марака. Највећи јој је улог био 20,742.000, а најмањи 1,648.000 марака. И обратно се у страним портфељима чувају многе менице на Немачку, па се редовно обнављају. То непрекидно улагање странога капитала у Немачкој, које

уз то баца већином 2—3 процента интереса, доноси користи нашем трговачкоме саобраћају. Незгоде могу ту да наступе само у случају ненаднога отказа врло великих меничних сума.

Повећу количину страних меница могу да држе особито главне банке у земљама с папирном валутом, којима није потребна велика готовина метала, пошто се дотичне ноте не морају размењивати у метални новац. Те банке само тако могу да чине злоупотребу са страним меницама, ако их буду употребљавале у циљу спекулисања на стање валуте.

У земљама с уређеним законитим новцем (валутом) се у опште увећава код банака прикупљање страних меница, кад има новца у оптицају, а чим наступи оскудица у новцу, одмах се и та имовина претвара у новац. А ово последње нарочито бива и онда, кад продајна цена меница доноси и неки добитак према њиховој куповној цени.

Кад течај меница на Лондон достигне у Берлину висину од 20,52 мар. по фунти стерлинга, онда имаоци меница на Лондон, који су их купили по 20,43 мар. или и јевтиније, виде своју корист у томе, да те менице сада по ову скупљу цену продаду, услед чега се увећава понуда меница на Лондон.

С друге ће стране у томе случају енглески капитал тежити томе, да се користи овим повољним стањем фунте стерлинга, па ће куповати менице на Берлин, услед чега ће у Лондону настати тражња меница на Берлин. Та ће тражња бивати у толико већа, што ће страни капитал, намамљен већом стопом интереса у Немачкој, отправљати римесе[1]) у Немачку и улагати њихов износ у већој стопи интереса.

Ови појави, удружени с тенденцијом земаљскога капитала: да због веће стопе интереса остане у земљи, па још да по могућству врати земаљску имовину са стране, допринеће опадању берлинских курсева меница на Лондон и омогућиће да дисконтна стопа поступно спадне.

А страни ће капитал тим више и брже улазити у земљу, што више стране дисконтне стопе буду изостајале иза дисконтне стопе оне земље, у којој су менични течаји неповољни. Тако је, на прилику, у фебруару 1881. г., када је у Лондону дисконат износио од прилике $3^3/_8$ процента, а дисконат у Берлину за 1 проценат ниже од њега стојао, слободни не-

1) менице, које се куда му драго шаљу — Прев.

мачки новац, који је у Немачкој с незнатном коришћу био улаган, у толикој мери употребљен на куповање меница на Лондон, које су већи интерес бацале, да је једнога берзанског дана течај меница на Лондон скочио у Берлину с 2 пфенига, док је стање меница на Берлин сразмерно томе у Лондону попустило.

Што се тиче повољнога дејства повећања дисконта на прикољажење капитала, погрешно се мисли, да су та прелазна повећања дисконта, што ометају извожење металног новца из земље, некаква тешка недаћа за индустрију и трговину. Баш то прелазно увећање стопе интереса, изазвано неповољношћу меничних течаја и извожењем металнога новца, показује индустрији и трговини, да су због прекомерног увоза робе и ефеката или због занемарења извоза и сувише затегнуте снаге. Њиме се обуздавају злоупотребе спекулације, изазивље поправка и пружају средства за њу, и то тиме, што се чврстом руком држи земаљски, а ставља на расположење страни капитал, којим се попуњује празнина, створена у крилу земаљске циркулације. По правилу се таква новчана оскудица, која само с времена на време наступа, и то услед неповољности привредних операција, брзо отклања мерама изједначења, које се у нормалним приликама саме собом нуде, пошто и саме те операције главних новчаних тргова стоје у тесној вези једна с другом. А такву оскудицу ваља, у осталом, разликовати од истинске оскудице капитала, која може да наступи услед несрећних ратова, поновљене рђаве жетве, опадања индустрије и т. д. Истинска се оскудица капитала отклања само дугогодишњим увећањем производње, трајном штедљивошћу, отклањањем привредних незгода. Међу тим је кредитна незгода што приликом оне прелазне новчане невоље с времена на време наступа, само у стању да трговини и индустрији пружи корисну поправку нездраве ситуације.

Ова, пак, поправка дејствује у пуној мери само у земљама с уређеном валутом, и то валутом, која је употребљива и у међународноме саобраћају, и чији менични течаји не подлеже колебањима у самоме парију, него само колебањима, што, у односу према парију, зависе од понуде и тражње. У таквим је земљама природна последица онога елемента меничних течаја

који паралише, да ови никад не могу трајно да буду неповољни, и да, баш и кад се с времена на време удале од паритета, овоме вазда поново теже.

А у земљама с обесцењеном, колебљивом валутом нема знакова, по којима би се могла управљати трговина с робом и ефектима, те се ту, услед оскудице у извесноме унутрашњем принуђавању да се отклони неповољни биланс плаћања, такав биланс стално одржава на трајну штету земље, докле не наиђе најпосле каква снажна криза

IX.

Дејства кретања меничних течаја у земљама с колебљивим валутним одношајима.

Друкче се покрећу и друкче дејствују на трговину и с обраћај менични течаји у земљама, које немају никаквога уређеног, стабилног земаљског новца, него где је овај изложен колебањима и обесцењивању. Свака промена у ценама метала доводи и равну промену и у парију меничних течаја, и као год што су колебања у ценама метала неограничена, тако нема граница ни колебањима меничних курсова, на које она утичу. Ту трговина и индустрија не подешавају своје операције само према природноме кретању цена него и према кретању валуте. А тиме се оне излажу опасности, да им прорачунавања, заснована на променама у валути, не испадају за руком. Раван страних меничних курсова у земљи некој, која врши своја плаћања само у сребру, управљаће се, кад према себи има земљу са златном валутом, по стању међународнога одношаја вредности између злата и сребра. А када се овај одношај, услед падања цене сребра, на штету сребра измени — на пр. од 1 : 15½ на 1 : 16 — то се онда, под претпоставком: да потраживања и дуговања обеју земаља остају иста, ни меница, која гласи на земљу са златном валутом, и којом се зајемчава исплата једне фунте злата, не може у земљи са сребрном валутом добити више за 15½, него само да 16 фуната у сребру. Због те тако према иностранству умањене куповне способности својега новца дотичној је земљи са сребрном валутом отежано добављање робе из земље са златном валутом, док је ова у стању да тамо с већом користу купује робе, јер је од сада може

за 1 фунту злата добивати онолико, колико одговара вредност 16 фуната сребра. Ова последица, која је, у осталом, повољна по извозну трговину земље са сребрном валутом, не би наступила, кад би, упоредо с обесцењивањем валуте, скочила и цена робе у тој земљи. Тада би, на име, извозници морали за производњу односно за добављење дотичне количине робе плаћати у унутрашњости земље такође 16 фуната сребра, а ако би желели да на томе још и нешто зараде, морали би да приступе подизању цене према иностранству. Када, међу тим, цена сребру на међународноме металном тргу пада, не наступа одмах за тим и равномерно обесцењивање сребра у унутрашњем промету дотичне земље са сребрном валутом. Такво би одступање морало бити изражено у номиналноме пењању земаљске цене робе и у најамници, које се у сребру плаћају. А процентна би стопа тога пењања тачно одговарала процентној стопи падања међународне цене сребра. У земљи са сребрном валутом најпре скачу нагло цене оне робе, која се не може добити у самој тој земљи, него само на светскоме тргу (који иште злата, што га земља са сребрном валутом мора да купује), и то скачу упоредо с обесцењивањем сребра. А цене оне робе, с којом дотична земља може мање или више да кункурише иностранству, а сама је собом производи, као и најамници у њојзи, остаће за прво време прилично истоветни.

Али ће, поводом увећаног извоза и смањености увоза, у земљу са сребрном валутом утицати сребро, те ће скочити у цени међународно сребро дотичне земље, а пасти у вредности сребро дотичне земље. Тиме ће се, с више или мање брзине, васпоставити поремећена равнотежа између националне и интернационалне цене сребра. А пре него наступи ово изједначење моћи ће фабриканти извозници у земљи са сребрном валутом да се, на својим извозним пословима, користе обесцењивањем сребра. Фабриканти у Аустрији тврде, да им је обесцењивање аустријске валуте донело знатних добитака, пошто се надница није пела у истој сразмери, у којој се пењала вредност фабричне робе која се извозила. Прелазне користи може индустрија, услед погоршавања валуте, да има и отуда, што се новац добивен увозом, може да утроши на куповину робе у земљи с обесцењеном валутом, и то: ако се с места

дисконтују примљене менице, па купи роба и тако избегну колебања у валути.

Истина је, да и у земљама с папирном валутом падање ове последње, односно сразмерно томе пењање ажије на метал доноси и погоршава иностране меничне равни, али не одмах и пењање земаљских цена, што томе погоршавању меничнога парија одговара. По томе може земља с папирном валутом да извуче користи на својем извозу из опадања у вредности своје сопствене валуте.

У том нам погледу 1879. пружа поучан пример стручнога расветљења питања о томе: колики је удео опадање руске валуте, изазвано руско-турским ратом, имало у снабдевању Немачке руским житом по онако необично јевтиној цени. Пре овога рата, када је рубља вредела око 3 марке, важило је као стално правило да се не може ни помишљати на уредан увоз руске ражи, ако цена те ражи сиђе на берлинској и штетинској берзи испод 140 марака. А од тада смо имали прилике да видимо, како је било могућно, да се велике количине ражи довозе из Русије у нашу земљу и кад јој је цена на оним берзама силазила на 120 марака, па и ниже од ове суме. То се објашњује одношајем валуте. Када је на берлинској берзи цена ражи од прилике 120 марака, онда петроградски извозник може за „четвертъ[1]) ражи да плати у Петрограду 7. руб. 50. коп., ако је курс рубљи 2 марке, а само 5 руб., ако јој је курс 3 марке. Узмимо да трошкови и добит препродаваца износе 1 рубљу по „четвертъ“-и, то онда произвођач, на свима тачкама у земљи одакле подвоз за Петроград не кошта мање од 3 рубље, добива при петроградској цени ражи од 7 руб. и 50 коп., на месту производње 3 руб. 50 коп. А при петроградској цени од 5 руб. добива он само 1 рубљу. За ову цену не продаје ни један произвођач, само ако то не мора да чини. А цена од 3½ рубље му је тако угодна, да у највише случајева радије за њу уступа своју раж, него што се одлучује да спекулише на бољу конјуктуру. Кад рубља стаје 3 марке, онда берлинска цена ражи већ мора да скочи на 180 марака, ако се хоће да руски трговац узмогне платити произвођачу 3½ рубље. Те 3½ рубље имају, до душе, већу вредност, када се ова пореди с вредношћу неке робе, која није рускога порекла, али то не може да увиди руски сељак, који незнатан број својих потреба подмирује робом са стране, а колико 3½ рубље по 2 марке вреде на светскоме тргу, под свима околностима, исто толико и 2½ рубље по 3 мар. И тако произвођач, продав свој производ, у времену важења рубље по 2 марке, за 3½ рубље, још једнако добива најмање 133 процента више на унутрашњој вредности новца, него што би, кад берлинска цена ражи иста остане, добио при течају од 3 марке, где би њему, као што већ рекосмо, само 1 рубља преостала.

---

[1]) 1 четвертъ = 2,097 хектолитра,

Може се узети, да је, због свега овог, цена ражи у Немачкој најмање за 20 марака ниже стајала, него што би стајала да је руска валута била у нормалноме стању. А овакав је однoшај, какав смо напред видели, могућан само тада кад је у питању прелазно падање валуте При трајноме течају рубље у 2 марке не би напокон могло да изостане сразмерно томе опште пењање цена. Нарочито би морале да се повећају железничке тарифе, за које падање валуте значи толико исто колико и знатно спуштање својих ставова, па да се изврши неизбежно изједначење фактора, који је најбитнији у погледу на пренос дотичнога производа.

У земљи са папирном валутом наступа тим брже пењање цена, ако је падање вредности валуте постало умножавањем циркулационог средства, т. ј. прекомерним издавањем папирнога новца.

Интересан нам доказ за то пружа ово поређење цена жита у Русији с руском валутом и с петроградским течајима на Лондон:

Течај меница на Лондон био је: 1867. г. 33¾ пенза за 1 рубљу, 1880. г.: 24 пенза за 1 рубљу; вредност папирне рубље била је 1867. г.: 92 коп., 1880. 62 коп; цена ражи у Русији била је 1867. г.: 7 руб 50 коп., 1880. г.: 13 рубаља.

Ово је пењање цена, до душе, настало и услед мршаве жетве руске ражи у 1880. г., али је ипак главни узрок лежао у појачаном обесцењивању валуте, услед непрекиднога издавања непокривеног папирног новца. По томе су само прелазне оне користи, што појединим гранама трговине у спољној трговини долазе од обесцењавања валуте. Чим се цене у земљи, сразмерно с обесцењењем валуте, почну пењати, одмах постаје неповољан и положај трговине с робом у земљи с обесцењеном валутом, у толико, што то поскупљење страним производима даје већу моћ конкурисања, докле се земаљској роби отежава продаја у иностранству.

А сем тога се користи, што долазе од обесцењења валуте, и онда умањују или и сасвим потиру, кад у земљи са сребрном валутом, услед пењања цене сребра, односно у земљи с папирном валутом, услед падања ажије на метал, наступи поправка или чак и нестанак обесцењења валуте. Тада се иностранству измичу оне прелазне користи од набављања робе из земље са сребрном, односно с папирном валутом, а и саме се ове земље у томе случају лишавају оне отежице ку-

новања док међу тим њихове цене робе и њихова најамница задобивају сасвим противну тенденцију оној, која је била под обесцењеном валутом, т. ј. почињу падати.

Због ових се честих промена у валути што нагло и с великим скоковима наилазе, и због колебања парија иностраних меничних течаја, што од тих промена зависе, доводи у несигурност трговина дотичне земље спрам иностранства; ремети се развијање цена робе и најамнице у унутрашњости земље; нарушава се солидност трговачких послова и потпомаже неумереност спекулативнога духа у односајима сопствености, уговора и свима гранама радиности. Земља је с папирном валутом наклоњена томе, да приликом пењања ажије на метал, које пењање изнајпре дејствује као каква заштитна царина, због прелазне рентабилности извоза журно увећава своју производњу не обзирући се на осетне ударе, које та производња мора да претрпи, када се земаљске цене и најамница, упоредо с обесцењењем валуте, стану пењати, или кад наступи опадање ажије на метал, што дејствује као какво попуштање на заштитној царини.

Знатнија се колебања меничних течаја према земљама с обесцењеном валутом могу видети на овој таблици: (Види таблицу на страни 385).

X.

Тенденција за неповољне меничне течаје у земљама са обесцењеном колебљивом валутом.

Без обзира на штете, које собом доноси колебљива и обесцењена валута развитку цена и трговини, показује се за земљу с таквом валутом као губитак она сума, за коју је, услед обесцењења валуте, пала раван страних меница. Тај губитак подносе појединци и читави редови грађана због тога, што је држава пропустила да о општем трошку осигура пуноважност валуте. Он је кад већи кад мањи, према томе, да ли је биланс плаћања дотичне земље неповољан или повољан према иностранству, т. ј. да ли течај меница на иностранство прелази *редуковану* раван или се и испод ње креће. Када је, на прилику, ажија на злато у Аустрији 10 процената, онда менице на Беч вреде у Берлину 10 процената мање, него што вреди немачка меница на злато. А ако је, сем тога, аустријски биланс плаћања, услед големога увоза робе, великих куповина

ефеката или из других каквих трговинских узрока, тако неповољан, да се у Берлину, и по одбитку оних десет процената, мање добије за меницу на Беч, онда је губитак, који потиче

На берлинској су берзи нотирани ови највиши и најнижи течаји кратких меница:

године	на Петроград		на Беч		на Лондон		на Париз		на Амстердам	
	највиши течај	најнижи течај	највиши течај	најнижи течај	највиши течај	најнижи течај	највиши течај	најнижи течај	највиши течај	најнижи течај
1876.	267,40	237,90	177,70	152,50	20,54	20,30	81,40	80,90	169,75	168,90
1877.	253,90	188,75	174	155,70	20,485	20,38	81,45	81,05	170	168,15
1878.	223,90	186,25	176,50	163,90	20,52	20.345	80,35	80,40	169,40	168,10
1879.	216,60	191,60	176,35	172,10	20,52	20,315	81,20	80.40	169,80	167,95
1880.	219,25	199,60	173,90	170	20,51	20,325	81,30	80,30	169,75	168,10
паритет злата	324,98 = марака	100 руб.	202½ мар.	= 100 фор.	20,43 мар.	= 1 фунта стерл.	100 мар =	81 фр.	168,74 марака	= 100 фор.

од обесцењене валуте, увећан још и штетом, што долази услед неповољности биланса. С друге, опет, стране може повољан биланс да припомогне, да земља с обесцењеном валутом смањи

штету, која долази од такве валуте. Тако се, на прилику, слабије осећало падање валуте, што беше наступило у Француској по исплати ратне оштете из 1870/71. године, услед трајања принуднога течаја њезинога папирног новца, који се није могао размењивати у метал. То се падање вредности валуте због тога слабије осећало, што је та земља, услед својега у то доба трајно повољнога биланса трговинског, само вишкове потраживала у иностранства, те јој је у толикој мери придолазио метал, да је већ у 1876. години могла поново да предузме исплате у пуноважноме златном новцу и да ускоро васпостави пуноважност своје меничне валуте. Али се, на супрот овим и оваквим прелазним појавама, може узети, да у земљама, чија је валута трајно пала у вредности, и чији је менични пари, упоредо с њом, пао, у главноме постоји тенденција за неповољне меничне течаје. Ту дејствује са своје стране нарочито још и премија за ризик, која се због честих колебања ажије на метал, узимље у рачун при одређивању течаја меница, што гласе на земље с колебљивом валутом. Та је премија већа, кад је дужи рок менични, почем се у времену оптицања таквих меница могу догодити непредвиђена голема погоршавања валуте. Тенденција за неповољне меничне течаје тим се више и јаче подржава, када је земља с колебљивом валутом упућена на саобраћај са земљама с уређеном валутом. Тако се у Аустрији и Русији, које су земље упућене на саобраћај с Немачком, Француском и Енглеском, у главноме теже осећа обесцењена валута, но ли у Индији, тој најзнатнијој земљи са сребрном валутом, која одржава големе трговачке везе с источно-азијским земљама, чија је валута такође обесцењена. А та се тенденција за неповољни биланс у земљама с папирном валутом, што одржавају везе у земљама с уређеном валутом, поглавито због тога појачава, што се у њима трајно погоршава биланс који потиче из кретања капитала. На име: већа куповна способност странога средства плаћања, (новца), створена опадањем парија оних меница, што гласе на земље с папирном валутом, даје иностранству могућности да лакше добавља ефекте из земље с папирном валутом, тим пре, што је стопа интереса у земљама с обесцењеном валутом просечно већа од стопе интереса у земљама с уређеном валутом. Потра-

живања, што из те продаје ефеката произилазе, до душе ће прелазно утицати повољно на течаје меница, што гласе на земљу с папирном валутом. Тако су, у ствари, и аустријски менични течаји били повољни у годинама 1870.—1872. када је она велике количине папира од вредности била продала иностранству, ма да је у томе периоду времена увоз робе био далеко јачи од извоза. А трајно ће, на против, утицати неповољно на биланс, па по том и на меничне течаје интереси, што се плаћају иностранству, и све друге штете, што проистичу из зависности и државе и приватних подузећа од иностранога капиталистичког трга.

Неповољност меничних течаја, који су већ у парију редуковани, у толико се теже отклања у земљама с папирном валутом, што се ту нема најзгоднија коректива, која у земљама с уређеном металном валутом, а у случају неповољности меничних течаја, потпомаже увећање извоза и умањење увоза, па по том и поправку тих течаја — другим речма: што се ту не могу да умањују циркулациона средства одлажењем метала (в. чланак под VIII), почем у дотичној земљи једино циркулише папирни новац, који не може да иде на страну.

XI.
Закључна реч

Овим смо излагањима учинили покушај, да изложимо у кратко најбитније принципе односно изједначења међународних обавеза плаћања помоћу менице. Код големе пространости међународнога саобраћаја и код важности, коју инострани послови имају по привредни развитак једнога народа од великога је значаја познавање општих основних погодаба иностраних течаја меница, што показује, какво је кад стање у спољној трговини. Коме су оне познате, томе ће ласно поћи за руком да разазна праве узроке ненормалним појавима, а особито у томе правцу: да ли је ту у питању само прелазна поремећеност или трајно нездраво стање. А исто ће му тако ласно бити и да нађе подесна средства за отклањање таквих појава.

Нека би ова излагања допринела, да се и у ширим круговима изазове интересовање за овај важан предмет.

Превео с немачкога

Др. М. М. Поповић

ПОГОВОР

новац и ажија

Кад једна земља уђе у редован међународни саобраћај и постане зависна од светске пијаце. менични течај постаје барометар који тачно показује стање њених дуговања и потраживања од иностранства у сваком тренутку, па дакле и преко целе године. Другим речима течај страних меница на њу и њених меница на иностранство тачан је барометар њенога *међународног биланса плаћања.*

Међународни биланс плаћања једне земље састављен је из сваковрсних дуговања и потраживања, и целокупност њихова и јесте оно што се зове међународни биланс плаћања дотичне земље. Тако звани *трговински биланс*, који показује количину и вредност увоза и извоза робе једне земље, *део* је међународног биланса плаћања те земље, свакојако важан, али тек опет само један део који се другим потраживањима и дуговањима може често врло знатно да мења. Ти други делови могу његову активност да претварају у пасивност целокупног међународног биланса плаћања те земље, као што опет, с друге стране, могу његову пасивност да претворе у активност целокупног биланса плаћања Отуда данас трговински биланс нема оне важности која му се некад придавала, ма да он ни данас није без важности, јер са своје стране може и сам да знатно утиче на активност или пасивност целокупног биланса плаћања једне земље.

Имати јасне појмове о кретању меничних течаја у међународном саобраћају, и знати узроке од којих они зависе и последице које они за собом вуку, врло је, дакле, важна ствар. Како и ми долазимо у ред земаља које су већ знатно ушле у међународни саобраћај и које у велико већ зависе од светске пијаце, нарочито после наших ратова за ослобођење, од велике је важности да и у нас правилни и чисти појмови завладају у овом питању, и да се знање о том прошири на већи круг. А како у нас има и једно питање, које је већ по одавно на дневном реду, и које се врло често не само неправилно схвата у опште но и меша са међународним билансом плаћања, дакле с меничним течаима доводи у узрочну везу, коју оно нити има нити може имати, то је за нас још у толико по-

требније да смо на чисто с природом и погодбама од којих зависе овакви или онакви менични течаји. Читаоци ће, без сумње, погодити да ми овде мислимо *на питање о ажији*, или на наше новчано питање.

Наш писац није обишао ни то питање, он је и о њему говорио и показао како и у коликој вези оно стоји према међународним меничним течајима. Наравно он је о том говорио само начелно, и само у онолико у колико му је потребно било да објасни како се одазива то новчано питање на меничне течаје, и какву тенденцију показују менични течаји у земљама где оно није уређено и где не стоји на здравој основи. За њ је то било довољно, а довољно је и за српске читаоце да о том добију правилно *начелно* гледиште.

У допуну онога што писац наш о том говори, а с обзиром на важност новчанога питања у нас, која му важност из дана у дан све више расте, ми бисмо хтели да, на овом месту, проговоримо неколико речи и са своје стране, да кратким излагањем његове историје у нас дамо основу за правилну дискусију о њему, која се често води без познавања ствари, што је очевидно штетно и само забуну производи Том приликом за боље разумевање мораћемо да зађемо мало и *у теорију о новцу*, али то неће, надамо се, бити на одмет, већ од користи.

Пре тога још само неколико речи о делу, које читаоцима дајемо у брижљивом преводу г. Dr. М. Поповића. Писац је виши чиновник у немачком министарству финансија, и ово дело своје написао је 1881. године. Године 1882. године изашло је друго издање од њега, и овај превод је с другога издања, које се, у осталом, од првог ни најмање не разликује. Основа је овом делу класично *Гешеново* дело о истој ствари, које је у Енглеској изашло први пут 1861. године и, готово непромењено, досад доживело преко 16 издања. Писац је кратко и просто, али јасно и правилно изложио цело питање тако да му је ова расправа стекла и гласа и признања.

I

Теорија новца — теорија вредности. Постанак и улога новца

Да се о питању о ажији добију правилнији појмови и да се добије правилна основа и за решавање новчаног, валутног,

питања, потребно је изложити и теорију о постанку новца и о улози коју он врши у данашњем друштву. Наравно да онда морамо с неколико речи додирнути и теорију о вредности.

Кад производња друштвена ојача толико, да произвођачи могу произвести више но што им треба за њихове потребе, онда се, најпре на границама задруга или општина, почну сувишци произведених предмета *размењивати* за предмете који се у дотичном друштву немају а желели би се. Ова размена полако и поступно прелази после и у саму унутрашњост данога друштва, а на руку јој иде ојачала производња која развија поделу рада у друштву. а ова опет, после, са своје стране, даје јачи импулс самој производњи. Размењивање производа је, најпре, случајно и нередовно, јер се размењују само сувишци произведених предмета. Доцније, мало по мало, ова размена постаје све чешћа и све редовнија, док најпосле, у дугом историском процесу развијања, не постане правило толико опште: да људи готово све што производе, производе за пијацу, и на пијаци за *један* или *два* предмета који сами производе *разменом* добивају *све* што им треба. Размена која је тако већ постала опште правило и скоро једини начин да човек своје потребе подмирује, претпоставља да су чланови данога друштва, произвођачи, постали један од другога самостални, да су они један према другоме *приватни сопственици*. Приватна је својина, дакле, основа проширеној размени.

Првобитно, у почетку, размена је производа *непосредна*. Мења се сувишан производ за онај који се жели; али чим се подела рада у друштву више развије, чим се размена тако да речемо почне одомаћивати и од случајности постајати правило, више или мање опште, за набавку свих потребних, или бар знатнога дела намирница, размена се природно, *неодољиво*, претвара у посредну размену. Чим се створи мала међународна пијаца, између два суседна племена или народа, или домаћа пијаца, почне се један од оних производа који у размену улазе издвајати и осталима служити као *мера* у којој ће се сразмери једни производи за друге мењати.

Производи који се размењују *тим самим* постају *роба*, еспапи. Дотле, до размене, они су само производи, корисни предмети, који одмах улазе у потрошњу чим су тако рећи

произведени. Кад је размена већ ту они постају еспапи, и тек кад се размене могу улазити у потрошњу. Према томе је и онај производ који се у ојачалој размени издваја од других, те свима другима служи као мера за сразмеру размењивања, *еспап,* као и сви други производи који се размењују.

Сви производи који се размењују могу се размењивати само тако ако имају у себи нечега *заједничкога,* нечега што је у свима једнако. И кад предмете који се размењују анализемо, ми у њима доиста налазимо нешто заједничко, нешто што сви имају, само у разној количини. То нешто заједничко јесте *што су сви производи човекових руку,* што су сви постали *човековим радом.* И то је оно што еспапима даје *вредност.* Кад размена производа у друштву отме толико маха, да је она скоро апсолутно правило и једини начин за набављање намирница ч веку потребних. онда у том и таком друштву постају еспапи и предмети који нису производ човекова рада, онда и они имају вредност ма да нису дело руку човекових.

Али да се правилан и потпун појам о вредности добије треба још знати, да вредност не чини рад овај или онај, рад у конкретном облику, нпр. рад столарски, или рад обућарски, или рад земљорадника, већ човеков рад у опште, потрошак радне снаге човекове. Јер само је такав рад *једнак* у свих прозвода који се размењују: и само на такву једнакост сведени конкретни радови могу бити основа размени, основа вредности. И онда колико је *времена* утрошено да се што произведе — то је важно, а не у каком је облику тај рад био. Претпоставка је природна да ће се раду давати они облици, да ће се производити они предмета, које тражи пијаца, који требају друштву. Према томе је јасно, *да друштво, на размени производа основано, своди све појединачке, конкретне, различне радове, на општи, једнолики, апстрактни рад човеков, и онда мери тај рад временом, које је њему неопходно потребно да дотични производ који му треба добије у довољној количини.* У том друштву то се практички доказује и може показати само на пијаци, конкуренцијом између оних који какав еспап нуде и оних који га траже.[1])

---

[1]) Ово је Марксова дефиниција вредности. Она је усавршена теорија вредности А. Смита и Д. Рикарда. Смит је у економској науци коначно утврдио да је рад основ вредности. Рикардо је онај принцип пооштрио и провео даље: утврдивши да је рад који

Да се вратимо сад самој размени. Рекли смо кад она ојача и прошири се, један од оних прдизвода који се размењују издваја се и постаје мера за друге еспапе у којој ће се сразмери једни за друге размењивати. И он је сам еспап, и *само као такав* може и да постане општа мера за друге еспапе. Тај тако одвојени еспап, у коме сви други еспапи изражавају своју вредност, *општи је еквиваленат* за све друге еспапе, а сви други еспапи су према њему *посебни еквиваленти.* Тиме што тај један еспап постаје општи еквиваланат за све друге еспапе, он постаје *новац,* коме је прва улога и дужност да буде општа мера вредности свима еспапима. На тај начин вредност, општи,једнолики, апстрактни човеков рад, добија свој *материјални израз,* свој засебни конкретни облик, у нарочитом једном еспапу. Сваки ће без сумње опазити овде једну контрадикцију, једну противност: једнолики, сведени човеков конкретни рад на прост потрошак радне снаге човекове, који чини вредност, јавља се практички у конкретном облику једнога еспапа, који материјализује општи, једнолики човеков рад, и постаје видан представник његов. Ова противност је у самој производњи која је на размени заснована.

Да би тај један издвојени еспап, општи еквиваленат свију других еспапа, у коме се изражава вредност свих еспапа и који је *материјални израз вредности,* или конкретни облик општег, једноликог човековог рада, могао што потпуније вршити своју прву улогу: да буде општа мера свима еспапима, он мора у свом конкретном облику да буде што ближи самоме појму вредности, самој суштини њеној: једноликом, општем човековом раду. Такав еспап је само један: то су драги метали, злато и сребро. Они су једини који могу дати конкретан облик апстрактном, једноликом раду човекову јер су и они сами једнолики. Исто тако они су једини од свих еспапа, који допуштају само квантитавне разлике, као год и вредности; и то их допуштају по вољи колико се хоће, с том још особином да

чини вредност *просечан рад,* и за тим да то није само онај рад који се у *надници* плати него онај који се фактички у производ утроши. Маркс је на ове ресултате своја испитивања надовезао и ону Смит-Рикардову теорију вредности још даље усавршио. *Марксовим речима вредност је: општи, апстрактан, друштву потребан човеков рад; а величина вредности: тај рад измерен друштву неопходно потребним радним временом.*

се делови њихови опет могу саставити у суму једнолике материје од које су и постали: они се могу, дакле, по вољи делити и опет делови у целину састављати не мењајући облик ни као целина ни као делови. То је природна особина драгих метала, и за то су они природно одређени да буду материјални израз вредности, која је једнолики, апстрактан, општи човеков рад. За то Маркс лепо вели: «и ако злато и сребро нису од природе новац, новац је, међу тим, од природе злато и сребро.»

Тиме и тако еспап који постаје новац добија двоструку економску корисност, или тако звану употребну вредност. Као посебан еспап, који је производ човекова рада, он има нарочиту економску корисност, у томе што је сировина или материјал за луксузне артикле. Као новац он има, поред тога, и једну другу, формалну корисност којој је порекло и извор у његовој нарочитој друштвеној функцији да служи као материјалан израз вредности свих еспапа, да им буде општи еквиваленат и мера за њихове вредности.

Док су драги метали добили ову другу, специјалну функцију, функцију новца, прошло је много времена, и људи су тек мало по мало, поступно, пипајући, тако да кажемо, и несвесно одредили драгим металима ту, новчану функцију. Дуго и дуго ту су улогу вршили други еспапи, и то обично и по правилу или један од најглавнијих *увозних* еспапа, или један од најглавнијих домаћих, који се одвајати или отуђивати могао, и који је представљао главно богатство дотичног племена, народа, друштва, нпр. стока код номадских племена, код којих се најпре и развија и постаје новац. Кад кад је улогу новца вршио и човек — роб. Земља ту улогу није никад вршила: мисао да земља врши улогу новца јавила се тек у већ развијеном *грађанском друштву*, у последњој трећини 17. века, а покушај остварења ове мисли јавио се тек читав век доцније, у Француској, за велике револуције француске [1])

Пре него што пређемо на разне функције *новца*, од којих је једна и прва да служи као мера вредности свима еспапима, да рекнемо реч две о вредности самога онога еспапа који је

1) K. Marx, Le Capital. стр. 26. Да не наводимо једнако, изјављујемо да је цело ово излагање о теорији новца по *Марксову Капиталу*

добио улогу новца у друштву. Тиме што је он постао општи еквиваленат за све еспапе, још није речено у којој сразмери, у којој количини он представља вредност других еспапа; другим речима колика је његова вредност, колико нпр. вреди један килограм злата. Његова сопствена вредност одређује се онако исто као и вредност других еспапа: количином рада утрошенога на његову производњу, и то оноликом количином рада колику као потребну признаје друштво у даноме тренутку и времену. Практички и за новац, као и за еспапе, остале то одређује конкуренција на првој пијаци, где се производи злато и сребро, и где се оно размењује за друге еспапе. Чим злато и сребро уђу у циркулацију као новац, они већ имају своју вредност; она је већ позната и утврђена.

*

Рекли смо већ да је прва улога злата и сребра као новца, да свима еспапима служи као материја у којој они изражавају своју вредност, *да буде дакле општа мера за све вредности.*

Вредност еспапâ у новцу изражена зове се *цена.* Према томе новац нема цене. Његова вредност се изражава у количини *свакога* посебнога еспапа који се за њ размењује, или у количини читавога низа еспапа који се за њ размењују.

Свакоме је познато да одређивање цена еспапима може да буде и без самога злата и сребра. Није потребно имати ни мало новца, па да можемо одредити цену еспапа. За то се злато не мора да јавља *лично* Оно ту делује идеално. Као мера вредности, злато и сребро, дакле, употребљују се само идеално, без самога метала. Међу тим, при свем том, сама цена з виси потпуно од фактичкога злата и сребра. Цена ће некога еспапа бити онолика колико се мисли да се за њ може добити злата и сребра, колико има утрошенога рада у дотичној количини еспапа према утрошеном раду у злату и сребру: једнака количина рада у злату биће равна толикој истој количини рада у неком еспапу, нпр. обући. Ако су и злато и сребро у исто време мера вредности свима другим еспапима, онда ће сви еспапи имати два разна израза за своје цене: цене у сребру и цене у злату. *И та околност неће сметати ништа, докле се одношај вредности између злата и сребра држи стално, док је*

он нпр $1:15\frac{1}{2}$; али чим се он поремети, падне или скочи вредност једнога од њих, одмах се та промена у одношају између вредности злата и сребра одазива и на цене у сребру и злату, и оне се мењају према томе одношају. Тај факат показује да *у једној земљи* не могу никад два метала служити као мера вредности већ само један: или злато или сребро. Сви противни покушаји: да *законски* и злато и сребро одрже као новац, т. ј. као меру вредности, остали су безуспешни И онде где су по закону и злато и сребро новац, на пракси је то само један метал, јер чим се фактички одношај вредности између злата и сребра поремети, и постане друкчији но што је *законом* одређен, нпр. одношај $1:15\frac{1}{2}$ постане одношај 1:18. или као данас 1:30,7, одмах метал коме закон не признаје онолику вредност колику он у ствари, на светској пијаци, има, излази из унутрашњег саобраћаја и његово место заузима метал који је прецењен: у овом лошијем се металу изражавају све цене, он постаје једина мера вредности за све еспапе, па и за бољи метал од њега који добија *ажију*.

И сад је из овога јасан на први поглед нејасан познати *Грешемов* закон: да лошији новац истискује из саобраћаја бољи. То бива и може бити само услед тога, што закон. што држава, у једној земљи, металу мање стварне вредности придаје већу вредност, и тиме бољи, с већом стварном вредношћу метал подцењује. За то он из такве државе отиче, одилази и иде на пијаце где му се признаје права његова вредност.

Од овога је правила „изузетак“ само светска пијаца. На њој могу бити два метала мера вредности осталим еспапима. За што? Из простог разлога што на светској пијаци одношај вредности између злата и сребра није и не може бити одређен законом: тај одношај одређује ту сама пијаца, односно сама производња злата и сребра. И чим се тај одношај промени, одмах се према томе промењеном одношају сви *могу* управљати, јер им закон никакав не смета да морају нпр. ценити сребро више него што оно у том тренутку има вредности према злату. И онда је са свим природно, да ту, на светској пијаци, могу и злато и сребро мирно једно поред другога опстати и служити оба као мера вредности — донде докле у опште

сребро, поред злата, могне вршити улогу новца. Та перспектива, међу тим, постаје за сребро све мања и мања.

Мењање вредности самога еспапа који представља новац, нпр злата, не смета овоме да врши функцију мере вредности свих еспапа, јер ова промена захвата у исто време све еспапе, и, према томе. под једнаким околностима другим, оставља непромењене њихове односне количине вредности.

Општи скок цена еспапима казује скок њихових вредности ако је вредност новца остала иста, а пад вредности новца ако су се вредности еспапа променуле. Обрнуто, општи пад цена̂ еспапима казује пад њихових вредности, ако је вредност новца остала иста, а скок вредности новца ако су вредности еспапа остале исте. Из тога не излази, међу тим, никако, да скок вредности новца повлачи сразмеран пад цена еспапа а пад вредности новца сразмеран скок цена еспапа То бива само код оних еспапа који имају сталну вредност, т. ј. код којих се вредност не мења. Они еспапи, међу тим, чија вредност скаче и пада у исто време и у истој мери као и вредност новца, задржавају исте цене. Ако скакање или падање њихове вредности, т ј. ових еспапа, иде лакше или брже него скакање или падање вредности новца, ступањ скакања или падања њихових цена зависи од разлике између мењања њихове сопствене вредности и вредности новца...

Имена за делове од новца, монете, за новчане јединице, узета су од имена за тежине метала дотичнога. Отуда *фунта* стерлинга, па и сва остала имена монета. Али то је само у земљама где се новац из унутрашњег саобраћаја развио. У земљама где оптиче стран новац долазе и страна имена за њ, те се домаћа имена за тежину метала разликују од имена новчаних јединица. То исто чини и замена једнога метала другим у функцији мере вредности: бакра сребром, сребра златом.

Цена је, као што смо видели, новчано име за рад утрошен у известан еспап. Она се одређује и без потребе да се има сам метал, *премда њега већ мора бити на пијаци кад се цене одређују.* Кад се цене остварују новац мора бити ту, без њега се цена не може остварити, т. ј. куповина или продаја, изузимајући случај кад се истовремено с обе стране исти акат врши,

Цена представља еквивалентност дотичне количине еспапа и новца дане вредности. Она је новчани израз вредности еспапа. Али она не показује да се доиста толико новаца за дотичан еспап *може* добити. Ако од њенога одређења до њенога остварења наступи промена у вредности, дакле у продуктивности рада, онда се и одношај вредности између новца и дотичнога еспапа мења, те се и за еспап тај може добити више или мање новца, или за тај новац више или мање еспапа. Цена, дакле, може да одступа од вредности еспапа, и то је у самој природи њеној

У цени је еквивалентност еспапа и злата претпостављена, антиципирана, али она још није свршени факат. Да то буде еспап треба да се претвори у новац, а то може бити а може и не бити, јер није сигурно да ће се на пијаци наћи купац. И ако је куповина у исто време и продаја, а продаја у исто време и куповина, опет је то истоветан акат у коме су два лица један другом противположена: један има еспап а други новац, и није никад сигурно да ће онај који има неки еспап наћи на пијаци онога који има и хоће да да новац за тај еспап.

Тек кад се узме друштво као целина и скуп цена свију еспапа, па се упореде са вредностима свију еспапа, онда ће бити ресултат: да су цене равне или приближно равне вредностима еспапа у даноме времену

*

Поред функције мере вредности и мерила цена, новац има још улога. Једна је таква да је он *циркулационо средство*, средство које само посредује да се један еспап за други размени, т. ј. помоћу кога се врши сама циркулација еспапа. И у тој својој улози новац не мора да се јавља фактички, као метал. А да је то доиста тако доказује факат, што излизане монете могу да циркулишу ма да су изгубиле од своје вредности коју су имале. То је навело на мисао, да место новца, *као циркулационог средства*, може да се употреби и артија, папир, под погодбом само да он има принудну вредност, т. ј. да га сви морају примати по ону вредност која је на њему забележена и коју му је држава дала. И факат што такав папир доиста врши ту службу, ма да нема у ствари никакве уну-

трашње вредности, показује како је улога новца као циркулационога средства чисто формална, и у исто време, како се та улога његова може од других функција да одвоји — наравно не са свим и апсолутно. То може бити *само у унутрашњем саобраћају* једне земље. Исто тако не треба заборавити да је овде реч о правом папирном новцу, који држава издаје, *а никако о банкнотама* Банкноте су само представници или, ако се тако можемо изразити, пуномоћници новца, иза којих мора стајати увек метал, звечећи новац. Оне имају свој разлог постанка *у кредиту*, односно у улози новца као платнога средства. Оне се, у извесним временима критичким и пролазним, могу свести на улогу папирнога новца, али оне онда, тим самим, престају бити, за то време, банкноте, пуномоћници новца као платнога средства

Како новац као циркулационо средство врши само посредничку улогу за циркулацију еспапа у једној земљи, питање је: у којој количини мора бити новца као циркулационога средства ?

Ми смо видели да су цене еспапа новчано име за њихове вредности. Вредност еспапа, дакле, изражена је у ценама њиховим. Према томе јасно је, да је потребна количина новца за циркулацију еспапа казана у њиховим ценама. Новац само стварно представља ону суму злата, која је у ценама исказана. Ми смо видели, даље, шта у главном бива кад се вредност новца и цене еспапа мењају.

Да видимо сад изближе тај одношај између цена еспапа и количине новца потребне за њихову циркулацију.

Маса новца, злата, одређује се дакле скупом цена еспапа које имају да се остваре. Наравно да је ту претпоставка позната вредност новца. Ако је цена сваке врсте еспапа позната, онда ће очевидно скуп свих цена еспапа зависити од масе еспапа који су у циркулацији.

Кад се дакле зна количина еспапа у циркулацији, онда колебања њихових цена могу утицати на количину новца који циркулише. Она ће скакати или падати према томе да ли укупна сума цена које треба да се остваре скаче или пада.

Али на количину новца у циркулацији утиче и сама брзина циркулације. У колико је циркулација еспапа, дакле про-

мет еспапа, бржа, у толико је и мања количина новца потребна, уз остале једнаке погодбе. Брза циркулација еспапа убрзава и кретање новца, и брзина овог кружења новчаног мери се по броју кругова који монета једног истог имена учини у даном времену. Ако је сума цена које имају да се остваре равна нпр. 100 динара, а број кругова, који учини дневно 1 динар, педесет: количина новца која је потребна за остварење оне суме цена јесте — два динара.

Сума цена еспапа подељена бројем кружења које учини монета истога имена у даном времену даје количину те новчане јединице потребне као средство за циркулацију.

Овај закон је општи. Циркулација еспапа, као што знамо, има и своје прекиде, има изоловане куповине и продаје, док с друге стране има низ куповина и продаја, више или мање разгранатих, где један исти комад новца врши више или мање кругова једновремено или у врло кратким размацима. Према томе разне јединице новца (5 динара, 2 динара, 1 динар и т. д.) из којих је састављена целокупна сума новца у цркулацији имају различни ступањ активности, брзине, али у даном времену увек целокупна количина монете једнога имена остварује једну извесну суму цена. Тако се утврђује средња брзина којом новац кружи И чим се та средња брзина зна, зна се и количина новца која може у циркулацију ући као циркулационо средство. Чим баците нпр у саобраћај извесну количину банкнота од десет динара злата, ви одмах за толико извучете злата из саобраћаја.

Из тога је јасно: да и циркулација новца добија импулс и правац од циркулације еспапа, и да сама брзина његова кретања показује само брзину кружења еспапа. *Прекиди и успоравања у циркулацији еспапа доносе и прекиде и успоравања у кружењу новца.*

Целокупна количина новца која функционише као циркулационо средство у даном врамену одређена је дакле, с једне стране, сумом цена свих еспапа који циркулишу, а с друге стране релативном брзином њихових метаморфоза, т. ј. брзином њиховога циркулисања, прометања. Али како целокупна цена свих еспапа зависи од масе, т. ј. количине и цене сваке врсте еспапа, то су управо *три фактора* од којих зависи коли-

чина новца потребнога за циркулацију еспапа: кретање цена еспапа, маса или количина еспапа и брзина циркулације еспапа која одређује брзину кружења новца. Ова три фактора могу се мењати у разним сразмерама и у разном правцу; према томе сума цена која има да се оствари, и по томе, количина новца потребно а за то остварење, могу се различно мењати.

Кад цене остају исте количина новца која циркулише може се увећати, или ако се маса еспапа увећава или ако се брзина кружења монете смањује, или ако ове две околности у исто време заједно дејствују. Обрнуто, количина новца у циркулацији може се умањавати, ако се количина еспапа смањује или ако се брзина кружења новца увећава.

Кад цене еспапа скачу количина новца у циркулацији може остати иста, ако се маса или количина еспапа умањи у истој сразмери, или ако се брзина кружења монете увећа исто тако брзо као што су и цене скочиле, а, при том, маса или количина еспапа остане иста. Количина новца у циркулацији може опасти, ако количина еспипа опадне, или ако брзина кружења новца расте брже него што цене скачу.

Кад цене еспапа падају количина новца у циркулацији може остати иста кад количина еспапа расте у истој сразмери у у којој цене падају, или кад се брзина кружења новца смањује у истој сразмери у којој и цене падају. Она се може увећати, ако количина еспапа расте брже, или ако брзина кружења новца опада брже но што цене падају.

Промене ових разних фактора могу се узајамно паралисати тако да поред свих колебања која једнако трају ипак целокупна сума цена које имају да се остваре остаје иста, па према томе иста и количина новца у циркулацији.

Овај закон да количину новца који циркулише одређује сума цена еспапа̂ који круже и средња брзина кружења новца, своди се на ово: ако је позната вредност свих еспапа и средња брзина њихових метаморфоза, т. ј њихова промета, онда количина драгог метала, потребнога за циркулацију, зависи од његове сопствене вредности.

Мишљење да количина новца у циркулацији одређује цене еспапима са свим је, дакле, нетачно. Оно се оснива, као што вели Маркс, на лудој хипотези, да еспапи и новац улазе у

циркулацију једни без цене а други без вредности, и да се раван део еспапа мења за раван део драгога метала.

Како је ова ствар врло важна, нек нам је допуштено да овде наведемо и мишљење оснивача политичке економије Адама Смита, који се о том овако изражава:

„Од новца који циркулише у једној земљи ретко кад може много остати, јер га ретко може бити сувише. Вредност купљених и продатих добара у једној земљи у току године захтева извесну количину новца за њихов промет и за њихов распоред међу потрошаче, и преко те количине новца више не може бити. Прометни, циркулациони канал привлачи неодољиво потребну суму новца да се њом испуни, али преко тога не прима.“[1])

Циркулацији, дакле, потребна количина новца притиче сама од себе, њу неминовно доноси сама циркулација еспапа, трговина, *ако само за то нема вештачких ирегрмда* што сметају отицању и притицању новца, које природно и без икаква учешћа државе бива.

Да кажемо, одмах на овом месту, још реч две о кованом новцу, или *монети,* пре него што изложимо и остале функције новца.

Ковање новца је право државе. У кованом новцу забележена је вредност његова. Ковани новац од некованога, од злата и сребра у полугама разликује се само обликом, и он сваки час прелази из једнога облика у други. Али држава може кованом новцу дати већу вредност него што је он у ствари има. И то по правилу бива само за новац који служи за доплате, за исплате *претека* (кусура), и за мале новчане јединице, јер се чисто злато и сребро тешко може у врло ситним деловима давати па да буде угодно за саобраћај. Стварна вредност кованог новца мери се по стварној садржини чистога драгога метала у њему: златнога по садржини злата, сребрнога по садржини сребра. Само ковање новца кошта врло мало; и што је ова такса за ковање мања, то је за природни оптицај новца боље. Како дејствује скупа такса за ковање новца читаоци су видели у самој расправи Шраутовој, где је писац и то питање додирнуо. Енглеска кује новац за бадава; трошак за то она, држава, сноси сама, и то, разуме се, у до-

[1]) A. Smith, Natur und Ursachen des Volkswohlstandes, II, стр. 451,

бро појмљеном свом сопственом интересу. Јер, на тај начин, она свагда, при оскудици кована новца, добија лако ковани новац чим се за то потреба укаже: трговци однесу полуге у ковницу и искују их; као што, обрнуто, исковани новац извлаче из саобраћаја и претварају у полуге, те их извозе, кад је за то потреба.

Ковани новац је поникао из улоге новца као циркулационог средства. А видели смо раније како се ковани новац, као циркулационо средство, може да замени папиром

*

Из онога што је речено о количини новца потребнога за циркрлацију у даном времену, није тешко извести закључак да тај исти закон важи и за *папирни новац.* Особита правила или закона за њ нема, осим овога: у онолико у колико га има више у саобраћају него што је потребно самога металнога новца, на место кога он стоји. у толико већи број папира представља исту вредност новчану. Ако је нпр. држава пустила у саобраћај два пута више папирног новца него што је потребно за циркулацију, онда ће нпр. артија од два динара представљати само *један динар.* Код метала самог то већ не би могло да се деси: сувишак би одмах из саобраћаја изашао, а папир не може, јер он нема никакве унутрашње вредности.

То што вреди за чист папирни новац, вреди и за ситан новац метални, који служи за доплате: за бакар, за никл, па данас и за сребро. Чим га има преко количине која је неопходно потребна за ситан саобраћај, он потискује прави новац, злато, и вредност му пада на ону малу стварну вредност коју има и која је увек мања но што је држава на њему бележи, а злато добија ажију. И он не може, из казаног разлога, да излази из саобраћаја, као ни папирни новац.

*

Сад да кажемо неколико речи о оним функцијама новца, где се он мора *лично* да јави, где је звечећи новац свагда потребан.

Такве су функције ове:

1, *Чување, или остављање новца у касе, у благајне појединаца.* То је функција новца *као блага.* За новац се може купити све, а за еспапе не може се свагда добити оно што

се жели и што човеку треба. Новац се јавља као израз друштвенога богатства, као nervus rerum. Отуда се рађа жеља да се продајом еспапа добивени новац гомила, чува И ова је жеља у почетку, док још није производња, на размени основана, јако развијена, много јача него доцније. Доцније мало по мало она попушта, али се, за то, развија други облик ове исте функције: у место да сваки чува новац код себе, образују се општи резервоари као резерва за исплате. Ови резервоари, опште благајне, имају и друге функције. Прва им је да регулишу количину новца у циркулацији: видели смо како се циркулација стеже и шири, те час потребује више час мање новаца. Да би могла количина новца увек одговарати потреби циркулације, новац који циркулише треба да је само део оне количине новца који једна земља има. Резервоари новчани врше ту улогу, да из саобраћаја извлаче непотребну количину и у њ бацају онолико колико за циркулацију треба. Друга функција ових резервоара је да буду резерва за исплате. И прикупљање злата у златним стварима један је резервоар новчани, који расте с увеличавањем друштвенога богатства.

2, *Новац као средство за плаћање.* Видели смо да у циркулацији еспапа наступају и прекиди: не прода се, увек, најпре кад треба што купити. Често се мора купити да би се, *после*, могло предати. Често се опет мора продати, па да се тек доцније наплати. То собом доноси сама производња данашња. Тако се стварају односи дужника и повериоца, који имају основ у самој производњи а никако у личном поверењу или неповерењу као што се често мисли. Односи повериоца и дужника, опет, стварају разне обавезе: уговоре, облигације, менице и т. д. Тако постаје *кредитни новац,* од кога је *банкнота* један облик и који, као што смо већ поменули, има свој извор у функцији новца као средства за плаћање. Што се више развија производња еспапа развија се и кредит, а с друге стране све се више развија и функција новца као средства за плаћање и у сферама другим, ван циркулације еспапа, ван трговине. Ренте, порезе, које су се пре плаћале у натури, сад се плаћају у готовом новцу.

По закону о брзини кружења новца, новца као средства за плаћање треба у толико више што су ређа плаћања, а у

толико мање у колико су плаћања чешћа. «Ако је новца за годину потребно 10 милијуна, да ли ће се циркулација и еволуција трговинска моћи проћи са 6 милијуна? Да, вели *Пети* Ако су плаћања *сваке недеље* као за сиромахе и занатлије онда је $^{10}/_{52}$, дакле 1 милијун отприлике, довољан за то. Ако су плаћања на три месеца, као што се плаћа рента и данак, онда за то треба 10 милијуна. Ако претпоставимо да се целокупна плаћања врше између недеље једне и три месеца, онда за њих треба $(10+1): 2=5^1/_2$ милијуна» (цитирано у Маркса).

3, *Новац као светски новац.* Чим новац изађе из локалних, националних сфера, он скида са себе и све локалне, националне облике: кован новац, ситан новац за доплате, папирни новац, и враћа се у свој првобитни, еспапски облик, у чисто злато и сребро. Као светски новац, као чисто злато и сребро, новац се јавља у међународној трговини, на светској пијаци. Ту се вредности универсално остварују и ту еспапи морају лице у лице с новцем да се погледају. Ту је новац еспап, којега је природан облик у исто време и друштвена инкарнација човекова рада у опште. Ту се он јавља као апсолутан облик богатства.

Видели смо већ да ту, на светској пијаци, могу бити две мере вредности, и злато и сребро, а видели смо и за што то и докле то може бити. Сад додајемо још да *због тога* и Народне Банке треба да имају у резерви два метала, и злато и сребро, наравно под погодбом да се вредност и једнога и другога управља по њиховој стварној, пијачној вредности.

Новац, као светски новац, врши ове три улоге: као средство за куповање, као средство за плаћање и као материја у којој се исказује и изражава друштвено богатство.

Кад треба да се изравнају разлике у међународним биласима, светски новац, злато и сребро, јављају се као средство за плаћање. Кад се поремети обична равнотежа у међународној циркулацији, размени, онда се новац јавља као средство за куповање. А кад не треба ни куповати ни плаћати, него просто пренети богатство из једне земље у другу, а то не може бити у облику еспапа било због пијачних евентуалности било због самога задатка који има да се постигне,

нпр. за ратни зајам или да се банци каквој даду средства за размену њених банкнота и т. д. — онда се новац јавља као апсолутан облик богатства.

Свака земља, свака држава има потребу да има резерву у готовом, у светском новцу, за свој међународни саобраћај и за свој унутрашњи саобраћај. Ове резерве, дакле, односе се делом на функцију новца као средства за циркулацију и плаћање, а делом на функцију новца као светскога новца. За ову последњу функцију увек се тражи само злато и сребро.

Новац има двоструки ток. Најпре с места производње улази у циркулацију разменом за друге еспапе и шири се по свем светском тргу, одакле га поједине државе привлаче у разним размерама, уводе у своју унутрашњу циркулацију коју њим испуњавају, замењују свој излизани новац, праве од њега луксузне ствари и скупљају га као благо. С друге стране драги метали одилазе и придолазе без станка и одмора из једне националне сфере у другу, и ово кретање иде, природно, неодољиво, по непрестаном колебању — меничнога течаја, који је, како вели Барбон, сваке недеље друкчији: час пада, час скаче; час је против једне земље, час је у корист њену.

У земљама где је производња јако развијена резерве баначне потребне за помепуте специјалне функције своде се на минимум који је за то неопходан. Изузимајући ванредне случајеве свако сувишно нагомилавање злата и сребра у тим резервоарима знак је застоја у циркулацији еспапа, или прекида у току њихова прометања, дакле застоја у производњи.

За те баначне резервоаре може да наступи опасност кад год је с њима спојена и функција да се из њих имају да размењују банкноте за метал. Ова опасност лежи у самој природи кредита, који је опет ресултат саме производње на данашњој основици.

II

Историја нашег народног новца. Народна Банка

После овога доста дугога, али потребнога излагања о теорији новца, да видимо сад како стоји новчано питање у Србији: је ли му основа здрава или није, и онда да ли у самој

тој основи ваља тражити узроке ажији, или негде на другом месту, нпр. у међународном билансу плаћања Србијина.

До године 1868. Србија није имала *свога* новца. У њој је дотле циркулисао туђ, стран новац. Саобраћај га је природно привлачио, и држава за то ни најмање није имала да се стара. Читалац који је пажљиво пратио наше излагање о теорији новца, разумеће лако како је то могло бити. И онда је у нашем саобраћају било и злата, и сребра, и другога, ситнога новца.

Године 1868. и 1869. Србија је први пут добила свој новац, и то *бакарни*. По височајшим решењима од 15. марта 1868. и 24. јануара 1869. године Србија је исковала бакарнога новца за 734.737 динара. Кад је он пуштен у саобраћај и у каквим су количинама исковане поједине новчане јединице — не може се по Зборницима закона констатовати.

Иза тога је Србија године 1873. добила *закон о ковању сребрне монете* (В. Збор. 26.). Тада је исковано *6 милијуна динара сребра* у двединарцима, у комадима од 1 динара и од пола динара.

Законом од 10. декембра 1878 *о српским народним новцима* (Збор. 34.) Србија је добила и златан новац. По том закону имало је да се искује 10.000.000 динара златнога новца, пола у десетодинарцима а пола у златницима од по 20 динара. По истом том закону требало је да се искује још 3.600.000 динара у сребру, и од те суме 1.000.000 динара у петодинарцима, а, осим тога, још и 1.200.000 динара у бакру.

Овим законом је са свим укинут и замењен закон о ковању сребрне монете од 1873. године, и постављена основа за нашу ва̓луту, која и данас важи. Но о том доцније.

Године 1883. (јан. 1.) дошао је закон о ковању никла. И по том закону исковано је никла за 1.200.000 динара.

Најпосле 1884. године дошао је закон о *замени* бакарнога новца никленим. По том закону требало је повући сав бакарни новац из саобраћаја и заменити га никлом, ради чега је влада овлашћена да искује још 2.000.000 динара никленога новца. И бакарни је новац доиста из саобраћаја повучен према овом закону, али је већ 22. септембра 1885. године, дакле после

једва нешто мало јаче од године дана, дошао закон да се повучени бакарни новац *опет пусти у саобраћај*.

Кад се погледа на време кад је то било, за свакога ће бити јасно, да то није диктовала здрава новчана циркулација — него финансиска невоља!

Према свему овоме Србија има, дакле, данас овакога и оволико новца — по закону:

1.	Злата.	10.000.000	динара,
2,	Сребра	9.600.000	„
3,	Бакра	1.934 737	„
4,	Никла	3.200 000	„
	Свега.	24.734.737	

Кад одвојимо злато од осталога новца, онда имамо на 10.000.000 дин. злата 14.734.731 осталога, ситнога новца.

По закону о српским народним новцима, који је поставио основу нашој валути и који и данас важи, у сребру, и то у петодинарцима, може се дати, у једној исплати, највише 500 динара, а у двединарцима, динарима и пола динара укупно само 50 динара; у бакру само 1 динар највише. По закону о ковању никла, у никлу се може дати до — пет динара!

Према томе, дакле, *законски* у нас не постоји двојака валута, него једноставна — мономентализам. Код двојаке валуте оба метала, и злато и сребро, морају се примати неограничено у свакој исплати, ма колико она била велика: они су ту потпуно равноправни. Али се, исто тако, не може рећи ни да је у нас чист мономентализам, јер је сума до које се може плаћати у сребру сувише велика. Где постоји чист мономентализам, у сребру се плаћа обично до 50 динара, или највише 100 динара, коју суму Пол Лероа Болије допушта за Француску, и то с обзиром на ону суму сребра коју она има искована и која је доиста велика.

Валута коју ми имамо *по закону о српским народним новцима* — то је тако звани *роми мономентализам* и то златан (die hinkende Währung) какав има Немачка, али не по закону него de facto, за то што је она при регулисању своје валуте и претварању сребрне у златну оставила у саобраћају на 400.000.000 марака сребрнога новца. Међу тим у пракси она има ипак у ствари златну валуту јер има сразмерно довољно злата, да

увек може у злату плаћати кад год се тражи: она има најмање два пута онолико златнога колико сребрног новца.

У нас, у Србији, по закону је валута наша златан роми мономенталпзам, а у ствари је сребрна валута. Оно што је закон о српским народним новцима основом својом поставио као начело, давши само злату улогу новца, он је другим својим делом, одређивањем количине искована златног и сребрног новца, скоро поништио; јер ми имамо сребра искована, с врло *незнатном* разликом једном, онолико исто колико и златнога новца. И противно основи самога зак на, ми имамо искована бакра и никла *преко четири милијуна динара*, што је за ситан саобраћај много. А чим је ситнога новца за доплате много, онда се неминовно јавља ажија и на — сребро. Већ у самом Београду ви не можете да се отмете од несразмерне количине бакра и никла у исплатама, већ и ту на десет динара сребра за бакар и никл добијате десет пара ажије, а у унутрашњости и двадесет и тридесет пара динарских. Најпосле и наш сребрн новац по самом закону је каквоће ситнога новца за доплате: осим петодинараца, којих је исковано свега један милијун динара, сав остали сребрни новац искован је по сразмери 835 делова чиста сребра на 1000 делова, а то је сразмера ковања за ситан новац за доплате у Француској и свим земљама латинске конвенције. Ако је истина да и наш петодинарац нема у истини 900 делова чиста сребра на 1000 већ 875, дакле 25% мање, онда је у ствари и он само новац за доплате[1])

И овако би стајала рђаво, нездраво, наша валута кад би и данас био фактички одношај вредности између злата и сребра као $1:15\frac{1}{2}$; међу тим данас је тај одношај као 1:30, те је наше сребро већ и по томе, кад би баш наш сав сребрн новац био кован и као прави новац, $^{900}/_{0000}$, само новац за поткусуривање и ништа више.

Али сад долази још нешто. Ова несразмера између златнога и осталога, ситнога новца, у нас појачана је и погоршана и самим начином пуштања у оптицај златнога новца!

Ми смо имали у оптицају први новац бакарни и 6 милијуна сребра кад је први пут пуштен у саобраћај златан новац. На скоро седам милијуна сребра и бакра пуштено је крајем 1879.

[1]) Види Монометализам и биметализам од Р. Милошевића, Београд, 1885. г.

. године, у месецу декембру, само једна партија златника од 20 динара, у суми од 2.500.000 динара!

За тим је у години 1880., у марту месецу, пуштено у саобраћај 1.200.000 динара бакра, и *у истој години*, од 25. јула од 27. октобра, 3.600.000 новог сребрног новца!!

И тек пошто је то све било «готово», пуштено је осталих 7.500.000 динара златнога новца, *после равне две године*, у години 1882., 23 јуна 1882. златника од 10 динара и 3 декембра 1882. године друга партија златника од по 20 динара.

А на то је одмах у години за овом, 1883. г., од 26. јуна до 25. октобра пуштено у саобраћај 1.200.000 динара никла; у 1885. години, од 25. фебруара до 1. априла, још 2,000.000 динара никла, кад је повучен бакарни новац, који је, међу тим, као што смо раније рекли, опет пуштен у саобраћај у јесен исте године.

Пре него што пођемо даље да споменемо овде још ово: по познатој латинској конвенцији ситнога новца, новца за доплате или поткусуривање, одређено је 6 динара на једног становника. Толико је нађено да ситнога новца може да прогута ситан саобраћај, мала трговина. У нас, према ономе што смо напред изложили, долази, кад одвојимо злато, осталога новца на једног становника преко 7 динара, а ако од тога издвојимо и онај 1000.000 петодинараца сребрних, онда ипак имамо на једног становника скоро 7 динара. И ова сразмера је *тек данас* таква, а 1884—5. године кад је Србија имала мање становника, она је била гора, т. ј. онда је још више долазило ситнога новца за доплате на једнога становника.

Ми смо видели при излагању теорије новца да чим овога ситнога новца има више него што га ситан саобраћај може да апсорбује, он потискује бољи новац, и тиме се прави једна вештачка преграда оном природном отицању и притицању злата или правога новца, које иде из једне националне сфере у другу, следујући кретању или колебању меничнога течаја.

Последице ових вештачких преграда, ове несразмере, између златнога и ситнога новца, које по самој основној идеји нашега закона о народним новцима није смело бити, јављају се већ у 1884. години толико осетно, да је морао доћи закон то да констатује и призна с једне стране, а с друге стране да

држави прибави потребно злато другим, вештачким путем, пошто ју је лишио природнога пута.

Законом од 14. Јуна 1884. године долази додатак члану 14. закона о српским народним новцима и њим се наређује: да се царина мора плаћати у злату, а кад се у сребру плати онда се мора додати и *ажија* колико је злато у прошлом месецу имало; без доплате ажије може се царина платити у сребру само за половину суме која се има да положи! Сам, пак, чл. 14. гласи овако: «кад се српски златни новци искују и течају предаду, сребрних новаца од 5 динара појединци неће морати примити у једној исплати више од 500 динара, ни оних од 2 динара, од 1 динара и од пола динара *укупно* више од 50 динара »

*
* *

На овако наше стање у новчаном питању дошла је *установа Народне Банке* која је у истој тој 1884. години отпочела свој рад.

Закон о *Народној Банци* постао је 6. јануара 1883. — само пет дана после закона о ковању никла!

По чл. 9. закона о Народној Банци, Банка може издавати банкноте само од 50, 100, 500 и 1000 динара, а по чл. 10. сваку је банкноту дужна разменити за злато у пуној вредности. По чл. 11. банкноте су осигуране златом и другим вредностима које се лако и брзо у новац могу претворити; Банка може *највише* издати два и по пута више банкнота но што има покрића за њих у злату, при чему злато може бити замењено сребром највише за четвртину.

Овај последњи пропис је препис енглеског закона о Банци од 1844. године, само што није узет потпуно онако: да се банкнота банчина може и у сребру исплатити *по његовој стварној, пијачној вредности*; односно да се и сребрна банкнота може пустити по тој оснвви: да вреди онолико колико сребро стварно има вредности према злату.

По чл. 25. у резервни фонд иде од целе добити *највише* до 15% док тај фонд не достигне 20% уплаћеног банчиног капитала; на награде иде од добити *највише* до 10%.

Али овај закон је већ у свим овим одредбама измењен 23. септембра 1885. године.

Измене су те у овоме: у чл. 9. да Банка може издати и у саобраћај пустити и банкноту од 10 динара, а управа по претходном одобрењу министра привреде да одређује *које ће се врсте банкнота штампати и у саобраћај пустити*; у чл. 10. да је банка сваку своју банкноту од 10 динара дужна разменити *у сребро*, а остале само у злато; у чл. 11. да су банкноте покривене златом, *односно* сребром, остављајући у важности пропис ранији: да злато може бити замењено сребром највише за четвртину; у чл. 25. главна је измена да за награде иде од добити 10°|₀ а оно „највише“ избачено је!

Да видимо сад како су ове измене постале и у каком односу оне стоје према закону *о српским народним новцима*, као основном закону за нашу валуту.

Пред први збор акционара Народне Банке који се састао 29. марта 1885. године *изнела је управа Народне Банке* у лицу свога контролног одбора питање о сребрној новчаници од 10 динара, налазећи да је то једини начин да се банкноте «одрже у саобраћају» и да Банка може корисно пословати. У том извештају налазимо: како ми немамо много сребра (а о ситном се новцу и не говори), како је у земљама латинске конвенције одређено 6 динара на главу а ми имамо мање од тога, како ми сребрне монете и боље и лошије немамо ни толико колико је потребно за поткусуривање, како је наша ажија мала, док је она у Румунији и Аустро-Угарској далеко већа и т. д. Извештај кулминује у предлогу да се усвоји сребрна новчанична десетица. У извештају има много наивности, непознавања ствари, самога нашег новчанога питања и много којечега другог. На извештају су потписани г. г. И. Маргетић и Ј. Бајлони, а трећи члан г. М. Клидис одвојио се не пристајући на банкноту од 10 динара у сребру — осим ако се неће да приступи уређењу валуте. Г. Клидис налази, да би општа корист била да се у нас заведе монометализам, сметнувши с ума да га ми већ *по закону* имамо.

Збор акционара је једногласно усвојио предлог управин да Банка издаје и банкноте од 10 динара (а на средњу банкноту од 20 динара су заборавили!) али је на свом састанку од 3. априла одбио да та банкнота од 10 динара буде у сребру, већ је остао при злату. На овом састанку гласало је 347

акционара, и то 241 акционар са 364 гласа за злато, а 106 акционара са 159 гласова за сребро.

Интересно је да се на истом збору јавио и предлог да Банка Народна у споразуму с владом приступи регулисању валуте, али је предлог овај — одбијен!

Интересно је и то, да је на овом истом састанку био и министар привреде г. Драг. Рајовић, и комесар владин г. М. Ракић и да ни један ни други нису чинили примедбе на одлуку збора: да нова банкнота од 10 динара буде у злату, док су на неке друге ствари чинили примедбе.

Тада су решене и оне друге измене у закону.

Али у јесен исте године био је ванредни збор акционара, 14. и 18. септембра; и тада је управа Народне Банке у свом извештају о изменама и допунама у закону саопштила да је министар чинио на њих примедбе: о банкноти од 10 динара (да буде у сребру) и т. д. *и управа предлаже да се те све примедбе усвоје*. И ванредни збор акционара их усваја!

Важно је да још ово саопштимо: на овом збору било је свега *207 акционара*, а пријавило се било свега 344 акционара. Број гласова ових 207 акционара представљао је суму од 401 гласа. На првом редовном збору било је свега 159 гласова за сребрну десетицу! Питање су, дакле, решили управа и наши извозници (Крсмановић, Бајлони, Ћеловић и т. д.) помоћу владе и — г. Бошмана! Да извозници наши имају у томе и интереса читаоци се могу уверити и из списа коме су ови редови поговор, а за то ћемо и сами, мало доцније, дати још доказа.

Али при свем овом послу као да се није имала једна врло важна ствар на уму: да је банкнота од 10 динара у сребру *противна закону о српским народним новцима*, и да је у целом овом питању тај закон основни, коме закон о Народној Банци не сме бити противан по самој природи банкноте у опште, по њеном односу према новцу, према металу.

Банкнота је, као што смо већ раније изложили, *кредитни новац*. Њен је извор постанка у функцији новца као средства за плаћање, а ми смо видели да се плаћања по закону о српским народним новцима могу вршити у сребру само до 500 динара у петодинарцима и само до 50 динара у мањим јединицама

цама сребрног новца. Банка је дужник, а грађани који банкноте држе повериоци су, и они по закону не морају да приме више сребра него што их закон на то гони. Међу тим измене у закону о Народној Банци претварају је у такога привилегованога дужника, који има права да се одужује сребром у неограниченим сумама и, преко тога, да још повериоцима спречава да дођу до правог земаљскога новца!

Тиме је значај самих банкнота промењен: оне су од кредитнога новца постале новац и то *новац папирни*; јер кад Банка по измењеном закону мора сваку банкноту од 10 динара да промени само у сребро, а може да је издаје скоро неограничено, нити је дужна за њу дати злато, онда је то просто издавање папирнога новца, и то у толико пре и више што она истим тим сребрним банкнотама купује с пијаце злато с доплатом ажије што никоја Банка на свету не чини нити чинити може, а то купљено злато држи ван саобраћаја, те оно никаква утицаја нема на новчани саобраћај, као год и оно злато што је у рудницима закопано[1]).

На тај начин је наш роми златни монометалисам, који по закону имамо, претворен у роми сребрни монометализам, и то не метални него — папирни. Јер на 25.000.000 динара сребрних новчаница, Банка има за размену свега 4 и по милијуна дунара сребра у металу. А на 3—400.000 динара у златним новчаницама она има 6 милијуна у злату, које злато за саобраћај само онолико вреди колико има златних новчаница у саобраћају, т. ј. *колико оно фактички из подрума банчиних може изаћи*. Све то злато осим првобитног банчиног капитала купљено је — с пијаце наше за сребрне новчанице.

Тако је и на тај начин са свим тумбе окренута наша валута, и закон о српским народним новцима постао је — мртво слово на хартији. У место да примате и плаћате у сребру бољем само до 500 динара, и горем само до 50 динара, ви сте

1) По извештају и билансу Народне Банке за 1895. годину од суме њене пасиве у 25.434.206 динара, она има *банчнога покрића* (bankmässige Deckung) само за 15·500·000 динара, или највише 16 милијуна динара, и то, скоро све у сребру, од металнога покрића. Сва остала количина банкнота је — папирни новац. Злато које Банка има мимо суме златних новчаница није банчно покриће за то, што га она није дужна давати у размену и што је оно фактички потпуно затворено за саобраћај... Немачка Банка и за *сребрне талире* даје увек злато, кад јој на размену дођу, по номиналној вредности, и тиме спречава њихову дисажију.

сад принуђени и да примате и да плаћате све у сребру; а ако хоћете или ако вам треба злата, онда морате додати још — 18% или 20% ажије!

У место да се на време, у почетку Банчина рада, регулисала валута, и да су се основна идеја и начело закона о српским народним новцима довели у сагласност с фактичком количином разне врсте новаца које треба да оптичу у саобраћају, и у сразмери која мора одговарати оном начелу — ковано је мало злата а релативно много ситнога, рђавога новца који је после сребрном банкнотом још умножен те стање још више погоршано, на корист банчиних акционара а на штету целе земље. И Банка и држава ишли су у том једним, наопаким путем. И онда није и не може бити никакво чудо, што сад имамо ажију 18% и 20%!

III.

Међународни биланс плаћања и ажија.

Ажија! Колико се о њој до сад у нас говорило, нарочито у последње време, и колико је при том показано непознавања и неразумевања ствари — непознавања и неразумевања, које је много пута било право непознавање а често, Бог ме, и прикривено, интересом бојадисано.

Већ по ономе што смо довде рекли и изложили види се јасно, да је по нашем схватању узрок ажији новчаној једино у нашем новчаном питању, једино у нашој нездравој и поремећеној валути. Али како има људи у нас, који озбиљно мисле, да нашој ажији лежи узрок и у такозваном *међународном билансу плаћања*, или општем међународном билансу Србије, то ћемо овде разгледати и то: има ли и колико основа тако мишљење. А ово је потребно да учинимо у толико пре, што и они који су најближи истини у овом питању допуштају да ажија може имати узрок свој и у међународном билансу једне земље.

Најпре да пречистимо једну ствар. Под ажијом ми разумемо овде само *новчану ажију*, јер се у пракси, у трговачком свету, често ажијом зове сваки вишак који се даје преко извесне номиналне вредности, нпр. какве менице, или другога папира од вредности.

Ми смо видели шта све чини међународни биланс плаћања једне земље: целокупност дуговања иностранству и примања из иностранства. Видели смо чиме се исказује свагдашње стање међународнога биланса: меничним течајем, који је барометар за то стање. Даље видели смо, из разлагања нашега писца, да иза тенденције скакања меничнога течаја наступа тенденција падања, да, дакле, међународна дуговања и потраживања показују сталну тенденцију *изравнавања*.

Они који мисле да међународни биланс плаћања једне земље може новчану ажију *да створи* и да је *одржава* морају, пре свега, да буду на чисто с извесним питањима. Они морају доказати: прво, да земља једна, која не производи материјал за новац, драге метале, може имати *трајно* пасиван биланс плаћања; друго, да ажије нема и не може бити кад је међународни биланс плаћања *активан*, и треће, на који начин може биланс плаћања једне земље *створити и одржавати* ажију у њој, кад је њена валута здрава, кад је она уредна, т. ј. кад она собом не ствара вештачке преграде за природно отицање и притицање новца, које сам саобраћај собом доноси

Да споменемо овде, најпре да наш писац претресајући питање о меничном течају у земљама с уређеном, здравом валутом, и у земљама с колебљивом, неуредном и нездравом валутом, ни речи не говори о томе да повољан или неповољан менични течај, а то значи међународни биланс плаћања, може створити и одржавати ажију. На против он говори и расправља о томе: како на менични течај дејствује здрава, а како не здрава и неуредна валута. Из тога природно излази, да он одриче да међународни биланс плаћања може створити и одржавати ажију.

Важно је још да читаоци умотре, да ми нарочито истичемо стварање, постанак, и одржавање ажије кад говоримо да међународни биланс плаћања нема утицаја на ажију. Колико се ствар мења *кад је ажија већ ту*, кад је њу створила и кад је одржава нездрава валута, видећемо доцније. Питање о *висини ажије* може стајати и стоји у вези с међународним билансом, али питање о постанку и одржавању ажије не стоји с њим у вези.

Из досадашњега нашега разлагања лако је разазнати и уочити: какви су принципи једне здраве валуте.

1, Да закон не брани да се плаћања врше у правоме новцу, у злату;

2, Да закон, држава, отклони сметње природном отицању и притицању злата; а то она може учинити само тако, ако ограничи други, ситан новац, на ситан саобраћај. Ово ограничење бива тиме, што држава прописује да се преко известнога максимума не може плаћати у рђавом новцу (никлу, бакру и сребру), нпр. у сребру преко 50 динара, а у бакру и никлу преко пола или преко 1 динара. Према томе и његова количина има бити одмерена, а ту количину показује искуство. Још једна мера смотрености у овом погледу је та, да вредност искованог новца за доплате, поткусуривања, буде већа од вредности метала у полугама, од кога је новац. Ово је потребно за случај ако би се пијачна вредност тих метала повећала, па би она онда могла повући за собом повлачење ситног новца из саобраћаја, ако би номинална вредност искована новца била мања. Ова је мера вредела раније за сребро, премда сад ствар стоји тако, да пијачна вредност сребра све више и стално пада.

Има мишљење да сиромашне земље морају имати сребрну валуту, а само богатије могу имати златну. Истина је да што је народ богатији и производња му развијенија, он се више и радије служи златом, али из тога не излази да су све друге земље осуђене на сребро. За Србију то нарочито не вреди. Она зна за златну монету одавно, и народу је она дража од сребра: наш народ је већ поодавно свикнут на злато. Толико о том, за сад, узгред.

Може ли, кад и у којој мери емисија *банкнота* да мења валутне одношаје једне земље ми смо, у главном, већ видели. Ако се она држи у границама, које јој одређује сама природа банкнота, као *кредитнога новца*, она не може кварити валутне одношаје. Моменти у којима ипак може да наступи, пролазно, дисажија банкнота према злату или ажија злата према банкнотама, са свим су особите природе, јер њих рађа и може родити само — *кредит*.

Да се вратимо сад на однošај међународнога биланса плаћања према ажији.

Претпоставимо, за часак, да је биланс једне земље, нпр. Србије, *пасиван.* Србија онда има више иностранству да даје него што од њега има да прима. Претпоставимо да је наша валута уредна, здрава; да, дакле, лошега новца има само толико колико је за мали, ситан саобраћај, потребно. Питање је сад: може ли се, и, ако може, на који начин јавити ажија на злато?

За то што имамо више плаћања на страни, него примања нама треба више злата које не можемо добити нашим примањима са стране која су у мањку. Тражња злата ће очевидно подићи интерес, а већи интерес ће изазвати приток злата, јер новац иде за већим интересом. То је једна последица. Друга је последица таке ситуације да ће она изазвати већи извоз, већу радљивост у радњама које са стране доносе злато, а, обрнуто, дејствоваће као препрека за увоз, те ће он почети да опада. После некога, дужег или краћега времена, настаће изравнање биланса. Ажија се у том међувремену, не може, међу тим, ни у ком случају јавити просто с тога, што другога новца нема, јер га има само онолико колико га гута ситан саобраћај, из кога онда он не може никако ни да изађе.

Ако, у такој земљи, има емисионе Банке, као што је наша Народна Банка, ако дакле у саобраћају има и банкнота, шта ће онда бити?

Докле год је њена подлога јака, т. ј. докле она количину новчаница својих држи у саобраћају у толикој мери, да њен кредит стоји непоколебан, да је она у стању увек своје новчанице *исплатити у злату* — дотле не може бити ни дисажије њених банкнота према злату. Ако се њен кредит поколеба, те се почне сумњати да ли ће она бити у стању свагда одговорити својим обавезама ондо наступа дисажија њених бан кнота, али, *осим ванредних случајева.* Банка уредна и добро управљана увек се помаже у таким случајевима дизањем интересне и дисконтне стопе, докле то стање не прође, и тиме и сама она дејствује у правцу изравнања биланса који смо напред поменули.

Као што се види овај *једини* случај ажије на злато, кад су валутни односи здрави, наступа само онда и тек онда кад у земљи има и кредитнога новца, и узрок му опет лежи у природи тога новца, у кредиту, а никако у међународном билансу плаћања, који само може, у том случају, да буде узрок *поколебаности кредита*.

Да би још јасније видели природу новчане ажије и њено легло, да узмемо сад случај активнога биланса плаћања. Код активног биланса плаћања очевидно мора бити искључена свака новчана ажија — ако је узрок њој у међународном билансу једне земље. Јер чим једна земља прима, у даном времену, више са стране, но што има да даје онда је очевидно да она сва своја давања, дуговања, подмирује својим примањем злата, па јој још нешто од тога и претекне и код ње остане.

Међу тим, у истини, новчане ажије има и код активнога биланса плаћања једне земље — ако њени односи валутни нису здрави, т. ј. ако има сувише лошега новца, или ако има сувише папирнога новца. Пример за то да не узимљемо од нас. Да узмемо Аустро Угарску која много тачније води рачуна и о свом увозу и извозу робе, и о кретању новца и о свем плаћању. И тамо је било и учених људи, и практичара, који су узрок ажији тражили у неповољном међународном билансу монархије. Међу тим *Теодор Херцка*, познати зналац ове врсте питања, у својој расправи Wechselcurs und Agio, Wien, 1894. доказао је на најочигледнији начин да је Аустро-Угарска не само имала повољан трговински биланс за све време од 1875. до краја 1893. године, него и већи приток злата од 1887. године до краја 1893. године од отицања или одилажења злата за то време. Најпосле он је утврдио и меничним течајем као сигурним мерилом активност аустро-угарског међународног биланса. И онда, пошто је то све утврдио, он пита: откуда онда опет ажије при свој активности биланса, и како је и којим путем њу могао активан биланц створити?! Да одговори на ово питање, писац испитује односе аустро-угарске валуте и показује како је услед увећања количине папира у последње време наступила дисажија банкнота или ажије на злато. Одвело би нас далеко да пратимо писца у овом његовом разлагању, али ћемо навести његову закључну реч о том: „нова појава дисажије у

Аустро-Угарској нема свој узрок у међународном билансу монархије, него у обрту, оптицају папира, банкнота *и* папирнога новца; није тражња девиза подигла њихов курс, него су циркулациона стрества опала у вредности, и то је онда изазвало скакање курса страним меницама... Једини начин да дисажије банкнота, и папира у опште, нестане, јесте повлачење сувишка његова и размене за злато.“ На бојазан да ће тиме, док још није скупљено потпуно онолико злата колико треба за повлачење свега сувишнога папира, злато из земље отећи, писац овако одговара: нека се најпре повуче један део, нпр. државни папирни новац, и ако за њ размењено злато из земље оде од тога неће бити никаква штета, на против ово одилажење дејствоваће као сузбијање ажије и повећање вредности банкнота, тако да ће после размењивање банкнота ићи правилније и без страха... „Са страховањем од отицања злата мора се један пут прекинути, ако ће регулисање валуте у опште да се изведе; јер отицање метала је суштина сваке металне валуте, шта више у овој поузданости отицања и притицања *које се само собом регулише* једина је корист од металне валуте према папирној валути, која би, иначе, била далеко боља, јер ништа не кошта и у сваком другом правцу исту услугу чини. Аустро-Угарска монархије изводи регулисање валуте, које је кошта на стотине милијуна, не за то, што су златници лепши, сјајнији, угоднији но папир, већ с тога што је златна валута стабилнија од папирне, и што једино на тај начин може постићи јединство у мери вредности с осталим културним државама; ова стабилност, пак, и ово јединство у мери вредности постиже се једино отицањем и притицањем злата, како то кад захтева равнотежа циркулације са иностранством: другим речима злато је за то боље од папира што може отицати, док папир не може. И кад би могућно било отицање злата спречити, онда се таква златна валута не би разликовала од папирне ни у чем другом осим у томе: што златна валута кошта, а папирна се добија за бадава“! (наведено дело, стр. 129—130).

Као што се из свега овога види, постанку и одржавању ажије у једној земљи може бити и јесте узрок једино у њеним валутним одношајима, у уређењу и стању њене новчане циркулације, а никако у међународном билансу.

Што се *висине* ажије тиче, кад је она већ ту, међународни биланс добија своју важност: он на висину ажије утиче. Ако је поволан, ажија ће бити мања; ако је неповољан или пасиван, ажија ће бити већа. Како у земљама, као што је Србија, где је валута нездрава, т. ј. где је лош новац и папир истискао све злато из саобраћаја, злато потребно за измирење давања на страни може доћи једино путем увоза са стране (т. ј. путем извоза еспапа, али не само еспапа но и путем сваковрсних осталих потраживања са стране), то је са свим природно да ће ажија бити мања кад тим путем дође више злата у земљу, а већа кад тим путем дође мање злата. Отуда је и у нас ажија релативно најмања под јесен, а највећа у пролеће. Отуда и појав да једна иста количина банкнота не даје исту ажију, и да већа ажија може бити при *апсолутно* мањој количини банкнота. Кад је нпр. наш међународни биланс у 1891. години био повољнији он је могао поднети, под јесен, и преко 29 000.000 динара банкнота, па ипак ажију да држи на висини од 0·46—0 88, т. ј. испод 4 5%, док нпр. неповољнији међународни биланс у 1894. и 1895. години није могао, у исто доба године, поднети ни 25.000.000 динара, а да ажију не попне на 2·40 динара, т.ј на 12% у средњу руку! Кад, међу тим, прегледамо редом године 1887—1895. ми ћемо видети стално растење ажије уз стално увећавање банкнота: од 3% у 1887. години до 16% и 17% у 1895., и од 9.953.000 динара банкнота у 1887. до 25.000.000 динара у 1895 години.

При овом разматрању не треба још ни ово губити из вида: свака државна позајмица са стране, у злату, дејствује у време кад се фактички изврши, т. ј кад се новац прима, као повећан извоз, т. ј. као поправка или бољитак међународнога биланса *у том тренутку*. За то се при испитивању узрока висини или низини ажије у даном времену, нарочито у нас, мора и овај моменат узимати у рачун. Са свим је природно, и једва да вреди и помињати, да те и такве позајмице и зајмови *после* дејствују стално у обрнутом правцу.

Поправљањем или побољшањем нашег међународног биланца, ми можемо, дакле, утицати на висину, односно спуштање ажије, али за њено нестајање не можемо тим путем ништа учинити: ма какав нам међународни биланс био, она ће

трајати све дотле, докле трају овакви, као што су садашњи, наши валутни ооношаји.

Остављамо за другу прилику да у *Делу* проговоримо засебно и нарочито о нашем међународном билансу, и о средствима за његово побољшање колико јо оно у нашој руци и моћи, а овде нека нам је допуштено да још реч две проговоримо о *штети коју поједини грађани и редови грађана од ажије трпе и сносе* поред онога што се у самој расправи Шраутовој може читати.

Прва последица ажије јесте, да сви еспапи који са стране долазе *поскупе.* Сви који имају потребу у њима, купујући их, штетују за онолико колика је ажија, а често и *више*, јер трговац увозник желећи да пренесе ажију на купца, срачунава је и већу не знајући колика ће она бити кад њему злато затреба и несигуран будући да ће дотле прометнути сав еспап. Ту долазе, дакле, и сељаци, и занатлије, и сви који имају сталну зараду: плату, пенсију, надницу. Трговци увозници са несигурности коју горе поменусмо и с разлога што ажија дејствује као успор промету еспапа, дакле увозу, немају никаква интереса у одржавању ажије, јер она и њих може да оштети. Сељаци и занатлије, који своје производе само у земљи продају, тек *после извесног времена* могу повишавањем цена својих производа бар један део штете, ако не сву, да накнаде, јер изравнавање цена домаћих производа према повећаним ценама страних еспапа не наступа одмах: нарочито сељак тек после некога времена опази, да 12 динара за 100 кила шенице које му плати трговац извозник не представљају више ону вредност коју су имали пређе: за њих он сад добије мање странога еспапа који му треба, нпр. соли, него пређе. И тек тада он почне премишљати и трудити се да и он своју пшеницу скупље продаје. Да то у нас, при нашим саобраћајним и пијачним одношајима, иде тешко, лако ће се разумети, Они који имају сталну зараду не могу штету од ажије ни на кога да пренесу: они је сносе и одмах у скупљим ценама еспапа који са стране долазе и после у поскупелим производима саме своје земље. Од овога, у нас, чине једини срећни изузетак чиновници Народне Банке с државним комесаром на челу, јер они плату примају у злату које Народна Банка купује на пијаци за своје

сребрне новчанице. Једини, пак, редови грађана који имају интереса да се ажија у нас одржава, јесу *мењачи* и наши *извозници,* без разлике, били они индустријалци или трговци са такозваним земаљским производима (житом, стоком, шљивама, кожама и т. д.), који, ако су још и акционари Народне Банке, имају двоструки интерес. Тај интерес њихов плаћају, који више који мање, сви други редови грађана, а то је скоро цела земља.

* * *

Нека нам је допуштено да, сад, завршимо ова посматрања и разлагања овим лепим и истинитим речима већ наведенога писца *Теодора Херцке*:

«На крају да кажемо неколико речи о често употребљаваној фрази, да се не може златна валута вештачки увести, да једна земља мора на вишем ступњу економског развитка бити па да до златне валуте дође, и да тада она сама од себе долази. Све је то у извесном смислу истина, само се мора при том наведеним речима у свему прави значај дати.

„Валута једне земље, у колико се под тим разуме избор метала који има да служи као мера вредности, не може ни у ком случају сама од себе постати, јер то одређује закон, и ма како била велика економска напредност земље она не може изменити закон док то законодавна власт не учини. Докле законодавство на томе стоји, да је сребро легално средство за плаћања, не може нико који је законима такве земље потчињен плаћати у злату, а док тога не буде не може се злато за унутрашња плаћања ни добити. Дакле начелно утврђивање валуте једне земље ствар је у сваком случају не природнога развитка већ законодавства.

«Да је онда, кад је ова претпоставка испуњена, фактично утврђење валуте. т. ј. фактичко оптицање злата у земљи, ствар искључно природног економског развитка, такође је, у главноме, неистинито. Могућно је да онда наступи оптицање злата само од себе, али само под предпоставком да других циркулационих средстава нема одвише, односно да је та средства ако су већ ту била природни развитак саобраћајних потреба апсорбовао и на послетку надјачао. Савезне североамеричке државе дају пример за то, како је поред ранијега сувишка папира злато ипак у саобраћај ушло, ма да законо-

давство и влада ништа друго нису урадили до што су дали могућност да се плаћања и у злату врше. Ако, дакле, једна земља хоће и може да чека, док њено становништво, њено богаство и, према томе, потреба у циркулационим средствима толико ојачају да поред ранијих песмањених фидуцијерних новчаних знакова (новац који се на веру прима, а нема своју унутрашњу вредност, или му је она мала према номиналној) може примити у се злато, онда се, одиста, може ослонити на природни развитак, увек под претпоставком да се законодавство постарало да злато постане новац. Али ако једна земља неће и не може толико да чека, то је њена ствар а не ствар природнога развитка, да сувишак фидуцијерних циркулационих средстава, односно лошега новца, који притоку злата смета, из саобраћаја уклони. Јер природа истина може потребу за новчаним знаковима повећавати, али она не може њихову количину кад је она већ ту смањити, у колико су та циркулациона средства фидуцијерне природе. Друго што очекивати значи природном развитку придавати снагу или моћ да он сам фидуцијерне новчане знакове размењује за метал, другим речима значи захтевати од природе саме да она уништи, т. ј. исплати државни дуг; јер папирни новац не може на страну одићи, он се мора исплатити, ако се хоће његова количина да смањи. И у толико се, дакле, ако се хоће оптицај злата на место папирнога и лошега новца, мора оно вештачки у саобраћај увести, т. ј. вољном или свесном радњом дотичне државе.

«Кад су, пак, обе ове погодбе ту, т. ј. кад је злато добило законску моћ плаћања и кад је рђав новац, ако га је дотле било, повучен, онда, свакојако, не треба више никаквих вештачких средстава да се циркулација злата утврди; онда иде, даље, ствар сама од себе, и ствар је природног економског развитка да га све више умножава. .. Закон о новцу и уклањање рђавога новца из саобраћаја ствар је, дакле, законодавства и владе, а све је друго најбоље оставити самом природном развитку.

«Али, чудновато, они који се позивају на природни развитак, закључују из тога са свим противно ономе што тај природан развитак неодољиво захтева; они хоће природу да претворе у занат, а свој сопствени посао да оставе «природном

развитку". И извор свих ових заблуда и забуна лежи једино у бркању дисажије, односно ажије новчане, са меничним течајем".

На завршетку још само неколико речи: питање о ажији у нас, питање је дакле просто и једино наше новчане циркулације, наше валуте, коју треба и мора држава да уреди. Да је оно већ одавно на дневном реду, и да је до сад требало да се и реши, и то је јасно. Што се више с овим питањем чека, све се више његово решење отежава и поскупљује. Мешање међународнога биланса Србије с овим питањем одводи ствар само на странпутицу и одмаже његовом решавању. Да је то мешање неоправдано и неумесно, надамо се да смо доста јасно показали и утврдили.

Кад се питање правилно постави, онда је оно већ у пола решено — вели једна мудра реч. Надамо се да смо овим излагањем успели питање правилно поставити, а тим самим и помогли да се оно и правилно схвати, па и правилно решење његово припреми.

Угледајмо се на Румунију, а чувајмо се примера који нам Грчка у том погледу даје! И један и други пример за нас су врло поучни; и, ако смо паметни, ми ћемо изабрати онај који је бољи, те ћемо се пожурити да ово важно питање што пре правилно решимо, као Румуни што су урадили *пре нас*.

Р. М. Л.

ПАХУЉИЦЕ

I.

Свијет је овај радост и љубав и срећа,
И жалост и туга А ти, душо, узе
Кад дијељасмо свијет само радост, срећу,
А ја узех помен и тугу и сузе.

Но ти буди срећна, к'о ја што сам миран!
Јер мој јад бескрајни, моја туга бледа
Језеро је тихо, у ком слика твоја
К'о божанско небо вјечно се огледа...

II.

Гледам у вртићу како цв'јеће жути,
Како пада с липе, са гранчица њени';
Свуд блеђаним лисјем посути су пути,
Тек зимзелен цигли радосно зелени.

Тако у мом срцу, гдје радосна нада
Прецвала је давно и расула цв'јеће,
Стоји љубав моја весела и млада
Што ни једна јесен убити је неће.

III.

У љубави твојој и у срцу твоме
Рај и небо чисто видио сам л'јепо,
И ја пјевах страсно милом рају томе
И љубљах га силно и вјеровах сл'јепо.

И за то су срце распињали моје,
За то дадох радост, спокојство и срећу!
О, ал' нека! Нек' ме снађе безброј јада
Никад раја тога одрећи се нећу.

IV.

Гле водопад, како пада са висине,
Ту куд р'јека хита с бистри вали њени,
И кроз меко цв'јеће тек таласић мине,
Пада, па се губи у бисерној пјени.

Тако туга моја, кад пред тебе стане,
Потече из груди тихо и без гласа,
Ал' преврије, па се изгуби у пјесми,
К'о вал што се губи у пјени таласа̂....

Мостар.

Јов. А. Дучић

У КРИЛУ МРАКА

— НОВЕЛА —

Тражио сам дуго стан, тако угодан, да бих му могао наћи мало махне; и после неколико дана тражења, једнога дана ступих у једну осредњу кућу. Закуцах на врата и уђох. Више је личила каквој кујни но соби, где ме дочека једна старица. С обе стране те простране кујне беху врата од две собе; дакле једна се од њих издавала.

Домаћица, стара, сувоњава жена, показа ми собу. Угодна и добро намештена. Месечна закупнина није била велика и тако се брзо погодисмо. Кад пођох натраг, запитах старицу:

— А коме сте издали ту другу собу.

— Ову? и показа руком на врата, ах, та ту вам седи један младић тако весео, да још нисам видела веселијега.

— Он је ђак?

— Да... Чита вам тај сваке ноћи до поноћи, али, кажем вам, што је весељак то је за чудо!

— А преко дана долази ли кући?

— Свакога дана; затвори се у собу, па само чита или, по неки пут, шета по њој...

Беше ми мило што имам таквога суседа, бар ћу с њим провести пријатно које зимње вече.

*

Доселио сам се. На мојој се старици, Стани, не показује се ништа ново. У јутру рано устаје и пажљиво ми отвара собна врата, бојећи се да ме не пробуди, а ја будан већ одавна. Чисто ми мило што сам нашао овако удобан стан.

Стана га необично чисто држи, и труди се да задовољи свако могућно моје тражење.

Једнога јутра, кад ми унесе обућу, запитах је:

— Да ли вам тај весељак рано устаје?

— О прилично доцкан, јер увек доцкан леже.

— Па свакако спава још?

— Да, рече она, и пође вратима.

— А како се зове?

— Павле!

Изиде из собе. Нисам још мога суседа видео, а већ ми је душа пуна чежње да га видим. Чудновато. Има појава у душевном животу људском врло тешких да се испитају и објасне. Не знају се узроци њихова постања. Обично се вели: од природе постају, или по неком инстикту та се и та појава у нашој души догађа. Ето, ја још не знам ни најтање контуре лика Павлова, па ипак осећам да ме нешто к њему вуче. Од куда то? Ко зна...

Док сам се облачио, и читао неке дневне новине, чујем из кујне мек мушки глас, мало потмуо и промукао: Молим вас дајте ми још мало воде.

Без сумње, глас је био Павлов; и чудно је он треперио у мојим ушима. Изгледаше ми као глас плачнога детета, или који сам често слушао код пијаних људи, кад долазе к себи, и грижа савести натапа им душу и срце плачем и очајањем. Не прође сат кад изидох из собе, и сусретох се у кујни са Павлом.

Нећу да кријем да ме је лик његов јако изненадио. Ја сам га сасвим друкчије представљао а он је опет, у ствари, сасвим друкчији изгледао. Први ме ослови:

— Аха, ви сте ми сусед; е, баш се радујем, продужи смешећи се, што ћемо по неко зимње вече провести. Како вам се свиди стан?

— Врло добро.

Иђасмо заједно. Осредњега је стаса био, лепа правилна лица, или чији сâм изглед није никако одговарао његовој веселости. Целога пута смејао се и причаше ми неке ствари, које су се тицале стана и Стане.

— Колико има од кад станујете код ње, запитах га.

— Друга је година, Стана ме јако воли, и не могу ни на најмању ствар да се пожалим.

У том прође поред нас доста лепа девојка. Он се насмеја на њу, и рече:

— Ово је лепо лице.

— Да, рекох, и у томе тренутку и његов смех и оно његово понашање изгледаху ми врло детињасти.

Још мало пођосмо и растависмо се. Обећао сам му да ћу те вечери бити код њега. Он, кад се нађе сâм, пође споријим кораком и већ не гледаше, као пре, у мимопролазне. Више је пустио главу но што се обично држи. Па ипак његов пређашњи смех и понашање беху врло детињасти.

* * *

Прођоше неколико недеља....

Једне вечери, кад одох к њему, поче да ми прича о разним стварима и то тако све веселим гласом, да ме је, просто, чудио. Па тако у говору дође реч на рад и читање. Дознао сам да је знао добро и француски и немачки, и многа дела читао на њима.

— Ви заиста дуго седите сваке ноћи.

— То је мој обичај.

— Али вам то може да уди здрављу.

— Ни најмање, одговори он и загледа се у једну шару на завеси као да је тиме хтео да прекине разговор.

Посматрао сам га опет неко време док је тако посматрао шару. Његово благо и бледо лице није никако одговарало његовој веселости. То беху две суште противности. Па и његов глас у извесним приликама чудно је и некако боно треперио.

Одједном се trже из тог стања па поче на глас да се смеје. Обрати погледе на мене па ме запита !

— Зар ви не волите смех, и ви се још не смејете ?

— Ја ! Због чега ?

— А збиља ви и не знате то. И поче да ми прича неки дневни догађај, који, у ствари, није ни мало био тако смешан.

Седели смо тако читав један сат разговарајући се о појединим стварима. Кад устадох и пођох, запитао сам га :

— Имате ли какав занимљив роман ?

— Романе слабо читам, али имам неколико који су и добри и доста вреде

Приђе стелажу и извуче један:

— Qui si sana, од Шпилхагна, чуо сам за тај роман, баш ћу га пажљиво прочитати.

Он не рече ни речи. Ћутао је. Видео сам да је хтео да ми каже нешто, па или није хтео или ваљада није могао. Изидох му из собе и одох у своју.

Тај први дубљи упечатак, који сам стекао овим састанком, уверио ме у ономе, што сам и пре мислио о њему. Знао сам да је младић начитан, добро образован, па ипак оно његово весело понашање и кад не треба, губило је много од његове вредности. Да ли је могуће да му то дуго читање није донело ни мало озбиљности, које је требало, и према самим годинама његовим, да буде. Тада нисам ни мислио да треба дубље да уђем у испитивање његове душе. Не познајући га добро ни у садашњости, не знајући му ни трунку од прошлости, нисам ни могао имати какво друго мишљење о њему, него што је оно било. Најзад сам мислио да му је таква сама природа, јер има и стараца врло детињастих.

Дани су мирним током пролазили. После суморне мрачне јесени наступили су снежни, зимски дани. Више сам седео код куће но излазио. Стана по мало кашље, и тако ме неки пут узнемири. Али то није ништа. Што се тиче Павла, он слабији бива. Опазио сам да врло мало излази из куће и да више ради. Али то није обичан рад. Радим ја а видео сам да раде и други. Но његов рад је био сувишан. Већ од седам сата у вече он је за својим столом, натрпаним књигама. Дође и пола ноћи он још седи. Чита, непрестано чита. По неки пут кад се задржим код каквога друга, па дођем доцкан кући, после пола ноћи, ја видим да он још седи. То је сувишан рад према његовим годинама.

Једне декембарске ноћи задржао сам се дуго код једнога пријатеља. Било је два сата после по ноћи, кад се вратих кући. Ушао сам у двориште и опазих да лампа још светли у соби Павловој. Два сата зимске ноћи прошло и он још седи. Нека моментана жеља нагони ме да кроз прозор, који није био добро скривен завесом, погледам у собу. Сагнем главу и загледах се.

На столу светли лампа бацајући неку тајанствену светлост на оне разбацане књиге и на њега самога Павле није читао, Заронио главу у руке и као загледао се у неки предмет, који нисам никако могао да видим. Можда је читав четврт сата остао у томе стању Најзад сам помислио да је заспао и таман хтедох да се одмакнем од прозора, кад он подиже главу. Видео сам му више од пола лица и оно је било страшно за мене. Његово чело била је мрежа бора, око живо, поглед некако дивљи и пун претња, обрве савијене, блед је и сувише био. Па за тим опет спусти главу и загледа се наново у малопређашњи предмет; ухвати га грчевито рукама и баци у древену кутију, коју сам и пре опазио, кад сам код њега био, и метну је међу књиге.

За тим устаде. Дохвати се обема рукама за косу и прилично јако рикну. С прећу мене на собњем зиду била је икона, која је представљала Господа, где на облацима седи. Он се окрете њој, и у онаком стању, паде на постељу која је била испод иконе.

Чини ми се да је представљао неку сцену из какве драме, и опет сам сумњао у то. На постељи је лежао неколико секунада, па се диже брзо, спусти се на столицу крај стола, зарони опет главу међу руке и поче тако гласно да јеца да сам и ја чуо.

Одмакох се брзо с прозора, и уђох у собу. Као неки слаб зрачак, у јутарњој зори, који с далеког истока долази и, као издишући, показује да се светлост рађа — тако сам један такав слабачак зрачак добио о животу Павлову. Где је она беспрекидна веселост, са којом је он говорио са сваким; где су они разговори, који су тако детињасти изгледали, кад је говорио с киме? Тај је живот можда легло две природе, које се непрестано боре, трошећи у тој борби физичку, а још више душевну страну живота његова. Али од свих тих ствари, мене је највећма занимало једно и велика радозналост обузела је моју душу да дознам какав је био предмет, који је тако занимао Павла, и који је био узрок, можда, свему оном чудноватом догађају. Са̂м предмет нисам могао видети, али сам ипак опазио да га је оставио у древену кутију, која му се налазила међу књигама.

Другога дана сусретнем се опет с њим. Био је блеђи но обично. Видело се, да је прошли догађај оставио доста видљив траг. Ишли смо заједно и за неко време нисмо ни речи проговорили. Најзад, погледавши ме некако чудно, поче опет обичан разговор са већ навикнутом веселошћу.

— Како сте спавали?

— Врло добро, одговорих.

Он ућута. Баш паде добра мисао за даљи разговор. Одмах га за тим упитам, загледавши му се добро у очи:

— А ви?

— Необично добро; тако добро, да се не сећам да сам тако икад спавао, одговори веселим гласом; одврати од мене поглед, па се насмеја, али то беше чудан, необичан смех.

— Да, тако добро, тако слатко! продужи.

Па одједном као да се трже, одмахну руком преко чела, и оним истим гласом рече:

— Одавно нисам био тако расположен као данас.

Опет ућута. Дођосмо до места где смо се обично растали. Пружи му руку и рече:

— Можете ли доћи после подне к мени? Нећу да радим.

— Врло радо, одговорих

— Е, чекаћу вас.

Руковасмо се и одосмо сваки на своју страну Нисам прешао ни десет корачаја а окренем се. Павле је ишао споро, опет више сагнувши главу но обично. Поред њега пролазио је свет, и мушки и женски, али он на њих није ни освртао главе. Изгледа, као да је заронио у једну мисао, те га она тако силно обузела као да је само њоме живео.

Чудновато! Ова људска природа која је сада тако мирна, у извесном часу постаје дивља и страшна. Сетим се прошле ноћи и гледајући га сада, једна велика загонетка о том животу је у мојој свести. Какав је то живот, каква је то природа! Колико сам читао романа живота, где сам у појединим догађајима сретао најчудније природе, опет све то беше мање загонетније, мање чудноватије од ове природе. Ко би могао објаснити ту мрежу најразличитијих осећаја, која покрива ту душу? Изгледа нико, или једино време могло би то изнети на светлост.

После подне кад сам ушао к њему у собу, он се завалио на мало, већ похабано канабе и у један угао собни упро своје погледе.

— Шта ви мислите? рекох и пружих му руку.

— Све, или боље рећи ништа.

— Како то?

— Ето, посматрам онога паука, како се полако спушта и диже по својој паучинастој мрежи. И знате ли, шта сам зажелео у овом тренутку да постанем — доста је чудновато, али то сам јако зажелео, погодите?

Ја слегох раменима.

— Како ћу погодити!

— Паук!

— Паук?

— Сасвим тако.

Па се за тим подиже и прсну у смех. Пође мало своме столу, но одмах се врати.

— Ето, видите, не могу ништа да рекнем а да се не насмејем.

— И ви сте увек тако весели, рекох и ударих мало јачим гласом на *увек*.

Он место да ми одговори одмах, махну руком преко чела, зарони је у косу и тихо уздахну, али ипак доста јасно да сам могао чути.

— Увек, да, увек весео. Шта ћу кад ми је таква природа!

Па се опет засмеја, али тај смех би некако чудан, тајанствен.

Посматрао сам га, и сада сам могао јасно да опазим, да сав овај смех беше неприродан, вештачки. Да ли да му кажем шта сам оне ноћи видео или не? Нисам могао да се одлучим. Ако му кажем, бојао сам се нечега, што сам мислио, да ће се, као последица, догодити, а управо нисам тачно знао шта ће то да буде.

Разговарали смо се читава два сата о свима стварима, које су нам на ум долазиле. Он се трудио да буде исти онакав какав је у почетку био. Али испод оне привидне весело-

сти опазио сам да јак, силан бол почива у њему. На свршетку говора случајно паде реч о љубави.

— Збиља, јесте ли икад љубили?

— Кога? запита он зачуђено.

— Па... какву женскињу.

— Никад! па ипак љубио сам страсно, љубим и љубићу са још више жара.

— Ваљда неког од ваше родбине?

— Не.

Кога би толико могао да љуби? Загледах га у очи и оне су севале као распирени велики жар.

— Знате ли предмет моје љубави?

— Заиста не, рекох.

— Вечност, пријатељу, вечност.

Да ли сам га могао разумети, не знам, али да га нисам тако тужнога и у исто време тако дивљега видео то је заиста било. Седе опет на канабе, забаци главу на наслон, и као себи да говори, а не некоме, који га слуша, поче:

— Једна искра из вечнога жара бола и очајања прснула је кроз васелену; пала је на земљу. И у утроби моје матере нашла је склониште да се претвори доцније у читав комад жара. То сам био ја. Ах, пријатељу, Хораците, како је паклена та искра била! И из њене средине, из њена језгра створио се мој мозак, и као што видиш из ових књижурина дува ветар и распирује ту искру жара у грозан, велики пламен...

Па полако као мачка кад вреба миша окреташе главу к мени, вребајући мој зачуђен израз лица.

— Јесте ли разумели, пријатељу?

— Ништа, верујте.

— Благо вама!

Устаде са седишта и приђе ми.

— Нека вас ово не чуди што булазним. По неки пут болујем од главе, па бунцам.

Падоше још две три речи између нас и изидох зачуђен из собе. Ко ће још знати шта та природа скрива. Демона или анђела? Чинило ми се обоје, само то не смешано, као код других људи, но раздвојено, да у једним часовима сасвим демон влада, а у другим анђео.

Од тога дана слабо сам га виђао. Радио је сада више но пре. Прођоше неколико недеља. Једнога јутра кад ми Стана унесе воду беше доста узнемирена. Спусти бокал с водом на столицу и рече тихим гласом:

— Нема ништа од г. Павла!

— Како? запитах је зачуђено.

— Ето, да је још само ту здрав, рече и показа руком на своје чело. Па за тим продужи:

— Има скоро читава недеља како целе ноћи не спава, и само чита и нешто страшно говори, да ме је страх ноћу да га слушам. Баш ми га је жао. Сиромах младић!

Изиде из собе. Оно што сам мислио да ће као последица те душевне борбе доћи, већ се почело остваривати. И зато ме није много ни изненадило саопштење Станино, да ће једнога дана његов ум помрачити; у то сам тако веровао, од оне ноћи, да сам чекао дан, кад ће се тај страшан догађај започети. Обукох се на брзу руку и изидох.

Целога дана није ми се ништа особито догодило и, заузет својим пословима, признајем да сам и заборавио на Павла.

Друге ноћи задржах се дуго у граду и изби један сат после поноћи кад се вратих кући.

У соби Павловој светлила је лампа. Ма да ме је вукла жеља да завирим кроз прозор, ипак то нисам учинио. Отворих полако врата и уђох у кујну; и веома се изненадих кад сам видео при светлости кандила, које је сваке ноћи горело пред иконом, Стану, где стоји поред затворених врата Павлових. Чим сам ушао она метну прст на уста, нагонивши ме тиме да ћутим и показа ми руком да станем поред врата.

Из собе Павлове чуло се потмуло рикање, као бесног, полуделог човека. Говорио је нешто, али се није могло чути, и ако сам све силе напрегао да чујем. Као да се разговарао с неким. Погледам Стану, она сва уплашена, јако узнемирено дише.. Говор, из собе, бивао је све јачи и могао сам већ чути по неке речи, изговорене подмуклим и промуклим гласом.

— Отвори уста... реци ми што те питам.. нека засветле твоје очи.... да прочитам живот.

Па за тим наста тишина за неколико тренутака, па се онда чу јак удар столице, као да је скочио с ње, и одједном

ужасан, страшан урлик, тако страшан, да сам сав задрхтао. Брзо отворих врата и улетих унутра.

На поду онесвешћен, блед као мртвац, лежао је Павле. У његовим рукама грчевито је стегнута човечја лубања. И њене вилице беху мало отворене, да се могао између њих прст метнути.

Подигох га и спустих на постељу онако онесвешћена, али му из руку нисам могао ишчупати лубању, као да је била прирасла за његове дланове. Тако је трајало неколико минута док је са̂м Павле из руку не испусти, и тада се вилице њене спојише, али прво шкљоцнуше тако чудно, да ми је језа прошла кроз тело.

Павле лежаше читав четврт сата у таквом стању, и онда поче полако очи да отвара и подиже се. И прва слаба, једва чујна реч, која је пала са његових усница, беше:

— Где је?

— Ко? запитах га.

— Па она..

Па одједном загледа ме добро у очи. Дохвати полако моје руке и усправи се. Мртвачко бледило још је било на његову лицу. Кад устаде, пређе преко целе собе погледима и заустави их на сто, на коме лежаше лубања, угледа је и сав се затресе, као да га пробија хладна језа.

— Метни је у кутију, тамо... и показа ми дрвену кутију између књига.

Оставих је. Он ћуташе неко време као да је хтео да скупи своје разбацане мисли. Али није могао. За тим брзо устаде с постеље и седе на столицу, тако да је оштро упро погледе у собни угао, где је био паук.

У очима му се полако враћала живост и жар. Зенице му се почеше да шире и засветлише страшним, дивљим погледом. Почеше да му се грче уснице. Загледа се још оштрије у онај простор собњег угла, па одједном баци руке у своју разбарушену косу, рикну бесомучно и поново се стропошта на под. Кад сам га подигао, пена му је излазила на уста... Од то доба, ма да је сунчана светлост и даље обасјавала пространи свет, његов је ум почивао у крилу мрака.

Жив. Д. Павловић

СТАРИ ТРАЧАНИ

по В. Томашку[1])

ЕТНОЛОШКО-ИСТОРИСКИ НАЦРТ

Као целина у тектонском и геолошком погледу простире се јевропско-азиски (еуразиски) планински појас. На северу му леже ониже планине, шумовите и баровите равнице и степе, а јужно од њега безводне пустиње, наслоњене на Средоземно море, у којима има места за културу само у Нилској делти, Месопотамији и у Сириском приморју. Сâм пак овај планински појас, између пространих али једноликих покрајина, има погодаба за развитак од сваке руке и нарочито помаже изолованост народâ, што у њем бораве. У оном јужном пустињском појасу имамо семитске и хамитске народе, на северу пак размештена су индојевропска племена, а до њих источније монголска. У средини међу овима од вајкада су живели стари народи. сродници по раси с индојевропскима, делећи особине кавкаске расе, али по језику тако су различни, да се распадају у читав низ осамљених језиковних острва, која ништа немају заједничко осим подобности за флексију. Кроз овај су се етнички појас пробијала и тако га још више дробила друга племена, што се кретаху пут југа. Остатака тих старих народâ находимо на северним падинама Пиринејâ, у дубодолинама и литицама Кавказа, у долинама Хунза Нагира (Hunz - Nagir) — на међи моносилабичнога света азиског. М. Азија и Јерменска, Албурс, Загрос, Хиндукуш добише становнике из северних јевропских страна[2].) И индоиранска племена, ариска, пређоше преко источног дела еуразиске планинске греде и настанише се поред иноплемених народа на југу азиском. Свакако их и принудише, да се селе монголска племена, која се исто тако кретаху на југ.

У Малој Азији има пуно хетерогених народа и народића, који исто тако подлегоше утицајима с истока, као што у старој Јелади њима подлегоше лелешка и пелашка племена. Али ти малоазиски народићи, које

[1]) Die alten Thraker, I Theil: Uebersicht der Stämme, Wien 1893, (Sitzungsberichte der phil.-histor. Classe, CXXVIII Band) и II Theil Sprachreste (1. Hälfte, ibid. B. CXXX).

[2]) Томашек је присталица теорије о јевропском пореклу Индојевропљана, в. о том Просв. Гласник, 1894: Новија истраживања о прадомовини индојевропских племена.

због своје слабости које због непрекидних међусобица нису били у стању утицати на судбину суседних им земаља. Ретко кад удруживаху се за заједничку акцију против Сирије, Ћипра и Нилске Делте. За сву културу и напредак треба да захвале истоку (Месопотамији и Јегипту). Увек су се међу тим чували да не дођу у судар са северним народима, што с ону страну мора живљаху у Јевропи. По језику су многи малоазиски народи међу собом сродни, индојевропског стабла језика, и ако се у физичком погледу доста разликују. Кад су северна — јевропска племена прекинула са својим јевропским сродницима све свезе и тако се обрела осамљена поред других иноплемених староседелаца, од њих различних и по језику и по физичком типу — поред пређашњих етничких острва појавише се још и друга. Томашек мисли, да куд и камо природније изгледају сеобе северних народа преко Босфора или оном ивицом поред Касписког мора — преко М. Азије у Иран, него ли што би биле у обрнутом правцу, а као што се обично узима да су текле. И покрети и сеобе монголско-турских племена у историска времена говоре у прилог сеобама индојевропских племена са севера на југ и југоисток азиски. Нема сведочанства о сељењу индојевропских народа с југа на север; семитска је сеоба у предисториско доба била у споменутом правцу — са севера на југ, арапска је најезда — изузетак.

Јермени и Фрижани, стари становници М. Азије, индојевропског су порекла; али нису дошли с истока у земље, у којима их налазимо у историско доба. Као индојевропски језик, јерменски је сачувао доста исконских одлика (аугменат, аористе, благо у речима), премда се јерменски језик силно променио, јер му се гласовни систем јако променио под утицајем „оралне диспозиције“ алофилних малоазиских племена, коју је од њих примио народ јерменски.[1]) Јерменски језик није тако близак род с индоиранском групом индо-јевр. језика, још мање ирански дијалекат, као што се пре мислило, а што је оборио Х. Хишман[2]) у половини осамдесетих година. Баш јерменски језик сведочи да је правац јерменске сеобе ишао — од запада к истоку — преко Босфора кроз Пафлагонске кланце преко реке Халиса (Кизил-Ирмака; јерм. αλί 'слан' ἅλς „со“) кроз јерменску тему, уздужном долином Ликос (Lykos) или Geil-Get и кроз Саталску клисуру до на горњи Фрат (Frat) и Airarat-ску râvân. Тек је у VII веку заузета земља „алародска“ и осталих брдовитих кантона све до језера Вана, јер у асирским клинастим натписима нема спомена о овој сеоби, нити пак има јерменских имéнâ мêстâ пре

---

1) О тој етничкој промени језика лепих је мисли изнео *Х. Хирт* у Indogerm. Forschungen, IV Band, а пре њега давно је тај моменат у творби језикâ истицао славни талијански лингвиста *Ђузепе Асколи*, упор. Sprachwissenschaftliche Briefe, нем. превод. Leipzig 1887, из којих се види да Х. Хирт није ништа ново пронашао. У овој прилици не треба заборавити студије о мешању романских језика с црначкима и о постанку креолских дијалеката од *Х. Шухарта* (Hugo Schuchardt) и Lycien Adam-a. Suum cuique tribuendum. О овом питању и у чланку *Б. Бурдона* Revue philosophique. 1891.

2) Zeitschrift für vergl. Sprachforschung, B. XXIII; Armen Studien 1883.

VII. в. Кад је била ова јерменска сеоба, ништа није познато, јер ју је заклонила много интензивнија сеоба кимериских и сачких племена.

За Јерменима се упути друго малоазиско племе индојевр. порекла, потискујући их пред собом, — Фрижани. Они се лепезасто раширише у југозападном делу М. Азије у поречини реке Сангарија, неки одоше ћа на Крету и у Јеладу. И у новом завичају продужише Фрижани, као пре на Струми и Марици, бавити се о стоци, радити земљу и чувати онај оргиастички култ природе. Фрижанских је племена заостало и на трачкомаћедонском земљишту и после, пошто им се главна маса одселила у Азију. Ове фрижанске метанасте сматраху доцније Грци да су у Јевропу дошли из М. Азије, из тројанских страна, јер су говорили да су Теукри (стари становници Троје) предузимали освајачке походе до Вардара (Ἄξιος) и Саламврије (Peneus). У новије време неки лингвисте мисле да су Фрижани по језику сродници језицима источнојевропске групе (словенскобалтиским и илирско-трачким). Тако мисли и Томашек.[1]) Тако би према овој поставци Фрижани заузимали сав простор од Хема (Балкана) до мора. Овакав нам распоред племена у источној половини Балканскога полуострва може објаснити, зашто се у предисториским сеобама Јелини не упутише преко Хелеспонта пут М. Азије, него се разлише по пелашким и лелешким земљама, држећи се Јадранскога мора. Из онога ће, дакле, бити времена, док још Грци и Фрижани беху суседи, грчки облик имена Φρύγες и заједничке речи као vanakt — 'краљ'.

На целом Хелеспонтском приморју, западно од Фрижана, што живљаху у поречини Сангарија, налазимо *Мисе* све до р. Каика (Caïcus). Они су близак род Фрижанима. Према распореду племенā у М. Азији лако се може извести, да су Миси „арijергарда" фрижанске народности, последњи делови њени, што пребродише узину морску да се населе у М. Азији. И једни су и други били, према Омирову причању, тројански савезници. Омир знаше и за Мисе, што живљаху у суседству понтиских номада на трачкоме северу: то ће бити свакако заостали делови миског племена у прадомовини — јевропској, у балканским крајевима. Још су у римско доба живеле растурено Moesae gentes. Тројанци се у Омирово доба прозваше Τεῦκροι, али они, као што изгледа, нису сродни с Мисима и Фрижанима; пре ће они бити како абориненско малоазиско племе, којег после неста у новодошлим племенима. Певачи из Омирова времена опевају догађаје и стање ствари свога доба, ну топографска је номенклатура у тројанској земљи миска, те ће бити по свој прилици да су Миси доста рано колонисовали ове земље и одржали се до јелинског доба.

У историско време живе у равницама на доњем Дунаву Скити и трачки Гети. У врло давнашњој епоси народнога и језиковног развитка живела су ту на доњем Дунаву и у црноморској области степној још нераздељена номадска племена ариска. Овде је најудесније место за

[1]) Види напомене *О. Шрадера* у шестом издању V. Hehn: Kulturpflanzen und Hausthiere (Berlin, 1894.) стр. 531.—534.

гајење коњâ; биће да је у тим крајевима први пут одјекивао чисти и богато развијени арискл прајезик, из којег сродна племена уоколо узајимаху имена за породични и пастирски живот. Из њега су узела трачка племена имена за степне домаће животиње. Одатле су се кренула ариска племена у туђе крајеве ка југоистоку, да освајају земљу по земљу у Азији, тако да их у праскозорју историје нађемо насељене у поречини Инда и на иранској висији, међу иноплеменим и инојезичним народима дравидским и кушитским. Остатакâ од ових насељеникâ налазимо дуж свега црноморскога приморја. Ну док се ариска племена далеко удаљише од своје прадомовине, заосташе им многобројни сродници у Јевропи, на своме старом месту, да се после, кад се намноже, постепено рашире на све стране око прадомовине. Њихове се сеобе ни из далека не могу поредити с ариским сеобама.

Прадомовина је *трачке* народности у карпатском планинском масиву. Језгру трачкога варварског света находимо у целом старом веку у овом планинском венцу (corona montium). Сва трачка племена спајаше у једну целину исти језик, чиј је генетички блиски рођак и језик фрижанскомисиских племена, а нешто даљи јерменски језик. Мирно, полако се развијајући према погодбама мочарног и баровитог земљишта своје домовине, живљаху чланови велике словенскобалтиске етнолошке и лингвистичке породице као северни суседи и даљи рођаци трачких племена. На средњем Дунаву, западно од Трачана, у та прва времена, која скрива непробојна тама, живљаху Илири, чиј је језик био самосталнији, и ако је доста сродан трачком, а који исто тако беше члан источнојевропске гране језика. Илири су преци данашњих Арбанаса, у чијем језику пође за руком ученим људима пронаћи и много остатака из индојевропскога наслеђа, премда је старину покрио нов слој туђинскл, те због тога дуго времена нису знали, куда да ставе арбанашки језик.

Кад у тој старој домовини поста тесно Трачанима, сташе се спуштати с Карпатâ у равнице око доњега Дунава. На путу им свакако стајаху мисискофрижанска племена, најближи им сродници по језику (— и крви). Они их или покорише или потиснуше лево и десно или сасвим расиршташе. Кад су дошли у родне земље око Дунава и испод Балкана, није им се свидело да се прихвате обрађивања земље, јер, обикли на пастирски живот ариских племена, заузеше планинско и брдовито земљиште и у новом завичају на југу од Дунава, где им је било згодно чувати стоку и држати у покорности и експлоатисати мисискофрижанска племена, која се још не оселише у Азију. Само се онда стуштаху у долине већих река као маричку и струмску, ако им је у планинама било мало места. Не ће имати права они научници, држи Томашек, што мисле да су трачка племена доцније потиснута из долина у планине најездом других племена (Giseke), Трачани су, од кад се за њих зна у историји, увек били господари политичке ситуације, као што се по њима и сва земља зове „Трачка“. Мисискофрижанска племена била су без и

какe политичке моћи, обично поданици, који су признавали туђе господство, и ако су могли стајати на вишем ступњу културном по њихови господари, којима бејаше зазор радити земљу и теже послове.

Данас је тешко одредити, које су дијалектичке разлике делиле трачки језик од мисискофрижанског, јер су оба језика изумрла, а од њих није остало ни целих реченица, а камо ли писаних дела и споменика. Слаби су се трагови тих језика одржали у властитим именима. Више међутим пада у очи разлика између старијих становника у Трачкој — фрижанскомисиских племена и правих Трачана у начину живота и у култури. Староседеоци су расути, као острва, у јужном делу Тракије, немају политичке моћи, раде земљу и разне занате, у умном погледу су развијенији. Особито их карактеризује оргиастички култ природе и њихова велика подобност да лако примају источну и грчку културу. С тога се они брзо и претопише у Грке, док се Трачани одржаше све до римских времена, кад и њих не остави римска колонисациска и административна политика, већ поступно поромани. Трачани су били бројно надмоћно племе, ратоборни и убојице, навикли да о туђем зноју живе, поцепани и несложни, све док им не загрози каква велика опасност, доцније добар материјал за војску и најамнике. И Трачани су радили земљу, теже друге послове, особито рударске, кад се већ није могло другојаче; од ратара усвојише оргиастички култ. Трачки великаши усвојише јелинску културу и углађеност.

Пошто је трачки народ заузео ове земље, у којима га затиче историја, није дуго остао на миру. Из степа на северу наваљују сколотска номадска племена; на западу се крећу на југ илирска племена. Испод Хема пак искрсавају све нова и нова племена, одлучна да јужније траже стан.

Грци су раширили име „Трачани.“ О овом се имену не може рећи: је ли домаћег порекла, трачкога или је то назив, што им га даде туђ народ. Обично се засебно име, ужег значења, при давању имена народима, узима као колективно. Примери су у опће познати. Томашек доводи у свезу с индојевропским кореном *dhre-: dhrē-*, изведеним од корена *dher-* 'држати, подржавати, огледати и трачко име Θρήικες, Θρακίκες и т. д. (корен θρε-: θρη- и наставак —ικ—). Овако се звало једно племе, за које су Грци прво сазнали, па га и на остала племена пренели. И ако су Даци прави Трачани, ово име није никада за њих употребљавано.

Томашек у својем расправљању говори још о Пеонима и Дарданима, и оним племенима, која су грчке приче доводиле у свезу с Тројанцима, говорећи да су се из Азије у Јевропу доселила. Пошто се уношењем у расправу и ових племена жели осветлити по неко заплетено питање из етнологије Балкан. полуострва, а пошто ова племена живљаху у обиму садашњих српских земаља и оближњих им покрајина, — потребно је и показати о њима шта се може сазнати.

I.

Пеонско-дарданска група племена.

Стари нису знали бог зна шта о пореклу Пеона (Παίονες). У свези су према митским предањима с „пелашким“ племеном, Алмопима (Ἄλμωπες), који живљаху у данашњој брдовитој земљи Могленској (Мъгленској)—између Македоније и Пелагоније (знатна места: Ὄρήμα, Εὔωπός и Ἄψαλος). Друга их генеалогија доводи у свезу с Еторцима и Еолидима, маћедонским рођацима по крви. Још има и других мишљења: да су „архегети“ (ἀρχηγέται), т. ј. народ за себе или да су сродници Тројанцима и Фрижанима. Пеони се у Илијади спомињу као тројански савезници, а њихове кнежевске куће да су везане родбинским везама. Грци узимаху песме својих рапсода као истину и испредаху, да онај савез народа код Илијона поста освојачким путем, као да не може послужити као згодно објашњење сам положај Троје између малоазиских и балканских покрајина а и утицај културе, што се преко Троје преношаше с истока на Балканско полуострво. Омирове песме ништа не знају о мисиским-тројанским Теукрима (Τεῦκροι), о којима прича Херодот, како су далеко продирали на запад и трачка племена потчинили. На јевропском земљишту нема од њих трагова, а Миси су из Јевропе прешли у Азију. Било овако или онако, свакако сувремени испитивач не треба да поклања вере овим причама. — Отац Омирова пеонског јунака Астеропа пао је под Тројом, дошав из Амидона на Вардару (τηλόθεν ἐξ Ἀμυδῶνος ἀπ' Ἀξίου εὐρὺ ῥέοντος) и звао се Пелегон (Πηλεγών) Ну Пеони нису подигли Амидон или Абидон (Ἀβυδών) Потомци су Пелегонови Пелегонци (Πηλαγόνες, Πελαγόνες); по етимологији име им стоји у свези с кореном pla 'раширити'. Пелагонци поглавито живљаху на реци Еригону, северно од Охрида до Стоба. Све се до средњега века и бугарске владе у Маћедонији данашњи Битољ звао Ἡράκλεια λίγκου или λιγκηστίς. Близу Битоља звала се једна равница Пелагонијом (Πελαγονία). Свакако Пелагонци ће бити мешан народ из илирских и трачких а и старијих елемената. Из горње поречине Вардача (Ἄξιος) доцније потискују сродна племена Пеоне ближе к Јегејском мору, где у приморју живљаху фрижанска племена. На југу, додирујући се фрижанским племенима, находимо нека пеонска племена, Пеопле и Сирионеоне (Παιόπλαι и Σιριοπαίονες), који очуваше политичку независност све до Филипа и Александра. Агријанти или Агрији (Ἀγριᾶντες или Ἀγρίαι) блиска су сродна племена с Пеонима; они живе на доњем току Струме, која по речима Страбоновим тече из Пеоније (ἐκ Παιονίας).

Дардани (Δάρδανοι, Δαρδανεῖς, Δαρδανιάται) живе на горњем току Вардара и између оба крака Моравина, све док се не састану код Сталаћа — старог трибалског поља (πεδίον το Τριβαλλικόν). Стари Грци нису ништа знали о њима. Први пут спомињу се у време галатске (келтиске) најезде. Агатахрид из Книда вели, да у Дарданаца беху многи робови, као што илирски Ардијани имаху своје „проспелате“ (προσπέλαι). Изгледа

да су у њиховој земљи дакле биле две врсте становништва: старије — покорено и нагнано да служи дошљаке, господаре и освојаче — и господари и освојачи — млађи слој становништва. Дарданци беху врло ратоборно племе: Маћедонији не даваху мира (Dardani gens semper infestissima Macedonibus). Помиње се њихов кнез Менуније (Μενούνιος, Monunius) у време Птоломеја Кераунa (280. пре Хр.): о другом се дарданском кнезу Μόπλος-у вели да је ратовао с Антигоном. Дарданци су племе илирско, као што сведоче лична и месна имена дарданска (на пр. Οὐενδενίς, арбан· *wend*, множ. *wendena* 'situs, posito, domicilium', Οὐελλανίς Ἀρρβάντον и т. д.). Томашек пореди име главнога племена дарданскога у скопљанској околини Галабра (Γαλάβροι) с јапигиским Калабрима (Καλαβροί). разлика је код ових имена у тенуис и медији експлозивној. Име Туната (Θουνάτοι) суседа трачких Меда̑ (Maedi) може се тумачити арбанашком речи *tüentln-tln* 'fracti, rupti, conversi. Ну то може бити илирски облик имена заосталих тииских Трачана — Медобитина̑. — Сила је муке стало Римљане, док не свладаше ово ратоборно племе илирско. Доцније их находимо као мирне и вредне провинцијале, који се баве о стоци, раде земљу, и копају руде. Њихови су рудници у Кратову, Јањеву и Копаонику. Caseus dardanicus (дардански сир) беше на гласу. Плиније особито хвали дарданско злато (aurum dardanicum). Из Трајанова времена има новаца дарданских с легендом DARDANICI. Нарочито поред жита гајаху конопље и лан. Дарданско је платно било чувено. О митолошким представама дарданским ништа није познато; спомиње се у једноме натпису из Качаника deus andes, ради објашњења треба упоредити арбанашко *ánde* 'цвет' и *ánden* 'радост, уживање'. У грчких се писаца спомиње народ дардански као врло нечист. Становали су по траповима — јамама у земљи издубеним, а озго ђубретом покривеним, као што се и сад таки станови могу видети на доњем Дунаву. Премда беху врло сурови, вољаху Дарданци музику. Иначе су изишле јако на глас међу осталим илирским четама нарочито дарданске чете у доба Диоклецијана. Хришћанство, које овај народ поче полако примати, било је око 400. год. већ утврђено а с тим и ово племе пороманзено, и ако му се име као географски термин одржало све до словенских времена. 676. г. провинцијали беже са севера к Солуну, међу њима има бегунаца и из Дарданије (ἐκ Δαρδανίας). Биће свакако да су и Дарданци ушли у склоп нове романске — влашке народности. Према речима, као што су на пр. Dardapara и др. у којима је дарданска основа, трачки наставак (*—para*), може се извести закључак, да су се још илирски Дарданци мешали с Трачанима. Томашек усваја тумачење имена Дарданци, које је предложио J. Хан: оно значи 'неговаоца крушака, воћара, ратара', према арбанашком имену *dárdhen* 'крушка' *dardhán* 'воћар', — Δάρδανος је, како се прича у Илијади живео у планини Иди, још док не беше Илијона. Он је родоначелник племена, из којега је био Енеј. Биће ту у основи спомен о старијем становништву тројанском. — Стари су мислили због истога становништва, да су тројански и илирски становници Дарданци исто

племе: али је ово неосновано, јер има још племена с тим истим именом, а нису, као што се зна, Илири. Прво су се од малоазиских народа, према ранијем раширеном мишљењу, у Јевропу доселили Венети, за њима Дарданци на Миси и Теукри (-Пеони), који заузеше све земље на Балканскоме полуострву од Адрије до Хелеспонта За то се онда мислило да нису пафлагонски Енети дошљаци из Илирије, већ староседеоци у М. Азији, одакле су далеко на запад отишли јадрански Венети, старо познато илирско племе

II

Фрижанскомисиска група племена.

Фрижанска се племена спомињу у млађим грчким предањима, да су нападала на Епир, а у причама о арганаутима зову се два либурниска острва „бригеидска" (Βρυγηΐδες νῆσοι). Ту су Бризи с копна подигли храм Артемиди. И у средини полуострва може се наћи трагова од Бригâ. Стари писци веле да варвари Бризи, који нису ни Јелини ни Илири, живе између Охридскога (Lychnitis) језера и Енхелија (Ἐγχέλειοι) на горњем току Еригона (Ц. Реке), између Линкеста и Деуриопа. У једном се путничком извештају спомиње Brucida, Brugiada, Βρυγιάς. По Херодоту Бригâ је било и даље на истоку — у Ематији (Emathia) Кад је Мардоније ишао на Грчку, прво га нападоше трачки Бризи (Βρύγοι τρῆικες) а 480. присташе уз Ксеркса Ботијејци, Бризи, Пиерци, Маћедонци и Перебји (Βοττιαῖοι καὶ Βρύγοι καὶ Πίερες καὶ Μακεδόνες καὶ Περαιβοί). Огранака Брига находимо и на северозападу: Страбон спомиње између Аполоније, Кераунције и Епидамна и племе Бриге поред осталих племена. То потврђује и Апијан. —

Што се тиче гласовнога обличја имена Бригâ, може се узети да је то исто име, које и „Фрига" (Фрижана), јер је то само стари облик истога имена. Можда је прво име још из онога доба, док су Грци живели поред фриж. племена — с оне стране Вардара, а када су још изговарали медију аспирату bh место доцније ph: прво *bhrug* — *bhrüg* — за тим *phrüg:* Φρύγες. Томашек се домишља да ће ово име значити homines frugi. Маћедонски се Бризи не разликују од илирских а једни и други биће сродни с азиским Фрижанима. Прича се како у земљи маћедонских Брига (Emathia) има Силена: демона што живе у шумама крај извора. У тим се причама спомиње Мидас, син Гордијев и мајке богова, Кибеле, — демон природнога благослова и изобиља и у пољу и на дому. То су све стара фрижанска веровања, која нису овамо донесена из Азије, као што се мисли. Спомени о Орфеју биће историчарски додатак. Скаска о Миду није донесена, по причању старих писаца, из Азије, у којој је живела језгра — већи део фрижанског народа.

До сад се обично узимало да су јевропски Бризи, као сродници азиским Фрижанима, дошли из Азије, ну Томашек мисли да према напред

истакнутим фактима о сеоби неких малоазиских племена из Јевропе треба ствар схватити овако. Фрижанска је народност једно време заузимала све земље од Хема к југу до мора. Одатле је под навалом сродних трачких племена са севера главна маса њихова пошла преко Хелеспонта у алофилну Азију, као што ће за њима поћи и друга племена. Ну она племена на западу беху потиснута инвазијом трачких медобитинских племена у приморје Ематије и у бреговите пределе око Берма (Bermus), а у доба још док не беху Пеони прешли Аксиј. Из ових пак крајева полако истискоше пеонска и трачка племена заостале јевропске Бриге на западу од Вардара ћа у Илирију до на Јадранско море и у Теспротску (земљу). Струма је фрижанска реч. У потоњој Тракији има много имена места фрижанскога порекла. Не може се ни приближно одредити време, када су прво Пеонци па Маћедонци подчинили себи Бриге око Берма. Можда ће то бити за кимериске сеобе, кад су Бризи продрли и у Темпејску долину, а по некиројеви и дубље у Грчку.

На истоку находимо поред брижанских племена и *едонска*, која живљаху у приморју од доњег Вардара до ушћа маричкога (Hebrus) Доцније Трачани, Пеонци, па грчке насеобине из Халкидике јако су стеснили Едонце, тако да им оста само земља на ушћу Струме и око планине Пангеја (Pangaeus) чије злато мамљаше Атињане и Маћедонце. Едонска су племена права фрижанска, како сведочи оргиастички култ природе. Прво едонско племе, Мигдонце (Μυγδόνες) находимо на доњем Вардару. Тукидид их зове Едонцима, као и Страбон — totum pro parte. Мигдонијом се зваше део вардарске равнице при ушћу ове реке и онај кут термиског залива до планине Киса (Kissus). Њој додаваху и долину Ἀνθεμοῦς и земљиште око језера Болба (Bolbe). Али су Пеони врло рано овладали овим крајевима, те је Ἀμυδών у Омирово доба пеонски град. Познати византиски историк Јов. Кантакузен назива Мигдонијом земље око Пангеја и Пиериског приморја, где је град Гинекокастрон (сад Awret-his'ar). Сам положај овога племена на термиском заливу тумачи му име Μυγδονες) од основе μυγδ —, корен. *smugd* —, упор грч. μυχός (μυχ) простор унутра крило. кут.) Имена с оваком основом као да има у фрижанском. По арганаутској причи Мигдонци су у свези с фрижанским Бебрицима (Bebrykes) који живљаху поред Мариандина (Mariandyni) у водођаји Хипија и Сангарија (Hypius, Saugarius). Кнезови се бебрички спомињу у тројанским причама. (По Томашку име Бебрици јесте редупликација од корен, *bhreuk—: bhruk* —, који ће бити у литав. *брукти* наваљивати, нагонити). С Фрижанима су у родбиниским свезама Δολίονες или Δολεῖς из кизичанске покрајине Δολιονίς, западно од „Мигдонске жупе," између Rhyndacus-a и Aesepus a, где су знатна места и градови: Σκύρμος и Κύζικος. — Фрижанско-едонска су племена Грастони или Крестони (Γραστῶνες. Κρηστῶνες), који воде порекло од нека два хероја Граста и Круста (Γραστός и Κροῦστος). Ови су други живели у хумовитој плодној

земљи од речице Галика (визан. Γαλικός, стари Echeidorus) до мигдонскога језера Болба. Крестони нису „Пелазги“, нити с њима стоји у вези оно место у Херодота, где им се као суседи спомињу Тирсени (Етрурци), већ је то Кротон у Италији. Κρόυδις се звала цела приморска жупа од еноског приморја до Олинта. Истога су порекла и Ситони (Σιθώνες, Σίθωνες) на полуострву Палену (Pallene).

Главна покрајина, у којој живљаху Едони (Ἠδωνοί) беше алувијална земља на доњој Струми и планинска греда Пангеј — до „Филипи“ Пангеј често зову Ἠδών, Edonus mons. Ну едонско земљиште нарочито сузише трачка племена Бисалти (Bisaltae) и племена око Орбела (Orbelos, Перим пл. и Родопе, а са запада пеонска племена што се спуштаху вардарском долином ближе к мору. Под управом својих домаћих кнезова Едонци се одржаше и у тако поткушеној земљи све до Филипа. На неким новцима има легенда: Γέτας βασιλεὺς Ἠδωνῶν. — ἐων. Гета краљ Едонаца). Едонски су рудници били чувени са свог богаства, а историја им се простире до у незапамћена времена. Из њих су Феничани, дошавши са Таса, а после Грци вадили рудно благо. Едонаца нестаје после пелопонеских ратова, кад се Маћедонија оснажи. Свакако их је прогутало Јелинство. Едонци су ишли на суседна острва, али не у М. Азију. Едонци имају и друго име: Одонци (Ὥδονες, Ὄδονες), које с оним стоји у прегласу (упор. *ēd*: *ōd*; *ed*: *od*) или је у једном и другом имену други корен с јачим и слабијим обликом (*vedh* —: *vodh* —). — У едонској крајини лежаше „Нисејска жупа“, колевка Дионисова и оргиастичног култа природнога живота. Из едонске је земље био родом певач Тамирис. Едонска митолошка предања и споменути култ сведоче како је ово племе заузимало важно место у историји митова и у култури старога века. Од Едонаца су Бисалти попримали сву културу, с тога су држани за најпросвећеније међу Трачанима.

Поред Едонаца налазимо друго фрижанско племе, Одоманте (Odomanti), прве им суседе и сроднике, који, потиснути од трачких Бисалта, Сипта, и Сатра, заузеше земљиште око планине св. Меникија (Menoikeus-Moniki) — Boz-dagh-а изнад Сéра. Може бити Одоманти су Сирионеони, тако названи због потчињености Пеонцима. Стари писци као да су нешто наговештавали о јеврејском пореклу овога племена фрижанскога, можда за то, што имаху семитски обичај обрезивања, који су врло лако могли примити од приморских семитско-феничанских колонија. Име једнога округа у малој Јерменској зове се Одомантис (Ὀδομαντίς по Страбону), а то није случајно, него ће говорити у прилог поставци о сеоби фрижанских племена далеко на исток — којима на челу стајаху саплеменици Одоманта.

До Едонаца на истоку находимо Бистоне (Βιστόνες) од ушћа Месте (Nestos) до Ксантије. Њихову земљу сузише Абдерити. Абдера је, судећи по имену, феничанска колонија, у коју се после клазоменски Грци досе-

лише. Диомед, бистонски краљ (син Ареја и Кирене), беше велики непријатељ туђинаца, за то их бацаше дивљим кобилама за јело, само ако му падну шака. Ове његове кобиле наспјаху поред реке Косините, а привезане су за јасле од туча железним веригама. Оне су растргле Абдера (Abderos), због чега му се љуто осветио Херакле. У овој ће причи бити одсев историје: Трачани особито неговаху коње.

Омир спомиње Киконе (Κίκονες) не само као тројанске савезнике него и као врло ратоборан народ, вичан рату и борби с непријатељима на бојним колима (ἀφ' ἵππων) или пешице. У њих беше доста стоке и свакога блага. Као што пак сведочи бајка о Марону, сину Ојнопија (Oinopion), унуку Дионисову, у Кикона беше напредно виноделье. К њима је могао доћи култ „пиериског“ Орфеја, јер Кикони као и друга фрижанска племена беху поштоваоци и неговаоци оргиастич. култа природе. Хипонакс Орфеја зове Κίκων.

Доцније видимо у киконском крају насељене трачке Саје (Σάιοι), којих је по некима било и на острву Самотракији. На овом су се острву фрижански а доцније и трачки елементи спојили с феничанскима, који острву дадоше семитско име (Samos = семит. samá 'висок бити, samoi узвишења).

Етнички су односаји на острвима „трачкога“ мора и данас неодгонетнута загонетка. У Омировој причи о Хефесту спомињу се на о. Лемну (Lemnos) Σίντιες ἄνδρες ἀγριόφωνοι, за које се час вели да су αὐτόχθονες ὄντες εν Λήμνῳ а опет час Θρακῶν τι γένος ἐκ τῆς ἀντιπέραν γῆς ἥκον, а при том се мисли да су ти трачки дошљаци фриж. племена Синти или Бисалти. Иначе је врло тешко одредити: јесу ли Синти фриж. племе, јер Тукидид их доводи у свезу с тирсенским Пелазгима, који овамо дођоше из Атике. Још је више пометње у ове заплетене етнолошке односе унео онај чувени натпис из 650 г.: варварски гласовни карактер овога натписа много личаше на загонетни етрурски-тирсенски (Turuša XIX, мисир. династије у Јегипту), те су неки мислили да ће бити свезе између ових племена на острвима Јегејског мора и италиских Етрураца, који су, крстарећи Сродоземним морем, могли и овамо допирати. Томашек држи да је умесније тражити кључ овоме натпису у фрижанском и јерменском (упор. облике *zivai, zeronaid, ziazi, eptezio* и т. д.).

Не зна се, јесу ли Пети (Παῖτοι) фрижанског или трачкога порекла. Њихове земље беху на истоку Киконима у равници „Дорискос“ и на Марици. — Апсинтији спадају у она приморска племена, о којима се не зна тачно: јесу ли фрижанскога или трачкога порекла, али их зову Трачани (Θρήικες). Познат им је био Дионисов култ.

У ову групу старијих — аутохтонских племена увршћује Томашек и Сире (Σῖρες), које неки зову „трачким“ народом. Сири сеђаху на реци Еркену (Erkene-sú). Изнад њих у правцу к Бургасу беху настањена друга: племена Нипсеји, Кирмијани и т. д. (Νιψαῖοι, Κιρμιάνοι). Томашек

мисли да се према етимологији имена ови остаци старијег фрижанског становништва не могу сматрати као Пеони, као што би хтео Гизеке. Тачна се граница у опће између језика трачког и фрижанско-мисиског не може се повући.

Омирове песме знају за Мисе (Μυσοί), који су стално настањени дуж источне стране Тројаде, а који су били тројански савезници. Стари писци узимаху, кад су сазнали за Месе (Moesi), у балканским странама, да су у овим крајевима остали као Μοισοί (Moesi), у Азију преко Босфора прешли и настанили се под именом Μυσοί. У новој домовини расpшташе Мигдонце и Бебрике и заузеше земље на Аргантонију (Arganthonius) и око реке и језера Асканија (Ascanios) и фрижанског Олимпа, даље водопађу реке Макеста (Macestos), сву Тројаду до Кајика (Caicos) и Теутранију (Teuthrania). У Омировој земљи Тројанској имена су места поглавито мисиска: јонскоеолски рапсоди опеваху стање свога доба. У VII в. пр. Хр. спомињу грчки писци место Τρῶες—Τεῦκροι свакако име становницима у тројанској земљи пре Миса. Миси се као становници заузетих земаља одржаше све до времена Јелинисма. И Омиру су познати и други Миси (Moesi), који живе иза Трачана — гајилаца коња, у суседству с понтиским „музноцима кобила“. Тек се у римско време нешто више сазнало о Мисима (Мезима) што заосташе у прадомовини, у близини Гета. Прво се с њима сукобио C. Scribonius Curio, дардански победилац за тим M. Terentius Varo Lucullus, победилац Беса и Одриса. Доцније сукоби и борбе бивају све чешће, најпосле Мисе потпуно покори у време Цесара Августа проконсул M. Licinius Crassus. Њихова земља поста римска провинција (Moesia), и њено се име доцније проширило на све земље од Тимока до Црнога Мора, јер Меси беху једно од најмоћнијих племена у оно доба, када Гети животараху на самом ушћу Дунава, а око Мора ове остаци галатских Скордиска. Овид с похвалом спомиње проконсула Флака:

hic tenuit Moesas gentes in pace fideli
hic arcu fisos terruit ense Getas.

Као мања месиска племена спомињу се на Пеку (Pincus) — Pincenses, Πικήνσιοι) на Тимоку (Timacus) — Timacenses, у Moesia superior становаху cives Cotini, на истоку у софиском крају на Виду (Utus) — Utenses — Οὐτήνσιοι); даље Piarenses, Πιαρήνσιοι, по чијем се имену зове једно место Appiaria, даље Dimenses — Διμήνσιοι и т. д. Све су ово имена народа по географ. положају, за то се из њих ништа не може ни извести о пореклу њихову.

Треба споменути део мисискога народа, Артакије (Ἀρτάκιοι), који живљаху у Балкан. брдима око Пловдина и чуваху своју независност све до Римљана. Били су веома фанатични и сурови. Именом се њиховим назва цела једна област и река Тунџа — Τόνζος је одриско име

реке. Артакији беху обожаваоци Херс и Бога неба. На једном вотивном камену има запис: Διί Διμεριανῷ.

Поред Чибрице (Κέβρος као Ἕβρος?) живљаху Кебрени (Κεβρήνιοι) „Трачани“ у старих писаца, поштоваоци Херинп.

Не зна се је ли мисиско или фрижанско племе Скаји (Σκάιοι или Σκαιοί), које находимо у Херсонесу, а по чијем се имену назваше једна врата на Троји (Илијону) Σκαιαί Πύλαι, која беху окренута Дарданелима.

(Свршиће се)

Р. Н. Т.

ВАСПИТАЧЕВЕ ЗАБЕЛЕШКЕ

Саопштава их и намењује родитељима

СРЕТЕН

1.

Наш јединац..

Он и она имали су јединца сина.

— Он је наш јединац, њега не сме шибати оштар и хладан ветар! — говорила је чешће мати.

И он поста нежна материна маза.

— Он је наш јединац, тата му је поручио генералско одело; треба и по хаљинама да се види чији је он син! — говорио је отац.

И син поста кицош и смешно лицкало.

— Он је наш јединац, морамо му пустити мало и на вољу! — говорили су они чешће међу собом.

И он је радио што је хтео.

— Он је наш јединац и наследиће све наше богаство, не треба да се сувише напреже учећи! — говорили су опет они.

И он постаде глупи доколичар.

— Он је наш јединац, он не треба да се дружи са сваким! — умовали су родитељи.

И он поста уображена надутост.

— Он је наш јединац, па што не би уживао оно што и ми уживамо! — тако смислише они.

И он постаде ненасит у тежњама за уживањем

— Он је наш јединац, не треба га држати непрестано на узди! — тешили су се родитељи при његовим иступима.

И он постаде лакоуман.

— Он је наш јединац! — та већ смо знали да и тога мора бити! — налазили су они оправдања кад му платише прве дугове.

И он постаде расипикућа.

— Он је наш јединац! — јадиковали су родитељи кад им је окренуо леђа и стрмоглавце срнуо у развратан живот.

Повратка више није могло бити.

— Он је наш јединац! — запомагали су они са сломљеним срцем, кад им је стао наносити једну срамоту за другом.

Лека му више није било.

— Он је *био* наш јединац! — чупали су родитељи косе кад је он — одузео себи живот.

Тешко њима!...

*

Он је био њин *јединац*, па и опет нису умели да га очувају. Стога што је био њин *јединац* пустили су га да пропадне.

* * *

Више вреди *умети* него *имати*. Ко *не уме* васпитавати свој пород није достојан ни да га *има*!

С пуним правом захтева велики Енглез *Х. Спенсер* као законски услов за удају и женидбу: *испит из основа о васпитавању*.

Заиста, велика мисао — од великог ума!

(Према туђем).

2.

На силу лагање

Мала Јулка чешће је ишла к својој другарици Мици да се играју. Кад се пред вече враћала кући, увек је њена мати била веома љубопитљива како је и шта је све било у тој другој кући, па је обасипала Јулку питањима. Јулка, које се све друго није ништа тицало осем игре, није знала да одговори на већи део мајчиних питања. Али, мати је тада у толико јаче на њу наваљивала да је о свему потанко извести. Наравно, да се дете онда и нехотице морало присећати и давати одговоре: или како му се тек чини да је било, или и сасвим измишљене.

— Јеси ли била у горњој или у доњој соби? — пита мати.

— У горњој — одговори Јулка.

— Ту је, без сумње, била и Мицина мати?

— Јест, и она је ту била.

— Како је била обучена?

— Ај, ја Бога ми, мама, нисам запазила.

— Ах, та ваљ'да си је бар једном погледала! Је ли била на њој цицана хаљина или вунена?

— Чини ми се вунена.

— Ала ти је ово тупаво дете! „Чини ми се“ — зар не знаш поуздано је ли имала на себи заиста вунену хаљину?

— Јест, јест, сад се сећам; била је вунена.

— Је ли била затворене боје?

— Јест, сасвим затворене боје.

— Је ли била шарена или једне боје?

— Једне боје.

— Није ли из кујне мирисало јело које готове?

— Мирисало је на колаче.

— На колаче? А, ха! Какви ли су то могли бити колачи? Јесте ли ти и Мица добиле по који колач?

— Нисмо.

— Мора да ће им вечерас доћи неко у посету. Зар ти није Мица ништа казала ко ће вечерас к њима доћи?

— Не. Ја је нисам ни питала.

— Ти си баш права гуска! Замисли: мирисати колаче где се неку и не питати ко ће им доћи у посету! — Није ли ти Мица ништа говорила о њином пријатељу, Милану?

— Јест, јест, говорила ми је.

— Без сумње ће он вечерас доћи к њима да поседе; он често иде к њима.

— Јест, мама. Он ће за цело вечерас доћи к њима....

Од свега овога ништа није било истина. Јулка није била лажљивица, али њена мати, својим запиткивањем и прекорима, навела ју је на грех да и нехотице лаже.

После више сличних случајева Јулка је и сама отпочела измишљати оно што није истина, и, на радост своје љубопитљиве матере, у томе је брзо далеко дотерала. Кад је год била у нечијој кући, причала је својој матери сила божја ствари: како је била намештена једна соба а како друга, како је било у кујни и шта је тамо кувано и печено, како је била одевена домаћица а како домаћин, који су људи дошли а који отишли, који су прошли а који ће у посету доћи, итд., итд. Често у свему томе није било ни трунке истине. Али материној љубопитљивости то је веома годило и сад више није Јулку корела, већ ју је хвалила као врло бистру и паметну.

Тако се је Јулка не само све више и више навикавала на лагање, већ се је све више и више навикавала и на брбљивост. Осем тога она се је све мање разбирала за озбиљне ствари и све мање бивала способна да о њима води разговор.

*
* *

О, како су одвратне лажљиве брбљивице! А како опет јадне изгледају оне „изображене“, које својим плитким умом нису у стању ни о чем озбиљном да мисле и говоре, до о тоалети и накиту, о намештају и посетама, о томе шта се где готови и како се ко проводи!

А, ево на који начин оне често постају — и нехотице.

Драга читатељко! Чувај своју златну јабуку, своју милу кћер, да не постане лажљивица, брбљивица, плиткоумница! Чувај је од тога још од раног детињства. Па, ако у томе успеш, буди уверена, да ће то бити њој најлепши мираз а теби највећа похвала и највеће уживање. Не слушај шта други говоре, већ знај да ће сваки *честит* и *озбиљан* младожења то више ценити од онога другог, противнога. А ваљ'да нећеш својој кћери желети *нечеститог* и *неозбиљног* мужа.

(По Салцману).

НАУЧНА ХРОНИКА

О будућности злата и сребра.

Поводом извесних питања која се појављују на конгресима биметалиста, *Делоне*, професор више рударске школе у Паризу, изнео је у Revue générale des Sciences pures et appliquées (N° 8., 1895. Paris) интересну студију упоредног распрострањења злата и сребра у кори земаљској, вероватну будућност експлоатације ова два драгоцена метала и економско-социјалне последице факата који су у том погледу уочени. Ми ћемо навести најглавније мисли и закључке овога аутора у том правцу.

Године 1848. откривена су, као што се зна, богата рудишта злата у Калифорнији а за тим у Аустралији. Тај догађај узбунио је, у своје време, цео економски свет. Злато се на једанпут изједначи са најобичнијим металима и шта више Белгија и Холандија, да би спречили нагомилавање злата у земљи, одрекле су за тренутак примање злата на државним касама.

Од тог доба прошло је скоро 50 година. Бојазан економиста није се испунила и велики проналазак, за који се мислило да ће преокренути све економске и финанциске односаје у свету, није ни из далека имао тако замашних последица. На против цена је злату у последње време веома јако скочила и развила огромну данашњу производњу злата. Узрок овоме лежи у једном догађају од капиталне важности: у проналаску неисцрпних сребрних рудишта, који је учинио те је цена сребру јако спала за последњих 50 година. Килограм сребра који је 1848. год. коштао 218 дин. и чија је цена шта више од 1863—68. год. подигла на 226 дин. од 1893. спала је на 100 динара. Последица тога била је та, да су сви народи, обузети паником, гледали да се ослободе једног метала чија цена у таквим пропорцијама опада и да увуку злато у своје финанциске операције. То је учинило да је злато постајало све ређе и ређе, поред све своје развијеније производње, и шта више у земљама које су покушале да се томе одупру дотерало се до јаке кризе. На тај начин данашња продукција злата, поред све своје

огромности, није у стању да смањи цену овом металу. Да би се изменило данашње стање ствари у том погледу, било би потребно тако велико богатство златних рудника, како се данас извесно држи за немогућно: али поред свега тога у последње време искрсло је питање: у колико за данас има изгледа да ће се релативна цена сребра и злата, према њиховом геолошком налажењу, мењати у будућности и ма да се тај однос не може представити сталним законом он се ипак може предвидети према садашњем нашем знању о распрострањењу злата и сребра у природи.

Покушајмо дакле да створимо себи слику о релативним количинама ових скупоцених метала.

Пре свега ваља добро уочити да те количине нису неисцрпне. Број златних и сребрних рудишта која постоје на површини земље, као што се зна, веома је ограничен а рударско искуство показује да је тако исто и са количинама метала, које се у њима налазе. Тај факт нарочито пада у очи код злата. У свима земљама у којима је цивилизација још од раних времена развијена, рудници злата, за које се извесно зна да су постојали, потпуно су исцрпени. Ваља додати и то, да се често пута у рудишта злата рачунају и стене које га садрже у незнатним количинама, тако да ће се нестручњак изненадити кад прегледа рударске спискове појединих земаља и у њима налазак златних рудника колико и осталих најобичнијих метала н. пр. олова. Али ако се узме на ум да се кад кад називају рудиштима злата и такве стене које садрже 0·0005% злата, а да међутим рудишта бакра која се експлоатишу имају најмање 2—3%, а рудишта олова 8—10% ових метала, онда ће се лако разумети да је количина злата у кори земљиној, поред свега великог броја оваквих рудишта, веома ограничена.

И та ће се количина, у колико је могућно предвидети, доста брзо исцрпсти. Два су поглавито узрока томе. Један је тако рећи психолошки узрок: експлоататорима је нарочита пажња концентрисана на овај драгоцени метал, за који се улаже сав труд да се што брже исцрпе где се буде и најмања количина нашла; шта више у историји рударства нису ретки примери, да су читаве компаније пропадале експлоатишући малу количину злата која се у руднику налази, а пренебрегавајући знатне количине других недрагоцених метала, чија би се експлоатација често пута много боље рентирала. Један од лепих примера за то дају нам амерички рудници у Farwest-у, у којима се на експлоатацији злата, на коју су се у први мах концесионери ограничавали, веома много изгубило, а на против на експлоатацији сребра, бакра и олова губици су надокнађени. Други је узрок чисто геолошки. Са врло много вероватноће може се мислити да су се, при згушњавању земље из првобитног флуидалног у чврсто стање, елементи груписали по густинама, и то тако да су се тешки метали концентрисали најближе центруму земљином, а да се земљина кора састоји из најлакших делова, као што су силикати лаких метала (алкални, земноалкални и т. д.). То се потврђује непо-

средним проматрањем земљине коре и извесним астрономским опажањима која несумњиво доказују, да слојеви земље у колико су ближи центру у толико морају имати већи специфичну тежину. Вероватно је да се и ове мале количине тешких метала, које се данас находе у кори земаљској и које су нам за данас једине приступачне, налазе у њој услед каквих случајних узрока и под утицајем извесних специјалних минерализатора.

Према томе и према свему што се данас зна о богатству експлоатисаних златних рудишта, злато ће се брзо исцрпсти, ако се са трагањем не буде ишло у вертикалном правцу. Али томе се стављају на супрот за данас још несавладљиве тешкоће. Једна од таквих тешкоћа, оставивши на страну све тешкоће чисто техничке природе, јесте та, што се температура земље непрестано повишава у колико се дубље силази. Та је тешкоћа тако велика, да је она у неким рудницима једини узрок напуштању рада Тако н. пр. у рудницима у Compstok-у на 400 мет. температура је 32°, на 500 м. 38°, на 600 мет. 40·5°, на 700 м, 41° и т. д. Узалуд је покушавано да се рудари смењују свака три сата, да се окна непрекидно заливају хладном водом, да велике количине леда стоје на расположењу радницима: рудари су падали од апоплексије и после нечувених напора рад је морао бити дефинитивно напуштен. Држи се за врло вероватно, да би тако исто било и са свима рудницима од 2 км. и из тога се већ види колико је ограничена зона за могућно експлоатисање у земљиној кори. А шта је и та дубина од 2 км. према земљином полупречнику?!... У осталом ваља рачунати на то, да још много пре него што би се дошло до те крајње границе од 2 км., трошкови око копања и избацивања материјала ит.д. постали би толико велики, да би и у доста богатом руднику често пута паралисали добитак.

Задржимо се за часак на начину појављивања злата у његовим рудиштима. Злато се поглавито налази у наносима; ови могу бити старији или млађи. Продирући у дубину, рудар наилази на све старије и старије алувијоне док најзад не пређе од ових на жице: у самим жицама пак онај део што је најближи површини растурен је и тек у већим дубинама појављују се праве жице.

Рударско искуство показало је да кад се један пут исцрпе горњи слојеви алувијона, у којима је злато неправилно растурено, проценат драгоценог метала остаје приближно сталан: али се геометриске димензије жице мењају, постајући све мање и мање и у томе лежи узрок што се и најбогатија рудишта злата исцрпу после неколико година експлоатације. Са каквом брзином иде то исцрпљивање најбољи пример дају нам Калифорнија и Аустралија. Тако у Калифорнији продукција злата била је 1853. год. 336 милиона; 1860. 233 мил.; 1868. 114 мил.; 1880. 91 мил.; 1891. 63 мил. Сличан је случај и са Аустралијом, само што ту бројеви не дају тако очигледан доказ, јер су рудишта расејана на огромном простору земљишта и чим се један центар исцрпе одмах се на-

лази други; али ако се ограничимо на ма који од таквих рударских центара показало се да се он увек исцрпе у року од 25—30 година. За Аустралију уочен је и овај нарочити факт, да количина злата у алувијонима непрестано опада наспрам количине која се находи у жицама. Тако 1868. год. злато из алувијона представљало 65% целокупне количине извађеног злата: 1891. тај је проценат био 33 према 67. Сличан факт уочен је и за друге светске златне руднике.

Најбогатија данашња златна рудишта јесу рудишта Witwatersrand-a у Африци. Пронађена су 1887. Ту продукција злата непрестано расте. 1888. ови су рудници давали 22 милиона: 1889 36 мил.; 1890. 44 мил.: 1891. 78 мил.; 1892. 129 мил.; 1893. 140 мил.; 1894. 213 мил. и вероватно је да ће 1896 дати цифру од 250—300 милиона; али, према досадашњем искуству са многим богатим рудницима, вероватно је да ће то бити максимум и да ће у року од 25— 30 година и ови за сад најбогатији рудници ући у фазу исцрпљења, пошто већ буду дали 7—8 милијарди.

Према свему овоме било би умесно упитати се: какви би били геолошки извори злата, на које будући векови могу још рачунати? Ти извори могу бити од две врсте: пре свега рудишта у до сад још непознатим земљама и друго рудишта које данас познајемо и где би се требала усавршити металуршка техника, како би се и ту успешно могла вршити експлоатација, која се данас не рентира. Што се тиче прве категорије извора, очевидно је да се на непозната рудишта Африке. Азије, Јужне Америке, унутрашњости аустралиског континента итд. може много наде полагати и да ће нам колонијална експанзија, која се данас у необичној мери врши, донети у том погледу необичних изненађења. С тога се не треба ни мало бојати да ће злато у блиској будућности постати ретко: шта више могућно је и вероватно је да ће количина овог метала за известан број година знатно и порасти. Али очевидно је и то, да то неће бити неисцрпни и вечити извори и да ће наступити време — за које неки стручњаци предвиђају време не дуже од 50 година — кад ће и ти непознати извори бити експлоатисани и усахнути. Тада ће се рударство морати обратити другој поменутој врсти извора, у којој можда лежи најоправданија нада за продукцију злата у будућности, и која се састоји у усавршењу металуршке технике, како би ова допустила да се употребе и они извори, који се данас не могу с успехом експлоатисати. У природи се налазе велике количине руда, где се злато појављује у таквим једињењима да му се експлоатација не рентира, као што је н. пр. случај у једињењу са арсеном. Кад се нађе на жице таквих руда посао се напушта или се експлоатација врши ради других метала. Тако исто у огромном броју рудника проценат злата у стени тако је мали, да му се експлоатација, према данашњим средствима, не рентира: а очевидно је да и у једном и у другом случају успех експлоатације зависи од усавршености техничких средстава и извесно је да ће баш границе које је природа ста-

вила рударима учинити, да се прошире границе самих техничких метода, и да ће ове постајати толико савршеније у колико злато буде ређе. То се дешавало и са експлоатацијом других индустриских метала, као н. пр. олова, сребра бакра итд., за које раније није било потребно усавршавати методе. Потреба се за то све више и више осећа и потпуњава у колико се извори јаче исцрпљују. Ако се и тај факт уочи, онда је извесно, да ће време за које ће се злато у земљиној кори исцрпсти, бити прилично дуго, премда се може са сигурношћу закључити да ће и оно једном наступити.

Вратимо се сада другоме од драгоцених метала — сребру. Начин његовог појављивања у природи сасвим је друкчији а његова реткост много је мања. Сребро се у природи јавља на два начина и то: или у облику самих сребрних руда или као руда других метала коме је сребро само пратилац. Сребро се никад не појављује у алувијонима, као што је то случај код злата. И осим тога код сребрних рудишта врло се ретко јавља случај, који је код злата правило, да у почетку побуђује врло велике наде па да се у току кратког времена исцрпе. Тако у извесним рудницима, као н. пр. у Конгсбергу, у дубини од 6—7000 метара, процентна количина сребра иста је као и на површини; осим тога, и са врло мало изузетака, сва једињења сребра која се налазе у рудама лако се прерађују помоћу данашњих металуршких метода. Резултат је свега тога тај, да је експлоатисање сребра у једном руднику стално и да никад није изложено оним наглим променама и неочекиваним скоковима као што је случај код злата. Кад се једанпут нађе на рудиште сребра може се са сигурношћу узети да оно неће тако брзо малаксавати у колико се иде у дубину. Као доказ томе може се навести факат, док је злата нестало у свима европским земљама, изузимајући Мађарску, сребро се и данас успешно експлоатише у веома многим европским рудницима и та би експлоатација још више порасла да му је цена већа. Има рудника, као што су н. пр. чески и саксонски, у којима непрекидно траје експлоатација сребра од 4—5 векова; у некима од ових достигнута је дубина до 1000 метара, па чак и у овим крајњим дубинама налази се на онако исто велике процентне количине и као на самој површини, и из досадашњег рударског искуства може се поуздано тврдити: да је време за које ће се сребро исцрпсти још толико далеко. да је бескорисно и мислити на то и да ће се извесно последња жица злата пре исцрпсти но што се буде и осетила малаксалост сребрних рудника.

Из приложене таблице (на страни 459.) јасно се види годишња продукциıа злата и сребра као и њихове средње годишње цене једнога килограма.

Оно што пада у очи јесте брзина са којом се развила годишња продукција сребра и њена надмоћност над продукцијом злата. Последица је тога падање цене сребра скоро на половину оне. на којој је била од 1841.—50. год., а један од узрока тако нагло развијене експлоатације

лежи у томе, што се у последње време, помоћу развијених техничких средстава, експлоатишу и многа од рудишта, која се дотле нису рентирала. Тако баш у последње време, по најновијим вестима које долазе са запада Америке, амерички рудари успели су да помоћу извесних метода концентрације са великим успехом третирају извесне сребрне руде, које су до сада потпуно биле напуштене и да на тај начин подигну производњу сребра, која је била почела опадати. У Мексици већ се прерађују сиромашније руде, које се, према нарочито удешеној царинској

ГОДИНЕ	ЗЛАТО		СРЕБРО	
	ГОДИШЊА ПРОДУКЦИЈА У ХИЉАДАМА КИЛОГРАМА	ЦЕНА У ДИНАРИМА	ГОДИШЊА ПРОДУКЦИЈА У ХИЉАДАМА КИЛОГРАМА	ЦЕНА У ДИНАРИМА
Од 1841. до 1850. . . .	55	3437	730	288·89
„ 1851. „ 1855. . . .	198		886	221·37
„ 1856. „ 1860. . . .	206		905	223·69
„ 1861. „ 1865. . . .	198		1101	223·12
„ 1866. „ 1870. . . .	192		1339	221·76
„ 1871. „ 1875. . . .	171		1969	217·37
„ 1876. „ 1880. . . .	172		2450	193·20
1881.	161		2593	190·13
1882.	155		2769	189·67
1883.	145		2896	185·17
1884.	146		2957	175·22
1885.	163		2994	178·42
1886.	160		2901	166·50
1887.	159		2990	164·14
1888.	166		3885	157·51
1889.	186		3739	156·22
1890.	179		3922	174·55
1891.	197		4266	166·09
1892.	220		4757	145·70
1893	234		5012	129·72

тарифи, преносе у ливнице Сједињених Држава и тамо даље израђују. У осталом стручњаци држе, да баш ако се случајно и деси тренутно дизање цене сребра — било услед наласка каквих нових златних рудишта, било услед извесних законских мера предузетих у Сједињеним Државама, у којима се појавила једна врста кризе због непрестаног рашћења цене злата а опадања цене сребра — то ће имати за ефекат, да ће се продукција сребра нагло повисити, а неизбежна последица тога јесте поновно опадање цене сребру. Такво опадање могло би бити одложено за коју годину, али се ничим не би могло спречити.

То су подаци које пружа геологија и досадашње рударско искуство односно јављања злата и сребра у кори земаљској и о њиховој експлоатацији. Да разгледамо још укратко потрошњу ова два драгоцена метала.

Потрошња драгоцених метала двојака је: један део метала иде на задовољавање луксуза (на накит, украс итд.), а други део служи или као новац или лежи, према законским одредбама, као гаранција папира од вредности. Логички први начин потрошње требао би да регулише овај други, али у већини случајева то је обрнуто.

Индустриска потрошња злата и сребра веома је велика и представља ту нарочиту особеност, да варијација цене метала не утиче много на њу.

У Сједињеним Државама 1890. год., према извештајима управе државних ковница, 23.000 кгр. злата отишло је на индустриске циљеве. У Бирмингаму годишња индустриска потрошња злата исте године израчуната је на 11.300 кгр.: у Швајцарској 9.800 кгр., од којих $^{7}/_{9}$ иде на индустрију сатова а $^{2}/_{9}$ на разне наките; у Немачкој 15.500 кгр. итд. И ако узмемо у рачун и друге земље, као и то да кујунџије често пута узимају златан новац као сиров матерјал, а о чему се не може водити статистика, онда се види да на 186.000 кила злата продукованог 1890. године најмање је 90.000 кила употребљено на индустриске циљеве у Европи и Сједињеним Државама. У Индији годишња индустриска потрошња достиже до 35.000 кила, што са малопређашњих 90.000 кгр. чини 125.000 кгр. и ако се овоме придодају губици од излизавања, од несрећних случајева на мору итд. онда се ласно објашњује тај добро уочени факт, и ако је од 1848. год. па до сад извучено из земље 27—28 милијарди злата, данас једва да се налази 20 милијарди злата у облику златнога новца.

Сличан факт постоји и за сребро. И његова индустриска потрошња веома је велика, али је ипак сразмерно према злату веома велика количина употребљена за новац.

Писац, пошавши од свију ових емпиричких података, дискутује напослетку теорије биметалиста и монометалиста и закључује своју студију на корист биметализма. У расматрање ових тумачења као и економских и финанциских последица нећемо се упуштати.

Ђ. Ж.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Годишњи свечани скуп Српске Краљевске Академије

Као и обично, тако и ове године, био је 22. фебруара у дворници Велике Школе годишњи свечани скуп Српске Краљевске Академије.

Председник М. Ђ. Милићевић отвори свечани скуп кратким говором и замоли секретара Жујовића да прочита *Извештај о раду Академије за 1895. годину*.

Секретар у извештају изнесе у главном годишњи рад Академије. Из њега дознајемо: да су Академије *Природних Наука* и *Друштвених Наука* имале у прошлој години по пет скупова, Академија *Философских Наука* четири, а Академија *Уметности* само један; *Целокупна Академија* имала је неколика збора и пет скупова: *свечана скупа* била су два. На појединим од ових скупова примљене су за *Глас* ове расправе: д-ра М. Петровића „О асимптотним вредностима интеграла диференцијалних једначина првога реда“ (штампана у Гласу L), д-ра Јов. Цвијића „Извори, водопади и тресаве у Источној Србији“ (штампана у Гласу LI), д-ра Ђ. С. Ђорђевића „Матија Дивковић“ (штампа се у Гласу LII); за *Споменик*: Подаци о трусима у Србији, које је скупљао Геолошки Завод од Ускрса 1893. а средили: Пера Павловић, д-р Св. Радовановић и Вл. Петковић; М. Милојевића Препис једнога свитка молитава из Бањске; Љ. Стојановића препис разних записа и натписа (штампано у Споменику XXX); епископа Димитрија препис типика хилендарскога и Јов. Х. Васиљевића препис македонскога зборника. Сем овога Академија Природних Наука бавила се питањем о подизању *Јестаственичкога мусеја српске земље*: а Академија Друштвених Наука откупила је за 1000 динара рукописе пок. *Фрање Ваничка*, у којима има вредне историјске грађе за новију историју српскога народа. и примила понуду д-ра Миленка Р. Веснића, да спреми за штампу *Протокол Пожаревачкога магистрата*. На зборовима целокупне Академије претресан је стари *пословник* и примљен нов. На свечаним скуповима читали су своје приступне академске беседе Љ. Стојановић и П. П. Ђорђевић (О овом било је говора у „Делу“ књ. IX ст. 155, и 327). Прошле године издала је Академија *три Гласа*: 48. (д-ра Ј. Туро-

мана приступна беседа „Борба за хуманистичну гимназију и борба против ње“), 49. (Ст. Станојевића „О склопу Немањине биографије од Стевана Првовенчанога“) и 50. (поменута расправа д-ра М. Петровића), и *три Споменика*: 28. (Ђ. Стратимировића „О прошлости и немарству Боке Которске“), 28. (Ст. Новаковића: 1. Пшињски поменик, 2. Апокрифско житије Св. Петке и 3. Житије Св. Василија Новога), и 30. (Из архиве Исидора Стојановића, саопштио П. С. Срећковић, Прилози за историју Боке Которске од Марка Драговића и Записи и натписи преписао Љуб. Стојановић).

После овога извештаја прочитао је академик П. П. Ђорђевић овај *Извештај Лексикографског Одсека*:

Према започетом послу у години 1894. настављен је рад и у годи- 1895.; тако је:

1) продужено *исписивање речи* на картоне из дела узетих за црпење грађе Академијину речнику. Само *означивање* (подвлачење) речи које треба исписивати вршили су у прошлој години ови чланови Одсека: Ст. Новаковић, П. П. Ђорђевић, Андра Николић, Живко Поповић, Момчило Иванић, Милан Решетар и Ђ С. Ђорђевић. — Исписивање на картоне радили су нарочити писари под надзором Одсекова секретара, и исписано је на 30.000 нових картона из 32 дела од разних писаца, већином с почетка и из половине овога века (*Доситија, Н. Лазаревића, Шимића, Ј. Вујића, Прок. Болића, Ст. Живковића, Ј. Берића, Л. Милованова, Пл. Атанацковића, В. Чокрљана, Ј. Стејића, М. Игњатовића, Т. Павловића, Ј. Суботића, П. П. Његоша, Ђ. Даничића и — М. Ђ. Милићевића*);

2) продужено је уношење у картоне и *речи из новог издања Вукова речника*, од кога су до сад штампана 23 табака (до слова М);

3) како је број картона, на овај начин добивених за минуле две године, постао прилично велики (преко 50.000), приступљено је и њихову *срећивању по азбучном реду у нарочите кутије*; а да би покупљена грађа била потпуно поуздана, секретар је Одсеков при том срећивању поједине исписане картоне, по потреби, и поредио с оригиналима, те исправљао могуће погрешке и непотпуности у исписивању;

4) ради даљега систематског прикупљања грађе за речник Одсеков је секретар спремио и потпун *библиографски списак дела*, из којих ће се речи још означивати и исписивати; велику сметњу целом овом припремном послу чини та незгода, што се многи, нарочито старији, списи не могу лако набавити у својину Академијину;

5) према ранијој одлуци: да се као грађа употребе и све речи из живога народног језика (сем личних и географских имена); у колико их нема у Вукову речнику, — спремљена су (по нацрту од чланова одсека П. П. Ђорђевића и Ђ. С Ђорђевића) и нарочита *упуства — питања — за купљење речи по народу;* упуства ће се ова коначно утврдити, пошто их сви чланови Одсека прегледају, па ће се разаслати људма који би хтели и могли у овом послу бити Академији на руци;

6) на сам глас да је Академији овака грађа од народних речи потребна Одсеку су већ стигле *три мале збирке речи којих нема у Вукову речнику* и то: од *Миленка Вукићевића*, професора у Београду (речи из округа крагујевачког) од *Вељка Радојевића*, у Херцег-Новом (речи из Црне Горе Боке Которске и Херцеговине) и од *Јована Срећковића*, учитеља у Лоћици (речи из Левча, у Србији); — и ове ће се збирке у своје време унети у картоне као грађа.

Послови Лексикографског Одсека иду, као што се види, доста споро али је природа њихова таква, да много брже ни у најбољим приликама не би могли ићи: а што шира и потпунија основа сада у почетку буде постављена, то ће се успешније и обилатије моћи, кад ови претходни послови буду завршени, приступити самој изради великога и свакой потребног *Речника књижевног језика српскога.*

Академик П. Ђорђевић прочитао је и извештај о раду за *етнографски зборник* у 1895. г. он гласи:

У години 1894. Академија је предала г. Ђорђевићу добивене збирке наших *народних умотворина* на оцену ради одлуке о њихову штампању, у нарочитом зборнику, који је те године и започет књигом *Живот Срба сељака* од садашњега председника Академијина г. М. Ђ. Милићевића.

Прегледавши у главном те збирке и нашавши у њима доста драгоцена блага народног, достојног да се штампом изда на свет, поменути је академик ипак, у нарочитом извештају, изнео Академији разлоге, са којих не би требало одмах приступити и штампању добивених збирака умотворина. Ти су разлози: прво, што самој Академији не би ни доликовало издавати народне умотворине онако, како су их до сада, према случајним добицима, издавала поједина приватна лица или уредништва неких књижевних листова наших; друго, што би оваким посебним издавањем и највештије прибраних умотворина из ових збирака само био умножен онај превелики број досадашњих разноликих издања, у коме се тешко наћи и највештијем познаваоцу народне појезије наше, и до кога је броја не само појединцима него и самим великим књижницама врло тешко доћи и имати их на окупу. С тога би и Академије достојније и за науку најбоље било, кад би се приступило уређењу и издању *једнога великог зборника*, у који би ушле: критички одабране, хронолошки, географски и стручно распоређене, како све оне народне умотворине које су — изван велике збирке Вукове — до сада већ где било објављене (у многобројним посебним издањима и у многим књижевним листовима, календарима, алманасима и забавницима), тако и све оне које би се међу овим послатим рукописним збиркама пронашле као нове, нигде раније нештампане или као варијанти достојни да стану напоредо са својим прегледалицама.

На тај би начин све песничко благо нашега народа било смештено у две велике ризнице: 1) у *збирци Вуковој*, која, као што је познато, има

шест великих књига, и — 2) у *зборнику Академијину*, који би јамачно двапут, ако не и трипут, био већи од Вукове збирке.

Али, да се дође до овога новог великог издања, потребно је врло много претходнога рада. Пре свега је потребно пронаћи, прикупити и прегледати сва она разнолика напред поменута досадашња издања, у којима се каква год народна умотворина налази; даље, да би се у тој великој множини могло ухватити шта је с чим исто или једнако и слично, потребно је свакој умотворини исписати кратак садржај (сиже), те их упоредити и једне с другима и све с умотворинама у збирци Вуковој; и на послетку би дошло на ред: према том пречишћеном прегледу одлучити које ће се и од ових рукописних узети у Академијин зборник.

Академија је овакав план рада (на састанку председништва 11. априла 1894. г.) одобрила и уједно одлучила: да се досадашњим скупљачима изда на име награде по нека сума напред, па да се по свршетку целога посла донесе коначна одлука о свачијем раду.

До сада су Академији стигле за овај зборник *двадесет и четири* збирке од *осамнаесторице* скупљача с разних крајева Српства и то: шест збирака из *Босне* и *Херцеговине*, међу којима је и једна прилично велика збирка јуначких песама *Срба Мухамедоваца* (до сада нигде нештампаних); пет збирака из *Левча*, у Србији; четири збирке из *пиротског* и *врањског округа*: по две збирке из *Срема* и из округа *рудничког*; по једна збирка из *Босанске Посавине* из *Славоније* из *Хрватске* и из *Далмације* и један рукопис из половине овога века од непознатог скупљача. У свима је овим збиркама највише *народних песама*: јуначких непуне 400, а женских преко 700; али има и приличан број народних *приповедака*, *пословица*, *поскочица* и *загонетака*, *гатања* и *бајања* и описа *народних обичаја*.

На поменутом послу прегледања и критичког пребирања није много урађено у прошлој години. Започето је прибирање целокупне литературе самих народних песама према библиографском списку нарочито за то састављеном. Од прикупљенога пак градива један је део и сасвим прегледан, те и садржај појединих народних песама на засебним картонима записан ради потоњега поређења и срећивања. Надати се да ће и послови Етнографског Зборника од сада поћи брже, па можда у новој, 1897, години доћи и дотле, да се и штампању приступи.

За овим је секретар Љ. Стојановић прочитао извештај контролора о *стању благајне*. Академија Наука издала је прошле године на плату председника, секретара, благајника и писара 3.795 динара: на хонорар писцима 5283,.55 динара: на израђивање академијскога речника 832.20. на набавку старих рукописа 1080 — остатак 14.922,15. колико је Академија издала у прошлој години, дат је на закупнину, огрев и тд. Ака-

демија има сада у благајници: 35.893·60 дин. и то: 44 комада српских државних обавезница по 500 динара = 22.000, у привременим издацима 600 дин., 95½ наполеондора = 1.910, у сребру и банкнотама 11.380 и у никлу 3·60. —

Према пословнику прочитани су даље извештаји Управе Народне Библиотеке и Мусеја.

Из извештаја Управе Народне Библиотеке дознајемо ово: да се библиотеком служило 698 читалаца, од којих су 373 ђака; да је читано 10.197 књига, од којих је 5.500 научнога садржаја а 4.790 на српском језику; да је узето на читање из библиотеке 6.082 књиге — највише у декембру (956), а најмање у јуну (301); да је имала 29.679 дела, а свезака 60.930. рукописа 541, српских штампаних књига 81 и карата, планова, цртежа итд. 966; да је буџет био 25.072·80 дин., од које суме иде 8.000 на набавку и повез књига. Интересно је ове податке поредити с онима из год 1871. и 1887., које нам изнесе М Ђ. Милићевић у својој приступној беседи (Глас V, стр. 26—33.). Порастао је број читалаца за ово девет година (од 1887.) само за 105; број читаних књига за 3.372; број узетих књига из библиотеке за 3.333 (онда је највише било узимања у октобру — 465 — а најмање у јулу — 25 — сада се не даје јула и августа); број дела увећан је само за 4.606 (свезака — 5.442), што је врло мало према времену од 1871. до 1887. када се број дела попео од 10.600 (свезака 22.459) на 25.073 (свезака 55.488); број рукописа са 131, старих штампаних књига са 15, карата, цртежа итд. са 62. Буџет је Народне Библиотеке за 584·70 дин. већи, али је ипак зато сума за набавку и повез књига смањена за 4000 динара.

Извештај Управе Народнога Мусеја опсежнији је. Из њега дознајемо: да је чувар Народнога Мусеја добио прошле године помоћника у професору Милоју Васићу, да се уређење Мусеја није могло још извршити са оскудице новчаних средстава, да је набавка старина зависила и прошле године од случаја и да је мусеј прошле године чинио откопавања у селу Радошину и у селу Брестовику, о којима види „Дело“ кн. VII стр. 504. Мусеј је откупљивао: новце златне, сребрне и медне из разнога доба и разних народа; наките и оружја. Поклони су пак били многобројнији. Међу поклонима треба истаћи: поклон Жига Шпицера, банкара из Беча (22 слике, међу којима и три пастелска лика од руке француске краљице Марије Антоанете, један већи и два мања сребрна креста са деловима од „часнога креста“ и малу од слонове кости резану иконицу у оквиру), поклон Фрица Хирша, банкара у Бечу (9 слика од старијих и модерних сликара, уз хиљаду динара у новцу) итд. Ови поклони као и још неки потекли су заузимањем одличнога пријатеља српскога народа и српскога Мусеја, Бертолда од Липаја, сликара у Бечу, који је год. 1892. и 1893. из своје збирке старомлетачких и француских слика поклонио Мусеју 90 слика које вреде до 80.000 динара.

Иза ових извештаја прочитани су некролози: Ивану Филиповићу од М. Ђ. Милићевића, д-ру Богославу Шулеку од Ј. Жујовића, Митрополиту Николајевићу од арх. Дучића, владици Јерониму од Стојана Бошковића и Јеврему Грујићу од Панте С. Срећковића. Требало је још прочитати некролог Милошу Зечевићу, али је било касно.

За овим су објављена имена нових секретара посебних Академија и оглашен је избор за правога члана д-ра Јована Јовановића-Змаја и за дописне: Алфреда Рамбо-а и д-ра Јована Цвијића — на свечани скуп завршен.

Ђ.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД

„Логика“ догађаја и чињеница је чудновата. Она је у највише маха невидљива и тек се по свршеном чину сазнаје логички развој догађаја и чињеница, па и онда не увек потпуно. Та невидљивост процеса. који се дакле у свима фазама не може опазити, често нас – комотне да мислимо — наводи на веру у судбину. Или ако смо мало склони да верујемо у судбину а више у нужност и законост у сфери политичког живота, изјављујемо да је догађај још из одавна припремљен, и да је чекао само на моменат. Највише је пута тако, и ако не увек.

Да ли је фатална лакомисленост Баратијера или неминовна последица система владавине — довела онакав изненадан пад силнога Криспи-ја? Ни једно ни друго само за себе, већ обоје. Силни диктатор Криспи осећао се да је на ровитом земљишту, још од дана пораза код Амба-Алаџи у прошлој години. Овај пораз показао је фаталност Криспијеве целе политике. И народи, као и људи, могу да пате од Grössenwahn-а „лудила за величином“. И народи се могу да сугерирају као и људи. Италија. може се рећи, да је у тој заблуди. Циљеви талијанске политике премашају снагу талијанског народа. Хоће се пошто по то да буде велика сила, да се и њен глас чује у концерту европских сила. Отуда и политика тројнога савеза, отуда и колонијална политика талијанска. Италија, и ако грца под дуговима, држи силну војску, јер ако би је смањила, то би се и њена вредност у тројном савезу смањила и ако би тиме и буџет и земља добили. Ова тежња за величином пренесена је и у колонијалну политику. И тамо се хтело нешто велико, велики успеси са мало средстава. Али се постигло нешто супротно: место тиумфа порази! Место Абесиније талијанске дочекала се Адуа с једним страховитим поразом.

Талијанска колонијална политика врло је скорашња ствар. 1885. год. у марту месецу по договору с Енглеском неколико талијанских ратних лађа препели су војску талијанску и заузели Масау. Од то доба они су се доста брзо ширили у свима правцима. Али права препона ширењу била је краљевина Абесинија. Разуме се да се с њоме дошло до рата. Унутарње неприлике и династичке свађе ишле су на руку Талија-

нима, те су они могли од Абесиније кидати парче по парче. Тако се могло с покојним негусом Јованом, али кад је дошао енергични Менелик на владу ствари су се, и ако не одмах, битно измениле. Требало му је да уреди своје односе према Италији да би се могао учврстити у својој рођеној земљи где су поједини вазали — Абесинија је земља још са средњевековним друштвеним системом — хтели своје сепаратистичке интересе да задовољавају. Тако се предусретљивошћу с једне и друге стране дошло до готовости да се закључи уговор о миру и пријатељству. 1889. г. у Учијали и закључен је такав уговор. Али с колико су неискрености образовани Европљани ушли у преговоре са некултурним Абесинцима. Чл. 17 учијалског уговора, да би олакшао Абесинцима општење са европским силама, обухватио је жељу његову да Абесинију заступају у дипломатским односима с Европом талијански представници код страних двора. Ту су жељу Талијани извркнули у дужност. Ми бисмо то српски рекли не врећајући много еуфонију — подвала. Абесински негус по чл. 17. истог уговора, како су га Талијани редиговали морао је једино с одобрењем талијанског минист. спољ. послова преко талијанских заступника да одржава све дипломатске односе с Европом. Заслугу за овако извртање оригиналног текста абесинског у преводу на талијански има граф Антонели који је водио у име владе преговоре. Абесинија би била дакле потпуно васална земља талијанска и признала би талијански протекторат. Кад је негус сазнао за овакву ординарну превару, он је протестовао код европских сила и одрекао важност уговору. Од 1891. до данас Абесинија се налази на ратној нози према Италији. Генерал Баратијери брао је ловорике над неуређеним четама абесинским у — 1893. а 1894. у зиму и генерал Аримонди. Један велики део Абесиније — област Тигре — у овој борби освојили су Талијани. Али 1894. и 1895. негус се мирно, ћутећи спремао за рат, појимајући сву озбиљност његову. Будући хришћанска земља чија се вера највише нашој православној приближује, он је покушао да дође у додир с Русијом, у чему је успео. Заједно с руским стекао је и француско пријатељство. Неколико француских официра и чиновника налазе се у служби абесинској, и италијанска штампа подиже тужбу противу франц. владе да је она пропуштала кроз своје колоније транспорте оружја за Абесинију. Да ли је ово пријатељство руско-француско и абесинско само платонско или има реалнијих основа — за сада се само може нагађати али ништа тврдити. Кад се негус осетио спремним да поведе један такав рат противу Италије он га је крајем 1895. г. и повео. Амба-Алаџи, за тим Макала били су огромни успеси и ако не они, које је негус желео, тај је дошао изненада сâм. Италија се после капитулације Макале нашла у тешком положају; требало је ратовати али финансије талијанске требају необичну штедљивост и пажњу. Ипак се за рат решило — испраћени су батаљони и читаве регименте и прорачунало се да Баратијери располаже снагом од 35—40.000 људи. А да би војска добила и спремног војсковођу одређен је био најбољи талијански генерал Балдисера,

да замени Баратијерија. Ну болесно частољубље генерала Баратијерија хтело је да пре доласка новог генералисимуса једном победом сачува ореол славе своје, која је почела да бледи и да полако сасвим ишчезава. Натега 17-ог фебруара генерал Баратијери повео је своју војску и гладну и изнемоглу и босу, тако рећи на кланицу. Број талијанске војске у нападу на Адуу по разним извештајима варира од 15—18.000. Она није само побеђена већ уништена — нешто је заробљено, велики део пао је рањен и мртав, а остало што је у животу распрштало се у дивљем бегству. Sauve qui peut! Геранели Албертане и Дабормида пали су на бојноме пољу, Елена рањен је, за Аримонди-а ни до данас се не зна шта је с њиме, једини је цео целцат изашао из овога покоља Баратијери, коме се не може порећи енергија и брзина, јер је за 24 сахата био на 145 километара далеко од Адуе! Овакав покољ — јер то није пораз — не памти се у колонијалној историји ни једне државе.

Несрећа код Адуе одјекнула је по целој Италији; сваког Талијана. био он Криспијевац или не, дубоко је заболео не глас о покољу но осећање немоћи. Европски уређену војску тукли су и уништили неуређени полудивљи Абесинци! Италија апсолутно нема средстава да покаје срамоту! Да је Менелик био и добар стратег као што је био и добар тактичар Талијани би изгубили за неколико дана сву колонију сем једнога града Масуе. Али негус је с оријенталским комодитетом ишао пужјим ходом напред, оставивши времена да се Талијани приберу. На ипак је несрећа код Адуе погодила свој циљ. Криспи, остављен и од пријатеља, морао се поклонити и уклонити пред гневом једне осрамоћене земље. После дуга предомишљања краљ је—под утицајем свога сина и савета из Беча и Берлина — напустио свог љубимца Криспија и поверио састав кабинета Ђенералу Рикоти-ју, који је као кавалер уступио председништво Рудини-ју. Рудини је познат као частан човек, прави џентлмен и противник Криспијеве африканске освајачке политике. И ако његова странка — а он припада конзервативној — нема већине у талијанској комори, ипак је његов програм парламенат стојећи пред онако очајном ситуацијом у земљи, примио огромном већином. 7-ог марта маркиз Рудини развио је пред комором свој програм чије су главне ове две тачке: Италија се одриче авантуристичке политике освајања у Африци напушта Тигру, област, и не жели протекторство над Абесинијом. Природна је консеквенца овакве колонијалне политике била та: да се почну преговори с Меноликом о миру. Кредит од 145 милиона динара који је одобрен за ратне потребе, кад се исплате дугови до сада већ почињени за рат у Абесинији, редуцирају се на тако малену суму — 45—50 милиона динара — да је немогућно и помишљати озбиљно да се с њоме може ратовати. А Менелик, који је и до сада био прави кавальер, биће и у овој прилици, те неће стављати такве понуде, које би част једнога народа забрањивала да се приме. Тако се ми ни мало нећемо изненадити ако чујемо да је мир закључен.

Углед Италије у Европи битком код Адуе претрпео један необично осетан удар. Финансијска немоћ Италије документовала се не може бити очигледније. А разуме се с финансијском немоћи иде напоредо и војничка, те су потпуно биле вероватне комбинације, да ће се тројни савез распасти и настати ново груписање сила у Европи. Али политика уме кад год да узме и ритерску позу, разуме се кад интереси то заповедају. Штампа тројнога савеза објавила је да је то потпуно некаваљерски напуштати верног друга кад га несреће кушају. И заиста тако је и било. Тројни савез постоји још и има изгледа да ће се продужити. Цар Виљем II похитао је лично краљу Хумберту с којим се у Венецији састао, — а то је најбоља исправка оних вероватних комбинација по француским и енглеским листовима. Битка код Адуе — и ако је то народна несрећа — нанела је удар угледу Италије, али га није уништила. Једна је пак добит од ове катастрофе код Адуе: Италија се опростила Криспија, његове политике пркоса и изазивања, која је била заснована на прљавим аферама banca romana!

Талијанска несрећа добро је дошла пријатељима њиховим — Енглезима. Енглеско жаљење Талијана није било без икаквог осећања радости, што су ови тако прошли. Несрећа није никад потпуна, у њој се крије увек и по нешто од њене противности — среће. Енглези су веома експлоатисали талијанску несрећу. Најпре су Енглези хтели да прискоче у помоћ својим притешњеним пријатељима. Талијанском граду Касали прети опасност од Махдиста, и ди би је отклонили, Енглези су решили да из Мисира изврше напад на њих. Ко год познаје практични дух енглески тај није могао поверовати да Енглези пате и од таких сентименталности као што су незаинтересована пријатељства! Тако је и било. Најпре су објављивали да ће на Касалу у помоћ притешњеним Талијанима. Кад се зна какве су теренске тешкоће, да је такав покушај један апсурдум, онда је природно било очекивати, да Енглези кажу своју праву намеру. Место на Касалу сада су хтели да иду на Донголу. То је већ вероватно, јер се може и извршити. Али Донгола, која је истина под Махдистима, и кад буде освојена мало ће помоћи Талијанима. Ту дакле нема ни труни од пријатељства, већ се све врзе око чисто енглеских интереса. Суданска експедиција — под овом етикетом познат је најновији енглески книф — циљ је да одложи питање о уступању Египта Турској. У европској штампи већ је вентилирано питање о Египту. И нису то биле само новинарске комбинације већ по свему изгледа да се хтело збиљски да покрене питање о Египту. Турска, разуме се, покренула би га а Русија и Француска прихватиле. Да би све то предухитрили Енглези су наставили тамо где су Талијани прекинули — на Адуу, Касалу, па онда Донголу. Да би се експедиција могла извршити потребно је да се енглески гарнизони у Мисиру увећају, и ако се Донгола освоји или не, ипак настаје потреба да Енглези још које време остану у Мисиру ради одржања новога реда ствари. Разуме се да је и за око лајика а камо ли дипломата ствар и сувише прозрачна.

да би се прави разлог за експедицију могао не видети. С тога је она сила која је после Енглеске у Египту најзаинтересованија — Француска и почела прва акцију у овом важном питању. Министар спољ. послова Бертло изјавио је Лорду Диферину, енгл. посланику у Паризу, да је он рад да скрене пажњу енглеске владе на „замашне последице“ ове експедиције, — искреност ретка у политици! Тако је Француска стала прва противу суданске експедиције. Како ће се пак остале силе држати могло се видети тек доцније у једном шкакљивом питању. Енглези, не што би они хтели да штеде своје новце, хоће да трошкови ове експедиције падну на терет египатске државне касе за одужење дугова — dette publique. Одобрење за издатке из ове касе дају свих шест сила, које гарантују за Мисир и управу његову, а те су: Енглеска, Италија, Аустрија, Немачка, Русија и Француска. За издатак од 500.000 фуната стерлинга (а једна фунта стерлинга вреди 24 дин. у злату) из касе — која има готовине 3,500.000 ф. стерлинга — гласале су Аустрија, Италија и Немачка а противу Француска и Русија. По узусу требало је као одобрење да важи — акламација, а не већина гласова. Међу тим Енглези су се решили да погазе узус и узму то као свршен факат. И Русија и Француска протестовале су противу овакве праксе.

Интересно је у држању великих европских сила — држање Немачке. Немачка је до сада важила као руски савезник ван Европе. где се буде тицало енглеско-немачких трговинских односа. Енглези и Немци противници су као такмаци у трговини азијској и африканској. Тај антагонизам културни добро дошао је Немачкој, да се Русији представи као противник енглески па природно дакле као пријатељ руски, јер Руси ван Европе имају једине Енглезе као озбиљне противнике. (Ми смо о универзалном карактеру борбе Енглеза и Руса указали у прошлој свесци „Дела“). А Немци су одавно врло вредни у доказима свога пријатељства према Русији, да би, разуме се, могли ову отуђити од Француске. У јапанско-кинеском рату, у афери трансвалској, Немци су били противници Енглеза. Није дакле било невероватно да ће се Немачка и у овом питању наћи у табору енглеских противника. Али се десило обрнуто. Немачка је с Италијом и Аустријом стала на страну Енглеске. Неки од немачких листова овако ненадан обрт у немачкој политици хтели би да објасне жељом да се укаже услуга савезнику Немачком — Италији, које се после енглеске највише тиче ова експедиција. Буде ли енглеска хтела да заборави талијанске незгоде у Африци и експедицију изведе само за своју корист, тада ће Немачка опет окренути фронт према Енглеској и опет се moћи приближити Русији. Дакле да је услуга Немачке врло условна и да се може пријатељство енглеско-немачко опет да распине. Четврти савезник — тројнога савеза — Енглеска, и врло је непоуздан и сувише претенциозан, да би се на њега могло безусловно рачунати Питање о суданској експедицији показало је јасно, да је груписање европских сила остало исто, да је Европа подељена у два непријатељска табора, и да све то може само једна већа катастрофа да

измени! Још један факат не сме остати заборављен од ове суданске експедиције. Турска није ни питана за одобрење и на њен протест одговорено је, да је то чисто унутрашња ствар мисирска. Тако се повлађује младом кедифу, који није ни мало пријатељ енглески, али се овим хоће да придобије улевајући му сепаратистичке тежње. Ну из целе ове афере, која је тек у развоју, једно избија на површину: одлучна вола Енглеске да остане у Мисиру. Да би своју вољу протурила, она се не би устезала да на дневни ред европске политике изнесе питање о опстанку турске царевине и деоби њеној! Само се тако може разумети акција Енглеске у јерменском питању, оии испади лорда Солзберија противу султана и — суданска експедиција. Истина да све то изгледа парадоксно кад се у очима има традиционална политика Енглеске, којој прва тачка програма беше: интегритет турске царевине. Али и интереси и традиције временом се мењају. Као практични људи, Енглези су напустили мисао да спасавају оно што је намењено смрти, на гледају своје рођене интересе.

Оставка француског министра спољ. послова, Бертло-а, и ако је мотивисана здравственим обзирима, стоји у вези с енглеским питањем. Велики научар осећао се несигурним на глатком поду дипломатије; научне категорије могу бити и дубоке и духовите, али су оне по све немоћне у политици, где су речи само за то да се сакрије оно што се мисли Његов одлучан али нетактичан корак у египатском питању нагонио га је да да оставку. Нови министар, Буржо-а, познат је као човек веома бистра ока да угледа излаза и у најмучнијој ситуацији. Темпо држања Француске у египатском питању измениће се, али само држање не. Она је као што видесмо, противник енглеске окупације.

— Љ —

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Српско позориште и француска дела.*)

— Албер Мале —

Позориште је једини облик уметности, која се данас култивише у Србији. Познавао сам у Београду једнога сликара и два вајара. Сликар је свршио Академију у Минхену, а један од ових вајара, ученик Chapu-а, награђен је медаљом у нашем Салону. Ну, како се тамо плаћа један портрет до педесет динара, а пет златника су добра цена за једно попрсје, бисту, сликар је био шеф у фототипичком одељењу за израду карте ђенерал-штаба, а вајар је предавао у једној основној школи (валда *средњој*? прев.) аритметику и морал.

То не значи да српској раси недостаје уметничког осећања. Народ се одушевљава више него ли наш великим призорима природе. и ја сам виђао сељаке у Београду, како замишљени посматрају са висина београдске тврђаве чаробне слике изнад Саве и равница маџарских. На дрвету од гусала, које осуђеници продају на пијаци, изрезали су длетом, често врло вешто, предмете. римске војнике, главе Светаца, који ма да су традиционални сведоче о старој уметничкој култури. У манастиру Жичи, близу Краљева, где су миропомазивани краљеви Србије, одржале су се у великим одломцима фреске, које су покривале целе зидове у XII столећу. Време и људска глупост нису могли ништа да избришу од њихове свежине, ни од великог им декоративног стила, и ја

*) La Revue bleue, 1895. бр. од 7. септ. — Ма да ћете наћи у овоме чланку много погрешака и предрасуда, па и неистина, има ипак ствари, које могу заинтересовати нашу ширу читалачку публику, нарочито онај њен део, који би требало да поклања много више пажње нашем народном позоришту, а који је до данас увек тако рећи бриљирао својим осуством и одликовао се крајном равнодушношћу према овом нашем јединчету. Ко зна, да је тај интелигентни део наше престонице озбиљно испуњавао своје дужности, можда би се писцу одузела прилика да изнесе многу горку истину, тако исто извесна тврђења не би имала више свога raison d' être! Остаје нам још да се запитамо: шта је могло руководити г. Мале-а да изнесе онакве погрешке и неистине о нашему народу, позоришту и народној нам музици?!.

Прев.

управо не знам, да ли има у Европи музеја који би се могао подичити делима из средњега века, која би се могла сравнити са *Приложником* (Donateur), који је пласиран испред предворја и *Успењем Богородице* (Assomption), која се находи на зиду у дну манастира. Ну, Жича је зидана у време, када је *Велика Србија* била готово стварност, а не племенити сан патриота. Њени владаоци беху силни, народ је био богат. Сви се у томе слажу, да је за напредовање лепих вештина потребно опште богаство и владалачка протекција. И једно и друго недостају Србији. Па да ли је могуће да буде другојачије у једној земљи, где Турци беху господари нема ни сто година; код народа, који је дошао до независности благодарећи само својој храбрости, њој је био посветио све своје енергије: код народа, који задаје много посла онима, који се старају да дисциплинишу његове силе и да га доведу у ред старих европских сила.

Драмска уметност изискује можда мање повољних услова па да се јави и развије. Укус представа је урођен код маса; оне у њој налазе највећега задовољства. Да би је разумели и њоме се пасионирали, њима не треба неко раније васпитање. Неколико образованих личности образују међу собом онакве представе, какве су могли видети у иностранству. Представљају прво за њихове пријатеље. После, у извесној прилици, отворе врата већем броју гледалаца. И како је жеља свију њих, да се задовољство од тога вечера ускоро понови, представе се множе, публика постаје сваки пут многобројнија. У једној новој земљи не треба ништа више па да се створи позориште. Бар ништа више није требало у Србији и Народно Позориште у Београду постало је на овај начин.

Прве представе давала је 1835. године, једна група аматера у Крагујевцу, који је у то време био права престоница Србије, пошто су Турци држали још у својим рукама београдску тврђаву и један део вароши. Међутим присуство непријатеља није омело оснивање једнога друштва у овој вароши, које је било састављено од аматера, а које је с почетка окушало играњем народних комада и отпочело једном драмом, која се морала мало допасти Турцима, јер се у њој преузносила храброст Срба, који су пали на Косову — мученика за независност.

Тесписова кола и обожавања Бахуса нису учествовали у овој прилици. Ну, изгледа, да је на Истоку потребно да један Бог пића управља стварањем свакога позоришта — у недостатку Бахуса, у овој је прилици био Гамбринус: прва сала у којој су даване представе била је у једној пивници. Трупа је имала своје декорације и одело, била је састављена од најобразованијих људи, и ја познајем једног научника, којим би се подичиле најчувеније Академије, бившега министра и посланика, који је играо на овим представама, где је и публика имала приступа за новац. Године 1868., пошто Турци испразнише тврђаву, Кнез Михаило је подигао, о своме трошку, једно пространо позориште, по примеру европских позоришта. Њега су свечано отворили 20 октобра 1869. године и, после непуне године дана, донесен је закон, којим

се уређује организација нар. позоришта. Управа, администрација, регрутовање и плата глумаца, који су државни чиновници, све је то предвиђено и уређено законом од 18. октобра. 1870. године, за који се може казати да је прави *московски декрет* Српске Комедије.[1])

Ако има у Србији, као и на другим местима, плаћених државних звања а без посла, глумчево звање није од тих. За двадесет и четири године, од 1869.—1893., у Народном Позоришту дївато је 3387 представа Пошто позоришна сезона траје од 1 августа до 15. јуна, то чини, у средњу руку, четири представе недељно са трупом од тридесет уметника. Не би имало шта да вас изненади кад вам кажем, да се исти комад не даје два пута узастопце и да се сваког месеца дају два нова комада, дела ориђинална или преведена. Додајте томе, да у Београду нема другога позоришта, те да би задовољили различне укусе код публике треба од једне представе до друге

Passer du grave au doux,

du plaisant au sévère,

Да се репертоар простире од опере-буф и водвиља до комедије са карактерима, од драме на трагедију: и да после Valabrègue-а или Бисона долази Бомарше или Молијер и да Расин, Шекспир, Шилер уступају место Скрибу, Лабишу, Lambert Thiboust-у. Comedie - Française Vaudeville, Variétés, Ambigu, Palais - Royal, Châtelet, сва ова позоришта представља Народно Позориште у Београду. Међутим државу то стаје годишње само четрдесет хиљада динара. Истина је да и глумци не траже посланичке плате; пошто су започели карijеру са 1200 дин. сматрају себе сретнима кад заврше са 3600 дин., а глумице месечним додатком од два златника, набављају саме: галантно доње одело, тоалете великих кокета, одело „à la Paris," историјско одеље, дворске огртаче, хаљине краљица и царица.

Ко хоће нек објашњава, како са платом неке од њих знају бити елегантније од најелегантнијих дама из публике! — У Београду не постоји фоаје за уметнике, још мање конзерваторијум и М-me Cardinal тамо би имала велике муке, да нађе заштитника својим кћерима.

Ну не треба се ништа чудити овоме свету, кога је у стању да интересира следећи репертоар у цигло једном месецу: *Федра, Милош Обилић*, срп. драма, *la Grâce de Dieu* de D'Ennery-а, *Госпођа с камелијама, Београд некада и сада*, срп. комад, *Les Surprise du Divorce, Посланик Лево, Кристифор Колумб, Кин, Севиљски берберин, Месалина*, срп. комад(?), *Лукреција Борџија, Робер ђаво*! То је афиша једнога од првих месеца прошле године Истина и интерпретација није увек брилантна, често се не зна ко говори: шаптач или уметник, гестови долазе пошто су се изговориле речи или их и нема, глас, тон се не слаже са смислом речи. Помислите само, комадима који се најбоље студирају, пошто се једанпут прочитају на позорници, посвећује се највише шест проба, тако, за *Госпођу с ка-*

[1]) *Француска комедија* у Паризу има такав декрет, који је Наполеон потписао у Москви 1812. год. Прев.

мелијама било је шест проба, за *Фру Фру* пет а седам, што је реткост, за Јованку Орлеанку од Joseph Fabre-a. Отуда човек може само да се чуди и да аплодира кад су глумци тако слабо спремљени у стању да вам даду једнога вечера у *Госпођи с камелијама* илузију као да гледате коју од наших најчувенијих уметница

Опазили сте, без сумње, из оне горе цитиране листе, чудновату различност жанрова као и то да највећи део припада француским комадима. Од четрнаест комада девет су француски; однос је нешто слабији у целоме репертоару: од 608 комада 209 су француски. Ко зна, да би били тачни треба ли одбити од оних комада, што се називљу немачким бар двадесет које су берлински и други писци позајмили од француских: *Тридесет година или живот једнога карташа*, *Шоља теја*, *Монте Kристо*. Узалуд сам распитивао, који је од наших комада имао част бити први преведен Ну слава припада Скрибу, који је имао ту почаст да се први представља у Нар. Позоришту у Београду — то је била његове *Валерија* драма у три чина. Готово одмах после долазе *Уображени болесник*, *Тврдица* и *Роман једног сиромашног младића*.

Срби су преводили свашта и од свакојаких писаца — најцрње драме и најлуђе комендије као: *Поноћни анђео*, *Лопта*, *Диран* и *Диран* и *Звонар цркве св Павла*, комади у којима ми још уживамо; и дела најзаборављенија: сећа ли се ко ових комада *Le mangeur de fer*, *La dame de Saint-Tropet*, *Две удовице*, и, у пркос Кронштату и Тулону, *Јелена или руско сироче?* Веома ми је жао г. Сарсеја, али у Београду не знају ништа за Gandillot-a, и ако је преведен само један комад од Ибзена, бар је *Кнегиња Малена* стекла име Метерленку (Maeterlinck).

Укус преводилаца довео би до чудноватих закључака оне Србе, који не знају француског језика, а који би хтели судити о нашој књижевности и релативној вредности наших писаца по броју њихових дела, која се налазе у српском репертоару. Један врло уважени професор на факултету у Београду, брилијантан ученик са наше Сорбоне, био је задао својим ученицима као задатак ово: „Међу делима која сте читали, које вам се највише допада и зашто?“ Један је од њих одговорио: „*Diane de Lys*“, а други: „*Доживљаји четири жене и једног папагаја.*“ Ова би почаст извесно ампзирала доброга Александра Диму. Ну по томе рачуну и Скриб би био са 19 комада први од наших драматичара. Лабиш и Сарду били би ту близу, први са 11 а други са 10 комада; Dumanior би надмашио Ига, Молнар би вредио једва нешто више од Бушарди-а, а Расин би са *Федром* стао уз Оне-а и *Љубав и понос*. Исто тако један Француз учинио би сасвим сличну погрешку, који би из ових цифара хтео закључити нешто о српскоме укусу и осећању. Преводиоци, готово сви бивши ђаци са наших факултета, једино су одговорни за чудноватп састав репертоара.

Жељни да науче брзо и да добро изуче наш језик, они сви у Паризу посећују ревносно ове три велике школе за учење језика: јавна предавања, цркве и позоришта. Пошто су се вратили својим кућама, а

одушевљени за Француску, налазећи се по ново у средини, која свакога дана постаје занимљивија, они би хтели упознати своје земљаке са свим оним стварима, које су их интересовале у Француској. Међу делима чија је вредност врло неједнака, они не знају да учине увек добар избор. Они преводе без обзира комаде из Théatre-Français и песме из кафе-шантана, *Намерника* и његову серенаду, и *Мексиканку у Мексици* бурне драме које се допадају свакој маси и комедије чисто париске: *La Porteuse de pain* и *Досадан свет*, *Roger la Honte* и *Посланик Лево*. Ако је који комад од кога славнога писца и цео му Париз аплодира— они похитају да га преведу, заборављајући да су то различне средине и да једна комедија која износи обичаје може бити изврсна у Паризу а неразумљива у Београду. Ко их разуме на обалама Саве — политички и књижевни салони? Неколико младих људи, који су живели у нашој средини и који увек живе духом међу нама. Французи по образовању, култури, они прате сваки наш књижевни покрет. — Ну маса публике шта зна о томе? и шта сење тичу ове стране нашега врло префињеног живота? Леметр и Pailleron у Београду? То значи то исто што и Ибзена представљати у Saint-Flour-у.[1])

У осталом, да бисмо се што потпуније упознали са правим укусом публике, треба само говорити са благајником позоришта и прелистати за један часак његове спискове. Цифре су не може бити поучније. У овоме позоришту, где више од једне трећине гледалаца плаћа улазницу 50 п. д., највећи је приход 1000 дин.; средњи приход варира између 400 и 500 дин. *Посланик Лево* доноси 300 дин., *Досадан свет* 250 дин,; исто тако и *Миш* т. ј. 50 дин. мање но што доноси *Федра*, *Поп Коста* и *Љубав и понос* највише до 230 дин. *Тврдица* доноси 150 дин.; истина је да *Мизантроп* даје преко 500 дин. *Nos intimes*, *Перишонов пут,* а Fils de Giboyer не дају ни 150 дин. Приход на првим двема представама много је већи — сва образована и интелигентна публика тада присуствује — отуда падне на каси скоро 1000 дин. као на *Госпођи с камелијама* и на *Фру-Фру*. Ну после друге и треће представе приход падне на 250 дин.

То се дешава са свима нашим комедијама и трагедијама једним општим изразом, са свима деликатним делима, која ми највише ценимо. Успех једноме комаду код ових нових и необрађених духова не осигуравају фине анализе нити литерарне заслуге. Њима треба приказивати јака узбуђења бурних драма, велику вику и велике гестове или пак забаву са брилијантном сценеријом и комаде чаробне, шарене. Слична дела имала су увек дуга успеха, а неки пут и приход је растао са бројем представа.

Такав је случај са *Путем око света*, који је даван педесет пута за десет година, исто тако и са *Звонаром цркве Св. Павла*, као год и са Roger la Honte, који је представљан шест пута за два месеца и на ше-

1) Среско место у департману Cantal, са 5500 становника. Прев.

стој представи донео 994 дин. прихода, готово максимум. Народни, српски комади немају већега успеха а немачки и мађарски комади нису никада били исте среће као француски. У осталом, опште је мишљење, да српска публика претпоставља свима другим преводима француска дела. Изузетак чине само они комади, који су са песмама; они, ма од куда били, привлаче увек масу и осигуран им је дуг успех.

Они, који су живели међу Србима, изненађују се овим врло јаким укусом за музику — њихови су инструменти остали примитивни, готово варварски, извесно, сасвим слични онима, на којима свираху њихови преци, када Св. Ћирило и Методије предузеше покршћавање Словена у IX веку. То су *гусле*, сличне виолама, које у минијатури видите у рукама наших комедијаша — то је незграпна, проста виолина са једном жицом, којом се прате гуслари кад певају јуначке песме; оне су добро за оне тихе мелодије где се увек понављају пет нота сличних; *Гајде*, простије још и трбушатије уњкавије такође. Најпосле пастирска свирала, жалостан пратилац пастира, коју носи за појасом као какав хanџар сваки леп момак у селу. На гајдама и свиралама могу да се свирају само сиромашне, просте мелодије, мршаве теме, два такта меланхолична, три највише, који се понављају без одмора са ретким варијацијама, *кола* или *песме*, које се свршавају тек онда кад се уморе играчи, кад певачима нестане даха. Између мађарскога циганина и румунскога лаутара, Србин је остао неспособан да пева боље од детета (? ! прев.). Међутим он је сањало и песник и по природи воли музику која је неисцрпни извор сањарија. У времену када је грађена железница сељаци долажаху у масама у вече око барака да чују, очарани и неми, кога радника са Пијемонта, који пева својим друговима арије из *Норме* и *Трубадура*. Они међутим позиваху на њихове светковине тога странца чији језик ни мало не разумеју; он је ту имао почасно место као некада божански песник у омерским палатама и у његову славу празниле су се чаше црнога вина или шљивовице. Они разумеју још мање оне стране нафракане и у кратко одело обучене певачице из кафе-шантана, међу којима има Немица, Мађарица, Влахиња а неки пут и Францускиња: нити будалаштине које оне изговоре свака на своме језику. Па их ипак човек нађе вечерима пазарнога дана, некада и у друштву са њиховим поном, помешане са варошким беспослачарима, у салама пуним дима, поред каква уздигнута места где се певају наизменце Ménilmontant (!) и Finicula, Tararaboum и Facteur d' amour.

Плаћени лиферанти српскога позоришта, то су људи од искуства, водили су великог рачуна о овоме народноме укусу, на тицало се оригиналних комада или превода. Тако на пример у *Севиљскоме берберину* они су додали неколико арија од Росини-а и на тај начин Бомарше доноси исто тако леп приход као и Жил Мари (Jules Mary). Ништа није интересније за човека но да прати на представи осећање, понашање публике — ту разумем публике на јевтинијим местима, које има највише.

Фигаро је занима мање од Розине — он има само духа, она пак своју романсу; Базил, ма да изговори силу клевета, готово задобија њене симпатије — јер нева Какав љутити посматралац нашао би можда још какав други узрок, што је маса тако милостивна према овоме доброчини — ту разумем његову окретност, вештину да прими новац из свачије руке. Пети чин *Госпође с камелијама* пружио би нам прилику за сасвим сличну опсервацију. Тако у тренутку кад од Маргарите, која се бори смрћу, позајмљује њена пријатељица Pridence-а последњих јој пет златника, светина се ускомеша, узбуди — да се насмеје. Посматрао сам још кад се смејала у једној патриотској драми. Кад је један стари ратник Турчин, наследни непријатељ Срба, наквашен вином батинао једну стару Српкињу, у самој кући ослободиоца Милоша, на његову огњишту. Истина да је одмах после неколико тренутака тога Турчина ударило осветничко ђуле и старица је газила по његовој лешини — и иста је публика бурно пљескала.

Не треба давати и сувише важности овим мало и дивљачким манифестацијама. Код једнога новог народа то можда није опасније од оне дечје радости по вашарима, кад полицајац умире под ударцима каквога пајаца. За тим ове се оцене дешавају у Београду, пред простим народом престонице, престонице која се налази на самој граници, и која је пола источњачка пола европска, а знамо већ чудновате продукте што нам их даје укрштање двају цивилизација. Сељак који представља прави српски народ, сасвим је другојачији. Он би пре дошао у позориште са срцем наивним, које се лако усхићује или би се пак показао немилосрдан према издајици, као наш гледалац са пете галерије, или би пак имао душу онога француског џентлмена, који је у Мадриду, у прошломе столећу, на једној драмској представи од Pavle-а, оборио на земљу ударцем мача глумца, коме је хтео да дода свој мач Франсоа I. Дон Кижоте је бар само лутке секао сабљом. Има неколико година, како су у Београ ду морали да затворе једнога сељака, који је појурио на позорницу са ножем у зубима да нападне штатисте, који беху обучени у турско одело.

Да би могли наћи код варошана сличну простосрдачност и сличну јачину утисака, треба се послужити најжешћом и најтиранскијом од српских страсти — политичком страшћу. Под тим условима г. Сарду може постати подстицачем нереда у Београду а његов *Рабагас* као повод буни. 28. априла 1882. године десила се у Београду авантура *Термидорова*. Радикали, који личе нашима толико колико и relliеs опортунистама, беху дошли у гомили у позориште. Тек што се дигла завеса, први чин не би ни довршен поче се разлегати вика и звиждање од оркестра па до дна сале. У *Рабагасу* беху упознали Пашића! Дефект полиције, напредњак, да би доказао гледаоцима да се нису преварили, заповеди жандармима, те повукоше сабље на њих. Права битка отпоче у партеру и пошто се сала испразнила, битка се продужи још очајније пред позориштем. Каменице падаху као

град — требало је довести коњанике који у галопу растераше светину Било је ту разбијених глава, похапшених људи, гоњених и осуђених. На ипак никада се више, осим онога првог чина, није играо *Рабагас*. Што је најзанимљивије из ове приче, и Сарду ће се на сваки начин томе смејати, то је да од како људи памте није било манифестација у београдскоме позоришту те се с правом може рећи: да је он први и једини писац, који је био извиждан у Срба.

Да ме не би сматрали, бар за тренутак, за рђавога патриоту, изјављујем без околишења: да бих веома жалио ако би се слична авантура десила највећем броју наших писаца; ја им придружујем, по себи се разуме, писце немачке, мађарске све странце, који нам у осталом у залуд диспутују сваки дан монопол српске позорнице. Разним приликама био сам сведок манифестацијама, често врло бурним, које су руководили ђаци против кафе-шантана, где се продуцираху стране „звезде“. Једна од ових кафана била је, док удариш длан о длан, полупана. Осим српских певача и срп. песама, нису хтели друге. И како су се у трупи — ово је веома оригиналан детаљ — која је тако била „презрена“, налазиле две Францускиње бојећи се да се рђаво не протумачи смисао манифестације, пошто им је одсвирана *Српска химна*, ђаци су захтевали од оркестра *Марсељезу* и — *руску химну*. Манифестанти беху погрешили врата: они су требали да пиштање мало више но што је глупа песма — у позоришту, страни репортоар који плави. Од сто комада једва би избројали десет, за које би се могло рећи да имају какве вредности уметничке, поучне или моралне. Не мислим никако да вређам Бисона кад кажем, да *les Surprise du divorce*, па били они, што је немогућно, још духовитији и веселији, не износе на јавност ништа од битнога о нашим карактерима о нашим обичајима. Још мање мислим да вређам Plouvier-а примећујући, да *Mangeur de fer*, ма био он у шест чинова а двадесет слика, није још једно од оних дела која крију тајну уметности и која би требало да послуже као модел неискусним писцима једне нове земље. Заиста има дела, која треба преводити свуда за то, што су на свакоме месту ремек-дела: што су најсавршенији израз једнога жанра или генија једнога народа, што су лепа, обзирући се на време и на средину јер су човечна. А остала? Она која немају других заслуга до што су забављала неколико часова беспосличаре какве вароши, што су их насмејала шалама које су у јеку, комади à coq, à l'âne, једва супериорнија од revues-а на крају године. Она кваре укус у публике, одстрањујући младе писце од непосредне опсервације карактера, од личне студије обичаја: она их чак одстрањују од позорнице, коју из дана у дан све више и више претрпавају и која у скоро неће имати више места за оригинална дела. То је велика штета, јер писци који имају личних особина, осећања за позориште, јак таленат посматрања, не би недостајали. Има већ писаца, и о томе ћу говорити, којима се људи од књиге интересују, гледајући им мало кроз прсте, који вреде више и којима народ

прилази ревносно, јер сâм себе у њима распознаје. Нека им се дâ што је могућно више места, нека за њих жртвују преводе, и тада ће интелектуални и уметнички интереси Србије бити добро појмљени.

— А наш утицај? рећи ћете ми ви. — Он ту неће ништа изгубити — он се учвршћује много мање позориштем но књигама. Ми ћемо имати чак користи, што ће број наших драмских писаца остати непознат у иностранству. Када будемо путовали биваћемо ређе принуђени да исправљамо чуднователи мало ласкава мишљења, која су о нама дали, како скарадни говори извесних водвиља, тако и педантске скатологије четири или пет Золиних дела.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА.

De la nationalité d'origine. Droit comparé. Droit interne. Droit international. Par *A. G. de Lapradelle.* Couronné par la Faculté de Droit de Paris. — 1893. in 8°, XVII. 443.

Питање о поданству улази у ред оних питања која не само што интересују научну радозналост мисленога света, већ која имају и свој огроман значај и у практичноме животу. И доиста, кад год је реч, било у теорији било у практици, о држави и онима који је састављају, неминовно се мора помишљати и на ону правну везу која појединца везује за ту политичку и колективну целину, коју називамо државом. Између њих мора постојати некакав сталан и утврђен однос, који служи за извор њихових узајамних права и дужности и за полазну тачку остваривању онога циља коме се иде живљењем у држави. Па не само то. Из тога односа за појединце излазе још и права и дужности према осталим државама и њихним члановима, кад год они с њима долазе у додир. Отуда је врло важно знати: шта је то *поданство*, и у чему се састоји тај однос поданика према његовој држави; како тај однос постаје, и како престаје?

У државама старога и средњега века поданство се огледаше у верности и потчињености личности једног или другог владаоца. Та верност или потчињеност у главноме беше сва и једина равноправна веза које везиваше поданика за државу. Са гледишта поданиковог њена је побуда била у тражењу безбедности, а са гледишта владаочева у проширењу и ојачању своје моћи. Праве идеје о држави није било, па према томе и сам појам о поданству морао је бити друкчији.

Модерно је доба изменило појам о држави и њеном циљу, а с тим упоредно би измењен и појам о поданству и његов значај. Данас је поданство израз учествовања у политичкој, економској и уопште културној и социјалној ексистенцији и животу једнога народа: оно је манифестација народне солидарности. У њему се огледа веза између лица која чине једну државну целину, и то целине као колективнога бића. Оно је основа за заједничку акцију, заједничке интересе и уопште за заједнички живот са свима његовим манифестацијама. Имајући такав

значај, поданство улази као један елеменат правне моћи појединаца у једноме друштву у састав саме њихове правне екзистенције. Оно даје тој њиховој екзистенцији некакав опредељенији карактер, у толико, што појединац поред оних права која има као *човек*, помоћу њега добива и она која му се признају као *поданику* једне или друге државе. Отуда се мора рећи потпуно и без устезања, да човек у модерноме друштву има своју правну персоналност у ужем смислу не једино као човек, већ тек као поданик ове или оне државе; а то с тога, што је утицај овога елемента на ту његову правну персоналност надмоћан.

Поданство дакле утиче на правну способност појединаца диференцирајући је од државе ка држави, при свем том што се у општем ходу културе јасно види тежња нивелисања и изједначавања. И баш зато што је то тако, и потребно је изнети на видик све оне знаке и норме по којима се одређује којој ће међународно-политичкој целини припасти известан појединац који дође на свет. Од тога ће зависити обим његове правне персоналности не само у његовој отаџбини, већ и ван ње, пошто поданство једне или друге државе, на основи међународних уговора, може поданику, кад је на страни, давати шири обим права, но што га има поданик неке друге државе. Значај поданства је, дакле, не само *националне* већ и *интернационалне* природе. Колики је тај значај види се из тога, што од тога је ли неко поданик неке државе, зависи одговор на питање: хоће ли му се пружити на пр. њена дипломатска заштита, кад се он налази изван отаџбине, као што с тим стоји у вези и примена његовог личног статута у оним случајевима у којима јој има места. У самој држави пак поданство пружа поданику уживање грађанских, јавних и политичких права, и меродавно утиче на решење питања о изгнанству, о екстрадицији, о праву на јавну помоћ, о праву на уживање општинских добара и т. д. Од тога питања, је ли неко поданик оне државе у којој живи или то није, зависиће његова способност за вршење јавних функција, на пр. судије, поротника или ма каквог јавног службеника. У опште, дакле питање о поданству тесно је скопчано с питањем о обиму уживања приватних, а нарочито јавних и политичких права, и са дужностима појединих лица.

Поданство је израз и резултат уговора између лица и државе чији је оно поданик. Тај је уговор или изречан и формалан или је прећутан; али он је и у једном и у другом случају уговор *sui generis*. Било једно или друго, он претпоставља код оба уговора сагласност воље, и из те сагласности излази онај *vinculum juris*, она правна веза која међу њима постоји. Једно лице пак може постати подаником неке државе на два начина: рођењем или прирођењем. Код прирођења уговор је изречан и формалан, и странац постаје подаником једне државе тек пошто испуни погодбе које је закон те државе поставио и прописао. Његова се воља огледа у тражењу поданства и у испуњењу прописаних погодаба; а воља државина, као другога уговорача, огледа се у акту којим она његово тражење прихвата и усваја.

То исто важи и за иступање из поданства, јер на место *consensus a* долази *dissensus*, као *contrarius consensus*

Али прирођење је само један и то изузетан начин постајања подаником једне државе. То је начин који важи за странце, који све до тога момента нису имали никакав *ближи* однос са државом у чије поданство ступају. За оне који су рођени од родитеља поданика једне државе, рођење је (порекло) тај акат којим они добивају и ту особину својих родитеља, која се зове поданство. Право узима да и ту постоји нека врста уговора, само што је тај уговор прећутан. Ту се узима да воља за поданством постоји и да се огледа у прећутној манифестацији тога лица, које ничим не изјављује да жели раскинути тај однос поданства у којем се налази по самоме факту рођења. У праву се узима да све дотле, док то лице не постане правно способно за изјаву воље у погледу својега поданства (Handlungsfähigkeit), да за њ важи поданство његових родитеља. Кад постане способно, томе лицу нико не стаје на пут да напусти то поданство својих родитеља. Све донде пак док оно нарочитим актом не буде објавило своју вољу о иступању из поданства његових родитеља, све дотле право га сматра за поданика оне државе чији су поданици његови родитељи.

У питању о поданству три су момента од капиталне вредности:

1. Свако лице ваља да је поданик неке државе: другим речима, сваки треба да има своју отаџбину. Према томе безотаџбинство је изузетак, и има врло незгодних страна и по лице, које је без отаџбине, и по државу, у којој то лице живи.

2 Сваки треба да је поданик само једне државе т. ј. сваки ваља да има само једну отаџбину. Тај је принцип био познат и Римљанима; Цицерон га формулише овако: Duarum civitatum civis esse nostro jure civile nemo potest: non esse hujus civitatis civis, qui se alii civitati dicarit, potest [1]) У противноме случају конфликти између држава постају неизбежни.

3. Сваки треба да може иступити из поданства једне државе и заменити га поданством друге. На такав корак човека могу покренути безбројне прилике и разноврсне оправдане аспирације. Сметати га у томе значи враћати се у доба варварства, стајати на пут људском самоопредељењу и поданству одрицати уговорну основу. То је начело било познато и усвојено и код старих народа. Изузетак су међу њима чинили једини Шпартанци. Да су се и Римљани њега држали, доказ нам је и онај Цицеронов текст који гласи: ut nemo civis romanus aut sui potestatem aut civitatem amittere possit, nisi ipse sit auctor factus[2]).

*
* *

Имајући с једне стране пред очима огроман значај — питања о поданству. а водећи рачун с друге стране о начинима на које се оно може стећи или прибавити, Правни Факултет у Паризу расписао је

1) Cic,. pro Balbo, 11.

2) Cic., pro domo, 29.

1891. г. стечај за израду теме која гласи: *О поданству по пореклу; домаће и упоредно законодавство, и међународно право.*

У делу које је пред нама то је питање расправљено; у њему се третира дакле само један начин стицања поданства, рођењем или пореклом.

Дело је подељено на три дела.

Први део посвећен је излагању принципа, по којима се расправља питање о одређивању поданства по рођењу. Ту се износе у главноме два позната начела: jus sanguinis, одређивање поданства извесног лица по поданству његових родитеља, држећи се крвне везе, и jus soli или територијално начело, по којем лице добива поданство оне државе на чијој је територији рођено. Ова два начела лако је разумети нарочито кад је реч о поданству новорођенога лица. Начелу *jus sanguinis* писац налази трага још код старих народа у Индији, код Јевреја и Египћана. Одатле је оно пренесено у грчке државице, у којима му је значај био велики, нарочито због особите улоге коју породица имађаше у тадашњем општем државном склопу[1]). Код Римљана оно беше формулисано сасвим јасно, као што се види из ових текстова: Connubio interveniente liberi semper patrem sequantur: non interveniente connubio matris conditioni accedunt[2]). Cum legitimae nuptiae factae sint, patrem liberi sequuntur; vulgo quaesitus, matrem sequitur.[3].

Писац, држећи се Тацита (Germania, 20), а противно доктрини Гиркеовој (Genossenschaftsrecht, I, 24), налази то начело и у старој Германији; јер држи да је и код старих Германаца породица почивала на крвноме сродству. По њему дакле начело jus sanguini толико је исто старо колико и сама породица.

Сасвим друкчије стоји ствар са jus soli. О њему се уопште мисли да је оно продукат феудалне епоке; али наш писац налази му прве почетке у уређењу римских муниципија. За ово он има и потврде у једном тексту у Дигестама.[4]) из које се види да је територијални принцип давао неку врсту поданства у муниципијама Тај је принцип доцније пренесен у гало-римске колоније на обалама Рајне, и ту је и остао у франачком праву, да доцније за време феудалне епоке добије прецизнији и јаснији значај. Тај се принцип налази и у законодавствима данашњих држава.

И један и други принцип имају своје рационалне и теоријске основе, што и чини да се оба одржавају у животу. Али је борба између њих велика, па тако и резултат те борбе огледа се негде у већем успеху првога, а негде у већем успеху другога начела. Од XVI века та

1) Организацију и значај породице код Грка и Римљана види у делу Ф. Де Куланжа: *Држава Старога Века*, стр. 122, 40, 50, 127, 318 и 321. Српски превод Б. А. Прокића и Ж. М. Милосављевића, Београд. 1895 г.

2) Ulp. Fragm. Reg., V, 8.

3) Dig., I, 5, l. 19.

4) „Municipes intelligendi sunt et qui in eodem municipio n a t i sunt". Dig. L. 16. l. 228.

борба траје непрестано: јер непрестано трају и трајаће и практични разлози и узроци, који не дају да се тој борби учини дефинитивно крај. Писац врло лепо излаже те узроке у неколико тачака, од којих јако привлаче на себе пажњу: доктрина католичке цркве о крштењу и општа тежња монархије за увећањем броја поданика, који број „fait la grandeur des royaumes". Ова је тежња чак и изречно формулисана у једном инглеском статуту из XVIII века.

Из посматрања резултата те дуготрајне борбе између та два принципа може се извести закључак: да у неким државама преовлађује jus sanguinis, а у некима jus soli, и то било чисто било с неком примесом: али да у главноме постоје оба једно поред другога. По ономе првом начелу данас се одређује поданство деце рођене од родитеља странаца на туђој територији, или деце чији су родитељи непознати, или ако су и познати, али ако је њихно поданство непознато.

Ово начело jus soli у многим државама данас служи као олакшица за натурализацију.

Писац се задржава и на одређивању поданства и по очевом домицилу, и вели, да је то начело покушај измирења начела jus sanguinis с начелом jus soli, као што је било у старијем белгијском праву. Али очев домицил остаде од значаја само за jus soli, а начело jus sanguinis с њиме нема никакве везе.

Пошто је завршио тим, писац улази у расправу једног другог, веома деликатног питања: на основу чега управо дете добива поданство својих родитеља у држави чији су они поданици? Да ли се тај пренос поданства заснива на самоме моменту *физичке* природе, т. ј. на раси, крви, или му је основа у моменту *моралном,* т. ј. идејама које родитељи имају о спољној природи која их окружује, о друштву у којем живе, или другим речима, у њиховим идејама о отаџбини, идејама које они уливају својој деци? Ако је први случај, онда се може питање о детињем поданству решити некада лако, некада тешко, а некада можда никако и не решити. Ако су оба родитеља поданици једне исте државе, и дете ће лакше моћи добити њихно поданство на основу момента физичке природе; али ако је отац поданик једне, а мати друге државе, настаје питање: да ли ће дете добити поданство прво или друго, обадва или ниједно? Доиста питање врло тешко, и у толико теже што је немогућно одговорити на једно претходно питање које се јавља у овоме случају, а то је: чији се утицај с физичне стране на детету осећа више: утицај оца или матере, да би се према томе јачем или слабијем утицају решило и питање о приоритету поданства?

Код овога првога случаја за поданство детета меродаван је моменат зачећа, јер родитељи у томе моменту, преносећи на дете све остале и физичке и психичке особине, преносе и поданство.

Ако је други случај, т. ј. ако се пренос детињег поданства базира на моралном моменту, на идејама које дете добива од родитеља, онда ваља утврдити факат: који од оба родитеља више утиче на фор-

мацију дететових осећања, у опште на његово васпитање? Писац налази да је већи утицај онога родитеља у чијим је рукама очинска власт у моменту рођења. Како се пак деца рођена у законитоме браку, у погледу патернитета налазе под претпоставком: Pater is est quem nuptiae demonstrant; како је за такву децу очинска власт у рукама њиховога оца, то се према очевом поданству има одредити и поданство деце. За полазну тачку узима се моменат рођења, јер се очинска власт рађа у томе моменту, ако је дете законито; ако је незаконито, а признато или позакоњено, онда од момента признања или позакоњења. За осталу децу важи правило, да су под влашћу своје мајке, и према томе им се има одредити и поданство.

Ове доктрине о васпитању придржавају се у Немачкој: у Аустрији њој се тежи већ поодавно. У Швајцарској право се почиње њоме инспирирати, а у Италији и Холандији истина види се још неко устезање, али су неки њени резултати већ постављени и примљени.

О свему овоме писац даје многе и јасне доказе, трудећи се да своја тврђења докаже како непосредно самим текстовима, тако и посредно својим дедукцијама.

* * *

У другоме делу писац говори искључиво о францускоме праву у погладу одређивања поданства. Он оцртава његову историју, почињући од најстаријих времена, па све до најновијега доба. У старом француском праву (droit ancien) призната су оба начела, и то: jus sánguinis за децу од родитеља Француза, а jus soli за децу од родитеља странаца, рођену на француском земљишту. Право из револуцијске епоке (droit intermediaire) држи се лене теорије. У модерном праву (droit du Code civil) формално је утврђено начело jus sanguinis, а у неколико је признато и начело jus soli, нарочито као олакшица за натурализацију. Шта више једним законом од 1831. год. то је начело добило и извесну санкцију у погледу обавезе служења у војсци.

Од тога доба питање о поданству додиривано је законима од 1849. 1851. 1874. и 1882. г., а једним законом од 1889. г., васпитању, као атрибуту очинске власти, би признат меродавни утицај при одређивању поданства по пореклу.

Трећи део дела посвећен је проучавању питања о поданству са гледишта међународног. У њему се износе могућности конфликата и правила за њихно решавање. Ти су конфликти доста чести. Да наведемо само један случај. Поданство детета рођеног од родитеља Француза на инглеској или јужно-америчкој територији увек је предмет спора. Француско право, држећи се начела jus s nguinis, сматра га за поданика француског, док Инглеска и Бразилија на основу територијалног начела (jus soli) сматрају га за поданика инглеског односно бразилијског. Писац

нам такође износи и покушаје јуриспруденције, а нарочито дипломације, чињене у намери да се број тих случајева конфликата смањи, или, ако је могућно, и сасвим спречи. Али све дотле докле год државе као независне целине буду свака по својој вољи и нахођењу регулисавале питање о поданству, без обзира и тежње да своје законодавство доведу у хармонију са законодавствима осталих земаља, а у интересу опште м, све ће дотле бити и конфликата. „Институт за међународно право“, вели писац, добро је уочио ту потребу, кад је то питање ставио на дневни ред сесије држане у Оксфорду 1882. г. То је питање било предмет студије и правничких конгреса државних у Лисабону 1888. и у Барцелони 1889. г. Резултати до којих се дошло могу се свести на то: „да државе треба да се сложе у избору начина за стицање поданства, јер друкчије није могућно спречити оне жучне сукобе који се чешће јављају.“

Па и са самих парламентских трибина, у Француској 1886, у Италији 1890. г. констатовано је: да се конфликти, ако не избегну сасвим бар ограниче, неопходно је потребно, али управо једини је пут, да представници главнијих држава на каквом конгресу заједнички утврде извесне принципе, којима би се после разне државе руководиле при изради својих закона о поданству.

Писац мисли да се пре или после до тога мора доћи; за сада је то само питање времена.

* * *

Ово дело са оваком садржином од великог је интереса за свакога који би се бавио о питању о поданству. Оно нам пружа један табло данашњег упоредног законодавства о томе питању, са свима његовим незгодама, и као такво драгоцено је средство свакоме који би био позват да суделује у изради закона ове врсте. Човек се може и не слагати у свему с писцем у његовим појединим теоријским назорима, које он нарочито истиче; по некоме његовом резоновању може се и учинити по која замерка, па при свем том да се у овоме раду нађе доста здравих и језгровитих мисли, које, ма да нису увек потпуно разрађене и до краја изведене, опет у великој мери доприносе решењу тога тако важног проблема.

У осталом и сам писац у предговору напомиње да није имао довољно времена за потпуну обраду тога питања према прикупљеноме материјалу, по чем је био везан за рок, али да је он тај рад прерађивао доцније према примедбама референтовим. Па ипак тај се недостатак у систематици и у логичном распореду секундарних сижеа опажа и у прерађеном делу: знак да није лак посао изменити физиономију и структуру коју је један рад добио у самоме моменту стварања.

Међутим ово је дело важно и са једног другог гледишта. У њему је сакупљен веома драгоцен материјал за расправу питања о поданству и то у толикој мери, како је то до сада учињено у ретко којој књизи.

Поред опће библиографије, коју је писац брижљиво изнео у почетку, он је при свакоме питању наводио места, изворе, документе и друге текстове, који су од велике важности за решење овога питања. Он није пропустио навести и позвати се и на наш § 44. грађ. зак. У томе погледу његово дело заузима јединствено место у правној литератури ове врсте: оно нам писца представља не само као дубоког познаваоца светске литературе и упоредног законодавства по томе питању, већ и као радника који је личним радом и срећивањем података у великој мери олакшао посао онима који би имали радити какав међународни законски пројекат о поданству, ако се за сада може уопште на то помишљати.

Ми ово дело топло препоручујемо нашим правницима.

Жив. М. Милосављевић

Четврто коло књига Српске Књижевне Задруге

И ако не баш у време, правилима одређено, ипак раније но и једне од пређашњих година спремљено је и члановима Задругиним већ разаслато *четврто* коло књига, т. ј. издања за *годину 1895.* Ради оних читалаца „Дела“ који још не приступише овој најлепшој задрузи нашој журимо се приказати у неколико речи овај најновији дар њен, остављајући да у посебним опширнијим оценама доцније изнесемо прави значај и количину добити за нашу књижевност од ових нових седам књига Српске Књижевне Задруге.[1])

Прва је на реду у овом колу (22. од почетка) књига: **Басне** *Доситеја Обрадовића,* свеска *прва* (Беогр., држ. штамп., 1895;—8°, стр. XIII и 179; књижарска цена 2 дин.), коју је за штампу приредио и предговор јој написао *Андра Николић.* — Остављајући да у другој свесци покаже све како је ово ново, критичко, издање Доситијевих Басана припређено, уредник се у свом предговору поглавито дотиче питања: је ли умесно сада прештампавати овај Доситијев, после „Живота и Прикључениja“ најбољи, спис? Три су разлога, којима се, по уредникову мњењу, и данас препоручују нашој читалачкој публици Басне Доситијеве као kори на и лепа лектира: 1) сам садржај ове књиге или претрес оних моралних питања (о слабостима и погрешкама људским), која су предмет разговора и самих басана и, још више, Доситијевих „наравоученија“; 2) што нико други после Доситија у нашој књижевности није казао о тим питањима ништа ни више ни боље; и 3) начин како је Доситије писао или, како уредник вели „лична књижевничка вредноћа“, којом је Доситије најбоље „сам себе сачувао од застарелости.“ — У овој је првој свесци штампано, сем посвете омладини и Доситијева предговора, 112 басана, тако да је за другу свеску остало само 48 басана, у којима су „наравоученија“ дужа, те ће књига по величини бити готово једнака с овом првом. Премда би нам било милије да су у овом новом издању (оно је по реду четврто)

1) И ове су, као и досадашње књиге, све у јаким и укусним корицама у енглеском платну; свих седам се могу добити за 10 динара.

све басне у једној књизи, опет ћемо радо сачекати и другу свеску, у коју ће ући, како уредник обећава, и потребна објашњења и речник непознатијих речи за цело дело. Похвална је страна овог издања што је и овде Доситијев текст у свем верно сачуван, у главном на начин како је то већ постигнуто у „Животу“ Доситијеву (у 1. и 8. књизи С. К. Задруге).

Другу књигу четвртога кола (23. од почетка) чини *прва* свеска **Друге Певаније** *Змаја Јована Јовановића* (Београд, држ. штамп., 1895.; —8, стр. VIII и 272; књиж. цена 3 дин.). Књизи је мали предговор написао, песме за штампу приредио и кратак речник на крају додао проф. *Мил. К. Драгутиновић* — Колики је значај Змајеве поезије казао је најбоље сав српски народ, а шта вреди сабрати у једну књигу обилати рад песников видело се на првој „Певанији“ Змајевој, издатој пре 14 година, без које, рекли бисмо, није данас ниједна образована кућа српска. С тога је врло срећна и похвална одлука Задругине управе, да се уједно прикупе све оне песме Змајеве, које су после прве *Певаније* угледале свет у разним књижевним листовима и повременим списима нашим. И, остављајући на страну песме *дечије* (које заслужују да буду издате у нарочитој, засебној, збирци с илустрацијама) и песме *политичке* (као мање трајне вредности), ипак и самих чисто *лирских*, *патриотских*, *сатиричких* и *хумористичких* песама, *натписа* и *записа* („пробе пера“) набрало се толико, да су ево начиниле *нову* збирку, „*Другу* Певанију,“ од које нам сада Задруга даје прву, а за ново коло обећава дати и другу свеску. И овом је другом певанијом наш славом увенчани Змај и посведочио своју песничку величину и подигао цену српској уметничкој поезији новијега времена. — У ову је прву свеску ушло 98 *лирских* и 37 *хумористичких* и *сатиричких* песама. Ни једне ни друге не уступају песмама тих врста у првој „Певанији.“

Трећи је задругин дар књига (по реду 24.): **Низ старијих приповедака** (Београд, држ. штамп., 1895.—8°, стр. XXXI и 211; књиж. цена 3 дин.), у којој су белетристички погледи неторице рано преминулих књижевника наших из кола које је (у четрдесетим до шесетих година) било претеча данашњим радницима здравога, реалног и народног, правца приповедачког. Ту су приповетке: „Четири каранфила“ од *Павла Поповића Шапчанина* (из „Драгољуба,“ забавника за г. 1844.); „Јелка“ од *Дамњана Павловића* (из „Данице“ за г. 1862.): „Карловачки ђак“ (писан г. 1860.) од *Косте Руварца* (из његових „Скупљених списа,“ који су данас библиографска реткост): „Грех“ од *Мила* т. ј. *Милисава Милосављевића* (из „Виле“ за г. 1868.); и „Наша сестра Милка“ и „На Бадњи дан“ од *Ђорђа Звекића* (прва из „Омладинске Заједнице“ за г. 1867, а друга из „Омладинског календара“ за г. 1870.). Колико ће саме ове приповетке бити лепа и корисна забава широј читалачкој публици нашој, толико ће цела збирка бити ваљан приложак за боље познавање наше новије књижевне повеснице, у којој је „омладински“ покрет оставио видне трагове. Особито смо захвални уреднику ове збирке проф. *А. Гавриловићу*, који

је у лепом предговору изнео, прво, кратак преглед свега рада и свих појединих радника на пољу наше лепе књижевности, почевши од Милована Видаковића па завршујући Лазом К Лазаревићем, а за тим, с довољно биографских црта и оценом главнијих радова, јасно обележио живот и значај свакога од поменуте петорице знатнијих омладинаца.

Четвртом књигом (26. по реду): **Тамо амо по Истоку** (свеска друга; Београд, држ. штамп., 1895. — 8°, стр. 210; књиж. цена 3 дин.) завршене су путописне слике *Милана Јовановића*, овога сада заиста најбољега нам радника на овој књижевној врсти. Име г. Јовановића толико је већ било познато нашем читалачком састу, да је свак с хвалом одобрио одлуку Задругине управе, кад је одмах у првом колу својих књига дала места једној збирци његових путописних чланака („С мора и са сува“ — 2. књига С. Књ. Задруге). У ову су свеску писма *Калкута*, *Бенгал*, *Малајско Море* и *Сингапур* ушла с незнатним изменама, из „Отаџбине“, а писма: *Хинеско Море* и *Хонконг* сасвим су нова, до сад нигде нештампана. Ради бољег разумевања додат је и овој свесци мали *речник* (од 14 страна ситнога слога), у ком су протумачене многе туђе речи како поједини технички термини тако и неке знатније чињенице из старе и нове политичке и културне повеснице.

Пета књига (26. по реду) овога кола представља значајну појаву у целокупној нашој књижевности: то је прва свеска *Ариостова* **Бијеснога Роланда**, на српски препеванога од *Драгише Станојевића* (Београд, држ. штамп., 1895. — 8° стр. 227; књиж. цена 3 дин.). — Превод је овај, рекосмо, значајна појава у нашој књижевности, јер је ето разбијена сумња, да се данас може наћи образован, даровит и вредан Србин, који ће с довољно умешности моћи пресадити и овако цвеће класичке талијанске поезије на плодно земљиште српскога стиха и језика. И г. Станојевић је својим радом не само показао и на ново потврдио велику подобност песничку и дивно знање матернога језика, него и дао најлепши пример и старијим и млађим песницима нашим како се могу радити оваки послови: како се обилатим, гипким и звучнимградивом српскога језика може служити прави уметник. Г. Станојевић је у свом препевавању не само успео сачувати и верно предати српским речима суштину, оно што је главно у великом Ариостовом епу, него је, и ако вели да је препев слободан, умео задржати и лепоту спољнога облика: оригинални размер стиха и форму талијанске станце са сликом, слободно можемо рећи, правилнијим и чистијим но и у кога другог нашег и песника-писца и песника-преводиоца. А да би свој превод сачувао од рђава читања, сваки је крај стиха (да би слик јаче био истакнут) означен акцентима, којима се често прибегавало, где је потреба, и у почетку и у средини стиха. (У толикој множини стихова није чудо, што се може наћи и по која нетачност.) Због овога је, истина, штампа испала прилично ишарана овим црвићима, али је много помножено да се преводу сачува она звучност и лепота српскога језика. овде посебице јужнога дијалекта, коју иначе видимо само у понеким класичким спево-

вима нашим. — У ову је прву свеску ушло *дванаест песама*, којима су на крају додане најпотребније кратке напомене ради објашњења и мали речник мање познатих речи. Можда би, у осталом, за читаоца била већа корист, да су сва та објашњења стављена уза сами текст у појединим песмама.

Шесту књигу (27. по реду) чине две комедије *Молијерове*: **Тартиф** и **Тврдица** (обе по 5 чинова; — Београд, држ. штамп., 1895; — 8°, стр VIII и 151; књиж. цена 2 дин.). Ко је Молијер и какве су уметничке вредности ова два његова дрaмата — лепо је изнео у кратком предговору приређивач ове књиге *Ј. Ђаја*, коме је Задругина управа поверила да спреми за штампу ова два превода, добивена у рукопису од нашега Народнога Позоришта, у ком су већ толико пута били приказивани. За ваљаност превода јамче нам и имена самих преводилаца (Јована Ђорђевића је превод Тартифа а Владана Ђорђевића Тврдице), а и исправке које је приређивач учинио пре штампања: „у свему главнијем, где год су поправку захтевале било особине француског језика у Молијерово доба, било психолошка тачност и доследност у излагању Молијерових особа, било дух и коректност српскога језика“.

Седма је, на послетку књига (29. на реду): **Из науке о светлости** од *Ђ. М. Станојевића* (Са 158 слика; — Београд. држ. шт., 1895; стр. VIII и 257: књ. цена 3 дин.) — Г. Станојевић је већ довољно познат нашој читалачкој публици као одличан популаризатор физичких наука, те се управи С. К. Задруге може честитати, што је и њега у своје сараднике придобила. А г. Станојевић је врло добро учинио, што је, одазивајући се Задругиној управи. започео низ својих поука баш оним „најмногобројнијим и најважнијим појавама... које човек дознаје помоћу својих очију.“ Лепом, занимљивом и лако разумљивом излагању пишчевом од особите је помоћи и велики број слика (толико их није било до сада ни у којој књизи Задругиној), међу којима нарочиту пажњу заслужују дивне слике светлосних појава у Краљевини Србији, рађене по самим пишчевим фотографијама: то су: *Јелашничка Клисура* (код Ниша), *Огледање на жлавском врелу* и *„Запис“ код Лесковца* (све на засебним картонима). Врло је лепа и почетна слика (такође на засебном листу): „И рече Бог: *Нека буде светлост.*“ Цео се пак садржај књиге, сем приступа, дели у ових пет главних одељака: 1.) *извори светлости* (природни и вештачки, хладна светлост), 2) *простирање светлости* (сенка, привиђења, мрачна комора, зора и сутон); 3) *брзина светлости;* 4) *одбијање светлости* (разне врсте огледала и њихова примена); 5) *преламање светлости* (овде и о фата-моргани, о разним врстама сочива, микроскопу, дурбину и телескопу, па и о негромантији, чаробној лампи и фантасмагорији).

Уз ову су последњу књигу штампана у Додатку (стр. I—XXI): *„Правила* С. Књ. Задруге“ с најновијим изменама (на скупштини 1895.) и имена свих *добротвора* и за ову годину јављених *повереника* Задругиних. Број првих износио је 162, а других 150 из Србије и 81 из других српских покрајина. Дај, Боже, да се и добротвори и повереници и

што више умноже и што даље по народу пронесу благотворни утицај овога нашег, сваке помоћи вредног, културног мезимчета, које носи тако лепо име *Српске Књижевне Задруге!*

— нћ.

Naše nebo. Crtice iz astronomije. napisao Oton Kučera: sa 142 slike u tekstu i četiri priloga. („Poučna knjižnica Matice Hrvatske", kniga XX). Zagreb 1895.

По целокупној обради својој, ово дело долази у ред оних књига, које се пишу за шири читалачки круг или, као што се обично вели: „Књига за народ." Оно је, дакле, једна „популарна астрономија". То морамо нарочито констатовати одмах у почетку, јер само ово може оправдати писца, што је у књигу унео онакав распоред матаријала. До душе он и сам вели у предговору, да је распоред материјала вршио на свој начин т. ј. да је „ишао својим путем." Кад се ко лати писања какве књиге с научном садржином, треба да је пре свега на чисто с тим хоће ли писати строго научно или популарно. Врло је тешко изабрати средину између овога двога. При писању пак астрономије рекли бисмо да се то још нарочито захтева. Сасвим се друкчије распоређује материјал у популарним делима, а друкчије тај исти материјал у строго научним.

Ово је дело лепа збирка разноликих прилика небесних, каква се налази и у другим, страним делима овакве врсте. Али као популарна књига, има једну добру страну више у томе, што је, према публици, којој је намењена, материјал хармонијски сређен, што је тако лепо удешен и исказан, да ће свакоме љубитељу астромије послужити као врло пријатна лектира. Ми ћемо га, дакле, и оцењивати с овога гледишта: *јер би му, као чисто научном делу цена била врло незнатна.*

Припремајући читаоце за величанствене призоре, што их небо у себи има, писац их романтичним речма изводи из града, из уличке вреве и нечиста ваздуха, води их у поље у оно доба, кад је сунце већ близу своме заходу. Лепом скицом појава вечерњег сутона и описом оног чаробног руменила и његових нијанаса, већ је придобио читаоце уза се и заинтересовао их за даља посматрања. Ванредним упоређењем опадања сутона и појављивања првих звезда на небесном своду, тумачењем сценерија, које се тамо горе одигравају — очарао је своје читаоце. То већ значи да је писац погодио правац, којим се у оваквој прилици иде с поузданом надом на успех.

Лепо је заиста, видети како писац стоји у отвореном пољу, окружен заинтересованим душама за чари небесне панораме, сутон се све већма губи, а на небу излазе поједине звезде, најпре ређе, а после све брже и више, док се најзад не оспе ведро небо звездама, као равно поље овцама. Њега пак видите, како пружа прст час једној, час другој звезди чим се која појави, а жељне очи прате сваки покрет његове

руке. Он им ту прича о звездама у опште и о првим карактерима, који се ту још одмах могу запазити. Тако се мало по мало начини на небу читав хаос од разноликих предмета, на које читаоци ове књиге упиру своје погледе и изгледају збуњени призором, што им га небо развија. Па како је лепо видети писца, где теши читаоце да се не плаше тога хаоса, ободравајући их доста смело, да ће их повести „на шетњу по небеском своду, како би најпрвије у онај привидни хаос увели неки ред.“ Истина је, да у човечјој природи фактички не лежи толика моћ, да уводи ред у ономе хаосу, већ само може упознати, како тамо нема хаоса, ипак за то. писац се може оправдати пред својим читаоцима, који очекују од њега, да их чему научи.

И сасвим је природно, што писац проводи прве вечери са својим читаоцима, показујући им шта се све може видети голим оком на звезданоме небу. Ту их прво упознаје са констелацијама, т. ј. фигурама звезданим, какве нам се показују и какве је народ опажао још од вајкада. У овоме одељку доиста је писац, као што вели у предговору „ишао својим путем.“ У астрономијама се констелације обично при описивању деле на: северне, јужне и еклиптикине. па и то по обичној методи алпњмана. Овде је то друкчије. Констелације се овде описују према времену, кад се најбоље виде, узевши за мерило небо 1. јануара, 1. априла, 1. јула и 1. октобра. Овакав је начин врло подесан нарочито за самоуке. Ну није само у овоме особитост изнашања констелација код ове књиге. Учећи о појединим звездама, на које наилази у констелацијама, г. Кучера, одмах говори о карактеру целога реда, коме она припада, на пр. код звезде α-Касиопеје говори уопште о т. зв. *променљивим звездама*: код α-великог медведа говори о т. зв. *двојним звездама;* код „Андромеде“ говори о т. зв. *новим звездама*, јер се у овој фигури 1885 г. (а не 1888, као што тамо стоји) појавила једна нова звезда: то исто чини и код „Кочијаша“, у коме се 1892 г. такође појавила нова звезда (Nova aurigae). Код „Касиопеје“ говори и о т. зв. *темпорерним звездама*, јер је у овој констелацији Тихо де Брахе посматрао у јесен 1572 год. звезду, која је нагло и изненада засијала, па је после 3 месеца нестало, Он истина не одваја ове темпорерне звезде од променљивих: *али је то требао да учини.* Наишав на небулозу у „Орионуׅ“, говори уопште о *небулозама*, маглинастим космичким материјама неким, које нам показују само свој блесак. у коме не можемо разликовати никаквих делова. Он је овде зове „Орионова магла“. Ове особите васионске предмете погрешно је звати „маглама“, а у томе греше и неки наши, домаћи писци у делима сличне садржине. Небулозе (маглине) нису од кондензоване водене паре, као што је магла, већ су састављене од усијаних космичких, гасовитих материја, које немају никакве сличности са воденом паром и т. д.

Да би читалац још лакше упамтио поједине групе констелација, чија су имена махом из јелинске или римске митологије, писац је поред важнијих поменуо и митолошку причу, дакле догађај, који је у вези са

дотичном фигуром. Тај је начин такође веома подесан, јер већином сва лица и ствари из једне приче имају и своје констелације у непосредној близини, као што је н. пр. прича о Андромеди, Перзеју, медузи, пегазу или о великом и малом медведу и ловцу. Штета је само, што није испричао и догађај о лабуду и лири, које су фигуре такође увек заједно, а у њима је овековечена она неизмерна, митолошка љубав Орфеја и драге му, Евридике. Читалац би онда и разумео за што лабуд представља Орфеја, а лира ону лиру, што ју је измислио и у њу ударао Орфеј, тугујући за својом драгом, коју неумитна смрт покоси. А та је туга била толико заносна, да су и зверови слушали његове елегије с дивљењем!

У овоме одељку има неколико погрешака, које могу на читаоца учинити, ако не баш рђав утисак, оно га могу збунити. *А читалац не сме ни једнога тренутка бити у забуни код предмета, о коме му се нарочито говори.* Ми свакако нећемо износити и оне мање омашке, већ ћемо само на најглавније обратити пажњу читалаца. Ако се уопште мора на првим часовима рећи, да су звезде врло далеко од нас, не мора се одмах том приликом говорити и о „паралаксама звезданим“, за које писац јамачно зна врло добро, да одредба њихова долази у најтеже проблеме астрономске, а од тачности паралаксе зависи тачност одређивања самих даљина звезда и небесних тела и т. д. — Сиријус је заиста најсјајнија звезда 1-ве величине, која се баш ових дана одмах с вечера види, како сија на југоисточном небу, као и то, да је он двојна звезда, да му је пратилац од скора познат, а који се тек дурбином констатује као звездица 9-те величине. Дакле је Сиријус знатно већи од свога пратиоца? Па онда је врло незгодно рећи баш за овај случај, да се *Сиријус окреће око свога пратиоца* (стр. 53). За схватање читалаца, којима је ова књига намењена, било би много јасније да је речено: да се пратилац окреће око Сиријуса, као што се н. пр. Месец окреће око Земље. Оно, ако бисмо хтели да се строго научно изразимо, онда би требало рећи, да се и Земља и Месец окрећу око заједничког тежишта својих маса, *да се Сирије и његов пратилац такође окрећу око заједничког тежишта својих маса а ни у ком случају не може се рећи: да се Сиријус окреће око свога пратиоца.* Исто тако невештога читаоца може да збуни и оно непрестано навођење, како су нам звезде „још увек о свод приковани драгољи“, па се ова „прикованост звезда“ истиче врло често, ваљада само с тога да се једва најзад читаоцу покаже шта је то „фирмаменат“ (т. ј. звездано небо)! Ово је у толико мање оправдано, што је већ пре тога речено, да звезде нису утврђене на своду, као ни због тога, што и сам писац говори „*о властитом кретању звезда*“, наводећи н. пр. за звезду Арктура (α-Bootis), да му кретање износи 6400 километара у минуту! (стр. 62 и, 63) Због овога је и хрватски израз „стајачице“ исто тако неподесан као и наш „непокретнице“. За то их и ваља звати само именом „*звезде*“; али онда, наравно, да у „звезде“ не треба мешати н. пр. нашу Земљу, Месец и остале планете и чланове сунчаног система, као што то ради писац (стр. 279, 293, 324 и т. д.). Све пак чланове ваља звати само:

„небесна тела“, јер им можемо констатовати и мерити димензије, за разлику од „звезда,“ које су усијане и о чијим димензијама не можемо ништа поуздано говорити, јер нам и у највећим дурбинима изгледају само као светле тачке.

Кад је тако упознао своје читаоце са општом физиономијом звезданога неба, каква се види голим оком писац жели да их упозна још и са оним небесним приликама, које се могу запазити само помоћу великих дурбина и телескопа. Тога ради одводи читаоце преко атланског океана и пасифика у Калифорнију, пење се с њима на вис „Mont-Hamilton,“ на коме је подигнута чувена до сада највећа звездарница, трошком милијунара Lick-a. Узгред овде напомињемо, да је ово путовање најмонотонији део из целокупног описивања у овоме делу, а ту је била баш најподеснија прилика, да читаоце упозна с разликама географ. дужина појединих места, упоредо са значењем локалног времена и т. д. о чему не само овде него и нигде на другом месту не говори ни једне речи, *што је свакоме велика непажња*. У Lick овој звездарници прво упознаје читаоце с персоналем и стројем саме опсерваторије, па их по том доводи у највећу куполу, у којој се налази онај џиновски дурбин дугачак 17 метара који је астрономији у новије време прибавио многе и драгоцене тековине. Купола је та висока 23 метра, пречник јој је 20 мет. За њу је утрошено 90000 килогр. гвожђа, а окреће се механизмом у кругу за 360° (стр. 113) После овога проводи читаоце кроз све дворнице, у којима се налазе и остали чувени инструменти ове опсерваторије, упућујући одмах и како се ради с појединим а нарочито с меридијанским дурбином и екваторијалом. Ту је објаснио и паралактичко монтирање дурбина. Није пропустио ову прилику, а да не нагласи, како је сада право надметање у грађењу великих дурбина, од којих се неки још раде, а биће већи од овог Lick-овог. Један ће бити овог лета изложен у Берлину, а други, још већи, у Паризу 1900 г. Најзад је упутио заинтересованог, а имућног читаоца, како и сам може начинити себи малу звездарницу, показавши му и предмете, које може мотрити својим дурбином, према разним величинама објектива и увећања. Ово је све израђено врло марљиво по Nevcomb-овој књизи „Populäre Astronomie“ (стр. 183—198), скраћено, али ваљано.

Када је и у овоме упутио читаоце, прелази с њима дубље у разматрање природе свих небесних тела и звезда. А на који начин можемо сазнати њихову природу, кад су тако далеко од нас, да не можемо ни помислити на какво путовање к њима? И ако то изгледа на први поглед немогућно, ипак има у астрономији прецизних метода, помоћу чијих се података може поуздано судити о свему томе. Тим путем писац уводи читаоце у нову науку — чедо друге половине нашега века — *у астрофизику*. Између нас и удаљених светова, звезда, има само једна једина веза, по којој ми уопште и знамо да та тела постоје — то је *светлосни зрак*. И све методе за испитивање природе неб. тела основане су на разноликом разматрању светлости, која нам долази из

васионе. А светлост има у себи тако поуздане карактере материја, кроз које пролази да их ни за длаку не промени, ни на тако дугачкоме путу, који светлост прелази често пута за 100 и више година. Узмите само да светлост у једној секунди пређе 300.000 километара, па ћете видети колика је даљина. Од најближе нам звезде (α-Centauri) путује светлост 4½ године.

На овоме је месту показао у врло кратким потезима сврху астрофизике, с нарочитим погледом на спектроскопију, у коју су данас упрте очи свих природњака, а нема више од 36 година. како је она научно заснована. Тако је она млада, а тако продуктивна. Писац је уздиже најпохвалнијим речима, и онда никако не можемо разумети оно његово упоређење, где вели: „Као што су први кораци дјетета несигурни, тако су и слаби први кораци учењака по тлу, онако тамном.“ Ово се никако не може односити на спектроскопију, јер је она већ и у своме детинству (у осмој години) и на даље чинила такве успехе, какве друге неке методе не могоше постићи, ни у зрелом порасту.

Нарочити одељак један у овој књизи носи натпис *„хармонија свемира“* (т. ј. васионе). Овде је писац у кратко скицирао историју астрономије, почињући „од најстаријих времена“, и завршујући Newton-ом. Овај је одељак поделио на неколико делова хронолошки и у свакоме је изабрао представнике појединих праваца, износећи код свакога и кратку скицу биографије. И ова је партија израђена према поменутом Newkomb-овом делу. Од арапских астронома није поменуо ни једнога, као што је уопште стару астрономију извео доста непотпуно. При бирању личности за овај одељак своје књиге. писац је нарочито канда гледао оне, чији су се радови поглавито тицали законâ кретања небесних тела, те преко многих долази до Коперника, Галилеја, Кеплера и Њутна. Не можемо пропустити ову прилику, а да не истакнемо како је писац „Кеплерове законе“ и „Њутонову гравитацију“ извео необично јасно. Јединствен је предговор самога Кеплера којим је објавио свој трећи закон (у делу Harmonices mundi 1619), као допуну својим ранијим радовима, „После дугог напора, озарила ме светлост најдивнијег сазнања. Ево вам резултата мојих студија. Хоће ли моје дело читати савременици или позније генерације, то је мени све једно. Оно ће после стотину година наћи своје читаоце.“ Ми у свему правдамо опширност, којом је писац разрадио овај одељак. Али у исто време мислимо да се популарна вредност ове књиге не би ни у колико смањила, да су се баш у овоме одељку нашле скице радова и још неких астронома, којима свакако ни сам писац не мисли порицати важност. Нама је чисто жао, што у овој историји астрономије међу осталим колегама не видимо поменуте астрономе, као што је Laplace, или онај неуморни радник, отац нове астрономије W. Herschel и син му J. Herschel, даље Bessel, који је поред специјалних астрономских радова још нарочито заслужан и за популарнију астрономију, даље Bradley, Struve и т. д. и т. д.

После овога одељка писац прелази на описивање сунчаног система, те одмах класификује све чланове његове. Тако у први ред ставља „главу ове обитељи“ — *само Сунце*, у други ред *„397 планета“*, у трећи ред *„20 мјесеца“* (а при набрајању налази, да их има 21, као што и јесте у самој ствари). *Комете, метеоре* и *зодијачну светлост* помиње тек при крају одељка као нешто споредно, а ова тела нису таква, изузимајући зодијачну светлост. чија је појава још и данас мистериозна. Поред ове напомене, код ове класификације није требало ставити као нарочити натпис „397 планета“ јер је и писцу познато, а и сам одмах ту напомиње, како тај број није сталан: сваке године проналазе се нове планете. У горњи број урачунао је и 8 главних, великих планета, те онда остаје 289 планетоида, који круже око Сунца у простору између Марса и Јупитера. Оволики број планетоида био је познат до 8 марта 1894 г. Међу тим, књига је ова печатана крајем октобра 1895 г., када је већ било познато само планетоида на 416, те би са осам главних планета изнело 424, а број се њихов, (планетоида) још једнако повећава из године у годину. Из овога сваки увиђа: да горњи број „397“ није требало нарочито истаћи као натпис.

За овим општим прегледом чланова сунчанога система прелази се на поједине овим редом: Сунце, Земља, Месец, Меркур, Венера, Марс, Јупитер, Сатурн, Уран, Нептун, метеори, комете и зодијачна светлост И овај је ред сам писац удесио. У оваким приликама, обично се при описивању планета почиње по даљини њиховој од Сунца, а сателити њихови засебно (као што је у књизи Planetographie од O. L o h s e - a 1894.). У овој књизи није ни један, ни други начин. Писац описује прво најпознатија тела: Сунце, Месец и Земљу, а остале редом по даљини од Сунца. Овом начину излагања не бисмо имали ништа приговорити, јер је то у осталом пишчев план, који је оправдан у толико, што је књига сасвим „популарна. Кад би мо ове напомене имали да учинимо само не бисмо их ни помињали, да нас извесне појединости његове навлаш не задржавају.

Да протуберанце на Сунцу нису „први пут виђене 1842,“ већ да има података, да су посматране још од 1715 г, (види: Philos. Transaction 1733); да пеге нису подједнако распоређене по сунчевој површини у непрекидној зони од 30° сев. шир. до 30° јуж. шир., већ да је сам екватор Сунчев и зона од 5° сев. шир. до 5° јуж. шир. сасвим без пега, а да ове настају тек у зонама од 5°—30° сев. шир. и од 5°—30° јуж. шир. преко којих су граница врло ретке; да нашу земљу не можемо звати „земаљском звездом“ (стр. 239); да се земља не обрће „око једног свог пречника“, дакле не око ма којег, већ око најмањег, који је назват осом: да је требало рећи што год и о величини земље; да је за облик њен навео и друге доказе, а не само један; да је означио међу изворним делима. из којих је црпао грађу, и дела F. Z ö l l n e r-а и г. H. J. Kleina. на које се много ослањао при изради описа Сунца и Месеца; да „силни телескопи;“ који се сада граде не могу примакнути месец на неколико

миља (стр. 307) већ само знатно увећати његов лик и т. д. — да је све ово учињено како треба, ми не бисмо морали ни износити ове напомене, нити још многе друге прећутати. А кад би се наше напомене односиле на ово, не бисмо их ни помињали.

Али има нешто, што бисмо морали истаћи, па макар била то и једина напомена коју бисмо имали учинити. Врло добро знамо да није тако лак посао писати популарно дело. Ту писац мора бити веома смотрен и опрезан, шта ће од материјала унети и како ће све то исказати. Од тога му и зависи сав успех. Али је исто тако истина и то, да у књигама за народ, као год и школским уџбеницима, ваља писати само о стварима, које су као позитивне утврђене, о којима, дакле, не постоји никакав спор. Хипотетичне ствари и питања која су тек на дневном реду, проналаске, који још нису претрпели строгу научну критику, не би требало ни пошто уносити у овакe књиге, па макар да је писац и сам лично одушевљен каквом хипотезом. О свему томе расправља се на другом месту и у другом облику. И популарна дела и уџбеници школски морају од тога бити сасвим чисти. Никако није оправдано, кад читалац жељно прибира и богати се тек оним, што је сасвим утврђено, па баш у тренутку, кад се он осећа сасвим задовољан, што му се отворило широко поље истинâ, мутити му прикупљене тековине разноликим хипотезама, које се кадкад и потиру међу собом. Још мање је оправдано, кад се писац занесе *само једном хипотезом*, па њом једнако малтретира читаоца а овај, не имајући критичког расуђивања, јер није припремљен, иде тако за писцем, коме је још од почетка поклонио своје највеће поверење, те тако тоне у море, можда његових заблуда У оваквој прилици читалац се не може поучити, већ се једнострано заводи: По нашем уверењу, *то је грехота*, то значи: оперисати с неуким читаоцем. *Таква не сме бити ни једна популарна књига.* Писац овакве књиге не сме употребљавати своје читаоце, да би придобио више присталица овој или оној хипотези. Највећа субјективност или објективност писчева баш се у овоме огледа. О Сунцу и његовим приликама има много теорија и хипотеза, па се дакле различито и мисли о његовим пегама, буктињама, гранулама, протуберанцама и корони. Позитивно је само то да ове прилике постоје на Сунцу, али не знамо шта су, нити ћемо о томе расправљати у популарној књизи оваког обима, као што је ова, о којој је реч. Г. К у ч е р а пак сасвим *одлучно тврди*, да су протуберанце Сунчеве циклонске појаве, сличне циклонима у нашој атмосфери. Има једна хипотеза циклона сунчевих (од Faye-а, али има и других. Ну хипотеза сунчевих циклона односи се на пеге сунчеве, а не на протуберанце. Ако би, дакле, пеге и биле овакe појаве, протуберанце — веома тешко. За што је дакле писац овако одвео читаоце једнострано, тврдећи нешто као одлучан факат, што је у самој ствари тек поставка, исто онако, као и друга мишљења, о којима се ништа не помиње? Ми смо дакле одлучно противни уношењу хипотетичних ствари у књиге за народ а још већма, да се једном једином хипотезом заводе читаоци као „свршеним делом."

Код описивања Месеца писац одмах почиње космогонском хипотезом о постанку његовом, где наводи, као да је Месец један комад Земљин, издвојен од њеног екватора у неконско доба. У место да изнесе интересну топографију Месечеву на првом месту, па тек после, да се дотакне и других питања о њему, писац гони читаоце да *с њим заједно* упитају астрономе: „какви су одношаји на Месецу и може ли бити на њему живота? Одговор је с ове једине стране поуздан.“ (стр. 296) Сумњамо да би нам и један астроном дао „поуздан одговор“ на ово питање, као што писац уверава своје читаоце. А замислите само, како би се осећао писац, кад би збиља стао са својим читаоцима пред којим астрономом, па да му постави оно питање, и кад би астроном кратко само рекао: „О томе не знамо ништа поуздано, јер нисмо ништа видели!“ То би заиста био незгодан положај, који свакако не би ишао у прилог ауторитета писчевог према његовим читаоцима, које је сам онако ватрено довео пред астронома.

Писац се упео да пошто по то дефинитивно утврди апсолутну аналогију између Месеца и Земље, па је налази и онде, где је готово ни један писац озбиљнијих књига ове врсте не налази. Тако он (стр. 303) наводи како има „преважних разлога, који одлучно говоре за егзистенцију „Месечеве *атмосфере*.“ Све што г. Кучера о овоме тврди — није доказано. Ванредна оштрина појединих детаља Месечеве површине у близини обода и по унутрашњим просторијама оштро одсечен обод његове површине у фазама и иначе; тренутно ишчезавање и појављивање звезда иза Месечевог обода при окултацијама (привидно поклапање); спектроскопска испитивања његовог обода у овим тренуцима — одлучно утврђују, да Месец сада *нема* своје атмосфере. Поред овога, још и по фотометријским подацима (о којој методи није говорио нигде у овој књизи) закључује се да би Месец много јаче одбијао сунчеве зраке, био би нам дакле много сјајнији, кад би имао атмосфере Нигде се, дакле, на Месецу није могао доказати никакав траг каквог гасовитог омотача, као што га има око наше земље. „Ob dagegen nicht in den tiefsten Regionen der Mondoberfläche, in den Kesseln grosser Ringgebirge, Gasansamlungen existiren, ist fraglich.“ Ето тако говори о месечевој атмосфери H. J. Klein у једном своме такође *популарном делу*, намењеном широј публици. — Сасвим је друго питање о томе, дали је месец негда имао своје атмосфере. Много се, дакле, писац у овоме ослањао на Klein-а, али га није свуда послушао.

Да су неравнине на Месечевој површини особитог карактера, друкчије него неравнине на Земљи, то данас нико не сумња: оне су дакле вулканског порекла, а нису постале као планински низови на Земљи. „Aber nur selten begegnet man hier den auf unserer Erde so häutigen Bergketten.....“ вели г. H. J. Klein. У књизи пак овој стоји, да и поред доста вулканских творевина на Месецу „велика већина оних округлих брегова није у никаквом савезу са вулканичким силама Мјесеца, већ су постали начином сличним, као наши брегови. На хиљаде ћеш оваких творби на

Мјесецу наћи.....“ Дакле и ово тврђење његово није оправдано. Тражећи даљу аналогију, он тврди: „Не само да не постоји, да на њему нема *воде*, него баш противно: имаде знакова, који нас на то упућују, да је на Мјесецу *леда*, да се и на његовој површини знаду творити *магле* и *облаци*“. Па онда, говорећи о Месечевим морима у истој тежњи налази како су „сви знаци тому, да им је тло још и данас меко, налик тлу наших исушених мочвара“, у којима ипак може бити „још нешто воде или бар влаге“. До сада још нису констатовани на Месецу облаци, а ни магле, и ако по горњим речима пишчевим, изгледа, да је то већ тако поуздана ствар. Кад би их било, они би се морали видети, јер се таква кондензовања водене паре виде на много даљој планети, као што је н. пр. Марс. Ну г. писац не остаје само на овоме; он иде и даље, па у планинама налази на неке просторије, које сматра као „оазе на иначе пусту Мјесецу, гдје се је макар и незнатна вегетација сачувала“ (стр. 308—311). И одвише је смело тврђење, којим завршује опис Месеца, како се ни један озбиљан астроном, који је и најдетаљније проучавао површину Месечеву, није усудио дефинитивно исказати: „Не. Мјесец није мртав: пун је још крепкога живота, као и наша земља. Око њега је атмосфера, као и око нас, на тло му се спуштају магле, сигуран знак воде...... Обојега је доста, да може подржавати вегетацију и органички живот......“ (стр. 324). Писац пак смео је још мање то ододлучно исказати, кад свакако није ни достигао селенографска посматрања B e e r - а и M ä d l e r - а, на које он, без разлога, осипље и дрвље и камење, јер они веле: „да је до душе између површине Мјесеца и земље доста, а и битних аналогија, али га поради тога, што на њему нема воде ни атмосфере, не можемо сматрати ни копијом камо ли колонијом земље“.

Исто тако заборавио је писац нагласити (ваљда случајно), да се висине Месечевих брегова не могу упоређивати с висинама земаљских планина. Висине на Земљи одређене су према једном нивоу — морском. На Месецу нема тога нивоа јер нема морског огледала, те се висине одређују према суседној равници, а ове равнице не леже у једном нивоу за то су Месечеви брегови много виши, но што би били да су одређени према морској површини. О овоме се мора водити рачуна, кад се говори о висинама Месечевих брегова и кад се чак те висине и одређују.

У најглавнијим потезима прешли смо ове главније махне, што их има ово дело. Овде треба још да додамо и то, да још није дефинитивно утврђено, како је апсолутна количина воде све мања и мања на земљи и планетама, као ни то, да земљина осовина није нагнута према хоризонту за 45°, већ да је тај угао врло различит за разна места појединих географ. ширина, почев од 0° (на екватору) до 90° (на полу). Констатујући ове грешке, у исто време признајемо и то, да их читалац, који није посвећен у астрономске истине, неће ни опазити. Стил, којим је све ово написано, скроз је поетски, разумљив и примамљив, те је-

днако мами читаоца, да чита све даље и даље, и тако неосетно долази до краја, затвара књигу, задовољан и одушевљен, што је упознао читав један нови свет. Он дакле неће ни опазити, да је у неким стварима сасвим *једнострано* упућен. Тако је примамљиво и тако лако написано ово дело!

Даље описивање планета и осталих чланова сунчанога система изведено је марљиво и у потпуној међусобној сагласности. Интересно је само, како о животу на Марсу, за који би било више и јачих података, него за Месец, писац говори врло мало, тек мимогред. Код Марса не помиње његова два сателита, ма да је код свију осталих планета набрајао њихове сателите, где их има.

Свршивши преглед сунчаног система, последњи одељак посветио је специјално излету у звездани свет. Пошто је већ у почетку, код познавања констелација, у главном упознао читаоце са звездама, овде је само сређеније, систематски изнесен цео овај материјал. Последње листове употребио је на извођење Кант-Лапласове космогонске хипотезе и завршује кратком скицом мишљења о органском животу у васиони у опште. После горњих напомена нама је овде особито мило констатовати, како он сам вели (стр. 421): да ми, „који небо и његова чудеса учимо са нашим слабим очима и једва педаљ времена (т. ј од скора), треба да будемо опрезни у хипотезама и скрушени у тврдњама“. Овим је знатно ублажио оне грешке, учињене о истој ствари мало раније. Ни у једном одељку свога дела, где се има посла с хипотезама, није био обазривији, као овде, где од прилике завршује врло озбиљним речима: Можда, по свој прилици, и има још где год живота, али ми то не можемо тврдити, јер га нисмо констатовали; па из истог разлога не можемо ништа мислити ни о облику тога живота!

Илустрације и колорисани прилози, који иду уз ову књигу, служе јој као прави украс. Многе су међу њима врло скорашње фотографије појединих небесних предмета. Особиту пажњу заслужују слике о Сунцу, којима недостају још колорисане слике сунчаних протуберанаца. Планиглобска карта планете Марса узета је из најновијих радова миланског астронома г. S c h i a p a r e l l i-а. Све оне заслужују особиту похвалу и сваку препоруку.

Летимичан преглед ове књиге — овим је завршен. Из целокупног утиска, који је на нас учинила, како израдом тако и садржином, констатујемо поред ранијих напомена: да се ова књига одликује уопште ванредном лакоћом стила, којим је на вешт начин исказано најлепше градиво, што га астрономија има у себи. Много материјала није унесено, нити се то може изриком тражити од једне популарне књиге, као што је ова; али оно, што је унесено ипак је пробрано тако, да је и од њега вешто састављена једна лепа целина. То јој ојемчава успех и правда жеље пишчеве!

Београд.

Јел. Михаиловић, професор

Тасин Дневник. — (1874.—1894.). — I—IV св. — Београд. — Издања књижара: А. Пурића (I и II св.) и Петра К. Танасковића (III и IV св.) — 1894.—1896. год. — мала 8°.

Од 1880. године на овамо јављају се у нашој књижевности оригиналне криминалне приповетке као особита књижевна врста, писана стручњацима. Нећемо се преварити, ако речемо, да ту врсту код нас отвара *Таса Миленковић* својом оригиналном приповетком: **Живот за динар**, штампаном у *Пороти*.

До тада су пресађиване у нашу књижевност сличне стручне криминалне приповетке из немачке књижевности, махом од Темеа.

Има нешто што олакшава писање оваквих приповедака, а то је: што се оне махом саме препоручују страховитим и необичним догађајима, који су у њима и који су с тога сами по себи занимљиви. Мало треба приповедачке умешности, па да оне утичу на данашњи читалачки свет, којему је потребно надражити живце, који још није стекао истинског уметничког укуса.

Ну, како Темеове приповетке и др. сличне туђинске, тако и Тасине и остале им друге, имају исте главне одлике: нису уметничке целине, већ је у њима махом онога, што припада правничко-криминалној расправи или сухоме излагању чисто полицијскога искуства.

Наше је мњење, да би ово последње требало избегавати у криминалним приповеткама и остављати популарним и стручним правничким расправама, а уносити више психологијске студије главних особа и брижљиво цртати околности, у којима су, нарочито не износити пред нас гомилу сличица на маломе једном простору, којима би преко потребовало много већега развића.

Нема сумње, горе поменута Тасина приповетка доста изненађује, у томе погледу, својим обликом. Рекли бисмо да је много ближа уметничкој приповеци, но и која јој друга последница. Сем ње, још друга једна писчева приповетка: **Кузман касапин** (штампана у *Пороти* 1881. год.) — па се већ и Тасине приче махом враћају у општи колосек својих другарица, већином су ситне сличице, на место развијених уметничких студија.

Живот за динар довољно сведочи, да му писац има подобности за писање оваквих састава. Одабирање слика, које су саставни делови једнога сижеа, њихна доста уметничка обрада и лак језик, јамство су за то.

Па и доцније, **Живот за динар** и **Кузман касапин** ближе су уметности но приповетке исте врсте од *Алексе Јовановића*, које су сухопарне због сувишног философисања правничког и *К. Петровића*, због оскудице у студији карактера. У годинама 80-тим, поменути је и причице *Бенвенута* (како чусмо, псевдоним Пере Тодоровића), у **Црним листовима**, у којима психологијско разматрање изненађује, ма да се, по целокупној обради, никако не могу једначити са **Животом за динар**.—

Тасин дневник, низ причица криминалних, од којих до сада изидоше на свет само четири свешчице, још није сав одштампан. На сваки начин, подуго ће још излазити, што се даје на први мах мислити по томе: што је овај дугогодишњи београдски полицијски чиновник почео у њему износити различите догађаје, што је по београдским квартовима доживео.

Слике овакве врсте без сумње су од значаја по свакога Србина, којем на срцу лежи бољитак његове земље, јер ће у њима наћи многога чега — истина јаднога и жалоснога — о чем треба размишљати; за читаоце, у опште, који воле забаве у страшноме и изненадноме, оне ће бити занимљива лектира, што већ показује и њихна добра продаја: ну, овакве какве су, за људе правничке струке, као да ће бити од највеће користи, јер су живо искуство једног нашег одличног полицијског чиновника.

Истина, на неким местима, писац као да би хтео оградити се од тога, да му је намера била показати се као приповедач-криминалиста. Ну, ма да он на једноме месту (XXV, **Под завесом**, свеска IV., стр. 79.) вели, да причу своју: *„не пише за децу да читају ради забаве, него за људе, да мисле о овоме...“*, а на другоме (XXVII, **У очи нове године**, св. IV, стр. 95.), да ту не пише: *„историју света и народа, него* — вели — *моје, како оно неко рече, „доживљаје...“*, па: *„коме се не допадне, нека ове редове прескочи“*, ипак нам ни то *„прескакање“* ни непрескакање неће сметати да их проценимо по уметничкоме облику у коме нам се јављају, као врста криминалних приповедака.

У ове четири свеске одштампано је 29 састава већином омањих. У I свесци је њих 6, у II-ој 6, у III-ој 7, а у IV-ој 10. Највећи је **Под завесом** (10 листа, св. IV.), а најмањи **На гробљу**. Остали су, махом, од 5—6 листа.

Као што ћемо видети, овде сижеи нису једне врсте, већ разноврсни, што чини да је читање без монотоности.

Студији злочина намењени су састави: 1), **Свршено је...**, где су изнесени последњи часови једнога младога човека, осуђенога на смрт и где писац, као и иначе свугде, устаје противу смртне казне, што некад пада и на оне, који би се лако дали поправити; 2), **Самоубица**, где је насликано самоубиство једнога младића, који не могаше узети љубљене девојке; 3), **Савест**, где се види како зликовац (убица) не може избећи грижу савести и 4), **Разбојници** *(један преглед из повећег дела)*, где се у кратко помиње о разним разбојничким дружинама по Јевропи и о разбојницима по Србији.

У ова четири састава писац није увек приповедач, у правоме смислу речи. Док су му причице: **Свршено је...** и **Савест**, а особито прва, с лепом психологијском студијом карактера, дотле је **Самоубица** већ много лошији, а **Разбојници** и нису приповетка, већ просто набрајање примера о разним разбојничким дружинама. И најбоље од ових причица пате од неке журбе. Хоће да се на маломе истави много разноврсних

слика. Отуда скученост, немогућност за развиће психологијске студије у појединим важнијим моментима. Још и то: **Савест** је већ штампана у *Пороти*, год. 1881., под натписом **Кузман касапин.** Сад је овде прерађена, управо скраћена и много лошија но пређе.

Читав је низ сличица, што цртају разврат у нашој престоници. Такве су: 1), **Поштен човек.** у којој је показано, како се truje једна млада, преварена девојка: 2). **На гробљу**, у којој видимо како нека млада девојка из „вишега друштва“ или госпа оставља своје недавно рођено детенце на гробљу, где оно и умире; за тим, 3), **Госпођа Н...**, где видимо препреденост подводачица, које упропастише многе београдске породице; па 4), **Под завесом**, у којој су примери блуда по великим јевропским градовима и по Београду, и 5), **У очи нове године**, у којој је слика једнога малога, зими на улици нађенога детенцета. — Овога има и у *„првоме“* и у *„другоме листу“*: **Из дежурног протокола.**

У овој групи најобрађеније су причице: **Госпођа Н...** и **У очи нове године.** само у првој, главној је особи требало дати више маха да ради, а писац је могао много мање сам моралисати: она: **На гробљу** бледа је, због мало радње у себи, а исто је то и са: **Под завесом**, у којој је претрпаност приповедачкога градива: ну, добро је што главне особе нису у радњи изнесене, јер их од бруке не бисмо могли гледати. Они пак помени у дежурном протоколу прости су примери.

Сем ових развратних београдских слика, има и других, налик на те, у којима се мање или више сликају различити деморалисани карактери. Таква је на пр. сличица: 1), **250**, у којој се хтело жигосати шпијунско проказивање владиних удворица, на се цел омашила, те изнесено: како је пок. митрополит лепим приволео некога Косту, имућна човека, да узме девојку, с којом је ванбрачно децу рађао: даље, 2), **Пазовска завера**, у којој се слика, како је измишљена једна завера у Пазову (у Аустро-Угарској) противу династије Обреновића; за тим, 3), **Фармазони**, где се црта тајна фармазонска ложа у Београду и удара на штетни утицај фармазона у Србији; 4), **Карактери**, где је неколико сличица гадних себичњака у појединим нашим странкама, који и туђинцима служе, и 5), **Богословска буна**, у којој се износи измишљена богословска буна противу новога митрополита, пок. Мраовића.

Ова гомилица сличица пати од необрађености. Тако, у оној првој не видесмо у живој слици шпијунаже, у другој слику онога удворице што је измислио пазовску заверу, у трећој, поред занимљива описа легала наших црних франкмасона — оне њихне прве ложе у Београду — никаквих карактера у радњи; **Карактери** су махом опис, истина занимљив, ну који не показује никакве уметничке целине; а у **Богословској буни** нема главних особа у радњи, богослова и њихних професора, већ нечега сасвим другога. И у оним листовима из дежурнога протокола имаде цртица ове врсте.

Има и састава, који цртају поквареност, што не потиче од воље дотичне особе. Такав је: 1), **Чича Јова**, стари парничар, који је много шта видео и пропатио, па 2), **Познаник**, где је нацртано искупљивање давнашње своје кривице многобројним, добрим делима и 3) **Јадник**, у коме је слика несрећнога једног пијанца, што се пропи, кад му други имање упропастише.

Чича Јова је утонуо у причање истина о занимљивим стварима, али таквима, који се сижеа не тичу: **Познаник**, а особито **Јадник**, местимице могу да гану.

Има и таквих сижеа, који се тичу појединих питања струке писчеве. Тако се у: **Ко пева о злу не мисли** доказује разноврсним примерима, како нису окорели зликовци они који певају, а у **Кнезу Р.**, како за полицијске чиновнике у Београду ваља бирати образоване и искусне људе и не мењати их свакога часа Прва је слика по себи занимљив, ну не и уметнички опис, а друга, и ако је где где лепа, ипак је главни јунак остао у засенку.

Сем тога, ту је и занимљивих карактера туђинских дописника, што к нама у Србију долазише, за време првога, српско-турског рата. Тако у слици: **Рус и Шваба** два су супротна карактера: častoљубиви Рус и кукавички дописник једних аустро-угарских новина, који Србе у Србији неправедно клевета, па, мало после, не сме, на позив Русов, да му на мегдан изиде: у **Дописнику В.—у**, такође је слика лажљивог и кукавичког „чивутског" дописника *Дели Њуса* и старање наших власти, да се туђинским дописницима даде пуна сатисфакција.

У свима овим сличицама, карактери су у кратко, ну врло срећно изведени.

Има и других разноврсних слика, било из живота београдског или из путничких успомена приповедачевих. Тако: 1). у **Љубоморноме мужу** изнесена је љубомора једнога, у своју жену до лудила занесенога мужа; 2), **С пута** има разних сличица, које илуструју нека карактерна обележја Срба, Мађара и Аустријанаца: 3), **Закопано благо** црта копање блага тројице Београђана на данашњем београдском Великом тржишту; 4), у **Царевићу Рудолфу** казује се о доласку истога царевића у Београд, у походе, о његову убиству и двору, у ком се убио, и 5), **Докић** је сличица привржености једнога министра династији.

Она прва слика доста је једнострана, јер карактера женина не видимо што би је као честиту још видније изнело; друга је врло добра, трећа шаљива и са доста психологијске студије; у четвртој је лепих сличица, ну главни је карактер у тами, а последња, ма да је у радњи, без уметничког је руха — готово сухи дијалог. —

Као што се из свега види, приповедач уме врло добро да одабира сижее за своје приче из својега богатог двадесетогодишњег полицијског искуства, само треба да избегава оне напред изнесене махне. Чини нам се, да ће се све лако постићи, само с омање хитања у писању.

Издања су доста укусна, само би свешчице могле бити мало јевтиније, кад тако добро пролазе. —

26. фебруара, 1896. год.
у Београду

М. Н. П.

Из Мостара, *цртице од Свет. Ћоровића.* 8°. 83 с. Издање књижаре Д. М. Ђорића. Београд. Цена 80 пара.

У овој лепој књижици има девет сличица из живота у кршној Херцеговини, која је цео свет населила али себе није раселила, него народ наш живи у њој старинским, лепим животом. Страначка „култура“ продрла је силом у ову српску покрајину, угнездила се у њој и наместила се. Па ипак све је то спољашње, варљиво, нестално. Тако и зимско иње напада на младо дрвеће, задржи се на њему дуго времена, али не само што не исцрпе животну снагу младе стабљике, него је оснажи и за велике буре јесенске.

У овим сличицама нацртане су многе сцене из правога живота мостарског бојама чисто локалним, мостарским. Све је у њима природно, прегледано са стварнога живота и зато пуно живота. Из тих тако малих приповедака бије свежина живота млађега друштва, свежина која вас обузима, заноси и преноси у та далека српска места, међу те непознате познанике. Нису овде оригиналне само личности — они кршни момци, оне смерне лепотице, они озбиљни оцеви српски; нису занимљиви само нови предмети ових кратких прича: не привлаче читаоца само они чисто мостарски обичаји: све је у њима лепо, — обрада изврсна, опажаји тачни и природни, а речи погодно изабране.

Читаоцима „Дела“ не мора се опширно говорити о овој првој збирци цртица г. Ћоровића: неколико најлепших угледало је света баш у нашем „Делу“, и читалац, који је те цртице прочитао, мораће и без ичије препоруке потражити да прочита и остале. Лепота тих причица повлачи интересовање за све радове таквога приповедача.

Све су ове слике изведене руком истина почетничком, али је рад врло пажљив. За то свака има своје особите лепоте, те се не може лако рећи која је најлепша. А такав избор тежак је само код књижевних послова који су писани тако смишљено као ови. — Ако би се морала одабрати најлепша цртица, ми бисмо гласали за причицу *Њезина ријеч*: у њој је са неколико вештачких потеза изведена слика необичнога младића какав је Милош. Овде је све на свом месту: и брза карактеристика личности, и природни разговори, и фини психолошки опажаји, и живо причање, и леп стил. По лепоти ставили бисмо до ње сличицу *Прва љубав.* Леп младић Васо заљубио се до ушију, па не може ни да замисли, како би он оставио Савку и отишао у устанике. Али га освести стари отац његов; он оде у устанике, а кад се као храбар борац врати оцу, девојка му се преудала! Прва љубав била па прошла! Си-

туације су у овој цртици необично природне и слободне. Заиста је одважно изнети како млади Херцеговац више воли своју драгану него слободу своје домовине. Зато вреди прочитати како је приповедач природно објаснио борбу у младићевој души, како је лепо представио слабост младићске воље, која се враћа правој јачини тек после очеве опомене.

Највише мостарскога има у причици *У добри час.* С уживањем се читају они мали, љупки призори, они разговори између момака, оно младалачко ашиковање. Са колико је умешности нацртано девојачко скромно понашање, са толико је пажљивости изведена она главна сцена, у којој се старац тврдога срца каје и долази у кућу своје одбегле кћери.

Тога скривенога лиризма има и у арабесци *У малој кућици.* Ово је оригинална и осећајна варијанта онога у животу познатога појава: „Где је срећа, ту је и несрећа; где несрећа, ту и среће има“. Обична тема, изведена необично лепо!

Цртица *За папучице* одликује се лаким потезима, који, зато што су верни и уметнички, дају красну сличицу из мостарскога живота. Овој лепој жанр-слици ни мало није прилика новелета *То Бог зна.* Она је скроз романтична, јер није представљено као вероватно да љубомора између сестара може бити толико јака да Јелка напада ножем на Љубицу. Приповедач вели да је то било у лудилу, али помисао на убиство није никако оправдана, те је неприродан и завршетак приче. Сиротица Јелка умире без невоље! Али се ова романтичност не опажа много при брзом читању ове приче. Добре особине Ћоровићева причања чине те се прича лако чита: при живом дијалогу, добром монологу и лепом опису читалац се заборави. пода се приповедачу и тек по свршетку приче сагледа њену романтичну основу. И ово је знак вештине младога приповедача.

С ове романтичне слике може се прећи на супротну цртицу *Погријешила.* Она је сасвим реалистична слика из новога живота, у који је Мостар ушао, кад је у њему заведен „мир и поредак“ берлинскога конгреса и с њима европска „култура“. Поједине црте проповедачеве добре су и у оваквој причи, али је велика сцена на завршетку прилично хладна

Хуморесска *Поремећен план* писана је по угледу на Глишићеве радове ове врсте и могла се заменити другом којом, бољом причицом, којих Ћоровић има у изобиљу. Још је пре могла изостати из ове збирке цртица *Срећна вече.* Она подсећа на Лазаревићеву класичну приповетку *Први пут с оцем на јутрење* и показује колика је разлика између даровитог почетника и великог уметника.

Стил је г. Ћоровића свуда природан и лак, само што је местимице претрпан компарацијама, што је гдегде доста обичан, и што често подсећа на причање Јанка Веселиновића.

Кад читалац пређе у мислима све разнолике и многобројне личности из ових причица, највише ће се задржати код оних добрих

а опорих оцева. Те личности — газда Ђорђе у цртици *Погријешила*, Бошко Станојчић у причици *Прва љубав*, стари Тома (*У добри час*) и Станиша у цртици *То Бог зна* — тако су оригиналне, да се не могу лако заборавити. Из лакога цртежа Ћоровићева може се видети како су Срби у старијим годинама чудни људи по особинама својим, те читалац већ замишља како ће потоњи романсијери српски наћи у Србину као родитељу врло погодну личност за своја психолошка посматрања.

Збирка цртица г. Ћоровића сама се препоручује својом спољашношћу. Надати се, да ће млади приповедач, пошто укрепи и одмори своју снагу, огледати ту своју књижевничку силу у обради великих предмета. Књижевник, који с оваким радом излази пред читалачку публику, користиће књижевности којој се посветио. Господин Ћоровић *много обећава*, и то у правом смислу речи; а не у оном у коме се она у нашој књижевности толико употребљавала на штету многобројних књижевних радника српских.

М. К. Дагутиновић

„Ђаковање царовање, књига за младеж." Написао *Дим. Ј. Путниковић*, учитељ. Друго, поправљено издање. Штампано у штампарији код «Просвете» 1896. год. у Београду Мала осмина 1—128. страна. Цена 1 динар.

Опажа се да у последње време и наша дечја књижевност корача напред по квакоћи и количини. У осталом, само се ова врста књижевности у нас и може данас обрађивати без државне помоћи а без материјалне штете самих писаца. И књига, којој натпис напред исписасмо, спада у књижевност, намењену да поучава и забавља нашу школску омладину. Писац је њен познат као један од бољих радника на нашој дечјој књижевности.

У овој књизи има свега шеснаест чланчића поучно-забавне садржине, у којима су већином поуке за домаћи живот по селима, а нешто и у варошима. У првом чланчићу „*Ђаковање — царовање*" писац је покушао да искаже како „без муке нема науке," али му је поређење муке око учења и брања трешања и купања рђаво испало, јер је и одвише познато, да је ово двоје последње лакше и пријатније од првога. Осим тога поређење је ово незгодно и с тога, што многи ђаци, као што је познато, изостају од школе, па иду те се купају (по варошима) и беру воће (по селима). Други чланчић „*Моји укућани*" могао је сасвим изостати, јер у њему нема никакве поуке, или је бар требало, поред ређања имена укућана, објаснити њихове међусобне односаје, казавши: шта је задруга, ко се зове деда, стриц тетка, унук и т. д. Остали чланци већином су добри и пуни корисне и практичне забаве и поуке за младеж.

Сваки се чланак почиње лепим иницијалом, а завршује се такође лепим и пробраним вињетима. Осим тога у овој књизи има доста разних слика, којима се објашњава текст, а и корице су илустроване. Слике нису испале најбоље. Требало би да су лепше и чистије.

Језик је у овој књизи доста добар, али има и неколико погрешака и нејасности. На једном се месту вели: (104 стр.) „има *један народ*, који се *зову* Немци.“ Писац пише: *брине* (место стара), *брига* (м. старање), артија (м. хартија), *цигље* (м. опеке), *нашкодити* (м. оштетити), *дебо* (м. дебео), *требао*, *требаће* (м. требало, потребно ће бити), *леба* (м хлеба), *раз.* (место разр.). *башта* (м. врт), *гњезда* (м. гнезда), *пењали* (м. пели) и т. д.

Слова су лепа и одабрана, а и хартија је доста добра. Штампарских погрешака има много према величини књиге Управо има их више него што би требало и смело да буде у дечјој књизи. Има и речи, које су рђаво растављене на слогове. Све су ово ситнице; али и на њих треба обратити пажњу у књизи, коју деца читају и на коју треба да се угледају. И ако смо књигу овлаш разгледали, нашли смо да на 63 њена листа има преко 90 штампарских погрешака.

Цена је књизи умерена.

Кад би се поменути недостаци отклонили онда би се ова књижица с корисћу могла употребити за поклањање ученицима у продужним и вишим основним школама и ученицама у IV разр. нижих осн. школа, а и за ученичке књижнице, којима би, ради ширења писмености и читања у народу, требало много већу пажњу обратити, него што је то до сада чињено. Зато су пак најпозванији да се старају наставници основних школа и наше просветне власти

J. Д. J.

Јанко М. Веселиновић. — **Стари познаници. — Марта.** — *Издање Ђоке Анастасијевића, књижара. — Београд. — „Смиљево,“ штампарија Пере Тодоровића. — 1896. — Цена 30 пара дин. или 15 новчића.* — Обична 8°, страна 24.

Ко је читао прву књигу приповедака Јанка М. Веселиновића, којом се он појавио као приповедач у нашој књижевности, не би могао у *Марти* познати творевину истога писца, толико је голема разлика у брижљивој, уметничкој обради између оних првих и причице коју сада приказујемо.

Нема сумње, Јанко има одличне подобности приповедачке; очигледно је да познаје разноврсне животне прилике у нашем народу; али се ипак види, да народни живот не познаје свестрано. Бар се то огледа у оним приповеткама његовим, у којима се често готово једне исте стране живота народног сликају, само другим речима. И право судећи, нити Јанко може тврдити да је за време својег бављења у народу, махом као

сеоски учитељ, могао познати народ са сваке стране, нити опет ми то од њега можемо захтевати. Али, ако не то, а оно, на сваки начин, можемо од њега с пуно разлога тражити да не мрчи својега лепога имена радовима, као што је овај и читав низ других, овоме сличних, што у оваквим књижицама изидоше на свет.

Што је и Јанко пошао путем приповедача, – „фабричара приповедâкâ," биће да је у многоме сама критика узрок: Јанко је, искрено рећи, постао размажен ако не и уображен, те можда мисли и верује, да му већ више ни мало не треба проучавати средине, из којих сижее узимље.

Ово неколико речи рекосмо за то, што нам је Јанко мио и што му не дамо да буде мањи но што је.

А сад, о *Марти*. Сиже је у овоме:

Честита, сиромашна удовица, сељанка Живана, има одраслу девојку, коју је озбиљно васпитала, никад је не мазећи и научила је сваком кућњем послу. Марта је у свему честита, и као кћи и као девојка. Што се тиче лепоте, обична је. Некад је врло весела, а некад сетна. Никад не лаже. Марта се заљубила у Чедомиља, ватренога момка из истога села, газдинскога сина, а и овај у њу. Ну, после неког времена, овај је хтеде оставити и са опем отићи да другу испроси. Дознавши за то, Марта га налази, прети му да ће га убити из пиштоља, што је пустио за њом *„по селу ћâк"*, јер — вели — ни та друга неће бити боља: ни *„поштенија"* ни *„вреднија,"* нити га *„воли боље"* од ње. Чедомиљ одустаје одмах од своје намере, доводи је у дом оца својега, па изјављује оцу, да је сâм себи довео девојку.

Кроза целу причицу карактер је Мартин за допадање, ма да је редак. Нарочито оно њезино чување своје части пада у очи, као и средство, којим је брани и чува. У овоме је управо језгра сижеа. То је насликано у врло маломе призору, који је и сувише у сухом дијалогу, а што ипак узбуђује, највећи је узрок сама његова природа, а не уметност приповедачева.

У Мартину карактеру нејасно је како се она, као паметна девојка, заљубила у Чедомиља, о којем од девојака, другарица својих, одмах у први мах, када оно беше први пут у колу и када се с њим познаде, ничега доброг није чула. Али, најпосле, пристаћемо да срце не разбира тако оштро, коме ће своју љубав поклонити.

Као озбиљну и честиту девојку видимо је и у разговору њезину с мајком, када јој признаје да Чедомиља љуби и када додаје да је он неће смети напустити, јер би га она онда убила. Исто је таква и у призору, када од матере сазнаје да Чедомиљ хоће другу да испроси. Па ипак, и кад Марта излази као морални победилац, и нехотице је морамо сасажаљевати. Натерати Чедомиља, да одржи своју реч, за свако је одобравање и хвалу, али натерати га и да љуби — некако је незгодно! Сирота Марта! Како ли је она с Чедомиљем морала век проводити! Свакојако се може тумачити! Јер, није истина да је Чедомиљ искрено љубио Марту, те да се морао, као послушни син покорити вољи очевој да

другу испроси! То се ни из чега не види, — већ напротив: То је само измишљење Чедомиљево, да се Марте опрости. Ово се тврди и тиме што, када Чедомиљ доведе Марту оцу своjему и изјави да хоће да је за жену узме, не навешћује се ни једном речју, да му се отац томе противно.

Није нам јасно ни то, шта је Чедомиља привукло Марти одмах чим је први пут у колу видео. Чедомиљ сам вели да је то њезина лепота; ну, писац сам томе противуречи, јер нам још у почетку приче каже за Марту, да је „на очи“: *нешто најобичније*.

Чедомиљев карактер нимало није за допадање. За њ се вели да је размажен, кицош, да се поноси што је газдински син; понашање му је као у размаженог деришта. И онда, морамо се и нехотице запитати: да ли ће овакав момак моћи усрећити једну девојку као што је Марта? — Врло је сумњиво, али, за невољу, најзад да верујемо (ако то и писац озбиљно жели) да ће, прошавши касније кроза чистилиште брачне љубави, постати човеком.

Причица има неколико призора у радњи. Сви су они врло обични. Сухих је и кратких дијалога готово свуда, а психологијске студије готово нигде.

Надајмо се, да у будуће нећемо имати згоде, да овакве Јанкове приповетке разматрамо.

М. Н. П.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска Краљевска Академија. — После годишњега свечанога скупа, о ком види у овој свесци на стр. 461, била су још три скупа: Председништва, Академија Природних Наука и Друштвених Наука. На скупу *Председништва*, 4. марта, прочитано је писмо министра народне привреде, којим јавља да је Његово Величанство потписало одлуку Народне Скупштине: да се фондовима, основаним за подизање Академијина дома и Музеја српске земље, уступе сви фондови, добровољни прилози, завештања и други капитали ма кога порекла, који се налазе у Управи Фондова и другим јавним касама, а који су према својој намени застарели и постали беспредметни по одредбама чл. 928. и 930 а грађанскога закона и тачке 15. Правила за руковање капиталима у Управи Фондова, све донде док се не подигне зграда за Академију, Музеј и Народну Библиотеку. Поред других више рачунских ствари на овом скупу одобрен је распоред садржаја за Годишњак IX, како га је предложио секретар Ј. М. Жујовић и одлучено да се од сада на скуповима Академија могу читати и приказивати само они предмети, који су бар три дана раније поднесени Председништву.

На скупу Академије Природних Наука приказана је садржина расправе д-ра Михајла Петровића „*Методе за трансформацију бесконачних редова у одређене интеграле.*“ Предмет је рада проблем трансформације бесконачних редова ма које врсте у одређене интеграле. Писац даје четири разне методе за трансформације овакве врсте, које су од интереса и у чистој математичкој анализи и у њеној примени у математичкој физици. — Прва је метода основана на особинама једне интересне трансценденте, која се може сматрати као генерализација извесне функције, што игра улогу простог елемента у теорији двогубопериодичних функција. Метода је применљива на Teylor-ове редове, у којих је сачинилац општега члана просто или двогубо периодична функција ранга, са периодом 2 π, и још на друге неке редове, који се на ове могу свести. — Друга метода основана је на једној Fovrier-овој теореми и има највећу генералност од све четири изложене методе. Fovrier-ова теорема тек је у последње време тачно доказана, и показано је да поред све велике генералности њене, функција, на коју се она примењује, мора испунити неке погодбе, које ваља увек испитати пре употребе теореме. Те су погодбе тачно изложене у излагању ове методе, и за случај кад су оне задовољене. писац даје неколико образаца за збирове бесконачних редова помоћу Fovrier-ових интеграла. — Трећа метода нарочито је згодна за трансформације бесконачних редова и одређених интеграла, на које се наилази у математичкој физици и то у оним питањима, која се своде на интеграцију линеарних парцијалних једначина. Али права важност методе лежи у томе, што се њоме велике класе одређених интеграла могу разложити на своје *просте елементе*, факат сличан разлагању рационалних, просто- и двогубо- периодичних функција на просте елементе. Функције које за посматрање класе одређених интеграла играју улоге простих елемената, дате су у облику бесконачних редова и остају исте за све бесконачно многе интеграле, што припадају једној и истој класи. — Интерес ствари лежи:

1. у великим рачунским олакшицама за израчунавање одређених интеграла, које су последица такога разлагања, јер се на тај начин читава класа интеграла своди на израчунавање вредности, које једна иста трансцендента и неколико њених узастопних извода добивају, кад се промењљивој даду извесне лако израчунљиве вредности.

2. у томе што се решавање извесних знатних теоријских питања, која се тичу одређених интеграла, тиме може олакшати, сводећи читаву класу интеграла на једну једину трансценденту.

Најзад четврта метода, која је основана на употреби једнога од најпростијих одређених интеграла, даје начина да се сваки бес-

коначни ред, чији је општи члан рационална функција ранга, а тако исто и свака мероморфна двогубопериодична функција претвори у одређени интеграл, у коме је функција, што фигурише под интеграцијским знаком, састављена од рационалних комбинација интеграцијски променљиве и њених експоненцијалних функција. Метода је употребљива и за трансформацију извесних Taylor-ових, тригонометријских, и т. д. редова.

Овај је рад примљен, по реферату усменом Љ. Клерића, да се штампа у Гласу. — На овом скупу реферовао је Ј. Жујовић о прилогу за Флору Херцеговине од д-ра Ј. Заводнија, професора у Знајму и одлучено је да се ово не прими.

На скупу *Академије Друштвених Наука*, 18. марта, Милићевић подноси десет комада грађе за новију историју српскога првог устанка које нуди Милош Милосављевић да Академија откупи. Дато на оцену Ј. Мишковићу.

КЊИЖЕВНОСТ

Годишњица Николе Чупића. — О годишњем помену врлога покојника угледала је света XV књига *Годишњице Николе Чупића* ове садржине: 1. *Састанак 25-годишњи* Чупићева Одбора, у ком је преглед свију издања Чупићеве задужбине до 31. јануара 1895. (Овај је преглед и посебице штампан, те је о њему прошле године било говора у „Делу“), и записник *састанка од 17. октобра* прошле године; 2. *Из својих успомена* од М. Ђ. Милићевића (белешке о Богословији); 3. *Др. Ватрослав Јагић у Србији и у Софији*, од М. Ђ. Милићевића (Оба ова састава и посебно су оштампана за личну употребу писчеву); 4. *Буна Попа — Ђака у Банату* (1808.), од Ђорђа Поповића; 5. *Прилози к историји књижевности*, од Јов. Х. Васиљевића; 6. *О Балшићима* од Ђ. Стратимировића; 7. *Из Србијанке Симе Милутиновића Сарајлије*, од Драгише Милутиновића (Опширан коментар песме „Први поход на Ужице“ из Србијанке); 8. *Еснафи у Скопљу* (из већег састава о Скопљу), од М. В. Веселиновића. — „Годишњица“ ова има 2 л. XXIII и 242 стране 8⁰ Штампана је у државној штампарији. Стаје два динара.

Издања Вукова Одбора. — У брзо иза друге књиге Вукових песама Одбор за издавање Вукових дела обрадова нас двема новим књигама: четвртом књигом *Песама* и првом свеском треће књиге „*Граматичких и полемичких списа*“ Четвртом књигом „Песама“ издано је од песама оно што је за Вукова живота изишло, дакле најглавније. Прва свеска треће књиге „Грамат. и полемичких списа“ приказује нам Вукове радове о језику од год. 1836 па до 1846. У тим радовима највидније место заузима његов предговор к „Пословицама“ и полемика с Милошем Светићем. У њој су штампани и сви Светићеви Утуци и Вукови Одговори. У штампу је дата и друга свеска треће књиге, и њоме ће се завршити ово издање „Граматичких и полемичких списа“ Вукових, које је од најкомпетентнијих оцењивача приказано као најбоље критичко издање. Уредник је овог издања Пера П. Ђорђевић. — Четврта књига „Песама“ стаје у меку повезу два динара, а нова свеска „Грам. и пол. списа“, као и раније, три динара. — У штампу су дате, како јавља Одбор на корицама ових најновијих својих издања, и „Народне приповијетке“, те ће се тако и њиховим издањем попунити једна осетна празнина. Од Вукова Рјечника готово је 25 табака.

Нове књиге и листови, наштампани у последње време у Државној Штампарији. — *Књиге:* „Споменик Српске Краљевске Академије XXX“; „Преглед садржаја Просв. Гласника I—XV (1880.—1894.) год.“ од Јов. Д. Јовановића; — „Буџет Краљевине Србије за 1896. год.“; „Статистика Краљевине Србије IV и V свеска“, од *Богољуба Јовановића*; *Списи Вука Стеф Караџића*: „Српске народне пјесме“ књига друга и књига четврта; „Скупљени граматички и полемички списи“ књига трећа свеска I; „Геометрија за више разр. средњих школа“, од *д-ра Франца Мочника* у преводу Стев. Давидовића; „Мирис Босиљков“ од *Ј. Миодраговића*; „Коран“ у преводу пок. *Мике Љубибратића* (издање Коларчеве Задужбине); „Свечана седница Главног Одбора Друштва Црвенога Крста“; „Статистички годишњак Краљевине Србије за 1893. год.“ од *Богољуба Јовановића*; „Хемија за средње школе“, од *С. М. Лозанића*; „Годишњица Николе“ Чупића XV књига; „Цвеће“ књижица за децу (III издање), од *Мих. Јовића*; „Попоћ“ од *Тасе Ј. Миленковића*; „Грађански законик“ (ново издање); „Геометрија за ниже разр. гимн. и реалака“, од *Ј. Шрама и д-ра Р. Шислера* у преводу Ђорђа П. Рокнића; „Закон о устројству војске“; „Закон о изменама и допунама у закону о устројству војске“; „Наука хришћанска за I. и II разр. осн. школе“, од *Јевр. А. Илића*; „Српска Читанка за IV разр. осн. школе“ (четврто издање), од *Пере П. Ђорђевића и Ур. Благојевића*; „Српска Читанка за III. раз. осн. школе“ (четврто издање), од *Мил. Марковића и Бл. Т. Недића*; „Ценовник и рокови службе војничких ствари“; „Статистика српских школа у турском царству 1892.—93. и 1893.—94. шк. год.“, од *М. В. Веселиновића*; „Аналитична геометрија тачке, праве, круга и коничних пресека“ I и II књига, од *д-ра Богдана Гавриловића*; „Француска Читанка“, од *д-ра Карла Плеца*, за наше средње школе удесио Јов. В. Несторовић; „Грчка Граматика“ (друго издање), од *д-ра Јов. Туромана*; „Закон о уредби за пограничну жандармерију“; „Галебова Стена“ (друго издање), од *Жил Санда* у преводу М. Ђ. Милићевића; „Abel-ова Теорема“, приступно предавање у Вел. Школи, од *д-ра Ђорђа М. Петковића.*

Листови: „Српски Технички лист“, 1. и 2. број за ову годину, уређује Н. П. Стаменковић; „Просветни Гласник“, свеска за јануар и фебруар 1896. год. уређује Стеван Прерадић; „Српски Архив“ 23. и 24. број за 1895. год., уређује д-р Милан Јовановић—Батут; „Ратник“ 1., 2. и 3. свеска за 1896. год. уређује Драгомир Вучковић; „Наставник“ лист Професорскога Друштва, бројеви 1 – 3 за ову годину, уређује Хенрик Лилер.

Ова рубрика биће од сада редовно заступљена у „Делу“ добротом г. Јов. Д. Јовановића. Ако се узмогне, доносићемо сличне белешке и из других штампарија.

Светле слике. — Под тим натписом штампао је Драгутин Ј. Илијћ своју збирку приповедака, у којима се сликају поједини типови из доба првих дана хришћанства. У овој су збирци ове слике *Прва ноћ*, *Рождество*, *Богојављење*, *Стефан*, *Савле* и *Бура на мору*. Стаје круну. Може се добити у Карловцима у манастирској штампарији. Имена су претплатника штампана, по старински, на крају књиге.

Наша завршна реч. — Из „Дела“ је посебице оштампана расправа Милана С. Пироћанца *Наша завршна реч* (поводом дискусије о политици кнеза Михаила). Стаје динар.

Приповетке из Новога Завета. — Под овим натписом издао је у Загребу књигу намењену школској младежи Јован Петровић, катихета и професор. Има 96 страна, а стаје 40 новчића.

Сахер Мазох на српском. Сахер Мазох познат је у нашој литератури, јер ретка је која његова новела која није изишла и на срп. језику. Већи део штампан је по разним књижевним и политичким листовима. Недавно су се у засебној књизи појавиле Сахер Мазоха *Одабране новеле*, које је на српски превео Пера С. Талетов. Које су од таких новела ушле у ову књигу, не јавља се у књижевном огласу. Стаје динар.

Хроника Симеона Метафрасте и Логотета. — Међу најнепознатије хронике, које се у јужнословенској литератури налазе, долази Хроника Симеона Метафрасте и Логотета, познати до сада само по једном препису, писану у манастиру Сучави у Влашкој у Молдави 1638., који се сада чува у царској библиотеци у Петрограду. Проучавањем ове хронике највише се бавио В. Васиљевски и последњи његов рад о њој штампан је у петроградском „Византијском Временику“ 2 (за 1895. год.), стр. 78.—151. Његова истраживања своде се на ово: Словенски, средњебугарски рукопис из манастира Сучаве не носи тек онако име логотета Симеона, као што је и он до сада мислио, приписујући је Лаву граматику, јер и у грчким, до сада неизданим, рукописима долази ово дело с именом тога писца. Словенска редакција нарочито је знатна, што има хронику Симеонову потпуну. Словенска хроника Симеона Логотета, која се налази у петроградском рукопису, иста је с оном хроником Логотетовом, чији је грчки оригинал служио за продужење и допуну хронике Георгија Хамартола (Ова хроника се завршује год. 842., а од те године па до 948. узето је из хронике Логотетове). Ако се српски Лѣтовникъ Георгија Монаха, који се слаже с грч. једним рукописом, који допире до Константина Копронима, сложи са бугарском хроником логогета Симеона, добили бисмо готово потпуну доцнију редакцију Хамартоле, каква се налази у рукопису московском и у издању Муралтову; продужење у српском Лѣтовнику чист је текст Логотетов. Хронике Лава граматика и Теодосија Мелитена нису ништа друго него преписи или редакције хронике Логотетове, која нам је позната из словенскога превода, из два записа у московском грчком рукопису и из два натписа друга два грчка рукописа. Дакле обе су ове хронике потекле из Логотетове, а не обрнуто. Лав граматик (или тачније рећи Логотет) није ништа узимао из Хамартола; или је овај раширен и продужен позајмицама из Логотета или, што је исто, из Лава граматика. Словенска хроника Логотета у петроградском рукопису има и прилично опширан преглед догађаја од самосталне владе Константина Порфирогенета до ступања на престо Романа Диогена (1067. год.). За овај додатак служила је највише хроника Зонарина која се овде даје у краћем облику с пуно испуштања. Васиљевски мисли, да је ова компилација извршена била још у грчком рукопису.

О Димитрију Хоматијану. — У „Византијском Временику“ св. 2. за год. 1895, стр. 1—23. штампан је други одељак расправе М. Дринова „О неколиким радовима Димитрија Хоматијана као историјски материјал.“ У овом делу своје расправе Дринов долази до закључка, да је Димитрије био на владичанској столици од прилике до год. 1234. Између других докумената, које Дринов разгледа, и документа су, која се тичу постављења владике српскога на северо-источној граници Тесалије.

Пучка књижница. — Људевит Варјачић учитељ у Вараждину, намислио је да издаје Pučki Knjižnicu у свешчицама, у којима би доносио приповетке, поучне чланке и занимљиве сваштице, прилагођујући их духу и схватању шегрта и одрасније школске омладине. Прва свеска ове „Књижнице“ изишла је о трошку књижарнице Ј. Б. Штифлера. У овој свесци на првом су месту „Кумове приповијести“ од Варјачића, па три песмице опет од уредника. За овим је П. Хорвата популарни опис железнице, каве и чоколаде. На крају је пак неколико сваштица. Стаје прва свеска 20 новчића.

Преводи с рускога на бугарски. — У Бугара се много преводи; али се превођење као да готово зауставило само с рускога језика, те се с овога преводи и оно, што је већ на њему превод. Преводи су махом на брзу руку рађени, те доста и погрешни, што најбоље сведоче поједини опширнији реферати о тим преводима у бугарским књижевним листовима. У последње време изишли су из штампе ови преводи с рускога: Шекспиров *Отело* у преводу Д. А. Шопова (Софија, 8⁰, 126 стр., динар и по), Грибоједова и Катенина *Студентъ* комедија у три чина у преводу П. Калчева (Стара Загора 8⁰, 76 стр. 60 пара динарских), Giacometti *Прѣстѫпника* — La mort civile драма (по преводу Островскога) у пет чинова у преводу П. Калчева (Стара Загора 8⁰, 69 стр., 75 пара дин.).

Студија о кривичној колективној одговорности. — Наш сарадник *г. Др. Миленко Р. Веснић* публиковао је у берлинском „Jahrbuch der Internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre“ од прошле, 1895. год. занимљиву студију о кривичној колективној одговорности села у старом и новом српском праву (Die strafrechtliche Collectivverantwortlichkeit des Dorfes im alten und neuen serbischen Recht“). Пошто је у кратким али прецизним потезима обележио, да кривична колективна одговорност најпре племенска а за тим општинска потиче из потреба које се јављају у опште у свим друштвима на извесном ступњу развоја, г. Веснић излаже случајеве у којима је, према одредбама Душанова законика, таква одговорност стојала у старом српском праву, па прелази најзад на закон од 20. марта 1892., који такву колективну одговорност села утврђује за паљевине. Сасвим умесно г. Веснић указује, да је циљ закона промашена простирањем колективне одговорности и на случајеве кад је кривац пронађен, али кад није у стању платити штету или кад га суд ослободи одговорности.

Из историје латинскога препорођаја. — Италијанцима, који би ради били играти велику улогу и у државном и у културном погледу, не иду ствари како треба. Економски су зависни о другима, јачима; политички и војнички, како сведочи рат с Абисинијом, слаби, а у културном погледу одавно су изгубили предводничку улогу у јевропском свету. Уједињена Италија после толико векова, поставши свој господар, не може се ни у ком погледу похвалити, да је на добро употребила то своје уједињење. Место да народно богатство и благостање, народна просвета и култура буду главни предмет бриге управних кругова, сувремена је Италија запала у вигове својих вековних непријатеља, и већ своју лакомисленост почиње испаштати.

У последње време италијанска је литература стала привлачити општу пажњу: у њој се појавило неколико даровитијих писаца, који су написали неколико добрих дела. Али у веку рекламе и хвале то није остало непознато у уским међама Италије — и Јевропа је морала сазнати више о том новом „латинском ренесансу“. Ну наше критичарско и ситничарско време не пушта тако лако, да се неко на висини и одржи, ако се на њу попео; некако му је у духу да спушта и обара, ретко да „спасава“ на правди нападнуте. За то ни слава младога талијанскога романсјера Gabriele d' Anunzio, слава која је допрла и у наше крајеве, није дала мира ни покоја критичарским — Аргусовим очима. Тако је Анунцијев земљак Енрико Товез отпочео откривати завесу над радом и стварањем уметниковим. Товез је у Gazzetta Litteraria покупио много грађе, да докаже да је Анунције био марљива чела у туђим кошницама из којих је купио мед.

Још 1887. г., кад је млади песник ступио на књижевно поље, као двадесеттрогодишњи младић и написао спев, који је у Италији силан утисак изазвао, — он је мало пазио на туђе предмете. Као што је Товез показао, тај спев проста је прерада спева Николе Томазеа, наше горе листа, човека, који је као филолог, скупљач песама и књижевник стекао у Италији право на бесмртност. —Од тога је времена Анунцио сабирао „туђе цвеће за своје песничке букете“. Тако је Флоберово „Искушење св. Антонија“ лепо послужило његовој „титанској индивидуалности;“ а Бодлерово „Columet de paix“ дало је грађу за „Sangne della Vergini“. Бодлер вели да је то угледање на Лонгфела, Анунцијо издаје као оригиналан производ. Ни философе није оставио на миру, јер Анунцијев назив сама себе il Superuomo није ништа друго него Übermensch Nutre-a. — Знаменити роман Анунцијев Il Piacere прост је плагијат „Initiation sentimentale“. Сара Пеладана писца, који је познат више својим ачењем и пајацлуцима него радом књижевним. Критичари веле да Анунцио ништа није презирао: најмање ситнице добро су му дошле, а „ваједица“ је од једног узети дијалог, од другога личност и карактер, од трећега слике и прилике.

Сад су ради пријатељи оправдати свога штићеника, па веле да ту нигде није хотимично узаимање било. У свем том треба видети рефлексе лектире. Зар нема сличних примера у свеколикој општој литератури? Зар није у историји књижевности заузео знатно место одељак који показује изворе појединим књижевницима? Тим се проучавањем извора показало, да је Аполоније Родоски копирао Омира, Виргил Апол. Родоскога као што су се Плаут и Теренције частили за трпезом Филемона и Менандра, Французи из времена обнове узимали од Талијанаца. Треба се сетити зависности између Голдони-а, Дидро-а и Мисе-а. Међу тим, веле други, који

ма Анунцио није за срце срастао, како треба разликовати између узимања Анунцијева и других: док су други само предмет, сиже узимали и из туђега својим генијем стварали оригинално уметничко дело, дотле Анунцио просто узима туђе, не уењајући, не радећи и прерађујући га.

Анунцио је устао у своју одбрану писмом, штампаним у „Figaro“-у и ништа се не бунећи, вели: да су његови земљаци надали вику из зависти. Сам признаје, да је крив, што се тиче романа Il Piacere, али је тада био млад. О другим позајмицама Анунцио није ништа казао, — ваља да није имао шта!

Ако се изближе разгледа естетика Анунцијевих уметничких радова, види се тек велика несамосталност. Природу не гледа непосредно него кроз слике, живот познаје само по романима. У његовим делима могу се наћи трагови разноликих утицаја: немачких, француских, руских. Угледао се и на Мопасана, ту је реалиста, и на Бурже-а, ту је психолог, и на Бодлера —ту је символист, на руске писце, под чијим је утицајем написао L' Innocente. Према Платону Каратајеву Толстога рађен је сељак Скорпо, али кака разлика — као између уметничке слике и молерскога мазања. Ни Анунцио као ни други руски имитатори на западу не могаху продрети у суштину теорије руских писаца о моралној висини.

Ето тако изгледа наличје латинскога препорођаја и обнове. Нико неће и не треба да кори оне између нас, који нису оклевали да нас упознаду с овим „светилом западне уметности“. Ово нека послужи као карактеристика нашега књижевнога доба, да ни у њему не може остати шантаж без осуде.

(По руском — а.)

НОВИНАРСТВО

Тежак. — Овај најстарији гласник српске пољопривреде, орган Срп. Пољопривреднога Друштва, залази ове године у 27 годину. Од ове године, јавља се и у друкчем руху: има нову заглавну слику, која је прикупила најзнатније моменте из пољопривредне праксе: моменте садашњости и будућности — и чланци се штампају лепим, разговетним словима и са странама уоквиреним. Али и за садржину *Тежакову* учињен је напредак. Прво и прво *Тежак* има знатан број *сталних сарадника*, састављен из редовних чланова свих стручних и помоћних наука пољске привреде а мимо то и *уређивачки одбор*, састављен, с уредником, од 5 чланова. Имена сталних сарадника изнесена су у 1. броју о. г. Садржина првих *пет* бројева (за јануар) ове године ова је: у *1. броју*: Читатељима „Тежака“, Поглед на 1895 годину, Таковски грм, Одбијање телади, Каламљење коштичавог воћа, Белешке (треба ли рано устајати, кукуруз као храна коњска, крављe млеко као храна за коње), Подлистак (Нова година); у *2 броју*: Устобоља и шап, Сточно ђубре, његово прибирање и употреба, Пољопривредна настава пред народном скупштином (свршетак у 4. броју). Белешке (о проветравању и намештању постеље); у *3. броју*: Предлог Срп. Пољопривредног Друштва г. министру народне привреде о могућности подизања винограда домаћом лозом на живим песковима, Добро семе добар род — добра летина, Јевтини и практични ваљци. Белешке (заражавање људи шапом и устобољом); Књижевност (оцена о делу *Сточарство*, свршетак у 4. броју); у *4. броју*: Стечај за израду планова за подизање пољопривредних зграда Предлог Срп. Пољопривредног Друштва о подизању винограда у скр. ужичком (поднесен г. министру народне привреде), Ждребност и ждребљење (и у 5. броју), Белешке (Храњење коња, ланг-шанска кокош), Подлистак (I пољопривредно писмо); у *5. броју*: Пред јагњење оваца, Просецајмо општинске путове, О руковању имањем, Белешке (прибављање лозе за каламљење, колико која воћка може хладноћу да издржи, просто средство за испитивање меда), Подлистак (овако Др. Лаза предлаже свештеницима да у цркви беседе народу). У сваком скоро броју имају још ови одељци: Гласник, Дописи и Друштвени послови.

У скоро ће се наставити додатак *Тежаку*, који је прошле године стално заведен, а почет је расправом *„Набавка приплодних говеда у Алгиру, Форлбершкој, Тиролској, Корушкој и Штајерској“*, у којој је стручна студија свих раса говеда, набављених у пролеће 1894. године за државне заводе и округе, као и потпуни преглед привредних прилика и установа у земљама где је ова набавка извршена. Овај се интересни и за стручне пољопривредне кругове знатан рад оштампава у *књижицу*, у којој ће бити пуно лепих илустрација, рађених по фотографским снимцима у нашој Државној Штампарији.

РАЗЛИЧНОСТИ

Дом Матице Српске у Будишину. — Међу Словенима у најтежем су положају Лужички Срби. Тај малени народ словенски који не броји више од 200.000 становника, има да се бори за свој опстанак у немачком мору. Борба неједнака и тешка, али је они својски воде књигом и просветом. Они имају 9 својих периодских издања; издају књиге за почетнике, за народ, зборнике песама, граматике, речнике, црквене књиге, нове преводе Светога Писма и др.; у њих су и три литерарна друштва за ширење словенске писмености и просвете у народу. Центар је све те лужичке народне борбе *Матица Српска*, која уз то још одржава везе народа лужичког-српскога са књижевним друштвима свих словенских народа. И та вредна „Матица“ налази да је време да оствари идеалне тежње својих покретача, да појача унутрашњи народни живот и да из мрака

културних предуверења изнесе на свет остатке словенскога народа на његовој родној земљи у саксонској Лужици и Бранденбургу за самога себе и на славу свега племена словенскога — *подизањем Матичина Дома.* Она је одлучила, да педесете године свога постанка, год. 1897. удари темељ Народном Дому, који би представљао видљиви центар лужичко-српскога народнога живота, а у ком би се држали народни зборови, разни друштвени скупови и јавна предавања; у њему би била смештена библиотека, читаоница, архив, музеј, штампарија, једном речи он би служио за све оно, што у других многобројних народа чини њихов културни организам. Такав дом стао би преко 300.000 динара. С тога је потребно помоћи са свих страна словенских, те је и одбор Матице Лужичких Срба разаслао позиве за прикупљање прилога за Народни Дом. Ко да 300 динара постаје оснивачем Народнога Дома, а ко 3000 почасним чланом Матице и његово се име уписује у књигу добротвора и помиње сваке године на годишњем скупу Матичину. Ситнији прилози примају се са захвалношћу и предају јавности. Српски народ не треба да изостане иза остале браће словенске, већ треба да и он притече у помоћ прилозима својој браћи на северу. Уредништво „Дела" објављује радо, да ће и оно примати сваки прилог за Матичин Дом и слати га преко д-ра Ђорђа С. Ђорђевића, повереника Матице Лужичких Срба, Матици Српској у Будишин.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Ник. Николајевић Страхов. — 24. јануара ове године умро је у Петрограду у 68. години знатни руски критичар *Ник. Николајевић Страхов.* Он је рођен 4. октобра 1828. у курској губернији. Учио је прво у духовним семинарима, а по том универзитет у Петрограду, одавши се физици и математици. Дуго је година био професором тих предмета у средњој школи. Био је за тим сарадник „Время" и „Епоха", уредник „Отечественыя Записки" и најзад помоћник уреднику „Журнала министарства нар. просв." Год. 1873. би постављен за библиотекара царске библиотеке, а 1885. дође у пенсију. Од главнијих радња његових да поменемо: *Свет као целина, Прилози историји литерарнога нихилизма, Наш бој са западом, Критичке студије о Тургењеву и Толстому,* итд.

Александар Илић Незељонов, професор и литер. историк руски, р. 1845. † 1896. у почетку фебруара. — О животу и раду овога у нас мало познатога Руса нема се много говорити: он се своди у неколико речи: био је професор и радник кабинетски. Син петроградскога чиновника, с м Петрограђанин и провео је свој век у Петрограду: ту се учио, ту служио — век вековао. Пред смрт потражио је топли југ да одржи своје трошно здравље. Ко га је год познавао, не би помислио да ће Ал. И. и толико проживети. Пре четири и по године писац ових редова видео је први пут Ал. И. и слушао његова предавања из историје руске књижевности. Кад га је видео онако слаба, да се пење на катедру и кад је чуо болеснички кашаљ, који је прекидао предавање — мислио је, да су ти месеци јесењи последњи, што ће моћи проживети тај малени и слаби професор. Али какво је било изненађење кад је и јесењег и пролећњега полугодишта имао прилике да види, како он уредно и тачно као сахат врши свој свети наставнички позив, како својим милим говором задобива и привлачи своје и ако не многобројне слушаоце. Тако се борио и радио као најздравији више но десет година. Те му трудове не може ниједан од његових ученика заборавити.

Одличан зналац Пушкина и књижевности друге поле XVIII в. Њезељонов је нарочито бирао курсове за своја предавања из тих области, али је исто тако и на другима умео заинтересовати своје слушаоце. Његови курсови о Бјелинском и о Словенофилима, где су истакнута два руска критичка правца, могли би бити украс ма које аудиторије.

Осим монографија о појединим питањима из руске књижевности, нарочито о Пушкину Њезељонов је написао одличан уџбеник за историју руске књижевности, који је намењен средњим школама, али који је згодан за свакога, који жели упознати се с овим предметом. Како сазнајемо један добар зналац руског и руске књижевности спрема се да преведе ово ваљано дело.

Завршујући ове редове, као ученик и поштовалац А. И. — знам да ће и сви други, који поштују рад, труд и савесно вршење својих дужности са мном ускликнути: Нека ти је вечан спомен међу људима и мир праху твоме, честити учитељу и трудбениче!

(—а)

† МИЛОШ ДИМИТРИЈЕВИЋ

председник Матице Српске.

Након 12 дана по смрти митрополита сарајевског Ђорђа Николајевића нестало је с овога света још једне знатне чињенице у српском народу. Председник Матице Српске 20. фебруара умро је.

Милош Димитријевић рођен је 1824. год. у Старој Кањижи; гимнасију је учио у Карловцима и Сарвашу, философију у Пешти и права у Еперишу. Год. 1846. положи адвокатски испит, те се настани у Илоку. Год. 1849. ступи у јавну службу као срески судија и служио је непрестанце до 1865. год. одликујући се праведношћу, савесношћу и марљивошћу. Те га године изабра кулпински срез за посланика за угарски сабор, а 1868. би изабран за потпредседника Матице Српске поред д-ра Јов. Суботића, који је био председником. Тада су обојица имали да одбију први напад на Матицу и одбили су га часно. Год. 1869. би изабран за новосадскога великога судију и постављен за главнога школскога надзорника бачке жупаније, у ком је звању био све до 1875. године заузимајући се живо за све то време за вероисповедне народне школе. Године 1888. би изабран за председника Матице Српске, у којој је почасти био све до смрти своје, а тим се хтело да да̑ израза захвалности за његове напоре о очувању самосталности Матице Српске. Његов рад био је од велике користи за Матицу.

Поред почасти избора за посланика, прво кулпинскога среза, а за тим шајкашкога, одликован је покојни Димитријевић и од Србије св. Савом II степена, и од Црне Горе Даниловим орденом III степена.

Приликом његове смрти изјавише Матици саучешће: Краљ Србије, кнез Црне Горе, Академија Наука, коју је заступао при погребу академик Змај Јован Јовановић, Југославенска Академија, Матица Хрватска итд.

Вечит му спомен међу нама!

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић